

พระสุตตันตปิฎก

อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต

เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๓

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ปฐมปัณณาสก

พาลวรรคที่ ๑

๑. ภัยสูตร

ว่าด้วยผู้เป็นภัยและไม่เป็นภัย

[๔๔๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของอนาถบิณฑิกะ คฤหบดี พระนครสาวัตถี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลายในที่นั้นแล ด้วยพระพุทธพจน์ว่า ภิกขโว (แน่ะภิกษุทั้งหลาย)
ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลขานรับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคำว่า ภทนต์
(พระพุทธเจ้าข้า) แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัยอย่างไรอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ภัยทั้งปวงนั้น
ย่อมเกิดแต่คนพาล หากเกิดแต่บัณฑิตไม่ อุปัทวะอย่างไรอย่างหนึ่งเกิดขึ้น
อุปัทวะทั้งปวงนั้น ย่อมเกิดแต่คนพาล หากเกิดแต่บัณฑิตไม่ อุปสรรคอย่างไร

อย่างหนึ่งเกิดขึ้น อุปสรรคทั้งปวงนั้น ย่อมเกิดแต่คนพาล หาเกิดแต่บัณฑิตไม่.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนไฟลุจากเรือนที่มุงบังด้วยต้นอ้อ หรือจากเรือนที่มุงบังด้วยหญ้าแล้ว ย่อมไหม้กระทั่งเรือนยอดที่ฉาบปูนทั้ง ภายในทั้งภายนอกจนลมลอดไม่ได้ มีประตูอันลงกลอนสนิท มีหน้าต่างปิดได้ ฉันทใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัย...อุปัทวะ...อุปสรรคอย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้น ย่อมเกิดแต่คนพาล หากเกิดแต่บัณฑิตไม่ ฉันทนั้น

ดังนี้แล ภิกษุทั้งหลาย คนพาลมีภัย บัณฑิตไม่มีภัย คนพาลมี อุปัทวะ บัณฑิตไม่มีอุปัทวะ คนพาลมีอุปสรรค บัณฑิตไม่มีอุปสรรค ภิกษุทั้งหลาย ภัย...อุปัทวะ...อุปสรรคแต่บัณฑิตหาไม่.

เพราะเหตุฉนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้เป็นอย่างนี้ว่า บุคคล ประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ เหล่าใด พึงรู้ว่าเป็นพาล เราทั้งหลายจักละเสีย ซึ่งกรรม ๓ ประการนั้น บุคคลประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ เหล่าใด พึงรู้ ว่าเป็นบัณฑิต เราทั้งหลายจักถือกรรมนั้นประพฤติ ภิกษุทั้งหลาย ท่าน พึงหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบภยสูตรที่ ๑

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ชื่อ มโนรทปุรณี

ติกนิปาตวรรณา

พาลวรรควรรณาที่ ๑

อรรถกถาภยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภยสูตรที่ ๑ แห่งติกนิบาต ดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า ภยานิ เป็นต้น ความที่จิตสะดุ้งกลัว ชื่อว่า ภัย. อาการที่จิตไม่เป็นสมาธิ ชื่อว่า อุปีทวะ. อาการที่จิตติดขัด คืออาการที่จิตข้องอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ ชื่อว่า อุปสรรค.

พึงทราบความแตกต่างกันแห่งภัย อุปีทวะ และอุปสรรคเหล่านั้นดังต่อไปนี้

พวกโจรอาศัยอยู่ตามภูเขา และถิ่นทุรกันดาร ส่งข่าวไปถึงชาวชนบทว่า พวกเราจักเข้าปล้นหมู่บ้านของพวกท่านในวันโน้น ตั้งแต่เวลาที่ได้สดับข่าวนั้น ชาวชนบทเหล่านั้นก็พากันหวาดกลัว. อาการอย่างนี้ ชื่อว่า อาการที่จิตสะดุ้งกลัว.

ชาวชนบทก็พากันคิดว่า ทำอย่างไรดีเล่า พวกโจรโกรธพวกเราแล้ว จะพึงนำความฉิบหายมาให้เราเป็นแน่ ดังนี้แล้ว ฉวยขว้าทรัพย์สมบัติที่พอหยิบฉวยติดมือไปได้ เข้าป่าพร้อมกับฝูงสัตว์ทวิบาทจตุบาท นอนตามพื้นดินอยู่ในป่านั้น ๆ ถูกแมลงมีเหลือบและยุงเป็นต้นกัด ก็พากันหลบเข้าไปยังระหว่างพุ่มไม้ เหยียบตอไม้และหนาม. ความฟุ้งซ่านของชาวชนบทเหล่านั้นผู้ท่องเที่ยวไปอยู่อย่างนั้น ชื่อว่า อาการที่จิตไม่เป็นสมาธิ.

หลังจากนั้น เมื่อพวกโจรไม่มาตามวันที่ได้บอกไว้ ชาวชนบทก็คิดกันว่า ชะรอยจักเป็นข่าวลวง พวกเราจักกลับเข้าหมู่บ้าน ดังนี้แล้ว พวกชนข่าวของกลับเข้าหมู่บ้าน. ครั้งนั้น พวกโจรทราบข่าว ชาวชนบทเหล่านั้น พวกนั้นก็กลับเข้าหมู่บ้านแล้ว จึงพากันมาล้อมหมู่บ้านไว้ จุดไฟเผาที่ประตูสังหารผู้คนจำนวนมาก ปล้นเอาทรัพย์สมบัติทั้งหมดไป. บรรดาชาวชนบทเหล่านั้น พวกที่เหลือจากถูกโจรสังหาร ก็พากันดับไฟ แล้วนั่งจับเจ้าอยู่ในที่นั้น ๆ มีรมเงาชุ่มประตู และเงาฝาเรือนเป็นต้น หวนโศกเศร้าถึงสิ่งที่สูญเสียไป. อาการที่จิตข้องอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า อาการที่จิตเกี่ยวข้องอยู่ในอารมณ์นั้น.

บทว่า นพาคารา ได้แก่ เรือนที่มุงและบังด้วยไม้้อ ส่วนเครื่องเรือนที่เหลือนในเรือนไม้้อนี้ ทำจากไม้. แม้ในเรือนหญ้าก็มีนัย นี้แล. บทว่า ภูฏาคารานิ ได้แก่ เรือนที่ยกยอด. บทว่า อุลลิตตุดาวลิตตานิ ได้แก่ ฉาบทั้งข้างในและข้างนอก. บทว่า นิวัตตานิ ได้แก่ ลมเข้าไปไม่ได้. บทว่า ฝุสิตคคพานิ ได้แก่ บานประตูที่ติดเข้าสนิทที่กรอบเช็ดหน้า เพราะเป็นของที่นายช่างผู้ฉลาดทำไว้. บทว่า ปิหิตกวาฏานิ ได้แก่ ติดบานประตูแล้ว. ด้วยสองบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้ตรัสหมายถึงบานประตูและหน้าต่างที่ปิดไว้ประจำ แต่ตรัสคุณสมบัติเท่านั้น. ก็บานประตูและหน้าต่างเหล่านั้น ย่อมปิดและเปิดได้ทุกขณะที่ต้องการ.

บทว่า พาลโต อุปฺปชฺชนฺติ ความว่า อุปสรรคทั้งหลายย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยคนพาลทั้งนั้น. เป็นความจริง คนที่ไม่เป็นบัณฑิตเป็นพาล เมื่อปรารถนาความเป็นพระราชา ความเป็นอุปราช หรือปรารถนาตำแหน่งใหญ่อย่างอื่น ก็จะชักชวนเอาลูกกำพร้าพ่อ ผู้โง่งมเหมือนตน จำนวนเล็กน้อย แล้วเกลี้ยกล่อมว่า มาเถิดเธอทั้งหลาย ฉันทจักทำพวกเธอให้เป็นใหญ่ ชองสุข

อยู่ตามภูเขาและป่าทึบเป็นต้น แล้วบุกเข้าที่หมู่บ้านแถวชายแดน ทำหมู่บ้านให้เสียหายแล้ว ตีทั้งนิคม ทั้งชนบทตามลำดับ.

ผู้คนปรารถนาสถานที่ ๆ ปลอดภัย จึงพากันทิ้งบ้านเรือนหลีกหนีไป. ทั้งภิกษุ ภิกษุณี ที่อาศัยคนเหล่านั้นอยู่ ก็พากันละทิ้งสถานที่อยู่ของตน ๆ หลีกไป. ในสถานที่ที่ที่ท่านเหล่านั้นไปแล้ว ทั้งภิกษา ทั้งเสนาสนะก็หาได้ยาก. ภัยย่อมมาถึงบริษัททั้ง ๔ อย่างนี้แล.

แม้ในบรรพชิตทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นพาล ๒ รูป วิวาทกันแล้วต่างเริ่มโจทกันและกัน จึงเกิดความวุ่นวายใหญ่หลวงขึ้น เหมือนพวกภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ฉะนั้น. ภัยย่อมมาถึงบริษัท ๔ เหมือนกัน ก็ภัยเหล่าใดเกิดขึ้นตั้งว่ามานี้ ภัยเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นมาจากคนพาล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังเทศนาให้จบลงตามอนุสนธิ ตั้งว่ามานี้แล.

จบอรรถกถาภยสูตรที่ ๑

๒. ลักษณะสูตร

ว่าด้วยลักษณะของพาลและบัณฑิต

[๔๔๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลมีกรรมเป็นลักษณะ บัณฑิตก็มีกรรมเป็นลักษณะ ปัญญาปรากฏในอุปทาน (ความประพฤติ)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบได้ว่าเป็นคนพาล ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบเถิดว่า เป็นพาล

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบได้ว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต ผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบเถิดว่า เป็นบัณฑิต

เพราะเหตุนี้ ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่าใด พึงทราบได้ว่าเป็นคนพาล เราทั้งหลายจักละเสียซึ่งธรรม ๓ ประการนั้น บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่าใด พึงทราบได้ว่าเป็นบัณฑิต เราทั้งหลายจักถือธรรม ๓ ประการนั้นประพฤติปฏิบัติทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบลักขณสูตรที่ ๒

อรรถกถาลักขณสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในลักขณสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้:-

กรรมที่เป็นไปทางกายทวารเป็นต้น เป็นลักษณะ คือเป็นเหตุให้หมายรู้บุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้น จึงชื่อว่า มีกรรมเป็นลักษณะ.

ปัญญาที่งามด้วยความประพฤติ (จริต) ชื่อว่า อปทานโสภณีปัญญา. อธิบายว่า พาลและบัณฑิตย่อมปรากฏด้วยกรรมที่ตนประพฤติมาแล้วนั้นแล.

จริงอยู่ ทางที่คนพาลไปแล้ว ย่อมเป็นเหมือนทางไปของไฟป่าซึ่งลามไปเผาไหม้ต้นไม้ กอไม้ คามนิคมเป็นต้นจะนั้น. ปรากฏเหลือก็แต่เพียงสถานที่ที่ปลูกบ้านเท่านั้น ซึ่งเต็มไปด้วย ถ่าน เขม่า และเถ้า. ส่วน ทางที่บัณฑิตไปเหมือนทางที่เมฆฝน ซึ่งตั้งเค้าขึ้นทั้ง ๔ ทิศ แล้วตกลงมา เต็มหลุมและบ่อเป็นต้น นำความงอกงามของรวงข้าวกล้าชนิดต่างๆ มาให้ฉะนั้น. สถาน

ที่ที่มีน้ำเต็ม และมีผลาผลของข้าวกล้าชนิดต่าง ๆ งอกงาม ปรากฏอยู่ในทาง
ที่เมฆฝน ซึ่งตั้งเค้าขึ้นฉันใด ในทางที่บัณฑิตดำเนินไป ก็มีสมบัติอย่าง
เดียวเท่านั้น ไม่มีวิบัติเลยฉันนั้น. บทที่เหลือในสูตรนี้ มีความหมายง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาลักษณะสูตร

๓. จินตสูตร

ว่าด้วยลักษณะแตกต่างระหว่างบัณฑิตกับคนพาล

[๔๔๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ลักษณะ นิमित อุปทานของคนพาล
มี ๓ อย่าง ๓ อย่างคืออะไรบ้าง คือ คนพาลในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดอารมณ์
ชั่วโดยปกติ พูดคำชั่วโดยปกติ และทำการชั่วโดยปกติ ก็ถ้าคนพาลจักไม่เป็น
ผู้คิดอารมณ์ชั่วโดยปกติ พูดคำชั่วโดยปกติ และทำการชั่วโดยปกติแล้วไซ้
คนฉลาดทั้งหลายจะพึงรู้จักเขาได้อย่างไรว่า อัสตบุรุษผู้นี้เป็นคนพาล ก็เพราะ
เหตุที่คนพาลย่อมเป็นผู้คิดอารมณ์ชั่วโดยปกติ คำชั่วโดยปกติ และทำการ
ชั่วโดยปกตินั้นแล คนฉลาดทั้งหลายจึงรู้จักเขาได้ว่า อัสตบุรุษผู้นี้เป็นคนพาล
นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะ นิमित อุปทาน ๓ อย่างของคนพาล

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ลักษณะ นิमित อุปทาน ของบัณฑิตมี ๓ อย่าง
๓ อย่าง คืออะไรบ้าง คือ บัณฑิตในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดอารมณ์ดีโดยปกติ
พูดคำดีโดยปกติ และทำการดีโดยปกติ ก็ถ้าบัณฑิตจักไม่เป็นผู้คิดอารมณ์ดีโดย
ปกติพูดคำดีโดยปกติ และทำการดีโดยปกติแล้วไซ้ คนฉลาดทั้งหลายจะพึงรู้จัก

เขาได้อย่างไรว่า สัตบุรุษผู้นี้เป็นบัณฑิต ก็เพราะเหตุที่บัณฑิตย่อมเป็นผู้คิด
อารมณ์ดีโดยปกติ พูดคำดีโดยปกติ และทำการดีโดยปกตินั้นแล คนฉลาด
ทั้งหลายจึงรู้จักเขาได้ว่า สัตบุรุษผู้นี้เป็นบัณฑิต นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะ
นิมิต ๓ อย่างของบัณฑิต

เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า บุคคล
ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่าใด พึงทราบได้ว่าเป็นคนพาล เราทั้งหลาย
จักละเสียซึ่งธรรม ๓ ประการนั้น บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่าใด
พึงทราบได้ว่าเป็นบัณฑิต เราทั้งหลายจักถือธรรม ๓ ประการนั้น ประพฤติ
ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบจินตสูตรที่ ๓

อรรถกถาจินตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจินตสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า พาลลักษณานิ ได้แก่ ที่ชื่อว่า พาลลักษณะ (ลักษณะ
ของคนพาล) เพราะเป็นเครื่องให้คนทั้งหลายกำหนด คือรู้ได้ว่าผู้นี้เป็นพาล.
ลักษณะเหล่านั้นแล เป็นเหตุให้หมายรู้คนพาลนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
เครื่องหมายของคนพาล. บทว่า พาลापทานนิ ได้แก่ ความประพฤติของ
คนพาล. บทว่า ทุจฺจนฺตจิตฺตินฺตึ ความว่า คนพาลเมื่อคิด ย่อมคิดแต่เรื่องที่

ไม่ดี ด้วยอำนาจ อภิขณา พยาบาท และมิจฉาทิฏฐิ. บทว่า ทพฺพภาสิ-
ตภาสิ ความว่า แม้เมื่อจะพูด ก็ย่อมพูดแต่คำพูดที่ไม่ดี แยกประเภทเป็น
มุสาวาทเป็นต้น. บทว่า ทฺวคฺคภูทกมฺมาริ ความว่า แม้เมื่อทำย่อมทำแต่
สิ่งที่ไม่ดี ด้วยอำนาจปามาติบาตเป็นต้น. บทมีอาทิว่า ปญฺชิตลทฺทกฺขณานิ
พึงทราบตามทำนองลักษณะที่กล่าวแล้วนั้นแล.

ส่วนบททั้งหลายมีบทว่า สฺวจินฺนิตฺตจินฺนิตฺติ เป็นต้น ในสูตรนี้ พึง
ประกอบด้วยอำนาจแห่งสุจริตทั้งหลาย มีมโนสุจริตเป็นต้น.

จบอรรถกถาจินตสูตรที่ ๓

๔. อัจฉยสูตร

ว่าด้วยธรรมที่บ่งบอกว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต

[๔๔๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
พึงทราบได้ว่าเป็นคนพาล ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ ไม่เห็นความล่วง
เกินโดยเป็นความล่วงเกิน เห็นความล่วงเกินแล้ว ไม่ทำคืนตามวิธีที่ชอบ
อนึ่ง เมื่อคนอื่นแสดงโทษที่ล่วงเกิน ก็ไม่รับตามวิธีที่ชอบ บุคคลประกอบด้วย
ด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบเถิดว่าเป็นคนพาล

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบ
ได้ว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ เห็นความล่วงเกินโดย
เป็นความล่วงเกิน เห็นความล่วงเกินโดยเป็นความล่วงเกินแล้วทำคืนตามวิธี

ที่ชอบ อนึ่ง เมื่อคนอื่นแสดงโทษที่ล่วงเกินก็รับตามวิธีที่ชอบ บุคคลประกอบ
ด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ฟังทราบเถิดว่า เป็นบัณฑิต.

จบอัจฉยสูตรที่ ๔

อรรถกถาอัจฉยสูตร

ฟังทราบวินิจฉัย ในอัจฉยสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า อจฺฉยํ อจฺฉยโถ น ปสฺสตี ความว่า คนพาลยอมไม่
เห็นความคิดของตนว่า เป็นความคิด. บทว่า อจฺฉยโถ ทิสฺวา ยถาธมฺมํ
น ปฏิกโรตี ความว่า คนพาลแม้ทราบแล้วว่า เราทำผิด ก็ไม่ยอมทำตามธรรม
คือรับทัณฑกรรมมาแล้ว ก็ไม่ยอมแสดงโทษ คือไม่ยอมขอโทษคนอื่น.* บท
ว่า อจฺฉยํ เทเสฺนตฺตสฺส ยถาธมฺมํ ปฏิกุคฺคฺหาตี ความว่า เมื่อคน
อื่นทราบ ว่า เราทำผิด รับทัณฑกรรมมาแล้วให้ขอขมา คนพาลก็จะไม่ยอม
ยกโทษให้.

ธรรมฝ่ายขาว (ของบัณฑิต) ฟังทราบโดยนัยที่ตรงกันข้ามกับที่กล่าว
แล้ว.

จบอรรถกถาอัจฉยสูตรที่

* ปาฐะว่า อจฺฉยํ น เทเสตี ฉบบฺพมาเปติ อจฺฉยํ น เทเสตี นกฺขมาเปติ แปลตามฉบบฺพมา

๕. อโยนิโสตฺตฺร

ว่าด้วยธรรมที่บ่งบอกว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต

[๔๔๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบได้ว่าเป็นพาล ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ ตั้งปัญหาโดยไม่แยบคาย แก้ปัญหาโดยไม่แยบคาย อนึ่ง คนอื่นแก้ปัญหาก็ได้แยบคาย ด้วยถ้อยคำอันกลมกล่อมสละสลวยได้เหตุผลแล้ว ไม่อนุโมทนา บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบเถิดว่าเป็นคนพาล

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบได้ว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ ตั้งปัญหาโดยแยบคาย แก้ปัญหาโดยแยบคาย อนึ่ง คนอื่นแก้ปัญหาก็ได้แยบคาย ด้วยถ้อยคำอันกลมกล่อมสละสลวยได้เหตุผลแล้วอนุโมทนา บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ภิกษุทั้งหลาย พึงทราบเถิดว่าเป็นบัณฑิต.

จบอโยนิโสตฺตฺรที่ ๕

อรรถกถาอโยนิโสสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในอโยนิโสสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า อโยนิโส ปล่อย กตฺตา โหติ ความว่า คนพาลยอมทำ
สิ่งที่ไม่เป็นปัญหานั้นแลให้เป็นปัญหา เพราะคิดไม่ถูกวิธี เหมือนพระโลพู-
ทายีเถระ เมื่อถูกถามว่า อุทายี ที่ตั้งของอนุสติมีเท่าไรหนอแล ก็คิดว่า
ขั้นที่เคลือบอยู่ภายในภพก่อน จักเป็นที่ตั้งของอนุสติ ดังนี้แล้ว ทำสิ่งที่ไม่
เป็นปัญหาให้เป็นปัญหาจะนั้น.

บทว่า อโยนิโส ปล่อย วิสขุเขตฺตา โหติ ความว่า ก็คนพาล
แม้เมื่อจะวิสันหาปัญหาที่คิดได้อย่างนี้* ก็กลับวิสันหาโดยไม่แยบคาย คล้าย
พระเถระนั้นนั่นแล โดยนัยมีอาทิว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุในธรรม-
วินัยนี้ ย่อมระลึกถึงขั้นที่อาศัยอยู่ในภพก่อนได้มากมาย คือ ระลึกได้ชาติ
หนึ่งบ้าง คือยอมกล่าวสิ่งที่ไม่เป็นปัญหานั้นแล ว่าเป็นปัญหา.

ในบทว่า ปริมณฑลฺเลหิ ปทพฺยณฺชเนหิ นี้ ฟังทราบวินิจฉัยดัง
ต่อไปนี้

บทนั้นแล ชื่อว่า บทพยัญชนะ เพราะทำความหมายให้ปรากฏ บท
พยัญชนะนั้นที่กล่าวทำอักษรให้บริบูรณ์ ไม่ให้เสียความหมายของพยัญชนะ
๑๐ อย่าง ชื่อว่า เป็นปริมณฑล (กลมกลืน). อธิบายว่า ด้วยบทพยัญชนะ
เห็นปานนี้.

บทว่า สติญฺเฐหิ ได้แก่ ที่ชื่อว่า สละสลวย เพราะมีบทอันสละสลวย.

บทว่า อุปคเตหิ ได้แก่ เข้าถึงผลและเหตุ.

* ปาฐะว่า จินฺติตฺติ ปฺน ลฺลบบฺพมาเปิน เหว จินฺติตฺติ ปน แปรตามลบบพมา

บทว่า **นาพฺพณฺุโมทิตา*** ความว่า คนพาลย่อมไม่อนุโมทนา คือ
ไม่ยินดีปัญหาของบุคคลอื่นที่วิสันาโดยแยบคายอย่างนี้ คือ ที่วิสันาทำให้
สมบูรณ์ ด้วยอาการทุกอย่าง. เหมือนพระโศพุทายีเถระ ไม่อนุโมทนาปัญหา
ของพระสารีบุตร ฉะนั้น. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

อาวุโสสารีบุตร ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสเลยที่พระอนาคามีนั้น
ล่วงเลยความเป็นสหายของเหล่าเทพผู้มีกวีพิงการาหารเป็นภักษา เข้าถึงหมู่
เทพที่เป็นมโนมยะหมู่ใดหมู่หนึ่งแล้ว จะพึงเข้าสัญญาเวทียตนิโรธก็ได้ จะ
พึงออกจากสัญญาเวทียตนิโรธก็ได้ ฐานะนี้ไม่มีเลย.

ในคำว่า โยนิโส ปญฺหํ กตฺตา เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดัง
ต่อไปนี้

บัณฑิตคิดปัญหาโดยแยบคายแล้ว ย่อมวิสันาปัญหาโดยแยบคาย
เหมือนพระอนนทเถระฉะนั้น. เป็นความจริง พระเถระถูกพระศาสดาตรัส
ถามว่า คุณก่อนอนนท ที่ตั้งของอนุสติมีเท่าไรหนอแล ก็คิดโดยแยบคาย
ก่อนว่า นี่จักเป็นปัญหา เมื่อจะวิสันาโดยแยบคาย จึงทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุในศาสนานี้ สงัดแล้วเที่ยวจากคามทั้งหลาย ฯลฯ แล้ว
เข้าจตุตถฌานอยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่ตั้งของอนุสติที่เจริญแล้วอย่างนี้
ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน.

บทว่า **อพฺพณฺุโมทิตา โหติ** ความว่า บัณฑิตย่อมอนุโมทนา
โดยแยบคาย เหมือนพระตถาคตอนุโมทนาฉะนั้น. เป็นความจริง พระตถาคต
เมื่อพระอนนทเถระวิสันาปัญหาแล้ว ก็ตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า ดีแล้ว

* ปาฐะว่า นาพฺพณฺุโมทิตา เป็นบาลีเดิม แต่ในอรรถกถาเป็น นาภินฺุโมทิต.

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 14
ดีแล้ว อานนท์ ถ้าอย่างนั้น อานนท์ เธอจงทรงจำที่ตั้งแห่งอนุสติที่ ๖ นี้
ไว้เถิด อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีสติก้าวไปข้างหน้า มีสติถอยหลังกลับ.

จบอรรถกถาโยนิโสสูตรที่ ๕

๖. อกุศลสูตร

ว่าด้วยธรรมที่พึงบอกว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต

[๔๔๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
พึงทราบได้ว่าเป็นพาล ธรรม ๓ ประการ คืออะไรบ้าง คือกายกรรมเป็น
อกุศล วจีกรรมเป็นอกุศล มโนกรรมเป็นอกุศล บุคคลประกอบด้วย
ธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบเถิดว่าเป็นคนพาล.

จบอกุศลสูตรที่ ๖

สูตรที่ ๖-๓-๘ ความหมายง่ายทั้งนั้น.

๗. สāvāṅṅสุตฺร

ว่าด้วยธรรมที่บ่งบอกว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต

[๔๔๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นคนพาล ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายกรรมที่เป็น โทษ ๑ วจกรรมที่เป็นโทษ ๑ มโนกรรมที่เป็นโทษ ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นคนพาล คุก่อน ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายกรรมที่ไม่เป็นโทษ ๑ วจกรรมที่ไม่ เป็นโทษ ๑ มโนกรรมที่ไม่เป็นโทษ ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบ ด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต.

จบสāvāṅṅสุตฺรที่ ๗

๘. สāvāṅṅสุตฺร

ว่าด้วยธรรมที่บ่งบอกว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต

[๔๔๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นคนพาล ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายกรรมที่เป็น การเบียดเบียน ๑ วจกรรมที่เป็นการเบียดเบียน ๑ มโนกรรมที่เป็นการ เบียดเบียน ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ นี้แล พึงทราบว่าเป็นคนพาล คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม

๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายกรรมที่ไม่เป็นการเบียดเบียน ๑ วาจากรรมที่ไม่เป็นการเบียดเบียน ๑ มโนกรรมที่ไม่เป็นการเบียดเบียน ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้ อันเราพึงรู้ว่าเป็นคนพาล เราจักประพาศติเว้นธรรม ๓ ประการนั้น บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้ อันเขาพึงรู้ว่าเป็นบัณฑิต เราจักประพาศติสมาทานธรรม ๓ ประการนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล.

จบสัพพยัชชาสูตรที่ ๘

๕. ขตสูตร

ว่าด้วยการบริหารตนแบบพาลและบัณฑิต

[๔๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเป็นคนพาล ไม่ฉลาด เป็นอสังตบุรุษ ครองตนอันขาด (แก่นสาร) ถูกประหาร (เสียจากคุณธรรม) แล้วอยู่ เป็นคนประกอบด้วยโทษ ผู้รู้ดีเตียน และได้ประสบสิ่งอันไม่เป็นบุญมากด้วย ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ กายทุจริต วาจาทุจริต มโนทุจริต บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แลเป็นคนพาล ฯลฯ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ เป็น
บัณฑิตฉลาด เป็นสัตว์บุรุษ ครอบงำอันไม่ขาด (แก่นสาร) ไม่ถูกประหาร
(จากคุณกรรม) อยู่ เป็นผู้ไม่มีโทษ ผู้รู้ไม่ติเตียน และได้บุญมากด้วย
กรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต บุคคล
ประกอบด้วยกรรม ๓ ประการนี้แล เป็นบัณฑิต ฯลฯ

จบขตสูตรที่ ๕

อรรถกถาขตสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

กรรมฝ่ายขาว ในส่วนเบื้องต้น กำหนดด้วยกุศลกรรมมถ ๑๐ ใน
ส่วนเบื้องสูงย่อมนได้ จนถึงอรหัตมรรค.

ในบทว่า พหุญจ ปุญญํ ปสวติ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสถึงบุญที่คละกันไป ทั้งโลกิยะ และโลกุตระ.

จบอรรถกถาขตสูตรที่ ๕

๑๐. มลสูตร

ว่าด้วยมลทิน ๓ ประการ

[๔๔๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ไม่ละมลทิน ๓ ย่อมเป็นผู้อุบัติในนรก เหมือนถูกนำตัวไปเก็บไว้ฉะนั้น ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ เป็นผู้ทุศีลและไม่ละมลทินคือความทุศีลด้วย เป็นผู้ริษยาและไม่ละมลทินคือความริษยาด้วย เป็นผู้ตระหนี่และไม่ละมลทินคือความตระหนี่ด้วย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ นี้ไม่ละมลทิน ๓ นี้แล ย่อมอุบัติในนรก เหมือนถูกนำตัวไปเก็บไว้ ฉะนั้น

คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ละมลทิน ๓ ย่อมอุบัติในสวรรค์ เหมือนเขาเชิญตัวไปประดิษฐานไว้ฉะนั้น ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ เป็นผู้มึศีลและมลทินคือความทุศีลก็ละได้แล้วด้วย เป็นผู้ไม่ริษยาและมลทินคือความริษยาก็ละได้แล้วด้วย เป็นผู้ไม่ตระหนี่และมลทินคือความตระหนี่ก็ละได้แล้วด้วย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ นี้ ละมลทิน ๓ นี้แล ย่อมอุบัติในสวรรค์ เหมือนเขาเชิญตัวไปประดิษฐานไว้ฉะนั้น.

จบมลสูตรที่ ๑๐

จบพาลวรรคที่ ๑

อรรถกถามลสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในมลสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้:-

ภาวะของบุคคลทุกชื่อ ชื่อว่า **ทูลสียะ**. ทูลสียะนั้นแหละเป็น
มลทิน จึงชื่อว่า **ทูลสียมลละ**.

ความหมายของมลทิน

ถามว่า ที่ชื่อว่ามลทิน เพราะหมายความว่าอย่างไร.

ตอบว่า เพราะหมายความว่าตามเผาไหม้ ๑ เพราะหมายความว่า มี
กลิ่นเหม็น ๑ เพราะหมายความว่า ทำให้เศร้าหมอง ๑.

อธิบายว่า มลทินนั้น ย่อมตามเผาไหม้สัตว์ ในอบายทั้งหลาย
มีนรกเป็นต้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าเป็นมลทิน เพราะหมายความว่า ตาม
เผาไหม้บ้าง.

บุคคลเกลือกกลัวด้วยมลทินนั้น เป็นที่น่ารังเกียจ ทั้งในสำนักมารดา
บิดา ทั้งภายในภิกษุสงฆ์ ทั้งในโพธิสถาน และเจดีย์สถาน และกลิ่นอันเกิด
จากความไม่ดีของเขา ย่อมฟุ้งไปในทุกทิศว่า ผู้นั้นทำบาปกรรมเห็นปานนี้
เหตุนี้ จึงชื่อว่าเป็นมลทิน เพราะหมายความว่า มีกลิ่นเหม็นบ้าง.

บุคคลผู้เกลือกกลัวด้วยมลทินนั้น ย่อมได้รับความเดือดร้อนในที่ที่ไป
ถึง และกายกรรมเป็นต้นของเขาก็ไม่สะอาด ไม่ผ่องใส เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
เป็นมลทิน เพราะหมายความว่า ทำให้เศร้าหมองบ้าง.

อีกอย่างหนึ่ง มลทินนั้น ย่อมทำเทวสมบัติ มนุษยสมบัติ และ
นิพพานสมบัติให้เหี่ยวแห้งไป เพราะเหตุนี้ พึงทราบว่าเป็นมลทิน เพราะ
หมายความว่า ทำให้เหี่ยวแห้งบ้าง.

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 20

แม้ในมลทิน คือริษยา และมลทินคือความตระหนี่ ก็มีนัย อย่างนี้
เหมือนกัน.

จบอรรถกถามลสูตรที่ ๑๐

จบพาลวรรคพรรณนาที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในพาลวรรคนี้ คือ

๑. ภยสูตร ๒. ลักขณสูตร ๓. จินตสูตร ๔. อัจฉยสูตร ๕.
อโยนิโสสูตร ๖. อกุศลสูตร ๗. สาวัชชสูตร ๘. สัพยาปัชชสูตร ๙.
ขตสูตร ๑๐. มลสูตร และอรรถกถา.

รถการวรรคที่ ๒

๑. ญาตกสูตร

ว่าด้วยปฏิบัติเพื่อประโยชน์และมีใช่ประโยชน์

[๔๕๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีชื่อเสียง ประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสิ่งอันไม่เกื้อกูลแก่ชนมาก เพื่อสิ่งอันมิใช่ความสุขแก่ชนมาก เพื่อความเสื่อม เพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์แก่ชนมากทั้ง เทวดาทั้งมนุษย์ กรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ ชักชวนในกายกรรมอันไม่สมควร ชักชวนในวจีกรรมอันไม่สมควร ชักชวนในธรรมทั้งหลายอันไม่สมควร ภิกษุผู้มีชื่อเสียง ประกอบด้วยกรรม ๓ ประการนี้แล ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสิ่งอันไม่เกื้อกูลแก่ชนมาก ฯลฯ

คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีชื่อเสียง ประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความเจริญเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขแก่ชนมากทั้งเทวดาทั้งมนุษย์ กรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ ชักชวนในกายกรรมอันสมควร ชักชวนในวจีกรรมอันสมควร ชักชวนในธรรมอันสมควร ภิกษุผู้มีชื่อเสียงประกอบด้วยกรรม ๓ ประการนี้แล ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนมาก ฯลฯ

จบญาตกสูตรที่ ๑

รถการวรรคพรรณาที่ ๒

อรรถกถาญาคสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในญาคสูตร แห่งรถการวรรคที่ ๒ ดังต่อไปนี้:-

กายกรรม-วจีกรรม-มโนกรรม

บทว่า ฌาตโก ได้แก่ ภิกษุผู้มีชื่อเสียง คือ ประชาชนรู้จักกันทั่วแล้ว ได้แก่ ปราภุแล้ว. บทว่า อนนุโลมิเก ความว่า กายกรรม ชื่อว่า อนนุโลมิเก เพราะหมายความว่า ไม่เหมาะสมแก่ศาสนา. ในกายกรรมอันไม่เหมาะสมนั้น. บทว่า กายกมุเม ได้แก่ ในกายทุจริต มีปาณาติบาต เป็นต้น.

อีกอย่างหนึ่ง กายทุจริตนั้นเป็นของหยาบ แต่ภิกษุสามารถจะชักชวนให้สมาทาน ในกายทุจริตเป็นต้นนี้ได้ คือชักชวนให้สมาทานคือให้ยึดถือในกรรมเห็นปานนี้ว่า การนอบน้อมทิศทั้งหลายสมควร การทำพิธีกรรมให้ถูกต้องสมควร แม้ในวจีกรรม มุสาวาทเป็นต้น เป็นของหยาบ แต่ภิกษุนั้น จะชักชวนให้สมาทานในวจีกรรมเห็นปานนี้ ว่า ขึ้นชื่อว่า การพูดเท็จแก่คนโง่ นี้ว่าไม่มี เพราะไม่ประสงค์จะให้* ของ ๆ คนแก่ผู้อื่น ก็ควรพูดได้. แม้ในมโนกรรม อภิชฌาเป็นต้นก็เป็นของหยาบ แต่ภิกษุเมื่อบอกกัมมัญฐานผิดพลาดไป ก็ไม่ชื่อว่าชักชวนให้สมาทานในมโนกรรมอันสมควร เหมือนพระเถระชาวทักขิณวิหาร ฉะนั้น.

* ปาฐะว่า อทาตุกาโม ฌบับพมาเป็น อทาตุกาเมณ แปลตามฌบับพมา

พระเถระชาวทักษิณวิหาร

เล่ากันว่า บุตรขุนนางคนหนึ่งเข้าไปหาพระเถระนั้นแล้วถามว่า บุคคลเมื่อจะเจริญเมตตา ควรเจริญเมตตาในบุคคลเช่นไรก่อน. พระเถระไม่ยอมบอกถึงบุคคลผู้เป็นสภาคและวิสภาคกัน แต่กลับบอกว่าในบุคคลผู้เป็นที่รัก. บุตรขุนนางนั้น มีภรรยาเป็นที่รักใคร่. เขาจึงแผ่เมตตาไปหานาง พลาถถึงความคลุ้มคลั่ง.

ถามว่า ก็ภิกษุ ผู้บอกกัมมัฏฐาน นี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อมิใช่ประโยชน์ เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมากอย่างไร.

ตอบว่า ก็เพราะ บริวารชนของภิกษุเห็นปานนี้มีสัทธาวิหริกเป็นต้น และมีอุปฐากเป็นต้น รวมทั้งเทวดาที่เหลือ ผู้เป็นมิตรของเทวดาเหล่านั้น ๆ เริ่มตั้งตั้งแต่อารักขเทวดาของบริวารชนเหล่านั้นจนกระทั่งถึงพรหมโลกต่างจะพากันทำตามที่ภิกษุนั้นทำแล้วเทียว ด้วยคิดว่า ภิกษุนี้ไม่รู้แล้วจักไม่ทำ ภิกษุนี้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้.

ในธรรมฝ่ายขาว พึงทราบกายกรรมและวจีกรรม ด้วยสามารถแห่งเจตนาทั้งหลาย มีเจตนาเป็นเครื่องงัดวัน จากปาณาติบาตเป็นต้นนั้นแล. ฝ่ายภิกษุผู้บอกกัมมัฏฐานมิให้คลาดเคลื่อน ชื่อว่าสมาทานให้ดำรงอยู่ในธรรมที่เหมาะสม เหมือนพระตีสเถระผู้ชำนาญใน ๔ นิกาย ชาวโกลิทวิหารจะนั้น.

พระตีสเถระ

เล่ากันว่า พระทัตตทายเถระ ผู้เป็นพี่ชายคนโตของพระตีสเถระนั้น อยู่ในเจติยวิหาร เมื่อโรคชนิดหนึ่งเกิดขึ้น ให้เรียกพระน้องชายมาแล้วบอกว่า คุณ ช่วยบอกกัมมัฏฐานสักข้อหนึ่งที่เบา ๆ แก่ผมทีเถิด.

พระน้องชายเรียนว่า หลวงพี่ขอรับ ประโยชน์อะไรด้วยกัมมัญฐาน
ข้ออื่น หลวงพี่ควรกำหนดกวฬิงการาหาร.

พระพี่ชายถามว่า คุณ กวฬิงการาหารนี้มีประโยชน์อย่างไร.

พระน้องชายตอบว่า หลวงพี่ขอรับ กวฬิงการาหารเป็นอุปาทายรูป
และเมื่อเห็นอุปาทายรูปอย่างหนึ่งแล้ว อุปาทายรูป ๒๓ ก็ย่อมปรากฏชัดด้วย.

พระพี่ชายนั้น ได้ฟังดังนั้นแล้ว ตอบว่า คุณ กัมมัญฐานเท่านั้นก็เห็น
จะพอเหมาะแหละนะ ดังนี้แล้ว ส่งพระน้องชายนั้นกลับไป กำหนดกวฬิง-
การาหาร แล้วกำหนดอุปาทายรูป กลับไปกลับมา ก็ได้สำเร็จเป็นพระ
อรหันต์. ทันใดนั้น พระพี่ชายก็เรียกพระเถระ น้องชายนั้น ผู้ซึ่งยังไม่ทัน
ออกไปพ้นนอกวิหารเลย มาบอกว่า คุณ คุณเป็นที่พึงอย่างใหญ่หลวงของ
ผมแล้วนะ ดังนี้แล้ว บอกคุณที่ตนได้แล้วแก่พระเถระน้องชาย.

บทว่า พหุชนหิตาย ความว่า ก็บริวารชนของภิกษุแม้มี มีสัมพันธ-
วิหาริกเป็นต้น ต่างพากันทำตามสิ่งที่ภิกษุนั้นทำแล้วเที่ยวคิดว่า ภิกษุนี้
ไม่รู้แล้วจักไม่ทำ อุปีฏฐากเป็นต้นก็เหมือนกัน เทวดาทั้งหลาย คือ อารักข-
เทวดาของบริวารชนเหล่านั้น ภูมมเทวดาผู้เป็นมิตรของอารักขเทวดาเหล่านั้น
และอากาศเทวดาผู้เป็นมิตรของภูมมเทวดาเหล่านั้น รวมถึงเทวดาที่บังเกิด
ในพรหมโลก ก็พากันทำตามสิ่งที่ภิกษุนั้นทำแล้วเหมือนกัน ภิกษุชื่อว่าเป็น
ผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาตักสูตที่ ๑

๒. สรณียสูตร

ว่าด้วยสถานที่ที่กษัตริย์และภิกษุพึงระลึกถึงตลอดชีวิต

[๔๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สถานที่ ๓ ตำบลนี้ย่อมเป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งพระราชผู้เป็นกษัตริย์มรธาภิเษก สถานที่ ๓ ตำบลไหนบ้าง? พระราชผู้เป็นกษัตริย์มรธาภิเษกประสูติ ณ ตำบลใด ตำบลนี้เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งพระราชผู้เป็นกษัตริย์มรธาภิเษก เป็นตำบลที่ ๑

อีกข้อหนึ่ง พระราชาได้เป็นกษัตริย์มรธาภิเษก ณ ตำบลใด ตำบลนี้เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งพระราชผู้เป็นกษัตริย์มรธาภิเษก เป็นตำบลที่ ๒

อีกข้อหนึ่ง พระราชผู้เป็นกษัตริย์มรธาภิเษก ทรงพจญสงครามได้ชัยชนะแล้วยึดสนามรบนั้นไว้ได้ ณ ตำบลใด ตำบลนี้เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งพระราชผู้เป็นกษัตริย์มรธาภิเษก เป็นตำบลที่ ๓ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย สถานที่ ๓ ตำบล เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งพระราชผู้เป็นกษัตริย์มรธาภิเษก

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สถานที่ ๓ ตำบลนี้ก็เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งภิกษุฉันทันนั้นเหมือนกัน สถานที่ ๓ ตำบลไหนบ้าง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะ ออกจากเรือน บวชเป็นอนาคาริยะ ณ ตำบลใด ตำบลนี้เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งภิกษุ เป็นตำบลที่ ๑

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุรู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ... นี่เหตุเกิดทุกข์ ... นี่ความดับทุกข์ ... นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ณ ตำบลใด ตำบลนี้เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งภิกษุ เป็นตำบลที่ ๒

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุกระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญา-
วิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเอง
อยู่ในปัจจุบันนี้ ณ ตำบลใด ตำบลนี้เป็นที่ระลึกลตลอดชีพแห่งภิกษุ เป็นตำบล
ที่ ๓ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย สถานที่ ๓ ตำบลเป็นที่ระลึกลตลอดชีพแห่งภิกษุ.

จบสรณียสูตรที่ ๒

อรรถกถาสรณียสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสรณียสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

สิ่งประทับใจ ๓ ประการ

บทว่า **ขตุตยสุส** ได้แก่ เป็นกษัตริย์โดยกำเนิด. บทว่า **มุกุธา**
ภិតตุตสุส ได้แก่ ผู้ได้รับมรธาภิเษกแล้ว ด้วยการอภิเษกเป็นพระราชา.
บทว่า **สรณียานิ โหนติ** ความว่า ไม่ถูกลืม. บทว่า **ชาโต** แปลว่า
บังเกิดแล้ว. บทว่า **ยาวชีวั สรณียิ** ความว่า ในเวลาที่ยังทรงพระเยาว์อยู่
พระมหากษัตริย์ไม่สามารถจะทรงทราบอะไร ๆ ที่เกี่ยวกับพระองค์ได้เลย
(ก็จริง) แต่ในเวลาต่อมา ทรงสดับเรื่องราวที่เหล่าพระประยูรญาติ มี
พระชนกชนนีเป็นต้น หรือผู้ที่อยู่ด้วยกันทูลว่า พระองค์ทรงพระราชสมภพ
ในชนบทโน้น ในนครโน้น ในวันโน้น ในนักษัตรโน้น ตั้งแต่วันนั้นมา
(เรื่องราวที่พระประยูรญาติตรัสเล่าให้ฟัง) เป็นเรื่องราวที่พระองค์จะต้อง
ระลึกไว้ คือไม่ทรงลืมตลอดพระชนม์ชีพทีเดียว.

ความจริง พระเจ้าปากิตนันทะ ไม่มีกิจที่จะต้องกระทำด้วย
ชาติ และฐานะเป็นต้นเลย. แต่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนำเหตุการณ์นี้มา
ก็เพื่อทรงแสดงบุคคล ๓ จำพวก ซึ่งเปรียบด้วยพระราชานั้น เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงบุคคลเหล่านั้น จึงตรัสคำว่า เอวเมว
โฆ ภิกขเว เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า อนคาริยํ ปพฺพชิตो โหติ นี้
พึงทราบว่าเป็น จตุปาริสุทธิศีล อาศัยบรรพชานั้นแล. บทว่า สรณียํ โหติ
ความว่า (สถานที่ที่ภิกษุปลงผมและหนวดแล้ว ครองผ้ากาสาวพัสตร์ ออก
จากเรือนบวชเป็นผู้ไม่มีเรือนนี้) เป็นสถานที่ที่ภิกษุจะต้องระลึกไว้ คือไม่ลืม
ตลอดชีวิตเลยทีเดียว อย่างนี้ว่า เราบวชแล้วที่โคนต้นไม้โน้น ในที่จงกรม
โน้น ในโรงอุปสมบทโน้น ในวิหารโน้น ในชนบทโน้น ในรัฐโน้น.

บทว่า อิทํ ทุกฺขํ ความว่า ทุกข์มีเพียงเท่านี้ ไม่มีทุกข์นอกเหนือ
ไปจากนี้. บทว่า อयํ ทุกฺขสมุทฺทโย ความว่า เหตุเกิดทุกข์มีเพียงเท่านี้
ไม่มีเหตุเกิดทุกข์นอกเหนือไปจากนี้. แม้ในสองบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสโศดาปัตติมรรคไว้ด้วยสัจจะ ๔ ในสูตรนี้
ดังพรรณนามาจะนี้. ส่วนกถิตนบริกรรม และวิปัสสนาญาณ อาศัยมรรคทั้งนั้น.

บทว่า สรณียํ โหติ ความว่า (สถานที่ที่ภิกษุได้สำเร็จเป็นพระ-
โศดาบัน) เป็นสถานที่ที่ภิกษุจะต้องระลึกไว้ คือ ไม่ลืมตลอดชีวิตว่า เรา
สำเร็จเป็นพระโศดาบัน ที่ควงต้นไม้โน้น ฯลฯ ในรัฐโน้น. บทว่า อาสวานํ
ขยา แปลว่า เพราะความสิ้นไปแห่งอัสวะทั้งหลาย. บทว่า อนาสวํ เจโต
วิมุตฺติํ ได้แก่ ผลสมาธิ. บทว่า ปญฺญาวิมุตฺติํ ได้แก่ ผลปัญญา. บทว่า
สยํ อภิญญา สจฺจฉิกฺขวา ความว่า การทำให้ประจักษ์ด้วยปัญญาอัน

วิเศษยิ่ง ด้วยตนเองที่เดียว. บทว่า อุปสมุปฺพช วิหริติ ได้แก่ ได้อยู่.

บทว่า สรณีย ความว่า ธรรมดาว่า สถานที่ที่ตนเองได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นสถานที่ที่ภิกษุจะต้องระลึกไว้ คือ ไม่ลืมตลอดชีวิตว่า เราได้สำเร็จเป็น พระอรหันต์ ที่ควงต้นไม้โน้น ฯลฯ ในรัฐโน้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจบพระธรรมเทศนาตามอนุสนธิ ดังว่า มานี้แล.

จบอรรถกถาสรณียสูตรที่ ๒

๓. ภิกขุสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวกในทางโลกและทางธรรม

[๔๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ จำพวกไหน คือ บุคคลผู้ไร้ความหวัง บุคคลผู้มีส่วนแห่งความหวัง บุคคล ผู้สิ้นความหวังแล้ว

ก็บุคคลอย่างไร ชื่อว่าผู้ไร้ความหวัง? คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล บางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ คือตระกูลจันทาลก็ดี ตระกูลคนตีดพินก็ดี ตระกูลพรานก็ดี ตระกูลช่างทำรถก็ดี ตระกูลคนรับจ้างเทขะก็ดี ทั้งยากจน ขัดสนข้าน้ำโภชนะ เป็นอยู่อย่างเร้นแค้น หาอาหารและเครื่องนุ่งห่มได้ โดยฝืดเคือง ซ้ำเป็นคนขี้ริ้วขี้เหร่ เตี้ยแคระ มากไปด้วยโรค คือ ตาบอดบ้าง เป็นง่อยบ้าง กระจอกบ้าง เปลี้ยบ้าง ไม่มีใครได้ข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ระเบียบ

ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ และเครื่องประทีป บุคคล
ผู้นั้นได้ยืนยันว่า เจ้าผู้มีพระนามอย่างนี้ อันเจ้าทั้งหลายอภิเษกให้เป็น
กษัตริย์แล้ว ความหวังอย่างนี้ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้นว่า เมื่อไรหนา เจ้าทั้งหลาย
จักอภิเษกเราให้เป็นกษัตริย์บ้าง นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลผู้ไร้
ความหวัง

ก็บุคคลอย่างไร ชื่อว่าผู้มีส่วนแห่งความหวัง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
พระโอรสองค์ใหญ่ของพระราชเจ้าผู้เป็นกษัตริย์มรธาภิเษก ยังมีได้รับอภิเษก
ด้วยน้ำอภิเษก เป็นผู้มั่นคงแล้ว พระโอรสนั้นได้สดับข่าวว่า เจ้าผู้มี
พระนามอย่างนี้ อันเจ้าทั้งหลายอภิเษกให้เป็นกษัตริย์แล้ว ความหวังอย่างนี้
ย่อมมิได้แก่พระโอรสนั้นว่า เมื่อไรหนา เจ้าทั้งหลายจักอภิเษกเราให้เป็น
กษัตริย์บ้าง นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลผู้มีส่วนแห่งความหวัง

ก็บุคคลอย่างไร ชื่อว่าผู้สิ้นความหวังแล้ว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
พระราชเจ้าได้เป็นกษัตริย์มรธาภิเษกแล้ว พระราชเจ้านั้นทรงสดับข่าวว่า เจ้าผู้มี
พระนามอย่างนี้ อันเจ้าทั้งหลายอภิเษกให้เป็นกษัตริย์แล้ว ความหวังอย่างนี้
ไม่มีแก่พระราชเจ้านั้นว่า เมื่อไรหนา เจ้าทั้งหลายจักอภิเษกให้เราเป็นกษัตริย์
บ้าง นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะความหวังในการอภิเษกของพระองค์เมื่อครั้ง
ยังมีได้อภิเษกนั้นร้างไปแล้ว นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่าบุคคลผู้สิ้น
ความหวังแล้ว

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกมีอยู่ในโลก

ฉนั้นเหมือนกันแล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกก็มีอยู่ในหมู่
ภิกษุ บุคคล ๓ จำพวกไหนบ้าง คือ บุคคลผู้ไร้ความหวัง บุคคลผู้มีส่วน
แห่งความหวัง บุคคลผู้สิ้นความหวังแล้ว

ก็บุคคลอย่างไร ชื่อว่าผู้ไร้ความหวัง ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล
บางคนในโลกนี้ เป็นผู้ทุศีล มีกรรมอันลามก (มีการกระทำ) ไม่สะอาด
มีความประพฤติน่ารังเกียจ มีการงานอันปกปิด ไม่เป็นสมณะ แต่ปฏิบัติ
ว่าเป็นสมณะ ไม่เป็นพรหมจารี แต่ปฏิบัติว่าเป็นพรหมจารี เป็นคนเฝ้าใน
เปือกชั้นรกรเรือ (ด้วยกิเลสโทษ) บุคคลนั้นได้ยืนยันว่า ภิกษุชื่อนี้กระทำ
ให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะ
สิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเองอยู่ในปัจจุบันนี้ ความหวังอย่างนี้
ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้นว่า เมื่อไรเล่า เราจักกระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่ง
เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ อยู่ในปัจจุบันนี้บ้าง นี้ ภิกษุทั้งหลาย เรา
เรียกว่า บุคคลผู้ไร้ความหวัง

ก็บุคคลอย่างไร ชื่อว่าผู้มีส่วนแห่งความหวัง ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิศีล มีกรรมอันงาม ภิกษุนั้นได้ยืนยันว่า ภิกษุ
ชื่อนี้ กระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ อยู่ใน
ปัจจุบันนี้ ความหวังอย่างนี้ย่อมมิได้แก่ภิกษุนั้นว่า เมื่อไรเล่า เราจักกระทำ
ให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ อยู่ในปัจจุบันนี้บ้าง นี้
ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลผู้มีส่วนแห่งความหวัง

ก็บุคคลอย่างไร ชื่อว่าผู้สิ้นความหวังแล้ว ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว เธอได้ยืนยันว่า ภิกษุ
ชื่อนี้ การทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ อยู่ใน
ปัจจุบันนี้ ความหวังอย่างนี้ย่อมไม่มีแก่เธอว่า เมื่อไรเล่า เราจักกระทำให้
แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ อยู่ในปัจจุบันนี้บ้าง นั่น

เพราะเหตุอะไร เพราะความหวังในวิมุตติของเธอ เมื่อครั้งยังไม่วิมุตตินั้น
ร่างบปไปแล้ว นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลผู้สิ้นความหวังแล้ว
นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกมีอยู่ในหมู่ภิกษุ.

จบภิกษุสูตรที่ ๓

อรรถกถาภิกษุสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในภิกษุสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **สนฺโต** แปลว่า มีอยู่ คือหาได้อยู่. บทว่า **อวิชฺชมานา**
เป็นไวพจน์ของบทว่า **สนฺโต** นั้นนั่นแล. บทว่า **โลกสุมี** ได้แก่ ใน
สัตว์โลก. บทว่า **นิราส** ได้แก่บุคคลผู้ไม่มีความหวัง คือ ไม่มีความ
ปรารถนา.

อธิบายบทว่า **อัสโส - วิคตาส**

บทว่า **อัสโส** ได้แก่ บุคคลยังหวังอยู่ คือยังปรารถนาอยู่. บทว่า
วิคตาส ได้แก่ บุคคลผู้เลิกหวังแล้ว. บทว่า **จณฺทาลกุเล** ได้แก่ ใน
ตระกูลของคนจัณฑาลทั้งหลาย. บทว่า **เวณกุเล** ได้แก่ ในตระกูลของช่าง
สาน. บทว่า **เนสาทกุเล** ได้แก่ ในตระกูลของนายพราน มีนายพราน
เนื้อเป็นต้น. บทว่า **รถการกุเล** ได้แก่ในตระกูลช่างหนัง. บทว่า **ปุกกุสกุเล**
ได้แก่ ในตระกูลของคนเทษยะ.

ครั้งทรงแสดงความวิบัติของตระกูลด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล้ว บัดนี้
เพราะเหตุที่บุคคลกลางคน แม้เกิดในตระกูลต่ำก็ยังมีมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก แต่บุคคล
๑. ปาฐะว่า **วิวินฺนาการกุเล** จจับพมาเป็น **วิสิวการกุเล** แปลตามจับพมา.

ผู้ไม่มีหวังนี้ หาเป็นเช่นนั้นไม่ ฉะนั้น เพื่อจะทรงแสดงถึงความวิบัติแห่ง โภคะ
ของเขา จึงตรัสคำว่า **ทลิตุเท** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทลิตุเท** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ยากจน. บทว่า **อปฺปนฺนปฺนโนชเน** ได้แก่ ตระกูล ที่มีข้าวน้ำและของบริโภคอยู่น้อย. บทว่า **กสิรฺวุตฺติเก** ได้แก่ ตระกูล ที่มีการเลี้ยงชีพลำบาก อธิบายว่า ในตระกูลที่คนทั้งหลาย ให้ความพยายาม พากเพียรอย่างยิ่ง สำเร็จการเลี้ยงชีพ. บทว่า **ยตุถ กสิเรน ฆาสจฺฉาโท ลพฺภติ** ความว่า คนในตระกูลใด ทำมาหากิน ได้ของกิน คือ ข้าวยาสูบและภัต และเครื่องนุ่งห่มที่พอปกปิดอวัยวะที่น่าละอายโดยยาก.

บัดนี้ เพราะเหตุที่บุคคลกลางคนแม้เกิดในตระกูลต่ำมีอุปนิสัยบดบังคือดำรงอยู่ในการที่มีร่างกายสมประกอบ แต่ว่าบุคคลนี้ไม่เป็นเช่นนั้น ฉะนั้น เพื่อจะทรงแสดงถึงความวิบัติแห่งร่างกายของเขา พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำว่า **โส จ โหติ ทฺวพฺพญฺโณ** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทฺวพฺพญฺโณ** ความว่า มีผิวพรรณดังตอถูกไฟไหม้ คล้ายปีศาจคลุกฝุ่น.

บทว่า **ทฺวทฺลิตฺโต** ได้แก่ ไม่เป็นที่เจริญตา แม้ของมารดา บังเกิดเกล้า. บทว่า **โอโกลฺหิมฺโห** ได้แก่ คนเตี้ย. บทว่า **กาโณ** ได้แก่ คนตาบอดข้างเดียวบ้าง คนตาบอดสองข้างบ้าง. บทว่า **ภูณิ** ได้แก่ คนมือเป็นง่อยข้างเดียวบ้าง ง่อยทั้งสองข้างบ้าง. บทว่า **ขณฺโฆ** ได้แก่ คนขาเขย่งข้างเดียวบ้าง คนขาเขย่งทั้งสองข้างบ้าง. บทว่า **ปฺกฺขหฺโต** ได้แก่ คนเปลี้ยคือคนง่อย.

บทว่า **ปฺทึเปยฺยสุส** ได้แก่ อุปกรณ์แสงสว่าง มีน้ำมันและกระเบื้อง เป็นต้น. บทว่า **ตฺสฺส น เหว โหติ** ความว่า คนนั้นย่อมไม่มีความคิอย่างนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร จึงไม่มี.

ตอบว่า เพราะเขาเกิดในตระกูลต่ำ.

บทว่า **เขญฺโจ** ความว่า เมื่อพระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งที่เป็นองค์โตยังมีอยู่ พระราชโอรสองค์เล็ก ก็ไม่ทรงทำความหวัง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **เขญฺโจ** ดังนี้. บทว่า **อภิเสโก** ความว่า แม้พระราชโอรสองค์โตก็ยังไม่ควรอภิเษก จึงไม่ทรงทำความหวัง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อภิเสโก** ดังนี้. บทว่า **อนภิสิตฺโต** ความว่า แม้พระราชโอรสที่ควรแก่การอภิเษกซึ่งเว้นจากโทษ มีพระเนตรบอด และพระหัตถ์หงิกงอเป็นต้น ได้รับอภิเษกครั้งเดียวแล้ว ก็ไม่ทรงทำความหวังในการอภิเษกอีก เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **อนภิสิตฺโต** ดังนี้. บทว่า **มจลปฺปตฺโต** ความว่า ฝ่ายพระราชโอรสองค์โตก็ยังเป็นเด็กอ่อนนอนแบเบาะ มิได้รับการอภิเษก พระราชโอรสเหล่านั้น มิได้ทำความหวังในการอภิเษก แต่ต่อมา ทรงมีพระชนมายุ ได้ ๑๖ พรรษาเริ่มมีพระมัสสุปรากฏ ชื่อว่าทรงบรรลุนิติภาวะ สามารถจะว่าราชการใหญ่ได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **มจลปฺปตฺโต** ดังนี้. บทว่า **ตสฺส เอว โหติ** ได้แก่ ถามว่า เพราะเหตุไร พระราชโอรสนั้น จึงมีพระดำริอย่างนี้. ตอบว่า เพราะพระองค์มีพระชาติสูง.

บทว่า **ทสฺสึโล** ได้แก่ ผู้ไม่มีศีล. บทว่า **ปาปธมฺโม** ได้แก่ ผู้มีกรรมอันลามก. บทว่า **อสุจิ** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยกรรมทั้งหลาย มีกายกรรม เป็นต้นอันไม่สะอาด. บทว่า **สงฺกสฺสรสมาจาโร** ความว่า ผู้มีสมาจารอันบุคคลอื่น พึงระลึกถึงด้วยความรังเกียจ คือมีสมาจารเป็นที่ตั้งแห่งความรังเกียจของคนอื่นอย่างนี้ว่า ผู้นี้ชะรอยจักทำบาปกรรมนี้ เพราะเขาได้เห็นบาปกรรม

๑. ในพระบาลี เป็น อจลปฺปตฺโต.

บางอย่างที่ไม่เหมาะสม. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า มีสมาจารที่ตนนั้นแล พึงระลึกถึงด้วยความระวาง ชื่อว่า **ตงกสูตรสมาจาร**. จริงอยู่ ภิกษุ นั้นเห็นภิกษุทั้งหลายประชุมปรึกษากันถึงเรื่องบางเรื่องในที่ทั้งหลายมีที่พักกลางวัน เป็นต้น แล้วก็มีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้จับกลุ่มกันปรึกษา พวกเขารู้กรรมที่เราทำแล้วจึงปรึกษากัน หรือหนอแล อย่างนี้ เธอชื่อว่า มีสมาจารที่ตนเองพึงระลึกถึงด้วยความระวาง. บทว่า **ปฏิจจนนภมมโนโต** ความว่า ผู้ประกอบด้วยบาปกรรมที่ต้องปิดบัง. บทว่า **อสุสมโณ สมณปฏิญโย** ความว่า บุคคลไม่เป็นสมณะเลย แต่กลับปฏิญญาอย่างนี้ว่า เราเป็นสมณะ เพราะเขาเป็นสมณะเทียม.

บทว่า **อพฺรหฺมจารี พฺรหฺมจารีปฏิญโย** ความว่า บุคคลไม่เป็นพรหมจารีเลย แต่เห็นผู้อื่นที่เป็นพรหมจารีนุ่งห่มเรียบร้อย ครองผ้าสีดอกโกสุม เทียววิณฑบาต เลี้ยงชีวิตอยู่ในคามนิคมราชธานี ก็ทำเป็นเหมือนให้ปฏิญญาว่า เราเป็นพรหมจารี เพราะแม้ตนเองก็ปฏิบัติด้วยอาการเช่นนั้น คืออย่างนั้น. แต่เมื่อกล่าวว่า เราเป็นภิกษุ แล้วเข้าไปยังโรงอุโบสถ เป็นต้น ชื่อว่า ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารี แท้ที่เดียว. เมื่อจะรับลาภของสงฆ์ก็ทำนองเดียวกัน คือปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารี.

บทว่า **อนฺโตปฺปติ** ได้แก่ มีภายในหมักหมมด้วยกรรมเสีย. บทว่า **อวสุตฺโต** ได้แก่ ผู้เปียกชุ่มด้วยกิเลสทั้งหลายมีรากะ เป็นต้น ที่เกิดอยู่เสมอ. บทว่า **ตสฺส น เหว โหติ** ความว่า บุคคลนั้น ไม่มีความคิดอย่างนี้ เพราะเหตุไร เพราะเขาไม่มีอุปนิสัยแห่งโลกุตรธรรม. บทว่า **ตสฺส เหว โหติ** ความว่า เพราะเหตุไร เธอจึงมีความคิดอย่างนี้ เพราะเธอเป็นผู้มีปกติทำให้บริบูรณ์ในมหาศีล.

๔. จักกวัตติสูตร

ว่าด้วยราชาของพระเจ้าจักรพรรดิและของพระพุทธองค์

[๔๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ย่อมไม่ยังจักรอันไม่มีพระราชให้เป็นไป ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ใครเป็นพระราชของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ ธรรม เป็นพระราชของพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิ... ทรงอาศัยธรรมนั้นแล ทรงสักการะ ... เคารพ ... นบนอบธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา มีธรรมเป็นอชิปไตย จัดการรักษาป้องกันคุ้มครองอย่างยุติธรรม ในอันโตชน ... ในกษัตริย์ ... ในอนุยนต์ ... ในทหาร ... ในพราหมณคฤหบดี ... ในชวานิคมชนบท ... ในสมณพราหมณ์ ... ในเนื้อและนกทั้งหลาย คู่ก่อนภิกษุ พระเจ้าจักรพรรดิ ... นั้นแล ครั้นทรงอาศัยธรรม ทรงสักการะ ... เคารพ ... นบนอบธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา มีธรรมเป็นอชิปไตย จัดการ รักษาป้องกันคุ้มครองอย่างยุติธรรม ในอันโตชน ... ในกษัตริย์ ... ในอนุยนต์ ... ในทหาร ... ในพราหมณคฤหบดี ... ในชวานิคมชนบท ... ในสมณพราหมณ์ ... ในเนื้อและนกทั้งหลายแล้ว ทรงยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม นั้นเทียว จักรนั้นจึงเป็นจักรอันข้าศึกผู้เป็นมนุษย์ไร ๆ ให้เป็นไปตอบไม่ได้ (คือต้านทานคัดค้านไม่ได้)

คู่ก่อนภิกษุ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะก็อย่างนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ทรงธรรม เป็นพระธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น ทรงสักการะ ...

๑. คนในครัวเรือน คือ ในราชสำนัก

๒. ราชบริพาร

เคารพ ... นบนอบธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา มีธรรมเป็น
อธิปไตย จัดการรักษาป้องกันคุ้มครองที่เป็นธรรมในกายกรรม ด้วยโอวาทว่า
กายกรรมอย่างนี้ควรประพฤติ กายกรรมอย่างนี้ไม่ควรประพฤติ ... ในวจีกรรม
ด้วยโอวาทว่า วจีกรรมอย่างนี้ควรประพฤติ วจีกรรมอย่างนี้ไม่ควรประพฤติ
... ในมโนกรรม ด้วยโอวาทว่า มโนกรรมอย่างนี้ควรประพฤติ มโนกรรม
อย่างนี้ไม่ควรประพฤติ คุณก่อนภิกษุ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะผู้ทรง
ธรรมเป็นพระธรรมราชานั้นแล ครั้นทรงอาศัยธรรม ทรงสักการะ ...
เคารพ ... นบนอบธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา มีธรรมเป็น
อธิปไตย จัดการรักษาป้องกันคุ้มครองที่เป็นธรรมในกายกรรม ... ในวจีกรรม
... ในมโนกรรมแล้ว ทรงยังพระธรรมจักรอย่างยอดเยี่ยมให้เป็นไปโดยธรรม
นั้นเทียว พระธรรมจักรนั้นจึงเป็นจักรอันสมณะหรือพราหมณ์หรือเทวดา
หรือมารหรือพรหมหรือใคร ๆ ในโลก ให้เป็นไปตอบไม่ได้.

จบจักกวัตติสูตรที่ ๔

อรรถกถาจักกวัตติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจักกวัตติสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้:-

ความหมายของคำว่า ราชา

ที่ชื่อว่า **ราชา** เพราะหมายความว่า ทำให้ประชาชนรักด้วยสังคห-
วัตถุ ๔. ที่ชื่อว่า **จักรพรรดิ** เพราะหมายความว่า ทำจักรให้หมุนไป.
ที่ชื่อว่า **สัมมิกะ** เพราะหมายความว่า มีธรรม. ที่ชื่อว่า **ธรรมราชา**

เพราะหมายความว่า ทรงเป็นพระราชาด้วยกรรมนั่นเอง คือ ด้วยจักรพรรดิวัตร ๑๐ ประการ. บทว่า โสปี น อรชกั ความว่า พระเจ้าจักรพรรดิเมื่อนั้น เมื่อไม่ได้พระราชอำนาจเป็นที่อาศัย* ก็ไม่ทรงสามารถจะปล่อยจักรไปได้.

พระศาสดาทรงเริ่มเทศนาไว้อย่างนี้แล้ว ได้ทรงนิ่งเสีย. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะพระองค์ทรงดำริว่า ภิกษุทั้งหลายผู้ฉลาดในอนุสนธิ จักลุกขึ้นถามอนุสนธิ. เนื่องจากว่า ในที่นี้มีภิกษุทำนองนั้นมากอยู่มาก ครั้นแล้วเราตถาคตอันภิกษุเหล่านั้น ถามแล้ว จึงจักขยายเทศนา. ทันใดนั้น ภิกษุผู้ฉลาดในอนุสนธิรูปหนึ่ง เมื่อจะทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกราบทูลคำว่า โโก ปน ญนุเต ดังนี้ เป็นต้น. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงพยากรณ์แก่ภิกษุนั้น จึงตรัสคำว่า ฐมฺโม ภิกขุ ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฐมฺโม ได้แก่กรรม คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ. บทว่า ฐมฺมํ ได้แก่ กรรมมีประการดังกล่าวแล้วนั้นแล. บทว่า นิสุตฺตาย ได้แก่ ทำกรรมนั้นแลให้เป็นที่อาศัยด้วยใจ ซึ่งเป็นที่ตั้งของกรรมนั้น. บทว่า ฐมฺมํ สกฺกโรนฺโต ความว่า กรรมที่ตนสักการะแล้วนั้นแล ย่อมเป็นอันทำด้วยดีด้วยประการใด ก็กระทำโดยประการนั้นทีเดียว. บทว่า ฐมฺมํ คุรฺกโรนฺโต ความว่า เคารพกรรมนั้นด้วยการเกิดความเคารพในกรรมนั้น. บทว่า ฐมฺมํ อปจายมาโน ความว่า ทำความอ่อนน้อมถ่อมตนด้วยสามีจิกรรม มีการประคองอัญชลี เป็นต้น แก่กรรมนั้นนั้นแล.

บทว่า ฐมฺมทฺธโช ฐมฺมเกตุ ความว่า เชื่อว่าเป็นผู้มีกรรมเป็นธงชัย และเชื่อว่า เป็นผู้มีกรรมเป็นตรา เพราะทำกรรมนั้นไว้ข้างหน้า เหมือนนักรบยกธงไว้ข้างหน้า และยกกรรมนั้นขึ้น เหมือนนักรบยกทวนขึ้นเป็นไป.

บทว่า ฐมฺมาธิปเตยฺโย ความว่า เชื่อว่าเป็นผู้มีกรรมเป็นใหญ่ เพราะความ

๑. ปาฐะว่า นิสุตฺตาย ราชานํ ลกฺขิตฺวา จบฺบปมา เป็น นิสุตฺตราชานํ อลฺกิตฺวา แปลตามฉบับปมา

เป็นผู้มีธรรมเป็นอธิบดี และเพราะทำกิริยาทั้งปวง (ราชกิจทุกอย่าง) ด้วยอำนาจธรรมนั้นแล. ในบทว่า **ธมฺมิกํ รักษาวรณคฺคฺติ ลัวิทฺติ** พึงทราบอธิบายว่า การรักษาเป็นต้น ชื่อว่า ประกอบด้วยธรรม เพราะหมายความว่า มีธรรม. การรักษาการป้องกัน และการคุ้มครอง ชื่อว่า **รักษาวรณคฺคฺติ**. บรรดาการรักษา การป้องกัน และการคุ้มครองเหล่านั้น คุณธรรมมีขั้นตายเป็นต้น ชื่อว่าการรักษา ตามพระพุทธพจน์ที่ว่า บุคคลเมื่อรักษาคนอื่น ชื่อว่า รักษาตน. สมจริงดังพระพุทธดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลรักษาคืออื่น ด้วยวิธีอย่างไร จึงชื่อว่า รักษาตน บุคคลรักษาคืออื่นด้วยขันติ ด้วยอวิหิงสา ด้วยเมตตาจิต (และ) ด้วยความเป็นผู้มีความเอ็นดู จึงชื่อว่า รักษาตนด้วย** ดังนี้. การป้องกันสมบัติ มีผ้าถุง ผ้าห่ม และเรือนเป็นต้น ชื่อว่า **อวารณะ**. การคุ้มครองเพื่อป้องกันอุปัทวันตรายจากโจรเป็นต้น ชื่อว่า **คฺคฺติ**. อธิบายว่า พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงจัดคือทรงวาง การรักษา การป้องกัน และการคุ้มครองที่ชอบธรรมนั้นทั้งหมดด้วยดี.

ผู้ที่ต้องจัดอรักรักษาให้

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงบุคคลที่จะต้องจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครอง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **อนุโตชนสุมี** ดังนี้เป็นต้น. ในบทว่า **อนุโตชนสุมี** เป็นต้นนั้น มีความย่อดังต่อไปนี้

พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงให้พระราชโอรส และพระมเหสี ที่เรียกว่า คนภายใน ดำรงอยู่ในศีลสังวร พระราชทานผ้า ของหอม และพวงมาลา

เป็นต้น แก่พระราชโอรส และพระมเหสี พร้อมทั้งป้องกันอุบัติวันตราย ทั้งปวง ให้แก่พระราชโอรส และพระมเหสีนั้น ชื่อ ว่า จัดแจง การรักษา การป้องกัน และการคุ้มครองที่เป็นธรรมให้. แม้ในกษัตริย์เป็นต้น ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้แล. ส่วนความแปลกกันมีดังต่อไปนี้.

กษัตริย์ผู้ได้รับอภิเษกแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทรงอุปเคราะห์ แม้ด้วยการพระราชทานรัตนะ มีม้าอาชาไนยตัวที่มีลักษณะดีเป็นต้นให้. กษัตริย์ที่ตามเสด็จ พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องให้พอพระทัยแม้ด้วยการพระราชทานยานพาหนะที่คู่ควรให้. พลนิกาย พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องอนุเคราะห์ แม้ด้วยการพระราชทาน อาหาร บำเหน็จให้ โดยไม่ให้ล่วงเวลา.

พราหมณ์ทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องอนุเคราะห์ด้วยไทยธรรม มีข้าว น้ำ และผ้าเป็นต้น. คฤหบดีทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทรงอนุเคราะห์ด้วยการพระราชทานภัตต พืช ไถ และโคพลีพทเป็นต้นให้. ประชาชน ผู้อยู่ในนิคม ชื่อว่า เนคมะ ประชาชนที่อยู่ในชนบท ชื่อว่า **ชานปะทะ** ประชาชนเหล่านั้นทั้งหมด ก็เหมือนกัน คือ พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทรงอนุเคราะห์ด้วย.

ส่วนสมณพราหมณ์ ผู้มีบาปอันสงบแล้ว ลอยบาปได้แล้ว พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทรงสักการะ ด้วยการพระราชทานสมณบริวารให้ เนื้อและนก พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทำให้ปลอดโปร่งใจด้วยการพระราชทานอภัยให้.

พระเจ้าจักรพรรดิใครขัดขวางไม่ได้

บทว่า **ธมฺเมเนว จกุกั วตุเตติ** ความว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงหมุนจักรให้เป็นไปโดยธรรม คือกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้นเอง. บทว่า **ตํ โหติ จกุกั อปฺปฏิวตุตฺติย** ความว่า จักร คือ อาญาสิทธิ นั้น คือ ที่พระเจ้า

จักรพรรดินั้นให้หมุนไปแล้วอย่างนั้น เป็นของอันมนุษย์คนไหน ให้หมุนกลับไม่ได้. บทว่า เกนจิ มนุสฺสภูเตน ความว่า ธรรมดาเทวดาทั้งหลายย่อมทำสิ่งที่คนปรารถนา ๆ ได้ สำเร็จสมปรารถนา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า มนุสฺสภูเตน ดังนี้ โดยไม่ทรงรวมถึงเทวดาเหล่านั้นด้วย. บทว่า ปจฺจตุถฺยเกน ได้แก่ ข้าศึก อธิบายว่า เป็นศัตรูเฉพาะหน้า.

บทว่า ชมฺมิโก ความว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นชัมมิกะ ด้วยอำนาจกุศลธรรมบด ๑๐ ส่วนพระตถาคตทรงเป็นชัมมิกะด้วยอำนาจโลกุตระธรรม ๘. บทว่า ชมฺมราชา ความว่า พระตถาคตชื่อว่า เป็นธรรมราชาเพราะหมายความว่า ทำมหาชนให้ยินดี ด้วยโลกุตระธรรม ๘. บทว่า ชมฺมียะ ความว่า พระตถาคตทรงอาศัยโลกุตระธรรม ๘ นั้นแล สักการะธรรมนั้น เคารพธรรมนั้น นอบน้อมธรรมนั้น. ธรรมของพระตถาคตนั้นแลชื่อว่า เป็นธงชัย เพราะหมายความว่า อยู่สูง เพราะเหตุนี้ พระตถาคตนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมเป็นธงชัย. ธรรมนั้นแล ของพระตถาคตนั้น เป็นตรา เพราะเหตุนี้ พระตถาคตนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมเป็นตรา. พระตถาคตชื่อว่า ชัมมาชิปเตยยะ เพราะหมายความว่า ทรงทำธรรมให้เป็นอธิบดี คือให้เป็นใหญ่อยู่. บทว่า ชมฺมิกํ รกฺขาวรณคฺคฺคฺติ ความว่า การรักษา การป้องกัน และการคุ้มครองที่ให้ โลกียธรรม และ โลกุตระธรรม. บทว่า สัมวิทฺติ ได้แก่ ทรงวาง คือ ทรงบัญญัติ. บทว่า เอวรูปุ ความว่า บุคคลไม่ควรเสพทุจริต ๓ อย่าง แต่ควรเสพ สุจริต.* ในทุกบท ก็พึงทราบ อรรถาธิบายอย่างนี้.

บทว่า สัมวิทฺติวา ได้แก่ ทรงวางไว้ คือ ตรัสบอก. บทว่า ชมฺเมเนว อนุตฺตรํ ชมฺมจกฺกํ ปวตฺเตติ ความว่า พระตถาคตทรงหมุน* ปาฐะว่า อจฺจนฺตํ น เสวิตพฺพํ ฉบฺบพมาํ เป็น สุจริตํ เสวิตพฺพํ แปลตามฉบบพมา

ธรรมจักร ที่ไม่มีจักรใดเสมอเหมือนให้ขึ้นไปโดยโลกุตระธรรม ๕ นั้นแล.
บทว่า ตั โหติ จกุกั อปปฏิวัตติย ความว่า จักรคือธรรมนั้น ที่พระตถาคต-
เจ้าให้หมุนไปแล้วอย่างนั้น อันใคร ๆ แม้สักคนหนึ่ง ในบรรดาบุคคลเหล่านี้
มีสมณะเป็นต้น ไม่สามารถจะให้หมุนกลับคือขัดขวางได้. บทที่เหลือในที่
ทุกแห่ง ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาจกวัตติสูตรที่ ๔

๕. ปเจตนะสูตร

ว่าด้วยความคดของไม้กับคน

[๔๕๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อสิปตน-
มิกทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้ง
หลายในที่นั้นแล ด้วยพระพุทธรพจน์ว่า ภิกษุโว เนอะภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
เหล่านั้นกราบทูลขานรับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำว่า ภทฺตุเต พระพุทธร-
เจ้าข้า แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ยังมีพระราชานามว่า
ปเจตนะ ครั้งนั้น พระเจ้าปเจตนะ ตรัสเรียกช่างทำรถมารับสั่งว่า เนอะ
สหายช่างทำรถ แต่นี้ล่วงไป ๖ เดือน สงครามจักมีแก่ข้า เจ้าอาจทำล้อรถ
ใหม่คู่หนึ่งให้ข้าได้หรือไม่ ช่างทำรถทูลรับต่อพระเจ้าปเจตนะว่า ได้พระเจ้า
ข้า ครั้งนั้น ช่างทำรถทำล้อได้ข้างเดียวสิ้นเวลาถึง ๖ เดือนหย่อนอยู่ ๖ วัน
พระเจ้าปเจตนะจึงตรัสเรียกช่างทำรถมารับสั่งถามว่า เนอะสหายช่างทำรถ

แต่นี้ล่วงไป ๖ วัน สงครามจักเกิดละ ล้อรถคู่ใหม่สำเร็จแล้วหรือ ช่างทำรถทูลว่า ขอเดชะ โดยเวลา ๖ เดือนหย่อนอยู่ ๖ วันนี้ ล้อสำเร็จได้ข้างเดียว พระราชารับสั่งว่า ก็เจ้าจะทำล้อข้างที่ ๒ ให้สำเร็จโดยเวลา ๖ วันนี้ได้หรือไม่ ช่างทำรถทูลรับว่า ได้ แล้วก็ทำล้อข้างที่ ๒ สำเร็จโดยเวลา ๖ วัน แล้วนำล้อคู่ใหม่ไปเฝ้าพระเจ้าปเจตนะ ครั้นเข้าไปถึงแล้วกราบทูลว่า นี่พระเจ้าข้า ล้อรถคู่ใหม่ของพระองค์สำเร็จแล้ว พระราชารับสั่งว่า สหายช่างทำรถ ล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ เดือนหย่อน ๖ วัน กับล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ วันนี้ ต่างกันอย่างไร ข้าไม่เห็นความต่างกันสักหน่อย ช่างทูลว่า มีอยู่ พระเจ้าข้า ความต่างกันของล้อทั้งสองนั้น ขอเชิญพระองค์ทอดพระเนตรความต่างกัน ว่าแล้วช่างทำรถก็หมุนล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ วัน มันก็วิ่งไปสุดกำลังหมุนแล้วก็ตะแคงล้มลงดิน แล้วก็หมุนข้างที่ทำ ๖ เดือนหย่อน ๖ วัน มันก็วิ่งไปสุดกำลังหมุน แล้วก็ตั้งอยู่ราวกะติดอยู่กับเพลา.

พระเจ้าปเจตนะตรัสถามว่า เหตุอะไร ปัจจัยอะไร สหายช่างทำรถ ล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ วันนี้ ก็วิ่งไปสุดกำลังหมุนแล้วจึงตะแคงล้มลงดิน ... ล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ เดือนหย่อน ๖ วันนั้น ก็วิ่งไปสุดกำลังหมุนแล้วจึงตั้งอยู่ราวกะติดอยู่กับเพลา ช่างทูลชี้แจงว่า ข้าแต่สมมติเทพ ล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ วันนี้ กงของมันก็ประกอบด้วยไม้ที่คด ที่มีโทษ ที่มีกสาวะ กำ ... คุณก็ประกอบด้วยไม้ที่คด ที่มีโทษที่มีกสาวะ เพราะความที่กง ... กำ ... คุณประกอบด้วยไม้ที่คด ที่มีโทษที่มีกสาวะ มันก็วิ่งไปสุดกำลังหมุนแล้วจึงตะแคงล้มลงดิน ไม่มีกสาวะ กำ... คุณ ก็ไม่มีคด ไม่มีโทษ ไม่มีกสาวะ เพราะความที่กง ... กำ ... คุณ ไม่มีคด ไม่มีโทษ ไม่มีกสาวะ มันก็วิ่งไปสุดกำลังหมุนแล้ว จึงตั้งอยู่ได้ราวกะติดอยู่กับเพลา.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายคงนึกอย่างนี้ว่า ช่างทำรถคราวนั้น เป็นคนอื่นเป็นแน่ แต่ท่านทั้งหลายอย่าเข้าใจอย่างนั้น เราเองเป็นช่างทำรถ สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลาย เมื่อครั้งนั้น เราเป็นผู้ฉลาดต่อความคดของไม้ โทษ ของไม้ กสภาวะของไม้ แต่กาลบัดนี้เราเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ เป็น ผู้ฉลาดต่อความคดทางกาย ... ทางวาจา ... ทางใจ ต่อโทษ ... ต่อกสภาวะทางกาย ... ทางวาจา ... ทางใจ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความคด ... โทษ ... กสภาวะทางกาย ... ทางวาจา ..ทางใจ ของผู้ใดผู้หนึ่ง ภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม ยังละไม่ได้แล้ว ภิกษุ ภิกษุณีเหล่านั้นก็ตกไปจากพระธรรมวินัยนี้เหมือนล้อรถที่ทำแล้ว ๖ วันฉะนั้น ความคด ... โทษ ... กสภาวะทางกาย ... ทางวาจา ... ทางใจ ของผู้ใดผู้หนึ่ง ภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม ละได้แล้ว ภิกษุภิกษุณีเหล่านั้นก็ตั้งมั่นอยู่ในพระธรรม วินัยนี้ได้ เหมือนล้อรถที่ทำแล้ว ๖ เดือนหย่อน ๖ วันฉะนั้น.

เพราะเหตุนี้ ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย พึงสำเหนียกในข้อนี้ อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละความคดทางกาย โทษทางกาย กสภาวะทางกาย จักละความคดทางวาจา โทษทางวาจา กสภาวะทางวาจา จักละความคดทางใจ โทษทางใจ กสภาวะทางใจ ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบปเจตนาสูตรที่ ๕

อรรถกถาปเจตนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปเจตนสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

ความหมายของคำว่า อธิปัตนะ

บทว่า อธิปัตนะ ความว่า อันเป็นที่ที่พวกฤาษี กล่าวคือพระ-
พุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้ามาพัก เพื่อประกาศธรรมจักร และเพื่อต้อง
การทำอุโบสถ อธิบายว่า สถานที่ประชุม. ปาฐะว่า ปทนะ ดังนี้ ก็มี.
ความหมายก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า มิคทาเย ความว่า ในป่าที่พระราชทาน
เพื่อต้องการให้เป็นสถานที่ที่ไม่มีภัย สำหรับเนื้อทั้งหลาย.

บทว่า จหิ มาเสหิ ฉารตุตฺตเนหิ ความว่า ได้ยินว่า ช่างรถนั้น
จัดแจงอุปกรณ์ทุกชนิด แล้วเข้าป่าพร้อมด้วยอันเตวาสิก ในวันที่ได้รับกระแส
พระบรมราชโองการเลยทีเดียว เว้นต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ตามประตูล้อมบ้าน กลาง
หมู่บ้าน เทวสถาน และสุสานเป็นต้น และต้นไม้ที่ถูกไฟไหม้ ต้นไม้ล้ม
และต้นไม้แห้ง เลือกลำต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ในภูมิประเทศที่ดี ปราศจากโทษทั้ง
หมด สมควรใช้ทำคุม ซึ่ง กำและกงได้ มาทำเป็นล้อรถนั้น เมื่อช่างไม้
เลือกลำต้นไม้มาทำเป็นล้อรถอยู่นั้น เวลาเท่านั้น ๖ เดือนหย่อน ๖ ราตรี ก็
ล่วงเลยไป ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า จหิ มาเสหิ
ฉารตุตฺตเนหิ ดังนี้.

บทว่า นานาภรณ์ ได้แก่ ความแตกต่างกัน. บทว่า เนธั ตัด
บทเป็น น เอธั แปลว่า เรามองไม่เห็นความแตกต่างของล้อเหล่านั้น. บทว่า
อตุเลธั ตัดบทเป็น อตุลฺล เอธั แปลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ล้อทั้ง ๒ นั้น
มีความแตกต่างกันอยู่. บทว่า อภิสงฺขารสฺส คติ ได้แก่ การหมุนไป.

บทว่า **จิงกุลายิตฺวา** แปลว่า ตะแคงไป. บทว่า **อกุขาหตฺ มณฺเณ** ความว่า เหมือนนางสอดเข้าไปในเพล. บทว่า **สโทสา** ความว่า มีปมคือประกอบด้วยที่สูง ๆ ต่ำ ๆ. บทว่า **สกสวา** ความว่า ติดแก่นที่เนาและกระพี้.

บทว่า **กายวฏฺกา** เป็นต้น เป็นชื่อของทุจรีตทั้งหลาย มีกายทุจรีต เป็นต้น. บทว่า **เอว ปปติตา** ความว่า ตกไปโดยพลาดจากคุณความดีอย่างนี้. บทว่า **เอว ปติฏฺฐิตา** ความว่า ดำรงอยู่โดยคุณธรรมอย่างนี้. ในคน ๖ ประเภทนั้น โลกิยมหาชน ชื่อว่าตกไปแล้ว จากคุณความดี. ส่วนพระอริยบุคคล มีพระโสดาบัน เป็นต้น ชื่อว่า ตั้งมั่นอยู่แล้ว ในคุณความดี. แม้ในจำนวนของพระอริยบุคคล ๔ ประเภทเหล่านั้น พระอริยบุคคล ๓ ประเภทข้างต้น ชื่อว่าตกไปแล้วจากคุณงามความดี ในขณะที่กิเลสทั้งหลายฟุ้งขึ้น. ส่วนพระชินาสพ ชื่อว่าตั้งมั่น อยู่แล้วโดยส่วนเดียวโดยแท้. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะเหตุที่พระอริยเจ้า ๓ ประเภทข้างต้น ผู้ยังละความคดทางกายไม่ได้ เป็นต้นจึงตกไป ส่วนพระชินาสพทั้งหลาย ผู้ละความคดทางกายเป็นต้นได้แล้ว ย่อมตั้งมั่นอยู่ ในคุณความดี.

อนึ่ง พึงทราบการละความคดทางกายเป็นต้น ดังต่อไปนี้ ก่อนอื่น อกุศลกรรมบถ ๖ ข้อเหล่านั้น คือ **ปาณาติบาต อทินนาทาน มิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา มิจฉาทิฏฐิ** พระอริยบุคคล ย่อมละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค. สองอย่างคือ **ผรุสวาจา พยาบาท** จะละได้ด้วยอนาคามิมรรค. สองอย่างคือ **อภิชฌา สัมผัสปลลาปะ** จะละได้ด้วยอรหัตมรรค.

จบอรรถกถาปัจเจกนสูตรที่ ๕

๑. ปาฐะว่า **อกฺเข ปเวเสตุวา จปิตฺมิว มณฺเณมิ จบฺบพฺมา** เป็น **อกฺเขปเวเสตุวา จปิตฺมิว** แปลตามฉบับพม่า.

๖. อปัณณกสูตร

ว่าด้วยข้อปฏิบัติไม่ผิด

[๔๕๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติอปัณณกปฏิบัติ* และเหตุแห่งความสิ้นอาสวะทั้งหลายชื่อว่า
เป็นอันภิกษุนั้นได้เริ่มแล้วด้วยธรรม ๓ ประการ คืออะไรบ้าง คือภิกษุใน
พระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแท้ในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้จัก
ประมาณในโภชนะ เป็นผู้หมั่นประกอบความเป็นผู้ไม่เห็นแก่นอน

๑. ก็ภิกษุเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลายเป็นอย่าง-
ไร? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้ว .. ฟังเสียงด้วยหูแล้ว
ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว ... ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว ... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว
.. รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว เป็นผู้ไม่ถือเอาโดยนิमित* ไม่ถือเอาโดยอนุ-
พยัญชนะ อภิชฌา โทมนัส ธรรมทั้งหลายที่เป็นบาปเป็นอกุศล จะพึงไหล
ไปตามภิกษุผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ คือ ตา ... หู ... จมูก ... ลิ้น ... กาย ...
ใจอยู่ เพราะเหตุความไม่สำรวมอินทรีย์ คือ ตา ... หู ... จมูก ... ลิ้น ...
กาย...ใจ อันใด ปฏิบัติเพื่อปิดกั้นเสียซึ่งอินทรีย์ คือ ตา ... หู ... จมูก
... ลิ้น ... กาย ... ใจนั้น รักษาอินทรีย์ คือ ตา ... หู ... จมูก ... ลิ้น ...
กาย ... ใจ ถึงความสำรวมในอินทรีย์ คือ ตา ... หู ... จมูก ... ลิ้น ...
กาย ... ใจ อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วใน
อินทรีย์ทั้งหลาย

๑. ข้อปฏิบัติไม่ผิด

๒. ถือโดยนิमित* ได้แก่รวถือเอาทั้งหมดในรูปที่ได้เห็น ฯลฯ ว่างาม ท่านเปรียบด้วยกิริยาที่
จระเข้สูบเหยื่อ ถือโดยพยัญชนะ* ได้แก่เลือกถือเอาเป็นอย่าง ๆ ในรูป ฯลฯ นั้นว่า
คิ้วงาม นัยน์ตางาม จมูกงาม เป็นต้น ท่านเปรียบด้วยกิริยาที่เปิดไ้หาเหยื่อ

๒. ก็ภิกษุเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยกคายแล้ว จึงกลืนกินอาหาร มิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อเมา มิใช่เพื่อประดับ มิใช่เพื่อประเทืองผิว เพียงเพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อยังชีวิตให้เป็นไป เพื่อหายความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า ด้วยการกินอาหารนี้ เราจักระงับเวทนาเก่า เสียได้ด้วย เราจักไม่ยังเวทนาใหม่ ให้เกิดขึ้นด้วย ความสมประกอบ ความไม่มีโทษและความอยู่ผาสุก จักมีแก่เรา อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ

๓. ก็ภิกษุเป็นผู้หมั่นประกอบความเป็นผู้ไม่เห็นแก่นอนอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เวลากลางวัน ชำระจิตจากอวารณิยธรรม ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง เวลากลางคืน ตอนยามต้น ก็ชำระจิตจากอวารณิยธรรม ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตอนยามกลาง สำเร็จสีหไสยา โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าให้เหลื่อมกัน มีสติสัมปชัญญะ ทำอุฏฐานสัญญา ไว้ในใจ ตอนยามปลาย กลับลุกขึ้นชำระจิตจากอวารณิยธรรม ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้หมั่นประกอบความเป็นผู้ไม่เห็นแก่นอน

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติปณณกปฏิบัติ และเหตุแห่งความสิ้นอาสวะทั้งหลาย ชื่อว่า เป็นอันภิกษุนั้นได้เริ่มแล้วด้วย.

จบปณณกสูตรที่ ๖

๑. คือเพื่อให้มีกำลังบำเพ็ญพรหมจรรย์ต่อไป ๒. ความหิว ๓. ความอึดอัดเพราะกินเกินประมาณหรือโทษต่าง ๆ ที่เกิดเพราะกินไม่รู้จักประมาณ ๔. ธรรมคือเครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลुकุศล คือ นิเวศน์นั่นเอง ๕. เดินทำกัมมัฏฐาน เพื่อเป็นการเปลี่ยนอิริยาบถไปในตัว

อรรถกถาปกรณ์กสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน อปกรณ์กสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **อปณณกปฏิปatti** ความว่า พระอริยบุคคลเป็นผู้ปฏิบัติ
ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิดพลาด คือข้อปฏิบัติที่ดีโดยส่วนเดียว ข้อปฏิบัติที่น่าสัตรี
ออกจากกาม ข้อปฏิบัติที่ประกอบด้วยเหตุ ข้อปฏิบัติที่มีสาระ ข้อปฏิบัติ
ที่เป็นหลัก (มัตถปฏิปत्ตา) ข้อปฏิบัติที่ไม่เป็นข้าศึก ข้อปฏิบัติที่เหมาะสม
ข้อปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ใช่ปฏิบัติโดยการคาดคะเน (ตักกวิทยา)
หรือโดยถือเอาตามนัย. เพราะว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรือ อุบาสิกา
ผู้ก่อปฏิบัติอย่างนี้ (ถือโดยตักกะ ถือโดยนัย)จะเสื่อมจากมนุษยสมบัติ เทวสมบัติ
และนิพพานสมบัติ. ส่วนผู้ปฏิบัติอปณณกปฏิปत्ตา จะไม่เสื่อมจากสมบัติเหล่านั้น.

นายกองเกวียน ๒ พวก

เหมือนในอดีตสมัย เมื่อนายกองเกวียน ๒ พวก เดินทางไปสู่ที่
กันดาร นายกองเกวียนผู้โง่เขลา เชื่อคำของยักษ์ ถึงความฉิบหายพร้อมกับ
พวกพ่อค้า (ส่วน) นายกองเกวียนผู้ฉลาด ไม่เชื่อฟังคำของยักษ์ คิดว่า
เราจักตั้งน้ำในที่เราได้พบน้ำ ดังนี้แล้ว ให้สัตตยานุกับพวกพ่อค้า แล้วจึง
เดินทางไป ซึ่งท่านหมายเอา กล่าว ฉะนี้ ว่า

คนพวกหนึ่งได้กล่าว ฐานะ ที่ไม่

ผิด นักคาดคะเน กล่าวฐานะที่สอง (ผิด)

นักปราชญ์รู้ฐานะถูกผิดนี้แล้ว ควรถือเอา

แต่ฐานะที่ไม่ผิด.

๑. ปาฐะว่า สตุตวา เหน สพุธิ สตุเต อนยพุสนํ ปตเต ฉบบพมาเปเน พาลสตุตวาโห สพุธิ
สตุเตน อพุสนํ ปตเต แแปลตามฉบบพมา.

บทว่า โยนิ ในคำว่า โยนิ จตุส อารทฐา โหติ นี้ เป็นชื่อ
ของส่วนแห่งชั้นบ้าง เหตุบ้าง ปัสสาวมรรคบ้าง. จริงอยู่ ส่วนแห่งชั้นชื่อว่า
โยนิ มีมาในคำมีอาทิว่า จตสุโต โข สารีปุตฺต โยนิโย แปลว่า คุณก่อน
สารีบุตร กำเนิดเหล่านี้มี ๔ อย่างแล. เหตุ ชื่อว่า โยนิ ในบทเป็นต้น ว่า โยนิ
เทหา ภูมิข ผลสุส อธิคมาย แปลว่า คุณก่อน ภูมิชะ ก็นั่นเป็นเหตุ เพื่อ
บรรลุผล. ปัสสาวมรรค ชื่อว่า โยนิ มีมาในคำมีอาทิว่า น จาหํ พุราหุณฺณ
พุรุมิ โยนิหํ มตฺตติสมฺภวํ แปลว่า เราตถาคตไม่กล่าวผู้ที่เกิดจากช่องคลอด
(คือ) เกิดจากมารดา ว่าเป็นพราหมณ์เลย และในคำมีอาทิว่า ตเมณฺ
กมฺมชวตา นินฺวตฺติตฺวา อุทฺธปาหํ อโรสิริ สมฺปรีวตฺเตตฺวา มาตุ
โยนิมุเข สมฺปฐฺปิปาเทนฺติ แปลว่า ลมกัมมชวต พัดสัตว์นั้นนั้น ให้มี
เท้าขึ้นข้างบนศีรษะกลับลงข้างล่าง แล้วไปจดอยู่ที่ปากช่องคลอดของมารดา.
แต่ในที่นี้ ทรงประสงค์เอาเหตุว่าเป็น โยนิ. บทว่า อารทฐา ได้แก่
ประกอบไว้ คือ ทำให้บริบูรณ์.

พึงทราบวินิจฉัย ในบทว่า อาสวานํ ขยาย ดังต่อไปนี้ กิเลส
ชื่อว่า อาสวะ. เพราะอรรถว่าไหลมา. มีอธิบายว่า ไหลมาจากตาบ้าง ฯลฯ
จากใจบ้าง. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อาสวะ เพราะไหลมาจากกรรม จนถึง
โคตรภู จากโอกาสโลก จนถึง ภูคคพรหม. อธิบายว่า ทำกรรมเหล่านี้
และโอกาสโลกนั้นไว้ในภายใน เป็นไป. แท้จริง ความหมายว่า ทำไว้ใน
ภายในนี้ เป็นอาการ (ของอาสวะ). ชื่อว่า อาสวะ เพราะเป็นเหมือน
เครื่องหมักดองทั้งหลาย มีเหล้าดองเป็นต้น. โดยความหมายว่าหมักไว้นานบ้าง
ด้วยว่า แม้ในทางโลก เขาก็เรียกของที่หมักไว้นาน มีเหล้าดองเป็นต้นว่า
อาสวะ. ก็ถ้าเครื่องหมักดองทั้งหลาย มีเหล้าดองเป็นต้น ชื่อว่า อาสวะ
เพราะอรรถว่าหมักไว้นานแล้วไซ้ กิเลสเหล่านั้น ก็ควรเป็นอาสวะเหมือนกัน.
สมจริง ดังพระพุทธดำรัส ที่ตรัสไว้มีอาทิว่า ปุริมา ภิกฺขเว โภจฺจि น

ปถุณยติ อวิชชา อโตะ ปุพฺเพ อวิชชา นาโหสิห แปลว่า **ดูก่อน**
ภิกษุทั้งหลาย **เงื่อนต้นของอวิชชา ไม่ปรากฏ ก่อนแต่นี้ อวิชชาไม่มี.**
อีกอย่างหนึ่ง **กิเลสชื่อว่า อาสวะ เพราะไหลไป คือประสบสังสารทุกข์ต่อไป**
ดังนี้บ้าง. ก็ในจำนวนวิเคราะห์ทั้ง ๔ นี้ วิเคราะห์ต้น ๆ (วิเคราะห์ ๓ อย่าง
ใช้ได้) ในที่ที่กิเลสทั้งหลายมา (โดยชื่อว่า) อาสวะ แต่วิเคราะห์หลังใช้ได้
เฉพาะในกรรม. ก็กรรมกิเลสอย่างเดียวกันนั้น เป็นอาสวะก็หามิได้ โดย
ที่แท้แล้ว ถึงอุปทานันตการ ก็เป็นอาสวะได้. เพราะในพระสูตรทั้งหลาย
กิเลสที่มีการวิวัตเป็นมูล มาแล้ว (โดยชื่อว่า) อาสวะ เช่นในประโยคนีว่า
นาหิ จุนฺท ทิฏฺฐชฺชมฺมิกานํเอว อาสวานํ ตํวราย ชมฺมํ เทเสมิ
แปลว่า **แน่จุนทะ** **เราตถาคตจะไม่แสดงธรรมเพื่อปิดกั้น อาสวะทั้งหลาย**
ในปัจจุบันเท่านั้น.

ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในภุมิ ๓ และอกุศลธรรมที่เหลือมาแล้ว (โดย
ชื่อว่า) อาสวะ เช่นในประโยคนีว่า

อาสวะทั้งหลายที่เป็นเหตุให้เข้าถึง
ความเป็นเทวดา หรือเป็นเหตุให้เป็นคน-
ธรรม์ เหาะไปในอากาศ เป็นเหตุให้ถึง-
ความเป็นยักษ์ เป็นมนุษย์และเป็นสัตว์เกิด
ในน้ำ ของเราลิ้นแล้ว อาสวะเหล่านั้น
เรากำจัดแล้ว ทำให้รากลดแล้ว.

อุปทานันตการ มีการว่าร้ายผู้อื่น ก่อความวิปถีสาร การฆ่า
การจงจำเป็นต้นก็ดี เป็นเหตุให้ได้รับทุกข์ในอบายก็ดี มาแล้ว โดย
ชื่อว่า อาสวะ. เช่นในประโยคนีว่า **ทิฏฺฐชฺชมฺมิกานํ อาสวานํ ตํวราย**
สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตาย แปลว่า **เราตถาคตแสดงธรรม**

เพื่อปิดกั้นอัสวะทั้งหลาย ในปัจจุบัน เพื่อจัดอัสวะทั้งหลาย ในภายหน้า. ก็อัสวะทั้งหลายเหล่านี้ นั้น ในที่ใดมาแล้วอย่างใด ในที่นั้น พึงทราบอย่างนั้น. เพราะว่า อัสวะเหล่านี้ ในพระวินัย มีมา ๒ อย่างว่า เพื่อปิดกั้นอัสวะในปัจจุบัน ๑ เพื่อจัดอัสวะในภายหน้า ๑. ในสพายนวรรค มีมา ๓ อย่างว่า ก่อนท่านผู้มีอายุ อัสวะมี ๓ อย่างเหล่านี้ คือ กามาสวะ ๑ ภวาสวะ ๑ อวิชาสวะ ๑ แต่ ในพระสูตรอื่น ๆ และในอภิธรรม มีมา ๔ อย่างพร้อมกับทิวาสวะ. โดยบรรยายที่แยกออกไป อัสวะทั้งหลายมี ๕ อย่าง ดังนี้ มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย อัสวะเป็นเหตุให้ไปสู่นรก ๑ อัสวะเป็นเหตุให้ไปสู่กำเนิดดิรัจฉาน ๑ อัสวะเป็นเหตุให้ไปสู่ปิตติวิสัย ๑ อัสวะเป็นเหตุให้ไปสู่มนุษยโลก ๑ อัสวะเป็นเหตุให้ไปสู่เทวโลก ๑. แต่ในที่นี้ กรรมนั่นเอง ตรัสว่าเป็นอัสวะ. ในฉกนิบาต อัสวะทั้งหลายมาแล้ว ๖ อย่าง โดยนัยมีอาทิว่า มีอยู่ภิกษุทั้งหลาย อัสวะที่จะพึงละด้วยสังวร. ในสัพพาสวปริยายสูตร อัสวะ ๖ อย่าง เหล่านี้แหละ มีมาเป็น ๗ อย่าง พร้อมด้วยอัสวะทั้งหลาย ที่จะพึงละด้วยทัสสนะ. แต่ในที่นี้ พึงเข้าใจว่า ทรงประสงค์เอาอัสวะทั้ง ๔ ตามนัยแห่งพระอภิธรรม.

การทำลายอัสวะได้ชั่วขณะก็ดี อาการที่อัสวะสิ้นไปโดยไม่เหลือก็ดี มรรคผล พระนิพพานก็ดี ตรัสเรียกว่า อาสวัภยะ ในบทว่า ขยาย นี้. จริงอยู่ การทำลายอัสวะได้ชั่วขณะ ตรัสเรียกว่า อาสวัภยะ ดังในประโยคนี้ว่า โย อสวานัง ขโย วโย เกโท อนิจจตาอนุตตรธานัง แปลว่า ความสิ้นไป ความเสื่อมไป การทำลาย ความไม่เที่ยง ความอันตรธานแห่งอัสวะทั้งหลาย (ชื่อว่า อาสวัภยะ).

การละอัสวะ ความสิ้นไปแห่งอัสวะโดยส่วนเดียว การไม่เกิดขึ้นแห่งอัสวะ อาการที่อัสวะสิ้นไป ความไม่มีแห่งอัสวะทั้งหลาย ตรัสเรียกว่า อาสวัภยะ ดังในประโยคนี้ว่า ขานโต อหิ ภิกขเว ปสุโต อสวานัง

ขยั วทามิ แปลว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวความสิ้นไปแห่ง
อาสวะทั้งหลายไว้ สำหรับภิกษุผู้รู้ อยู่ เห็นอยู่.

มรรค ตรัสเรียกว่า อาสวัภยยะ ดังในคถานี้ว่า
เสกขสุตฺต สิกขมานสุตฺต อุมฺมกฺคาณฺฐาโร
ขยสุมฺมึ ปจฺมึ ฌาณํ ตโต อญฺญา อนนฺตรธา
เมื่อเราผู้ศึกษาอยู่ ดำเนินไปตาม
ทางอันตรงในขณะสิ้นอาสวะ ญาณจะเกิด
ขึ้นก่อน ต่อจากนั้น อรหัตผลจึงจะเกิด.

ผล ตรัสเรียกว่า อาสวัภยยะ ดังในประโยคนี้ว่า ชื่อว่าเป็นสมณะ
เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย.

นิพพาน เรียกว่า อาสวัภยยะ ในคถานี้ว่า
ปรวชฺชานุปฺปตฺติสฺส นิจจํ อุมฺมานสญฺญิน
อาสวา ตสุตฺต วฑฺฒนฺตึ อารา โส อาสวภยยา.
อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่ผู้
เพ่งเล็งโทษผู้อื่น ชอบยกโทษอยู่เป็นนิตย์
เขาย่อมอยู่ไกลจากพระนิพพาน.

แต่ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อาสวานํ ขยาย โดย
ทรงหมายถึงผล อธิบายว่า เพื่อประโยชน์แก่อรหัตผล.

บทว่า อินฺทฺริเยสุ กุตฺตทฺวาโร ความว่า มีทวารอันปิดแล้วใน
อินทรีย์ทั้งหลาย มีใจเป็นที่ ๖. บทว่า โภชเน มตฺตญฺญู ความว่า รู้
ประมาณในโภชนะ อธิบายว่า รู้ประมาณในการรับ การฉัน และการ
พิจารณา. บทว่า ชาคริยํ อนฺนุยุตฺโต ความว่า เป็นผู้แบ่งกลางคืนกลางวัน
ออกเป็น ๖ ส่วน แล้วประกอบเนือง ๆ ซึ่งความเป็นผู้ตื่นใน ๕ ส่วน
อธิบายว่า ขมักเขม้นในการตื่นอยู่นั่นเอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงวางมัตถิกาไว้อย่างนี้แล้ว เมื่อจะแจกมัตถิกานั้นแหละ ตามลำดับที่ทรงวางไว้แล้ว จึงตรัสคำมีอาทิว่า กตญจภิกขเว ภิกขุ. ดังนี้ บรรดาบทเหล่านั้น เนื้อความของบทว่า จกขุณารูปํ ทิสฺวา เป็นต้น ได้ให้พิสดารแล้วในปกรณ์พิเศษชื่อว่า วิสุทฺธิมรรค. เนื้อความแห่งบททั้งหลายมีอาทิว่า ปฏิสงฺขา โยนิโส อาหาริ อาหารเรติ เหวทวาย (ภิกษุพิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึงจะนำอาหารมา (ฉัน) มิใช่เพื่อจะเล่น) ได้ให้พิสดารแล้วในปกรณ์พิเศษ ชื่อว่า วิสุทฺธิมรรค นั้นเหมือนกัน.

บทว่า อวารณียะหิ ชฺมเมหิ ความว่า จากนิ वर्ณธรรม ๕ ประการ เพราะนิ वर्ณจะกัณจิตไว้ เพราะฉะนั้น นิ वर्ณเหล่านั้น จึงตรัสเรียกว่า อวารณียธรรม. บทว่า สิทฺเธยฺย กปะเปติ ความว่า สำเร็จการนอนเหมือนราชสีห์ บทว่า ปาเทน ปาทำ อจฺจาชาย ได้แก่ วางเท้าซ้ายเหลื่อมเท้าขวา. เพราะว่าเมื่อวางเท้าไว้เสมอกัน เขาจะกระทบเข้า ซ้อเท้าก็จะกระทบซ้อเท้า ทุกขเวทนาจะเกิดเพราะการกระทบกันนั้น เพราะฉะนั้น เพื่อจะเว้นโทษนั้น เธอจะวางเท้าให้เหลื่อมกันหน่อยหนึ่ง. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า ปาเทน ปาทำ อจฺจาชาย ดังนี้.

บทว่า สโต สมุปะชาโน ความว่า ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ. ถามว่า ภิกษุนี้ เมื่อหลับจะชื่อว่า มีสติสัมปชัญญะได้อย่างไร. ตอบว่า ด้วยสามารถแห่งความเป็นไป (ของกัมมัฏฐานก่อนหลับ). เพราะว่า ภิกษุนี้ เมื่อจงกรมในที่จงกรม รู้ตัวว่าง่วงนอน จึงพักกัมมัฏฐานที่กำลังบำเพ็ญอยู่ แล้วนั่งบนเตียง หรือบนแผ่นกระดานหลับไป เมื่อตื่นก็ตื่นมาบำเพ็ญกัมมัฏฐานในที่ที่พักไว้นั้นแหละอีก เพราะฉะนั้น ถึงเธอจะหลับ ก็ยังชื่อว่า มีสติสัมปชัญญะอยู่. นี้เป็นนัยในมูลกัมมัฏฐานก่อน. ส่วนภิกษุนี้ชื่อว่า มีสติสัมปชัญญะ แม้ด้วยกัมมัฏฐานตามที่กำหนด. ถือเอาข้อนี้อย่างไร. อธิบายว่า ภิกษุนี้เมื่อจงกรม รู้ตัวว่าง่วงนอน ก็นอน

ตะแคงขาบนแผ่นดินหรือบนเตียง พิจารณาว่า กายไม่มีใจนอนอยู่บนเตียง
ที่ไม่มีใจ เตียงที่ไม่มีใจ ก็วางอยู่บนปฐพีที่ไม่มีใจ ปฐพีที่ไม่มีใจ ก็อยู่
เหมือนน้ำที่ไม่มีใจ น้ำที่ไม่มีใจ ก็อยู่เหนือลมที่ไม่มีใจ ลมที่ไม่มีใจ ก็อยู่
บนอากาศที่ไม่มีใจ บรรดาสิ่งเหล่านั้น แม้อากาศก็ไม่รู้ว่า เราอุ้มลมไว้
ถึงลมก็ไม่รู้ว่า เราสถิตอยู่บนอากาศ ถึงลมก็เช่นนั้นไม่รู้ว่า เราอุ้มน้ำไว้
 ฯลฯ เตียงก็ไม่รู้ว่า เรายกกายไว้ กายก็ไม่รู้ว่า เราอยู่บนเตียง เป็นอันว่า
สิ่งเหล่านั้น ต่างฝ่ายต่างไม่มีการคำนึงถึงกัน ไม่มีการสนใจกัน ไม่มีการ
ใส่ใจกัน ไม่มีเจตนา หรือไม่มีความปรารถนาต่อกันเลย ดังนี้ เมื่อภิกษุ
พิจารณาอยู่อย่างนี้ ปัจจเวกขณจิตนั้น ย่อมหยั่งลงสู่ภวังค์. เธอแม่เมื่อหลับ
อยู่อย่างนี้ ก็ย่อมชื่อว่า มีสติสัมปชัญญะอยู่.

บทว่า อุกฺกุจฺจานสญฺญํ มนสิกริตฺวา ความว่า ใส่ใจถึงสัญญาที่
กำหนดเวลาลุกขึ้นว่า เมื่อดวงจันทร์หรือดวงดาว ขึ้นถึงตรงนี้ เราจักลุกขึ้น
อธิบายว่า วางสัญญาไว้ในใจ. เพราะว่า เมื่อภิกษุนี้ปฏิบัติอย่างนี้แล้วนอน
ก็จะลุกขึ้นได้ตรง ในเวลาตามที่กำหนดไว้แล้วนั้นแล.

จบบรรณกถาปัจฉิมกสูตรที่ ๖

๗. อัตตสูตร

ธรรมที่อำนวยความสะดวกและไม่เบียดเบียนตน

[๔๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นไปทั้ง
เพื่อเบียดเบียนตน ... ทั้งเพื่อเบียดเบียนคนอื่น ... ทั้งเพื่อเบียดเบียนด้วยกัน
ทั้ง ๒ ฝ่าย ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือกายทุจริต วิจิทุจริต

มโนสุจริต นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการ ย่อมเป็นไปทั้งเพื่อ
เบียดเบียนตน ... ทั้งเพื่อเบียดเบียนคนอื่น ... ทั้งเพื่อเบียดเบียนด้วยกันทั้ง
๒ ฝ่าย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้ ย่อมไม่เป็นไปเพื่อเบียด-
เบียนตน ... เพื่อเบียดเบียนคนอื่น ... เพื่อเบียดเบียนด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ธรรม
๓ ประการคืออะไรบ้าง คือกายสุจริต วีสุจริต มโนสุจริต นี้แล ภิกษุ
ทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการย่อมไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน ... เพื่อเบียดเบียน
คนอื่น ... เพื่อเบียดเบียนด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย.

จบอรรถสูตที่ ๗

อรรถสูตสูตสูต

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถสูตสูตที่ ๗ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า อตฺตพฺยาพาธาย ได้แก่ เพื่อให้ตนเองลำบาก. บทว่า
ปรพฺยาพาธาย ได้แก่ เพื่อให้บุคคลอื่นลำบาก. บทว่า กายสุจฺริตํ เป็นต้น
มาในตอนต้นด้วยอำนาจกุศลกรรมบถ ๑๐. แต่ว่า ในขั้นสูงขึ้นไป จนกระทั่ง
ถึงอรหัตผล ท่านก็ไม่ได้ห้ามไว้เลย.

จบอรรถสูตสูตสูตที่ ๗

๘. เทวสูต

ว่าด้วยสิ่งทีควรรังเกียจ

[๔๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกปริพาชกเดิรถียอื่นจะพึงถาม
ท่านทั้งหลายอย่างนี้ว่า แน่อาวุโสทั้งหลาย พระสมณโคดม ประพฤติ

พระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 56

พรหมจรรย์เพื่อเกิดในเทวโลกหรือ ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้
พึงระอา พึงละอาย พึงรังเกียจมิใช่หรือ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลรับว่า อย่างนั้น
พระพุทธเจ้าข้า ตรัสต่อไปว่า นั่นสิ ภิกษุทั้งหลาย นัยว่าท่านทั้งหลายระอา
ละอาย รังเกียจอายุทิพย์ ... วัณณทิพย์ ... สุขทิพย์ ... ยศทิพย์ ... อธิปไตยทิพย์
จะป่วยกล่าวไปไยถึงการที่ท่านทั้งหลาย ระอา ละอาย รังเกียจกายทุจริต ...
วจีทุจริต ... มโนทุจริต.

จบเทวสูตรที่ ๘

อรรถกถาเทวสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเทวสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า อภฺภูยฺเยยฺยาถ ความว่า เธอทั้งหลายพึงเป็นผู้ถูกความระอา
บีบคั้น. บทว่า หฺราเยยฺยาถ ความว่า พึงละอาย. บทว่า ชฺคฺคฺจฺเจยฺยาถ
ความว่า พึงเกิดความรังเกียจ ในคำพูดนั้น เหมือนเกิดความรังเกียจในคุณ
ฉะนั้น. บทว่า อิติ ในคำว่า อิติ กิร นี้ พึงเห็นว่าเป็นความสละสลวย
แห่งพยัญชนะด้วยการเชื่อมบท. บทว่า กิร เป็นนิบาต ใช้ในความหมายว่า
ได้ฟังต่อ ๆ กันมา. บทว่า กิร นั้นพึงทราบการเชื่อมความอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า
เธอทั้งหลาย พึงอึดอัดด้วยอายุทิพย์. บทว่า ปฺเลว โข ปน มีความหมาย
เท่ากับ ปรมตฺริ แปลว่า ก่อนกว่า (หรืออันดับแรก).

๕. ปฐมปาปณิกสูตร

องค์คุณของพ่อค้ากับของภิกษุ

[๔๕๘] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ ย่อมเป็นผู้อภัย เพื่อจะได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ก็ดี เพื่อจะทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้นก็ดี องค์ ๓ คืออะไร คือ พ่อค้าไม่ตั้งการงานอย่างดีในตอนเช้า ไม่ตั้งการงานอย่างดีในตอนกลางวัน ไม่ตั้งการงานอย่างดีในตอนเย็น พ่อค้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้อภัยเพื่อจะได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ก็ดี เพื่อจะทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้นก็ดี

ฉันเดียวกันนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ย่อมเป็นผู้อภัย เพื่อจะบรรลुकุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุก็ดี เพื่อทำกุศลธรรมที่บรรลุแล้วให้เจริญขึ้นก็ดี ธรรม ๓ คืออะไร คือ ภิกษุไม่ตั้งสมาธินิมิตอย่างดีในตอนเช้า ไม่ตั้งสมาธินิมิตอย่างดีในตอนกลางวัน ไม่ตั้งสมาธินิมิตอย่างดีในตอนเย็น ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ นี้แล ย่อมเป็นผู้อภัย เพื่อจะบรรลुकุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุก็ดี เพื่อทำกุศลธรรมที่บรรลุแล้วให้เจริญขึ้นก็ดี

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ ย่อมเป็นผู้อภัยเพื่อจะได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ก็ดี เพื่อทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้นก็ดี องค์ ๓ คืออะไร คือ พ่อค้าตั้งการงานอย่างดีในตอนเช้า ตั้งการงานอย่างดีในตอนกลางวัน ตั้งการงานอย่างดีในตอนเย็น พ่อค้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ นี้แล ย่อมเป็นผู้อภัยเพื่อจะได้บริโภคโภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ก็ดี เพื่อทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้นก็ดี

ฉันเดี๋ยวกันนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ย่อมเป็นผู้อาจเพื่อบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุก็ดี เพื่อทำกุศลธรรมที่บรรลุแล้ว ให้เจริญก็ดี ธรรม ๓ คืออะไร คือ ภิกษุตั้งสมาธินิมิตอย่างดีในตอนเช้า ตั้งสมาธินิมิตอย่างดีในตอนกลางวัน ตั้งสมาธินิมิตอย่างดีในตอนเย็น ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ นี้แล ย่อมเป็นผู้อาจเพื่อบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุก็ดี เพื่อทำกุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้วให้เจริญขึ้นก็ดี.

จบปฐมปาปณิกสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมปาปณิกสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในปฐมปาปณิกสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

พ่อค้าผู้ไม่ตั้งใจทำงาน

บทว่า ปาปณิก แปลว่า พ่อค้าในตลาด เจ้าของร้าน. คำว่า ปาปณิก นั้น เป็นชื่อของพ่อค้า ผู้เปิดร้านขายของ. บทว่า อภัพโพ แปลว่า เป็นบุคคลไม่เหมาะสม.

บทว่า น สกุกจัม กมฺมุนฺตํ อธิฏฺฐาติ ความว่า การงานที่ตั้งใจ ทำอย่างใด จึงจะนับว่า มันคง งานที่ตั้งใจไว้ ย่อมสำเร็จสมความตั้งใจ ด้วยประการใด เขาไม่ตั้งใจทำให้สำเร็จด้วยตนเองอย่างนั้น. ในบทว่า น สกุกจัม กมฺมุนฺตํ อธิฏฺฐาติ นั้น พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้

เวลาเข้ามีด พ่อค้าลุกขึ้นตามประทีป แต่ไม่นั่งจัดสินค้า ชื่อว่า ไม่ตั้งใจทำงานโดยเคารพ ในเวลาเช้า. ด้วยว่า พ่อค้าผู้นี้ จะไม่ได้เป็นเจ้าของตลาดโอกาส สิ่งของที่ควรจะได้ ที่มีโอกาสทั้ง ๓ เป็นปัจจัย คือ สิ่งของที่

พวกโจรลักในตอนกลางคืน รีบมาตลาดด้วยคิดว่า เราจักปล่อยของนี้ ให้พื้นมือของเราแล้ว ขายให้โดยราคาข่อมเยา ๑ ของที่คนจำนวนมากผู้เป็นคู่แข่ง แย่งซื้อแย่งขาย เวลากลางคืนอยู่ในเมือง เขามีคไปตลาดซื้อเอา ๑ หรือของที่ผู้คนประสงค์จะไปยังชนบท จะรีบไปตลาดแต่เช้าแล้วซื้อเอา ๑ ในเวลาที่คนอื่นพักรับประทานอาหารกัน เขาก็กลับมารับประทานอาหารบ้าง คือ เก็บสินค้าแต่เช้าตรู่ แล้วกลับไปบ้าน รับประทานอาหารแล้วนอนหลับ ตอนเย็นจึงกลับมายังร้านตลาดอีกครั้งหนึ่ง อย่างนี้ ชื่อว่า ไม่ตั้งใจทำงานโดยเคารพ ในเวลาเที่ยงวัน.

ด้วยพ่อค้ำนั้น จะไม่ได้เป็นเจ้าของ หมดโอกาส สิ่งของที่ควรจะได้ อันมีโอกาสดังสองเป็นปัจจัย คือ สิ่งที่พวกโจรมาปล่อยไม่ทันในตอนเช้าตรู่ แต่เวลากลางวัน ขณะที่คนอื่น ๆ ยังไม่สัญจรไปมา พวกโจรก็จะไปยังร้านตลาด แล้วขายให้ด้วยราคาถูก ๑ สิ่งใดที่พวกอิสรชนผู้มีบุญใช้คนไปให้นำมาในเวลารับประทานอาหารเช้า ด้วยสั่งว่า ควรจะได้สิ่งนี้ ๆ มาจากร้านตลาด ๑.

ส่วนเวลาเย็น จนกระทั่งถึงเวลาที่เขาคีบอกยาม เขาก็ไม่ตามประทีปแล้วนั่ง ภายในร้านตลาด อย่างนี้ ชื่อว่า ไม่ตั้งใจทำงานโดยเคารพในเวลาเย็น.

ด้วยว่า พ่อค้ำนั้น จะไม่ได้เป็นเจ้าของ สิ่งของที่ควรได้ ที่มีโอกาสนั้นเป็นปัจจัย คือ สิ่งของที่พวกโจรมาปล่อยมาทัน ทั้งเวลาเช้าและเวลากลางวัน แต่กลับไปยังร้านตลาดในตอนเย็น แล้วขายให้ด้วยราคาถูก.

ภิกษุไม่ตั้งใจฝึกสมาธิ

บทว่า น สกุกจัม สมาธินิมิต्तํ อธิฏฐาติ ความว่า ภิกษุไม่เข้าสมาธิโดยกิริยาที่เคารพ.

ก็ในบทว่า น สกุกจัม สมာธินิมิต्तํ นี้ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้

ภิกษุทำวัตรที่ลานเจดีย์ และลานโพธิ์แล้ว เข้าไปสู่เสนาสนะ แต่ว่า ไม่ยอมนั่งเข้าสมาบัติ จนถึงเวลาภิกษาจาร ชื่อว่า ไม่ตั้งใจกำหนดนิมิต โดยเคารพ. ส่วนเวลาภายหลังฉันภัตตาหาร เชอกลับจากบิณฑบาตแล้วเข้าไป ยังกที่พักกลางคืน และที่พักกลางวัน แต่ว่า ไม่นั่งเข้าสมาบัติจนถึงเวลาเย็น ชื่อว่า ไม่ตั้งใจกำหนดสมาธินิมิตโดยเคารพ ในเวลาเที่ยงวัน.

อนึ่ง เวลาเย็น เธอไหว้เจดีย์ ทำการบำรุงพระเถระ แล้วเข้าไปสู่เสนาสนะ แต่ว่า ไม่ยอมนั่งเข้าสมาบัติตลอดปฐมยาม ชื่อว่าไม่ตั้งใจกำหนดสมาธินิมิตโดยเคารพในเวลาเย็น.

ส่วนความหมาย พึงทราบตามนัย ตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้วใน สุกปัถย์.

อนึ่ง ในบทนี้ ในที่ที่ท่านกล่าวไว้ว่า สมাপตฺตี อปฺเปตฺวา เข้าสมาบัติ เมื่อไม่มีสมาบัติ แม้วิปัสสนาก็ควร และในบทว่า สมာธินิมิต्तํ แม้อารมณ์ของสมาธิก็ควรเช่นกัน. สมจริง ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า แม้สมาธิก็ชื่อว่าสมาธินิมิต แม้อารมณ์ของสมาธิ ก็ชื่อว่า สมาธินิมิต.

จบอรรถกถาปฐมปาปณิกสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยปาปณิกสูตร

คุณสมบัติของพ่อค้ากับของภิกษุ

[๔๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าประกอบด้วยองค์ ๓ ย่อมถึงความใหญ่ความไพบูรณ์ในโภคทรัพย์ไม่นานเลย องค์ ๓ คืออะไร ก็พ่อค้าเป็นผู้มีดวงตา ๑ ฉลาด ๑ ถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัย ๑

ก็พ่อค้าเป็นผู้มีดวงตาอย่างไร พ่อค้ารู้สินค้าว่า สินค้าสิ่งนี้ซื้ออย่างไร ขายอย่างไร เป็นต้นทุนเท่านี้ กำไรเท่านี้ อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าชื่อว่า เป็นผู้มีดวงตา

พ่อค้าเป็นผู้ฉลาดอย่างไร พ่อค้าเป็นผู้เข้าใจที่จะซื้อและที่จะขายอย่างนี้แล พ่อค้า ชื่อว่า ฉลาด

พ่อค้าถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัยอย่างไร คฤหบดีทั้งหลายก็ดี บุตรของคฤหบดีทั้งหลายก็ดี ที่มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก ย่อมรู้จักพ่อค้าผู้นั้นอย่างนี้ว่า พ่อค้าผู้เจริญผู้นี้แหละเป็นคนมีดวงตาด้วย ฉลาดด้วย มีกำลังพอที่จะเลี้ยงบุตรภริยาและแถมพกให้เราบ้างตามเวลาอันควร คฤหบดีและบุตรของคฤหบดีเหล่านั้นย่อมรับรองพ่อค้าผู้นั้นด้วยโภคะทั้งหลายว่า แน่สหายพ่อค้า แต่นี้ไป เชิญท่านนำโภคะไปเลี้ยงบุตรภริยา และจงแถมพกให้เราบ้างตามเวลาอันควรเถิด อย่างนี้แล พ่อค้าชื่อว่า ถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัย.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าประกอบด้วยองค์ ๓ นี้แล ย่อมถึงความใหญ่ความไพบูรณ์ในโภคทรัพย์ไม่นานเลย

ฉันเดียวกันนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ย่อมถึงความใหญ่ความไพบูรณ์ในกุศลธรรมทั้งหลายไม่นานเลย. ธรรม ๓ คืออะไร คือ ภิกษุเป็นผู้มีดวงตา ๑ มีเพียร ๑ ถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัย ๑.

ก็ภิกษุเป็นผู้มีดวงตาอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ... นี่ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) ... นี่ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) ... นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีดวงตา.

ภิกษุเป็นผู้มีเพียรอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ปรารภความเพียรเพื่อละเสียซึ่งอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อยังกุศลธรรมทั้งหลายให้ถึงพร้อม แข็งขันบากบั่นมั่นคงไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ที่มีเพียร.

ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัยอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ภิกษุเหล่าใดเป็นพหูสูต คล่องอาคม ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา เธอเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นตามกาลอันควร ได้ถามปัญหาว่า ท่านเจ้าข้า ข้อนี้อย่างไร อะไรเป็นความหมายแห่งธรรมนี้. ท่านเหล่านั้นย่อมเปิดเผยข้อที่ลึกลับ ทำข้อที่ลึกลับให้ตื่น และบรรเทาความเคลือบแคลงในธรรมทั้งหลาย ที่น่าเคลือบแคลงแก่เธอได้ อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชื่อว่า ถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ นี้แล ย่อมถึงความใหญ่ความไพบูรณ์ในกุศลธรรมทั้งหลายไม่นานเลย.

จบทุกติยปาปณิกสูตรที่ ๑๐

จบรถการวรรคที่ ๒

อรรถกถาทุติยาปาลิกสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้:-

พ่อค้าผู้มีปัญญา

บทว่า **จกขุมา** ความว่า พ่อค้าเป็นผู้มีปัญญาจกขุ. บทว่า **วิธุโร** ความว่า เป็นผู้มิธุระอันสำคัญ คือมิธุระอันสูงสุด ได้แก่ประกอบด้วยวิริยะที่สัมปยุตด้วยญาณ. บทว่า **นิสฺสยสมฺปนฺโน** คือถึงพร้อมด้วยที่พึง ได้แก่ถึงพร้อมด้วยที่พำนัก.

บทว่า **ปณฺธิ** ได้แก่สินค้าที่ขาย. ในบทนั้นว่า **เอตฺตํ มฺลํ ภวิสฺสตี** **เอตฺตโก อุตฺตโร** มีอธิบายว่า สินค้าที่ซื้อมานั้น โดยการซื้อ มีปริยายดังที่ตรัสไว้ว่า ซื้อมาอย่างนี้ ขายอย่างนี้. สินค้าที่ซื้อมานั้น จัดเป็นทุน คือจำนวนที่ซื้อมาเท่านั้น ฉะนั้น เมื่อจำหน่ายสินค้านั้นไป ในการจำหน่ายสินค้าจกมีกำไรเท่านี้ คือเพิ่มขึ้นเท่านั้น.

บทว่า **กฺุสโล โหตี ปณฺธิ เกตฺตฺยจ วิกเกตฺตฺยจ** ความว่า พ่อค้าผู้ฉลาด ไปหาซื้อของที่ที่สินค้าหาได้ง่าย และไปขายยังที่ที่สินค้าหาได้ยาก ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในที่นี้ เขาย่อมได้ลาภเพิ่มขึ้น ๑๐ เท่าบ้าง ๒๐ เท่าบ้าง.

บทว่า **อทุธา** ได้แก่ อิศรชน คือผู้ถึงพร้อมด้วยทรัพย์ที่เก็บไว้จำนวนมาก. บทว่า **มทุธนา** ได้แก่ ผู้มีทรัพย์มาก ด้วยอำนาจเครื่องใช้สอย. บทว่า **มหาโภคา** ได้แก่ ผู้มีโภคะมาก ด้วยสิ่งของที่เป็นเครื่องอุปโภคและบริโภค. บทว่า **ปฏฺวิโ** ได้แก่ ชื่อว่า เป็นผู้สามารถ เพราะถึงพร้อมด้วยกำลังกาย และกำลังความรู้. บทว่า **อมฺหากญฺจ กาเลน กาลํ** **อนฺุปฺปาเทตฺถ** ความว่า เพื่อเพิ่มให้ดอกเบียอันเกิดจากทรัพย์ที่เขาหอบยืมไป

เป็นต้นทุน แก่เราทั้งหลายตามกาลอันสมควร. บทว่า **นิปตฺนุติ** แปลว่า เชื้อเชิญ. บาติเป็น **นิปตฺนุติ** ก็มี. ความหมายก็ทำนองนี้แหละ.

บทว่า **กุสฺสลาณั ฆมฺมานั อุปสมฺปทาย** ความว่า เพื่อความ สมบูรณ์ คือเพื่อได้เฉพาะ ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลาย. บทว่า **ถามวา** ความว่า ประกอบด้วยความรู้. บทว่า **ทพฺพฺปรกฺกโม** ความว่า ประกอบด้วยความ บากบั่น ด้วยความรู้อันมั่นคง. บทว่า **อนิกฺขิตฺตฺธโร** ความว่า ไม่ทอดทิ้ง ธุระอย่างนี้ว่า เรายังไม่ถึงจุดหมายปลายทาง จักไม่วางธุระ คือความเพียรนี้.

บทว่า **พหุสฺสุตา** ความว่า ชื่อว่าเป็นพหุสูต เพราะมีพระพุทฺธพจน์ อันได้สดับตรับฟังมามาก ด้วยสามารถแห่งนิกาย ๑ หรือ ๒ นิกายเป็นต้น. บทว่า **อาคตาคมา** ความว่า นิกาย ๑ ชื่อว่าอาคม ๑. ๒ นิกาย ชื่อว่า ๒ อาคม. ๕ นิกาย ชื่อว่า ๕ อาคม. ในอาคมทั้ง ๕ เหล่านั้น ผู้ใดมีมาแม่ อาคมเดียว คือมีความช้าของ ได้แก่ได้รับยกย่อง (เพียงอาคมเดียว) คน เหล่านั้น ชื่อว่า **อาคตาคมา**.

บทว่า **ฆมฺมชฺรา** ได้แก่ ผู้ทรงไว้ซึ่งพระสุตตันตปิฎก. บทว่า **วินยชฺรา** ได้แก่ ผู้ทรงไว้ซึ่งพระวินัยปิฎก. บทว่า **มาติกชฺรา** ได้แก่ ผู้ทรงไว้ซึ่งมาติกาทั้งสอง. บทว่า **ปริปุจฺจติ** ได้แก่ ชักถามถึงประโยชน์ และสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ ถึงเหตุและสิ่งที่ไม่ใช่เหตุ. บทว่า **ปริปฺลฺยติ** ได้แก่ รู้ คือไตร่ตรอง กำหนด* เอาว่าเราจักถามธรรมวินัย ชื่อนี้. ข้อความที่เหลือ ในพระสูตรงายทั้งนั้น.

ก็ในพระสูตรนี้ ปัญญา มีมาก่อน ความเพียรและการคบหากัลยาณมิตร มาภายหลัง. ในข้อนี้ ไม่พึงเข้าใจความอย่างนี้ว่า บรรลุพระอรหัตก่อนแล้ว

๑. ปาจาวา อญฺญาตุ ลกฺติ ปริกฺคณฺหติ ฉบับพมาเป็น อญฺญาติ ตฺเถติ ปริกฺคณฺหาติ แปลตาม ฉบับพมา.

พระสูตรต้นปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 65

จึงบำเพ็ญเพียร แล้วคบหากัลยาณมิตรภายหลัง. ชรรมาดาพระธรรมเทศนา จะมีการกำหนดโดยปริยายเบื้องต่ำ ปริยายเบื้องสูง หรือโดยส่วนทั้ง ๒ บ้าง. แต่ในพระสูตรนั้น ฟังทราบกำหนดโดยปริยายเบื้องสูงเท่านั้น. เพราะฉะนั้น เมื่อจะตรัสก็ทรงแสดงการอาศัย คบหากัลยาณมิตรไว้ก่อน แล้วทรงแสดงความเพียรไว้ท่ามกลาง แล้วจึงตรัสบอกพระอรหัต ในภายหลัง.

จบพุทธยปาปณิกสูตรที่ ๑๐

จบรถการวรรคกรรมนาที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ญาคกสูตร ๒. สรณียสูตร ๓. ภิกขุสูตร ๔. จักกวัตติสูตร
๕. ปเจตนะสูตร ๖. อปปีณณสูตร ๗. อัตตสูตร ๘. เทวสูตร ๙. ปฐม-
ปาปณิกสูตร ๑๐. พุทธยปาปณิกสูตร และอรรรถถา.

บุคคลวรรคที่ ๓

๑. สวิญญสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๓ พวก ที่พยากรณ์ยาก

[๔๖๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกะ ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ท่านสวิญญะ และท่าน มหาโกญจิตะ เข้าไปหาท่านสารีบุตร ครั้นเข้าไปถึงแล้วก็ขึ้นชมกับท่าน สารีบุตร กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความยินดีต่อกัน เป็นที่ระลึกลงถึงกันแล้ว นั่งลง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ท่านสารีบุตรได้กล่าวคำนี้แก่ท่านสวิญญะผู้นั่ง ณ ที่ควร ส่วนหนึ่งแล้วว่า อาวุโส สวิญญะ บุคคล ๓ จำพวกนี้มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือ กายสักขิ ทิฏฐิปัตตะ สัทธาวิมุตตะ นี้แล อาวุโส บุคคล ๓ จำพวกมีอยู่ในโลก บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลไหนชอบใจท่านว่า ดีกว่าและประณีตกว่า.

ท่านสวิญญะตอบว่า อาวุโส สารีบุตร บุคคล ๓ จำพวกนี้มีอยู่ใน โลก ฯลฯ บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลผู้สัทธาวิมุตตะ ชอบใจข้าพเจ้าว่า ดีกว่าประณีตกว่า นั้นเพราะเหตุอะไร เพราะสักขินทรีย์ ของบุคคลนี้มี ประมาณยิ่ง.

ลำดับนั้น ท่านสารีบุตรถามท่านมหาโกญจิตะว่า อาวุโส โกญจิตะ บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีอยู่ในโลก ฯลฯ บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลไหนชอบใจ ท่านว่า ดีกว่าประณีตกว่า.

ท่านมหาโกณฑัญญะตอบว่า อวุโส สารีบุตร บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีอยู่ในโลก ฯลฯ บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลผู้กายสักขิชอบใจข้าพเจ้าว่า ดึกว่าประณีตกว่า นั่นเพราะอะไร เพราะสมาธิในทรีย์ของบุคคลนี้มีประมาณ ยิ่ง.

คราวนี้ท่านมหาโกณฑัญญะถามท่านสารีบุตรว่า อวุโส สารีบุตร บุคคล ๓ จำพวกนี้มีอยู่ในโลก ฯลฯ บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลไหนชอบใจ ท่านว่า ดึกว่าประณีตกว่า.

ท่านสารีบุตรตอบว่า อวุโส โภทัญญะ บุคคล ๓ จำพวกนี้มีอยู่ในโลก ฯลฯ บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลผู้ทวิญญิตะชอบใจข้าพเจ้าว่า ดึกว่าประณีตกว่า นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะปัญญาในทรีย์ของบุคคลนี้มีประมาณยิ่ง.

ครั้นแล้วท่านสารีบุตรได้กล่าวกะท่านสวิญญะและท่านมหาโกณฑัญญะว่า เราทุกรูปได้แก้ปัญหิตตามปฏิภาณของตนแล้ว มาเถิด อวุโส เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลเล่าความอันนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงพยากรณ์แก่เราอย่างไร เราจักทรงจำพระพุทธรพยากรณ์นั้นไว้อย่างนั้น ท่านสวิญญะและท่านมหาโกณฑัญญะรับคำท่านสารีบุตรแล้ว ท่านสารีบุตรท่านสวิญญะและท่านมหาโกณฑัญญะก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปถึงแล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่งลง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ท่านสารีบุตรผู้นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลเล่าถ้อยคำที่ปราศรัยกับท่านสวิญญะและท่านมหาโกณฑัญญะทั้งหมดแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ในเรื่องนี้ ไม่ง่ายเลย สารีบุตร ที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลผู้นี้ดีกว่าประณีตกว่า เพราะว่าเป็นฐานะมีอยู่ สารีบุตร คือว่า บุคคลผู้สัทธาวิมุตตะ พึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหัตผล* บุคคลผู้กายสักขิ พึงเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง แม้บุคคลผู้ทิวฐิปัตตะ ก็พึงเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง

ในเรื่องนี้ ไม่ง่ายเลย สารีบุตร ที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลผู้นี้ดีกว่าประณีตกว่า เพราะว่า ที่เป็นฐานะมีอยู่ สารีบุตร คือว่า บุคคลผู้กายสักขิ พึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหัตผล บุคคลผู้สัทธาวิมุตตะ พึงเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง แม้บุคคลผู้ทิวฐิปัตตะ ก็พึงเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง

ในเรื่องนี้ ไม่ง่ายเลย สารีบุตร ที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลผู้นี้ดีกว่าประณีตกว่า เพราะว่า นี่เป็นฐานะมีอยู่ สารีบุตร คือว่า บุคคลผู้ทิวฐิปัตตะ พึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหัตผล บุคคลผู้สัทธาวิมุตตะ พึงเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง แม้บุคคลผู้กายสักขิ ก็พึงเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง

ในเรื่องนี้ ไม่ง่ายเลย สารีบุตร ที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนี้ บุคคลผู้นี้ดีกว่าประณีตกว่า.

จบสวิญญสูตรที่ ๓

* หมายความว่า ตั้งอยู่ในพระอรหัตมรรคแล้ว

บุคคลวรรควรรณาที่ ๓

อรรถกา สวิภูตสูตร

ฟังทราบวินิจฉัย ในสวิภูตสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

พระอริยบุคคล ชื่อว่า กายสกุขี เพราะสัมผัสสมานผัสสะมาก่อน
ภายหลังจึงกระทำให้แจ้ง ซึ่งนิโรธ คือพระนิพพาน.

ชื่อว่า ทิฏฐิปัตตะ เพราะบรรลุธรรมนั้นที่ตนเห็นแล้ว.

ชื่อว่า สัทธาวิมุตตะ เพราะเชื่ออยู่ (มีศรัทธา) จึงได้หลุดพ้น.

บทว่า ขมติ แปลว่า ชอบใจ. บทว่า อภิกกนุนตโตร แปลว่า
ดียิ่งกว่า.^๑ บทว่า ปณิตตโร แปลว่า ประณีตยิ่งกว่า.

บทว่า สทฺธิชฺชนทริยํ อธิมุตฺตํ โหติ ความว่า พระสวิภูตเถระ
ในขณะแห่งอรหัตมรรค ได้มีสัทธาชฺชนทริยํเป็นฐานะ (เป็นใหญ่) อินทริยํ ๔
ที่เหลือ เป็นบริวาร. ดังนั้น พระเถระเมื่อจะกล่าวถึงมรรคที่ตนได้บรรลุแล้ว
จึงได้กล่าวอย่างนี้. (ส่วน) ท่านมหาโกฏฐิตเถระ ในขณะแห่งอรหัตมรรค
ได้มีสมาชิชฺชนทริยํเป็นฐานะ (เป็นใหญ่) อินทริยํ ๔ อย่างที่เหลือได้เป็นบริวาร
ของสมาชิชฺชนทริยํเอง. เพราะฉะนั้น ท่านพระมหาโกฏฐิตเถระเมื่อนั้นเมื่อจะบอกว่า
สมาชิชฺชนทริยํ มีประมาณยิ่ง (เป็นใหญ่) จึงได้กล่าวถึงมรรคที่ตนได้บรรลุ
นั้นแหละ. ส่วนพระสารีบุตรเถระ ในขณะแห่งอรหัตมรรค ได้มีปัญฺณิน-
ทริยํ เป็นฐานะ (เป็นใหญ่) อินทริยํ ๔ อย่างที่เหลือ ได้เป็นบริวารของ
ปัญฺณินทริยํ นั้นนั่นเอง. เพราะฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรเถระเมื่อนั้น เมื่อจะ

๑. พระสูตรเป็น กายสกุขี

๒. ปาฐะว่า สุนฺทรตโร จบฺบพมาเป็น อติสุนฺทรตโร แปลตามฉบับพม่า.

บอกว่า ปัญญาธิริย มีประมาณยิ่ง (เป็นใหญ่) จึงได้บอกมรรคที่ตนได้บรรลุ
แล้วนั้นแหละ.

บทว่า น เขตฺต ตตฺตปเปฺน น โข เอตฺถ. บทว่า เอกํเสน
พฺยาภาตํ ความว่า เพื่อพยากรณ์โดยส่วนเดียว. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
แสดงความพร้อมเพรียงแห่งอหัตมรรค ด้วยบทว่า อรหตฺตาย ปฏิปนฺโน.
ในพระสูตรนี้ พระเถระแม่ทั้ง ๓ ได้กล่าวเฉพาะมรรคที่ตนได้บรรลุแล้ว
ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้. แต่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส โดยผู้ดำรง
อยู่ในภูมิธรรมอื่น.

จบอรรถกถาสวิญญูสูตรที่ ๑

๒. กิลานสูตร

ว่าด้วยคนไข้และผู้เปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวก

[๔๖๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คนไข้ ๓ ประเภทนี้ มีอยู่ในโลก
คนไข้ ๓ ประเภทคืออะไรบ้าง คือ คนไข้บางประเภทในโลกนี้ จะได้อาหาร
ที่เหมาะสม หรือไม่ได้อาหารที่เหมาะสมก็ตาม ได้ยาที่เหมาะสมหรือไม่ได้ยาที่เหมาะสม
ก็ตาม ได้คนพยาบาลที่สมควรหรือไม่ได้คนพยาบาลที่สมควรก็ตาม ก็คงไม่หาย
จากอาพาธนั้น

คนไข้บางประเภทในโลกนี้ จะได้อาหารที่เหมาะสมหรือไม่ได้อาหาร
ที่เหมาะสมก็ตาม ได้ยาที่เหมาะสมหรือไม่ได้ยาที่เหมาะสมก็ตาม ได้คนพยาบาลที่สมควร
หรือไม่ได้คนพยาบาลที่สมควรก็ตาม ก็คงหายจากอาพาธนั้น

คนไข้บางประเภทในโลกนี้ ใ้ได้อาหารที่เหมาะสม ใ้ยาที่เหมาะสม ใ้คนพยาบาลที่เหมาะสม จึงหายจากอาพาธนั้น ใ้ได้อาหารที่เหมาะสม ... ยาที่เหมาะสม ... คนพยาบาลที่เหมาะสม ย่อมไม่หายจากอาพาธนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในคนไข้ ๓ ประเภทนั้น คนไข้ประเภทที่ใ้ได้อาหารที่เหมาะสม ใ้ยาที่เหมาะสม ใ้คนพยาบาลที่เหมาะสม จึงหายจากอาพาธนั้น ใ้ได้อาหารที่เหมาะสม ... ยาที่เหมาะสม ... คนพยาบาลที่เหมาะสม ย่อมไม่หายจากอาพาธนั้น เราอาศัยคนไข้ประเภทนี้แล จึงอนุญาตกิลานกัต (อาหารคนไข้) ... กิลานเกสัช (ยาแก้ใ้) ... กิลานุปัฏฐาก (ผู้พยาบาลคนไข้) แลก็เพราะอาศัยคนไข้ประเภทนี้ คนไข้ประเภทอื่น ๆ ก็ใ้ต้องพยาบาลด้วย

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ ๓ ประเภท มีอยู่ในโลก

ฉันเดียวกับนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ ประเภทนี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ ไหนบ้าง คือบุคคลบางคนในโลกนี้ จะใ้เห็นตถาคต หรือใ้ไม่เห็นตถาคตก็ตาม ใ้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วหรือใ้ไม่ได้ ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็ตาม ก็คงไม่เข้าทางคือความถูกทำนองในกุศลธรรมทั้งหลาย*

บุคคลบางคนในโลกนี้ ใ้เห็นตถาคตหรือใ้ไม่เห็นตถาคตก็ตาม ใ้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วหรือใ้ไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็ตาม ก็คงเข้าทาง ... ใ้

บุคคลบางคนในโลกนี้ ใ้เห็นตถาคต ใ้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วจึงเข้าทาง ... ใ้ไม่เห็น ... ใ้ไม่ได้ฟัง ... ย่อมไม่เข้าทาง ...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในบุคคล ๓ ประเภทนั้น บุคคลประเภทที่ ใ้เห็นตถาคต ใ้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว จึงเข้าทาง ... ใ้ไม่ได้

* พระบาลีว่า "เนว โอกมตติ นิชามิ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมนฺนตฺติ" หมายความว่า ใ้ใ้ปัญญา รู้ธรรมตามจริง

เห็น ... ไม่ได้ฟัง ... ย่อมไม่เข้าทาง ... นั้นใด เราอาศัยบุคคลประเภทนี้
จึงอำนวยความสะดวกแสดงธรรม แลก็เพราะอาศัยบุคคลประเภทนี้ จึงจำต้องแสดงธรรม
แก่บุคคลประเภทอื่นด้วย

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ ประเภท มีอยู่ในโลก.

จบคิลานสูตรที่ ๓

อรรถกถาคิลานสูตร

ฟังทราบวินิจฉัย ในคิลานสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **สปปายานิ** ได้แก่ เป็นประโยชน์เกื้อกูล คือทำความเจริญ
ให้สูงขึ้นไป. บทว่า **ปฏिरูป** แปลว่า สมควร. ด้วยบทว่า **เนว วุฏฐาติ**
ตมฺหาอาพาธา นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง คนไข้ ที่เข้าชั้นตรีทุตแล้ว
ประกอบด้วยโรคลม และโรคลมบ้าหมูเป็นต้น ที่รักษาไม่ได้. ด้วยบทว่า
วุฏฐาติ ตมฺหาอาพาธา นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงอาพาธเล็ก ๆ น้อยๆ
แยกประเภทเป็น โรคาเจียน หิตด้าน และไข้เปลี่ยนฤดูเป็นต้น.

ก็ด้วยบทว่า **ลภฺนฺโต สปปายานิ โภชนานิ โน อลภฺนฺโต** นี้
พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถึงอาพาธทุกชนิดที่จะหายได้ด้วยการรักษา. ก็ในสูตรนี้
ที่ชื่อว่า **อุปัฏฐาก** (ผู้พยาบาล) ที่เหมาะสมนั้น ฟังทราบว่า ได้แก่ผู้ที่ฉลาด
ขยัน ไม่เกียจคร้าน ประกอบด้วยองค์คุณของผู้พยาบาลไข้.

บทว่า **คิลานุปฏฐากो अनुण्यातो** ได้แก่ คิลานุปฏฐากที่ทรง
อนุญาตไว้ว่า ภิกษุสงฆ์พึงให้. อธิบายว่า เมื่อภิกษุใช้นั้นไม่สามารถ จะพยาบาล

ตามธรรมชาติของตนได้ ภิขุสงฆ์ต้องมอบหมายภิขุรูปหนึ่ง และสามเณรรูปหนึ่ง ให้แก่เธอว่า จงปฏิบัติภิขุนี้. ก็ตลอดเวลาที่ภิขุและสามเณรผู้ปฏิบัติทั้งสองนั้น ปฏิบัติภิขุใช้นั้นอยู่ ภิขุใช้ก็ดี ผู้ปฏิบัติทั้งสองนั้นก็ดี มีความต้องการสิ่งใด สิ่งนั้นทั้งหมดเป็นภาระของภิขุสงฆ์ทั้งนั้น.

บทว่า อญฺเญปี คิลานา อุปลุฏาตพฺพา ความว่า ผู้ป่วยไข้ แม้คนอื่น สงฆ์ก็ควรอุปัฏฐาก. ถามว่า เพราะเหตุไร. แก้วว่า เพราะผู้ที่อาพาธถึงขั้นตรึงตูด เมื่อสงฆ์ไม่อุปัฏฐากจะทำความขุ่นเคืองใจว่า ถ้าหากภิขุทั้งหลายพยายาม เราก็จักหาย แต่ภิขุทั้งหลายไม่พยายามเราเลย แล้วจะฟังไปเกิดในอบาย. แต่เมื่อสงฆ์พยายามอยู่ เธอจะมีความคิดอย่างนี้ว่า ภิขุสงฆ์ได้กระทำความผิดที่ควรทำแล้ว แต่อาพาธเช่นนี้เป็นกรรมวิบากของเราเอง เธอจะเจริญเมตตาไปในภิขุสงฆ์ แล้วจักเกิดในสวรรค์. ส่วนภิขุใดประกอบด้วยอาหารเล็กน้อย ถึงจะได้อุปัฏฐากก็หายไม่ได้ก็หายทั้งนั้น อาหารของภิขุนั้น แม้จะเว้นจากยา ก็หายได้ แต่เมื่อปรุงยาถวายจะหายได้เร็วกว่า. ต่อจากนั้น เธอก็สามารถจะเรียนพระพุทฺธพจน์ หรือบำเพ็ญสมณธรรมได้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า แม้ภิขุผู้อาพาธเหล่านี้ สงฆ์ก็ควรอุปัฏฐาก.

บทว่า เหนว โอกมฺมตี ได้แก่ไม่เข้าไปสู่ทาง (ไม่ถูกทาง). บทว่า นิยามํ กุสเลสุ ฆมฺเมสุ สมฺมตฺตํ ได้แก่ความถูกกล่าว คือ ถูกครรถงในกุศลธรรมทั้งหลาย (ถูกต้องทำนองคลองธรรม). ด้วยบทนี้ เป็นอันตรัสหมายถึง บุคคลผู้เป็นปทปรมะ. โดยวาทะที่ ๒ ทรงหมายเอา อุกฺขมฺภิตฺถึญฺญบุคคล เช่นพระนาลกเถระในพระศาสนา ได้รับโอวาทในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเพียงครั้งเดียว ก็ได้แทงตลอดปัจเจกโพธิญาณทันทีใน

พุทธันดร. โดยวาระที่ ๓ ตรัสหมายถึง วิปจิตัญญบุคคล. ส่วนเนยยบุคคล ก็ต้องอาศัยนั้นแหละ (จึงจะได้ตรัสรู้).

บทว่า **ชมฺมเทสฺนา อนุญฺญาตา** ได้แก่ธรรมกถาที่ทรงอนุญาตไว้ เดือนละ ๘ ครั้ง. บทว่า **อญฺเณสมฺปิ ชมฺโม เทเสตฺพุโป** ความว่า พระธรรมที่จะพึงตรัสแก่บุคคลภายนอกนี้. เพราะเหตุไร. เพราะว่าปทปรมบุคคล ถึงจะไม่สามารถบรรลุธรรมในอรรถภาพนี้ได้ แต่ก็จักได้เป็นปัจจัยในอนาคต. ส่วนผู้ใด เมื่อได้เห็นพระรูป พระโณม ของพระตถาคตเจ้า จึงได้บรรลุก็ดี เมื่อไม่ได้เห็นก็ได้บรรลุก็ดี อนึ่ง เมื่อได้ฟังพระธรรมวินัย จึงได้บรรลุก็ดี ไม่ได้ฟังก็ได้บรรลุก็ดี บุคคลนั้นจะได้บรรลุทั้ง ๆ ที่ ไม่ได้เห็น ไม่ได้ฟัง. แต่เมื่อได้เห็น เมื่อได้ฟัง ก็จักได้บรรลุเร็วขึ้น ด้วยเหตุตั้งว่ามานี้ จึงควรแสดงธรรมแก่คนเหล่านั้น. ส่วนบุคคลจำพวกที่ ๓ (ปทปรมะ) จำต้องแสดงธรรมซ้ำ ๆ ซาก ๆ.

จบคิลานสูตรที่ ๒

๓. สังขารสูตร

ว่าด้วยกรรมและผลแห่งกรรม

[๔๖๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีอยู่ในโลก
บุคคล ๓ จำพวกไหนบ้าง บุคคลกลางจำพวกในโลกนี้ ปรุ่กายสังขาร...
วจีสังขาร ... มโนสังขาร อันประกอบด้วยความเบียดเบียน* บุคคลนั้นครั้น
ปรุ่กายสังขาร ... วจีสังขาร ... มโนสังขาร อันประกอบด้วยความเบียดเบียน
แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกอันประกอบด้วยความเบียดเบียน ผัสสะทั้งหลายที่
ประกอบด้วยความเบียดเบียน ย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าถึงโลกอันประกอบด้วย
ความเบียดเบียนนั้น บุคคลนั้นอันผัสสะทั้งหลายที่ประกอบด้วยความเบียดเบียน
ถูกต้องอยู่ ย่อมได้เสวยเวทนาที่ประกอบด้วยความเบียดเบียนคือเป็นทุกข์
ส่วนเดียว เหมือนเช่นพวกสัตว์นรกฉะนั้น.

อนึ่ง บุคคลกลางพวก ปรุ่กายสังขาร ... วจีสังขาร ... มโนสังขาร
อันไม่มีความเบียดเบียน บุคคลนั้นครั้นปรุ่กายสังขาร ... วจีสังขาร ...
มโนสังขารอัน ไม่มีความเบียดเบียนแล้ว ย่อมเข้าถึงโลกอันไม่มีความเบียดเบียน
ผัสสะทั้งหลาย อันไม่มีความเบียดเบียน ย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าถึงโลกอัน

๑. กายสังขาร แปลว่า เครื่องปรุ่แต่งกาย วจีสังขาร เครื่องปรุ่แต่งวาจา มโนสังขาร
เครื่องปรุ่แต่งใจ ในที่อื่นโดยมาก กายสังขาร ท่านหมายเอาลมหายใจ เพราะลมหายใจ
ปรนปรือกายให้เป็นไป วจีสังขาร หมายเอาวิตกวิจารณ์ เพราะคนเราตรึกตรองก่อนแล้วจึงพูด
มโนสังขาร หมายเอาสัญญาเวทนา เพราะใจจะเป็นกุศลอกุศลก็ด้วยสัญญากับเวทนาปรุ่ให้
เป็นไป แต่ในที่นี้พระอรธรรคถาอธิบายว่า กองเจตนาที่เป็นไปในทวารนั้น ๆ เรียกว่าสังขาร
ที่เป็นไปทางกายเรียกกายสังขาร ฯลฯ แต่คงหมายความว่า ประพฤติทุจริตนั่นเอง เพราะทุจริต
เป็นเรื่องความเบียดเบียนทั้งนั้น

ไม่มีความเบียดเบียนนั้น บุคคลนั้นอันผัสสะทั้งหลายที่ไม่มีความเบียดเบียน
ถูกต้องอยู่ ย่อมได้เสวยเวทนาที่ไม่มีความเบียดเบียน คือเป็นสุขส่วนเดียว
ดังเช่นเหล่าเทวดาสุกกิมหะ.

อนึ่ง บุคคลกลางพวก ปรุณกายสังขาร ... วจิสังขาร ... มโนสังขาร
อันประกอบด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง บุคคลนั้นครั้ง
ปรุณกายสังขาร ... วจิสังขาร ... มโนสังขาร อันประกอบด้วยความเบียดเบียน
บ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้างแล้ว. ย่อมเข้าถึงโลกอันประกอบด้วยความ
เบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ผัสสะทั้งหลายที่ประกอบด้วยความ
เบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าถึงโลกอัน
ประกอบด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้างนั้น บุคคลนั้น
อันผัสสะทั้งหลายที่ประกอบด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง
ถูกต้องอยู่ ย่อมได้เสวยเวทนาที่ประกอบด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความ
เบียดเบียนบ้าง คือเป็นสุขบ้างทุกข์บ้างเจือกัน เช่นดังพวกมนุษย์เทวดาลาง-
เหล่า และวินิปาติกา ลางประเภท

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวก มีอยู่ในโลก.

จบสังขารสูตรที่ ๓

อรรถกถาสังขารสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสังขารสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สพฺยาปชฺฌมฺ แปลว่า มีทุกข์. บทว่า กายสงฺขาริ ได้แก่
กองเจตนาในกายทวาร. บทว่า อภิสงฺขโรติ ความว่า ประมวลมา คือ
๑. ปาฐะว่า สพฺยาปชฺชนฺติ สทฺทุกฺขํ ฉบบฺพมาเปณฺ สพฺยาพชฺชนฺติ สทฺทุกฺขํ ตามแนวของฉบบ
พมา บาลีและอรรถสมกัน เพราะคำว่า พฺยาพชฺช ฎีกาขยายว่า พฺยาพาโรชฺ พยาพชฺฌมฺ และ
ปาฐะว่า พยาปชฺช ในฉบบพมาเป็น พฺยาพชฺช ทังหมค

ทำให้เป็นกอง ได้แก่ทำให้เป็นก้อน. แม้ในวาทวาร และมโนทวาร ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า สพฺยาปชฺฌ โลก ได้แก่ สัตว์โลกผู้มีทุกข์. บทว่า สพฺยาปชฺฌา ผุสฺสา ผุสฺสนฺติ ความว่า ผัสสะที่เป็นผลมีทุกข์ ย่อมถูกต้อง. บทว่า สพฺยาปชฺฌ เวทณฺ. เวทียติ ความว่า เสวยเวทนาที่เป็นผลมีทุกข์ อธิบายว่า เสวยความเจ็บไข้และอาพาธ คือหมดความสดชื่น.

บทว่า เสยฺยถาปี สตุตา เนรยิกา มีอธิบายว่า เขาย่อมเสวยเวทนาเหมือนสัตว์ทั้งหลาย ผู้เกิดในนรก เสวยแต่เวทนาที่เป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ฉะนั้น. ถามว่า ก็นรคนั้น ไม่มีอุเบกขาเวทนาหรือ. ตอบว่า มีแต่เวทนานั้นอยู่ในฐานะเป็นอภิปุหาริก เพราะทุกขเวทนามีพลังมาก. ด้วยเหตุดังพรรณนามานี้ เป็นอันพระองค์ทรงนำนรคนั้นแหละมาเปรียบเทียบกับนรก. ได้ยินว่า นี้ชื่อ ปฏิกาคอุปมา ในข้อนั้น.

แม้ในบทว่า เสยฺยถาปี เทวา สุกกิญฺหา นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนำเอาเทวโลกนั้นแหละ มาเปรียบเทียบกับเทวโลก. ก็เพราะวิบากของฌานที่มีปีติ ย่อมเป็นไป ในพรหมโลกชั้นต่ำ ส่วนวิบากของฌานที่ไม่มีปีติ มีแต่สุขอย่างเดียวจะเป็นไป ในพรหมชั้นสุกกิญฺหา ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสสุกกิญฺหาพรหม ไม่ทรงถือพรหมชั้นต่ำเหล่านั้น. ด้วยประการดังพรรณนามานี้ แม้อุปมานี้ในข้อนั้น ก็พึงทราบว่าเป็นปฏิกาคอุปมา.

บทว่า โวภิกฺขุณฺสุขทุกฺขํ ได้แก่ เวทนาที่มีสุขและทุกข์คลุกเคล้ากันไป. บทว่า เสยฺยถาปี มนุสฺสา ความว่า แท้จริง มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมมีสุข มีทุกข์ ตามกาลตามเวลา. บทว่า เอกจฺเจ จ เทวา ได้แก่ เทวดาชั้นกามาวจร. แม้เทวดาชั้นกามาวจรเหล่านั้น ก็มีสุขมีทุกข์ ตามกาลเวลา. เพราะเทวดาชั้นกามาวจรผู้ต่ำศักดิ์กว่าเหล่านั้น จะต้องลุกจากอาสนะ จะต้องหลีกออกจากทาง จะต้องเปลื้องผ้าห่มออก จะต้องทำอัญชลีกรรม เพราะ

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 78

เห็นเทวดาที่มีศักดิ์สูงกว่า กิจกรรมแม้ทั้งหมดนั้น ย่อมชื่อว่าเป็นทุกข์. บทว่า เอกจุเจ จ วินิปาติกา ได้แก่ เวมานิกเปรต. ก็เปรตเหล่านั้น ย่อมเสวยสมบัติตามกาลเวลา เสวยกรรมตามกาลเวลา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีสุข มีทุกข์คลุกเคล้ากันไปทีเดียว. ด้วยประการดังพรรณนามานี้ สุจริต ๓ อย่าง ในพระสูตรนี้ พึงทราบว่าเป็นที่พระองค์ตรัสให้เจือกัน ไป ทั้งที่เป็นโลกิยะ และโลกุตระ.

จบอรรถกถาสังขารสูตรที่ ๓

๔. พหุการสูตร

ว่าด้วยผู้มีอุปการะมาก ๓ จำพวก

[๔๖๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล (อาจารย์) ๓ นี้ เป็นผู้มียุโรปการะมากแก่บุคคล (ศิษย์) บุคคล (อาจารย์) ๓ นี้คือใคร คือ บุคคล (ศิษย์) อาศัยบุคคล (อาจารย์) ไค จึงได้ถึงพระพุทธเจ้า... พระธรรม... พระสงฆ์เป็นสรณะ บุคคล (อาจารย์) นี้ เป็นผู้มียุโรปการะมากแก่บุคคล (ศิษย์) นี้

อนึ่งอีก ภิกษุทั้งหลาย บุคคล (ศิษย์) อาศัยบุคคล (อาจารย์) ไค จึงรู้ตามจริงว่า นี้ทุกข์... นี้เหตุเกิดทุกข์... นี้ความดับทุกข์... นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ บุคคล (อาจารย์) นี้ เป็นผู้มียุโรปการะมากแก่บุคคล (ศิษย์) นี้

อนึ่งอีก ภิกษุทั้งหลาย บุคคล (ศิษย์) อาศัยบุคคล (อาจารย์) ไฉน จึงกระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะ สิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเองอยู่ในปัจจุบันนี้ บุคคล (อาจารย์) นี้เป็นผู้มีอุปการะมากแก่บุคคล (ศิษย์) นี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าบุคคลอื่นจะมีอุปการะมากแก่บุคคล (ศิษย์) นี้ ยิ่งกว่าบุคคล ๓ นี้ไม่มี อนึ่ง เรากล่าวว่า บุคคล (ศิษย์) นี้ จะทำการสนองคุณแก่บุคคล (อาจารย์) ๓ นี้ไม่ได้ง่ายเลย แต่เพียงด้วยการ กราบ ลูกรับ ทำอัญชลี สามิจักรกรรม และคอยให้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยาแก้ไข้.

จบพหุการสูตรที่ ๔

อรรถกถาพหุการสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพหุการสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ตโยเม ภิกษเว ปุคฺคลา ได้แก่บุคคลผู้เป็นอาจารย์ ๓ จำพวก. บทว่า ปุคฺคลสุต พหุการา ได้แก่ผู้มีอุปการะมากแก่คนผู้เป็น อันตเวาสิก บทว่า พุทฺธ ได้แก่ พระสัพพัญญูพุทธเจ้า. บทว่า สรณฺ คโต โหติ ความว่า ถึงพระพุทธรเจ้าว่าเป็นที่พึ่ง. บทว่า ฐมฺม ได้แก่ นวโลกุตระธรรม พร้อมทั้งแบบแผน (พระปริยัติธรรม). บทว่า ลัมฺห ได้แก่ ชุมนุมพระอริยบุคคล ๘ จำพวก.

ก็การถึงสรณะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ด้วยสามารถแห่งบุคคล ผู้ไม่เคยถึงสรณะ คือผู้ไม่เคยทำความเชื่อมั่น. เป็นอันว่า อาจารย์ ๓ จำพวก

คือ ผู้ให้สรวง ๑ ผู้ให้ถึงโศดาปัตติมรรค ๑ ผู้ให้ถึงพระอรหัตมรรค ๑ มาแล้วในพระสูตรนี้ ว่ามีอุปการะมาก. อาจารย์ ๕ จำพวกคือ อาจารย์ผู้ให้บรรพชา ๑ อาจารย์ผู้ให้ (บอก) พุทธพจน์ ๑ กรรมวาจาจารย์ ๑ อาจารย์ผู้ให้บรรลุสทกาคามิมรรค ๑ อาจารย์ผู้ให้บรรลุอนาคามิมรรค ๑ ไม่ได้มาแล้วในสูตรนี้.

ถามว่า อาจารย์เหล่านั้นไม่มีอุปการะมากหรือ.

ตอบว่า ไม่ใช่ไม่มีอุปการะมาก แต่พระธรรมเทศนานี้กำหนดไว้ ๒ ส่วน เพราะฉะนั้น อาจารย์เหล่านั้นแม้ทั้งหมด ชื่อว่ามีอุปการะมาก. ในบรรดาคุณธรรมเหล่านั้น ผู้ไม่ได้ทำอภินเวส (บุญญาธิการ) ไว้ ย่อมเหมาะในการถึงสรณคมน์เท่านั้น. ส่วนจตุปาริสุทธิศีล กสิณบริกรรม และวิปัสสนาญาณ เป็นคุณธรรมที่อาศัยปฐมมรรค. (ส่วน) มรรคและผลเบื้องสูงทั้ง ๒ อย่าง พึงทราบว่าเป็นอาศัยอรหัตมรรค.

บทว่า อิมินา ปุคฺคเลน ได้แก่บุคคลผู้เป็นอันเตวาสิกนี้. บทว่า น สุปฺปฏิการิ วทามิ ความว่า เราตถาคตกล่าว การทำการตอบแทนว่าไม่ใช่เป็นของที่ทำได้ง่าย. พึงทราบอธิบายอย่างนี้ว่า จริงอยู่ บรรดาอภิวาทนกรรมเป็นต้น อันเตวาสิก เมื่อหมอบลงไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ หลายร้อยครั้ง หลายพันครั้ง ลุกจากอาสนะไปต้อนรับ (อาจารย์) ในขณะที่เห็นทุกครั้ง ประนมมือ ทำสามิจิกรรมที่สมควร ถวายจีวร ๑๐๐ ผืน ๑,๐๐๐ ผืน ถวายบิณฑบาต ๑๐๐ ครั้ง ๑,๐๐๐ ครั้ง ทุกวัน สร้างที่อยู่ถาวรไปด้วยแก้ว ๗ ประการ โดยมีจักรวาลเป็นขอบเขต (และ) ถวายเภสัชยานันตการ มีเนยใส เนยข้น เป็นต้นเป็นประจำ ชื่อว่า ยังไม่สามารถจะทำการตอบแทนอุปการะที่อาจารย์ทำแล้ว (ให้หมด) ได้.

จบอรรถกถาพุทธสูตรที่ ๔

๕. วชิรสุต

ว่าด้วยผู้มีจิตเหมือนแผลเก่า - ฟ้ายแลบ - เพชร

[๔๖๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ เป็นไฉน คือ บุคคลที่มีจิตเหมือนแผล บุคคลมีจิตเหมือนสายฟ้า บุคคลมีจิตเหมือนเพชร

ก็บุคคลมีจิตเหมือนแผลเป็นอย่างไร. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนขี้โกรธมีความแค้นมาก ถูกเขาว่าน้อยก็ขัดเคือง ชึ่งเคียด ง้างอด ทำความกำเริบ ความร้าย และความเดือดดาลให้ปรากฏเหมือนอย่างแผลร้าย ถูกไม้หรือกระบือแทงเข้าก็ยังมีหนองไหลฉันใจ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนขี้โกรธ มีความแค้นมาก ถูกเขาว่าน้อยก็ขัดเคือง ชึ่งเคียด ง้างอด ทำความกำเริบ ความร้ายและความเดือดดาลให้ปรากฏฉันนั้น นี้ เราเรียกว่า**บุคคลผู้มีจิตเหมือนแผล**

ก็บุคคลมีจิตเหมือนสายฟ้าเป็นอย่างไร. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ รู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์... นี่เหตุเกิดทุกข์... นี่ความดับทุกข์... นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เหมือนอย่างคนตาดี ฟังเห็นรูปทั้งหลายได้ในระหว่างฟ้ายแลบในกลางคืนมืดตื้อฉันใจ บุคคลบางคนในโลกนี้ รู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ฉันนั้น นี้ เราเรียกว่า**บุคคลมีจิตเหมือนสายฟ้า**

ก็บุคคลมีจิตเหมือนเพชรอย่างไร. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ กระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเองอยู่ในปัจจุบันนี้

เหมือนอย่างแก้วหรือหินที่ไม่ถูกเพชรเจาะเสียเลยย่อมไม่มีฉันใด บุคคลกลางคน
ในโลกนี้กระทำให้งั่ง ฯลฯ ในปัจจุบันนี้ฉันนั้น นี้เราเรียกว่า**บุคคลมีจิต**
เหมือนเพชร

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก.

จบวชิรสูตรที่ ๕

อรรถกถาวชิรสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวชิรสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อรุณุปมจิตโต** ได้แก่ มีจิต เช่นกับแสงเรื่อรัง. บทว่า
วิหขุปมจิตโต ได้แก่ มีจิตเช่นกับสายฟ้า เพราะส่องสว่างช่วงเวลาเล็กน้อย.
บทว่า **วชิรูปมจิตโต** ได้แก่ มีจิตเช่นกับเพชร เพราะสามารถทำการโค่น
รากเง่าของกิเลสทั้งหลายได้. บทว่า **อภิสมุชติ** แปลว่า ช้องอยู่. บทว่า
กุปปติ แปลว่า ย่อมกำเริบ ด้วยสามารถแห่งความโกรธ. บทว่า **พยุปชชติ**
ความว่า ละสภาพปกติ คือเป็นของเนา. บทว่า **ปติตฺถียติ** ได้แก่ ย่อมถึง
ความหงุดหงิด คือความกระด้าง. บทว่า **โกป** ได้แก่ ความโกรธมีกำลังทราม.
บทว่า **โทถ** ได้แก่ โทษะ ที่มีกำลังมากกว่าความหงุดหงิดนั้นด้วยสามารถ
แห่งความประทุษร้าย. บทว่า **อปฺปจฺจย** ได้แก่ โทมณัส ที่เป็นอาการแห่ง
ความไม่พอใจ.

บทว่า **ทฺฐารุโร** ได้แก่ แผลเรื่อรัง. บทว่า **กฺฐเรน** ได้แก่
ปลายไม้เท้า. บทว่า **กถเลน** ได้แก่ กระเบื้อง. บทว่า **อาสว เนติ** ได้แก่
ไหลติดต่อกันไป. อธิบายว่า แผลเรื่อรังจะหลั่งออกซึ่งของ ๓ อย่างนี้คือ
หนอง เลือด และเยื่อ ตามธรรมดาของตนอยู่แล้ว แต่เมื่อถูกกระทบเข้า

จะหลังสิ่งเหล่านั้นออกยิ่งขึ้น. ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ มีข้อเปรียบเทียบ
ดังต่อไปนี้ ก็คนมักโกรธ ฟังเห็นเหมือนแผลร้าย. จรณะ (พฤติกรรม) ของ
คนมักโกรธ ฟังเห็นเหมือนการหลัง (ของไม้สะอาด) ของแผลร้ายนั้นออกไป
ตามธรรมชาติของตนบ้าง จรณะ (พฤติกรรม) ของเขาผู้ร้าย ฟังเห็นเหมือน
การหลัง (ของไม้สะอาด) ของซากศพที่ขึ้นพองออกไปตามธรรมชาติของตนบ้าง
คำพูดเล็กน้อย ก็ฟังเห็นเหมือนถูกกระทบด้วยไม้หรือกระเบื้อง ภาวะที่เขาจะ
ตำพองมากยิ่งขึ้นว่า คนผู้นี้ (กล้า) พุดเช่นนี้ ก็กับคนเช่นเรา ฟังเห็นเหมือน
การไหลออกมากยิ่งขึ้นแห่งแผลเรื้อรัง.

บทว่า **รตุตตฺตฺถการตฺมิสฺสุสย** ความว่า ในยามราตรี คือในเวลาที
มืดสนิท เพราะกระทำความมืด โดยห้ามไม่ให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้น. บทว่า
วิหฺขุชฺชฺตฺริกาย ได้แก่ในขณะที่ฟ้าแลบ. แม้ในข้อนี้ ก็มีข้อเปรียบเทียบดัง
ต่อไปนี้ ก็พระโยคาวจร ฟังเห็นเหมือน บรูษผู้มีตาดิ. กิเลสที่โสดาปัตติมรรค
ฆ่า ฟังเห็นเหมือนความมืด กาลเวลาที่พระโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้น ฟังเห็น
เหมือนการแลบของสายฟ้า การเห็นพระนิพพานในขณะที่แห่งโสดาปัตติมรรค
ฟังเห็นเหมือนการเห็นรูปได้รอบด้านของบรูษผู้มีจักขุในระหว่างฟ้าแลบ กิเลส
ที่สกทาคามิมรรคฆ่า ฟังเห็นเหมือนการกำจัดความมืดได้อีกครั้ง การบังเกิด
ขึ้นแห่งสกทาคามิมัคคญาณ ฟังเห็นเหมือนการแลบของสายฟ้าอีกครั้งหนึ่ง
การเห็นพระนิพพาน ในขณะที่แห่งสกทาคามิมรรค ฟังเห็นเหมือนการเห็นรูป
ได้โดยรอบ แห่งบรูษผู้มีตาดิ ในระหว่างฟ้าแลบ กิเลสที่อนาคามิมรรคฆ่า
เหมือนการกำจัดความมืดมนอันธการอีกครั้ง ความเกิดขึ้น แห่งอนาคามิมัคค-
ญาณ. ฟังเห็นเหมือนการแลบของสายฟ้าอีกครั้ง. การเห็นพระนิพพาน
ในขณะที่แห่งอนาคามิมรรค ฟังเห็นเหมือนการเห็นรูปโดยรอบด้าน แห่งบรูษ
ผู้มีตาดิ ในระหว่างฟ้าแลบ.

แม้ในภาวะที่บุคคลมีจิตเปรียบด้วยเพชร ก็มีข้อเปรียบเทียบดังต่อไปนี้
จริงอยู่ อรหัตมคฺคญาณ พึงเห็นเหมือนเพชร. กิเลสทั้งหลายที่พระอรหัตมค-
คฺคญาณตัดแล้ว พึงเห็นเหมือนกระเปาะแก้วมณี หรือกระเปาะหิน ภาวะที่กิเลส
ทั้งหลาย ที่พระอรหัตมคฺคญาณจะตัดไม่ขาดไม่มี พึงเห็นเหมือนภาวะที่เพชร
จะไม่ตัดกระเปาะแก้ว หรือกระเปาะหินไปไม่มี การที่กิเลสที่พระอรหัตมค-
คฺคญาณตัดได้แล้ว จะไม่กลับเกิดขึ้นอีก พึงเห็นเหมือนการที่กระเปาะแก้ว หรือ
กระเปาะหิน ที่ถูกเพชรตัดแล้ว จะไม่กลับเต็มขึ้นมาอีก ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาวิสุทธิสูตรที่ ๕

๖. เสวิตัพพสูตร

ว่าด้วยผู้ควรคบและไม่ควรคบ

[๔๖๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓
คือใคร คือ บุคคลที่ไม่ควรเสพไม่ควรคบไม่ควรเข้าใกล้ก็มี บุคคลที่ควรเสพ
ควรคบควรเข้าใกล้ก็มี บุคคลที่ควรสักการะเคารพแล้ว จึงเสพ จึงคบ จึง
เข้าใกล้ก็มี

บุคคลที่ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้เป็นอย่างไร ? บุคคล
บางคนในโลกนี้ เป็นผู้ด้อย โดยศีลโดยสมาธิโดยปัญญา บุคคลเช่นนี้ ไม่
ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ เว้นแต่เอ็นดู เว้นแต่อนุเคราะห์

บุคคลที่ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้เป็นอย่างไร ? บุคคล
บางคนในโลกนี้เป็นผู้เช่นเดียวกัน โดยศีลโดยสมาธิโดยปัญญา บุคคลเช่นนี้
ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้ นั่นเพราะเหตุอะไร ? เพราะเมื่อเราเป็นผู้
เสมอกันโดยศีล ... โดยสมาธิ ... โดยปัญญาแล้ว ลีลกถา (การพูดกันถึง

เรื่องศีล) ... สมาธิภา (การพูดกันถึงเรื่องสมาธิ) ... ปัญญาภา (การพูดถึงเรื่องปัญญา) ก็จักมีด้วย การพูดกันของเรานั้นจักไปกันได้ด้วย การพูดกันของเรานั้นจักเป็นความผาสุกด้วย เพราะเหตุนั้น บุคคลเช่นนี้ จึงควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้

บุคคลที่ควรสักการะเคารพแล้วจึงเสพจึงคบจึงเข้าใกล้ เป็นอย่างไร บุคคลลงในโลกนี้ เป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยศีล โดยสมาธิ โดยปัญญา บุคคลเช่นนี้ ควรสักการะเคารพแล้วจึงเสพ จึงคบ จึงเข้าใกล้ นั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเราจะได้ทำกองศีล ... กองสมาธิ ... กองปัญญาที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์บ้าง จะได้ประทับประคอง กองศีล ... กองสมาธิ ... กองปัญญาที่บริบูรณ์แล้วไว้ ได้ด้วยความฉลาดในธรรมนั้น ๆ บ้าง เพราะเหตุนั้น บุคคลเช่นนี้ จึงควรสักการะเคารพแล้ว จึงเสพ จึงคบ จึงเข้าใกล้

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ได้ตรัสพระธรรมเทศนา ไวยาकरणภยิตินี้แล้ว ครั้นแล้วจึงตรัสนิคมคาถาประพันธ์ นี้ดีกว่า

คนผู้คบคนทราม ย่อมเสื่อม ส่วน

คนผู้คบคนเสมอกัน ไม่เสื่อมในกาลไหนๆ

ผู้คบคนที่ประเสริฐกว่า ย่อมเจริญเร็ว

เพราะฉะนั้น จึงควรคบคนที่ยิ่งกว่าตน.

จบเสวตีพพสูตรที่ ๖

อรรถกถาเสวิตัพพสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในเสวิตัพพสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า เสวิตัพโพ ได้แก่ ฟังเข้าไปหา. บทว่า ภจิตัพโพ ได้แก่ ฟังสนิทสนม. บทว่า ปยิรูปาลิตัพโพ ได้แก่ ฟังเข้าไปบ่อย ๆ ด้วยการนั่งในที่ใกล้. บทว่า สกุกตุวา ครุกตุวา ความว่า ทำทั้งสักการะและความเคารพ.

ในบทว่า หีน โหติ สีเลน เป็นต้น ฟังทราบความต่ำ (กว่ากัน) โดยเทียบเคียงกัน. อธิบายว่า ในบรรดาคนเหล่านั้น ผู้รักษาศีล ๑๐ ไม่ควรคบคนรักษาศีล ๕. ผู้รักษาจากุปาริสุทธิศีล ไม่ควรคบคนรักษาศีล ๑๐. บทว่า อญฺญตฺร อญฺญา อณฺเฑตฺร อญฺญมฺปา ความว่า นอกจากจะเอ็นดูจะอนุเคราะห์. เพราะว่า เพื่อประโยชน์ตนแล้ว ก็ไม่ควรคบคนเช่นนี้. แต่จะเข้าไปหาเขา โดยความเอ็นดู โดยอนุเคราะห์ก็ควร.

บทว่า สีสสามญฺญคตานิ สติ ความว่า แก่เราทั้งหลายผู้ถึงความเป็นผู้มีศีลเสมอกันมีอยู่. บทว่า สีสกกาจ โน ภวิสฺสุติ ความว่า ถาปรารภศีลนั้นแหละจักมีแก่เราทั้งหลาย ผู้มีศีลเสมอกันอย่างนี้. บทว่า สทา จ โน ปวตฺตนิ ภวิสฺสุติ ความว่า ถาของพวกเราทั้งหลาย ที่พูดกันแม้ตลอดวันนั้น จักดำเนินไป คือไม่ขาดระยะ. บทว่า สทา จ โน ภาสุ ภวิสฺสุติ ความว่า และศีลถาที่ดำเนินไปตลอดทั้งวันนั้น จักเป็นการอยู่อย่างสำราญของเราทั้งหลาย. แม้ในสมาธิปัญญาถา ก็มีนัยเหมือนกันนี้แหละ.

บทว่า สีสกฺขนฺธิ ได้แก่ ก่องศีล. บุคคลเว้นกรรมที่ไม่เป็นสัปปายะของศีล คือไม่เป็นอุปการะแก่ศีล ช้องเสพ (ประพฤติ) กรรมที่เป็นสัปปายะ

คือธรรมที่เป็นอุปการะแก่ศีล ชื่อว่า อนุเคราะห์ศีลชั้นนี้ ด้วยปัญญา ในที่นั้น ๆ ในบทว่า ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญา อญฺจกุหเสสุตฺตานิ นี้. แม้ ในสมาธิชั้นนี้ และปัญญาชั้นนี้ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า นิหียติ ความว่า บุคคลเมื่อคบหาคนที่เร็วกว่าตนย่อมเสื่อม คือย่อมเสียหาย ติดต่อกันเรื่อยไป เหมือนน้ำที่เทไป ในหม้อกรองน้ำต่าง. บทว่า ตุลฺยเสวี ได้แก่คบคนที่เสมอกับตน. บทว่า เสฏฺฐมฺปนฺนํ ได้แก่น้อมเข้าไปหาผู้ประเสริฐ. บทว่า อูเทติ จิปฺปํ ความว่า ย่อมเจริญเร็วทีเดียว. บทว่า ตสฺมา อุตฺตโน อุตฺตริ ภาเชถ ความว่า เพราะเหตุที่บุคคลผู้น้อมตนเข้าไปหาบุคคลผู้ประเสริฐ ย่อมเจริญเร็ว ฉะนั้น จึงควรคบคนที่ยิ่งกว่า คือคนที่สูงกว่า ได้แก่คนที่ประเสริฐกว่าตน.

จบอรรถกถาเสวิตัพพสูตรที่ ๖

๓. ชิคฺขจิตัพพสูตร

ว่าด้วยบุคคลที่ควรคบและไม่ควรคบ

[๔๖๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือ บุคคลที่ควรเกลียด ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ก็มี บุคคลที่ควรเฉย ๆ เสีย ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ก็มี บุคคลที่ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้ก็มี

บุคคลที่ควรเกลียด ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้เป็นอย่างไร ? บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ทุศีลมีธรรมอันลามก (มีการกระทำ) ไม่สะอาด มีความประพฤติน่ารังเกียจ มีการงานอันปกปิดไม่เป็นสมณะ แต่

ปฎิญาณว่าเป็นสมณะ ไม่เป็นพรหมจารี แต่ปฎิญาณว่าเป็นพรหมจารี เป็นคนเนาใน เปียกชื้น รกเรือ (ด้วยกิเลสโทษ) บุคคลเช่นนี้ควรเกลียด ไม่ควรเสพไม่ควรคบไม่ควรเข้าใกล้ นั่นเพราะเหตุอะไร ? เพราะถึงแม้ผู้คบจะไม่เอาเยี่ยงของบุคคลชนิดนั้น แต่ก็จะมีกิตติศัพท์อันเลวฟุ้งไปว่า เป็นคนมีมิตรชั่ว มีสหายเลว มีเพื่อนทราม งูที่จุ่มคุดย้อมไม่กัดก็จริงอยู่ ถึงกระนั้นมันก็ทำผู้จับให้เจ็บอน ฉันทใคร่ดี ถึงแม้ผู้คบจะไม่เอาเยี่ยงของบุคคลชนิดนั้น แต่ก็จะมีกิตติศัพท์อันเลวฟุ้งไปว่า เป็นคนมีมิตรชั่ว มีสหายเลว มีเพื่อนทราม ฉันทนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น บุคคลเช่นนั้น จึงควรเกลียด ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้

บุคคลที่ควรเฉย ๆ เสีย ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้เป็นอย่างไร บุคคลกลางคนในโลกนี้ เป็นคนขี้โกรธ มีความแค้นมาก ถูกเขาว่าหน่อย ก็ขัดเคืองซึ่งเคียดแวงอด. ทำความกำริบความร้ายและความเดือดดาลให้ปรากฏ เหมือนแผลร้ายถูกไม้หรือกระบือยิงเข้ายิงหนองไหล ... เหมือนฟันไม้ดีทึงถูกระดูกด้วยไม้หรือกระบือยิง ยิ่งส่งเสียงจิจิฐะ ๆ ... เหมือนหลุมคูดถูกรันด้วยไม้หรือกระบือยิงยิ่งเหม็นฉันทใคร่ บุคคลกลางคนในโลกนี้เป็นคนขี้โกรธ มีความแค้นมาก ถูกเขาว่าหน่อย ก็ขัดเคืองซึ่งเคียดแวงอด ทำความกำริบความร้าย และความเดือดดาลให้ปรากฏฉันทนั้น บุคคลเช่นนี้ ภิกษุทั้งหลาย ควรเฉย ๆ เสีย ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะ (เกรงว่า) เขาจะคำเราบ้าง จะตะเพิดเราบ้าง จะทำเราให้เสื่อมเสียบ้าง เพราะเหตุนี้ บุคคลชนิดนี้ จึงควรเฉย ๆ เสีย ฯลฯ

ก็บุคคลที่ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้เป็นอย่างไร ? บุคคลกลางคนในโลกนี้เป็นผู้มีศีล มีธรรมอันงาม บุคคลอย่างนี้ ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้ นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะถึงแม้ผู้คบจะไม่เอาเยี่ยงบุคคลเช่นนั้น

แต่ก็จะมีกิตติศัพท์อันงามขจรไปว่า เป็นคนมีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี
เพราะเหตุนั้น บุคคลอย่างนี้จึงควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้
นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มียอยู่ในโลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสนิคมคาถาว่า

คนผู้คบคนทราม ย่อมเสื่อม ส่วน
คนผู้คบคนเสมอกัน ไม่เสื่อมในกาลไหนๆ
ผู้คบคนที่ประเสริฐกว่า ย่อมเจริญเร็ว
เพราะฉะนั้น จึงควรคบคนที่ยิ่งกว่าตน.

จบชิวจฉัตัพพสูตรที่ ๗

อรรถกถาชิวจฉัตัพพสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในชิวจฉัตัพพสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ชิวจฉัตัพโพ ความว่า บุคคลที่ใคร ๆ พึงรังเกียจเหมือน
คูดจะนั้น. บทว่า อลโฆ น เท่ากับ อลโฆ อสุส. บทว่า กิตติสทฺโท
คือ เสียงที่กล่าวขานกัน. ในบทว่า เอวเมว โฆ นี้ พึงทราบข้อเปรียบเทียบ
ดังต่อไปนี้

ความเป็นผู้ทุศีล พึงเห็นเหมือนหลุมคูด. บุคคลผู้ทุศีล พึงเห็น
เหมือนงูเรื้อน ตัวตกลงไปในหลุมคูดจะนั้น ภาวะที่บุคคลพึงจะคบหาบุคคล
ผู้ทุศีล (แต่) ไม่ทำตามบุคคลผู้ทุศีลนั้น พึงเห็นเหมือนภาวะที่บุคคลถูกงูที่
เขายกขึ้นจากหลุมคูดไต่ขึ้นสู่ร่างกาย แต่ไม่กัดจะนั้น เวลาที่บุคคลคบหาผู้
ทุศีล จนชื่อเสียงที่ไม่ดีระบือไปทั่ว พึงทราบเหมือนเวลาที่เขาถูกงูตัวเปื้อน
คูดแล้ว กัดเอาจะนั้น. บทว่า ติณทุกาลาติ ได้แก่ ดุ้นฟืนไม้มะพลับ.
บทว่า ภิชโยโส มตฺตาย จิจฺฉายติ ความว่า ก็ดุ้นฟืนไม้มะพลับนั้น เมื่อ

ถูกเผาตามปกติสะเก็ดจะกระเด็นหลุดออกส่งเสียงดัง จิจิฎะ จิจิฎะ. อธิบายว่า แต่ค้อนฟืนที่ถูกเคาะจะส่งเสียงดังกว่ามาก.

บทว่า **เอมเมว โข** ความว่า บุคคลผู้มักโกรธก็ฉันทันเหมือนกันแล คือ แม้ตามธรรมดาของตนก็เป็นผู้ไม่สงบ คุร้ายเที่ยวไป. แต่ในเวลาที่ได้ฟัง คำพูด (ว่ากล่าว) แม้เพียงเล็กน้อย ก็กลับเที่ยวเกรี้ยวกราดคุร้ายยิ่งขึ้นไปอีกว่า คนนี้ พูดอย่างนี้ ๆ กับ คนเช่นเราได้. บทว่า **อุถอุโป** ได้แก่ หลุมที่ เต็มไปด้วยอุธ หรือหลุมอุถนั่นแล. ก็ในที่นี้ ฟังทราบการเปรียบเทียบโดยนัย ก่อนนั่นเอง.

บทว่า **ตสุมา เอวรูปุ ปุคฺคโล อชฺณเปกฺ ขิตพฺโพ น เสวิ-**
ตพฺโพ ความว่า เพราะเหตุที่บุคคลผู้มักโกรธ เมื่อใครคบหาใกล้ชิดก็โกรธ (เขา) เหมือนกัน ย่อมโกรธ แม้กะบุคคลที่คำย่อนให้ว่า คนผู้นี้มี ประโยชน์อะไร ฉะนั้น เขาจึงเป็นเหมือนไฟไหม้ฟาง ที่ทุกคนควรวางเฉย ไม่ควรเข้าไปคบหาสมาคม. ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ? ท่านกล่าวอธิบาย ไว้ว่า บุคคลที่เข้าไปใกล้ไฟไหม้ฟางจนเกินไปจะร้อน ร่างกายของเขาจะพลอย ถูกไหม้ไปด้วย บุคคลที่ถอยออกห่างมากเกินไปจะ (ไม่) ร้อน ความหนาว ของเขาก็ยังไม่หาย ส่วนบุคคลที่ฝังไฟอยู่ในระยะพอดี ไม่เข้าใกล้จนเกินไป (และ) ไม่ถอยออกห่างจนเกินไป ความหนาวก็จะหาย เพราะฉะนั้น บุคคล ผู้มักโกรธเป็นเหมือนไฟไหม้ฟาง จึงควรถูกวางเฉยเสีย โดยการวางตัวเป็น กลาง ไม่ควรที่ใคร ๆ จะเสพ ไม่ควรที่ใคร ๆ จะคบหา ไม่ควรที่ใคร ๆ จะเข้าไปนั่งใกล้

๑. ปาฐะว่า เอมเมว โข โทโนติ อตุคโน ชมฺมตายปี อุฏฺฐิตโต จณฺทิกโต หุตฺวา จรติ. อปฺปมตฺตํ ปน วณฺํ วุคฺคกาเล มาทิสํ นาม เอวํ วทติ เอวํ วทตฺติ อติเรกตฺรํ อุฏฺฐิตโต จณฺทิกโต หุตฺวา กุชฺฌติ. ฉบบฺพมาเปเน เอมเมว โข โทโนติ อตุคโน ชมฺมตายปี อุฏฺฐิตโต จณฺทิกโต หุตฺวา จรติ. อปฺปมตฺตํ ปน วณฺํ สุตฺกาเล มาทิสํ นาม เอวํ วทติ เอวํ วทตฺติ อติเรกตฺรํ อุฏฺฐิตโต จณฺทิกโต หุตฺวา จรติ. แปลตามฉบบฺพมา.

บพว่า กุลยามมิตฺโต ไ้แก่ มิตฺรผู้สะอาด. บพว่า กุลยาม-
สหาโย ไ้แก่ สหาโยผู้สะอาด. ที่ชื่อว่า สหาโย ไ้แก่ผู้มีปกติไปร่วมนกัน
และเทียวไปร่วมนกัน. บพว่า กุลยามสมฺปวงฺโก ไ้แก่ ผู้โอนไปน
กัลยามมิตฺรทั้งหลาย คือ นบุคคลผู้สะอาด อธิบายว่า ผู้มีใจน้อมน้อม
เหนียวนาไปนในกัลยามมิตฺรนั้น.

จบอรรถกถาชิคุจนิตฺตพฺพสุตฺตที่ ๗

๘. กุฎฐภาณีสูตฺร

ว่าด้วยผู้พูด ๓ จำพวก

[๔๖๗] กุก่อนนิกขุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓
คือใคร คือ กุฎฐภาณี (คนพูดเหม็น) ปุปฺพภาณี (คนพูดหอม) มธฺฐภาณี
(คนพูดหวาน)

บุคคลกุฎฐภาณีเป็นอย่างไร บุคคกลางคนนในโลกนี้ เข้าสภากัดดี เข้า
ชุมนุมชนกัดดี เข้าห่มุญฺจาติกัดดี เข้าห่มุขารากกัดดี เข้าห่มุเจ้ากัดดี ถูกนำตัว
ไปชักถามเป็นพยานว่า "มา บุรุษผู้เจริญ ท่านรู้อันใดจงบอกอันนั้น" บุคค
นั้น ไม่รู้ กล่าวว่ารู้บ้าง รู้ กล่าวว่ารไม่รู้บ้าง ไม่เห็น กล่าวว่ารเห็นบ้าง เห็น
กล่าวว่าไม่เห็นบ้าง เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งรู้ เพราะเห็นแก่ตนบ้าง เพราะเห็น
แก่คนอื่นบ้าง เพราะเห็นแก่ลาภผลเล็กน่อยบ้าง ดังนี้ นี้ นิกขุทั้งหลาย
เราเรียกวว่า บุคคลกุฎฐภาณี

ก็บุคคลปุปฺพภาณีเป็นอย่างไร บุคคกลางคนนในโลกนี้ เข้าสภากัดดี ฯลฯ
ถูกนำตัวไปชักถามเป็นพยาน ฯลฯ บุคคลนั้น ไม่รู้ ก็กล่าวว่าไม่รู้ รู้ ก็กล่าว

ว่ารู้ ไม่เห็น ก็กล่าวว่ามีเห็น เห็น ก็กล่าวว่ามีเห็น ไม่เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งรู้ เพราะเห็นแก่ตนบ้าง ฯลฯ ดังนี้ นี้ ภิภษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลปุปผภาณิ**

ก็บุคคลมธฺภาณิเป็นอย่างไร บุคคลกลางตนในโลกนี้ เป็นผู้ละวาจา หยาบ เว้นจากวาจาหยาบแล้ว วาจาใดไม่มีโทษ สบายหู น่าคบคิดมีจับใจ เป็นคำชาวเมือง เป็นที่ใคร... ที่พอใจแห่งชนมาก เป็นผู้กล่าววาจาอย่างนั้น นี้ ภิภษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลมธฺภาณิ**

นี้แล ภิภษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก.

จบภุทธภาณิสูตฺรที่ ๘

อรรถกถาภุทธภาณิสูตฺร

พึงทราบวินิจฉัยในภุทธภาณิสูตฺรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บุคคลใด กล่าวด้วยคำส่งกลิ่นเหม็นเหมือนคูด บุคคลนั้น ชื่อว่า **คูดภาณิ**. บุคคลใด กล่าวด้วยคำส่งกลิ่นหอมเหมือนดอกไม้ บุคคลนั้น ชื่อว่า **ปุปผภาณิ**. บุคคลใด กล่าวด้วยคำอ่อนหวานเหมือนน้ำผึ้ง บุคคลนั้น ชื่อว่า **มธฺภาณิ**.

บทว่า **สภาคโต** คืออยู่ในสภา. บทว่า **ปริสคโต** คืออยู่ในหมู่ ชาวบ้าน. บทว่า **ณฺติมชฺชคโต** คืออยู่ในท่ามกลางทายาททั้งหลาย. บทว่า **ปุมมชฺชคโต** คืออยู่ในท่ามกลางเสนาทั้งหลาย. บทว่า **ราชกุลมชฺชคโต** คืออยู่ในท่ามกลางราชตระกูล คือ ในท้องพระโรง สำหรับวินิจฉัยของหลวง.

บทว่า อภินิโตะ คือ ถูกลำบากไปเพื่อต้องการจะชักถาม. บทว่า สกฺขิปฺปฺภุโจ คือถูกเขาอ้างให้เป็นพยาน แล้วชัก. บทว่า เอว โภ ปุริส นี้ เป็นอาลปนนะ. บทว่า อตฺตเหตุ วา ปฺรเหตุ วา ได้แก่ เพราะเหตุแห่งอวิยะ มีมือและเท้าเป็นต้น ของตนหรือของบุคคลอื่น. ลาก ท่านประสงค์เอาว่า อามิส ในบทว่า อามิสกฺขิจฺจุเหตุ วา นี้. บทว่า กฺขิจฺจุ ได้แก่ สิ่งของนิด ๆ หน่อย ๆ คือของเล็กน้อย อธิบายว่า เหตุแห่งอามิส โดยที่สุดแม้เพียงนกกระทา นกคุ้ม ก้อนเนยใส และก้อนเนยข้น เป็นต้น. บทว่า สมฺปชานมฺสา ภาสิตา โหติ ความว่า กล่าวมุสาวาททั้งที่รู้ ๆ.

โทษเรียกว่า เอละ ในบทว่า เณลา. วาจา ชื่อว่า เณลา เพราะหมายความว่า ไม่มีโทษ อธิบายว่า หมดโทษ. วาจาไม่มีโทษเหมือนศีลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ในคาถาที่ว่า. เณฺลฺโก เสตปจฺฉาโท.

วาจา ชื่อว่า กัณฺณสุขา ได้แก่วาจาที่สบายหู เพราะมีพยัญชนะไพเราะ. วาจานั้น ไม่ให้เกิดการเสียดแทงหู เหมือนใช้เข็มแทงฉะนั้น.

วาจา ชื่อว่า เปมฺนียา เพราะหมายความว่า ให้เกิดความรัก ไม่ให้เกิดความโกรธ ทัวทั้งร่างกาย เพราะมีอรรถไพเราะฉะนั้น.

วาจา ชื่อว่า หทยังคมา เพราะหมายความว่า ถึงใจคือไม่กระทบกระทั่ง เข้าไปสู่จิตโดยสะดวก

วาจา ชื่อว่า โปริ เพราะหมายความว่า มีในเมือง เพราะบริบูรณ์ด้วยคุณ. อนึ่ง วาจา ชื่อว่า โปริ เพราะหมายความว่า ละเอียดอ่อนดี เหมือนนารีที่เจริญเติบโตในเมือง ฉะนั้น. อนึ่ง วาจา ชื่อว่า โปริ เพราะหมายความว่า เป็นวาจาของชาวเมือง อธิบายว่า เป็นวาจาของคนที่อยู่ในเมือง. จริงอยู่ ชาวเมืองย่อมมีถ้อยคำเหมาะสม คือเรียกคนวัยปุนพ่อว่า คุณพ่อ เรียกคนวัยปุนพี่ชายหรือน้องชายว่า พี่ชาย น้องชาย.

ด้วยว่า ถ้อยคำชนิดนี้ ชื่อว่า **พหูชนกันตา** เพราะหมายความว่า เป็นวาทะที่ชนเป็นอันมากรักใคร่.

วาทะ ชื่อว่า **พหูชนมณาปา** เพราะหมายความว่า เป็นที่ชื่นชอบ คือทำความเจริญใจให้แก่ชนเป็นอันมาก เพราะเป็นวาทะที่ชนเป็นอันมาก รักใคร่นั่นเอง.

จบอรรถกถาคุณภาณีสสูตรที่ ๘

๕. อังคุตตร

ว่าด้วยคนตาบอด - ตาเดียว - สองตา

[๔๖๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร ? คือ (อนุช) คนบอด (เอกจกฺขุ) คนตาเดียว (ทฺวิจกฺขุ) คนสองตา ก็บุคคลบอดเป็นอย่างไร ? บุคคลกลางคนในโลกนี้ ไม่มีดวงตา (คือปัญญา) ที่เป็นเหตุจะทำให้ได้โภคทรัพย์อันยังไม่ได้ก็ดี เป็นเหตุจะทำให้ได้โภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้นก็ดี ทั้งไม่มีดวงตา (คือปัญญา) ที่เป็นเหตุจะให้รู้ธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศลและอกุศล ... อันมีโทษและไม่มีโทษ ... อันหยาบและละเอียด ... อันเป็นฝ่ายดำและฝ่ายขาว นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลบอด**.

ก็บุคคลตาเดียวเป็นอย่างไร ? บุคคลกลางคนในโลกนี้ มีดวงตาที่เป็นเหตุจะทำให้ได้โภคทรัพย์อันยังไม่ได้ก็ดี เป็นเหตุจะทำให้ได้โภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้นก็ดี แต่ไม่มีดวงตาที่เป็นเหตุจะให้รู้ธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศลและอกุศล ฯลฯ นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลตาเดียว**.

ก็บุคคลสองตาเป็นอย่างไร บุคคลกลางคนในโลกนี้ มีดวงตาที่เป็นเหตุจะได้โภคทรัพย์ ฯลฯ ทั้งมีดวงตาที่เป็นเหตุจะให้รู้ธรรมทั้งหลาย ฯลฯ นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลสองตา.

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก.

(นิกมคคาถา)

คนตาบอดมืด เกราะห้ร้ายทั้ง ๒ ทาง
คือ โภคทรัพย์อย่างที่ว่าก็ไม่มี ความดีก็
ไม่ทำ.

ส่วนอีกคนหนึ่งนี้ เรียกว่า บุคคล
ตาเดียว ไม่เกี่ยวในเรื่องธรรม และ
อธรรม แสวงหาแต่โภคทรัพย์ เป็นคน
ครองกามที่ฉลาดรวบรวมทรัพย์ ด้วยการ
ขโมย การโกงและการปล้นปล้อน บุคคล
ตาเดียวนั้นจากโลกนี้ ไปนรก ย่อมเดือด-
ร้อน.

ส่วนผู้ที่เรียกว่า คนสองตา เป็น
บุคคลประเสริฐ ให้ทรัพย์ที่ได้ด้วยความ
ขยัน จากกองโภคะที่ตนหาได้โดยชอบ
(เป็นทาน) มีความคิดสูง มีใจไม่เคลือบ-
แคลง ย่อมเข้าถึงฐานะอันเจริญ ซึ่งเป็น
ฐานะที่ถึงแล้วไม่เศร้าใจ.

**ควรหลีกคนบอดและคนตาเดียวเสีย
ให้ไกล ควรคบแต่คนสองตาซึ่งเป็นบุคคล
ประเสริฐ.**

จบอรรถสูตรที่ ๘

อรรถกถาอรรถสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **จกฺขุ น โหติ** ได้แก่ไม่มีปัญญาจักขุ. บทว่า **ผาติ**
กรเมยฺย ความว่า พึงทำโทษ (ที่ได้มาแล้ว) ให้คงอยู่ คือ ให้เจริญ
บทว่า **สาวชฺชานวชฺเช** ได้แก่ ธรรมที่มีโทษ และไม่มีโทษ บทว่า
หีนปฺปณฺเฑ ได้แก่ ธรรมชั้นต่ำ และชั้นสูง. บทว่า **กณฺหสุกฺกสฺสปฺปฏิภาค**
ความว่า ธรรมดำและธรรมขาวนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีความ
เป็นปฏิภาคกัน โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน เพราะขัดขวางกันและกัน. ก็ในบทนี้
มีความย่อดังต่อไปนี้ บุคคลพึงรู้จักกุศลธรรมว่า เป็นกุศลธรรม. พึงรู้จัก
อกุศลธรรมว่า เป็นอกุศลธรรม. แม้ในบทมีอาทิว่า ธรรมที่มีโทษเป็นต้น
ก็มีนัย นี้แล. ส่วนในธรรมที่มีความเป็นปฏิภาคกัน ทั้งธรรมดำและธรรมขาว
ธรรมดำ บุคคลพึงรู้ว่า มีความเป็นปฏิภาคกับธรรมขาว ธรรมขาว บุคคล
พึงรู้ว่า เป็นปฏิภาคกับธรรมดำ ด้วยปัญญาจักขุใด จักขุแม้เห็นปานนั้นของ
บุคคลนั้นไม่มี นักศึกษาพึงทราบความหมาย แม้ในวาระที่เหลือโดยนัย

ดังกล่าวมานี้แล.

บทว่า น เจว โภคา ตถารูปา ความว่า แม่โภคะชนิดนั้น ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น. บทว่า น จ ปุณฺณานิ กุพฺพติ ความว่า และเขาย่อมไม่ทำบุญ. ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ เป็นอันตรัสถึงความไม่มีแห่งจักษุที่เป็นเหตุให้โภคะเกิดขึ้น และจักษุที่ทำให้เกิดญาณ (ปัญญาจักษุ). บทว่า อุกฺยตฺถ กฺลิตฺกโห ได้แก่ ถือผิด อธิบายว่า ถือพลาดในโลกทั้ง ๒ คือในโลกนี้ และในโลกหน้า. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อุกฺยตฺถ กฺลิตฺกโห คือ ถือประโยชน์ทั้ง ๒ คือที่เป็นไปในทิฏฐุธรรม และสัมปรายภพว่าเป็นโทษ อธิบายว่า ถือเป็นความผิด. บทว่า ฆมฺมามุเมเน ได้แก่ ด้วยธรรมคือ กุศลกรรมบถ ๑๐ บ้าง ด้วยธรรมคือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ บ้าง. บทว่า สโร ได้แก่ มกโธ. บทว่า โภคานิ ปรีเยสตี คือ แสวงหาโภคะทั้งหลาย.

บทว่า เอยฺเยน กุฏฺฐกมุเมเน มุสสาวาทน จุกฺขํ ความว่า แสวงหาโภคะทั้งหลายด้วยกรรมทั้งสอง ในบรรดากรรมมีโดยกรรมเป็นต้น. ถามว่า แสวงหาด้วยกรรมทั้งสองอย่างไร. ตอบว่า อย่างนี้คือ แสวงหาโภคะทั้งหลายด้วยโดยกรรม (การลักขโมย) และกุฏฺฐกรรม (การนื้อโกง) ได้แก่ แสวงหาด้วยโดยกรรมและมุสสาวาท และแสวงหาด้วยกุฏฺฐกรรม และมุสสาวาท. บทว่า สจฺฆมาตุํ แปลว่า เพื่อรวบรวม. บทว่า ฆมฺมตฺถุเชหิ ได้แก่ ที่ได้มาโดยไม่ให้เสียธรรม คือ กุศลกรรมบถสิบ. บทว่า อฏฺฐจฺานาธิคตํ คือ ที่ได้มาด้วยความเพียร. บทว่า อพฺยคฺคฺมานโส คือ มีจิตปราศจากวิจิกิจฉา. บทว่า ภทฺทกํ จานํ คือ สถานที่ที่ดีที่สุด ได้แก่ เทวสถาน. บทว่า น โสจตี คือ ไม่เศร้าโศกด้วยความเศร้าโศกภายใน ในที่ใด.

จบอรรถกถาอังคุตตรที่ ๕

๑๐. อวภูชิตสูตร

ว่าด้วยผู้มีปัญญา ๓ จำพวก

[๔๖๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓
คือใคร คือ บุคคลปัญญาตั้งหม้อกว่า บุคคลปัญญาตั้งหน้าตัก บุคคล
ปัญญามาก

บุคคลปัญญาตั้งหม้อกว่าเป็นอย่างไร. บุคคลกลางคนในโลกนี้ไปวัด
เพื่อฟังธรรมในสำนักภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ ภิกษุทั้งหลายแสดงธรรมอันงามใน
เบื้องต้น อันงามในท่ามกลาง อันงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้ง
อรรถทั้งพยัญชนะแจ่มแจ้งเต็มที่แก่บุคคลนั้น เขานั่ง ณ ที่นั่งนั้นไม่ใส่ใจถึง
เบื้องต้น ... ท่ามกลาง ... ที่สุดแห่ง (ธรรม) ถัดนั้นเลย แม้ลุกไปจาก
ที่นั่งนั้นแล้ว ก็ไม่ใส่ใจถึง... เปรียบเหมือนหม้อกว่า น้ำที่บุคคลราดลงไป
บนหม้อนั้น ย่อมไหลไปไม่ขังอยู่ ฉะนั้น บุคคลกลางคนในโลกนี้ ไปวัดเพื่อ
ฟังธรรมในสำนักภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ ฯลฯ ก็ไม่ใส่ใจถึง ... ฉะนั้น นี้ ภิกษุ
ทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลปัญญาตั้งหม้อกว่า

ก็บุคคลปัญญาตั้งหน้าตักเป็นอย่างไร. บุคคลกลางคนในโลกนี้ ไปวัด
เพื่อฟังธรรมในสำนักภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ ภิกษุทั้งหลายแสดงธรรมอันงามใน
เบื้องต้น อันงามในท่ามกลาง อันงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้ง
อรรถทั้งพยัญชนะแจ่มแจ้งเต็มที่แก่บุคคลนั้น เขานั่ง ณ ที่นั่งนั้น ใส่ใจทั้ง
เบื้องต้น ... ทั้งท่ามกลาง ... ทั้งที่สุดแห่ง (ธรรม) ถัดนั้น ลุกจากที่นั่งนั้น
แล้วไม่ใส่ใจ ... เปรียบเหมือนของเคี้ยวต่าง ๆ วางรายอยู่บนหน้าตักของคน
เช่น งา ข้าวสาร แป้ง พุทรา คนนั้นผลอดตัวลุกขึ้นจากที่นั่งนั้น (ของ

เดี๋ยวนั้น) ก็ตกเคลื่อนไป ฉันทิ บุคคลกลางคนในโลกนี้ ไปวัดเพื่อฟังธรรม
ในสำนักภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ ฯลฯ ลุกจากที่นั่งนั้น แล้วไม่ใส่ใจ ... ฉันทิ
นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลปัญญาด้งหน้าตัก

ก็แล บุคคลปัญญามากเป็นอย่างไร. บุคคลกลางคนในโลกนี้ ไปวัดเพื่อ
ฟังธรรมในสำนักภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ ฯลฯ เขานั่ง ณ ที่นั่งนั้น ใส่ใจทั้ง
เบื้องต้น ... ทั้งท่ามกลาง ... ทั้งที่สุดแห่ง (ธรรม) กณัน แม้ลุกไปจาก
ที่นั่งนั้นแล้ว ก็ใส่ใจไว้ทั้งเบื้องต้น ... ทั้งท่ามกลาง ... ทั้งที่สุดแห่ง (ธรรม)
กณัน เปรียบเหมือนหม้อหงาย น้ำที่บุคคลเทลงไปในหม้อนั้น ย่อมจังอยู่
ไม่ไหลไป ฉันทิ บุคคลกลางคนในโลกนี้ ไปวัดเพื่อฟังธรรมในสำนักภิกษุ
ทั้งหลายเนื่อง ๆ ฯลฯ ทั้งที่สุดแห่ง (ธรรม) กณัน ฉันทิ นี้ ภิกษุ
ทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลปัญญามาก

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก.

คนปัญญาด้งหม้อคว่า โง่ ทิบบ แม้

หากไป (ฟังธรรม) ในสำนักภิกษุทั้งหลาย
เนื่อง ๆ คนชนิดนั้น ก็ไม่อาจเรียนเอา
เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่ง (ธรรม)
กตาได้ เพราะปัญญาของเขาไม่มี.

คนปัญญาด้งหน้าตัก เรากล่าวว่า
ดีกว่าคนปัญญาด้งหม้อคว่านั้น ถ้าแม่ไป
(ฟังธรรม) ในสำนักภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ
คนเช่นนั้นนั่ง ณ ที่นั่งนั้น เรียนพญัญชนะ
ได้ทั้งเบื้องต้น ทั้งท่ามกลาง ทั้งที่สุดแห่ง

(ธรรม) กณัณัณ ลุกไปแล้่วไม่รูั เพราะ
ความจำของเขาพันเพื่อน.

ส่วนบุคคลปัญญามาก เรากล่าวว่า
ดีกว่าคนปัญญาต้งหน้าตักนั้น ถ้าแม่ไป
(ฟังธรรม) ในสำนักภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ
คนเช่นนั้นนัณ ณ ที่นั้นนัณ เรียนพยัญชนะ
ได้ทั้งเบื้องต้น ทั้งท่ามกลาง ทั้งที่สุดแห่ง
(ธรรม) กณแล้่วทรงจำไว้ได้ เป็นคนมี
ความคิดประเสริฐ มีใจไม่เคลือบแคลง
ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ฟังกระทำ
ที่สุดทุกขัได้.

จบอวภูชิตสูตตรที่ ๑๐

จบปกคคาวรรคที่ ๓

อรรถกถาอวภูชิตสูตตร

ฟังทราบวินิจฉัยในอวภูชิตสูตตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อวภูชปญญโถ ได้แก่ มีปัญญาเหมือนกับหม้อคว่ำปากลง.
บทว่า อัจจนุชปญญโถ ได้แก่ มีปัญญาเหมือนกับตัก. บทว่า ปุณฺณปญญโถ
ได้แก่ มีปัญญากว้างขวาง.

ในบทว่า อาทิกุลยาณั เป็นต้น ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ การ

ตั้งต้น (เทศนา) ชื่อว่า เบื้องต้น ท่ามกลางแห่งถา ชื่อว่า ท่ามกลาง ตอนจบ ชื่อว่า ที่สุด. ภิกษุเหล่านั้น เมื่อกล่าวธรรมแก่บุคคลนั้นอย่างนี้ ชื่อว่า กล่าวทำให้งาม คือให้เจริญ ได้แก่ไม่มีโทษเลย ทั้งในวาระเริ่มต้น ทั้งในวาระท่ามกลาง ทั้งในวาระที่สุด. อนึ่ง ในสูตรนี้มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งเทศนา และมีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งศาสนธรรม.

บรรดาเทศนาและศาสนธรรมทั้งสองนั้น (จะกล่าว) เทศนาก่อน บทแรก ของคาถา ๔ บทเป็นเบื้องต้น บททั้งสองเป็นท่ามกลาง (และ) บทสุดท้าย เป็นที่สุด

สำหรับพระสูตรที่มีอนุสนธิเดียว นิทานเป็นเบื้องต้น อนุสนธิเป็นท่ามกลาง ตอนจบพระสูตรที่ว่า อิทมโวจ เป็นที่สุด.

สำหรับพระสูตรที่มีอนุสนธิหลายอนุสนธิ อนุสนธิที่ ๑ เป็นเบื้องต้น มากกว่านั้นไป หนึ่งหรือหลายอนุสนธิเป็นท่ามกลาง อนุสนธิสุดท้ายเป็นที่สุด. นี้เป็นนัยแห่งเทศนาก่อน.

ส่วนศาสนธรรม ศิลเป็นเบื้องต้น สมาธิเป็นท่ามกลาง วิปัสสนา เป็นที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง สมาธิเป็นเบื้องต้น วิปัสสนาเป็นท่ามกลาง มรรค เป็นที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง วิปัสสนาเป็นเบื้องต้น มรรคเป็นท่ามกลาง ผลเป็นที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง มรรคเป็นเบื้องต้น ผลเป็นท่ามกลาง นิพพานเป็นที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อทำธรรมให้เป็นคู่ ๆ กัน ศิลกับสมาธิเป็นเบื้องต้น วิปัสสนากับมรรค เป็นท่ามกลาง ผลกับนิพพาน เป็นที่สุด.

บทว่า **สาตุถิ** ความว่า ภิกษุทั้งหลายแสดงธรรมให้มีประโยชน์. บทว่า **สพฺพยุชฺชนิ** ความว่า แสดงธรรมให้อัภสรบริบูรณ์. บทว่า **เกวล-ปริปฺลฺยุณิ** ความว่า แสดงธรรมให้บริบูรณ์ทั้งหมด คือไม่ขาด. บทว่า

ปริสุทฺธิ ความว่า แสดงธรรมให้ปริสุทฺธิ คือไม่ให้ยุ่งเหยิงไม่มีเงื่อนงำ.
บทว่า **พฺรหฺมจฺริยํ ปกาเสนฺตุ** ความว่า และเมื่อแสดงอย่างนั้น ชื่อว่า
ประกาศอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งสงเคราะห์ด้วยไตรสิกขา อันเป็นจริยาที่
ประเสริฐที่สุด. บทว่า **เนวาทิ มนสิโกโรติ** ความว่า เริ่มต้นเทศน์ก็ไม่ใส่ใจ.

บทว่า **กฺุมาโร** แปลว่าหม้อ. บทว่า **นิกฺุโข** คือ วางคว่ำปากลง.
ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ บุคคลผู้มีปัญญาต่ำ
ฟังเห็นเหมือนหม้อคว่ำปากลง. เวลาที่ได้ (ฟัง) พระธรรมเทศนา ฟังเห็น
เหมือนเวลาที่เทน้ำ (บนก้นหม้อ). เวลาที่บุคคลนั่งอยู่บนอาสนะนั้น ยังไม่
สามารถเรียนเอาได้ ฟังเห็นเหมือนเวลาที่น้ำไหลออกไปหมด. เวลาที่บุคคล
ผู้นั้นลุกขึ้นแล้ว จำไม่ได้ ฟังเห็นเหมือนเวลาที่น้ำไม่ขังอยู่ (บนก้นหม้อ).
บทว่า **อาภิกฺุณฺณานิ** แปลว่า ที่เก็บไว้. บทว่า **สตีสมฺโอมสาย ปกิเรยฺย**
ความว่า (ของควรเก็บไว้) ฟังตกเคลื่อนไป เพราะความเป็นผู้ผลอตัว.

ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ บุคคลผู้มี
ปัญญาดังดัก ฟังเห็นเหมือนดัก. พระพุทธพจน์มีประการต่างๆ ฟังเห็น
เหมือนของกินชนิดต่างๆ. เวลาที่บุคคลนั่งเรียนอยู่บนอาสนะนั้น ฟังเห็น
เหมือนเวลาที่บุคคลนั่งเกี่ยว ของเกี่ยวชนิดต่างๆ (ที่อยู่) บนดัก. เวลาที่
บุคคลลุกจากอาสนะนั้นมาแล้ว จำไม่ได้ ฟังเห็นเหมือนเวลาที่บุคคลลุกขึ้น
ทำของหกเรียราด เพราะผลอตัว.

บทว่า **อูกฺุโข** ได้แก่(หม้อ) วางหงายปากขึ้น. บทว่า **สณฺุจาทิ**
คือ น้ำข้อมขังอยู่.

ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ บุคคลผู้มีปัญญามาก ฟังเห็นเหมือนหม้อที่วางหงายปากขึ้น. เวลาที่ได้ฟังเทศนา ฟังเห็นเหมือนเวลาที่น้ำตกลง. เวลาที่บุคคลนั่งเรียนอยู่บนอาสนะนั้น ฟังเห็นเหมือนเวลาที่น้ำขังอยู่. เวลาที่บุคคลลุกขึ้นเดินไป ยังจำได้ฟังเห็นเหมือนเวลาที่น้ำไม่ไหลออกไป.

บทว่า **ทุมฺเมโธ** ได้แก่ ไม่มีปัญญา. บทว่า **อวิจฺจฺโณ** ได้แก่ ขาดปัญญาเครื่องจัดการ. บทว่า **กนฺตา** ได้แก่ มีการไปเป็นปกติ. บทว่า **เสฏฺโธ** **เอเตน** **วฺจฺจติ** ความว่า (บุคคลผู้มีปัญญาดังคัก) พระพุทธเจ้าตรัสว่า ยอดเยี่ยมกว่าบุคคลนั้น (คือ คนปัญญาดังหม้อคว่ำ).

บทว่า **ธมฺมานุสฺสมฺปฺปฺนิโน** ความว่า ปฏิบัติธรรมสมควรแก่โลกุตระธรรม ๘ คือปฏิบัติข้อปฏิบัติเบื้องต้นพร้อมทั้งศีล. บทว่า **ทฺกุขสฺส** ได้แก่ วัฏทุกข์. บทว่า **อนฺตฺกโร** **สฺยา** ความว่า บุคคลพึงเป็นผู้ทำที่สุด คือพึงเป็นผู้ทำให้ขาดตอน ได้แก่ พึงเป็นผู้ทำให้สุดทาง (ทุกข์).

จบอรรถกถาอวฺกฺขชิตฺตฺสูตฺรที่ ๑๐

จบปุคฺคตวรรควรรณนาที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในปกคถวรรคนี้ คือ

๑. สวิญญสูตร
๒. ทิถานสูตร
๓. สัจจสารสูตร
๔. พหุการสูตร
๕. วชิรสูตร
๖. เสวิตัพพสูตร
๗. ชิกขุณิตัพพสูตร
๘. กุถภาณีสสูตร
๙. อัมมสูตร
๑๐. อวุกขชิตสูตร และอรรธกถา.

เทวทูตวรรคที่ ๔

๑. พรหมสูตร

ว่าด้วยพรหมของบุตร

[๔๓๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดา อัมบุตรแห่งตระกูล
ทั้งหลายใด บุชาอยู่ในเรือนของตน ตระกูลทั้งหลายนั้น ชื่อว่ามีพรหม ...
มีบูรพาจารย์ ... มีอาหุไนย คำว่าพรหม ... บูรพาจารย์ ... อาหุไนย นี้ เป็น
คำเรียกมารดาบิดาทั้งหลาย นั้นเพราะเหตุอะไร เพราะมารดาบิดาทั้งหลาย
เป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ฟูมฟักเลี้ยงดู แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย.

(นิกมคาถา)

มารดาบิดาทั้งหลายผู้เอ็นดูประชา

ชื่อว่าเป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ และเป็น

อาหุไนยของบุตรทั้งหลาย

เพราะเหตุนั้นแหละ บุตรผู้มีปัญญา

พึงนอบน้อมสักการะท่าน ด้วยข้าว ด้วย

น้ำ ด้วยผ้า ด้วยที่นอน ด้วยเครื่องอบ

ด้วยน้ำสรงนาคาย และด้วยการล้างเท้า

เพราะการบำรุงมารดาบิดานั้น บัณฑิต

ทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุตรนั้น ใน

โลกนี้เทียว บุตรนั้นละ (โลกนี้) ไปแล้ว

ย่อมบันเทิงในสวรรค์.

จบพรหมสูตรที่ ๑

เทวทูตวรรคที่ ๔

อรรถกถาพรหมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพรหมสูตรที่ ๑ แห่งเทวทูตวรรคที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อชฺฌาการะ ได้แก่ในเรือนของตน. บทว่า ปุชิตา โหนติ ความว่า มารดาบิดาเป็นผู้อับนุตรปฏิบัติบำรุง ด้วยสิ่งของที่อยู่ในเรือน. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงประกาศตระกูลที่บุขามารดาบิดา ว่าเป็นตระกูลมีพรหม (ประจำบ้าน) โดยมีมารดาบิดา (เป็นพรหม) อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงชื่อที่มารดาบิดาเหล่านั้น เป็นบูรพาจารย์เป็นต้น จึงตรัสคำมีอาทิว่า สปุพฺพจาริกานิ (มีบูรพาจารย์) ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุรุหุมา เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อให้สำเร็จความเป็นพรหมเป็นต้น แก่ตระกูลเหล่านั้น. บทว่า พหุการา ได้แก่ มีอุปการะมากแก่บุตรทั้งหลาย. บทว่า อาปาทกา ได้แก่ ถนอมชีวิตไว้. อธิบายว่า มารดาบิดาถนอมชีวิตบุตร คือเลี้ยงดู ประคบประหงม ได้แก่ ให้เป็นไปโดยต่อเนื่องกัน. บทว่า โปสกา ความว่า เลี้ยงดูให้มีเท้าเติบโต ให้คืบเลื้อยในอก. บทว่า อิมสฺส โลกสฺส ทสฺเสตาโร ความว่า เพราะชื่อว่า การที่บุตรทั้งหลายได้เห็นอริฏฐารมณฺ์ และอนิฏฐารมณฺ์ ในโลกนี้เกิดมีขึ้น เพราะได้อาศัยมารดาบิดา เพราะฉะนั้น มารดาบิดาจึงชื่อว่า เป็นผู้แสดงโลกนี้.

คำว่า พรหม ในบทคาถาว่า พุรุหฺมาติ มาตาปิตโร นี้ เป็นชื่อของท่านผู้ประเสริฐสุด. พระพรหมจะไม่ละภาวหา ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา

มุทิตา อุเบกขา ฉันทะ มรดาบิคาทั้งหลายก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน จะไม่ละ
ภาวนา ๔ ในบุตรทั้งหลาย ภาวนา ๔ เหล่านั้น พึงทราบตามระยะเวลา
ดังต่อไปนี้.

อธิบายว่า ในเวลาที่บุตรยังอยู่ในท้อง มรดาบิคาจะเกิดเมตตาคจิต
อย่างนี้ว่า เมื่อไรหนอ เราจะได้เห็นบุตรน้อยปลอดภัย มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบ
บริบูรณ์. แต่เมื่อใดบุตรน้อยนั้นยังเยาว์ นอนแบบเบาๆ มีเลือดไรไต่ตอมหรือ
นอนกระสับกระส่าย ส่งเสียงร้องจ้า เมื่อนั้น มรดาบิคาครั้งได้ยินเสียงบุตรนั้น
จะเกิดความกรรณา. แต่ในเวลาที่บุตรวิ่งเล่นไปมา หรือในเวลาที่บุตรตั้งอยู่ใน
วัยหนุ่มวัยสาว มรดาบิคา มองดูแล้ว จะมีจิตอ่อนไหว บั่นเทิง เริงใจ
เหมือนกับสำลี และปยุ่นุนที่เขายีตั้ง ๑๐๐ ครั้ง หย่อนลงในฟองเนยใส
เมื่อนั้น มรดาบิคาจะมีมุทิตา (จิต). แต่เมื่อใด บุตรเริ่มมีกรอปร้าว แยก-
เรื่อนออกไป เมื่อนั้น มรดาบิคาจะเกิดความวางใจ ว่าบัดนี้ บุตรของเราจะ
สามารถ จะเป็นอยู่ได้ตามลำพัง เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว เวลานั้น มรดาบิคา
จะมีอุเบกขา. ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **พुरुหมาคี
มาตาปิโตร** ดังนี้.

บทว่า **พुरुพาจริยาตี วุจฺจเร** ความว่า แท้จริง มรดาบิคาทั้งหลาย
จำเดิมแต่บุตรเกิดแล้ว ย่อมให้บุตรเรียน ให้บุตรสำเหนียกว่า จงนั่งอย่างนี้
จงยืนอย่างนี้ จงเดินอย่างนี้ จงนอนอย่างนี้ จงเคี้ยวอย่างนี้ จงกินอย่างนี้
คนนี้บุตรควรเรียกพ่อ คนนี้ควรเรียกพี่ คนนี้ควรเรียกน้อง บุตรควรทำสิ่งนี้
ไม่ควรทำสิ่งนี้ ควรเข้าไปหาคนชื้อโน้น คนชื้อโน้นไม่ควรเข้าไปหา. ในเวลา
ต่อมา อาจารย์เหล่าอื่นจึงให้ศึกษาศิลปะเรื่องช้าง ศิลปะเรื่องม้า ศิลปะเรื่อง
รถ ศิลปะเรื่องธนู และการนับด้วยนิ้วมือเป็นต้น. อาจารย์เหล่าอื่นให้สธระ
อาจารย์อื่นให้ตั้งอยู่ในศิล อาจารย์อื่นให้บรรพชา อาจารย์อื่นให้เรียนพุทธพจน์

อาจารย์อื่นให้อุปสมบท อาจารย์อื่นให้บรรลุนิเวศนาปตติมรรคเป็นต้น. ดังนั้น อาจารย์เหล่านั้นแม่ทั้งหมด จึงชื่อว่า เป็นปัจฉาจารย์ ส่วนมารดาบิดาเป็น อาจารย์ก่อนกว่าทุกอาจารย์ (บุรพาจารย์) ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ปุพฺพพาจริยาติ วุจฺจเร ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วุจฺจเร แปลว่า เรียก คือ กล่าว.

บทว่า อานุเมยฺยา จ ปุตุตฺตานํ ความว่า ย่อมควรได้รับ ข้าว น้ำ เป็นต้น ที่บุตรจัดมาเพื่อบูชาเพื่อต้อนรับ คือเป็นผู้เหมาะสมเพื่อจะรับ ข้าวและน้ำเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อานุเมยฺยา จ ปุตุตฺตานํ ดังนี้. บทว่า ปชาย ออนุกมฺปกฺกา ความว่า มารดา บิดาย่อมพุ่มพูกักขยาบุตรของตน แม้โดยการฆ่าชีวิตของสัตว์เหล่านี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ปชาย ออนุกมฺปกฺกา ดังนี้. บทว่า นมสฺสเสยฺย แปลว่า ทำความนอบน้อม. บทว่า สกฺกเรยฺย ความว่า พึง นับถือโดยสักการะ.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงสักการะนั้น จึงตรัสคำมีอาทิว่า ออนุเนน ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ออนุเนน ได้แก่ ข้าวยาคุ ภัตฺร และของควรเคี้ยว. บทว่า ปาเนน ได้แก่ปानะ ๘ อย่าง. บทว่า วตุเถน ได้แก่ ผ้าสำหรับนุ่ง และผ้าสำหรับห่ม. บทว่า สยเนน ได้แก่ เครื่องรองรับ คือเตียงและตั้ง. บทว่า อูจฺฉาถเนน ได้แก่ เครื่องลูบไล้ สำหรับกำจัด กลิ่นเหม็น ทำให้มีกลิ่นหอม. บทว่า นหาปเนน ความว่า ด้วยการให้อาหารคั่วด้วยน้ำอุ่นในหน้าหนาว ด้วยน้ำเย็นในหน้าร้อน. บทว่า ปาทานํ โชรเนน ความว่า ด้วยการให้ล้างเท้าด้วยน้ำอุ่นและน้ำเย็น และด้วยการทาด้วยน้ำมัน.

บทว่า **เปลื้อง** คือไปสู่ปรโลก. บทว่า **สกุเล ปโมทติ** ความว่า ก่อนอื่นในโลกนี้ มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิต เห็นการปรนนิบัติในมารดาบิดา (ของเขา) แล้ว ก็สรรเสริญเขาในโลกนี้แหละ. เพราะมีการปรนนิบัติเป็นเหตุ. ก็บุคคลผู้บำรุงมารดาบิดานั้น ไปสู่ปรโลกแล้ว สถิตอยู่ในสวรรค์ ย่อมรำเริงบันเทิงใจ ด้วยทิพย์สมบัติดังนี้.

จบอรรถกถาพรหมสูตรที่ ๑

๒. อานันทสูตร

ว่าด้วยการเข้าเจโตวิมุตติ และ ปัญญาวิมุตติ

[๔๗๑] ครั้งนั้นแล ท่านอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปถึงแล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ท่านอานนท์ผู้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จะพึงมีหรือ พระพุทธเจ้าข้า การได้สมาธิแห่งภิกษุอย่างที่เป็นเหตุให้อหังการ มมังการ และ มานานุสัย ไม่พึงมีในกายอันมีวิญญาณนี้ และ ... ในสรรพนิมิตภายนอก อนึ่ง เมื่อภิกษุเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันให้อยู่ อหังการ มมังการ และมานานุสัยย่อมไม่มี ภิกษุพึงเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันนั้นอยู่ (มีหรือ).

"มิได้ อานนท์ การได้สมาธิอย่างนั้น..."

"มีอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า ..."

อานนท์ ความตรีกอย่างนี้ย่อมมีแก่ภิกษุในศาสนานี้ว่า นั่นละเอียด นั่นประณีต นี่คืออะไร นี่คือธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่

พระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 110

สละอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่หมดกำหนด เป็นที่ดับ คือ นิพพาน
มีอย่างนี้แล อานนท์ การได้สมาธิอย่างนั้น...

ก็แล คำที่เราหมายเอาความที่กล่าวมานี้ ได้กล่าวในปุณณกปัญหาใน
ปารายนวรรคว่า

ความหวั่นไหวในโลกไหน ๆ ของ

ผู้ใดไม่มี เพราะพิจารณาเห็นอารมณ์
อันยิ่งและหย่อนในโลก เรากล่าวว่า ผู้นั้น
ซึ่งเป็นคนสงบไม่มีโทษจุกจิก ไม่มี
ทุกข์ใจ ไม่มีความหวัง ชำรุดชาติและชรา
ได้ ดังนี้.

จบอานันทสูตรที่ ๒

อรรถกถาอานันทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอานันทสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ตถารูป แปลว่า ชนิดนั้น. บทว่า สมาธิปฏิลาโภ
แปลว่า การได้เอาก็คตกตาแห่งจิต. ในบทว่า อิมสุมี จ สวิญญานเก นี้
พึงทราบอธิบายว่า ในร่างกายทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งของตน และของคนอื่น
ที่พระอานันทเถระเจ้ากล่าวไว้ว่า อิมสุมี (นี้) โดยรวม (ร่างกายทั้งสอง)
เข้าด้วยกัน เพราะมีความหมายว่า เป็นสวิญญานกะ (มีวิญญาน) เหมือนกัน.
บทว่า อหังการมมุงการมานุสยา ได้แก่ กิเลสเหล่านี้ คือ ทิฏฐิ คือ
อหังการ ๑ ตัณหา คือ มมังการ ๑ อนุสัย คือ มานะ ๑. บทว่า นาสตุ

แปลว่า ไม่พึงมี. บทว่า พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตสุ ได้แก่ ในนิमितทั้งหมด
ในภายนอกเห็นปานนี้ คือ รูปนิमित ๑ สัททนิमित ๑ คັນธนิमित ๑
รสนิमित ๑ โผฏฐัพพนิมิต ๑ สัสสตาทินิมิต (นิมิตว่า เทียงเป็นต้น) ๑
ปุคคณนิमित ๑ ธรรมนิमित ๑.

บทว่า เจโตวิมุตฺตี ปญฺญาวิมุตฺตี ได้แก่ ผลสมาธิ และผลญาณ.

บทว่า สียา แปลว่า พึงมี. บทว่า อิทานนฺท ภิกฺขุโน ความว่า
คู่ก่อนอาณนท ภิกษุในศาสนานี้.

ลักษณะของนิพพาน

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงพระนิพพานจึงตรัสว่า **เอตํ สนฺตํ**
เอตํ ปณีตํ ดังนี้. ก็นิพพาน ชื่อว่า สันตะ เพราะกิเลสทั้งหลายสงบ. นิพพาน
ชื่อว่า สันตะ เพราะจิตอุปบาทของผู้แอบอิงสมาบัติ โดยค้ำนึ่งว่า พระ-
นิพพานเป็นแดนสงบ แล้วนั่งตลอดทั้งวัน เป็นไปว่า สงบแล้วนั้น
แหละ ดังนี้บ้าง.

บทว่า **ปณีตํ** ความว่า นิพพานชื่อว่าประณีต เพราะจิตอุปบาท
ของบุคคลที่นั่งเข้าสมาบัติ ย่อมเป็นไปว่า ประณีต". แม้บทว่า **สพฺพสงฺขาร-**
สมฺโถ เป็นต้น ก็เป็นไวพจน์ของนิพพานนั้นเหมือนกัน.

ก็จิตอุปบาท ของบุคคลผู้นั่งเข้าสมาบัติทั้งวัน โดยค้ำนึ่งว่า ความสงบ
แห่งสังขารทั้งหมดดังนี้ ย่อมเป็นไปว่า "ระงับสังขารทั้งปวง" ฯลฯ อนึ่ง
เพราะความไม่มีแห่งตัณหากลาว่า คือ เครื่องร้อยรัดไว้ในภพ ๓ อันได้นามว่า
นิพพาน จิตอุปบาทของบุคคลผู้นั่งเข้าสมาบัติในนิพพานนั้นย่อมเป็นไปว่า
นิพพาน เพราะเหตุนี้ นิพพานจึงได้นามว่า **สพฺพสงฺขารสมฺโถ** เป็นต้น.
ก็ในการพิจารณา คือ การค้ำนึ่ง ทั้งแปดอย่างนี้ ในที่นี้จะค้ำนึ่งอย่างเดียว
ก็ได้ ๒ อย่างก็ได้ ทั้งหมดก็ได้เหมือนกัน.

บทว่า **สงฺขาย** คือรู้ด้วยญาณ. บทว่า **ปโรปรานิ** ตัดบทเป็น **ปรานิ จ โอปฺรานิ จ** อธิบาย อรรถภาพของบุคคลอื่น และอรรถภาพของตนเป็นต้น ชื่อว่า **ประ** (คือ อรรถภาพของบุคคลอื่น) และชื่อว่า **โอประ** (คือ อรรถภาพของตน.) บทว่า **ยสฺส** คือของพระอรหันต์ใด. บทว่า **อิญฺชิตํ** คือความหวั่นไหว ได้แก่ ความกวดแกว่ง คือ ความคิ่นรน ๗ อย่างเหล่านี้* คือ ความหวั่นไหวเพราะราคะ ความหวั่นไหวเพราะโทสะ ความหวั่นไหวเพราะโมหะ ความหวั่นไหวเพราะมานะ ความหวั่นไหวเพราะทิฏฐิ ความหวั่นไหวเพราะกิเลส และความหวั่นไหวเพราะทุจจริต. บทว่า **นตฺถิ กุหฺลฺยจि** คือไม่มีในอารมณ์ไหน ๆ คือ แม้ในอารมณ์อย่างหนึ่ง.

บทว่า **สนฺโต** ได้แก่ (บุคคลนั้น) ชื่อว่า สงบเพราะกิเลสที่เป็นข้าศึกสงบ. บทว่า **วิฐฺโหม** ได้แก่ ปราศจากควัน มีกายทุจจริตเป็นต้น. บทว่า **อนิโฆ** ได้แก่ปราศจากเครื่องคับแค้นมีราคะเป็นต้น. บทว่า **นิราโส** ได้แก่ ไม่มีตัณหา. บทว่า **อตาริ** ได้แก่ ข้าม คือ ข้ามพ้น ได้แก่ ล่วงเลย. บทว่า **โส** ได้แก่พระอรหันตจีนาสพนั้น. ในบทว่า **ชาติชฺร** นี้ แม่พยาธิ และมรณะ ก็พึงทราบว่ายตรงหมายเอาแล้วเหมือนกันด้วยศัพท์ว่า ชาติ ชรานั้นเอง. อรหันตผลสมาบัตินั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วทั้งในพระสูตรทั้งในคถา ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้แล.

จบอรรถกถาอนันตสูตรที่ ๒

* ความหวั่นไหว ๗ อย่างคือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส และทุจจริต

๓. สาริปุตตสูตร

ว่าด้วยผู้ตัดค้นหาได้

[๔๗๒] ครั้งนั้น ท่านสาริปุตระเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปถึงแล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านสาริปุตระผู้หนึ่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วว่า สาริปุตระ เราพึงแสดงธรรมโดยย่อบ้าง ... โดยพิสดารบ้าง ... ทั้งโดยย่อ ทั้งโดยพิสดารบ้าง แต่ผู้รู้ทั่วถึงธรรมหาได้ยาก

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นกาลละ ข้าแต่พระสุคต เป็นกาลละ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงทรงแสดงธรรมโดยย่อบ้าง ... โดยพิสดารบ้าง ... ทั้งโดยย่อทั้งโดยพิสดารบ้าง ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมี

เพราะเหตุฉนั้น สาริปุตระ ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้เป็นอย่างนี้ว่า อหังการ มมังการ และมานานุสัย จักไม่มีในกายอันมีวิญญาณนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก อนึ่ง เมื่อภิกษุเข้าถึงเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันใดอยู่ อหังการ มมังการ และมานานุสัย ย่อมไม่มี เราทั้งหลายจักเข้าถึง เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตตินั้นอยู่ สาริปุตระ ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล

สาริปุตระ เมื่ออหังการ มมังการ และมานานุสัย ไม่มีในกาย อันมีวิญญาณนี้ของภิกษุ และในสรรพนิมิตภายนอก อนึ่ง เมื่อเข้าถึง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันใดอยู่ อหังการ มมังการ และมานานุสัย ย่อมไม่มี ภิกษุเข้าถึงเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันนั้นอยู่ สาริปุตระ เรากล่าวว่า ภิกษุนี้ตัดค้นหาแล้ว รื้อสังโยชน์แล้ว กระทำที่สุดทุกข์ได้ เพราะละมานะได้ โดยชอบแล้ว ก็แล เราหมายเอาข้อนี้ได้กล่าวในอุททยปัญญา ในปารายนวรรคว่า

เรากล่าวการละกามสัญญา (ความ-
หมายในกาม) และโทมนัส (ความเสียใจ)
ทั้ง ๒ เสียได้ การบรรเทาถีนะ (ความ
ท้อแท้ใจ) เสียได้ การสกัดกั้น กุกกัจจะ
(ความรำคาญใจ) เสียได้ ว่าเป็นอัญญา-
วิโมกข์ (ความพ้นด้วยความรู้) อันหมดจด
ดีด้วยอุเบกขาและสติ มีความตรึกในธรรม
นำหน้า เป็นเครื่องทำลายอวิชชา ดังนี้.

จบสาริปุตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาสาริปุตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสาริปุตตสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สงฺขิตฺเตน ได้แก่ ด้วยการตั้งเป็นบทมาติกาไว้. บทว่า
วิตฺถาเรน ได้แก่ การจำแนกมาติกาที่ตั้งไว้แล้วออกไป. บทว่า สงฺขิตฺตวิตฺ-
ถาเรน ได้แก่ บางครั้งก็ย่อ บางครั้งก็พิสดาร. บทว่า อญฺญาตาโร จ ทฺล-
ลภา ความว่า ก็บุคคลผู้จะแทงตลอดหาได้ยาก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำนี้ กะพระสารีบุตรเถระ โดยมีพระพุทธ
ประสงค์ว่า เราตถาคตจะต่อญาณให้พระสารีบุตร. พระเถระครั้งนั้นได้สดับ
พระพุทธดำรัสนั้นแล้ว ถึงแม้จะไม่กราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์
จักเข้าใจเองก็จริง แต่โดยมีประสงค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์

จงทรงวางพระทัย (แสดงธรรมเกิด) ข้าพระองค์จักแทงตลอดธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้วได้โดยร้อยนัย พันนัย ซ้อนนั้นขอให้เป็นการของข้าพระองค์เถิด ดังนี้ เมื่อจะยังพระศาสดาให้อุตสาหะในการแสดงธรรม จึงได้พูดคำมีอาทิว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเวลาที่พระองค์จะทรงแสดงธรรมแล้ว. ลำดับนั้น พระศาสดาจึงทรงเริ่มเทศนา แก่พระสารีบุตรว่า **ตสุมาติห** ดังนี้. บรรดา บทเหล่านั้น บทว่า **อิมสุมิยจ สวิญญานเก** เป็นต้น มีนัยดังกล่าว แล้วนั้นแล.

บทว่า **อจฺเจชฺชชิตฺตุนหิ** ได้แก้ตัดค้นหา ด้วยศาสตราคือ มัคคญาณ. บทว่า **วิวญฺญยิ สํโยชนํ** ได้แก้ถอนสัญญาชนทั้ง ๑๐ อย่าง พร้อมทั้งรากทิ้งไป. บทว่า **สมุมามานาภิสมยา อนุตมกาสิ ทุกฺขสุส** ความว่า ได้กระทำที่สุดแห่งวิญญูทุกข์ โดยการตรัสรู้เพราะละมานะ ๕ อย่าง ได้ด้วยอุบายอันชอบ ด้วยข้อปฏิบัติชอบ. บทว่า **อิทฺถจ ปน เมตฺติ สารีปุตฺต สนุชฺชาย ภาสิตํ** ความว่า คู่ก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวคำนั้นไว้หมายเอา ผลสมบัตินี้แหละในอุทฺตยปัญหา ในปารายนวรรค.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงพระพุทฺธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว จึงปรารภคำมีอาทิว่า **ปหานํ กามสญฺญานํ** ดังนี้. ก็บทว่า **ปหานํ กามจฺจนฺตฺวาน** นี้มีมาแล้วในอุทฺตยปัญหา. แต่ในพระสุตฺตนี้ พระอาจารย์ผู้รจนาอังคุตตรนิกาย ยกขึ้นตั้งไว้ว่า **กามสญฺญาน** ดังนี้. ในสองบทนั้น ต่างกันเพียงพยัญชนะ ส่วนเนื้อความก็เป็นอย่างเดียวกันนั้นแหละ. บทว่า **กามสญฺญานํ** ได้แก้ สัญญาที่เกิดขึ้นปรารภกาม หรือได้แก้สัญญาที่เกิดกับจิตที่สหระคด้วย โลภะ ๘ ดวง. บทว่า **โทมนสุตฺตาน จฺญายิ** ความว่า เราตถาคตกล่าวการ

ละอกุศลเจตสิกแม่ทั้งสอง คือ กามสัญญาเหล่านี้ ๑ โทมนัสเจตสิก ๑ คือ อรหัตผล กล่าวคือการละด้วยปฏิบัติสัทธา (วิมุตติ) ว่าเป็นอัญญาวิโมกข์.

ส่วนในนิทเทส พระองค์ตรัสไว้ว่า (เราตถาคตกถ่าว) การละ ความสงบ การสละคืน ความสงบระงับ อกุศลเจตสิกทั้งสองอย่าง คือ กามฉันทะ และโทมนัส ว่าเป็นอมตมหานิพพาน. คำนั้นพระองค์ตรัสไว้ด้วยสามารถแห่งการยกเอาผล. ด้วยว่า ความสงบระงับ กล่าวคือ อาการที่กิเลสสิ้นไป เรียกว่า ปหานะบ้าง มรรคที่สละคืนกิเลสอยู่ ก็เรียกว่าปหานะบ้าง ผลกล่าวคือ ความสงบระงับกิเลสได้ ก็เรียกว่าปหานะบ้าง. กิเลสทั้งหลายอันพระโยคาวจร ละได้ เพราะมาถึงพระนิพพานใด พระนิพพานนั้นชื่อว่า อมตนิพพาน. เพราะฉะนั้น บทเหล่านี้ จึงมาแล้วในนิทเทสนั้น.

เพราะพระพุทธรพจน์ว่า **อัญญาวิโมกข์ ปพฺรุมิ** จึงเป็นอันทรง พระประสงค์เอาเฉพาะพระอรหัตผล. และเพราะพระพุทธรพจน์ว่า **ถิ่นสุตจ ปนฺทน** เป็นอันพระองค์ทรงประสงค์เอาเฉพาะพระอรหัตผล เพราะถิ่นะ (นิวรรณ์) เกิดขึ้น ในตอนท้ายของการบรรเทา. เพราะพระพุทธรพจน์ว่า **กุกุกุจจัน นิวารณ** เป็นอันทรงประสงค์เอาผลเท่านั้น เพราะผลเกิดขึ้น ในลำดับแห่งมรรคที่เป็นเหตุห้ามกุกุกุจจนิวรรณ์. บทว่า **อุเปกฺขาสติสฺสุทฺธ** ความว่า หมดจคติด้วยอุเบกขา และสติที่เกิดขึ้นในผลที่เป็นไปในฉาณที่ ๔. **สัมมาสังกัปปะ** ท่านเรียกว่า **ฉัมมตักกะ** ในบทว่า **ฉมฺมตกฺกปฺเรชว**.

สัมมาสังกัปปะ นั้น ชื่อว่า **ฉัมมตักกปฺเรชวะ** เพราะมีมาแต่ต้น คือมีมาก่อน ได้แก่ถึงก่อนแห่งอัญญาวิโมกข์. เราตถาคตกถ่าว ซึ่งอัญญาวิโมกข์นั้นที่มีความตรีกในธรรมนำหน้า.

วิโมกข์ที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งอัญญนทริย์ ชื่อว่า **อัญญาวิโมกข์**
หรือวิโมกข์ที่เกิดขึ้นแก่พระอรหันต์ผล ชื่อว่า **อัญญาวิโมกข์** อธิบายว่า
ได้แก่ **ปัญญาวิมุตติ**.* บทว่า **อวิชชชยา ปเภทน** ความว่า เป็นเครื่อง
ทำลายอวิชชา เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งการทำลายอวิชชา อีกอย่างหนึ่ง
อรหันต์ผลนั้นแหละ ที่ได้นามอย่างนี้ เพราะปรารถนาพระนิพพาน ที่สงบแล้ว
เกิดขึ้น. พระอรหันต์ผลนั้นแหละพึงทราบว่าเป็นผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศ
แล้วด้วยบททั้งหลายเหล่านี้ แม้ทั้งหมด มีบทว่า **ปหาน** เป็นต้น ด้วย-
ประการดังพรรณนามาจะนี้.

จบอรรถกถาสารีปุตตสูตรที่ ๓

๑. ปาฐะว่า อญฺเฆย วา วิโมกฺขํ อญฺเฆยวิมุตฺตุนฺติ อตุโถ ฉบบฺพมาเปณ อญฺเฆย วา วิโมกฺขํ
ปญฺเฆยวิมุตฺตุนฺติ อตุโถ แปลตามฉบบฺพมา

๔. นิทานสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดของกรรม

[๔๗๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมต้นเหตุ ๓ นี้ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม ต้นเหตุ ๓ คืออะไร คือ โลภะ ... โทสะ ... โมหะ ... เป็นต้นเหตุเพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม

กรรมที่บุคคลทำเพราะโลภะ ... โทสะ ... โมหะ เกิดแต่โลภะ โทสะ ... โมหะ ... มีโลภะ ... โทสะ ... โมหะเป็นต้นเหตุ มีโลภะ ... โทสะ ... โมหะเป็นแดนเกิดอันใด กรรมอันนั้นย่อมให้ผลในที่ ๆ อรรถภาพของบุคคลนั้นเกิด กรรมนั้นให้ผลในอรรถาพใด บุคคลนั้นย่อมได้เสวยผลของกรรมนั้นในอรรถาพนั้น เป็น**ทัญญูธรรม** (คืออรรถาพปัจจุบัน) บ้าง เป็น**อุปปัชชะ** (คืออรรถาพหน้า) บ้าง เป็น**อุปปริยาย** (คืออรรถาพต่อ ๆ ไป) บ้าง เปรียบเหมือนพืชทั้งหลายอันไม่ขาด ไม่น่า ไม่น่า ให้แก่นได้ มีรากฝังอยู่ดี บุคคลปลูกไว้ในแผ่นดินที่ทำไว้ดีแล้ว ในไร่นาที่ดี ฝนเล่าก็หลังดี เมื่อเป็นเช่นนี้ พืชเหล่านั้น ก็พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ฉนั้นใด กรรมที่บุคคลทำเพราะโลภะ ... โทสะ ... โมหะ ฯลฯ เป็น**อุปปริยาย** (คืออรรถาพต่อ ๆ ไป) บ้าง ฉนั้นนั้นเหมือนกัน นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ นี้ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม ต้นเหตุ ๓ คืออะไร คือ อโลภะ ... อโทสะ ... อโมหะ ... เป็นต้นเหตุเพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม.

กรรมที่บุคคลทำเพราะอโลภะ ... อโทสะ ... อโมหะ มีอโลภะ ...
อโทสะ ... อโมหะเป็นต้นเหตุ มีอโลภะ ... อโทสะ... อโมหะเป็นแดนเกิด
อันใด เมื่อโลภะ ... โทสะ ... โมหะสิ้นไปแล้ว กรรมนั้นก็เป็นอันขาดแล้ว
มีมูลขาดแล้ว ถูกทำให้เหมือนตอตาล (คือตาลยอดด้วน) แล้ว ถูกทำให้ไม่มี
ในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เปรียบเหมือนพีช
ทั้งหลาย อันไม่ขาด ไม่เนา ไม่เฉา ให้แก่นได้ มีรากฝังอยู่ดี บुरุษเอาไฟ
เผาพีชเหล่านั้นเสียจนเป็นขุยผงแล้ว พิงโปรยเสียในลมแรงหรือสาดเสียใน
กระแสน้ำเชี่ยวในแม่น้ำ เมื่อเป็นอย่างนี้ พีชเหล่านั้นก็เป็นอันรากขาดแล้ว
ถูกทำให้เหมือนตอตาลแล้ว ถูกทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นอีก
ต่อไปเป็นธรรมดา ฉนั้นใด กรรมที่บุคคลทำเพราะอโลภะ ... อโทสะ ...
อโมหะ ฯลฯ มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา ฉนั้นนั่นเหมือนกัน
นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม

(นิกมคาถา)

คนเขลา (ย่อมทำ) กรรมที่เกิด

เพราะโลภะ โทสะและโมหะ กรรมใด
ที่คนเขลานั้นทำแล้ว น้อยหรือมากก็ตาม
กรรมนั้น ให้ผลในอัตภาพ (ของผู้ทำ)
นี้แหละ วัตถุอื่น (ซึ่งจะเป็นที่รับผลของ
กรรมนั้น) ไม่มี เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้รู้
(ละ) โลภะ โทสะ โมหะ เสียแล้ว ยัง
วิชาให้เกิดขึ้น ก็พึงละทุกคติทั้งปวงได้.

จบนิทานสูตรที่ ๔

อรรถกถานิทานสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนิทานสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า นิทานานิ ได้แก่ เหตุทั้งหลาย. บทว่า กมฺมานิ ได้แก่ กรรมที่ให้สัตว์ถึงวิภูฏะ. บทว่า โลโณ นิทานํ กมฺมานํ สมุทฺทาย ความว่า ความโลกที่มีความอยากได้ และความละโมบ เป็นสภาพ เป็นต้นเหตุ คือเป็นเหตุ อธิบายว่า เป็นปัจจัย เพื่อการเกิดขึ้นแห่งกรรมที่ทำให้ถึงวิภูฏะ คือทำการประมวลกรรม ที่จะให้ถึงวิภูฏะมา. โทษะที่มีความดุร้าย และความประทุษร้ายเป็นสภาพ ชื่อว่า โทษะ. โมหะที่มีความหลง และความมมงาย เป็นสภาพ ชื่อว่า โมหะ.

บทว่า โลกปกฺกั แปลว่า กรรมที่บุคคลทำแล้ว ด้วยโลกจิต อธิบายว่า ได้แก่ กรรมที่บุคคลผู้ถูกความโลภครอบงำ เกิดละโมบแล้วทำ. กรรม ชื่อว่า โลกิ์ เพราะเกิดจากความโลภ. กรรม ชื่อว่า โลกนิทานํ เพราะมีความโลภเป็นต้นเหตุ. กรรม ชื่อว่า โลกสมุทฺทํ เพราะมีความโลภเป็นสมุทฺทํ. ปัจจัย ชื่อว่า สมุทฺทํ อธิบายว่า มีโลภะเป็นปัจจัย. บทว่า ยตุตฺตสฺส อตฺตภาโว นิพฺพตฺตติ ความว่า ในที่ใดอรรถภาพของบุคคลนั้น ผู้มีกรรมเกิดแต่ความโลภเกิดขึ้น คือ ชั้นทั้งหลายย่อมปรากฏขึ้น.

บทว่า ตตฺถ ตํ กมฺมํ วิปจฺจติ ความว่า กรรมนั้นย่อมผลัดผลใน ชั้นทั้งหลายเหล่านั้น. บทว่า ทิฏฺฐเฐ วา ฐมฺเม เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ เพื่อทรงแสดงถึงประเภทกรรมนั้น เพราะกรรมนั้นเป็นทิฏฐุธรรม

เวทนิยกรรม (ให้ผลในชาตินี้) ก็มี เป็นอุปัชชเวทนิยกรรม (ให้ผลในชาติหน้า) ก็มี หรือเป็น อปรปริยายเวทนิยกรรม (ให้ผลในภพต่อ ๆ ไป) ก็มี แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **อขณฺทานิ** แปลว่า ไม่ถูกทำลาย. บทว่า **อปุติ** ความว่า ไม่ถึงความเป็นของไม่ใช่พืชพันธ์ เพราะเสีย. บทว่า **อวาตาทปหตานิ** ความว่า ทั้งไม่ถูกลมโกรกและแดดเผา. บทว่า **สाराทานิ** ความว่า มีสาระที่ถือเอาได้ คือมีสาระ ไม่ใช่ไม่มีสาระ. บทว่า **สุขสยิตานิ** ความว่า อยู่อย่างปลอดภัย เพราะเก็บไว้ดี.

บทว่า **สุกฺเขตเต** ได้แก่ ในนาเดียน. บทว่า **สุปริกรมุกตาย ภูมียา** ได้แก่ พื้นที่นา ที่บริกรรมแล้วด้วยดี ด้วยการไถด้วยไถ และด้วยคราด. บทว่า **นิกฺขิตฺตานิ** ได้แก่ ปลุกไว้แล้ว. บทว่า **อนุปฺปเวจฺเจยฺย** ได้แก่ ตกเนื่อง ๆ. ในบทว่า **วฺจฺจฺม** เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ชื่อว่า เจริญ เพราะสูงขึ้นไป. ชื่อว่า งอกงาม เพราะมีรากยึดมั่นอยู่เบื้องล่าง. ชื่อว่า ไพบูลย์ เพราะขยายออกไปโดยรอบ.

ก็ในสูตรนี้ คำใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ มีอาทิว่า **ทิจฺจเว วา รมฺเม** เพื่อไม่ให้พินเพื่อนในคํานั้น ในที่นี้ ควรกล่าวจำแนกกรรม (ออกไป). อธิบายว่า โดยปริยายแห่งพระสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจำแนกกรรมไว้ ๑๑ อย่าง. คือ **ทิจฺจธรรมเวทนิยกรรม ๑ อุปัชชเวทนิยกรรม ๑ อปรปริยายเวทนิยกรรม ๑ ครุกกรรม ๑ พหุลกรรม ๑ ยทาสันนกรรม ๑ กฐิตตวาปนกรรม ๑ ชนกรรม ๑ อุปัตถัมภกรรม ๑ อุปปีพกกรรม ๑ อุปฆาตกรรม ๑.**

อธิบายทิวฐิธรรมเวทนิยกรรม

บรรดากรรม ๑๑ อย่างนั้น ในบรรดา (ชวนะ) จิต ๗ ชวนะ
ชวนะเจตนาดวงแรก ที่เป็นกุศลหรืออกุศล ในชวนะวิถีแรก ชื่อว่า **ทิวฐิธรรม
เวทนิยกรรม**.

ทิวฐิธรรมเวทนิยกรรมนั้น ให้วิบากในอัฐภาพนี้เท่านั้น ที่เป็นกุศล
อำนาจวิบากในอัฐภาพนี้ เหมือนกรรมของกาวพิยเศรษฐิและปุลณกเศรษฐิ
เป็นต้น ส่วน ที่เป็นอกุศล (อำนาจผลในอัฐภาพนี้) เหมือนกรรมของ
นันทักษั นันทมาณพ นันทโคฆาต ภิกษุโกกาลิกะ พระเจ้าสุปปพุทธะ
พระเทวทัต และนางจิณฺจุมานวิกา เป็นต้น. แต่เมื่อไม่สามารถให้ผล
อย่างนั้น จะเป็นอโหสิกรรมไป คือ ถึงความเป็นกรรมที่ไม่มีผล กรรมนั้น
พึงสาธกด้วยข้อเปรียบกับพรานเนื้อ.

อุปมาด้วยนายพรานเนื้อ

เปรียบเหมือนลูกศรที่นายพรานเนื้อ เห็นเนื้อแล้วโค้งธนูยิงไป ถ้า
ไม่พลาด ก็จะทำให้น้ำมันลุ่มลงในที่นั่นเอง ลำดับนั้น นายพรานเนื้อก็จะ
ถลกหนังเนื้อนั้นออก เชื้อนให้เป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่ ถือเอาเนื้อไปเลี้ยงลูกเมีย
แต่ถ้าพลาด เนื้อจะหนีไป ไม่หันกลับมาดูทิศนั้นอีก ฉนั้นใด ช้ออุปไมยนี้
ก็พึงทราบฉนั้น. อธิบายว่า การกลับได้วาระแห่งวิบากของทิวฐิธรรม
เวทนิยกรรม เหมือนกับลูกศรที่ยิงถูกเนื้อโดยไม่พลาด การกลับกลายเป็น
กรรมที่ไม่มีผล เหมือนลูกศรที่ยิงพลาดฉนั้น ฉนั้นแล.

อธิบายอุปปัชเวทนิยกรรม

ส่วนชวนเจตนาดวงที่ ๗ ที่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ชื่อว่า อุปัชฌายะ
เวทนิยกรรม. อุปัชฌายะเวทนิยกรรมนั้น อำนวยผลในอภิปภาพต่อไป แต่

ในบรรดาอกุศลอกุศลทั้งสองฝ่ายนี้ อุปัชฌายเวทนิยกรรมในฝ่ายที่เป็นกุศล พึงทราบด้วยสามารถแห่งสมาบัติ ๘ ในฝ่ายที่เป็นอกุศล พึงทราบด้วยสามารถแห่งอนันตริยกรรม ๕. บรรดากรรมทั้งสองฝ่ายนั้น ผู้ที่ได้สมาบัติ ๘ จะเกิดในพรหมโลก ด้วยสมาบัติอย่างหนึ่ง. ฝ่ายผู้กระทำอนันตริยกรรม ๕ จะบังเกิดในนรกด้วยกรรมอย่างหนึ่ง. สมาบัติที่เหลือ และกรรม (ที่เหลือ) จะถึงความ เป็นอโหสิกรรมไปหมด คือเป็นกรรมที่ไม่มีวิบาก. แม้ความข้อนี พึงทราบตามข้อเปรียบเทียบข้อแรกเทอญ.

อธิบายอปรปริยายเวทนิยกรรม

ก็ชวนเจตนา ๕ ดวง ที่เกิดขึ้นในระหว่าง แห่งชวนะ ๒ ดวง (ชวนเจตนาดวงที่ ๑ และชวนเจตนาดวงที่ ๗) ชื่อว่า อปรปริยายเวทนิยกรรม. อปรปริยายเวทนิยกรรมนั้น ได้โอกาสเมื่อใดในอนาคตกาล เมื่อนั้น จะให้ผลเมื่อความเป็นไปแห่งสังสารวัฏฏะยังมีอยู่ กรรมนั้นจะชื่อว่า เป็นอโหสิกรรมย่อมไม่มี. กรรมทั้งหมดนั้นควรแสดงด้วย (เรื่อง) พรานสุนัข. เปรียบเหมือนสุนัขที่นายพรานเนื้อปล่อยไป เพราะเห็นเนื้อ จึงวิ่งตามเนื้อไป ทันทันเข้าในที่ใด ก็จะกัดเอาในที่นั้นแหละ ฉะนั้น กรรมนี้ก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน ได้โอกาสในที่ใด ก็จะอำนวยผลในที่นั้นทันที. จึงชื่อว่าสัตว์ จะรอดพ้นไปจากกรรมนั้น เป็นไม่มี.

อธิบายครุกรรม

ส่วนในบรรดากรรมหนักและกรรมไม่หนัก ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล กรรมใดหนัก กรรมนั้นชื่อว่า ครุกรรม. ครุกรรมนี้นั้น ในฝ่ายกุศล พึงทราบว่าได้แก่ มหัคคตกรรม ในฝ่ายอกุศล พึงทราบว่าได้แก่ อนันตริ-

กรรม ๕. เมื่อกรรมนั้นมียุ่ กุศลกรรม หรืออกุศลกรรมที่เหลือจะไม่
สามารถให้ผลได้. กรรมแม้ทั้งสองอย่างนั้นแหละ จะให้ปฏิสนธิ. อุปมา
เสมือนหนึ่งว่า ก้อนกรวดหรือก้อนเหล็ก แม้ประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด
ที่โยนลงห้วงน้ำ ย่อมไม่สามารถจะลอยขึ้นเหนือน้ำได้ จะจมลงใต้น้ำอย่างเดีย
ฉนั้นใด ในกุศลกรรมก็ดี อกุศลกรรมก็ดี ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน กรรมฝ่ายใดหนัก
เขาจะถือเอากรรมฝ่ายนั้นแหละไป.

อธิบายพหุกรรม

ส่วนในกุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งหลาย กรรมใดมาก กรรมนั้น
ชื่อว่าพหุกรรม. พหุกรรมนั้น พึงทราบด้วยอำนาจอาเสวนะที่ได้แล้ว ตลอด
กาลนาน อีกอย่างหนึ่ง ในฝ่ายกุศลกรรม กรรมใดที่มีกำลังสร้างโสมนัสให้
ในฝ่ายอกุศลกรรม สร้างความเดือดร้อนให้ กรรมนั้นชื่อว่า พหุกรรม อุปมา
เสมือนหนึ่งว่า เมื่อนักมวยปล้ำ ๒ คนขึ้นเวที คนใดมีกำลังมาก คนนั้นจะ
ทำให้อีกฝ่ายหนึ่งล้ม (แพ้) ไป ฉนั้นใด พหุกรรมนั้น ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน
จะทัณฑ์กรรมพวกนี้ที่มีกำลังน้อย (ชนะ) ไป. กรรมใดมากโดยการเสพจนคุ่น
หรือมีกำลังโดยอำนาจทำให้เดือนร้อนมาก กรรมนั้นจะให้ผล เหมือนกรรม
ของพระเจ้าทูลฐคามณีอภัย ฉะนั้น.

เรื่องพระเจ้าทูลฐคามณีอภัย

เล่ากัน มาว่า พระเจ้าทูลฐคามณีอภัยนั้น รบพ่ายแพ้ในจุฬาลงคณิยยุทธ
ทรงควบม้าหนีไป. มหาเด็กชื่อว่า ดิสสอมาตย์ ของพระองค์ ตามเสด็จไป
ได้คนเดียวเท่านั้น. ท้าวเธอเสด็จเข้าสู่ดงแห่งหนึ่ง ประทับนั่งแล้ว เมื่อถูก
ความหิวเบียดเบียน จึงรับสั่งว่า พิศิสสะ เราสองคนหิวเหลือเกิน จะทำ

อย่างไร ? มีอาหารพระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ก็นำพระกระยาหารใส่ขันทอง
๑. ปาฐะว่า ตตุถ ฉบบพม่าเป็น ตตุส แปรตามฉบบพม่า.

ใบหนึ่ง ซ่อนไว้ในระหว่างผ้าสาฎกมาด้วยพระเจ้าข้า. ถ้าอย่างนั้น จงนำมา. เขาจึงนำพระกระยาหารออกมาวางตรงพระพักตร์พระราช. ท้าวเธอทรงเห็น แล้วตรัสสั่งว่า จงแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน ซิพอคุณ. เขาทูลถามว่า พวกเรามี ๓ คน เหตุไฉน พระองค์จึงให้จัดเป็น ๔ ส่วน. พืติสสะ เวลาที่เรานึกถึงตัว เราไม่เคยบริโภคอาหารที่ยังไม่ได้ถวายแก่พระผู้เป็นเจ้านก่อนเลย ถึงวันนี้เราก็ จักไม่ยอมบริโภค โดยยังไม่ได้ถวายอาหารแก่พระผู้เป็นเจ้า. เขาจึงจัดแบ่ง อาหารออกเป็น ๔ ส่วน. พระราชาทรงรับสั่งว่า ท่านจงประกาศเวลา. ในป่า ร้าง เราจักได้พระคุณเจ้าที่ไหน พระพุทธเจ้าข้า. ซ่อนนี้ไม่ใช่หน้าที่ของท่าน ถ้าศรัทธาของเรายังมี เราจักได้พระคุณเจ้าเอง ท่านจงวางใจ แล้วประกาศ เวลาเถิด. เขาจึงประกาศถึง ๓ ครั้งว่า ได้เวลาอาหารแล้ว ขอรับพระคุณเจ้า ได้เวลาอาหารแล้ว ขอรับพระคุณเจ้า.

ลำดับนั้น พระโพธิญาณมหาตีสสเถระ ได้ยินเสียงนั้นด้วยทิพยโสต- ชาติ รำพึงว่า เสียงนี้ที่ไหน ? จึงรู้ว่า วันนี้พระเจ้าทูลฐคามणीภัย แพ้สงคราม เสด็จเข้าสู่คงคิพ ประทับนั่งแล้ว ให้แบ่งข้าวขันเดียวออกเป็น ๔ ส่วน ทรง รำพึงว่า เราจักบริโภคเพียงส่วนเดียว จึงให้ประกาศเวลา (ภัต) คิดว่า วันนี้ เราควรทำการสงเคราะห์พระราชแล้วมาโดยมโนคติ ได้ยืนอยู่ตรงพระพักตร์ พระราชา. พระราชาทอดพระเนตรเห็นแล้ว ทรงมีพระทัยเลื่อมใส รับสั่งว่า เห็นไหมเล่า พืติสสะ ดังนี้ ไหว้พระเถระแล้ว ตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอ ท่านจงให้บาตร. พระเถระนำบาตรออกแล้ว พระราชาทรงเทอาหารส่วนของ พระเถระ พร้อมกับส่วนของพระองค์ลงในบาตรแล้วตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขึ้นชื่อว่า ความลำบากด้วยอาหาร จงอย่ามีในกาลไหนๆ ทรงไหว้แล้วประทับ

ยืนอยู่. ฝ่ายติสสอมาตย์ คิดว่า เมื่อพระลูกเจ้าของเราทอดพระเนตรอยู่ เรา
จักไม่สามารถบริโภคได้ จึงได้เทส่วนของตนลงไปในบาตรพระเถระเหมือนกัน.
ถึงม้าก็คิดว่า ถึงเราก็คควรถวายส่วนของเราแก่พระเถระ. พระราชาทอด-
พระเนตรดูม้า แล้วทรงทราบว่ ถึงม้านี้ ก็ประสงค์จะใส่ส่วนของตนลงใน
บาตรของพระเถระเหมือนกัน จึงได้เทส่วนเมื่อนั้นลงในบาตรนั้นเหมือนกัน
ไว้แล้วส่งพระเถระไป พระเถระถือเอาภัตตรนั้นไป แล้วได้ถวายแด่ภิกษุสงฆ์
ตั้งแต่ต้น โดยแบ่งปันเป็นคำ ๆ.

แม้พระราชาทรงพระดำริว่า พวกเราหิวเหลือเกินแล้ว จะพึงเป็น
การดีมาก ถ้าหากพระเถระจะส่งอาหารที่เหลือมาให้. พระเถระรู้พระราชดำริ
ของพระราชาแล้ว จึงทำภัตตรที่เหลือให้พอเพียงแก่คนเหล่านั้น จะดำรงชีวิต
อยู่ได้ จึงโยนบาตรไปในอากาศ. บาตรมาวางอยู่ที่พระหัตถ์ของพระราชาแล้ว.
เมื่ออาหารก็พอที่คนทั้ง ๓ จะดำรงชีพอยู่ได้. ลำดับนั้น พระราชาทรงล้างบาตร
แล้ว ทรงดำริว่า เราจักไม่ส่งบาตรเปล่าไป จึงทรงเปลื้องพระภูษาชุบน้ำ
แล้ววางผ้าไว้ในบาตร ทรงอธิษฐานว่า ขอบาตรจงประดิษฐานอยู่ในมือ แห่ง
พระผู้เป็นเจ้าของเรา แล้วทรงโยนบาตรไปในอากาศ. บาตรไปประดิษฐานอยู่
ในมือของพระเถระแล้ว.

ในเวลาต่อมา เมื่อพระราชาให้ทรงสร้างมหาเจดีย์ สูง ๑๒๐ ศอก
บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนที่ ๘ แห่งพระตถาคตเจ้าไว้ เมื่อพระเจดีย์
ยังไม่ทันเสร็จ ก็ได้เวลาใกล้สวรรคต. ลำดับนั้น เมื่อพระภิกษุสงฆ์สาธยาย
โดยนิกายทั้ง ๕ ถวายพระองค์ผู้บรรทมอยู่ข้างด้านทิศใต้แห่งมหาเจดีย์ รถ
๖ คัน จากเทวโลก ๖ ชั้น จอดเรียงรายอยู่ในอากาศ เบื้องพระพักตร์ของ
พระราชา พระราชาทรงรับสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงนำสมุคบันที่กิจการทำบุญมา

แล้วรับสั่งให้อ่านสมุคณั้มาแต่ต้น. ครั้นไม่มีกรรมอะไรที่จะให้พระองค์
ประทับพระทัย จึงตรัสสั่งว่า จงอ่านต่อไปอีก. คนอ่าน อ่านต่อไปว่า ข้าแต่
สมมติเทพ* พระองค์ผู้ปราชัยในจุลลึงคณียุทธสงคราม เสด็จเข้าดงประทับ
นั่ง ถวายภิกษาแก่ท่านพระโพธิมาตมมหาตีสสเถระ โดยทรงแบ่งพระ-
กระยาหารขันเดียวออกเป็น ๔ ส่วน. พระราชารับสั่งให้หยุดอ่าน แล้วซักถาม
ภิกษุสงฆ์ว่า พระคุณเจ้าข้า เทวโลกชั้นไหนเป็นรมณียสถาน. ภิกษุสงฆ์
ถวายพระพรว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร คุณิตพิภพเป็นที่ประทับของ
พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์. พระราชาสวรรคตแล้ว ประทับนั่งบนราชรถที่มา
แล้วจากคุณิตพิภพนั้นแหละ ได้เสด็จถึงคุณิตพิภพแล้ว. นี่เป็นเรื่อง (แสดง
ให้เห็น) ในการให้วิบากของกรรมที่มีกำลัง.

อธิบายยทาสนกรรม

ส่วนในบรรดากุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งหลาย กรรมใดสามารถ
เพื่อจะให้ระลึกถึงในเวลาใกล้ตาย กรรมนั้น ชื่อว่า ยทาสนกรรม.^๒
ยทาสนกรรมนั้นแหละ เมื่อกุศลกรรมและอกุศลกรรมเหล่านี้ ถึงจะ
มีอยู่ที่ให้ผล (ก่อน) เพราะอยู่ใกล้มรณกาล เหมือนเมื่อเปิดประตูคอก ที่มี
ฝูงโคเต็มคอก บรรดาโคฝึกและโคมีกำลัง ถึงจะอยู่ในส่วนอื่น (ไกลปากคอก)
โคตัวใดอยู่ใกล้ประตูคอก โดยที่สุดจะเป็นโคแก่ถอยกำลังก็ตาม โคตัวนั้น
ก็ย่อมออกได้ก่อนอยู่นั้นเอง ฉะนั้น. ในข้อนี้ มีเรื่องดังต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง

เรื่องคนเฝ้าประตูชาวทมิฬ

เล่ากันมาว่า ในบ้านมธูอังคะ. มีนายประตูชาวทมิฬคนหนึ่งถือเอา
เบ็ดไปแต่เช้า ตกปลาได้แล้วแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ส่วนหนึ่งเอาแลกข้าวสาร

๑. ปาฐะว่า ตเทว จบัปพม่าเป็น เต เทว แปลตามจบัปพม่า
๒. คำว่า ขทาสันนกรรม ก็คือ อาสันนกรรม

ส่วนหนึ่งแลกนม ส่วนหนึ่งต้มแกงกิน. โดยทำนองนี้ เขาทำปาณาติบาตอยู่ถึง ๕๐ ปี ต่อมาแก่ตัวลง ล้มหมอนนอนเสื่อ ในขณะนั้น พระจุลปิณฑปาดิกคิสสระ ชาวศิริวิหาร รำพึงว่า คนผู้นี้ เมื่อเรายังเห็นอยู่อย่าพินาศเสียเลย แล้วไปยืนอยู่ที่ประตูเรือนของเขา. ขณะนั้นภริยาของเขาจึงบอกว่า นี่! พระเถระมาโปรดแล้ว เขาตอบว่า ตลอดเวลา ๕๐ ปี เราไม่เคยไปสำนักของพระเถระเลย ด้วยคุณความดีอะไรของเรา ท่านจึงต้องมา เธอจึงไปนิมนต์ให้ท่านไปเสียดิ. นางบอกพระเถระว่า นิมนต์ไปโปรดสัตว์ข้างหน้าเถิดเจ้าข้า พระเถระถามว่า อุบาสกมีพฤติกรรมทางร่างกายอย่างไร. นางตอบว่า อ่อนแรงแล้ว เจ้าข้า. พระเถระเข้าไปยังเรือนให้สติ แล้วกล่าวว่า โยมรับศีล (ใหม่). เขาตอบว่า รับ ขอรับพระคุณเจ้า นิมนต์ให้ศีลเถิด. พระเถระให้สัณเฑาะ ๑ แล้ว เริ่มจะให้ศีล ๕. ในขณะที่อุบาสกนั้น ว่า **ปญจสีลานิ** นั้นแหละ ลิ่นแข็งเสียแล้ว. พระเถระคิดว่า เท่านี้ก็พอควร แล้วออกไป. ส่วนเขาตายแล้วไปเกิดในภพจาตุมหาราชิกะ. ก็ในขณะที่เขาเกิดนั้นแหละ รำลึกว่า เราทำกรรมอะไรหนอ จึงได้สมบัตินี้ รู้ว่าได้เพราะอาศัยพระเถระ จึงมาจากเทวโลก ไหว้พระเถระแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อพระเถระถามว่า นั่นใคร ตอบว่า กระผม (คือ) คนเฝ้าประตูชาวทมิฬรับพระคุณเจ้า. พระเถระถามว่า ท่านไปเกิดที่ไหน ตอบว่า ผมเกิดที่ชั้นจาตุมหาราชิกภพ ครับพระคุณเจ้า ถ้าหากพระคุณเจ้าได้ให้ศีล ๕ แล้วไซ้ ผมคงได้เกิดในชั้นสูงขึ้นไป ผมจักทำอย่างไร พระเถระตอบว่า คุณก่อน (เทพ) บุตร ท่านไม่สามารถจะรับเอาได้เอง เทพบุตรไหว้พระเถระแล้ว กลับไปยังเทวโลก. นี่เป็นเรื่อง (ตัวอย่าง) ในกุศลกรรมก่อน.

เรื่องมหาวตกาลอุบาสก

ก็ในระหว่างแม่น้ำคงคา ได้มีอุบาสกชื่อว่า มหาวตกาละ. เขาสาธยาย
อาการ ๓๒ เพื่อมุ่งโศดาปัตติมรรคถึง ๓๐ ปี ถึงทฤษฎีวิปัสสว่า เราสาธยาย
อาการ ๓๒ อยู่อย่างนี้ ก็ไม่อาจให้เกิดแม่เพียงโอภาสได้ ชะรอยพระพุทธศาสนา
จักไม่เป็นศาสนาเครื่องนำสัตว์ออกจากภพ (เป็นแม่) กระทำกาลกิริยาแล้ว
ได้ไปเกิดเป็นลูกจรเขี้ยว ๘ อสุภะ ที่แม่น้ำมหากงคา. คราวหนึ่ง เกวียนบรรทุก
เสาหิน ๖๐ เล่ม เดินทางไปตามท่ากัจฉปะ. จรเขี้ยวชุกินทั้งโคทั้งหินเหล่านั้น
จนหมดสิ้น. นี่เป็นเรื่อง (ตัวอย่าง) ในอกุศลกรรม.

อธิบายกฏัตตาวาปนกรรม

ส่วนกรรมนอกเหนือจากกรรม ๓ ดังกล่าวมาแล้วนี้ ทำไปโดยไม่รู้
ชื่อว่า กฏัตตาวาปนกรรม. กฏัตตาวาปนกรรมนั้น อำนวยวิบากได้ใน
กาลบางครั้ง เพราะไม่มีกรรม ๓ อย่างเหล่านั้น เหมือนท่อนไม้ ที่คนบ้า
ขว้างไป จะตกไปในที่ ๆ ไม่มีจุดหมายฉะนั้น.

อธิบายชนกกรรม

กรรมที่ทำให้เกิดปฏิสนธิอย่างเดียว ไม่ให้เกิดปวัตติกาล* กรรมอื่น
ย่อมให้เกิดวิบากในปวัตติกาล ชื่อว่า ชนกกรรม. อุปมาเสมือนหนึ่งว่า
มารดาให้กำเนิดอย่างเดียว ส่วนพี่เลี้ยง นางนม ประคบประหงมฉันใด ชนก
กรรมก็เช่นนั้นเหมือนกัน ให้เกิดปฏิสนธิเหมือนมารดา (ส่วน) กรรมที่
มาประจวบเข้าในปวัตติกาล* เหมือนพี่เลี้ยงนางนม.

๑. ปาฐะว่า จิตฺตํ กณฺฑํ ฉบฺบพฺมาเปฺน จิตตทณฺฑํ แปรตามฉบบพมา.

๒. ปาฐะว่า ปวตุตฺ ชเนติ จบับพมาเปัน ปวตุตี น ชเนติ แปลตามฉบับพม่า.

๓. ปาฐะว่า ปวตเต ปวตุติกิ จบับพมาเปัน ปวตเต สปุตุกมุมิ แปลตามฉบับพม่า.

อธิบายอุปถัมภ์ภกกรรม

ธรรมดาอุปถัมภ์ภกกรรม มีได้ทั้งในกุศล ทั้งในอกุศล เพราะว่า
นางคนกระทำกุศลกรรมแล้วเกิดในสุคติภพ เขาคำรงอยู่ในสุคติภพนั้นแล้ว
บำเพ็ญกุศลบ่อย ๆ สนับสนุนกรรมนั้น ย่อมท่องเที่ยวไปในสุคติภพนั้นแหละ
ตลอดเวลาหลายพันปี. นางคนกระทำกุศลกรรมแล้วเกิดในทุคติภพ เขา
คำรงอยู่ในทุคตินั้น กระทำอกุศลกรรมบ่อย ๆ สนับสนุนกรรมนั้นแล้ว จะ
ท่องเที่ยวไปในทุคติภพนั้นแหละ สิ้นเวลาหลายพันปี.

อีกนัยหนึ่งควรทราบดังนี้ ทั้งกุศลกรรม ทั้งอกุศลกรรม ชื่อว่าเป็น
ชนกกรรม. ชนกกรรมนั้นให้เกิดวิบากขั้นทั้งที่เป็นรูปและอรูป ทั้งใน
ปฏิสนธิกาล ทั้งในปวัตติกาล. ส่วนอุปถัมภ์ภกกรรม ไม่สามารถให้เกิดวิบาก
ได้ แต่จะสนับสนุนสุขทุกข์ที่เกิดขึ้นในเพราะวิบาก ที่ให้เกิดปฏิสนธิที่กรรม
อื่นให้ผลแล้ว ย่อมเป็นไปตลอดกาลนาน.

อธิบายอุปปีฬกรรม

กรรมที่เบียดเบียน บีบคั้นสุขทุกข์ที่เกิดขึ้นในเพราะวิบากที่ให้เกิด
ปฏิสนธิ ที่กรรมอื่นให้ผลแล้ว จะไม่ให้ (สุขหรือทุกข์นั้น) เป็นไปตลอด
กาลนาน ชื่อว่า **อุปปีฬกรรม**.

ในอุปปีฬกรรมนั้น มีนัยดังต่อไปนี้. เมื่อกุศลกรรมกำลังให้ผล
อกุศลกรรมจะเป็นอุปปีฬกรรมไม่ให้ (โอกาส) กุศลกรรมนั้นให้ผล. แม้เมื่อ
อกุศลกรรมนั้นกำลังให้ผลอยู่ กุศลกรรมจะเป็นอุปปีฬกรรมไม่ให้ (โอกาส)
อกุศลกรรมนั้นให้ผล. ต้นไม้ กอไม้ หรือเถาวัลย์ ที่กำลังเจริญงอกงาม
ใครคนใดคนหนึ่งเอาไม้มาทุบ หรือเอาศาสตรามาตัด เมื่อเป็นเช่นนั้น๑
๑. ปาฐะว่า อถโข จบับพมาเป็น อถ โส แปลตามฉบับพม่า.

ต้นไม้ออกไม้หรือเถาวัลย์นั้นจะต้องไม่เจริญงอกงามขึ้นจันใด กุศลกรรมก็
จันนั้นเหมือนกัน เมื่อกำลังให้ผล (แต่ถูก) อกุศลกรรมเบียดเบียน หรือว่า
อกุศลกรรมกำลังให้ผล (แต่ถูก) กุศลกรรมบีบคั้นจะไม่สามารถให้ผลได้
ในสองอย่างนั้น สำหรับนายสุนัขขี้ต๊ะ อกุศลกรรม (ชื่อว่า) เบียดเบียน
กุศลกรรม สำหรับนายโจรฆาตกะ กุศลกรรม (ชื่อว่า) เบียดเบียนอกุศลกรรม.

เรื่องเพชฌฆาต ชื่อดาวกาพกะ

เล่ากันว่า ในกรุงราชคฤห์ นายดาวกาพกะ กระทำโจรฆาตกรรม
(ประหารชีวิตโจร) มาเป็นเวลา ๕๐ ปี. ลำดับนั้น ราชบุรุษทั้งหลายได้
กราบทูลเขาต่อพระราชาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ นายดาวกาพกะแก่แล้ว
ไม่สามารถจะประหารชีวิตโจรได้ พระราชารับสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงปลดเขา
ออกจากตำแหน่งนั้น. อำมาตย์ทั้งหลายปลดเขาออกแล้ว แต่งตั้งคนอื่นแทน.
ฝ่ายนายดาวกาพกะ ตลอดเวลาที่ทำงานนั้น (เป็นเพชฌฆาต) ไม่เคยนุ่ง
ผ้าใหม่ ไม่ได้ทัดทรงของหอมและดอกไม้ ไม่ได้บริโภคน้ำข้าวปายาส ไม่ได้
รับการอบอาบ. เขาคิดว่า เราอยู่โดยเพศของผู้เศร้าหมองมานานแล้ว จึงสั่ง
ภรรยาให้หุงข้าวปายาส ให้นำเครื่องสัมภาระสำหรับอาบไปยังท่าน้ำ ดำเกลือ
และนุ่งผ้าใหม่ ลูบไล้ของหอม ทัดดอกไม้ กำลังเดินมาบ้าน เห็นพระสารี-
บุตรเถระ คิดใจว่า เราจะได้พ้นจากกรรมที่เศร้าหมอง และได้พบพระผู้เป็นเจ้า
ของเราด้วย จึงนำพระเถระไปยังเรือน แล้วอังคาสด้วยข้าวปายาสที่ปรุงด้วย
เนยใส เนยข้น และผงน้ำตาลกรวด. พระเถระได้อนูโมทนาทานของเขา.
เขาได้ฟังอนูโมทนาแล้ว กลับได้อนูโลมิกขันติ ตามส่งพระเถระแล้วเดินกลับ
ในระหว่างทางถูกโคแม่ลูกอ่อนขวิด ให้ถึงความสิ้นชีวิต แล้วไปเกิดในดาว-

ตั้งสัพพิกพ. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลถามพระตถาคตว่า พระพุทธเจ้าข้า วันนี้
เอง นายโจรฆาตอันพระสารีบุตรเถระช่วยนำออกจากกรรมที่เสรำหมอง ถึงแก่
กรรมแล้วในวันนี้เหมือนกัน เขาเกิดในที่ไหนหนอ.

พ. ในดาวตั้งสัพพิกพ ภิกษุทั้งหลาย.

ภ. พระพุทธเจ้าข้า นายโจรฆาตฆ่าคนมาเป็นเวลานานและพระองค์
ก็ตรัสสอนไว้อย่างนี้ บาปกรรมไม่มีผลหรืออย่างไรหนอ.

พ. ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขอยากกล่าวเช่นนั้น นายโจรฆาตได้
กัลยาณมิตรผู้มีกำลังเป็นอุปนิสัยสยบปัจฉัย ถวายบิณฑบาตแก่พระธรรมเสนาบดี
ฟังอนุโมทนาภาดาแล้ว กลับได้อนุโลมิกขันติ จึงได้บังเกิดในที่นั้น.

นายโจรฆาต ได้ฟังคำเป็นสุภาษิต

ในเมืองแล้ว ได้อนุโลมขันติบันเทิงใจ

ไปเกิดในไตรเทพ.

อธิบายอุปมาตกรรม

ส่วนอุปมาตกรรม ที่เป็นกุศลบ้าง ที่เป็นอกุศลบ้าง มีอยู่เอง จะ
ตัดรอนกรรมอื่น ที่มีกำลังเพลากว่า ห้ามวิบากของกรรมนั้นไว้แล้วทำโอกาส
แก่วิบากของตน. ก็เมื่อกรรมทำ (ให้) โอกาสอย่างนี้แล้ว กรรมนั้นเรียกว่า
ผลัดผลแล้ว. อุปมาตกรรมนี้นั้นแหละ มีชื่อว่าอุปัจเจตกรรมบ้าง.

อธิบายอุปัจเจตกรรม

ในอุปัจเจตกรรมนั้น มีนัยดังต่อไปนี้ ในเวลาที่กุศลกรรมให้ผล
อกุศลกรรมอย่างหนึ่งจะตั้งขึ้นตัดรอนกรรมนั้นให้ตกไป ถึงในเวลาทีอกุศล-
กรรมให้ผล กุศลกรรมอย่างหนึ่งก็จะตั้งขึ้น ตัดรอนกรรมนั้นแล้วให้ตกไป.

นี่ชื่อว่า อุบัติเหตุกรรม. บรรดาอุบัติเหตุกรรมที่เป็นกุศล และอกุศล

ทั้งสองอย่างนั้น กรรมของพระเจ้าอชาตศัตรู ได้เป็นกรรมที่ตัดรอนกุศล ส่วนกรรมของพระองค์ผู้มีคุณธรรมได้เป็นกรรมตัดรอนอกุศล. ด้วยประการดังกล่าวมานี้ เป็นอันท่านจำแนกกรรม ๑๑ อย่าง ตามสุตตันตปิฎกปริยาย.

กรรม ๑๖ อย่างตามแนวพระอภิธรรม

ส่วนพระอภิธรรมปริยาย ท่านจำแนกกรรมไว้ ๑๖ อย่าง. คือ

- กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง ห้ามคติสมบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง ห้ามอุปสมบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง ห้ามกาลสมบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง ห้ามปโยคสมบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง อาศัยคติวิบัติ ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง อาศัยอุปธิวิบัติ ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง อาศัยกาลวิบัติ ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง อาศัยปโยควิบัติ ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานดี ลางอย่าง ห้ามคติวิบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานดี ลางอย่าง ห้ามอุปธิวิบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานดี ลางอย่าง ห้ามกาลวิบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานดี ลางอย่าง ห้ามปโยควิบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานดี ลางอย่าง อาศัยคติสมบัติ ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานดี ลางอย่าง อาศัยอุปธิสมบัติ ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานดี ลางอย่าง อาศัยกาลสมบัติ ให้ผล ๑
- กรรมสมาทานดี ลางอย่าง อาศัยปโยคสมบัติ ให้ผล ๑.

อธิบายกรรม ๑๖ อย่างตามแนวพระอภิธรรม

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาปกานิ แปลว่า ลามก. บทว่า กมุสมათานานิ ได้แก่การยึดถือกรรม. คำว่า กมุสมათานานิ นี้ เป็นชื่อของกรรมทั้งหลาย ที่บุคคลสมาทานถือเอาแล้ว. พึงทราบวินิจฉัย ในบทว่า คติสมฺปตฺติ ปฏิพาพฺพานิ น วิปจฺจนฺติ เป็นต้น ดังต่อไปนี้

เมื่อกรรมที่มีการเสวยอนิฏฐารมณ์เป็นกิจ ยังมีอยู่นั้นแหละ กรรมนั้น ของสัตว์ผู้เกิดในสุคติภพ ชื่อว่าห้ามคติสมบัติไว้ ยังไม่ให้ผล. อธิบายว่า เป็นกรรมถูกคติสมบัติห้ามไว้ ยังไม่ให้ผล.

ก็ผู้ใด เกิดในท้องของหญิงทาสี หรือหญิงกรรมกร เพราะบาปกรรม (แต่) เป็นผู้มัวอุปธิสมบัติ ตั้งอยู่ในความสำเร็จ คือความมั่งคั่งแห่งอรรถภาพ. ครั้นนายของเขาเห็นรูปสมบัติของเขาแล้ว เกิดความคิดว่า ผู้นี้ไม่สมควร ทำงานที่ต่ำต้อย แต่งตั้งเขาไว้ในตำแหน่งกัณฐาคาริกเป็นต้น มอบสมบัติให้ แล้วเลี้ยงดูอย่างลูกของตน. กรรมของคนเห็นปานนี้ ชื่อว่าห้ามอุปธิสมบัติ ให้ผลก็หาไม่ได้.

ส่วนผู้ใด เกิดในเวลาที่มีโภชนาหารหาได้ง่ายและมีรสอร่อยเช่นกับ กาลของคนในปฐมกัป บาปกรรมของเขาถึงมีอยู่ จะชื่อว่า ห้ามกาลสมบัติ ให้ผลก็หาไม่ได้.

ส่วนผู้ใดอาศัยการประกอบโดยชอบ เลี้ยงชีพอยู่ แต่เข้าหาในเวลาที่จะต้องเข้าหา ถอยกลับในเวลาที่จะต้องถอยกลับ หนีในเวลาที่จะต้องหนี ให้สินบนในเวลาที่ต้องให้สินบน ทำโจรกรรมในเวลาที่ต้องทำโจรกรรม บาปกรรมของคนเช่นนี้ ชื่อว่า ห้ามปโยคสมบัติ ให้ผลก็หาไม่ได้.

ส่วนบาปกรรมของบุคคลผู้เกิดในทุคติภพ ชื่อว่า อาศัยคติวิบัติให้ผลอยู่.

ส่วนผู้ใดเกิดในท้องของหญิงทาสี หรือหญิงกรรมกร มีผิวพรรณไม่งดงาม รูปร่างไม่สวย ชวนให้เกิดสงสัยว่า เป็นยักษ์หรือเป็นมนุษย์ ถ้าเขาเป็นชาย คนทั้งหลายจะคิดว่า คนผู้นี้ไม่สมควรแก่งานอย่างอื่น แล้วจะให้เขาเลี้ยงช้าง เลี้ยงม้า เลี้ยงโค หรือให้หาหญ้าหาฟืน ให้เทกระโถน ถ้าเป็นหญิง คนทั้งหลายจะใช้ให้ต้มข้าวต้มถั่ว ให้ช่างให้ม้าเป็นต้น ให้เทหยากเยื่อ หรือใช้ให้ทำงานที่น่ารังเกียจอย่างอื่น. บาปกรรมของผู้เห็นปานนี้ ชื่อว่า อาศัยอุปธิวิบัติให้ผล.

ส่วนผู้ใดเกิดในเวลาข้าวยากหมากแพง ในเวลาตระกูลเสื่อมสิ้นสมบัติ หรือในอันตรายกับ บาปกรรมของผู้นั้น ชื่อว่าอาศัยกาลวิบัติให้ผล.

ส่วนผู้ใดไม่รู้จักประกอบความเพียร ไม่รู้เพื่อจะเข้าไปหาในเวลา ที่ควรเข้าไปหา ฯลฯ ไม่รู้เพื่อจะทำโจรกรรม ในเวลา ที่ควรทำโจรกรรม บาปกรรมของผู้นั้น ชื่อว่า อาศัยโยคิวิบัติให้ผล.

ส่วนผู้ใด เมื่อกรรมที่สมควรแก่การเสวยอิฏฐารมณ์เป็นกิจ ยังมีอยู่นั้นแลไปเกิดในทุคติภพ กรรมของเขานั้น ชื่อว่า ห้ามคติวิบัติ ให้ผลก็ห้ามมิได้.

ส่วนผู้ใดเกิดในพระราชวัง หรือในเรือนของราชมหาอำมาตย์เป็นต้น ด้วยอานุภาพแห่งบุญกรรมเป็นคนบอด เป็นคนง่อย เป็นคนกระจอก หรือว่าเป็นคนเปลี้ย คนทั้งหลายไม่ยอมให้ตำแหน่งแก่เขา เพราะเห็นว่า เขาไม่เหมาะสมแก่ตำแหน่งอุปราชเสนาบดี และขุนคลังเป็นต้น บุญของเขาตามที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า ห้ามอุปธิวิบัติ ให้ผลก็ห้ามมิได้.

๑. ปาฐะว่า ภคฺคตฺมสํสาทีนึ จ บัปฺพมา เป็น ภคฺคตฺมาสาทีนึ แปลตามฉบับพม่า.

ส่วนผู้ใดเกิดในหมู่มนุษย์ ในเวลาข้าวยากหมากแพง ในเวลาที่ (ตระกูล) เสื่อมสิ้นสมบัติแล้ว หรือในอันตรกัป กรรมดีของเขานั้น ชื่อว่า ห้ามกาลวิบัติ ให้ผลก็หามิได้.

ส่วนผู้ใด ไม่รู้เพื่อจะยังความเพียรให้เกิดขึ้น ตามนัยที่ได้กล่าวแล้ว ในหนหลังนั้นแหละ กรรมดีของเขานั้นชื่อว่า ห้ามปโยควิบัติ ให้ผลก็หามิได้.

แต่กรรมของผู้เกิดในสุคติภพ ด้วยกัลยาณกรรมนั้น ชื่อว่า อาศัย คติสมบัติให้ผล. คนทั้งหลายเห็นอรรถภาพของผู้ที่เกิดในราชตระกูล หรือ ตระกูลของราชมหาอำมาตย์เป็นต้น ถึงอุปธิสมบัติ คือดำรงอยู่ในความ เปรียบพรอัมแห่งอรรถภาพ เช่นเดียวกับ รัตนโคจรณ (เสาระเนียดแก้ว) ที่ เขาตั้งไว้ที่เทพนคร เห็นว่า คนผู้นี้เหมาะสมกับตำแหน่งอุปราช เสนาบดี หรือตำแหน่งขุนคลังเป็นต้น ถึงเขาจะยังหนุ่ม ก็ยอมให้ตำแหน่งเหล่านั้น. กัลยาณธรรมของคนเห็นปานนี้ ชื่อว่า อาศัยอุปธิสมบัติให้ผล.

ผู้ใดเกิดในปฐมกัปก็ดี ในเวลาที่ข้าวน้ำหาได้ง่ายก็ดี กัลยาณกรรม ของเขา ชื่อว่า อาศัยกาลสมบัติให้ผล.

ผู้ใดไม่รู้ เพื่อการประกอบความเพียร โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นและ กรรมของผู้นั้นชื่อว่า อาศัยปโยคสมบัติให้ผล.

ท่านจำแนกกรรม ๑๖ อย่าง ตามปริยายแห่งพระอภิธรรม ด้วย ประการดังพรรณนามาจะนี้.

กรรม ๑๒ อย่าง ตามแนวแห่งปฏิสัมภิทามรรค

โดยปริยายแห่งปฏิสัมภิทามรรค ท่านจำแนกกรรม ๑๒ อย่างไว้ อีกอย่างหนึ่ง คือ

กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ได้มีมาแล้ว ๑

กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ไม่ได้มีมาแล้ว ๑

กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ยังมีอยู่ ๑

กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ไม่มีอยู่ ๑

กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม จักมีมา ๑

กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม จักไม่มีมา ๑

กรรมมีอยู่ กรรมวิบากมีอยู่ ๑

กรรมมีอยู่ แต่กรรมวิบากไม่มี ๑

กรรมมีอยู่ กรรมวิบากจักมีมา ๑

กรรมมีอยู่ แต่กรรมวิบากจักไม่มีมา ๑

กรรมก็จักมี กรรมวิบากก็จักมี ๑

กรรมจักมีมา แต่วิบากกรรมจักไม่มี ๑

อธิบายกรรม ๑๒ อย่าง ตามแนวแห่งปฏิสัมภิทามรรค

บรรดากรรม ๑๒ อย่างนั้น กรรมที่ประมวลมาในอดีต ได้วาระแห่งผลในอดีตนั่นเอง ที่จะให้เกิดปฏิสนธิก็ให้เกิดปฏิสนธิแล้ว ส่วนที่จะให้เกิดรูป ก็สามารถให้เกิดรูปขึ้น ท่านกล่าวว่า กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ได้มีมาแล้ว.

ส่วนกรรมที่ไม่ได้วาระแห่งวิบาก ที่จะให้ปฏิสนธิ ก็ไม่สามารถจะให้เกิดปฏิสนธิได้ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็ไม่สามารถจะให้เกิดรูปได้ ท่านกล่าวว่า กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ไม่ได้มีมาแล้ว.

ส่วนกรรมที่ประมวลมาแล้วในอดีต ได้วาระแห่งผลในปัจจุบันแล้ว ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็ให้เกิดปฏิสนธิแล้ว หรือที่จะให้เกิดรูป ก็ให้เกิดรูปแล้ว ตั้งอยู่ ท่านกล่าวว่า กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ยังมีอยู่.

ส่วนกรรมที่ไม่ได้วาระแห่งวิบาก ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็ไม่สามารถ
จะให้เกิดปฏิสนธิได้ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็ไม่สามารถให้เกิดรูปได้ ท่าน
กล่าวว่า **กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ไม่มีอยู่.**

ส่วนกรรมที่ประมวลมาในอดีตกาล จักได้วาระแห่งวิบากในอนาคต
ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็จักสามารถให้ปฏิสนธิ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็จักสามารถ
ให้เกิดรูป ท่านกล่าวว่า **กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม จักมีมา.**

ส่วนกรรมที่จักไม่ได้วาระแห่งวิบากในอนาคต ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ
ก็จักไม่สามารถให้เกิดปฏิสนธิได้ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็จักไม่สามารถให้เกิด
รูปได้ ท่านกล่าวว่า **กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม จักไม่มีมา.**

ส่วนกรรมที่ประมวลมาในปัจจุบัน และจะได้วาระแห่งวิบากใน
ปัจจุบันเหมือนกัน ท่านกล่าวว่า **กรรมมีอยู่ กรรมวิบากก็มีอยู่.**

ส่วนกรรมที่ไม่ได้วาระแห่งวิบากในปัจจุบัน ท่านกล่าวว่า **กรรมมี
แต่กรรมวิบากไม่มี.**

ส่วนกรรมที่ประมวลมาในปัจจุบัน แต่จักได้วาระแห่งวิบากในอนาคต
ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็จักสามารถให้เกิดปฏิสนธิ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็จักให้
เกิดรูป (ในอนาคต) ได้ ท่านกล่าวว่า **กรรมมีอยู่ กรรมวิบากก็จักมีมา.**

ส่วนกรรมที่จักไม่ได้วาระแห่งวิบาก ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็จักไม่
สามารถให้เกิดปฏิสนธิได้ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็จักไม่สามารถให้เกิดรูป
(ในอนาคต) ได้ ท่านกล่าวว่า **กรรมมีอยู่ แต่ผลกรรมจักไม่มีมา.**

ส่วนกรรมที่จักประมวลมาในอนาคต จักได้วาระแห่งวิบากในอนาคต
เหมือนกัน ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็จักให้เกิดปฏิสนธิ หรือที่จะให้เกิดรูป
ก็จักให้เกิดรูป ท่านกล่าวว่า **กรรมก็จักมี กรรมวิบากก็จักมี.**

ส่วนกรรมที่จักไม่ได้วาระแห่งวิบาก ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็จักไม่สามารถให้เกิดปฏิสนธิ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็จักไม่สามารถให้เกิดรูปได้ ท่านกล่าวว่ กรรมจักมีมา แต่กรรมวิบากจักไม่มี.

ตามปริยายแห่งปฏิสัมภิทามรรค ท่านจำแนกกรรมไว้ ๑๒ อย่าง ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้.

กรรม ๑๒ อย่างเหล่านี้ก็ดี กรรม ๑๖ อย่างข้างต้นก็ดี ที่จำแนกไว้แล้ว ย่อจากฐานะของตนลงมา กล่าวโดยปริยายแห่งสุตตันตะ จะมี ๑๑ อย่างเท่านั้น. ถึงกรรมเหล่านั้น ย่อจากกรรม ๑๑ อย่างนั้นแล้ว จะเหลือเพียง ๓ อย่างเท่านั้น คือ ทิฏฐุชธรรมเวทนิยกรรม ๑ อุปปัชเวทนิยกรรม ๑ อปรปริยายเวทนิยกรรม ๑ กรรมเหล่านี้ไม่มีการก้าวก่ายกัน ย่อมตั้งอยู่ในฐานะของตนอย่างเดียว.

เพราะว่า ถ้าหากทิฏฐุชธรรมเวทนิยกรรม กลายเป็นอุปปัชเวทนิยกรรม หรืออปรปริยายเวทนิยกรรมไปไซ้ พระศาสดาคงไม่ตรัสว่า ทิฏฐุเจว ชมฺเม (ในปัจจุบันนี้เท่านั้น). แม้ถ้าว่า อุปปัชเวทนิยกรรม จักกลายเป็นทิฏฐุชธรรมเวทนิยกรรม หรืออปรปริยายเวทนิยกรรมไปไซ้ พระศาสดาคงไม่ตรัสว่า อุปปัชเช วา (ในภพที่จะเกิดขึ้น). อนึ่ง หากอปรปริยายเวทนิยกรรม จะกลายเป็นทิฏฐุชธรรมเวทนิยกรรม หรืออุปปัชเวทนิยกรรมไป พระศาสดาก็คงไม่ตรัสว่า อปรเร วา ปริยาย (หรือในปริยายภพต่อไป). แม้ในสุกปัถย์ (กุศลกรรม) พึงทราบความโดยนัยนี้เหมือนกัน.

และพึงทราบวินิจฉัยในธรรมที่เป็นสุกปัถย์ ดังต่อไปนี้ บทว่า โลเก วิคเต ความว่า เมื่อความโลภปราศไปแล้ว คือ ดับแล้ว. บทว่า ตาลวตุถุกต

ความว่า ทำให้เป็นเหมือนต้นตาล. อธิบายว่า ทำให้ไม่งอกขึ้นมาอีก เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดยอดแล้ว. บทว่า **อนภาวิ กตฺ** ความว่า กระทำไม่ให้มีในภายหลัง อธิบายว่า กระทำโดยไม่ให้เกิดขึ้นอีก. บทว่า **เอวสุสุ** ความว่า ฟังเป็นอย่างนั้น.

ฟังทราบข้อเปรียบเทียบ ในบทว่า **เอวเมว โข** ดังต่อไปนี้
กุศลกรรม และอกุศลกรรม ฟังเห็นเหมือนพืช พระโยคาวจร ฟังเห็นเหมือนบุรุษเอาไฟเผาพืชเหล่านั้น. มัคคญาณ ฟังเห็นเหมือนไฟ. เวลาที่กิเลสถูกมัคคญาณเผาไหม้ ฟังเห็นเหมือนเวลาที่จุดไฟเผาพืช. เวลาที่พระโยคาวจรทำรากของขันธ ๕ ให้ขาดแล้วดำรงอยู่ ฟังเห็นเหมือนเวลาที่บุรุษเผาพืชให้เป็นเขม่า. เวลาที่พระชินาสพ ไม่ถือปฏิสนธิในภพใหม่ เพราะดับขันธโดยที่ขันธ ๕ ซึ่งมีรากขาดแล้ว ไม่ปฏิสนธิต่อไป เพราะดับความสืบต่อแห่งอุปาทินนกสังขารได้แล้ว ฟังทราบเหมือนเวลาที่พืชถูกเขาไปรยไปที่ลมแรงหรือลอยไปในแม่น้ำ ทำให้ไม่หวนกลับมาได้อีก.

บทว่า **โมหฺห วาปี วิทุทฺสุ** ความว่า ผู้ไม่รู้ (ทำกรรม) แม้ที่เกิดแต่โมหะ มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ ดังนี้ว่า เขาไม่รู้ คือ เป็นอัมชพาล ทำกรรมที่เกิดแต่โลภบ้าง เกิดแต่โทสะบ้าง เกิดแต่โมหะบ้าง กรรมใดที่เขากระทำอยู่เช่นนี้ กระทำแล้ว น้อยก็ตาม มากก็ตาม. บทว่า **อิเชว ตํ เวทนียํ** ความว่า กรรมนั้นเป็นกรรมที่คนพาลนั้น จะฟังได้เสวยในโลกนี้ คือ ในอรรถาพของคณินี้แหละ อธิบายว่า กรรมนั้นจะให้ผลในอรรถาพของเขานั้นแหละ.^๒

๑. ปาฐะว่า โมหฺห วาปี วิทุทฺสุ ในบาลีและฉบับพม่าเป็น โมหชญาปิวิทุทฺสุ.

๒. ปาฐะว่า ตสฺเสว อุตฺตภาเว จ วิปฺจุจติ ฉบับพม่าเป็น ตสฺเสว ตํ อุตฺตภาเว วิปฺจุจติ แปลตามฉบับพม่า.

บทว่า วตฺถุ อญฺญํ น วิชฺชติ ความว่า ไม่มีสิ่งอื่นเพื่อประโยชน์
แก่การรับผลของกรรมนั้น. เพราะกรรมที่คนหนึ่งทำไว้ จะให้ผลในอรรถภาพ
ของอีกคนหนึ่งไม่ได้.

บทว่า ตสฺมา โลกญฺจ โทสญฺจ โมหญฺจาปิ วิทฺทสฺส ความว่า
เพราะฉะนั้น ภิกษุใดเป็นผู้รู้ ก็เป็นผู้มีปัญญา ได้แก่เป็นบัณฑิต ย่อมไม่
ทำกรรมนั้นแยกประเภท มีกรรมเกิดแต่ความโลภเป็นต้น ภิกษุนั้น ผู้ยังวิชชา
ให้เกิดขึ้นอยู่ ฟังละทุกติทุกอย่างได้ คือ เมื่อทำวิชชาคือพระอรหัตมรรค
ให้เกิดขึ้น จะละทุกติทุกอย่างได้. นี้เป็นหัวข้อ (ตัวอย่าง) แห่งเทศนาเท่านั้น
ส่วนพระชีณาสพนัน แม้สุคติก็ละได้ทั้งนั้น. แม้ในคำที่ตรัสไว้ว่า ตสฺมา
โลกญฺจ โทสญฺจ ดังนี้ ฟังทราบทั่ว ทรงแสดงถึงกรรมที่เกิดแต่โลภะ
และเกิดแต่โทสะเหมือนกัน โดยหัวข้อ คือ โลภะ และโทสะ ทั้งในพระสูตร
ทั้งในพระคาถา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสทั้งวิภูฏะ และวิวิภูฏะไว้ โดย
ประการดังกล่าวมาแล้ว.

จบอรรถกถานิทานสูตรที่ ๔

๑. ปาฐะว่า น หิ อญฺเณน กตํ กมฺมํ น อญฺยส อุตฺตภาเว วิปฺพจฺติ จ บัณฑิตเป็น น หิ
อญฺเณน กตํ กมฺมํ อญฺยส อุตฺตภาเว วิปฺพจฺติ.

๕. หัตถกสูตร

ว่าด้วยผู้มีความสุขแท้

[๔๗๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับบนลาดใบไม้ในป่าสิงสพวัน ใกล้ทางโค ในแคว้นอาฬวี ครั้งนั้น เจ้าชายหัตถกะ อาพวกะ ทรงดำเนินด้วยพระบาทเทียวมา ทอดพระเนตรเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนลาดใบไม้ ในป่าสิงสพวัน ใกล้ทางโค ครั้นแล้วเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง เจ้าชายหัตถกะ อาพวกะ ผู้ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าบรรทมเป็นสุขอยู่หรือ พระพุทธเจ้าข้า?

พ. อย่างนั้น เจ้าชาย ตถาคตนอนเป็นสุข บรรดาคนที่นอนเป็นสุขในโลก ตถาคตเป็นคนหนึ่ง

หัตถกะ. พระพุทธเจ้าข้า ราตรีฤดูเหมันต์ (นี้ก็) หนาว หน้าอันตรัฐฐกะ (นี้ก็) เป็นคราวหิมะตก พื้นดินก็เป็นรอยโคขรุขระ ลาดใบไม้ก็บาง (ร่ม) ใบต้นไม้ก็โปร่ง ฟ้ากาสาเยกัเห็น ทั้งลมเวรัมพวาตอันเย็นก็พัดมา กระนั้นแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้ายังรับสั่งว่า อย่างนั้นเจ้าชาย ตถาคตนอนเป็นสุข บรรดาคนที่นอนเป็นสุขในโลก ตถาคตเป็นคนหนึ่ง.

พ. เจ้าชาย ถ้ากระนั้น ตถาคตจักย้อนถามท่านในข้อนี้ พอพระทัยอย่างไร พึงทรงตอบอย่างนั้น ท่านจะทรงสำคัญว่าอะไร ? เจ้าชายมีเรือน

ยอดอันฉาบปูนทั้งภายในทั้งภายนอกจนลมลอดไม่ได้ มีประตูอันลงกลอนสนิท
มีหน้าต่างปิดได้ ของคฤหบดีก็ดี ของบุตรคฤหบดีก็ดี ในเรือนยอคนั้น
มีเตียงอันลาดด้วยผ้าโคณกะ ลาดด้วยผ้าปฏิกะ ลาดด้วยผ้าปฏิกะ มีพูก
อันโอโถงหุ้มด้วยหนังกทิมฤค ประกอบด้วยผ้าคาดเบื้องบน มีหมอนสีแดง
สองข้าง อนึ่ง ในนั้นประทีปน้ำมันส่องสว่าง มีภริยา ๔ นาง ฝ้าปรนนิบัติ
อยู่ด้วยอาการเป็นที่พึงพอใจ ท่านทรงสำคัญขื่อนี้ว่าอะไร เจ้าชาย เขาอน
เป็นสุขหรือไม่ หรือว่าท่านทรงเห็นอย่างไรในขื่อนี้.

หัตถกะ. เขาคนอนเป็นสุข พระพุทธเจ้าข้า บรรดาคนที่นอนเป็นสุข
ในโลกเขาก็เป็นคนหนึ่ง.

พ. ท่านจะทรงสำคัญขื่อนี้ว่าอะไร เจ้าชาย ความเร่าร้อนทางกายก็ดี
ทางใจก็ดี ที่เกิดเพราะราคะ...โทสะ...โมหะ ซึ่งเป็นเหตุจะให้เขาเร่าร้อน
นอนเป็นทุกข์ จะพึงเกิดขึ้นแก่คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นบ้างหรือไม่หนอ.

หัตถกะ. เกิด พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นเร่าร้อน ด้วยความเร่าร้อนที่เกิด
เพราะราคะ...โทสะ...โมหะใด จึงนอนเป็นทุกข์ ราคะ...โทสะ...โมหะนั้น
ตถาคตละเสียแล้ว มีมูลอันขาดแล้ว ทำให้เหมือนตอตาลแล้ว ทำให้ไม่มีใน
ภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น ตถาคต
จึงนอนเป็นสุข.

นิกมคคาถา

พราหมณ์ผู้ดับ (เครื่องร้อน) สนิท

แล้ว นอนเป็นสุขในกาลทั้งปวงแล ผู้ใด

ไม่ติดในกามทั้งหลาย ผู้นั้นเป็นคนเย็น

หาอุปธิ มิได้ ตัดเครื่องข้องทั้งปวง
กำจัดความกระวนกระวายในหทัย เข้า
ไปสงบแล้ว ถึงความสงบใจ นอน
เป็นสุข.

จบหัตถกสูตรที่ ๕

อรรถกถาหัตถกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในหัตถกสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

หัตถกราชบุตร

บทว่า อาพวิยฺ แปลว่า ในแคว้นอาพวิ. บทว่า โคมกฺเค แปลว่า
ทางไปของฝูงโค. บทว่า ปณฺณสนฺนุเต ได้แก่ บนเครื่องลาดด้วยใบไม้ที่
หล่นเอง.

บทว่า อถ ความว่า เมื่อพระตถาคตเจ้าทรงปูลาดจีวรผืนใหญ่ของ
พระสุคต ลงบนเครื่องลาดที่กวาดเอาใบไม้ที่หล่นเองมากองไว้ ในป่าประคู้-
ลาย ชิดทางหลวงสายตรง ที่เป็นทางโคเดิน (แยกออกไป) อย่างนี้แล้ว
ประทับนั่งขัดสมาธิ.

บทว่า หตฺถโก อาพวโก ได้แก่ ราชบุตรชาวเมืองอาพวิ ทรงได้
พระนามว่า (หัตถกะ) อย่างนั้น เพราะเสด็จจากมือ (ของอาพวกยักษ์) ไปสู่
พระหัตถ์ (ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า).

๑. ปาฐะว่า อถาปี ฉบบฺพมาเปัน อถาติ (เป็นบทตั้ง) แปลตามฉบบฺพมา.

เหตุเกิดเทศนา

บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า หัตถกกรมราชบุตร ได้กราบทูลคำนั้น
คือคำมีอาทิว่า **กจฺจิ ภนฺเต ภควา**.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงเสด็จไปประทับนั่ง
ยังที่นั่นเล่า (และ) เพราะเหตุไร พระราชกุมารจึงเสด็จไปในที่นั่น ?

ตอบว่า อันดับแรก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเห็นเหตุเกิดพระธรรม
เทศนา ซึ่งมีเรื่องเป็นต้นเหตุให้เกิดอยู่แล้ว จึง (เสด็จไป) ประทับนั่งในที่นั้น
ฝ่ายพระราชกุมารเสด็จลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ มีอุบาสก ๕๐๐ คนห้อมล้อม กำลัง
เสด็จดำเนินไปยังที่ที่พระพุทธเจ้า (ประทับอยู่) แยกออกจากทางใหญ่ ยึด
ทางโคเดิน เสด็จไปด้วยพระประสงค์ว่า เราจะเลือกเก็บดอกไม้คละกันไป เพื่อ
ใช้ประโยชน์เป็นเครื่องบูชาพระพุทธเจ้า ดังนี้แล้ว ทอดพระเนตรเห็นพระ-
ศาสดา จึงเข้าไปเฝ้าถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง-
พระราชกุมารนั้น เสด็จไปที่นั่น ด้วยเหตุดังพรรณนามานี้.

หัตถกกรมราชบุตรทูลถามพระพุทธเจ้า

บทว่า **สุขมสยิตฺถ** ความว่า (หัตถกกรมราชบุตร ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า)
พระผู้มีพระภาคเจ้า บรรทมเป็นสุขดีหรือ. บทว่า **อนฺตรภฺจโก** ความว่า
ในระหว่างเดือน ๓ กับเดือน ๔ เป็นกาลเวลา (ที่หิมะตก) อยู่ ๘ วัน.
อธิบายว่า กาลเวลาที่หิมะตก เรียกว่า **อันตรัฐฐกะ** (อยู่ในระหว่าง) เพราะ
ในช่วงปลายเดือน ๓ มีอยู่ ๔ วัน (และ) ในช่วงต้นเดือน ๔ มีอยู่อีก ๔ วัน.

บทว่า **หิมปาทสมโย** แปลว่า สมัยที่หิมะตก. บทว่า **ขรา** ได้แก่
หยาบ หรือแข็ง. บทว่า **โคกณฺฏกฺขตา** ความว่า ตรงที่ที่โคเหยียบย่ำซึ่ง
มีฝนตกใหม่ ๆ โคลนทะเลักขึ้นจากช่องกีบเท้าโคไปตั้งอยู่. โคลนนั้นแห้ง

เพราะลมและแดด เป็นเหมือนพินเลื่อยกระทบเข้าแล้วเจ็บ หัตถกถุมารหมายเอาโคลนนั้น จึงกล่าวว่า โคถกถุมารหัตถกถุมาร. อนึ่ง มีความหมายว่า แผ่นดินที่แยกออกเพราะช่องกิบเท้าโค.

บทว่า **เวรมุโพ** **วาโต** **วายติ** ความว่า ลมย่อมพัดมาจากทิศทั้ง

๔. กัลมที่พัดมาจากทิศเดียว ๒ ทิศ หรือ ๓ ทิศ ไม่เรียกว่า ลมเวรัมพา.

พระศาสดาทรงดำริว่า พระราชาภูมารนี้ไม่รู้จักบุคคลที่อยู่เป็นสุข ไม่รู้จักบุคคลที่อยู่เป็นทุกข์ในโลก เราจักทำให้พระราชาภูมารนั้นรู้จักให้ได้ เมื่อจะทรงขยายพระธรรมเทศนาให้สูงขึ้น จึงตรัสคำนี้ว่า **เตนหิ** **ราชาภูมาร.** บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยธา** **เต** **ขมยุย** ความว่า (พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามพระราชาภูมารว่า) ฟังขอบใจแก่พระองค์โดยประการใด. บทว่า **อิชฺฐส** ได้แก่ ฟังมีโลกนี้.

บทว่า **โคณกตุลโต** ความว่า แทน (บัลลังก์) ที่ปูลาดด้วยผ้าโกเชาว์สีดำที่มีขนยาว ๔ นิ้ว. บทว่า **ปฏิกตุลโต** ความว่า ปูลาดด้วยเครื่องปูลาดสีขาวทำด้วยขนแกะ. บทว่า **ปฏุลิกตุลโต** ความว่า ปูลาดด้วยเครื่องปูลาดที่ทำด้วยดอกไม้และขนแกะที่หนา. บทว่า **กทฺทลิมคปฺวร** **ปจฺจตุรฺโณ** ความว่า ปูลาดด้วยเครื่องปูลาดชั้นดีทำด้วยหนังกวาง. เล่ากันมาว่า เครื่องปูลาดชนิดนั้น เขาทำโดยลาดหนังกวางไว้บน ผ้าขาวแล้วเย็บ. บทว่า **สตฺตุตรจฺจโท** ได้แก่ (แทน) พร้อมทั้งเครื่องมุงบังข้างบน อธิบายว่า พร้อมทั้งเพดานแดงซึ่งผูกไว้ข้างบน. บทว่า **อุภโต** **โลหิตกฺุปรานो** ได้แก่ หมอนสีแดงที่วางไว้ทั้งสองด้านของแทน.

บทว่า **ปชาปติโย** ได้แก่ ภริยาทั้งหลาย. บทว่า **มนาเปน**

ปจฺจปฏฺุจिता **อสุ** ความว่า ฟังได้รับการปรนนิบัติ ด้วยวิธีปรนนิบัติ

ที่น่าชอบใจ. บทว่า กายิกา วา ความว่า ความร่ำร้อนที่ยังกายอันประกอบด้วยทวาร ๕ ให้กำเริบ. บทว่า เจตสิกกา วา ได้แก่ ทามโนทวารให้กำเริบ.

บทว่า โส ราโค ตถาคตสฺส ปหีนโน ความว่า รากะเห็นปานนั้น พระตถาคตละได้แล้ว. ส่วนรากะที่เขาถืออยู่ไม่ชื่อว่า พระตถาคตละ. แม้ในโทสะและโมหะ ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้แล.

บทว่า พุราหุมนโณ คือ บุคคลผู้ลอบบาปได้แล้ว ได้แก่พราหมณ์คือพระชินาสพ ชื่อว่าดับสนิท เพราะดับกิเลสได้สนิท. บทว่า น ลิปฺปติกาเมสฺส ความว่า ไม่ติดอยู่ในวัฏฏกาม และกิเลสกาม ด้วยเครื่องฉาบทา คือตัณหาและทิฏฐิ. บทว่า สัตฺถิภูโต ความว่า ชื่อว่า เย็น เพราะไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้ร่ำร้อนในภายใน. บทว่า นิรุปฺปติ ความว่า ชื่อว่า ไม่มีอุปธิ เพราะไม่มีอุปธิคือกิเลส.

บทว่า สพฺพวา อาสตุตฺติโย เจตฺวา ความว่า กิเลสทั้งหลายมีตัณหาเป็นต้น เรียกว่าเครื่องข้อง. (พราหมณ์) ตัดกิเลสเครื่องข้องเหล่านั้นทั้งหมด ซึ่งแผ่ซ่านไปในอารมณ์ทั้งหลายมีรูป เป็นต้น. บทว่า วิเนยฺยหทยे ทริ ความว่า กำจัดคือระงับความกระวนกระวายที่อยู่ในใจ. บทว่า สนฺตึ ปปฺปยุยฺย เจตฺโส ความว่า ถึงการดับกิเลสแห่งจิต. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า เจตฺโส นั้นเป็นกรรมะ (ตติยวิภक्ति). อธิบายว่า บรรลุนิพพานด้วยจิตเหมือนในประโยคเป็นต้นว่า สพฺพํ เจตฺสา สมฺนุนาหริตฺวา แปลว่า ประมวลทุกสิ่งมาด้วยใจ.

จบอรรถกถาหัตถกสูตรที่ ๕

๖. ทุตสูตร

ว่าด้วยเทวทูต ๓ จำพวก

[๔๗๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทูต ๓ นี้ ๓ คืออะไรบ้าง คือ บุคคลกลางคนในโลกน ประพฤติทุจริตด้วยกาย... ด้วยวาจา... ด้วยใจ บุคคลนั้น ครั้นประพฤติทุจริตด้วยกาย ... ด้วยวาจา... ด้วยใจแล้ว เพราะกายแตก ตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก นิรยบาลทั้งหลาย ต่างก็จับบุคคลนั้นที่แขนไปแสดงแก่พญายมว่า ข้าแต่ท้าวะ บุรุษผู้นี้เป็นคนไม่เกื้อกูล มารดา... บิดา... สมณะ.. พรหมณ์ ไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล ขอพระองค์จงลงทัณฑ์แก่บุรุษนี้เถิด.

พญายมชักใช้ไล่เสียง เทวทูตที่หนึ่ง กะบุรุษนั้นว่า คู่ก่อนพ่อ เจ้าไม่เห็นเทวทูตที่หนึ่ง ซึ่งปรากฏอยู่ในหมู่มนุษย์หรือ.

บุรุษนั้นตอบว่า ไม่ได้เห็น เจ้าข้า.

พญายม. เจ้าไม่เห็นหรือ ในหมู่มนุษย์ หญิงหรือชายที่แก่แล้ว มีอายุ ๘๐ ปีบ้าง ๙๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง เป็นคนชราหลังโกง ค่อม กราน ไม่ทำเดินงเงิน กระสับกระส่าย ลึนความเป็นหนุ่มสาวแล้ว ฟันหัก ผมหงอก เกรียน หัวล้าน ตัวเป็นเกลียวตกกระ.

บุรุษนั้น. ได้เห็น เจ้าข้า.

พญายม. เจ้านะ เป็นผู้ใหญ่รู้เพียงสาแล้ว ไม่ได้คำนึงบ้างหรือว่า ถึงตัวเราก็มีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงความแก่ไปได้ มาเราจะทำความดี ด้วยกายวาจาใจเถิด.

บุรุษนั้น . เปล่าเลย เจ้าข้า มัวประมาทเสีย.

พญายม. เจ้าไม่ได้ทำความดีด้วยกายวาจาใจ เพราะมีความประมาท
แน่ละ เขาจะต้องทำกะเจ้าตามฐานที่ประมาท ก็แต่ว่า บาปกรรมนั้นนะ
มารดา ...บิดาก็มิได้ทำให้เลย พี่น้องชาย ...พี่น้องหญิง ก็มีได้ทำให้ มิตร
อำมาตย์... ญาติสายโลหิตก็มีได้ทำให้ เทวดาก็มิได้ทำให้ สมณพราหมณ์ก็
มิได้ทำให้ เจ้าทำเองแท้ๆ เจ้าก็จะต้องรับผลของบาปกรรมนั่นเอง

พญายม ครั้นชักใช้ไล่เสียงเทวทูตหนึ่งแล้ว จึงชักใช้ไล่เสียงเทวทูต
ที่สองว่า เจ้าไม่ได้เห็นเทวทูตที่สองอันปรากฏอยู่ในหม่อมมนุษย์หรือ.

บุรุษนั้น ตอบว่า ไม่ได้เห็น เจ้าข้า.

พญายม. เจ้าไม่ได้เห็นหรือ ในหม่อมมนุษย์ หญิงหรือชาย ที่ป่วย
เจ็บไข้หนัก นอนเกลือกมูตรและกรีซของตน มีคนพยุงให้ลูก... ให้นอน.

บุรุษนั้น. ได้เห็น เจ้าข้า.

พญายม. เจ้าเป็นผู้ใหญ่รู้เพียงสาแล้ว ไม่ได้คำนึงบ้างหรือว่า ถึง
ตัวเราก็มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงความเจ็บไข้ไปได้ มาเราจะทำ
ความดีด้วยกายวาจาใจเถิด.

บุรุษนั้น. เปล่าเลย เจ้าข้า มัวประมาทเสีย.

พญายม. เจ้าไม่ได้ทำความดีด้วยกายวาจาใจ เพราะมีความประมาท
แน่ละ เขาจะต้องทำกะเจ้าตามฐานที่ประมาท ก็แต่ว่าบาปกรรมนั้นนั้น มารดา
... บิดาก็มิได้ทำให้เลย ฯลฯ เจ้าทำเองแท้ ๆ เจ้าก็จะต้องรับผลของบาปกรรม
นั่นเอง.

พญามม ครั้นชักใช้ไล่เลี้ยงเทวทูตที่สองแล้ว จึงชักใช้ไล่เลี้ยงเทวทูตที่สามว่า เจ้าไม่เห็นเทวทูตที่สามอันปรากฏอยู่ในหมู่มนุษย์หรือ.

บุรุษนั้น ตอบว่า 'ไม่เห็น เจ้าข้า.

พญามม. เจ้าไม่เห็นหรือ ในหมู่มนุษย์ หญิงหรือชายที่ตายแล้วหนึ่งวันบ้าง...สองวันบ้าง... สามวันบ้าง จี้นพอง เจียว น้ำเหลืองไหล.

บุรุษนั้น. ได้เห็น เจ้าข้า.

พญามม. เจ้าเป็นผู้ใหญ่รู้เดียงสาแล้ว ไม่ได้คำนึงบ้างหรือว่า ถึงตัวเราก็มีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงความตายไปได้ มาเราจะทำความดีด้วยกายวาจาใจเถิด.

บุรุษนั้น. เปล่าเลย เจ้าข้า มัวประมาทเสีย.

พญามม. เจ้าไม่ได้ทำความดีด้วยกายวาจาใจ เพราะมีความประมาทแน่ละ เขาจะต้องทำกะเจ้าตามฐานที่ประมาท ก็แต่ว่าบาปกรรมนั้นนั้นมารดา... บิดาก็มิได้ทำให้เลย ฯลฯ เจ้าทำเองแท้ ๆ เจ้าก็ต้องรับผลของบาปกรรมนั่นเอง.

พญามม ครั้นชักใช้ไล่เลี้ยงเทวทูตที่สามกะบุรุษนั้นแล้วก็นิ่งอยู่.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนิรยบาลทำกรรมกรรม ชื่อ เบญจพิร-
พันธนะกะบุรุษนั้น คือ เอาดาบู้เหล็กแดงครึ่งมือ ๒ ข้าง เท้า ๒ ข้างและ
กลางอก บุรุษนั้นเสวยทุกขเวทนาอันกล้า หน้าก เผ็ดร้อนอยู่ ณ ที่นั้น และ
ไม่ตายตลอดเวลาที่บาปกรรมยังไม่สิ้น.

พวกนิริยบาล จับบุรุษนั้นนอนลงแล้วตากด้วยขวานผิง... ตั้งเอา
เท้าขึ้นศีรษะลงแล้วตากด้วยพริ้ว... จับเอาเทียมรถให้เล่นไปเล่นมาบนพื้นอัน
ร้อนลวกเป็นเปลวช่วงโชติ... บังคับให้ขึ้นลงภูเขาเถ้าถ่านอันร้อนลวกโชน..
จับเอาเท้าขึ้นศีรษะลง ทุ่มลงไปในโลหภูมิ อันร้อนแดงลวกเป็นแสง บุรุษ
นั้นถูกต้มอยู่ในนั้นจนตัวพอง เมื่อถูกต้มจนตัวพองอยู่ในนั้น ลางที่ก็ไหล
ขึ้นมำ ลางที่ก็จมลงไป ลางที่ก็ลอยขวางไป บุรุษนั้นเสวยทุกขเวทนาอันกล้า
หนัก เผ็ดร้อนอยู่ ณ ที่นั้น และไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมยังไม่สิ้น.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนิริยบาลจับบุรุษนั้นไปลงมหานรก ก็
มหานรคนั้น

มีสี่มุม สี่ประตู แบ่งออกเป็นส่วนๆ

มีกำแพงเหล็กล้อมรอบ ครอบด้วย (ฝา)

เหล็ก พื้นก็ลวกไปด้วยเหล็ก ร้อนลวกโชน

แผ่ (ความร้อน) ไปถึง ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ

ตั้งอยู่ทุกเมื่อ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีแล้ว ความปรวิตกนี้ได้มีแก่พญายม
ว่า ได้ยินว่า ชนเหล่าใดทำกรรมทั้งหลายที่เป็นบาปในโลก ชนเหล่านั้นย่อม
ถูกทำกรรมกรต่าง ๆ เช่นอย่างนี้ เจ้าประคุณ ขอให้ข้าฯ ได้เป็นมนุษย์
เกิด กับขอพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พึงบังเกิดในโลก ขอให้ข้าฯ
ได้เข้าใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นพึงทรงแสดงธรรม
และขอให้ข้าฯ พึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเกิด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้ฟังเรื่องนั้นต่อผู้อื่น เป็นสมณะหรือ
พราหมณ์ก็ตาม จึงมากล่าวอย่างนี้ หามิได้ ที่จริง เรากล่าวเรื่องที่เราได้รู้เอง
ได้เห็นเอง แจ่มแจ้งเองทีเดียว.

คนเหล่าใดถูกทเหตุเตือนแล้วยัง

ประมาทอยู่ คนเหล่านั้น ย่อมเข้าถึงกาย

อันเลว โศกเศร้าสิ้นกาลนาน

ฝ่ายคนเหล่าใด เป็นสัตบุรุษผู้สงบ

ในโลกนี้ ถูกทเหตุเตือนแล้วไม่ประมาท

ในธรรมของพระอริยเจ้าเสมอไป เห็นภัย

ในเพราะอุปาทานอันเป็นแดนเกิดแห่งชาติ

และมรณะ เลิกยึดถือ หลุดพ้นไปเพราะ

สิ้นชาติและมรณะ คนเหล่านั้น ถึงความ

เกษมเป็นสุข ดับทุกข์ได้ในชาติปัจจุบัน

พ้นเวรภัยทั้งปวง ล่วงทุกข์ทั้งหมด.

จบพุทธสูตรที่ ๖

อรรถกถาทุตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในตุตสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้:-

เทวทูต

บทว่า เทวทูตานิ ได้แก่ เทวทูตทั้งหลาย. ก็ในบทว่า เทวทูตานิ นี้มีความหมายของคำดังต่อไปนี้ มัจจุชื่อว่า เทวะ ทูตของเทวะนั้น ชื่อว่า เทวทูต อธิบายว่า คนแก่ คนเจ็บ และคนตาย เรียกว่า เทวทูต เพราะเป็นเหมือนเดือนอยู่ว่า บัดนี้ ท่านกำลังเข้าไปใกล้ความตาย โดยมุ่งหมาย จะให้เกิดความสังเวช.

อนึ่ง ชื่อว่า เทวทูต เพราะหมายความว่า เป็นทูตเหมือนเทวดาบ้าง. อธิบายว่า เมื่อเทวดาคดแต่งประดับประดา แล้วยืนพูดอยู่ในอากาศว่า ท่าน จักตายในวันโน้น คำพูดของเทวดานั้นคนต้องเชื่อ ฉันทใด แม้คนแก่ คนเจ็บ และคนตาย ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เมื่อปรากฏก็เป็นเหมือนเดือนอยู่ว่า แม้ท่าน ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา และคำพูดนั้นของคนแก่ คนเจ็บ และคนตายเหล่านั้น ก็เป็นเหมือนคำพยากรณ์ของเทวดา เพราะไม่เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นเลย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เทวทูต เพราะเป็นทูตเหมือนเทวดา.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เป็นเทวทูต เพราะเป็นทูตของวิสุทธิเทพก็ได้ อธิบายว่า พระโพธิสัตว์ทุกองค์ เห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช เท่านั้น ก็ถึงความสังเวชแล้วออกบวช. คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช ชื่อว่า เทวทูต เพราะเป็นทูตของวิสุทธิเทพทั้งหลายบ้าง ดังพรรณนามานี้.

แต่ในสูตรนี้ ท่านกล่าวว่า เทวทูตานิ เพราะถึงควิปัลลสา.

พญามถามเทวทูต

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มคำว่า กายน
ทฺถจฺริตฺติ เป็นต้นไว้?

ตอบว่า เพื่อทรงแสดงถึงกรรมของผู้เข้าถึงฐานะที่เป็นเหตุ (ให้พญา
ยม) ชักถามถึงฐานะของเทวทูตทั้งหลาย.

จริงอยู่ สัตว์นี้ย่อมบังเกิดในนรกด้วยกรรมนี้. พญามราช ย่อม
ชักถามเทวทูตทั้งหลาย. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กายน ทฺถจฺริตฺติ จริติ
ความว่า ประพฤติทฺถจฺริต ๓ อย่างทางกายทวาร. บทว่า วาจา ย ความว่า
ประพฤติทฺถจฺริต ๔ อย่างทางวจีทวาร. บทว่า มนสา ความว่า ประพฤติ
ทฺถจฺริต ๑ อย่างทางมโนทวาร.

นายนิรยบาลมีจริงหรือไม่ ?

ในบทว่า ตเมณฺ ภิกฺขเว นิรยปาเล นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้
พระเถระบางพวกกล่าวว่า นายนิรยบาลไม่มีหรือ กรรมต่างหากเป็นเหมือน
หุ่นยนต์สร้างเหตุการณ์ขึ้น. คำนั้น ถูกคัดค้านไว้ในคัมภีร์อภิธรรมแล้วแล
โดยนัยเป็นต้นว่า ในนรกมีนายนิรยบาล และว่า ไซ้แล้ว ผู้สร้างเหตุการณ์
ก็มีอยู่ เปรียบเหมือนในมนุษย์โลก ผู้สร้างเหตุการณ์ คือ กรรม มีอยู่ฉันใด
ในนรก นายนิรยบาล ก็มีอยู่ฉันนั้นเหมือนกัน.

พญามคือเวมานิกเปรต

บทว่า ยมสฺส รตุโย ความว่า พญาเวมานิกเปรต ชื่อว่า พญายม
เวลาหนึ่ง เสวยสมบัติมีต้นกัลปพฤกษ์ทิพย์ อุทยานทิพย์ และเหล่านางพ่อน

ทิพย์ เป็นต้น ในวิมานทิพย์ เวลาหนึ่ง เสวยผลของกรรม. พญายมผู้ตั้ง

๑. ปาฐะว่า เทวดานุยุชฌนญ จานุปกุมทสุสนตุถิ จบัปพมาเปัน เทวทูตานุยุชฌนญ จานุปกุม
กมมทสุสนตุถิว เปลดตามจบัปพมา.

อยู่ในธรรม มีอยู่. และพญามอย่างนั้น ก็มีได้มีอยู่แต่พระองค์เดียว แต่ว่า มีอยู่ถึง ๔ พระองค์ ที่ ๔ ประค.

อธิบายศัพท์ อมัตเตยยะ อพรหมัญญะ

บทว่า อมตเตยโย ความว่า บุคคลผู้เกื้อกูลแก่มารดา ชื่อว่า มัตเตยยะ อธิบายว่า เป็นผู้ปฏิบัติชอบในมารดา ผู้ไม่เกื้อกูลแก่มารดา ชื่อว่า อมัตเตยยะ อธิบายว่า ผู้ปฏิบัติผิดในมารดา. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้แล.

ในบทว่า อพรหมัญญโ นี้ มีอธิบายว่า พระชีนาสพชื่อว่า เป็น พราหมณ์ บุคคลผู้ปฏิบัติผิดในพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า อพรหมัญญะ.

บทว่า สมนุญฺชติ ความว่า พญามให้นำระเบียบในการชักถาม มาชักถาม. แต่เมื่อให้ยืนยันลัทธิ ชื่อว่า ชักไซ้. เมื่อถามถึงเหตุ ชื่อว่า ชักฟอก. ด้วยบทว่า นาทุทสฺ (ข้าพเจ้ามิได้เห็น) สัตว์นรกกล่าวอย่างนั้น หมายถึงว่าไม่มีเทวดาอะไร ๆ ที่ถูกส่งไปในสำนักของตน.

พญามเตือน

ครั้งนั้น พญามทราบว่ ผู้นี้ยังกำหนดความหมายของคำพูดไม่ได้ ต้องการจะให้เขากำหนด จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า อมโห ดั่งนี้กะเขา. บรรดา บทเหล่านั้น บทว่า ชิณฺณํ ได้แก่ ทรุคโทรมเพราะชรา. บทว่า โคปานสิวฺงกํ ได้แก่ โกง เหมือนกลอนเรื่อน. บทว่า โภคคํ ได้แก่ จุ่มลง. พญามแสดงถึงภาวะที่บุคคลนั้น (มีหลัง) โกงนั้นแล ด้วยบทว่า โภคคํ แม่นี้.

บทว่า ทนฺทปฺรายนํ คือ มิไม้เท้าเป็นที่พึง ได้แก่ มิไม้เท้า เป็นเพื่อน. บทว่า ปเวธมานํ แปลว่า สันอยู่. บทว่า อาตุรํ ได้แก่ อาตุรเพราะชรา. บทว่า ขณฺฑททนต์ ได้แก่ ชื่อว่ามีฟันหัก เพราะอายุภาพ ของชรา. บทว่า ปลิตเกถํ แปลว่า มีผมขาว (หงอก). บทว่า วิณฺณํ ได้แก่ ศีรษะล้าน เหมือนถูกใครถอนเอาผมไป. บทว่า ขลิตสิริ ได้แก่ ศีรษะ ล้วนมาก. บทว่า วลิตํ ได้แก่ เกิดริ้วรอย. บทว่า ติลกาหตคคตํ ได้แก่ มีตัวลายพร้อยไปด้วยจุดขาวจุดดำ. บทว่า ชราธมฺโม ความว่า มีชราเป็น สภาพคือไม่พ้นจากชราไปได้ ธรรมดาว่าชราย่อมเป็นไปในภายในตัวเรามีเอง แม้ในสองบทต่อมาว่า พฺยาธิธมฺโม มรณธมฺโม ก็มีนัยความหมายอย่าง เดียวกันนี้แล.

เทวทูตที่ ๑

ในบทว่า ปจฺมํ เทวทูตํ สมฺนุญฺจฺชิตฺวา นี้ พึงทราบอธิบาย ดังต่อไปนี้ ธรรมดาว่า สัตว์ผู้ทรุดโทรมเพราะชราย่อมกล่าวโดยใจความอย่างนี้ ว่า คุณเกิด ท่านผู้เจริญทั้งหลาย แม้ข้าพเจ้าก็ได้เป็นหนุ่มสมบูรณ์ด้วยพลังขา พลังแขน และความว่องไวเหมือนท่านมาแล้ว (แต่ว่า) ความสมบูรณ์ด้วยพลัง และความว่องไวเหล่านั้นของข้าพเจ้านั้น หายไปหมดแล้ว แม้มือและเท้าของ ข้าพเจ้าก็ไม่ทำหน้าที่ของมือและเท้า ข้าพเจ้ากลายเป็นคนอย่างนี้ก็เพราะ ไม่พ้นจากชรา ก็แลไม่ใช่แต่เฉพาะข้าพเจ้าเท่านั้น ถึงพวกท่านก็ไม่พ้นจาก ชราไปได้เหมือนกัน เหมือนอย่างว่า ชรามากแก่ข้าพเจ้านั้นใด ชราก็จักมา

แม่แก่พวกท่านฉันนั้น เพราะชรา นั้นมาอย่างทีกล่าวมานี้ ในวันข้างหน้านั้นแล ขอให้ท่านทั้งหลายจงทำแต่ความดีเถิด. ด้วยเหตุ นั้น สัตว์ผู้ทรุดโทรมเพราะชรา นั้น จึงชื่อว่า เป็นเทวทูต.

เทวทูตที่ ๒

บทว่า อาพาธิกึ แปลว่า คนเจ็บ. บทว่า ทุกจิตฺ แปลว่า มีทุกข์. บทว่า พาพุหฺลิลานํ แปลว่า เป็นไข้หนักเหลือประมาณ. แม้ใน ที่นี้ ธรรมดาว่าสัตว์ผู้เจ็บป่วยย่อมกล่าวโดยใจความอย่างนี้ว่า คุณเถิด ท่าน ผู้เจริญทั้งหลาย แม้ข้าพเจ้าก็เป็นคนไม่มีโรคเหมือนพวกท่านมาแล้ว แต่ ว่า บัดนี้ ข้าพเจ้านั้นถูกความเจ็บป่วยครอบงำ จมอยู่กับปีศาจจะอุจจาระของตน แม้แต่จะ (ยันกาย) ลุกขึ้นก็ยังไม่สามารถ มือเท้าของข้าพเจ้าแม้จะมีอยู่ ก็ทำหน้าที่ของมือเท้าไม่ได้ ข้าพเจ้ากลายเป็นคนเช่นนี้ก็เพราะไม่พ้นไปจาก พยาธิ (ความเจ็บไข้) ก็แลไม่ใช่แต่เฉพาะข้าพเจ้าเท่านั้น แม้พวกท่านก็ไม่ พ้นจากพยาธิเหมือนกัน เหมือนอย่างว่า พยาธิมาแก่ข้าพเจ้า ฉันใด พยาธิ ก็จักมาแม่แก่พวกท่าน ฉันนั้น เพราะพยาธิ นั้นมาอย่างทีกล่าวมานี้ในวันข้าง หน้าแน่ ขอให้ท่านทั้งหลายจงทำแต่ความดีเถิด. เพราะเหตุ นั้น สัตว์ผู้เจ็บ ป่วยนั้น จึงชื่อว่า เป็นเทวทูต.

เทวทูตที่ ๓

ในบทว่า เอกาหฺมตํ เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ สัตว์นั้นตายได้วันเดียว เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า เอกาหฺมตะ. (ท่านไม่เห็น) สัตว์ตายในวันเดียวนั้น (หรือ). แม้ในสองบทต่อมา (คือทวิหฺมตํ วา ตีหฺมตํ วา) ก็มีนัย นี้แล. ชากศพ ชื่อว่า อุทฺธุมตกะ เพราะขึ้นพองโดย

ภาวะที่อืด สูงขึ้นตามลำดับนับตั้งแต่สิ้นชีวิตไป เหมือนสูบที่เต็มไปด้วยลมฉะนั้น.

ซากศพที่มีสี (เขียว) ขึ้นปริไปทั่ว เรียกว่า **วินีละ** วินีละนั่นเอง
ชื่อว่า วินีละ. (ท่านไม่เห็น) ซากศพที่เขียวคล้ำนั้น (หรือ). อีกอย่างหนึ่ง
ซากศพที่เขียวคล้ำนั้น นับว่าน่ารังเกียจเพราะเป็นของน่าเกลียด. บทว่า
วิปฺพุกฺกั ได้แก่ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม. อธิบายว่า ซากศพที่
เปราะเปื้อนไปด้วยน้ำเหลืองที่ไหลออกจากที่ที่แตกปริ.

ในบทว่า **ตติยํ เทวทูตํ** นี้ มีอธิบายว่า ธรรมดาว่าสัตว์ตายย่อม
บอกเป็นความหมาย อย่างนี้ว่า คุณเกิด ท่านผู้เจริญทั้งหลาย (จงดู) ข้าพเจ้า
ถูกทอดทิ้งไว้ในป่าช้าฝึคิบ ถึงความเป็นสภาพที่พองอืดเป็นต้น ก็ข้าพเจ้า
กลายเป็นเช่นนี้ก็เพราะไม่พ้นจากความตาย ก็แลไม่ใช่แต่เฉพาะข้าพเจ้าเท่านั้น
แม้พวกท่านก็ไม่พ้นจากความตายเหมือนกัน เหมือนอย่างว่า ความตายมา
แก่ข้าพเจ้า ฉันใด ก็จักมาแก่พวกท่าน ฉันนั้น เพราะความตายนั้นจะมา
อย่างทีกล่าวนี้นี้ในวันข้างหน้าแน่ ขอให้ท่านทั้งหลายจงทำแต่ความดีเถิด.
ด้วยเหตุนี้ สัตว์ตายนั้นจึงจัด เป็นเทวทูต.

ใครถูกถามถึงเทวทูต - ใครไม่ถูกถาม

ถามว่า ก็การถามถึงเทวทูตนี้ ใครได้ ใครไม่ได้ (ใครถูกถาม
ใครไม่ถูกถาม). ตอบว่า บุคคลใดทำบาปไว้มาก บุคคลนั้น (ตายแล้ว) ไปเกิด
ในนรกทันที. แต่บุคคลใดทำบาปไว้นิดหน่อย บุคคลนั้นย่อมได้ (ถูกถาม).

อุปมาเหมือน ราชบุรุษจับโจรได้พร้อมของกลาง ย่อมทำโทษที่
ควรทำทันที ไม่ต้องวินิจฉัยละ แต่ผู้ที่เขาสงสัยจับได้ เขาจะนำไปยังที่สำหรับ
วินิจฉัย. บุคคลนั้นย่อมได้รับการวินิจฉัย ฉันใด ข้ออุปมานี้ก็ฉันนั้น.
เพราะผู้ที่มีบาปกรรมนิดหน่อยย่อมระลึกได้ตามธรรมดาของตนเองบ้าง ถูกเตือน
ให้ระลึกจึงระลึกได้บ้าง.

ตัวอย่างผู้ที่ระลึกได้ตามธรรมดาของตน

ในการระลึกได้เองและถูกเตือนให้ระลึกนั้น มีตัวอย่างดังต่อไปนี้
ทมิฬชื่อทิมชยันตะระลึกได้เองตามธรรมดาของตน. เล่ากันว่า ทมิฬ
นั้นเอาผ้าแดงบูชาอากาศเจดีย์ (เจดีย์ระฟ้า) ที่สุมนศิริมหาวิหาร ต่อมา (ตายไป)
บังเกิดในที่ใกล้อุสสุทนรก ได้ฟังเสียงเปลวไฟ จึงหวนระลึกถึงผ้า (แดง)
ที่ตนเอาบูชา (อากาศเจดีย์) เขาจึง (จุด) ไปบังเกิดในสวรรค์.

มีอีกคนหนึ่ง ถวายผ้าสาฎกเนื้อเกลี้ยงแก่ภิกษุหนุ่มผู้เป็นบุตร เวลา
ที่ทอดผ้าไว้แทบเท้า (พระลูกชาย) ก็ถือเอานิมิตในเสียง ว่าแผ่นผ้า ๆ ได้.
ต่อมา บุรุษนั้น (ก็ตายไป) บังเกิดในที่ใกล้อุสสุทนรก หวนระลึกถึง
ผ้าสาฎกนั้นได้ เพราะ (ได้ยิน) เสียงเปลวไฟ จึง (จุด) ไปบังเกิดในสวรรค์.

ชนทั้งหลาย ผู้เกิดในนรกระลึกถึงกุศลกรรมได้ตามธรรมดาของตน
แล้ว (จุด) ไป บังเกิดในสวรรค์ ดังพรรณนามานี้ก่อน.

ส่วนสัตว์ผู้ระลึกไม่ได้ตามธรรมดาของตน พญายมย่อมถามถึง
เทวทูต ๓. บรรดาสัตว์เหล่านั้น ลางคนระลึกได้เพียงเทวทูตที่ ๑ เท่านั้น
(แต่) ลางคนระลึกได้ถึงเทวทูตที่ ๒ และที่ ๓. สัตว์ใดระลึกไม่ได้ด้วย
เทวทูตทั้ง ๓ พญายมจะเตือนสัตว์นั้นให้ระลึกได้เอง.

ตัวอย่างผู้ถูกเตือน

เล่ากันมาว่า อำมาตย์คนหนึ่งบูชาพระมหาเจดีย์ ด้วยดอกมะลิ ๑ หม้อ
แล้วได้แบ่งส่วนบุญให้แก่พญายม. นายนิรยบาลทั้งหลายได้นำเขาผู้บังเกิดใน
นรกด้วยอกุศลกรรมไปยังสำนักพญายม. เมื่อเขาระลึกถึงกุศลไม่ได้ด้วยเทวทูต
ทั้ง ๓ พญายมจึงตรวจดูเอง พลางเตือนเขาให้ระลึกว่า ท่านได้บูชาพระ-
มหาเจดีย์ด้วยดอกมะลิ ๑ หม้อ แล้วได้แบ่งส่วนบุญให้เรามิใช่หรือ ?

๑. ป่าระว่า ซาลสททำ ฉบบพม่าเป็น อคฤชาลสททำ แปลตามฉบบพม่า

เวลานั้น เขาก็ระลึกได้ (ขึ้นมาทันทีจึงจุด) ไปบังเกิดยังเทวโลก ฝ่ายพญายม แม้ตรวจดูด้วยพระองค์เองแล้ว เมื่อไม่เห็นก็จะทรงนิ่งเสียด้วย ทรงดำริว่า สัตว์นี้จักเสวยทุกข์หมันต์.

การลงโทษในนรก

บทว่า ตตฺถ อโยจิลฺล ความว่า นายนิรยบาลทั้งหลายจับอัทธภาพ (สูงใหญ่) ประมาณ ๓ คาวุต ให้นอนหงายบนพื้นโลหะที่ไฟลุกโชนแล้ว เอาหลาวเหล็กขนาดเท่าต้นตาลแทงเข้าไปที่มือขวา ที่มือซ้ายเป็นต้น (ก็ทำ) เหมือนกัน. นายนิรยบาลจะจับสัตว์นรกนั้นให้นอนคว่ำหน้าบ้าง ตะแคงซ้ายบ้าง ตะแคงขวาบ้าง เหมือนให้นอนหงายแล้วลงโทษกันนั้นเหมือนกัน.

บทว่า สัมเวเสตุวา ความว่า (นายนิรยบาล) จับอัทธภาพประมาณ ๓ คาวุต ให้นอนบนพื้นโลหะที่ไฟลุกโชน. บทว่า กุจฺจาริหิ ความว่า ถากด้วยสิ่งใหญ่ขนาดเท่าหลังคาเรือนด้านหนึ่ง. เลือดไหลนองเป็นแม่น้ำ เปลวไฟลุกโชนจากพื้นโลหะไปติดที่ที่ถูกถาก. ทุกข์หมันต์เกิดขึ้น (แก่สัตว์นรก) ส่วนนายนิรยบาลทั้งหลาย เมื่อถากก็ถากให้เป็น ๘ เหลี่ยมบ้าง ๖ เหลี่ยมบ้าง เหมือนตีเสี้ยนบันทัดถากไม้. บทว่า วาสึหิ คือ ด้วยมีดทั้งหลาย มีขนาดเท่ากระดิ่งใหญ่.

บทว่า รเถ โยเชตุวา ความว่า (นายนิรยบาลทั้งหลาย) เทียม สัตว์นรกนั้นให้ลากรถพร้อมกับแอก เชือก แปรก ล้อรถ ทูบ และปฏักซึ่ง มีไฟลุกโพลงรอบด้าน. บทว่า มหนฺตฺตึ คือ มีประมาณเท่าเรือนยอดขนาดใหญ่. บทว่า อาโรเปนฺตึ ความว่า ตีด้วยฆ้อนเหล็กที่ไฟลุกโชนดิซวง แล้วบังคับให้ ขึ้น (ภูเขาไฟ). บทว่า สกึปฺป อุกฺกั ความว่า สัตว์นรกนั้น (ถูกไฟเผาไหม้) ปล่านขึ้นข้างบน จมลงข้างล่าง และลอยขวาง คล้ายกับข้าวสารที่ใส่ลงไป

หม้อที่เดือดพล่าน ฉะนั้น. บทว่า มหานิรเย คือ ในอเวจีมหานรก.

บทว่า ภาคโส มิโต คือ (มหานรก) แบ่งไว้เป็นส่วนๆ. บทว่า ปริยนุโต คือ ถูกล้อมไว้. บทว่า อยสา คือ ถูกปิดข้างบนด้วยแผ่นเหล็ก. บทว่า สมนุตา โยชนสत् ผริตฺวา ติฏฺฐติ ความว่า เปลวไฟ พวยพุ่งไปอยู่อย่างนั้น. เมื่อสัตว์นรกนั้นยืนคูดอยู่ในที่ ๑๐๐ โยชน์ โดยรอบ นัยน์ตาก็มองออกมาเหมือนก้อนเนื้อ ๒ ก้อน ฉะนั้น.

บทว่า หีนกาชูปลา ความว่า เข้าถึงกำเนิดที่ต่ำ. บทว่า อูปาทาน ได้แก่ในป่าช้าคือค้นหาและทักขุ. บทว่า ชาติมรณสมุภเว ได้แก่ เป็นเหตุแห่งชาติและมรณะ. บทว่า อนุปาทา ได้แก่เพราะไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน ๔. บทว่า ชาติมรณสงฺขเย ความว่า หลุดพ้นในเพราะนิพพาน อันเป็นแดนสิ้นไปของชาติและมรณะ.

บทว่า ทิฏฺฐธมฺมาภินิพฺพุตา ความว่า ดับสนิทแล้ว ในเพราะดับกิเลสทั้งหมดในทิฏฐธรรม คือ ในอรรถภาพนี้นั้นแล. บทว่า สพฺพํ ทฺวํ อฺปจฺจํ ความว่า ล่วงเลยวิญญูทุกข์ทั้งหมด.

จบอรรถกถาทุตสวรรค์ที่ ๖

๗. ปฐมราชสูตร

ว่าด้วยท้าวโลกบาลตรวจโลก

[๔๗๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในคิลิที่ ๘ แห่งปักข์ พวกอำมาตย์
บริวารของมหाराชทั้งสี่เที่ยวดูโลกนี้ คิลิที่ ๑๔ แห่งปักข์ พวกบุตรของ
มหाराชทั้งสี่ เที่ยวดูโลกนี้ วันอุโบสถ ๑๕ คำนั้น มหाराชทั้งสี่ เที่ยวดู
โลกนี้ด้วยตนเอง (เพื่อสำรวจ) ว่า ในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา
บำรุงสมณพราหมณ์ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อริชฐานอุโบสถ ถือ
ปฐิชาครอุโบสถ ทำบุญมีจำนวนมากอยู่หรือ ถ้าในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูล
มารดาบิดา ฯลฯ ทำบุญมีจำนวนน้อย มหाराชทั้งสี่ก็บอกแก่คณะเทวดา
ดาวดึงส์ผู้นั่งประชุมในสุธัมมาสภาว่า ข้าแต่ท่านผู้บริทุกข์ทั้งหลาย ในหมู่
มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา ฯลฯ ทำบุญมีจำนวนน้อย เพราะข้อที่บอกนั้น
คณะเทวดาดาวดึงส์ก็เสียใจ (บ่นกัน) ว่า ทิพยกายจักเบาบางเสียละหนอ
อสุรกายจักเต็มไป แต่ถ้าในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา ฯลฯ ทำบุญ
มีจำนวนมาก มหाराชทั้งสี่ก็บอกแก่คณะเทวดาดาวดึงส์ ณ สุธรรมสภาว่า
ข้าแต่ท่านผู้บริทุกข์ทั้งหลาย ในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา ฯลฯ
ทำบุญมีจำนวนมาก เพราะข้อที่บอกนั้น คณะเทวดาดาวดึงส์ก็ชื่นชม (แสดง
ความยินดี) ว่า ทิพยกายจักบริบูรณ์ละพ่อกุณ อสุรกายจักเบาบาง.

จบปฐมราชสูตรที่ ๗

อรรถกถาปฐมราชสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในปฐมราชสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้:-

เทวดาตรวจดูโลกมนุษย์

บทว่า อมจจา ปาริสชฺษา ได้แก่ปาริจาริกเทวดา (เทวดารับใช้).

บทว่า อิมํ โลกํ อนุวิจรณฺติ ความว่า ได้ยินว่า ในวัน ๘ ค่ำ ท้าวสักกเทวราชทรงบัญชาท้าวมหาราชทั้ง ๔ ว่า ท่านทั้งหลาย วันนี้เป็นวัน ๘ ค่ำ ท่านทั้งหลายจงท่องเที่ยวไปยังมนุษยโลก แล้วจดเอาชื่อและโคตรของมนุษย์ที่ทำบุญมา. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้น ก็กลับไปบัญชาบริวารของตนว่า ไปเกิดท่านทั้งหลาย ท่านจงท่องเที่ยวไปยังมนุษยโลก เขียนชื่อและโคตรของมนุษย์ที่ทำบุญลงในแผ่นทองแล้วนำมาเกิด. บริวารเหล่านั้นทำตามคำบัญชาด้วยความเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อิมํ โลกํ อนุวิจรณฺติ ดังนี้.

บทว่า กจฺจิ พหุ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อแสดงอาการตรวจตราดูของเทวดาเหล่านั้น. จริงอยู่ เทวดาทั้งหลายท่องเที่ยวไปตรวจตราดูโดยอาการดังกล่าวมานี้.

การรักษาอุโบสถ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุโปสฺถํ อุปวสนฺติ ความว่า มนุษย์ทั้งหลายอธิษฐานองค์อุโบสถเดือนละ ๘ ครั้ง. บทว่า ปฏิชาครโรหนฺติ ความว่า ทำการ (รักษา) ปฏิชาครอุโบสถ. คนทั้งหลายเมื่อทำการ (รักษา) ปฏิชาคร

อุโบสถนั้น ย่อมทำด้วยการรับและการส่งวันอุโบสถ ๔ วันในกึ่งเดือนหนึ่ง (คือ) เมื่อจะรับอุโบสถวัน ๕ ค่ำ ก็ต้องเป็นผู้รักษาอุโบสถในวัน ๔ ค่ำ เมื่อจะส่งอุโบสถก็ส่งในวัน ๖ ค่ำ. เมื่อจะรับอุโบสถวัน ๘ ค่ำ ก็ต้องเป็นผู้รักษาอุโบสถในวัน ๗ ค่ำ. เมื่อจะส่งอุโบสถก็ส่งในวัน ๙ ค่ำ. เมื่อจะรับอุโบสถวัน ๑๔ ค่ำ ก็ต้องเป็นผู้รักษาอุโบสถในวัน ๑๓ ค่ำ. เมื่อจะส่งอุโบสถก็ส่งในวัน ๑๕ ค่ำ. เมื่อจะรับอุโบสถวัน ๑๕ ค่ำ ก็ต้องเป็นผู้รักษาอุโบสถในวัน ๑๔ ค่ำ. เมื่อจะส่งอุโบสถก็ส่งในวันแรม ๑ ค่ำ.

บทว่า **ปุณฺณานิ กโรหฺติ** ความว่า มนุษย์ทั้งหลายทำบุญ มีประการต่าง ๆ มีการถึงสรณะ รับนิจศีล บูชาด้วยดอกไม้ ฟังธรรม ตามประทีปพันดวง และสร้างวิหารเป็นต้น. เทวดาเหล่านั้น ท่องเที่ยวไปอย่างนี้แล้ว เขียนชื่อและโคตรของมนุษย์ผู้ทำบุญลงบนแผ่นทอง แล้วนำมาถวายท้าวมหาราชทั้ง ๔. บทว่า **ปุตุตา อิมํ โลกํ อนุวิจฺจโรหฺติ** ความว่า (โอรสของท้าวมหาราชทั้ง ๔) ท่องเที่ยวไป (ตรวจดู) เพราะถูกท้าวมหาราชทั้ง ๔ ส่งไปตามนัยก่อนนั้นและ บทว่า **ตทหุ** แปลว่า ในวันนั้น. บทว่า **อุโปสฺเต** แปลว่า ในวันอุโบสถ.

บทว่า **สเจ ภิกฺขเว อปฺปกา โหหนฺติ** ความว่า บริษัทอำมาตย์ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ เข้าไปยังคาม นิคม และราชธานีเหล่านั้น ๆ. ก็เทวดาที่อาศัยอยู่ตามคาม นิคม และราชธานีเหล่านั้น ๆ ทราบว่า อำมาตย์ของท้าวมหาราชทั้งหลายมาแล้ว ต่างก็พากันถือเครื่องบรรณาการไปยังสำนักของเทวดาเหล่านั้น.

เทวดาอำมาตย์เหล่านั้น รับเครื่องบรรณาการแล้ว ก็ถามถึงการ
ทำบุญของมนุษย์ทั้งหลาย ตามนัยที่กล่าวไว้ว่า ท่านผู้บริสุทธิทั้งหลาย มนุษย์
จำนวนมากยังถือกุศลมารดาอยู่หรือ ? เมื่อเทวดาประจำคาม นิคม และราชธานี
รายงานว่ ไซ้แล้ว ท่านผู้บริสุทธิ ในหมู่บ้านนี้ คนโน้น และคนโน้น ยังทำบุญ
อยู่ ก็จัดซื้อและโคตรของมนุษย์เหล่านั้นไว้แล้วไปในที่อื่น.

ต่อมาในวัน ๑๔ ค่ำ แม่บุตรของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็ถือเอาแผ่นทอง
นั้นแล้วท่องเทียวไป จัดซื้อและโคตรตามนัยนั้นนั่นแล. ในวัน ๑๕ ค่ำ อัน
เป็นวันอุโบสถนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็จัดซื้อและโคตรลงไปแผ่นทองนั้น
นั้นแล้วตามนัยนั้น. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้นทราบว่ เวลานี้มีมนุษย์น้อย
เวลานี้มีมนุษย์มาก ตามจำนวนแผ่นทอง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอา
ข้อนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า สเจ ภิกขเว อปฺปกา โหนฺติ มนุสฺสา ดังนี้.

เทวดาชั้นดาวดึงส์

บทว่า เทวานํ ดาวตีสานํ ความว่ เทวดาทั้งหลายได้นามอย่างนี้
ว่ (ดาวดึงส์) เพราะอาศัยเทพบุตร ๓๓ องค์ ผู้เกิดครั้งแรก. ส่วนกล่าว
ด้วยการอุปติของเทวดาเหล่านั้น ได้อธิบายไว้แล้วอย่างพิสดารในอรรถกถา
สักกปัญหสูตรในทีฆนิกาย. บทว่า เตนํ คือ เพราะการบอกนั้น หรือเพราะ
มนุษย์ผู้ทำบุญมีน้อยนั้น. บทว่า ทิพฺพาวต โภ กายา ปริหายิสฺสนฺติ
ความว่ เพราะเทพบุตรใหม่ๆไม่ปรากฏ หมู่เทวดาก็จกเสื่อมสิ้นไป เทวนคร
กว้างยาวประมาณหนึ่งหมื่นโยชน์ อันน่ารื่นรมย์ ก็จกว่างเปล่า. บทว่า
ปริปุริสฺสนฺติ อสุรกายา ความว่ อบาย ๔ จกเต็มแน่น. ด้วยเหตุนี้

เทวดาชั้นดาวดึงส์ จึงเสียใจว่า พวกเราจักไม่ได้เล่นนักร้อง ท่ามกลางหมู่ เทวดาในเทวนครที่เคยเต็มแน่น. แม้ในสุกปิภย์ก็พึงทราบความหมายโดยอุบาย นี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ภูตปุพฺพ ภิกฺขเว สกฺโก เทวานมิหฺโต** ดังนี้ ทรงหมายถึงเวลาที่พระองค์เป็นท้าวสักกเทวราช. อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึง อหยาศัยของท้าวสักกะพระองค์หนึ่ง บทว่า **อนฺุณฺยมาโน** แปลว่า เตือนให้รู้สีก. บทว่า **ตายํ เวลายํ** คือ ในกาลนั้น.

นิพฺพทฺธอุโบสฺส

ในบทว่า **ปาฎิหาริย ปกฺข ขณฺุจ** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้
อุโบสสที่รักษาติดต่อกันตลอดไตรมาสภายในพรรษา ชื่อว่า ปาฎิหาริยปักข อุโบสส. เมื่อไม่สามารถ (จะรักษา) อุโบสสตลอดไตรมาสนั้นได้ อุโบสส ที่รักษาประจำตลอดเดือนหนึ่งในระหว่างวันปวารณาทั้ง ๒ บ้าง เมื่อไม่สามารถ (จะรักษา) อุโบสสประจำตลอดเดือนหนึ่งนั้นได้ (อุโบสส) กิ่งเดือนหนึ่ง ตั้งแต่วันปวารณาแรกบ้าง ก็ชื่อว่า ปาฎิหาริยปักขอุโบสสเหมือนกัน. บทว่า **อภฺุจฺจสฺสุมาคฺคํ** แปลว่า ประกอบด้วยของคุณ ๘. บทว่า **โยปสฺส มาทิสฺส นโร** ความว่า สัตว์แม่โคพึงเป็นเช่นเรา. เล่ากันว่า ท้าวสักกะทราบคุณของอุโบสสมีประการดังกล่าวแล้ว จึงละสมบัติในเทวโลกไปเข้าจำ อุโบสสเดือนละ ๘ วัน.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า **โยปสฺส มาทิสฺส นโร** ความว่า สัตว์แม่โค พึงเป็นเช่นเรา. อธิบายว่า พึงปรารถนาเพื่อได้รับมหาสมบัติ. ในข้อนี้มี อธิบายดังนี้ว่า ก็บุคคลสามารถที่จะได้รับสมบัติของท้าวสักกะด้วยอุโบสสกรรม. เห็นปานนี้.

อธิบายบทว่า วุสิตวา เป็นต้น

บทว่า วุสิตวา ได้แก่ มีการอยู่จบแล้ว. บทว่า กตกรณีโย ได้แก่ ทำกิจที่ควรทำด้วยมรรค ๔ อยู่. บทว่า โอิทภาโร ได้แก่ ปลงชันชภาระ กิเลสภาระและอกิสังฆารภาระอยู่. บทว่า อนุปุตตสทตฺโถ ความว่า อรหัตผลเรียกว่า ประโยชน์ของตน บรรลุประโยชน์ของตนนั้น. บทว่า ปริกุจฉภวสโยชโน ความว่า ชื่อว่ามีสังโยชน์เครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพหมดสิ้นแล้ว เพราะสังโยชน์ที่เป็นเหตุให้ผูกสัตว์ แล้วหลุดร่อนไปในภพทั้งหลายสิ้นแล้ว. บทว่า สมมตญญาวิมุตโต ความว่า หลุดพ้นเพราะรู้โดยเหตุ โดยนัย โดยการณะ.

บทว่า กลลฺลึ วจนาย แปลว่า ควรเพื่อจะกล่าว. บทว่า โยปสฺส มาทีโส นโร ความว่า แม้บุคคลใดจะพึงเป็นพระชีนาสพเช่นกับเรา บุคคลเมื่อนั้นพึงเข้าจำอุโบสถเห็นปานนี้ คือ เมื่อรู้คุณของอุโบสถกรรมพึงอยู่อย่างนี้. อีกนัยหนึ่ง บทว่า โยปสฺส มาทีโส นโร ความว่า สัตว์แม่ใดพึงเป็นเช่นกับเรา. อธิบายว่า พึงปรารถนาเพื่อได้รับมหาสมบัติ. ในบทนี้มีอธิบายดังนี้ว่า ก็บุคคลสามารถที่จะได้รับสมบัติของพระชีนาสพ ด้วยอุโบสถกรรมเห็นปานนี้.

จบอรรถกถาราชสูตรที่ ๗

๘. พุติยราชสูตร*

ว่าด้วยการกล่าวคาถาผิฐฐาน และอุฐฐาน

[๔๗๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ท้าวสักกะจอมเทวดา
เมื่อจะปลุกใจเหล่าเทวดาดาวดึงส์ จึงภายิตคาถานี้ในเวลานั้นว่า

แม่ผู้ใดฟังเป็นเช่นดังข้าพเจ้า ผู้นั้น

ก็พึงถืออุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ในดิถี

ที่ ๑๔ ที่ ๑๕ และที่ ๘ แห่งปักข์ และถือ

อุโบสถปาฏิหาริย์ปักข์เถิด

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลคาถานี้สั้น ท้าวสักกะจอมเทวดาขับไม่
เข้าที่ไม่เป็นการขับดีแล้ว กล่าวไม่เหมาะ ไม่เป็นสุภายิต นั้นเพราะเหตุอะไร
เพราะท้าวสักกะจอมเทวดายังไม่ปราศจากราคะ...โทสะ...โมหะ ส่วนภิกษุ
ผู้เป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว สำเร็จแล้ว ทำกิจที่ควรทำแล้ว ปลงภาระ
แล้ว เสร็จประโยชน์ตนแล้ว สิ้นเครื่องร้อยรัดไว้ในภพแล้ว หลุดพ้นด้วย
ความรู้ชอบแล้ว จึงควรกล่าวคาถานี้ว่า

แม่ผู้ใดฟังเป็นเช่นดังข้าพเจ้า ผู้นั้น

ก็พึงถืออุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ในดิถี

ที่ ๑๔ ที่ ๑๕ และที่ ๘ แห่งปักข์ และถือ

อุโบสถปาฏิหาริย์ปักข์เถิด.

นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะภิกษุนั้น ปราศจากราคะ...โทสะ...โมหะแล้ว

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ท้าวสักกะจอมเทวดา เมื่อจะ
ปลุกใจเหล่าเทวดาดาวดึงส์ จึงภายิตคาถานี้ในเวลานั้นว่า

* สูตรที่ ๘ ง่ายทั้งนั้น ข้อความบางส่วนขยายความไว้ในอรรถกถาสสูตรที่ ๗ แล้ว

แม่ผู้ใดพึงเป็นเช่นข้าพเจ้า ฯลฯ และ

ถืออุโบสถปาฏิหาริย์ปักษ์เกิด.

ก็แลคานันนั้นท้าวสักกะจอมเทวดาขับไม่เข้าที่ ไม่เป็นการจับดีแล้ว กล่าวไม่เหมาะ ไม่เป็นสุภามิต นั้นเพราะเหตุอะไร เพราะท้าวสักกะจอมเทวดา ยังไม่พ้นจาก (ชาติ) ความเกิด (ชรา) ความแก่ (มรณะ) ความตาย (โศก) ความโศก (ปริเทวะ) ความคร่ำครวญ (ทุกข์) ความทุกข์กาย (โทมนัสสะ) ความทุกข์ใจ (อุปายาสะ) ความคับแค้นใจ เรากล่าวว่ายังไม่พ้นทุกข์ ส่วนภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว ฯลฯ หลุดพ้นด้วยความรู้ชอบแล้ว จึงควรกล่าวคานันว่า

แม่ผู้ใดพึงเป็นเช่นดังข้าพเจ้า ฯลฯ

และถืออุโบสถปาฏิหาริย์ปักษ์เกิด.

นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะภิกษุนั้นพ้นแล้วจาก (ชาติ) ความเกิด ฯลฯ (อุปายาสะ) ความคับแค้นใจ เรากล่าวว่าพ้นแล้วจากทุกข์.

จบพุทธยราชสูตรที่ ๘

๕. สุขุมาลสูตร

ว่าด้วยสุขุมาลชาติ และความเมา ๓ ประการ

[๔๗๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเป็นสุขุมาล สุขุมาลยิ่ง สุขุมาล โดยส่วนเดียว เราจะเล่าให้ฟัง ในพระราชนิเวศน์ พระบิดาของเรา โปรดให้สร้างสระโบกขรณี สระหนึ่งปลุกอุบล สระหนึ่งปลุกปทุม สระหนึ่งปลุก

บุณฑริก* เพื่อเราโดยเฉพาะ อนึ่ง เรามีไซ้ใช้แต่จันทน์กาสี ผ้าโพกของเรา ก็เป็นผ้ากาสี เสื้อก็กาสี ฝ้านุ่งก็กาสี ฝ้าห่มก็กาสี* อนึ่ง เสวตฉัตร เขากัน ให้เราทั้งกลางคืน ทั้งกลางวัน เพื่อว่ามีให้ต้องหนาว ร้อน ละออง หนุ้า น้ำค้าง เรามีปราสาท ๓ หลัง หลังหนึ่งสำหรับอยู่ฤดูหนาว หลังหนึ่งสำหรับ อยู่ฤดูร้อน หลังหนึ่งสำหรับอยู่ฤดูฝน* เรานั้น อรรณวนักคนตรีไม่มีบุรุษ ปนบ้ำเรออยู่ในปราสาทฤดูฝนตลอด ๔ เดือนฤดูฝน มิได้ลงไปภายล่างปราสาท เลย ในพระราชนิเวศน์แห่งพระบิดาเรา ให้ข้าวสาธิตกับเนื้อแก่ทาส กรรมกร และคนอาศัย เท่ากับในนิเวศน์ผู้อื่น ๆ ที่ให้ข้าวปลายเป็นสองกับน้ำผักดอง แก่ทาส กรรมกร และคนอาศัย

ก่อนกฤษฎ์ทั้งหลาย เรานั้น เพียบพร้อมไปด้วยฤทธิ์เห็นปานนี้ และความสุขุมลเหลือเกินถึงเช่นนี้ ก็ยังได้คิดว่า ปุณฺณผู้มีได้สดับ ตัวเอง ก็มีอันจะต้องแก่ ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ แต่เห็นคนอื่นแก่แล้วอึดอัด ระอา ชิงชัง ลืมตัวเสียทีเดียว ถึงตัวเราเล่าก็มีอันจะต้องแก่ ไม่ล่วงพ้นความแก่ ไปได้ ก็แต่ว่าข้อซึ่งเราเองก็เป็นคนมีอันจะต้องแก่ ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ อยู่เหมือนกัน เห็นคนอื่นแก่แล้วจะพึงอึดอัด ระอา ชิงชัง นั้นไม่สมควร แก่เราเลย กฤษฎ์ทั้งหลาย เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่เช่นนี้ ความเมาในความหนุ่ม ได้หายไปหมด

ปุณฺณผู้มีได้สดับ ตัวเองก็มีอันจะต้องเจ็บไข้ ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ ไปได้ แต่เห็นคนอื่นเจ็บไข้แล้ว อึดอัด ระอา ชิงชัง ลืมตัวเสียทีเดียว

๑. อุบล บัวสายหลากสี ปทุม บัวก้านสีแดง (บัวหลวง) บุณฑริก บัวก้านสีขาว
๒. กาสี เป็นชื่อแคว้น ซึ่งมีเมืองพาราณสีเป็นเมืองหลวง สินค้าของแคว้นนี้ มีหลายอย่าง ขึ้นชื่อและราคาสูงในสมัยนั้น ซึ่งคนชั้นสุขุมลนิยมใช้ ๓. ตามนี้แสดงว่าครั้งนั้นนับฤดูหนาว เป็นต้นปี ฤดูฝนเป็นปลายปี เพราะฉะนั้นพรรษา (ฝนหรือฤดูฝน) จึงแปลว่าปี

ถึงตัวเราเล่า ก็มีอันจะต้องเจ็บไข้ ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ก็แต่ว่าข้อซึ่งเราเองก็เป็นคนมีอันจะต้องเจ็บไข้ ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้อยู่เหมือนกัน เห็นคนอื่นเจ็บไข้แล้วจะพึงอึดอัด ระอา ชิงชัง นั้นไม่สมควรแก่เราเลย ภิภุทั้งหลาย เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่เช่นนี้ ความเมาในความไม่มีโรคได้หายไปหมด

ปุถุชนผู้มีได้สดับ ตัวเองก็มีอันจะต้องตาย ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ แต่เห็นคนอื่นตายแล้วอึดอัด ระอา ชิงชัง ลืมตัวเสียทีเดียว ถึงตัวเราเล่าก็มีอันจะต้องตาย ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ก็แต่ว่าข้อซึ่งเราเองก็เป็นคนมีอันจะต้องตาย ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้อยู่เหมือนกัน เห็นคนอื่นตายแล้วจะพึงอึดอัด ระอา ชิงชัง นั้นไม่สมควรแก่เราเลย ภิภุทั้งหลาย เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่เช่นนี้ ความเมาในชีวิต (ความเป็นอยู่) ได้หายไปหมด

ดูก่อนภิภุทั้งหลาย ความเมา ๓ นี้ ๓ คืออะไร คือ ความเมาในความหนุ่ม ๑ ความเมาในความไม่มีโรค ๑ ความเมาในชีวิต ๑.

ปุถุชนผู้มีได้สดับ ที่เมาในความหนุ่มก็ดี เมาในความไม่มีโรคก็ดี และเมาในชีวิตก็ดี ย่อมประพฤติกุจริตด้วยกาย ด้วยวาจาและด้วยใจ ปุถุชนนั้นครั้งประพฤติกุจริตด้วยกาย ด้วยวาจาและด้วยใจแล้ว เพราะกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติวินิบาตนรก

ภิภุผู้เมาในความหนุ่มก็ดี เมาในความไม่มีโรคก็ดีและเมาในชีวิตก็ดี ย่อมลาสิกขา กลับเป็นหินเพศ*

* เพศทรม เพศต่ำ คือเพศฆราวาส.

ปุณฺชนทั้งหลายก็เป็นตามธรรมดา คือ

มีอันจะต้องเจ็บ มีอันจะต้องแก่และมีอัน
จะต้องตาย แต่เกลียดชัง (คนอื่น) ที่
เป็นตามธรรมดานั้น

ข้อซึ่งเราจะพึงเกลียดชัง สภาพอัน
นั้นในสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีอันจะต้องเป็น
อย่างนั้น นั้นไม่สมควรแก่เราผู้ซึ่งมีอัน
เป็นอยู่อย่างนั้นเหมือนกัน

เมื่อเราเห็นอยู่อย่างนั้น ได้รู้ธรรมอัน
ไม่มีอุปธิแล้ว ความเมาอันใดในความ
ไม่มีโรค ในความหนุ่ม และในชีวิต
เราครอบงำความเมาทั้งปวงนั้นเสีย ได้เห็น
เนกขัมมะ (การออกจากกาม) ว่าเป็น
ความเกษม (ปลอดโปร่ง) ความอุตสาหะ
(ในเนกขัมมะ) จึงได้มีแก่เราผู้เห็นพระ-
นิพพานอยู่จำเพาะหน้า

†
เดี๋ยวนี้เราเป็นคนไม่ควรจะเสพกาม
ทั้งหลายแล้ว เราจักเป็นผู้ไม่ถอยกลับ มี
พรหมจรรย์เป็นเบื้องหน้า.

จบสุขุมมาลสูตรที่ ๕

อรรถกถาสุขมาลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสุขมาลสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

สุขมาลชาติ

บทว่า **สุขมาโล** คือ (เรตถาคต) เป็นผู้ไม่มีทุกข์. บทว่า **ปรมสุขมาโล** คือ เป็นผู้ไม่มีทุกข์อย่างยิ่ง. บทว่า **อจุจนุตสุขมาโล** คือ เป็นผู้ไม่มีทุกข์ตลอดเวลา. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำนี้ เพราะทรงหมายถึงว่า พระองค์ไม่มีทุกข์ นับตั้งแต่เสด็จอุบัติในเมืองกบิลพัสดุ์. แต่ในเวลาทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ทุกข์ที่พระองค์เสวยไม่มีที่สุด.

บทว่า **เอตตุถา** คือ ในสระโบกขรณีแห่งหนึ่ง. บทว่า **อุปปลิ วปฺปติ** ความว่า เขาปลุกอุบลเขียวไว้. สระโบกขรณินั้น คาดายด้วย ปาดอกอุบลเขียว. บทว่า **ปทุมํ** ได้แก่ บัวขาว. บทว่า **ปฺนฺทริก*** ได้แก่ บัวแดง. สระโบกขรณีทั้งสองสระนอกนี้ คาดายไปด้วยบัวขาว และบัวแดงดังพรรณนามานี้.

วิสสุกรรมเทพบุตรสร้างสระโบกขรณี

ดังได้สดับมา ในเวลาที่พระโพธิสัตว์มีพระชนมายุได้ ๗-๘ พรรษา พระราชา (สุทโชนะ) ตรัสถามอำมาตย์ทั้งหลายว่า พวกเด็กเล็ก ๆ ชอบเล่น กีฬาประเภทไหน. อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ชอบเล่นน้ำ พระเจ้าข้า. จากนั้น พระราชารับสั่งให้ประชุมกรรมกรชุดดินแล้วให้เลือกเอาที่สำหรับ สร้างสระโบกขรณี.

* บาลีว่า ปทุมํ ได้แก่ บัวแดง ปฺนฺทริก ได้แก่ บัวขาว.

เวลานั้น ท้าวสักกเทวราชทรงใคร่ครวญดูทรงทราบความเป็นไปนั้นแล้ว ทรงดำริว่า เครื่องใช้ของมนุษย์ไม่สมควรแก่พระโพธิสัตว์เลย เครื่องใช้ทิพย์ (ต่างหาก) จึงสมควร ดังนี้ แล้วตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาตรัสว่า ไปเถิดพ่อ พ่อจงสร้างสระโบกขรณีในสนามเล่นของพระมหาสัตว์. วิสสุกรรมเทพบุตรทูลถามว่า จะให้มีลักษณะอย่างไร พระเจ้าข้า.

ท้าวสักกะรับสั่งว่า สระโบกขรณีต้องไม่มีโคลนเลน เกลือ่นกล่นด้วยแก้วมณี แก้วมุกดา และแก้วประพาฬ ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ๓ ประการ พร้อมมูลด้วยบันไดที่มีชั้นบันไดทำด้วยทอง เงิน และแก้วมณี มีราวบันไดทำด้วยแก้วมณี มีชুমบันไดทำด้วยแก้วประพาฬ และในสระนี้ต้องมีเรือทำด้วยทอง เงิน แก้ว มณี และแก้วประพาฬ ในเรือทองต้องมีบัลลังก์เงิน ในเรือเงินต้องมีบัลลังก์ทอง ในเรือแก้วมณีต้องมีบัลลังก์แก้วประพาฬ ในเรือแก้วประพาฬต้องมีบัลลังก์แก้วมณี ต้องมีสะพานค้ำน้ำทำด้วยทอง เงิน แก้ว มณี และแก้วประพาฬ และสระโบกขรณีต้องค้ำด้วยปทุม ๕ ชนิด. วิสสุกรรมเทพบุตรรับพระบัญชาท้าวสักกเทวราชว่า ได้ พระเจ้าข้า ดังนี้แล้ว ลงมาตอนกลางคืนสร้างสระโบกขรณีโดยทำนองนั้นนั่นแล ในที่ที่พระราชารับสั่งให้เลือกเอา.

ถามว่า ก็สระโบกขรณีเหล่านั้น ไม่มีโคลนเลนมิใช่หรือ แล้วปทุมทั้งหลายบานในสระนี้ได้อย่างไร. ตอบว่า ได้ยินว่า วิสสุกรรมเทพบุตรนั้นสร้างเรือลำเล็ก ๆ ที่ทำด้วยทอง เงิน แก้ว มณี และแก้วประพาฬไว้ตามที่ต่าง ๆ ในสระโบกขรณีเหล่านั้น แล้วอธิษฐานว่า เรือเหล่านี้จึงเต็มด้วยโคลนเลนเกิดและขอบัว ๕ ชนิด จงบานในเรือนี้เถิด. บัว ๕ ชนิด ก็บานแล้ว

ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้. ละอองเกษรก็ฟุ้ง. หม่อมกร ๕ ชนิดก็พากัน
บินเคล้าคลึง. วิสสุกรรมเทพบุตรสร้างสระโบกขรณีเหล่านั้นเสร็จอย่างนี้แล้ว
ก็กลับไปยังเทวบุรีตามเดิม.

ครั้นราตรีสว่าง มหาชนเห็นแล้วก็คิดกันว่า สระโบกขรณีคงจักมีใคร
นิรมิตถวายพระมหาบุรุษเป็นแน่ จึงพากันไปกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ.
พระราชามีมหาชนห้อมล้อม เสด็จไปทอดพระเนตรดูสระโบกขรณีก็ทรง
โสมนัสว่า สระโบกขรณีเหล่านี้ เทวดาคงจักนิรมิตขึ้นด้วยบุญฤทธิ์แห่ง
โอโรสของเรา. ตั้งแต่นั้นมา พระมหาบุรุษก็เสด็จไปทรงเล่นน้ำ.

บทว่า ยาวเทว ในบทว่า ยาวเทว มมุตถาย นี้ เป็นคำกำหนด
ถึงเขตแดนแห่งการประกอบ อธิบายว่า เพียงเพื่อประโยชน์แก่เราเท่านั้น
ไม่มีเหตุอย่างอื่นในเรื่องนี้. บทว่า น โข ปนสุสาห์ ตัดบทเป็น น โข
ปนสุส อห. บทว่า กาสิกิ จนุทนํ ได้แก่ไม้จันทน์แคว้นกาสิ เนื้อ
ละเอียดอ่อน. บทว่า กาสิกิ สุ เม ตํ ภิกขเว เวรณํ ความว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ผ้าโพกศีรษะของเรา ก็เป็นผ้าแคว้นกาสิ. ก็คำว่า
สุ และ ตํ ในบทว่า กาสิกิ สุ เม ตํ เวรณํ นี้เป็นเพียงนิบาต.

บทว่า เม เป็นนัจฉฐีวิภัติ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ผ้าโพกศีรษะ
ของเราตถาคตเนื้อละเอียดแท้. บทว่า กาสิกา กณฺฐกา ได้แก่ แม้นลอง
พระองค์ ก็เป็นนลองพระองค์ชนิดละเอียดอ่อน. บทว่า เสตจฺจตุตฺ ฐารียติ
ความว่า ตั้งเสวตฉัตรของมนุษย์ ทั้งเสวตฉัตรทิพย์ ก็กั้นอยู่เหนือศีรษะ
ด้วยเหมือนกัน. บทว่า มา นํ ลิตฺตํ วา ความว่า ขอความหนาวหรือ
ความร้อนเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง อย่าได้สัมผัสพระโพธิสัตว์นั้นเลย.

๑. ปาฐะว่า ปารุปนกณฺฐโก จ ลีสกณฺฐโก จ ฉบับพม่าเป็น ปารุปนกณฺฐโกปิ สมนกณฺฐโก
จ แปลตามฉบับพม่า.

การสร้างปราสาท ๓ อตุ

บทว่า ตโย ปาสาทา อเหตุ ความว่า ได้ยินว่า เมื่อพระ-
โพธิสัตว์ประสูติแล้วมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะทรงดำริว่า
จักให้สร้างปราสาทสำหรับพระราชโอรสประทับอยู่ จึงรับสั่งให้ช่างไม้มา
ประชุมพร้อมกัน แล้วรับสั่งให้ทำโครงร่างปราสาท ๕ ชั้น ตามฤกษ์ยามดีแล้ว
ให้สร้างปราสาท ๓ หลัง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาปราสาททั้ง ๓ หลัง
นั้น จึงตรัสคำนี้ว่า ตโย ปาสาทา อเหตุ.

ในบทว่า เหมนติโก เป็นต้น มีอธิบายว่า ปราสาทหลังที่ทรง
ประทับอยู่ได้อย่างสำราญในฤดูเหมันต์ ชื่อว่า เหมันติกปราสาท (ปราสาท
หลังที่ประทับอยู่ในฤดูเหมันต์). แม้ในสองบทนอกนี้ก็มิมี นีแล. ก็ในบท
เหล่านี้ มีความหมายของคำดังนี้ การอยู่ในฤดูเหมันต์ ชื่อว่า เหมันตะ
ปราสาทชื่อว่า เหมันติกะ เพราะเหมาะสมกับฤดูเหมันต์. แม้ในสองบทนอกนี้
ก็มิมี นีแล.

ปราสาทฤดูหนาว

บรรดาปราสาททั้ง ๓ หลังนั้น ปราสาทในฤดูเหมันต์มี ๕ ชั้น ก็แลชั้น
(แต่ละชั้น) ของปราสาทนั้น ได้ต่ำลงต่ำลง (ตามลำดับ) ก็เพื่อให้รับไออุ่น
ประดูและหน้าต่างที่ปราสาทหลังนั้นก็มิบานติดสนิทไม่มีช่อง ช่างไม้ทั้งหลาย
แม้เมื่อทำจิตรกรรมก็เขียนเป็นกองไฟลุกสว่างอยู่ในชั้นนั้น ๆ ก็เครื่องลาดพื้น
ในปราสาทนี้ทำจากฝ้ายกัมพล. ฝ้ายมัน เพดาน ฝ้ายนุ่น ฝ้ายห่ม และ
ฝ้ายโปกสีระษะก็เหมือนกัน (คือทำจากฝ้ายกัมพล). หน้าต่างก็เปิดในตอนกลางวัน
แล้วปิดในตอนกลางคืน เพื่อให้รับความร้อน.

ปราสาทฤดูร้อน

ปราสาทฤดูร้อนมี ๕ ชั้น. ก็ชั้น (แต่ละชั้น) ในปราสาทนี้ (ยก) สูง ไม่คับแคบเพื่อให้อุณหภูมิเย็น. ประตูและหน้าต่างปิดไม่สนิทนัก มีช่อง และติดตาข่าย. ในงานจิตรกรรม เขาได้เขียนเป็นดอกอุบล ดอกปทุม และดอกบุณฑริกไว้. ก็เครื่องลาดพื้นในปราสาทนี้ทำจากผ้าเปลือกไม้ ผ้าม่าน เพดาน ผ้านุ่ง ผ้าห่ม และผ้าโพกศีรษะ (ก็ทำจากเปลือกไม้) เหมือนกัน. และตรงที่ใกล้หน้าต่างในปราสาทนี้ พวกช่างไม้ก็ตั้งคุ่มไม้ ๕ คุ่ม ใส่น้ำจนเต็ม แล้ว เอาดอกบัวเขียวเป็นต้นคลุมไว้. เขาน้ำตกรวดตามทีเหล่านั้น เป็นเหตุให้ สายน้ำไหลออกมาเหมือนเมื่อฝนตก ภายปราสาทเขาวางรางไม้ที่มีโคลนใส่อยู เต็มไว้ในที่นั้น ๆ แล้วปลุกบัวเบญจวรรณไว้. บนยอดปราสาทก็ผูกเชือก หนึ่งกระป๋องแห้งไว้ ใช้เครื่องยนต์ยกก้อนหินขึ้นสูงจนกระทั่งถึงหลังคาแล้ว เป็นเหตุให้สายน้ำไหลออกมาเหมือนเมื่อคราวฝนตก เสียงน้ำไหลจะเป็นเหมือน เสียงฟ้าร้อง ก็ประตูและหน้าต่างในปราสาทหลังนี้ปิดไว้ในเวลากลางวันแล้ว เปิดในเวลากลางคืน.

ปราสาทฤดูฝน

ปราสาทฤดูฝนมี ๗ ชั้น. ก็ชั้น (แต่ละชั้น) ในปราสาทหลังนี้ไม่สูง เกินไปและไม่ต่ำเกินไป เพื่อต้องการให้ได้รับอากาศทั้ง ๒ ฤดู (เย็นและร้อน) ประตูกับหน้าต่างลงบานก็ปิดสนิทดี ลงบานก็ห่าง. แม้จิตรกรรมในปราสาท นั้น ในที่กลางแห่งก็ทำเป็นกองไฟลุกโชน ในที่กลางแห่งก็ทำเป็นสระธรรมชาติ. ก็ผ้ามีผ้าลาดพื้นเป็นต้นในปราสาทหลังนี้ ก็ปนกันทั้งสองชนิด คือ ทั้งผ้า กัมพลและผ้าเปลือกไม้. ประตูกับหน้าต่างลงบานก็เปิดตอนกลางคืนแล้วปิด ตอนกลางวัน ลงบานก็เปิดตอนกลางวัน แล้วปิดตอนกลางคืน. ปราสาททั้ง

๓ หลัง ส่วนสูงมีขนาดเท่ากัน. แต่มีความแตกต่างกันในเรื่องชั้น.

พระโพธิสัตว์แสดงศิลปะ

เมื่อสร้างปราสาทสำเร็จลงอย่างนี้แล้ว พระราชาทรงดำริว่า โอรสของเราเจริญวัยแล้ว เราจักให้ยกเสวตฉัตรขึ้นเพื่อเขา แล้วคอยคูสิริราชสมบัติ. พระองค์จึงทรงส่งพระราชสาส์น ไปถึงเจ้าศากยะทั้งหลายว่า โอรสของหม่อมฉันเจริญวัยแล้ว หม่อมฉันจักสถาปนาเขาไว้ในราชสมบัติ ขอเจ้าศากยะทั้งหลายจงส่งเจ้าหญิงผู้เจริญวัยในวังของตน ๆ ไปยังราชมณเฑียรนี้เถิด.

เจ้าศากยะเหล่านั้นได้สดับพระราชสาส์นแล้ว ต่างทรงดำริว่า พระกุมารสมบุรณ์ด้วยพระรูปน่าทัศนาเท่านั้น (แต่ว่า) ไม่ทรงรู้ศิลปะอะไร ๆ เลย จักไม่สามารถเลี้ยงดูพระวรชายาได้หรอก พวกเราจักไม่ยอมยกลูกสาวให้.

พระราชาทรงสดับข่าวนั้น แล้วได้เสด็จไปยังสำนักพระราชโอรสแล้วตรัสบอก. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่พระบิดา หม่อมฉันควรจะแสดงศิลปะอะไร

พระราชาตรัสว่า ลูกควรยกสหัสตถามธนู (ธนูที่หนักต้องใช้แรงคน ๑,๐๐๐) ขึ้นนะลูก. ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงทรงให้นำมา. พระราชารับสั่งให้นำธนูมาให้พระราชโอรส. ธนูนั้นใช้คน ๑,๐๐๐ คนยกขึ้น ใช้คน ๑,๐๐๐ คนยกลง. พระมหาบุรุษให้นำธนูมาแล้ว ประทับนั่งบนบัลลังก์ ทรงเกี่ยวสายไว้ที่พระบาททั้งคู่ (นิ้วโป่งพระบาท) แล้วดึงมา ทรงเอาพระบาททั้งคู่ (นิ้วโป่งพระบาท) นั้นเองนำธนูมาแล้ว จับคันธนูด้วยพระหัตถ์ซ้าย ทรงเหนี่ยวสายมาด้วยพระหัตถ์ขวา ท้าวทั้งพระนครถึงอาการตกตะลึง. และเมื่อมีใครถามว่า เสียงอะไร? เจ้าศากยะทั้งหลายก็ตอบกันว่า ฟังฝนคำราม. ที่นั่นคนอื่นพวกหนึ่งก็ตอบว่า พวกท่านไม่รู้หรือ ไม่ใช่ฟ้าฝนคำรามหรอก นั่นเป็น

เสียงปล่อยสายธนูของพระราชกุมาร เผ่าอังคีรส์ผู้ทรงยกธนูที่ต้องใช้แรงคนถึง ๑,๐๐๐ คน แล้วทรงขึ้นสาย. เจ้าศากยะทั้งหลาย ต่างก็มีพระทัยชื่นชมด้วยการแสดงศิลปะเพียงเท่านั้น.

พระมหามุรุษกราบทูลพระราชบิดาว่า หม่อมฉันควรจะทำอะไร
อย่างอื่นอีกไหม ?

พระราชบิดาตรัสตอบว่า ลูกควรเอาลูกศรยิงแผ่นเหล็กหนาประมาณ ๘ นิ้วให้ทะลุ.

พระมหามุรุษยิงทะลุแผ่นเหล็กนั้น แล้วกราบทูลว่า หม่อมฉันควรจะทำอะไรอย่างอื่นอีกไหม ?

พระราชบิดาตรัสตอบว่า ลูกควรยิงแผ่นกระดานไม้ประคู้หนา ๔ นิ้วให้ทะลุ.

พระมหามุรุษยิงทะลุแผ่นกระดานนั้น แล้วกราบทูลว่า หม่อมฉันควรจะทำอะไรอย่างอื่นอีกไหม ?

พระราชบิดาตรัสตอบว่า ลูกควรยิงแผ่นกระดานไม้มะเดื่อหนา ๑ คืบให้ทะลุ.

พระมหามุรุษยิงแผ่นกระดานไม้มะเดื่อนั้นแล้ว กราบทูลว่าหม่อมฉันควรจะทำอะไรอย่างอื่นอีกไหม ?

พระราชบิดาตรัสตอบว่า ลูกควรยิงแผ่นกระดานที่ผูกติดไว้ที่เครื่องยนต์ ๑๐๐ แผ่นให้ทะลุ.

พระมหามุรุษยิงทะลุแผ่นกระดาน ๑๐๐ แผ่นนั้นแล้ว กราบทูลว่าหม่อมฉันควรจะทำอะไรอย่างอื่นอีกไหม ?

พระราชบิดาตรัสตอบว่า ลูกควรยิงหนังกระบือแห้งหนา ๖๐ ชั้นให้ทะลุ.

พระมหามุรุษยิงทะลุหนังกระบือแห้งนั้นแล้ว กราบทูลว่าหม่อมฉันควรจะทำอะไรอย่างอื่นอีกไหม ?

ลำดับนั้น เจ้าศากยะทั้งหลาย ก็บอก (ให้) ยิง) เกวียนบรรทุกรถราย เป็นต้น.

พระมหาสัตว์ยิงทะลุทั้งเกวียนบรรทุกรถรายทั้งเกวียนบรรทุกรถฟางแล้ว ยิงลูกศรลงไปในน้ำลึกประมาณ ๑ อูสกะ (และ) ยิงขึ้นไปบนบกไกลประมาณ ๘ อูสกะ.

ที่นั่น เจ้าศากยะทั้งหลาย ก็กราบทูลพระมหาสัตว์นั้นว่า บัดนี้ พระองค์ควรยิงชนทรายให้ทะลุ โดยมีมะเขือเป็นเครื่องหมาย.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงให้ผูก (ชนทราย).

เจ้าศากยะทั้งหลายก็สั่งว่า พ่อทั้งหลาย พวกพ่อจงมาช่วยกันให้ผูก (ชนทราย) คือพวกหนึ่ง จงผูกไว้ในระยะทางระหว่างเสียงกีกก้อง คือ พวกหนึ่งจงเดินทางล่องหน้าไป ผูกไว้ในระยะทางคาวุตหนึ่ง พวกหนึ่งจงเดินทางล่องหน้าไป ผูกไว้ในระยะทางกึ่งโยชน์ พวกหนึ่งจงเดินทางล่องหน้าไป ผูกไว้ในระยะทาง ๑ โยชน์.

พระมหาสัตว์ให้ผูกชนทรายในระยะทางไกลประมาณ ๑ โยชน์ โดยมีมะเขือเป็นเครื่องหมาย แล้วยิงลูกศรไปในทิศทั้งหลาย ซึ่งหนาแน่นด้วยแผ่นเมฆ ในยามราตรีที่มีคสนิม. ลูกศรวิ่งไปผ่านชนทรายในระยะทางไกลประมาณ ๑ โยชน์ แล้ว (ตกลง) แทะทะลุแผ่นดินไป และไม่ใช่ว่ามีแต่ยิงลูกศรเพียงเท่านั้น อย่างเดียวเท่านั้น.

ก็วันนั้น พระมหาสัตว์ทรงแสดงศิลปะที่มีอยู่ใน โลกครบทุกชนิด.^๔ เจ้าศากยะทั้งหลาย ตกแต่งพระธิดาของตน ๆ แล้ว ส่งไปถวาย. นางระบำได้มีจำนวนถึง ๔๐,๐๐๐ นาง. พระมหาบุรุษประทับอยู่ในปราสาททั้ง ๓ หลัง คูดังเทพบุตร.

๑. ปาฐะว่า วิชฌตุ จบัณพมาเป็น พชฌตุ แปลตามฉบับพม่า.

๒. ๓. ๔. ปาฐะว่า วิชฌตุ จบัณพมาเป็น พนุชฌตุ แปลตามฉบับพม่า.

๕. ปาฐะว่า โลก เวตตมานิ สิปปิ จบัณพมาเป็น โลก เวตตมานสิปปิ.

ในปราสาทไม่มีผู้ชายเลย

บทว่า นิปุปริเสหิ ตูริเยหิ ความว่า คนตรีที่ปราศจากบุรุษ. และในปราสาทนี้ ไม่ใช่ว่าการคนตรีเท่านั้นที่ไม่มีบุรุษ (เล่น) ก็หาไม่ได้. แม้ว่าสถานที่ทุกแห่งก็ไม่มีบุรุษประจำด้วยเหมือนกัน. แม้คนเฝ้าประตูก็เป็นสตรีอีกเช่นกัน. พวกที่ทำงานในคราวถวายการสรองสนานเป็นต้น ก็เป็นสตรีด้วยเหมือนกัน

เล่ากันว่า พระราชาทรงดำริว่า ความรังเกียจ จะเกิดขึ้น แก่ ลูกชายของเราผู้แสวงสุขสมบัติจากอิสริยยศเห็นปานนั้นอยู่ เพราะได้เห็นบุรุษขอความรังเกียจนั้นอย่าได้มีแก่ลูกของเราเลย ดังนี้แล้ว จึงทรงแต่งตั้งสตรีไว้ในทุกหน้าที่. บทว่า ปริจารยมาโน ความว่า บันเทิงใจอยู่.

พระโพธิสัตว์มิได้เสด็จลงชั้นล่างเลย

บทว่า น เหนฺฐาปาสาทํ โอรุหามิ ความว่า เราตถาคตมิได้ลงจากปราสาทไปข้างล่างเลย เพราะเหตุนั้น บุรุษสักคนหนึ่ง (แม้กระทั่งเด็ก) ไร่ผมจุกก็มิได้เห็นเราตถาคตเลยตลอด ๔ เดือน. บทว่า ยถา คือ โดยนิยามใด. บทว่า ทาสกมฺมกรโปริสสุต ได้แก่ ทาส กรรมกรที่ได้รับ การเลี้ยงด้วยค่าอาหารประจำวัน และคนที่อาศัยอยู่กิน (ตลอดไป). บทว่า กณฺหาขกํ ได้แก่ ข้าวปนปลายข้าว. บทว่า วิลฺลฺกทฺตุตฺติยํ ได้แก่ มีน้ำผักดอง เป็นที่ ๒. บทว่า เอวรฺฐปาย อิทฺฐิยา ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยบุญฤทธิ์ มีกำเนิดอย่างนี้. บทว่า เอวรฺฐเปน จ สฺสุขฺมาเลน ได้แก่ และผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ไม่มีทุกข์มีกำเนิดอย่างนี้. ปาฐะเป็น สุขฺมาเลน ดังนี้ก็มี.

เหตุผลที่ตรัสสุขสมบัติของพระองค์

พระตถาคตตรัสเล่าถึงสิริสมบัติของพระองค์ ด้วยฐานะเพียงเท่านั้น ดังพรรณนามานี้ และเมื่อตรัสเล่า ก็หาได้ตรัสเล่าเพื่อความลำพองพระทัยไม่. แต่ตรัสเล่าเพื่อทรงแสดงถึงลักษณะของความไม่ประมาทนั่นเองว่า เราตถาคต สถิตอยู่ในสมบัติ แม้เห็นปานนี้ ก็ยังไม่ประมาทเลย. ด้วยเหตุนี้แล พระองค์ จึงตรัสคำว่า **อสุตฺตวา โข ปุชฺชฺชนฺ** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรี** ได้แก่ บุคคลอื่น. บทว่า **ชิตฺถํ** ได้แก่ ทรุศโทรมเพราะชรา. บทว่า **อภฺยฺยติ** ได้แก่ เป็นผู้เอือมระอา. บทว่า **หฺรยติ** ได้แก่ ทำความ ละอาย คือ ละอายใจ. บทว่า **ชฺคฺจฺจติ** ได้แก่ เกิดความรังเกียจขึ้นเหมือน ได้เห็นของไม่สะอาด. บทว่า **อตฺตํณฺยว อติสฺตฺวา** ความว่า อึดอัด ระอา ลืมนอนว่ามีชราเป็นธรรมดา. บทว่า **ชฺรชฺชมฺ** ได้แก่ มีชราเป็นสภาพ. บทว่า **ชฺร อนฺตีโต** ความว่า เราตถาคตไม่พ้นชราไปได้ ยังคงเป็นไปอยู่. ภายในชรา. บทว่า **อิติ ปฏฺิสถฺจฺกฺขโต** ได้แก่ ผู้พิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้.

ความเมา ๓ อย่าง

ความเมาเพราะมานะที่อาศัยความเป็นหนุ่มเกิดขึ้น ชื่อว่า **โยพพนมฺหะ**. บทว่า **สพฺุโส ปหฺยิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความเมาที่ละ ได้แล้ว โดยอาการทั้งปวงให้เป็นเหมือนว่าละได้แล้วด้วยมรรค. แต่นักศึกษา ฟังทราบว่าเป็นความเมาไม่ใช่ละได้ด้วยมรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ละ ได้ด้วยการพิจารณา (วิปัสสนา). เพราะเหตุว่าท้าวทั้งหลายแสดงบุคคลผู้ประสบ กับชรา แก่พระโพธิสัตว์. ตั้งแต่นั้นมาจนกระทั่งได้เป็นพระอรหันต์ ชื่อว่า

ความเมาในความเป็นหนุ่ม ไม่เกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์เลยในระหว่าง. แม้ใน
สองบทที่เหลือก็มีนัย นี้แล. อนึ่ง ในสองบทที่เหลือนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้
ความเมาด้วยอำนาจมานะที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความไม่มีโรคว่า เราเป็นคน
ไม่มีโรค ชื่อว่า **อโรคยมตะ**. ความเมาด้วยอำนาจมานะที่เกิดขึ้นเพราะอาศัย
ชีวิตว่า เราเป็นอยู่มาได้นาน ชื่อว่า **ชีวิตมตะ**. บทว่า **สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย**
ได้แก่ บอกคืนสิกขา. บทว่า **หีนายาวตฺตติ** ได้แก่ เวียนมาเพื่อภาวะที่เลว
คือ เพื่อเป็นคฤหัสถ์อันเป็นภาวะที่ต่ำ.

บทว่า **ยถาธมฺมา** ได้แก่ มีสภาวะเป็นอย่างใดด้วยสภาวะทั้งหลาย
มีความเจ็บป่วยเป็นต้น. บทว่า **ตถาสนฺตนา** มีอธิบายว่า เป็นผู้มีความ
เจ็บป่วยเป็นต้น เป็นสภาวะที่ไม่แปรผันเหมือนที่มีอยู่นั้นแหละ. บทว่า
ชิจฺจจฺนฺตติ ได้แก่ รังเกียจบุคคลอื่น. บทว่า **มม เอววิหริโน** ความว่า
เมื่อเราตถาคตอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ คือ ด้วยการอยู่อย่างน่ารังเกียจ ความ
รังเกียจอย่างนี้ พึงเป็นของไม่เหมาะสมคือไม่สมควร.

บทว่า **โสหํ เอว วิหฺรณฺโต** ความว่า เราตถาคตนั้นอยู่อย่างนี้
คือ (อยู่อย่าง) ไม่รังเกียจบุคคลอื่น. อีกอย่างหนึ่ง (เราตถาคตนั้น) อยู่
อย่างนี้ คือ อยู่โดยมีการพิจารณาเป็นธรรมเครื่องอยู่นี้. บทว่า **ณตฺวา**
ธมฺมํ นิรฺรูปฺธี ความว่า ทราบธรรมคือพระนิพพานซึ่งเว้นจากอุปธิทั้งปวง.
บทว่า **สพฺุเพ มเท อภิโภสุมิ** ความว่า เราตถาคตครอบงำ คือ ก้าวล่วง
ความเมาหมดทั้ง ๓ อย่าง.

บทว่า **เนกฺขมฺเม ทฺฐจฺจ เขมตํ** ความว่า เห็นภาวะที่เกษมใน
พระนิพพาน. ปาฐะเป็น **เนกฺขมฺมํ ทฺฐจฺจ เขมโต** ก็มี. ความหมายก็
คือว่า เห็นเนกขัมมะโดยความเป็นสภาวะที่เกษม.

บทว่า ตสุส เม อหุ อุตสาโห ความว่า เมื่อเรานั้นเห็น
พระนิพพาน กล่าวคือเนกขัมมะนั้นอย่างแจ่มแจ้ง จึงได้มีความอุตสาหะ
หมายความว่า ได้มีความพยายาม.

บทว่า นาคิ ภพฺโพ เอตริหิ กามานิ ปฏิเสวิตุ ความว่า
บัดนี้ เราตถาคตไม่ควรที่จะเสพกามทั้งสองอย่าง. บทว่า อนิวตฺติ ภวิสฺสามี
ความว่า เราตถาคตจักไม่หวนกลับ คือ จักไม่ถอยกลับจากบรรพชาและจาก
สัมพัญญุตญาณ. บทว่า พุรหุมฺจริยปรายโน ความว่า เราตถาคตกลายเป็น
ผู้มีมรรคพรหมจรรย์เป็นที่ไปในเบื้องหน้าแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถึงความเพียรที่เป็นเหตุให้พระองค์ได้บรรลุน
บัลลังก์ใต้ต้นมหาโพธิ์ด้วยคาถาเหล่านี้ดังว่ามานี้.

จบอรรถกถาสุมลสูตรที่ ๕

๑๐. อธิปไตยสูตร

ว่าด้วยอธิปไตย ๓

[๔๗๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อธิปไตย ๓ นี้ ๓ คืออะไร คือ
อัคราธิปไตย โลกาธิปไตย ธรรมาธิปไตย.

ก็อัคราธิปไตย เป็นอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อยู่ป่าก็ดี
อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ก็เราออกจาก
เรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่เพื่อจิวร มิใช่เพื่อบิณฑบาต มิใช่เพื่อเสนาสนะ
เป็นเหตุมิใช่เพื่อความมีและไม่มีอย่างนั้น ที่แท้ เราเป็นผู้อันความเกิด

ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความเสียใจ ความคับแค้นใจครอบงำแล้ว ตกอยู่ในกองทุกข์ มีความทุกข์ท่วมทับแล้ว คิดว่า (ด้วยการบวชนี้) ลางที่ความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จะพึงปรากฏได้ ก็แลเราละทิ้งกามอย่างใด ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว จะมาแสวงหากามอย่างนั้นหรือกามที่เลวยิ่งกว่านั้นนั้นไม่สมควรแก่เราเลย ภิกษุนี้จึงตกลงอย่างนี้ว่า ความเพียร เราต้องทำไม่ย่อหย่อน สติต้องตั้งมั่นไม่ผันเพื่อน กายต้องระงับไม่กระสับกระส่าย จิตต้องเป็นสมาธิแน่นแน่ ดังนี้ เธอทำตนเองให้เป็นอริปไตย ละอกุศลบำเพ็ญกุศล ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดได้ นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **อัคราธิปไตย**.

ก็โลกาธิปไตย เป็นอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อยู่ป่าก็ดี ฯลฯ คิดว่า (ด้วยการบวชนี้) ลางที่ความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จะพึงปรากฏได้ ก็แลเราบวชอยู่อย่างนี้. จะมาตริกามวิตก พยาบาทวิตกและวิหิงสาวิตก โลกสันนิวาสนี้ใหญ่นะ ก็ในโลกสันนิวาสนั้นใหญ่นี้ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้มีฤทธิ์มีทิพยจักขุรู้จิตคนอื่นได้ มีอยู่ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเห็นไปได้ไกลด้วย ท่านเข้ามาใกล้ก็ไม่เห็นตัว ท่านรู้จิต (ของผู้อื่น) ด้วยจิต (ของท่าน) ด้วย ท่านเหล่านั้นจะพึงรู้จักเราอย่างนี้ว่า คุณุสบุตร ผู้นี้ซิ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เขาหลุดจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาแล้ว ยังวุ่นด้วยธรรมอันเป็นบาปอกุศลอยู่ แม้เทวดาทั้งหลายผู้มีฤทธิ์ มีทิพยจักขุรู้จิตผู้อื่นได้ก็มี เทวดาเหล่านั้น เห็นไปได้ไกลด้วย เข้ามาใกล้ก็ไม่เห็นตัว

ด้วย ฐัจฉิต (ของผู้อื่น) ด้วยจิต (ของตน) ด้วย แม่เทวดาเหล่านั้น ก็จะ
พึงรู้จักเราอย่างนี้ว่า คุณุสบุตรผู้นี้ชื่อ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เธอออกจากเรือน
บวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา แล้วยังวุ่นด้วยธรรมอันเป็นบาปอกุศลอยู่
ภิกษุ นั้นจึงตกลงใจอย่างนี้ว่า ความเพียร เราต้องทำไม่ย่อหย่อน สติต้อง
ตั้งมั่นไม่พินเพื่อน ภายต้องระงับไม่กระสับกระส่าย จิตต้องเป็นสมาธิแน่นแน
ดังนี้ เธอทำโลก (คือผู้อื่น) นั้นแลให้เป็นอธิปไตย ละอกุศลบำเพ็ญกุศล
ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดได้ นี้ภิกษุ
ทั้งหลาย เราเรียกว่า โลกอธิปไตย.

ก็ธรรมอธิปไตย เป็นอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อยู่ป่าก็ดี
 ฯลฯ คิดว่า (ด้วยการบวชนี้) ลงที่ความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จะ
พึงปรากฏได้ (สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม) พระธรรมอันพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสดีแล้ว (สนฺทฺธิญฺจโก) อันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง (อกาลโก)
ไม่ประกอบด้วยกาล (เอหิปสฺสโก) ควรเรียกให้มาดู (โอบนฺยโก)
ควรน้อมเข้ามา (ปจฺจตุตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญฺหิ) อันวิญญูพึงรู้เฉพาะตน
เพื่อนสพรหมจารีผู้รู้ผู้เห็น (พระธรรมนั้น) อยู่ก็มี ก็แลเราบวชในพระ
ธรรมวินัยนี้อันเป็นสวากขาตอย่างนี้แล้ว จะมาเกียจคร้านประมาทเสีย นั้นไม่
สมควรแก่เราเลย ภิกษุ นั้นจึงตกลงใจอย่างนี้ว่า ความเพียร เราต้องทำ
ไม่ย่อหย่อน สติต้องตั้งมั่นไม่พินเพื่อน ภายต้องระงับไม่กระสับกระส่าย จิต
ต้องเป็นสมาธิแน่นแน ดังนี้ เธอทำธรรมนั้นแลให้เป็นอธิปไตย ละอกุศล
บำเพ็ญกุศล ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้
หมดจดได้ นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า ธรรมอธิปไตย.

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย อธิปไตย ๓

ชื่อว่าความลับ ย่อมไม่มีในโลก
สำหรับผู้ทำการบาป แน่ะบุรุษ ตัวของ
ท่านย่อมรู้ว่าจริงหรือเปล่า ผู้เจริญ ท่านดู
หมิ่นตัวเอง ซึ่งเป็นพยานอย่างดีเสียแล้ว
เมื่อบาปมีอยู่ในตัว โฉนท่านจะปิดซ่อนมัน
(ไม่ให้ตัวเองรู้) ได้

เทวดาทั้งหลายและตถาคตทั้งหลาย
ย่อมเห็นคนเขลาที่ประพฤติไม่สมควรอยู่
ในโลก เพราะเหตุนั้นแหละ บุคคลควร
ประพฤติเป็นผู้มีตนเป็นใหญ่ควรมีสติเป็น
ผู้มีโลกเป็นใหญ่ควรมีปัญญารักษาตน มี
ความพินิจ เป็นผู้มึนธรรมเป็นใหญ่ ควร
ประพฤติตามธรรม

พระมุณีผู้บากบั่นจริง ย่อมไม่เสื่อม
ผู้ใดมีความเพียร กำราบมารลามกเสียได้
ถึงธรรมที่สิ้นชาติแล้ว ผู้เช่นนั้นนั้นเป็น
พระมุณี รู้แจ้งโลกมีปัญญาดี ไม่มีความ
ทะเยอทะยานในธรรมทั้งปวง.

จบอธิปไตยสูตรที่ ๑๐

จบเทวทูตวรรคที่ ๔

อรรถกถาอริยสัจธรรม

พึงทราบวินิจฉัยในอริยสัจธรรมที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้:-

อธิบายอริยสัจ ๓

อริยสัจที่เกิดจากเหตุที่สำคัญที่สุด ชื่อว่า อริยสัจ. ในบทว่า อุตตาริยสัจ เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คุณชาติที่เกิดโดยทำตนให้เป็นใหญ่ ชื่อว่า อุตตาริยสัจ. คุณชาติที่เกิดโดยทำชาวโลกให้เป็นใหญ่ ชื่อว่า โลกาธิยสัจ. คุณชาติที่เกิดโดยทำโลกุตระธรรม ๘ ให้เป็นใหญ่ ชื่อว่า ธรรมาริยสัจ.

บทว่า อธิภโว ในคำว่า น อธิภวาทเหตุ หมายถึงภายในอนาคตอย่างนี้ (เรตถาคตออกบวชเป็นอนาคาริก) ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งภพในอนาคตนั้น ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งปัจจุบันภพนั้น. บทว่า โอดิลฺโล คือ แทรกซ้อน. ก็ชาติแทรกซ้อนอยู่ข้างในของบุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่า ถูกชาติครอบงำ. แม้ในชราเป็นต้น ก็มีนัย นี้แล. บทว่า เภลลสฺส ทุกฺขกฺขนุสฺส ได้แก่ กองวัฏฏ์ทั้งหมด. บทว่า อนุทฺทริยา ปญฺญาเยถ ความว่า การทำที่สุด คือ การทำทาง รอบด้านให้ขาดตอน พึงปรากฏ. ทำโอหาย แปลว่า ละ. บทว่า ปาปิภูตฺเร แปลว่า ต่ำช้ากว่า.

บทว่า อารทฺธิ ความว่า (ความเพียร) ที่ประคองไว้แล้ว คือให้บริบูรณ์แล้ว และชื่อว่า ไม่ย่อหย่อน เพราะเริ่มแล้ว. บทว่า อูปฺภุจฺติ ความว่า สติ ชื่อว่า ตั้งมั่นและไม่หลงลืม เพราะตั้งมั่นด้วยอำนาจสติปัญญา ๔. บทว่า ปสฺสทฺโธ กายี ความว่า นามกายและกรรกายสงบ คือ

มีความกระวนกระวายระงับแล้ว และเพราะระงับแล้ว จึงชื่อว่า ไม่กระสับกระส่าย. บทว่า **สมาหิต จิตฺตํ** ความว่า จิตที่ตั้งมั่นโดยชอบ คือ ตั้งไว้ด้วยดีในอารมณ์ (และ) เพราะตั้งไว้โดยชอบนั่นเอง จึงชื่อว่า มีอารมณ์เดียวเป็นเลิศ.

บทว่า **อธิปตี กริตฺวา** ได้แก่ ทำกรรมให้เป็นใหญ่ (สำคัญ).

บทว่า **สุทฺถมตฺตทานํ ปริหฺรติ** ได้แก่ บริหาร ความว่า ปฏิบัติ คือ ค้ำครองคนให้บริสุทธี คือ ให้หมดมลทิน. และภิกษุนี้ชื่อว่า บริหารตนให้บริสุทธีโดยอ้อมจนกระทั่งถึงอรหัตมรรค. ส่วนท่านผู้บรรลุผลแล้ว ชื่อว่า บริหารตนให้บริสุทธีโดยตรง. บททั้งหลายมีบทว่า **สุวากุขาโต** เป็นต้น ได้อธิบายไว้พิสดารแล้วในวิสุทธีมรรค.

บทว่า **ขานํ ปสฺสุํ วิหฺรนฺติ** ความว่า เพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย รู้ยู่เห็นอยู่ซึ่งธรรมนั้นอยู่. ก็ในบทว่า **อิมานิ โข ภกฺขเว ตีณิ อธิปเตยฺยานิ** นี้มีความว่า อธิปไตย ๓ อย่างเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้คละกัน ทั้งโลกิยะและโลกุตระ.

บทว่า **ปกุพฺพโต** ความว่า การทำอยู่. บทว่า **อตฺตา เต ปุริส** **ขานาติ สจฺจํ วา ยทิ วา มุสา** ความว่า เธอทำสิ่งใดไว้ สิ่งนั้นจะมีสภาพเป็นจริง หรือมีสภาพไม่จริงก็ตาม ตัวของเธอเองย่อมรู้สิ่งนั้น นักศึกษาพึงทราบตามเหตุ. ชื่อว่า สถานที่ปิดบังสำหรับผู้ทำบาปกรรมไม่มีในโลก. บทว่า **กลฺยาณํ** แปลว่า ดี. บทว่า **อติมณฺยสิ** คือ เธอสำคัญลวงเลย (ลืมหิว). บทว่า **อถ นํ ปริคฺฤหฺสิ** ความว่า เธอพยายามอยู่ว่า เราจะปิดบังไว้โดยประการที่แม้ตัวของเราก็ไม่รู้.

บพว่า อตตาริปโก ได้แก่มิตนเป็นอธิบดี คือ มิตนเป็นใหญ่.
บพว่า โลกาธิโป ได้แก่มิโลกเป็นใหญ่. บพว่า นิปโก แปลว่ามีปัญญา.
บพว่า ฌายี แปลว่า เฟงอยู่. บพว่า ฐมาริปโป ได้แก่มิธรรมเป็นใหญ่.
บพว่า สจจปรกุกโม ได้แก่มิความบกกบั่นอย่างมั่นคง คือ มีความ
บกกบั่นอย่างแท้จริง. บพว่า ปสยห มารี แปลว่า ข่มมาร. บพว่า
อภिय อนุกัม นี้เป็นไวพจน์ของบพว่า ปสยห มารี นั้นนั่นเอง.

บพว่า โย จ สุตี ชาติกขย์ ปธานวา ความว่า บุคคลใดมี
ปกติเฟง มีความเพียรครอบงำมาร แล้วสัมผัสอรหัตผลอันเป็นสภาวะที่สิ้นไป
แห่งชาติ. บพว่า โส ตาทิส ได้แก่มิบุคคลนั้น ชนิดนั้น คือ ดำรงอยู่
โดยอาการอย่างนั้น. บพว่า โลกวิฑู คือ ทำโลก ๑ ให้เป็นอันรู้แจ้ง คือ
ให้ปรากฏอยู่แล้ว. บพว่า สุเมธ แปลว่า ผู้มีปัญญาดี. บพว่า สพเพสุ
ฐมเมสุ อตมมโย มุณี ความว่า มุณี คือ พระชินาสพ ชื่อว่า อตัมมยะ
เพราะไม่มีตัมมยะ กล่าวคือค้นหาในธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๑ ทั้งหมด. มิคำ
อธิบายว่า ท่านมิเสื่อม มิสูญไป ในกาลไหน ๆ ในที่ไหน ๆ.

จบอรรถกถาธิปไตยสูตรที่ ๑๐

จบเทวทูตวรรควรรณนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในเทวทูตวรรคนี้ คือ

๑. พรหมสูตร ๒. อานันทสูตร ๓. สารีปุตตสูตร ๔. นิพพานสูตร
๕. หัตถกสูตร ๖. ทุตสูตร ๗. ปฐมราชสูตร ๘. ทุดิยราชสูตร ๙. สุ-
ขุมาลสูตร ๑๐. อธิปไตยสูตร และอรรถกถา.

จูพวรรคที่ ๕

๑. สัมมุขีสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ประสบบุญมาก ๓ ประการ

[๔๘๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความพร้อมหน้าแห่งวัตถุ ๓
กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมได้บุญมาก วัตถุ ๓ คืออะไร คือ ศรัทธาไทยธรรม
และทักษิณขย เพราะความพร้อมหน้าแห่งวัตถุ ๓ นี้แล กุลบุตรผู้มีศรัทธา
ย่อมได้บุญมาก.

จบสัมมุขีสูตรที่ ๑

จูพวรรคพรรณนาที่ ๕

อรรถกถาสัมมุขีสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสัมมุขีสูตรที่ ๑ แห่งจูพวรรคที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า สัมมุขีภาวา ความว่า เพราะความพร้อมหน้า อธิบายว่า
เพราะความมีอยู่. บทว่า ปสวติ แปลว่า ย่อมกลับได้. บทว่า สทุชชย
สัมมุขีภาโว ความว่า เพราะถ้าไม่มีศรัทธา ไม่มีไทยธรรม (และ) ไม่มี
บุคคลผู้เป็นปฏิภาหก กล่าวคือพระทักษิณขยบุคคลแล้วไซ้ จะพึงกระทำ
บุญกรรมได้อย่างไร ? แต่เพราะปัจจัย ๓ อย่างนั้นมีพร้อมหน้ากัน จึงสามารถ

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 192
กระทำบุญกรรมได้ เพราะเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสดำมื่อาทิวา
สทุชาย สมมุขีภาวา ดังนี้. และใน ๓ อย่างนี้ ธรรม ๒ อย่าง คือ
ไทยธรรม ๑ ทักขิไณยบุคคล ๑ หาได้ง่าย แต่ศรัทธาหาได้ยาก. เพราะ
ปุถุชนมีศรัทธาไม่มั่นคง แตกต่างกันไปตามบทบาทบาท. ด้วยเหตุนี้แล
แม้พระอัครสาวกเช่นกับ พระมหาโมคคัลลานะ ไม่อาจรับรองศรัทธานั้นได้
จึงกล่าวว่า คุณก่อนอาวุโส เรายรับรองธรรมของท่านได้ ๒ อย่าง คือ โภคะ ๑
ชีวิต ๑ แต่ตัวท่านเองต้องรับรองศรัทธา ดังนี้.

จบอรรถกถาสัมมุขีสูตรที่ ๑

๒. ฐานสูตร

ว่าด้วยลักษณะผู้มีศรัทธา ๓ ประการ

[๔๘๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้มีศรัทธาเลื่อมใส ฟังรู้ได้ด้วยสถาน
๓ สถาน ๓ คืออะไร คือ เป็นผู้ใคร่ในการเห็นผู้มีศีลทั้งหลาย ๑ เป็นผู้ใคร่
เพื่อจะฟังธรรม ๑ มีใจปราศจากมลทิน คือความตระหนี่อยู่ครองเรือน มี
การบริจาคอันปล่อยแล้ว มีมืออันล้างไว้ (คอยจะหยิบของให้ท่าน) ยินดีในการ
สละ ควรแก่การขอ พอใจในการให้และการแบ่งปัน ๑ ผู้มีศรัทธาเลื่อมใส
ฟังรู้ได้ด้วยสถาน ๓ นี้แล

ผู้ใดใคร่ในการเห็นผู้มีศีล ปรารถนา

จะฟังพระสัทธรรม กำจัดมลทินคือความ

ตระหนี่เสียได้ ผู้นั้นชื่อว่า ผู้มีศรัทธา.

จบฐานสูตรที่ ๒

อรรถกถาฐานสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในฐานสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **วิคตมลจฺเจเรน** ความว่า ปราศจากมลทินคือความตระหนี่.

บทว่า **มุตฺตจฺจโค** ความว่า มีการสละโดยไม่ข้องใจ. บทว่า **ปยตปาณิ** ความว่า มีมืออันล้างแล้ว อธิบายว่า ผู้ไม่มีศรัทธา แม้จะล้างมือถึง ๗ ครั้ง ก็จัดว่า ยังมีมือเปื้อนอยู่นั่นแล แต่คนมีศรัทธา ชื่อว่ามีมืออันล้างสะอาดแล้วทีเดียว เพราะเป็นผู้ยินดียิ่งแล้วในทาน. บทว่า **โอสฺสศฺคุโรโต** ความว่า ยินดีแล้วในทาน กล่าวคือการเสียสละ. บทว่า **ยาจโยโค** ความว่า สมควรให้ขอ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ยาจโยโค เพราะมีความเหมาะสมกับด้วยยาก ทั้งหลายบ้าง. บทว่า **ทานสฺวีราครโต** ความว่า เมื่อจะให้ทานก็ดี เมื่อจะทำการจัดแบ่งก็ดี ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า ยินดีในทานและการจัดแบ่ง.

บทว่า **ทสฺสนกาโม สีสฺวตฺ** ความว่า มีความประสงค์จะพบท่าน ผู้ทรงศีล ๑๐ โยชน์ก็ไป ๒๐ โยชน์ก็ไป ๓๐ โยชน์ก็ไป ๑๐๐ โยชน์ก็ไป จุ ปาฎลีปุตตกพราหมณ์และพระเจ้าสัทธาติสสมหาราช.

เรื่องปาฎลีปุตตกพราหมณ์

เล่ากันมาว่า โกลีประตฺฐพระนครปาฎลีบุตร มีพราหมณ์ ๒ คน ได้ทราบเกียรติคุณ ของพระมหานาคเถระผู้อยู่ในกาฬวลิมณฑป คิดกันว่า เรา ๒ คนควรจะไปหาภิกษุนี้ ดังนี้ ทั้งสองคนจึงออกจากพระนคร. คนหนึ่งถึงแก่กรรมในระหว่างทาง. คนหนึ่งไปถึงฝั่งทะเล ลงเรือที่ท่ามหาดิถีมา ยังอนูราชบุรี ถามว่า กาฬวลิมณฑปอยู่ที่ไหน ได้รับคำตอบว่า ที่โรหณชนบท เขาไปถึงที่อยู่ของพระเถระตามลำดับ ยึดเอาที่พักในเรือนประกอบธุรกิจ

ใกล้จุลศรกรรม ได้ปรุงอาหารถวายพระเถระ ตามถึงที่อยู่ของพระเถระ เพื่อจะเข้าหาแต่เช้า ๆ แล้วไปยืนอยู่ท้ายประชาชน เห็นพระเถระเดินมาแต่ไกลทีเดียว ยืนอยู่ตรงนั้นแหละครู่หนึ่ง ไขว่แล้วเข้าไปหาอีก จับข้อเท้า (ของพระเถระ) ไว้แน่น แล้วเรียนว่า พระคุณเจ้าสูงมากขอรับ. ก็พระเถระ ไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป พอได้ขนาดเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ เขาจึงเรียนท่าน อีกว่า พระคุณเจ้าไม่ได้สูงเกินหรือ แต่คุณความดีของพระคุณเจ้า แผ่ไปตามน้ำทะเลสี่กราม ท่วมทันถึงพื้นชมพูทวีปทั้งหมด แม้ผมนั่งอยู่ใกล้ประตู พระนครปาฏลีบุตร ก็ได้ยินเกียรติคุณของพระคุณเจ้า. เขาได้ถวายภัณฑาหารแก่พระเถระ มอบไตรจีวรของตนบวชในสำนักของพระเถระ. ดำรงอยู่ในโอวาทของท่านแล้ว ได้บรรลุอรหัตผลโดย ๒-๓ วันเท่านั้น.

เรื่องพระเจ้าสัทธาติสสมหาราช

แม้พระเจ้าสัทธาติสสมหาราช ตรัสถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอพระคุณเจ้าจงบอกพระผู้เป็นเจ้ารูปหนึ่ง ที่สมควรโยมจะกราบไหว้. ภิกษุทั้งหลายถวายพระพรว่า ท่านกษัตริสเถระ ผู้อยู่ในมังกลาราม. พระราชาพร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก ได้เสด็จไปสิ้นระยะทาง ๕ โยชน์. พระเถระถามภิกษุสงฆ์ว่า นั่นเสี่ยงอะไร. ภิกษุสงฆ์เรียนว่า พระราชาเสด็จมาเพื่อจะนมัสการพระคุณท่านขอรับ พระเถระคิดว่า จะมิงานอะไรในพระราชวัง ในเวลาที่เรากลับมา จึงนอนบนเตียง ณ ที่พักกลางวัน (แล้วลุกขึ้น) ไปจีตรอย (ลากไปมา) บนแผ่นดิน. พระราชาตรัสถามว่า พระเถระไปไหน ? ทรงสดับว่า พระเถระจำวัดอยู่ในที่พักกลางวัน จึงเสด็จไปที่นั่น เห็นพระเถระกำลังจีตรแผ่นดินอยู่ ทรงพระดำริว่า ธรรมดาพระชีณาสพจะไม่คะนองมือ ท่านผู้นี้ไม่ใช่พระชีณาสพ จึงไม่ทรงไหว้เลย แล้วเสด็จกลับไป. ภิกษุสงฆ์เรียนพระเถระ

ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เหตุไฉน ได้ทำจึงก่อความเดือดร้อนพระทัย แก่พระราชามีพระราชศรัทธา ทรงเลื่อมใสอย่างนี้. พระเถระกล่าวว่า อาวุโสทั้งหลาย การรักษาพระราชศรัทธา ไม่ใช่หน้าที่ของท่านทั้งหลาย (แต่) เป็นหน้าที่ของพระเถระผู้เฒ่า แล้วเมื่อจะปรินิพพานด้วยอนุปาติเสตนิพพานธาตุ ในกาลต่อมา จึงกล่าวกะภิกษุสงฆ์ว่า ท่านทั้งหลายจงลาดบัลลังก์แม่อื่นไว้บนกุฎาคารสำหรับเรา เมื่อภิกษุสงฆ์ลาดบัลลังก์แล้ว พระเถระอธิษฐานว่า ในระหว่างนี้ ขอกุฎาคารนี้อย่าเพิ่งประดิษฐาน เฉพาะในเวลาที่พระราชาทรงเห็นแล้ว จึงค่อยประดิษฐานอยู่ที่พื้นดิน แล้วปรินิพพาน. กุฎาคารได้ลอยไปทางอากาศสิ้นระยะทาง ๕ โยชน์. ต้นไม้ที่พอจะปักธงได้ ก็ได้ถูกปักธงไว้ ตลอดระยะทาง ๕ โยชน์ ทั้งกอไม้ ทั้งพุ่มไม้ ก็ได้เอนไปหากุฎาคารทั้งหมด.

ภิกษุทั้งหลาย ส่งข่าวไปทูลพระราชาวา พระเถระปรินิพพานเสียแล้ว กุฎาคารกำลังลอยมาทางอากาศ. พระราชาไม่ทรงเชื่อ. กุฎาคารลอยมาทางอากาศ กระทบระตักมณฑุปราม แล้วได้ไปถึงศิลาเจดีย์สถาน. พระเจดีย์พร้อมทั้งสิ่งของ ได้ลอยขึ้นไปประดิษฐานอยู่เหนือยอดกุฎาคาร. เสียงสาธุการต้งพัน ก็ดังกระหึ่มขึ้น. ในขณะนั้น ท่านมหาพัยคฆเถระนั่งอยู่บนกุฎาคารชั้น ๗ โกลีโลหปราสาท กำลังทำวินัยกรรมแก่ภิกษุทั้งหลายอยู่ ฟังเสียง (สาธุการ) นั้น แล้ว ชักถามว่า นั่นเสียงอะไร? ภิกษุทั้งหลายเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระกฤษติสสเถระ ผู้อยู่ในมังกลารามปรินิพพานแล้ว. กุฎาคารลอยมาทางอากาศสิ้นระยะทาง ๕ โยชน์ นั่นเป็นเสียงสาธุการ ในเพราะกุฎาคาร (ที่ลอยมา) นั้น. พระเถระกล่าวว่า อาวุโสทั้งหลาย เราจักอาศัยท่านผู้มีบุญ แล้ว (พลอย) ได้รับสักการะ ให้อันตเวาสึกขมาโทษแล้ว^๑

๑. ปาฐะว่า นิสินฺโน ตํ สทฺทํ สุตฺวา จบฺบพฺมาเปณ นิสินฺโน ภิกฺขุณฺโณ วินยคมฺมํ กโรนฺโต ตํ สทฺทํ สุตฺวา เปลตตามจบบพฺมา.

๒. ปาฐะว่า ปรีนินฺพุโต กุฎาคารี จบบพฺมาเปณ ปรีนินฺพุโต อนฺตเวาสึเก ขมาเปตฺวา กุฎาคารี...เปลตตามจบบพฺมา

เหาะมาทางอากาศนั้นแล เข้าไปสู่ภูฏาคาร นั่งบนเตียงที่สองแล้วปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ. พระราชาทรงถือเอาของหอม ดอกไม้ และ จุณจันท์ แล้วเสด็จไปบูชาภูฏาคารที่สถิตอยู่ในอากาศ. ในขณะนั้น ภูฏาคาร ได้ลอยมาประดิษฐานที่พื้นดิน. พระราชารับสั่งให้ทำสรีริกด้วยสักการะเป็น อันมาก แล้วทรงรับเอาพระธาตุไปสร้างเจดีย์. ท่านผู้ทรงศีลเห็นปานนี้ มีผู้ ประสงค์จะพบเห็นเป็นธรรมดา. พระเจ้าศัทธาติสมหาราชจักเป็นอัครสาวก รูปที่ ๒ ของพระศรีอาริยมตไตรย (ต่อไปในอนาคต).

บทว่า สทฺธมฺมํ โสตุมิจฺจติ ความว่า เป็นผู้ประสงค์จะสดับ พระสัทธรรม ที่พระศาสดเจ้าทรงประกาศแล้ว คุงพระปิตทปาติกเถระ เป็นต้น

เรื่องพระปิตทปาติกเถระ

เล่ากันมาว่า ภิกษุ ๓๐ รูป เข้าจำพรรษาบนเนิน ชื่อว่า ครววาพะ ทุกๆ กิ่งเดือน ในวันอุโบสถ จะพูดกันถึงมหาอริยวงศ์ ที่พรรณนาถึงการ สันโดษด้วยปัจจัย ๔ และการยินดีในภาวนา. พระเถระผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร รูปหนึ่ง มาภายหลังนั่งในที่กำบัง ลำดับนั้น ฆูขว้างฆ้อนตัวหนึ่งได้กัณฑ์ท่าน (จนเนื้อหลุด) เหมือนเอาคีมคีบเนื้อออกจากปลีแข็ง. พระเถระมองดูเห็นฆู ขว้างฆ้อน คิดว่า วันนี้ เราจักไม่ทำอันตรายแก่การฟังธรรม จับฆูใส่ลงใน ยาม ผูกปากยามไว้ แล้ววางไว้ในที่ไม่ไกล นั่งฟังธรรมอยู่. อรุณขึ้นไป ๑ พิชุสงบ พระเถระได้บรรลุผลทั้งสาม ๑ พิชุงไหลออกจากปากแผลลงดินไป ๑ พระเถระผู้แสดงธรรม จบธรรมกถา ๑ (อย่างนี้) ได้มีในขณะเดียวกัน นั้นแหละ. ต่อขึ้นพระเถระได้พูดว่า อาวุโสทั้งหลาย เราจับ โจรได้ตัวหนึ่ง แล้วแก้ฆูยามออก ปล่อยฆูขว้างฆ้อนไป. ภิกษุทั้งหลายเห็นแล้วจึงถามว่า มัน กัณฑ์ท่านเวลาไหนขอรับ.

พระเถระ. อาวุโสทั้งหลาย เราถูกมันกัดตอนเย็นวันวาน.

ภิก. ท่านขอรับ เพราะเหตุไร ท่านถึงทำกรรมหนักอย่างนี้.

พระเถระ. อาวุโสทั้งหลาย ถ้าเราจะพึงบอกว่า เราถูกงูกัดไซ้ เราจะไม่พึงได้อานิสงส์ มีประมาณเท่านี้. นี่เป็นเรื่อง (ตัวอย่าง) ของพระ-
ปิตนปาตีกเถระก่อน.

เรื่องภิกษุหนุ่มชาวติสสมหาวิหาร

แม้ในเมืองทิวาปี มีภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง อยู่ประจำที่ติสสมหาวิหาร ใกล้บ้านหมู่ใหญ่ ได้ทราบว่ พระเถระผู้เทศน์มหาชาติ จักเทศน์คาถาพัน มหาเวสสันดร จึงออกจากวัดมาสิ้นระยะทาง ๑ โยชน์ โดย (เดิน) วันเดียว เท่านั้น. ในขณะนั่นเอง พระเถระ เริ่มแสดงธรรมแล้ว. ภิกษุหนุ่มกำหนด ได้เฉพาอากาศสุดท้ายกับอากาศเริ่มต้น เพราะเกิดความกระวนกระวายทางกาย โดยการเดินทางไกล. ต่อจากนั้น ในเวลาที่พระเถระกล่าวคำว่า **อิทมโวจ** (จบ) แล้วลุกออกไป ภิกษุหนุ่มได้ยื่นร้องไห้เสียใจว่า การเดินทางมาของเรา กลายเป็นอะไรไปเสียแล้ว. ชายคนหนึ่งได้ยื่นถ้อยคำนั้นแล้วได้ไปบอก พระเถระว่า ท่านขอรับ ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งมาจากติสสมหาวิหารด้วยหวังใจว่า จักฟังธรรมคาถาของพระคุณเจ้า เธอได้ยื่นร้องไห้ เสียใจว่า การมาของเรา กลายเป็นไรไปเสียแล้ว เพราะมีความกระวนกระวายทางกาย. พระเถระ ตอบว่า ไปเถิด ไปให้สัญญาแก่เธอว่า พรุ่งนี้ เราจักแสดงธรรมนั้นซ้ำอีก. ในวันรุ่งขึ้น เธอได้ฟังธรรมคาถาของพระเถระแล้วได้บรรลุโศดาปัตติผล.

เรื่องหญิงชาวเมืองอุลลังคโกลิกันณิ

ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง หญิงชาวอุลลังคโกลิกันณิชนบทคนหนึ่ง กำลังให้

ถูกคุณม ได้ฟังข่าวว่า พระมหาอภัยเถระผู้กล่าวคำมรณทรมนิกาย จะแสดงอริย-

วังสปฏิปทาสูตร จึงเดินทางไปสิ้นระยะทาง ๕ โยชน์ เข้าไปยังวิหาร ในเวลาที่พระเถระผู้เทศน์ตอนกลางวันนั่งเทศน์อยู่ ให้ลูกนอนบนพื้นดิน ยืนฟังธรรมของพระเถระผู้เทศน์ในกลางวัน. แม้พระเถระแสดงบทบาท ก็ยืนฟังเหมือนกัน เมื่อพระเถระผู้เทศน์บทบาทลุกขึ้นแล้ว พระมหาเถระผู้กล่าวที่ฆมนิกาย ก็เริ่มแสดงมหาอริยวงศ์พรรณนาถึงการสั่นโดยด้วยปัจจัย ๔ และการยินดีด้วยภavana. นางยืนประณมมือฟัง พระเถระแสดงปัจจัย ๓ แล้ว ทำอาการจะลุกขึ้น นางจึงเรียนว่า พระคุณเจ้าทั้งหลายคิดว่า จักเทศน์อริยวงศ์แล้ว ฉันโภชนะที่อร่อย คั้นน้ำที่มีรสหวาน ประุงยาด้วยชะเอมเครือ และน้ำมันเป็นต้น แล้วจึงขึ้นที่ที่ควรจะแสดง (ธรรมาสน์) พระเถระกล่าวว่า ดีแล้ว นื่องหญิงแล้วเริ่มธรรมอันเป็นความยินดีในภavanaต่อไป. อรุณขึ้นไป ๑ พระเถระกล่าวคำว่า อิทมโวจ ๑ อุบาสิกาได้บรรลुโสคาปัตติผล ๑ (๓ อย่างนี้) ได้มีในขณะเดียวกัน.

เรื่องหญิงชาวบ้านกาพุมพระ

หญิงอีกคนหนึ่ง เป็นชาวบ้านกาพุมพระ อุ่มลูกไปยังจิตตลบรรพต ด้วยคิดว่า จักฟังธรรม ให้ลูกนอนฟังต้นไม้ต้นหนึ่ง ตนเองยืนฟังธรรม. ในระหว่างรัตติกาล งูตัวหนึ่งกัดเด็กที่นอนอยู่ใกล้ๆ นาง ทั้งๆ ที่ดูอยู่เข้าสี่เขี้ยว แล้วหนีไป. นางคิดว่า ถ้าเราจักบอก ว่า ลูกของเราถูกงูกัดไซ้จักเป็นอันตรายแก่การฟังธรรม เมื่อเรายังเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ เด็กคนนี้ได้เป็นลูกของเรามาหลายครั้งแล้ว เราจักประพติธรรมเท่านั้น แล้วยืนอยู่ตลอดทั้ง ๓ ยาม ประคองธรรมไว้ ได้บรรลुโสคาปัตติผล เมื่ออรุณขึ้นแล้ว ทำลายพิษ (งู) ในบุตรด้วยการทำสังกิริยา แล้วอุ่มบุตรไป คนเห็นปานนี้ย่อมชื่อว่า เป็นผู้ไคร้การฟังธรรม.

๓. ปัจจัยวัตตสูตร

ว่าด้วยประโยชน์ ๓ ที่ผู้แสดงธรรมสมควรพิจารณา

[๔๘๒] ก่อนนิกขุทั้งหลาย เมื่อเห็นอำนาจประโยชน์ ๓ ก็ควร
เที่ยวที่จะแสดงธรรมแก่คนอื่น ประโยชน์ คืออะไร คือ ผู้ใดแสดงธรรม
ผู้นั้นย่อมเป็นผู้ได้รับสรรเสริญได้รับศรัทธา ผู้ใดฟังธรรมผู้นั้นย่อมเป็นผู้ได้รับสรรเสริญ
ได้รับศรัทธา ผู้แสดงธรรมและผู้ฟังธรรมย่อมเป็นผู้ได้รับสรรเสริญได้รับศรัทธา
ด้วยกัน ทั้งสองฝ่าย นิกขุทั้งหลายเมื่อเห็นอำนาจประโยชน์ ๓ นี้แล ควรเที่ยวที่
จะแสดงธรรมแก่คนอื่น.

จบปัจจัยวัตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาปัจจัยวัตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปัจจัยวัตตสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า ตโย นิกขเว อตุลลเส สปปสุตมานน ความว่า
เห็นประโยชน์ ๓ อย่าง คือเหตุ ๓ อย่าง. บทว่า อลเมว แปลว่า ควรแล้ว
ทีเดียว. บทว่า โย ฆมมฺ เทเสติ ความว่า บุคคลใดประกาศสังฆธรรม
ทั้ง ๔. บทว่า อตุลลปฏิสเวที ความว่า แดกฉานอรรถกถาด้วยญาณ.
บทว่า ฆมมฺปฏิสเวที ความว่า แดกฉานธรรมที่เป็นบาลี.

จบอรรถกถาปัจจัยวัตตสูตรที่ ๓

๔. ปเรสสูตร

ว่าด้วยเหตุให้เกิดการเจรจาธรรม

[๔๘๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย (ธรรม) กถา ย่อมเป็นไปได้ด้วยสถาน ๓ สถาน ๓ คืออะไร คือ ผู้ใดแสดงธรรม ผู้นั้นย่อมเป็นผู้ได้รับสรรเสริญ ผู้ใดฟังธรรม ผู้นั้นย่อมเป็นผู้ได้รับสรรเสริญ ผู้ใดแสดงธรรมและผู้ฟังธรรม ย่อมเป็นผู้ได้รับสรรเสริญด้วยกันทั้งสองฝ่าย ภิกษุทั้งหลาย (ธรรม) กถา ย่อมเป็นไปได้ด้วยสถาน ๓ นี้แล.

จบปเรสสูตรที่ ๔

อรรถกถापเรสสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในปเรสสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า ฆาเนหิ แปลว่า โดยเหตุทั้งหลาย. บทว่า ปวตฺตุนี ความว่า ไม่ถูกคัดค้าน คือนำไปได้.

จบอรรถกถापเรสสูตรที่ ๔

๕. ปัณฑิตสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่มีบัณฑิตบัญญัติไว้ ๓ ประการ

[๔๘๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้ บัณฑิตได้บัญญัติไว้ สัตบุรุษได้บัญญัติไว้ ธรรม ๓ ประการ คืออะไร คือ ทาน ๑ บรรพชา ๑ มาตาปิตุอุปัฏฐาน ๑ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตบัญญัติ สัพปุริสบัญญัติ

๓ ประการ

ทาน อหิงสา สัตถุญมะ ทมะ การ
บำรุงมารดาและบิดา เป็นข้อที่สัตบุรุษ
ทั้งหลายตั้งขึ้นไว้ ข้อเหล่านั้นเป็นฐานะแห่ง
สัตบุรุษผู้สงบระงับเป็นพรหมจารี ซึ่งเป็น
ฐานะที่บัณฑิตพึงเสพ บัณฑิต (ผู้เสพ
ฐานะเหล่านั้น) เป็นอริยะ ถึงพร้อมด้วย
ความเห็น ย่อมไปสู่โลกอันเกษม.

จบปณทิตสูตรที่ ๕

อรรถกถापณทิตสูตร

พิงทราบวินิจฉัย ในปณทิตสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า ปณทิตปลยตุตทานิ ความว่า อันบัณฑิตทั้งหลายบัญญัติไว้
คือกล่าวไว้ ได้แก่สรรเสริญแล้ว. บทว่า สปุริสปลยตุตทานิ ความว่า
อันสัตบุรุษทั้งหลาย คือ มหาบุรุษทั้งหลาย บัญญัติไว้แล้ว คือกล่าวไว้แล้ว
ได้แก่สรรเสริญแล้ว.

ทั้งกรณฯ ทั้งธรรมที่เป็นเบื้องต้นของกรณฯ ชื่อว่า อหิงสา. การ
สำรวมในศีล ชื่อว่า สัตถุญมะ. การสำรวมอินทรีย์ หรือการฝึกตนด้วยอุโบสถ
ชื่อว่า ทมะ. ส่วนในปุณณิวาทสูตร พระองค์ตรัสเรียกกันว่า ทมะ.
แม้ปัญญาที่ตรัสไว้ในอาพวกสูตร ก็เหมาะสมในพระสูตรนี้เหมือนกัน.

การรักษาคุ้มครองปรนนิบัติมารดาบิดา ชื่อว่า การบำรุงมารดาบิดา.
บทว่า สนฺตานิ ความว่า ในสูตรอื่น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า
และพระอริยสาวกทั้งหลาย ชื่อว่า สัตบุรุษ แต่ในพระสูตรนี้ ทรงประสงค์เอา
ผู้บำรุงเลี้ยงมารดาบิดา. เพราะเหตุนี้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า สัตบุรุษ เพราะ
หมายความว่า สูงสุด ชื่อว่า พรหมจารี เพราะหมายความว่า ประพฤติ
ประเสริฐที่สุด. การบำรุงมารดาบิดานี้ สัตบุรุษทั้งหลาย บัญญัติไว้แล้ว
พึงทราบเนื้อความในเรื่องนี้ ดังพรรณนามานี้แล.

บทว่า สตี เอตานิ ฐานานิ ความว่า ข้อเหล่านี้เป็นฐานะ คือ
เป็นเหตุของสัตบุรุษทั้งหลาย. บุคคลผู้ทั้งประเสริฐ ทั้งถึงพร้อมด้วยทัศนะ
(ความเห็น) เพราะเหตุ ๓ สถานเหล่านี้แหละ พึงทราบว่าเป็น อริยะและถึง
พร้อมด้วยความเห็น ในพระสูตรนี้ ไม่ใช่พระพุทธเจ้าเป็นต้น และไม่ใช้
พระโสดาบัน.

อีกนัยหนึ่ง พึงทราบอรรถาธิบาย แห่งพระคาถานี้ ด้วยสามารถ
แห่งการบำรุงมารดาบิดาอย่างนี้ว่า เหตุของสัตบุรุษทั้งหลาย ได้แก่อุดมบุรุษ
ทั้งหลายเหล่านี้ คือ การบำรุงมารดา ๑ การบำรุงบิดา ๑ ชื่อว่า ฐานะเหล่านี้
ของสัตบุรุษทั้งหลาย จริงอยู่ ผู้บำรุงมารดาบิดาเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกว่า เป็นอริยะและถึงพร้อมด้วยทัศนะ ในพระสูตรนี้. บทว่า ส
โลกิ ฆาเต ลิว ความว่า ผู้นั้นย่อมไปสู่เทวโลกอันเป็นแดนเกษม.

จบอรรถกถาปัจฉิมสูตรที่ ๕

๖. ศีลสูตร

ว่าด้วยบ่อเกิดของบุญ

[๔๘๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรพชิตผู้มีศีล เข้าอาศัยหมู่บ้าน หรือตำบลใดอยู่ คนในหมู่บ้านหรือตำบลนั้น ย่อมได้บุญมาก ด้วยสถาน ๓ สถาน ๓ คืออะไร คือ ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ บรรพชิตผู้มีศีล เข้าอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลใดอยู่ คนในหมู่บ้านหรือตำบลนั้น ย่อมได้บุญ มากด้วยสถาน ๓ นี้แล.

จบศีลสูตรที่ ๖

อรรถกถาศีลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในศีลสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า ตีหิ ฐาเนหิ ความว่า ด้วยเหตุ ๓ อย่าง. ในบทว่า กายเน เป็นต้น มีอธิบายว่า คนทั้งหลายเห็นภิกษุทั้งหลายเดินมาจะทำการต้อนรับ เมื่อไปก็ตามส่ง กระทำการนวดและชโลม (ด้วยน้ำมัน) เป็นต้น ปุอาสนะ ไว้บนอาสนศาลา ตั้งน้ำดื่มไว้ ชื่อว่า ย่อมได้บุญด้วยกาย.

คนทั้งหลายเห็นภิกษุสงฆ์กำลังเดินบิณฑบาต เมื่อกล่าวคำเป็นต้นว่า ท่านทั้งหลายจงถวายข้าวยากู ข้าวสวย เนยใสและเนยข้น เป็นต้น จงบูชาด้วย ของหอมและดอกไม้ เป็นต้น จงรักษาอุโบสถ จงฟังธรรม และจงไหว้พระ- เจริญเถิด ดังนี้ ชื่อว่า ได้บุญด้วยวาจา.

คนทั้งหลายเห็นภิกษุทั้งหลายกำลังเที่ยวบิณฑบาต เมื่อคิดว่า ขอให้
ชาวบ้านจงถวายทานเถิดดังนี้ ชื่อว่า **ได้บุญด้วยใจ**.

บทว่า **ปสวนฺติ** แปลว่า ได้เฉพาะ. ก็ในพระสูตรนี้ พระองค์
ตรัสบุญที่เจือด้วยโลกียะและโลกุตระ.

จบอรรถกถาสีลสูตรที่ ๖

๓. สังขตสูตร

ว่าด้วยลักษณะแห่งสังขตธรรม ๓ ประการ

[๔๘๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขตลักษณะของสังขตธรรม ๓ นี้
๓ คืออะไร คือ ความเกิดขึ้น (ในเบื้องต้น) ย่อมปรากฏ ความเสื่อมสิ้นไป
(ในที่สุด) ย่อมปรากฏ เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรไปย่อมปรากฏ ภิกษุทั้งหลาย
สังขตลักษณะของสังขตธรรม ๓ ประการนี้แล.

จบสังขตสูตรที่ ๗

อรรถกถาสังขตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสังขตสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **สังขตสฺส** ความว่า อันปัจจัยทั้งหลายมารวมกันสร้าง
(ปรุงแต่ง). เครื่องหมายที่เป็นเหตุให้หมายรู้ว่า สิ่งนี้ อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว
ชื่อว่า **สังขตลักษณะ**. บทว่า **อุปฺปาโท** ได้แก่ ความเกิด. ความแตกดับ
ชื่อว่า **ความเสื่อม** ความแก่ ชื่อว่า ความแปรไปของผู้ที่ดำรงอยู่แล้ว
ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ ชื่อว่า **สังขตะ** ในบทว่า **สงฺขตสฺส** นั้น
แต่มรรคผลพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสไว้ในพระสูตรนี้ เพราะไม่เข้าถึงการ

พิจารณา. การเกิดขึ้นเป็นต้น ชื่อว่า สังขตลักษณะ บรรดาลักษณะทั้ง ๓ นั้น ความเกิดขึ้น มีในอุปาทกขณะ. ความแก่มีในขณะที่ตั้งอยู่ (ฐิติขณะ). ความเสื่อมมีในกங்கขณะ. ลักษณะเครื่องหมายไม่ใช่สังขตะ (สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง) สังขตะ (สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง) ก็ไม่ใช่ลักษณะ (เครื่องหมาย). แต่สิ่งที่เป็สังขตะ ถูกกำหนดด้วยลักษณะ. ลักษณะของ ช้าง ม้า โค และกระบือ เป็นต้น ที่เป็นเหตุให้จำได้หมายรู้เช่น หอก หลาว เป็นต้น ไม่ใช่ (ตัว) ช้าง เป็นต้น ถึง (ตัว) ช้าง เป็นต้น ก็ไม่ใช่ลักษณะเหมือนกัน แต่ช้าง ม้า โค และกระบือ เป็นต้น เหล่านั้น (เรา) รู้กันว่า เป็นช้างของคนโน้น ม้าของคนโน้น หรือ ช้างชื่อโน้น ม้าชื่อโน้น ก็ด้วยลักษณะทั้งหลายฉันใด ชื่ออุปไมยนี้ ก็พึงทราบ ฉะนั้น.

จบอรรถกถาสังขตสูตรที่ ๗

๘. อสังขตสูตร

ว่าด้วยลักษณะแห่งอสังขตธรรม ๓ ประการ

[๘๘๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อสังขตลักษณะของอสังขตธรรม ๓ นี้ ๓ คืออะไร คือ ความเกิดขึ้น ไม่ปรากฏ ความเสื่อมสิ้น ก็ไม่ปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ความแปรไปก็ไม่ปรากฏ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อสังขตลักษณะของอสังขตธรรม ๓ ประการนี้แล.

จบอสังขตสูตรที่ ๘

อรรถกถาสังขตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอสังขตสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า อสังขตสูตร ได้แก่ ที่ปัจจัยทั้งหลายไม่ได้ประมวลมาสร้าง (ไม่ได้ปรุงแต่ง). เครื่องหมายที่เป็นเหตุให้รู้กันได้ว่า สิ่งนี้ไม่ใช่ปัจจัยปรุงแต่ง ชื่อว่า อสังขตลักษณะ. ด้วยบทว่า น อุปาโท ปญญาติ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง ความไม่มีแห่งความเกิดขึ้น ทั้งความแก่ และความแตกดับ. ก็เพราะไม่มีลักษณะ มีการเกิดขึ้นเป็นต้น จึงปรากฏเป็นอสังขต.

จบอรรถกถาสังขตสูตรที่ ๘

๕. ปัพพตสูตร

ว่าด้วยการพึงพาอาศัยเป็นเหตุให้เจริญ

[๔๘๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ทั้งหลาย ได้อาศัยขุนเขา หิมพานต์ ย่อมเจริญด้วยความเจริญ ๓ ประการ ด้วยความเจริญ ๓ คืออะไร คือ เจริญด้วยกิ่ง ใบอ่อน ใบแก่ เจริญด้วยเปลือกและกะพาะ เจริญด้วยกระพี้ และแก่น ภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ทั้งหลายได้อาศัยขุนเขาหิมพานต์ ย่อมเจริญด้วยความเจริญ ๓ นี้

ฉันเดียวกันนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย อันโศชนได้อาศัยกุลบดินุคคลผู้มีศรัทธา ย่อมเจริญด้วยความเจริญ ๓ ประการ ด้วยความเจริญ ๓ คืออะไร คือ เจริญด้วยศรัทธา เจริญด้วยศีล เจริญด้วยปัญญา ภิกษุทั้งหลาย อันโศชนได้อาศัยกุลบดินุคคลผู้มีศรัทธา ย่อมเจริญด้วยความเจริญ ๓ นี้แล.

ต้นไม้ใหญ่ ๆ ได้อาศัยภูเขาหินใน
ป่าสูง ย่อมเจริญ แม้นั้นใด บุตรภริยา
พวกพ้อง เพื่อน หมูญาติ และบ่าวไพร่
ได้อาศัยกุลบดีบุคคลผู้มีศรัทธาถึงพร้อม
ด้วยศีลย่อมเจริญในโลกนี้ ฉะนั้นแล
ชนเหล่านั้น ผู้ที่มีสติปัญญาเห็นอยู่
ซึ่งศีล การบริจาค และสุจริตของกุลบดี
บุคคลนั้น ย่อมประพฤติตาม
ชนผู้ไคร่กาม (เหล่านั้น) ครั้น
ประพฤติธรรมอันเป็นบรรดาไปสู่สุคติใน
โลกนี้แล้ว (ละโลกนี้ไปแล้ว) ย่อมเป็น
ผู้มีความยินดีบันเทิงอยู่ในเทวโลก.

จบปัพพตสูตรที่ ๕

อรรถกถापัพพตสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในปัพพตสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

ต้นไม้ใหญ่ ๆ ชื่อว่า มหาศาลา. ผู้เจริญที่สุดในตระกูล ชื่อว่า
กุลบดีบุคคล. ภูเขาศิลา ชื่อว่า เสโล. บทว่า อรณฺยสุมี ได้แก่ในสถานที่
ไม่ใช่บ้าน. บทว่า พุรฺหา แปลว่าใหญ่. บทว่า วเน ได้แก่ ดง. ต้นไม้
ที่ใหญ่ที่สุดในป่า ชื่อว่า วนปตฺติ (เจ้า ไพร). บทว่า อิธ ฆมฺม จริตฺวาน
มกฺคํ สุคติคามินํ ความว่า ประพฤติธรรมกล่าวคือ มรรคที่จะให้ดำเนิน
ไปสู่สุคติ.

จบอรรถกถापัพพตสูตรที่ ๕

บทว่า **สารีริกาน** ได้แก่ ที่เกิดในสรีระ. บทว่า **ทุกฺขาน** ความว่า (เวทนาทั้งหลาย) ที่เป็นทุกข์. บทว่า **ติปฺปาน** ได้แก่หนาแน่น หรือกล้า ด้วยสามารถแห่งการแผดเผา. บทว่า **ขราน** ได้แก่หยาบ. บทว่า **กฏฺกาน** ได้แก่เผ็ดร้อน. บทว่า **อสาตาน** ได้แก่ไม่หวาน. บทว่า **อมนาปาน** ได้แก่ไม่สามารถให้เจริญใจได้. บทว่า **ปาลฺหราน** ได้แก่ตัดชีวิต. บทว่า **อิรวาสนาย** ได้แก่เพื่อต้องการยับยั้ง คือเพื่อต้องการอดทน ได้แก่เพื่อต้องการอดกลั้น.

พระศาสดาครั้นทรงบังคับ คือทรงยังอาณัติสงฆ์ให้เป็นไปในฐานะ มีประมาณเท่านี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงชักชวน (ภิกษุทั้งหลาย) จึงตรัสคำ มีอาทิว่า **ยโต โข ภิกฺขเว** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยโต** ได้แก่ ยथा แปลว่าเมื่อใด. บทว่า **อาตป** ได้แก่มีความเพียร. บทว่า **นิปโก** ได้แก่มีปัญญา. บทว่า **สโต** ได้แก่ประกอบด้วยสติ. บทว่า **ทุกฺขสฺส อนฺตฺกิริยาย** ได้แก่เพื่อ ทำทางรอบด้านแห่งวิภูทุกฺข์ให้ขาดตอน. คุณธรรม ๓ อย่างมีความเพียรเป็นต้น เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคละกันทั้งโลกิยะ และโลกุตระ.

จบอรรถกถาอาตปสูตรที่ ๑๐

๑๑. มหาโจรสต

ว่าด้วยองค์ของโจรและของภิกษุอลัชชี

[๔๕๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาโจรได้องค์ ๓ ย่อมตัดช่องย่องเบา บ้าง ปล้นสะดมบ้าง ทำการลื้อมบ้านหลังเดียวแล้วปล้นบ้าง คอยดักชิงเอาที่ทางเปลี่ยวบ้าง องค์ ๓ ก็อะไร คือ มหาโจรได้อาศัยที่อันขรุขระ ๑ ได้อาศัยป่าช้ฎ ๑ ได้ฟังฟังผู้มีอำนาจ.

มหาโจรอาศัยที่อันขรุขระอย่างไร มหาโจรอาศัยแม่น้ำเงินหรือหุบเขาอย่างนี้ มหาโจร ชื่อว่า อาศัยที่อันขรุขระ

มหาโจรอาศัยที่ป่าช้ฎอย่างไร มหาโจรอาศัยพงหญ้าหรือดงไม้หรือตลิ่งหรือราวป่าใหญ่อย่างนี้ มหาโจร ชื่อว่า อาศัยที่ป่าช้ฎ

มหาโจรได้ฟังฟังผู้มีอำนาจอย่างไร มหาโจรได้ฟังฟังท้าวพญา หรือราชมหาอำมาตย์ มั่นมั่นใจอย่างนี้ว่า ถ้าใคร ๆ จักว่าอะไร ๆ มัน ท้าวพญาหรือราชมหาอำมาตย์ก็จักช่วยกลบเกลื่อนคดีให้มัน ถ้าใคร ๆ ว่าอะไร ๆ มัน ท้าวพญาหรือราชมหาอำมาตย์เหล่านั้นก็ช่วยกลบเกลื่อนคดีให้มัน อย่างนี้ มหาโจร ชื่อว่า ได้ฟังฟังผู้มีอำนาจ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาโจรได้องค์ ๓ นี้แล ย่อมตัดช่องย่องเบา ปล้นสะดมและตีชิง

ฉันทเดียวกันนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชั่วประกอบด้วยกรรม ๓ ชื่อว่าครองตนอันถูกกัน (ขุตราคือความดี) ถูกประหาร (ตายจากคุณกรรม) แล้ว เป็นผู้ประกอบด้วยโทษ ผู้รู้ดีเตียน และได้ประสบสิ่งอันไม่เป็นบุญมากด้วย กรรม ๓ ก็อะไร คือ ภิกษุชั่วอาศัยที่อันขรุขระ ๑ อาศัยที่ป่าช้ฎ ๑ ฟังฟังผู้มีอำนาจ ๑.

ภิกษุชั่วอาศัยที่อันขรุขระเป็นอย่างไร ภิกษุชั่วประกอบด้วยกายกรรม...
วจีกรรม ... มโนกรรมอันไม่สมควร อย่างนี้แล ภิกษุชั่วชื่อว่าอาศัยที่อันขรุขระ

ภิกษุชั่วอาศัยที่ป่าช้าเป็นอย่างไร ภิกษุชั่วเป็นผู้มีความเห็นผิดประกอบ
ด้วยอันตคาหิกทัญญู (ความเห็นอันแล่นเข้าถึงที่สุด) อย่างนี้แล ภิกษุชั่ว
ชื่อว่าอาศัยที่ป่าช้า

ภิกษุชั่วฟังฟังผู้มีอำนาจอย่างไร ภิกษุชั่วได้ฟังฟังท้าวพญาหรือราช-
มหาอำมาตย์ ภิกษุช้วนั่นมั่นใจอย่างนี้ว่า ถ้าใคร ๆ จักทำอะไร ๆ เรา
ท้าวพญาหรือราชมหาอำมาตย์เหล่านี้ ก็จักช่วยกลบเกลื่อนความให้เรา ถ้า
ใคร ๆ ว่าอะไร ๆ ภิกษุช้วนั่น ท้าวพญาหรือราชมหาอำมาตย์เหล่านั้น ก็ช่วย
กลบเกลื่อนความให้ภิกษุช้วนั่น อย่างนี้แล ภิกษุชั่วชื่อว่าฟังฟังผู้มีอำนาจ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชั่วประกอบด้วยกรรม ๓ นี้แล ชื่อว่า
ครองตนอันถูกกัน (รากคือความดี) ถูกประหาร (ตายจากคุณกรรม) แล้ว
เป็นผู้ประกอบด้วยโทษ ผู้รู้ดีเตียน และได้ประสบสิ่งอันไม่เป็นบุญมากด้วย.

จบมหาโจรสูตที่ ๑๑

จบจุฬวรรคที่ ๕

อรรถกถามหาโจรสูต

ฟังทราบวินิจฉัย ในมหาโจรสูตที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้:-

โจรที่มีกำลัง มีพวกมาก ชื่อว่า มหาโจร. บทว่า สนฺธิ ได้แก่
ที่ต่อแห่งเรือน. บทว่า นลฺโลป ได้แก่ปล้นแบบมหาวินาศ. บทว่า
เอกาลาริก ได้แก่ปิดล้อมปล้นเรือนหลังเดียวเท่านั้น. บทว่า ปริปนฺนเถปิ
ติฏฺฐติ ได้แก่ดักจี้ตามทาง.

บทว่า **นทีวิทูลุคฺค** ได้แก่สถานที่ที่แม่น้ำไหลไปไม่สะดวก คือ เกาะ
แก่งที่พวกโจรสามารถจะชุมนุมอยู่ได้พร้อมด้วยบริวาร ๒,๐๐๐ บ้าง ๓,๐๐๐
บ้าง. บทว่า **ปพฺพตวิสม** ได้แก่ที่ที่ภูเขาไม่เสมอกัน คือช่องเขาที่พวกโจร
สามารถจะชุมนุมอยู่ได้ พร้อมกับบริวารเจ็ดพันหรือแปดพันคน.

บทว่า **ติณคหน** ได้แก่สถานที่ประมาณ ๑ โยชน์ ซึ่งหญ้าขึ้น
คลุมไว้. บทว่า **เคห** แปลว่า เรือน. ไพรสมณ์ที่กึ่งไม้ประสานกันติดเนื่อง
กันไป ชื่อว่า ไพรสมณ์ใหญ่.

บทว่า **ปริโยชาย อตุถิ ภณิสฺสนฺติ** ความว่า (พระราชาหรือ
มหาอำมาตย์) จักกล่าวข้อความบิดเบือน คือเพิ่มเหตุขึ้น ๆ เข้าไป. บทว่า
ตุยาสุส ตตฺตบฺทเป็น เต อสุส. บทว่า **ปริโยชาย อตุถิ ภณฺนฺติ**
ความว่า เมื่อใคร ๆ เริ่มกล่าวคำหยา (เขา) (พระราชาหรือมหาอำมาตย์)
จะบิดเบือนเหตุการณ์นั้น ๆ หลีกเลียงแม่โทษหนัก กล่าวข้อความนี้ว่า
พวกท่านทั้งหลายอย่าพูดอย่างนี้ พวกเรารู้จักคนผู้นี้มาหลายชั่วตระกูล คนผู้
นี้จักไม่ทำอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า บทว่า **ปริโยชาย** แปลว่าปกปิด.
เพราะพระราชา หรือมหาอำมาตย์เหล่านั้น กล่าวถ้อยคำปกปิดโทษให้เขา.

บทว่า **ขตฺติ อูปหตฺติ** ความว่า ชื่อว่า ถูกเขาก่น เพราะถูกขุด
คุณงามความดีทิ้งไป ชื่อว่า ถูกประหาร เพราะเข้าไปทำลายคุณความดีเสีย
บทว่า **วิสมเมน กายกมุสมเมน** ความว่า ด้วยกรรมที่ทำทางกายทวาร ที่ชื่อว่า
ไม่เหมาะสม เพราะหมายความว่าพลาดพลั้ง. แม้ในวจีกรรม และมโนกรรม
ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อนุตฺตลาหิกาย** ความว่า ด้วยทิวาที่ยึดเอาที่สุด
มีวัตถุ ๑๐. ข้อความที่เหลือในบททั้งปวง มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาหาโจรสูตที่ ๑๑

จบจูฬวรรคพรรณนาที่ ๕

จบปฐมปณาสก

รวมพระสูตรที่มีในจูฬวรรคนี้ คือ

๑. สัมมุขีสูตร ๒. ฐานสูตร ๓. ปัจจยวัตตสูตร ๔. ปเรศสูตร
๕. บัณฑิตสูตร ๖. ศีลสูตร ๗. สังขตสูตร ๘. อสังขตสูตร ๙. ปัพพตสูตร
๑๐. อาตปฺปสูตร ๑๑. มหาโจรสสูตร และอรรธกถา.

ทศตปิณฑาสกั

พราหมณวรรคที่ ๑

๑. ปฐมชนสูตร

ว่าด้วยที่พึงในภายหน้า

[๔๕๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล พราหมณ์ ๒ คน เป็นคนชรา แก่เฒ่า ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ มีอายุได้ ๑๒๐ ปี แต่กำเนิด ได้ชวนกันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับ พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พวกข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชรา แก่เฒ่า ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ มีอายุได้ ๑๒๐ ปีแต่กำเนิด แต่มิได้สร้างความดี มิได้ทำกุศล มิได้ทำกรรมอันเป็นที่ด้านทานความขลาดไว้ ขอพระโคตมผู้เจริญ ทรงโอวาทสั่งสอนพวกข้าพระองค์ถึงข้อที่จะพึงเป็นไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่พวกข้าพระองค์สืบกาลนานเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ ที่แท้ พวกท่านเป็นคนชรา แก่เฒ่า ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ มีอายุได้ ๑๒๐ ปีแต่กำเนิด แต่มิได้สร้างความดี มิได้ทำกุศล มิได้ทำกรรมอันเป็นที่ด้านทานความขลาดไว้ คุณก่อนพราหมณ์ โลกนี้ถูกชรา พยาธิ มรณะ นำเข้าไปอยู่แล เมื่อโลกถูกชรา พยาธิ มรณะ นำเข้าไปอยู่เช่นนี้ ความสำรวมทางกาย ความสำรวมทางวาจา ความสำรวมทางใจในโลกนี้ ย่อมเป็นที่ด้านทาน เป็นที่เร้น เป็น

เกาะ เป็นที่พึ่ง เป็นที่ยึดเหนี่ยวของเขาผู้ละไปแล้ว.

ชีวิตถูกขรณำเข้าไปใกล้ความมีอายุ

ฉัน ผู้ที่ถูกขรณำเข้าไปใกล้แล้ว ย่อมไม่มีที่ต้านทาน เมื่อบุคคลถึงเห็นภัยในความตายนี้ ควรทำบุญทั้งหลายอันนำความสุขมาให้ ความสำรวมทางกาย ทางวาจาและทางใจ ในโลกนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสุขไว้ผู้ที่ละโลกนี้ไปแล้ว ผู้ซึ่งสร้างสมบุญไว้แต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่.

จบปฐมชนสูตรที่ ๑

ทุกขิปณณาสก

พราหมณวรรควรรณนาที่ ๑

อรรถกถापฐมชนสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในปฐมชนสูตรที่ ๑ แห่งพราหมณวรรคดังต่อไปนี้:-
บทว่า ชนุณา ได้แก่ แก่คร่ำคร่าเพราะชรา. บทว่า วุฑฺฒา ได้แก่ เจริญวัย. บทว่า มหุลฺลกา ได้แก่ แก่เพราะเกิด (มานาน). บทว่า อทุคฺคตา ได้แก่ ผ่านวัยครึ่งไปแล้ว. บทว่า วโย อนุปฺตฺตา ได้แก่ อย่างเข้าปัจฉิมวัย. บทว่า เยน ภควา เตนฺอุปฺสงฺกมฺมิตฺถ ความว่า พราหมณ์เห็นลูกเมียไม่ปฏิบัติตามคำของตน คิดว่า เราจะไปเฝ้าพระสมณโคดมแสวงหาทางที่จะนำออกจากทุกข์ ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปเฝ้า.

บทว่า มยมสฺสุ โภ โคตม พฺราหฺมณ ความว่า พราหมณ์ทั้งสองประกาศข้อที่ตนเป็นพราหมณ์ว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสอง

เป็นพราหมณ์ ไม่ใช่กษัตริย์ ไม่ใช่อมาตย์ ไม่ใช่คฤหบดี ดังนี้แล้ว กราบทูล
คำเป็นต้นว่า **ชิลฺลมา** (เข้าพระองค์แก่แล้ว) ดังนี้. ด้วยบทว่า **อกตภีรุตฺตมา**
พราหมณ์ทั้งสองแสดงว่า เข้าพระองค์ทั้งสอง ยังไม่ได้ทำการป้องกันภัย คือ
การงานอันเป็นที่พึง เป็นที่พำนัก. บทว่า **ตคฺข** เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า
โดยส่วนเดียวกัน หรือลงในอรรถว่า รับรอง. และพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงไว้ โดยที่สุตอย่างเดียวกันว่า ท่านทั้งหลายเป็นอย่างนี้ ถึงเราตถาคต
ก็รับรองอย่างเดียวกัน. บทว่า **อุปฺนียติ** ได้แก่ ถูกลำนำเข้าไป อธิบายว่า
สัตว์โลกนี้ ถูกขาคินำไปสู่ชรา ถูกชรานำไปสู่พยาธิ ถูกพยาธินำไปสู่มรณะ
ถูกมรณะนำไปสู่ชาติอีก ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อุปฺนียติ**
ดังนี้.

เรื่องพราหมณ์รักษาศีล

บัดนี้ เพราะเหตุที่พราหมณ์เหล่านั้น แม้บวชแล้วก็ไม่สามารถจะ
บำเพ็ญวัตรให้บริบูรณ์ได้ เพราะเป็นคนแก่ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อจะให้พราหมณ์ทั้งสองนั้น ดำรงอยู่ในศีล ๕ จึงตรัสว่า **โยธ กายน**
สญฺญโม. บรรดาบทเหล่านั้น การสำรวจทางกายทวาร ชื่อว่า **กายสญฺญม**
แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัยนั้นเหมือนกัน. ด้วยบทว่า **ตํ ตสฺส เปตสฺส** นี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า บุญนั้น ชื่อว่า **ตณะ** เพราะหมายความว่า
เป็นที่ต้านทานของผู้ไปสู่ปรโลก ชื่อว่า **เลณะ** เพื่อหมายความว่า เป็นที่
ซ่อนเร้น ชื่อว่า **ทีปะ** เพราะหมายความว่า เป็นที่พำนัก ชื่อว่า **สธณะ**
เพราะหมายความว่า เป็นที่พึ่งอาศัย และชื่อว่า **ปรายนะ** เพราะสามารถจะให้
คติที่สูงได้. พระศาสดา มีเนื้อความ ง่ายทั้งนั้น. พราหมณ์เหล่านั้น อัน
พระตถาคตเจ้าให้สมาทานศีล ๕ อย่างนี้แล้ว รักษาศีล ๕ ตลอดชีวิต เกิด
แล้วในสวรรค์.

จบอรรถกถาปฐมชนสูตรที่ ๑

๒. ทุติยชนสูตร

ว่าด้วยที่พึงในภพหน้า

[๔๕๒] ครั้งนั้น พรหมณ์ ๒ คน แก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงมัชฌิมวัย ถึงปัจฉิมวัยอายุได้ ๑๒๐ ปีแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปถึงแล้ว ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง พรหมณ์ทั้ง ๒ นั้น นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระเจ้าเป็นพรหมณ์ แก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงมัชฌิมวัยถึงปัจฉิมวัยอายุได้ ๑๒๐ ปีแล้ว ยังมีได้ทำความดี ยังไม่ได้สร้างกุศล ยังไม่ทำที่ป้องกันภัย ขอพระโคตมผู้เจริญทรงโอวาทข้าพระเจ้า ขอพระโคตมผู้เจริญทรงพราสสอนข้าพระเจ้า ซึ่งจะพึงเป็นเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่ข้าพระเจ้า สิ้นกาลนานเถิด.

จริงแล้ว พรหมณ์ ท่านแก่เฒ่า ฯลฯ ยังไม่ทำที่ป้องกันภัย เนะ พรหมณ์ โลกนี้อันชราพยาธิมรณะใหม่แล้ว เมื่อโลกอันชราพยาธิมรณะใหม่ อยู่อย่างนี้ ความสำรวมทางกาย ทางวาจา ทางใจ อันใดในโลกนี้ ความสำรวม อันนั้นเป็นที่ต้านทาน ที่เร้น (ภัย) เป็นที่เกาะที่อาศัย เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ของบุคคล (ผู้สำรวม) ผู้ละ (โลกนี้) ไปแล้ว.

ครั้นเมื่อเรือถูกไฟไหม้ เจ้าของ
ขนของสิ่งใดออกได้ ของสิ่งนั้นก็เป็น
ประโยชน์แก่เจ้าของ ส่วนของที่ไม่ได้ขน
ออกก็ไหม้อยู่ในนั้น.

ฉันเดียวกัน ครั้นเมื่อโลกอันชรา-
มรณะใหม่้อยู่อย่างนี้แล้ว ชาวโลกพึงชน
ออกด้วยการให้ทานเถิด ถึงที่ให้เป็นทาน
ไปแล้ว จัดว่าได้ช่นออกอดีแล้ว

ความสำรวมทางกายทางวาจาทางใจ
อันใดในโลกนี้ ก็เมื่อยังเป็นอยู่บุคคลอยู่ได้
ทำบุญอันใดไว้ บุญอันนั้นย่อมเป็นไปเพื่อ
ความสุขแก่เขาผู้ละ (โลกนี้) ไป.

จบทุกติยชนสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุกติยชนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุกติยชนสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า ภาชนํ ได้แก่ ภัณฑะอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทที่เหลือพึงทราบ
ตามนัยที่กล่าวไว้แล้ว ในสูตรที่ ๑.

จบอรรถกถาทุกติยชนสูตรที่ ๒

๓. พราหมณสูตร

ว่าด้วยธรรมคุณ

[๔๕๓] ครั้งนั้น พราหมณ์ผู้หนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปถึงแล้วชื่นชมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ พราหมณ์นั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ที่ว่า พระธรรมเป็นสนุทัญญโก สนุทัญญโก ด้วยเหตุเท่าไร พระธรรมจึงเป็นสนุทัญญโก อกาลโก เอหิปัสสิโก โอปนยโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า พราหมณ์ คนที่เกิดระคะแล้ว อันระคะครอบงำแล้ว มีจิตอันระคะกั้มรุมแล้ว ย่อมคิดเพื่อทำตนให้ลำบากบ้าง เพื่อทำคนอื่นให้ลำบากบ้าง เพื่อทำให้ลำบากด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง ย่อมรู้สึกทุกข์โทมนัสในใจบ้าง ครั้นระคะเสียได้แล้ว เขาก็ไม่คิดเพื่อทำตนให้ลำบาก ฯลฯ ไม่รู้สึกทุกข์โทมนัสในใจ อย่างนี้แล พราหมณ์ พระธรรมเป็นสนุทัญญุทริโก...

คนที่เกิดโทสะแล้ว อันโทสะครอบงำแล้ว มีจิตอันโทสะกั้มรุมแล้ว ...คนที่เกิดโมหะแล้ว อันโมหะครอบงำแล้ว มีจิตอันโมหะกั้มรุมแล้ว ย่อมคิดเพื่อทำตนให้ลำบากบ้าง ฯลฯ ย่อมรู้สึกทุกข์โทมนัสในใจบ้าง ครั้นละโทสะ...โมหะเสียได้แล้ว เขาก็ไม่คิดเพื่อทำตนให้ลำบาก ฯลฯ ไม่รู้สึกทุกข์โทมนัสในใจ แม้อย่างนี้ พราหมณ์ พระธรรมเป็นสนุทัญญุทริโก...

พราหมณ์นั้นกราบทูล (สรรเสริญพระธรรมเทศนาและแสดงตนเป็นอุบาสก) ว่า ดิฉริง ๆ พระโคตมผู้เจริญ พระโคตมผู้เจริญบอกพระธรรมหลายปริยาย เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลง

ต้องตะเกียงในที่มืดเพื่อให้คนตาดีเห็นรูปต่าง ๆ ฉะนั้น ข้าพระเจ้าถึงพระโคดมผู้เจริญและพระธรรมพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระเจ้าถึงพระโคดมผู้เจริญทรงจำข้าพระเจ้าไว้ว่า เป็นอุบาสกถึงสรณะแล้ว ตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป.

จบพราหมณสูตรที่ ๓

อรรถกถาพราหมณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพราหมณสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า สมุทมนิย ได้แก่ ให้เกิดการบังเทิงใจ. บทว่า สาราณีย ได้แก่ ที่สมควรให้ระลึกถึงกัน. บทว่า วิตัสเรตุวา แปลว่า ครั้น (ให้ระลึกถึงกัน) เรียบร้อยแล้ว. บทว่า กิตฺตาวตา แปลว่า โดยเหตุก็อย่าง.

บทว่า สนฺทิกฺขุจิกโก ชมฺโม โหติ ความว่า เป็นธรรมที่จะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง. บทว่า อกาลิกโก ความว่า ไม่ให้ผลในกาลอื่น ด้วย. บทว่า เอหิปสฺสติกโก นี้ พราหมณ์ทูลถามถึงอาคมนิยปฏิบัติทว่า พระธรรมอันผู้ปฏิบัติสามารถ เพื่อจะชี้ได้เช่นนี้ว่า เอหิปสฺส (ท่านจงมาดูเถิด) ดังนี้. บทว่า โอปนยิกโก ความว่า พึ่งน้อมจิตของตนเข้าไปหา. บทว่า ปจฺจตุตฺตเวทิตฺตโป ความว่า พึ่งทราบได้ด้วยตนเองนั่นแหละ. บทว่า วิญญฺหิ ได้แก่ บัณฑิตทั้งหลาย. บทว่า ปรียาทินฺนจิตฺโต ได้แก่ เป็นผู้มีจิตอันระคะถือเอาแล้ว จับแล้ว และลুবคล้ำแล้ว. บทว่า เจเตติ แปลว่า คิด. คำที่เหลือในพระสูตรข้างทั้งนั้นแล. แต่ในพระสูตรนี้ พราหมณ์ทูลถามถึงโลกุตตรมรรค แม้พระบรมศาสดา ก็ตรัสโลกุตตรมรรคนั้นเหมือนกัน ด้วยว่าโลกุตตรมรรคนั้น ชื่อว่า สันทิฏฐิกะ. เพราะจะต้องเห็นด้วยตนเอง ฉะนั้นแล

จบอรรถกถาพราหมณสูตรที่ ๓

๔. ปริพาชกสูตร

ว่าด้วยธรรมคุณ

[๔๕๔] ครั้งนั้นแล พราหมณ์ปริพาชกคนหนึ่งได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระองค์ย่อมตรัสว่า ธรรมอันผู้ได้บรรลู่จะพึงเห็นเอง ธรรมอันผู้ได้บรรลู่จะพึงเห็นเอง ดังนี้ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ธรรมจึงเป็นคุณชาติ อันผู้ได้บรรลู่จะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้กำหนด ภูการะครอบงำ มีจิตอันราคะกลุ่มรวมแล้ว ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนคนอื่นบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองและคนอื่น ทั้งสองฝ่ายบ้าง ย่อมเสวยทุกข์โทมนัสที่เป็นไปทางจิตบ้าง เมื่อละราคะได้แล้วย่อมไม่คิด แม้เพื่อจะเบียดเบียนตนเองเลย ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะเบียดเบียนคนอื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะเบียดเบียนตนเองและคนอื่น ทั้งสองฝ่าย ย่อมไม่เสวยทุกข์โทมนัสที่เป็นไปทางจิต. ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้กำหนด ภูการะครอบงำ มีจิตอันราคะกลุ่มรวมแล้ว ย่อมประพฤติทุจริตด้วยกาย ย่อมประพฤติทุจริตด้วยวาจา ย่อมประพฤติทุจริตด้วยใจ เมื่อละราคะได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมไม่ประพฤติทุจริตด้วยกาย ย่อมไม่ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ย่อมไม่ประพฤติทุจริตด้วยใจ ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้กำหนด ภูการะครอบงำ มีจิตอันราคะกลุ่มรวมแล้ว แม้ประโยชน์ของตนก็ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ของคนอื่นก็ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายก็ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง เมื่อละราคะได้เด็ดขาดแล้ว แม้ประโยชน์ของตนก็รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ของคนอื่นก็รู้ชัดตามความเป็นจริง

แม้ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายก็รู้ชัดตามความเป็นจริง คู่ก่อนพราหมณ์ แม่ด้วย

เหตุดังกล่าวมานี้แล ธรรมย่อมเป็นคุณชาติอันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง...

ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลที่โกรธ ฯลฯ ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้หลง
ถูกโมหะครอบงำ มีจิตอันโมหะกลุ้มรุมแล้ว ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง
ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนคนอื่นบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองและคนอื่น
ทั้งสองฝ่ายบ้าง ย่อมเสวยทุกข์โทมนัสที่เป็นไปทางจิตบ้าง เมื่อละโมหะได้
เด็ดขาดแล้ว ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะเบียดเบียนตนเองเลย ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะ
เบียดเบียนคนอื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะเบียดเบียนตนเองและคนอื่นทั้งสองฝ่าย
ย่อมไม่เสวยทุกข์โทมนัสที่เป็นไปทางจิต ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้หลง ถูก
โมหะครอบงำ มีจิตอันโมหะกลุ้มรุมแล้ว ย่อมประพฤติทุจริตด้วยกาย ย่อม
ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ย่อมประพฤติทุจริตด้วยใจ เมื่อละโมหะได้เด็ดขาด
แล้ว ย่อมไม่ประพฤติทุจริตด้วยกาย ย่อมไม่ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ย่อม
ไม่ประพฤติทุจริตด้วยใจ ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้หลง ถูกโมหะครอบงำ
มีจิตอันโมหะกลุ้มรุมแล้ว แม้ประโยชน์ของตนก็ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง
แม้ประโยชน์ของคนอื่นก็ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายก็
ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง เมื่อละโมหะได้เด็ดขาดแล้ว แม้ประโยชน์ของตน
ก็รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ของคนอื่นก็รู้ชัดตามความเป็นจริง
แม้ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายก็รู้ชัดตามความเป็นจริง ดูก่อนพราหมณ์ แม้ด้วยเหตุ
ดังกล่าวมานี้แล ธรรมย่อมเป็นคุณชาติอันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่
ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน.

พราหมณ์ปริพาชกนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษิตของ
พระองค์แจ่มแจ้งนัก ฯลฯ ขอท่านพระโคตมโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็น
อุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบปริพาชกสูตรที่ ๔

อรรถกถาปริพาชกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปริพาชกสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า พุราหมณปริพาชโก ได้แก่ ปริพาชกผู้เป็นพราหมณ์ โดยกำเนิด ไม่ใช่กษัตริย์เป็นต้น โดยกำเนิด. บทว่า อุตตตมปิ ความว่า ประโยชน์ของตน ทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ ที่เจือด้วยโลกิยะและโลกุตระ.
จบอรรถกถาปริพาชกสูตรที่ ๔

๕. นิพพุตสูตร*

ว่าด้วยพระนิพพาน

[๔๕๕] ครั้งนั้น พราหมณ์ชื่อชานุสโสณิ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ พราหมณ์ชานุสโสณินั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ที่ว่าพระนิพพานเป็นสนฺทิฏฺฐิโก สนฺทิฏฺฐิโก ด้วยเหตุเท่าไร พระนิพพานจึงเป็นสนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสุติโก โอปนยิโก ปจฺจตุตฺต เวทิตพฺพ วิญญฺหิ.

พราหมณ์ คนที่เกิดราคะ โทสะ โมหะแล้ว ย่อมคิดเพื่อทำตัวให้ลำบากบ้าง ฯลฯ ย่อมรู้สึกทุกข์โทมนัสในใจบ้าง ครั้นละราคะ โทสะ โมหะเสียได้แล้ว เขาย่อมไม่คิดเพื่อทำตนให้ลำบาก ฯลฯ ไม่รู้สึกทุกข์โทมนัสในใจเลย อย่างนี้แล พราหมณ์ พระนิพพานเป็นสนฺทิฏฺฐิโก...

พราหมณ์ เมื่อบุคคลได้รสความสิ้นราคะ โทสะ โมหะไม่มีเหลือ นั้นแล พระนิพพานจึงเป็นสนฺทิฏฺฐิโก...

* ความพิสดาร เหมือนข้อ ๔๕๔

ดีจริง ๆ พระโคตมผู้เจริญ ฯลฯ ขอพระโคตมผู้เจริญทรงจำข้าพระเจ้า
ไว้ว่า เป็นอุบาสกถึงสรณะแล้ว ตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป.

จบนิพพุตสูตรที่ ๕

อรรถกถานิพพุตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน นิพพุตสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า อกาลิก ความว่า ไม่ใช่จะพึงบรรลู่ในเวลาอื่น. บทว่า
โอบนยิก ได้แก่ ควรเข้าถึงด้วยข้อปฏิบัติ.

จบอรรถกถานิพพุตสูตรที่ ๕

๖. ปโลภสูตร

ว่าด้วยเหตุที่ทำให้มนุษย์มีจำนวนน้อยลง

[๔๕๖] ครั้งนั้น พราหมณ์มหาศาลผู้หนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้า ฯลฯ พราหมณ์มหาศาลนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง แล้วกราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระเจ้าได้ยินพราหมณ์
ผู้เฒ่าผู้ใหญ่แต่ก่อน ๆ ซึ่งเป็นอาจารย์สืบ ๆ กันมาแล้วว่า แต่ก่อน โลกนี้เต็มไปด้วย
ด้วยคน รวากะอเวจิมหานรก คามนิคมชนบทและราชธานี มีหลังคาเรือนตั้ง
(เรียงรายกัน) อยู่ชั่วระยะไต่บันดก ดังนี้ เหตุอะไรปัจจัยอะไรเล่าหนอ
พระโคตมผู้เจริญ เดียวนี้ คนจึงคุดหมดไปมาบางไป ที่เคยเป็นคาม นิคม
นคร ชนบท ก็ไม่เป็นคาม นิคม นคร ชนบท.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า พราหมณ์ คนเดี๋ยวนี้กำหนด ยินดีไม่เป็นธรรม โลกเกินสมควร มุ่งไปแต่ทางมิถาธรรม เขาทั้งหลายกำหนด ยินดีไม่เป็นธรรม โลกเกินสมควร มุ่งไปแต่ทางมิถาธรรมแล้วก็จับศาสตราอันคมฆ่ากันและกัน คนเป็นอันมากตายไป เพราะเหตุนั้น นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัยอันหนึ่ง ซึ่งทำให้คนเดี๋ยวนี้ดูหมดไปเบาบางไป ที่เคยเป็นคาม นิคมนคร ชนบท จึงไม่เป็นคาม นิคมนคร ชนบท.

อีกข้อหนึ่ง พราหมณ์ คนเดี๋ยวนี้ กำหนดยินดีไม่เป็นธรรม โลกเกินสมควร มุ่งไปแต่ทางมิถาธรรม เมื่อเขาทั้งหลายกำหนดยินดีไม่เป็นธรรม โลกเกินสมควร มุ่งไปแต่ทางมิถาธรรม ฝนจึงไม่ตกตามฤดูกาล ด้วยเหตุ นั้นจึงเกิดทุพภิกขภัย ข้าวเสีย เป็นขยอก ตายฝอย คนเป็นอันมากตายไป เพราะเหตุนั้น นี่ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยอันหนึ่ง ซึ่งทำให้คนเดี๋ยวนี้ดูหมดไปเบาบางไป ที่เคยเป็นคาม นิคมนคร ชนบท จึงไม่เป็นคาม นิคมนคร ชนบท.

อีกข้อหนึ่ง พราหมณ์ คนเดี๋ยวนี้กำหนดยินดีไม่เป็นธรรม โลกเกินสมควร มุ่งไปแต่ทางมิถาธรรม เมื่อเขาทั้งหลายกำหนดยินดีไม่เป็นธรรม โลกเกินสมควร มุ่งไปแต่ทางมิถาธรรม ยักษ์ทั้งหลายจึงปล่อยอมมนุษย์ร้าย คนเป็นอันมากตายไปเพราะเหตุนั้น นี่ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยอันหนึ่ง ซึ่งทำให้คนเดี๋ยวนี้ดูหมดไปเบาบางไป ที่เคยเป็นคาม นิคมนคร ชนบท จึงไม่เป็นคาม นิคมนคร ชนบท.

ดีจริง ๆ พระโคตมผู้เจริญ ฯลฯ ขอพระโคตมผู้เจริญทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่า เป็นอุบาสกถึงสรณะแล้ว จนตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป.

อรรถกถาปโลกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน ปโลกสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **อาจารย์ปจิริยานัน** ความว่า ทั้งอาจารย์ทั้งหลาย ทั้งอาจารย์ของอาจารย์ทั้งหลาย. บทว่า **อวีจิ มนุญเณ สุญฺโจ โหติ** ความว่า เต็มเปี่ยมไปด้วยมนุษย์ทั้งหลาย เหมือนอเวจีมหานรกที่สัตว์สัมผัสแล้ว คือ เต็มเปี่ยมไปด้วยเหล่าสัตว์นรกชั้นนรินทร. บทว่า **กุกกุฏสมุปาทิกา** ความว่า การบินตกของไก่ กล่าวคือ การที่ไก่อบินไปจากหลังคาของหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ไปตกลงที่หลังคาหมู่บ้านอีกหมู่บ้าน มีอยู่ในหมู่บ้านเหล่านี้ เพราะเหตุนี้หมู่บ้านเหล่านี้ จึงชื่อว่า **กุกกุฏสัมปาทิกะ** (มีอยู่ชั่วไก่อบินตก) ปาฐะว่า **กุกกุฏสมุปาทิกา** ก็มี. มีอธิบายว่า การตกของไก่อ กล่าวคือการย่างเดินไปของไก่อจากละแวกหมู่บ้าน สู่ละแวกหมู่บ้าน มีอยู่ในหมู่บ้านเหล่านี้. แม้ทั้งสองบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงการอยู่กันอย่างหนาแน่นทั้งนั้น.

บทว่า **อธมฺมราครตุตา** ความว่า ราคะเป็นอธรรมโดยส่วนเดียวเท่านั้น แต่ราคะที่เกิดขึ้นในบริวารของตน ไม่ทรงหมายเอาว่าเป็นอธรรมราคะราคะที่เกิดขึ้นในบริวารของคนอื่น จึงทรงประสงค์เอาความเป็นอธรรมราคะ.

บทว่า **วิสมโลภาภิกฺขตา** ความว่า ขึ้นชื่อว่าโลภะ จะมีเวลาสม่าเสมอไม่มี. โลภะนี้ไม่สม่าเสมอโดยส่วนเดียวเท่านั้น แต่ว่าเมื่อเกิดขึ้นในวัตถุที่ตนหวงแหน ชื่อว่า **สมโลภะ** ที่เกิดขึ้นในวัตถุที่ผู้อื่นหวงแหนเท่านั้น ทรงประสงค์เอาว่า **วิสมโลภะ**. บทว่า **มิจุจฺจามฺมปเรตา** ความว่า ประกอบด้วยธรรมฝ่ายผิด กล่าวคือการชองเสพสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ.

บพว่า เทโว น สมุมา ชาร์ อนุปปเวจฺจติ ความว่า ฝนไม่ตก
ในเวลาที่จะตก. บพว่า ทพฺพภิกฺขุ ได้แก่ภิกษาที่หาได้ยาก. บพว่า
ทฺตฺตฺตฺ ความว่า ชื่อว่า ข้าวกล้าเสียหาย เพราะข้าวกล้ามานานาชนิดไม่ผลัดผล.
บพว่า เสตฺถฺจิกิ ความว่า เมื่อข้าวกล้ากำลังออกรวง หมู่หนอนจะลงกิน
รวงข้าวที่ออกแล้ว จะมีสีขาว ไม่มีเนื้อ เพราะถูกหนอนเหล่านั้นชอนไช.
ทรงหมายเอาข้าวลึบนั้นตรัสว่า เสตฺถฺจิกิ ดังนี้. บพว่า สลาภวฺตฺตฺ
ความว่า ข้าวกล้าที่หว่านแล้ว ๆ งอกงามเพียงตั้งลำต้นเท่านั้น อธิบายว่า
ไม่ออกรวง. บพว่า ยภฺขา ได้แก่ยักษ์ผู้เป็นอธิบดี. บพว่า วาเพ อมนุสฺเส
โอสฺสขฺษนฺติ ความว่า ปล่อยักษ์ร้ายไปในถิ่นมนุษย์. ยักษ์เหล่านั้น
ได้โอกาส ย่อมทำให้มหาชนถึงความสิ้นชีวิต.

จบอรรถกถาปโลกสูตรที่ ๖

๗. ชัปปสูตร

ว่าด้วยผู้รับที่ทำให้ท่านมีผลมาก

[๔๕๗] ครั้งนั้น ปริพาชกวัจจโคตร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ฯลฯ ปริพาชกวัจจโคตรนัง ฌ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วกราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระเจ้าได้ยินเขาว่า พระ-
สมณโคตมตรัสอย่างนี้ว่า ท่านควรให้แก่เราเท่านั้น ไม่ควรให้แก่คนอื่น ๆ
ควรให้แก่สาวกของเราเท่านั้น ไม่ควรให้แก่สาวกของคนอื่น ๆ ท่านที่ให้แก่
เราเท่านั้นมีผลมาก ให้แก่คนอื่น ๆ ไม่มีผลมาก ให้แก่สาวกของเราเท่านั้น
มีผลมาก ให้แก่สาวกของคนอื่น ๆ ไม่มีผลมาก ดังนี้ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ

ชนเหล่าที่กล่าวว่า พระสมณโคดมตรัสว่า ทานควรให้แก่เราเท่านั้น ฯลฯ ให้แก่สาวกของคนอื่น ๆ ไม่มีผลมาก ดังนี้ ชนเหล่านั้นกล่าวตามคำที่พระโคดมผู้เจริญได้ตรัสไว้จริงละหรือ เขาไม่ใส่ความพระโคดมผู้เจริญด้วยเรื่องอันไม่จริงละหรือ เขากล่าวแก้กรรมสมควรแก้กรรมละหรือ การถือตามถ้อยคำที่ชอบแก้เหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง จะไม่ตกอยู่ในฐานที่น่าตำหนิละหรือความจริงพวกข้าพระเจ้าไม่ประสงค์จะใส่ความพระโคดมผู้เจริญเลย

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า วัจฉะ ชนเหล่าที่กล่าวว่า พระสมณโคดมตรัสว่า ทานควรให้แก่เราเท่านั้น ฯลฯ ให้แก่สาวกของคนอื่น ๆ ไม่มีผลมาก ดังนี้ ชนเหล่านั้นมิได้กล่าวตามคำที่เรากล่าว อนึ่ง ชนเหล่านั้นใส่ความเราด้วยเรื่องอันไม่มีไม่เป็นจริง วัจฉะ ผู้ใดห้ามคนอื่นที่ให้ทาน ผู้นั้นชื่อว่าทำอันตรายต่อคน ๓ คน ทำร้ายต่อคน ๓ คน ๓ คนคือใคร ก็ทำอันตรายต่อบุญของทายก ทำอันตรายต่อลาภของปฏิคาหก อนึ่ง ตัวของผู้นั้นชื่อว่าถูกกัน (ขุดรากคือความดี) และถูกประหาร (ตายไปจากความดี) เสียก่อนแล้ว วัจฉะ ผู้ใดห้ามคนอื่นที่ให้ทาน ผู้นั้นชื่อว่าทำอันตรายต่อคน ๓ คน ทำร้ายต่อคน ๓ คนนี้

เราตถาคตกล่าวอย่างนี้ต่างหาก วัจฉะ ว่า แม้สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในหลุมโสโครกหรือท่อโสโครก ผู้ใดเทน้ำล้างหม้อก็ดี น้ำล้างชามก็ดี ลงไปในหลุมและท่อโสโครกนั้น ด้วยเจตนาให้สัตว์ในนั้นได้เลี้ยงชีพ อย่างนี้เราตถาคตยังกล่าวการได้บุญอันมีกิริยาที่ทำอย่างนั้นเป็นมูล จะกล่าวอะไร (ถึงการให้ทาน) ในผู้ที่ เป็นมนุษย์เล่า

แต่นั้นแหละ วัจฉะ เราตถาคตกล่าวว่า ทานที่ให้แก่มุสิคมีผลมาก หาได้กล่าวอย่างนั้นในผู้ทุศีลไม่ และผู้มิศีลนั้นเป็นผู้ละองค์ ๕ ประกอบด้วย

องค์ ๕ ละองค์ ๕ คืออะไร คือ ละกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ
อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิณา ผู้มีศีลนั้นเป็นผู้ละองค์ ๕ นี้ ประกอบด้วยองค์
๕ คืออะไร คือ ประกอบด้วยศีลชั้น (กองศีล) สมာธิชั้น (กองสมาธิ)
ปัญญาชั้น (กองปัญญา) วิมุตติชั้น (กองวิมุตติ) วิมุตติญาณทัสสนชั้น
(กองวิมุตติญาณทัสสนะ) อันเป็นอเสขะ ผู้มีศีลนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยองค์
เราตถาคตกล่าวว่า ทานที่ให้ในผู้มีศีล ที่ละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕
อย่างนี้ มีผลมาก

ในโคเมียทั้งหลาย เช่น แมโคสีดำ
สีขาว สีแดง สีเขียว สีดำ สีปกติ หรือ
สีนภพราภก็ตาม โคผู้ ซึ่งฝึกแล้วเป็นโค
ทนางาน มีกำลัง ฝึกทำดี ย่อมเกิดในแมโค
เหล่านั้นได้ทุกเหล่า คนทั้งหลายใช้มันใน
การหนักเท่านั้น หาได้พิถีพิถันสีของมันไม่
ฉันเดียวกันนั้นแล ในหมู่มนุษย์
ในชนชาติใดชาติหนึ่ง จะเป็นชาติกษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ ชูทร จัณฑาล หรือ
ปุกกุสะ บุคคลผู้ซึ่งฝึกตนแล้ว มีพรต
อันดี ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีลพูด
เป็นสัจ มีใจประกอบด้วยhiri ละชาติและ
มรณะแล้ว จบพรหมจรรย์แล้ว ปลงของ
หนักแล้ว ปลอดโปร่งแล้ว เสร็จกิจ ไม่มี

อาสวะ ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ดับกิเลส
ได้เพราะไม่ยึดถือแล้ว ย่อมเกิดในชาติ
เหล่านั้นได้ทุกชาติ ทักขิณาทานที่ให้ใน
บุคคลนั้นอันเป็นเนื้อนาที่ปราศจากโทษ
ย่อมมีผลไปพลุลย์

ส่วนคนเขลาทราวมปัญญา มิได้ดับ
ไม่รู้จัก (บุญเขต) ให้ทานไปภายนอก
(เขต) ไม่เข้าใกล้สัตบุรุษทั้งหลายเลย

ฝ่ายคนเหล่าใดเข้าใกล้สัตบุรุษผู้มี
ปัญญานับว่าเป็นปราชญ์ และศรัทธาของ
เขามีรากฐานมั่นคงในองค์พระสุคต คน
เหล่านั้นย่อมไปเทวโลก มิฉะนั้น เกิดใน
สกุณ ฌ โลกนี้ ก็จะเป็นบัณฑิตได้บรรลु
พระนิพพานโดยลำดับ.

จบชัปปสูตรที่ ๗

อรรถกถาชัปปสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในชัปปสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า มหปุผลิ แปลว่า มีผลมาก. ในบทว่า ฌมฺมสุส จ
อนุชฺชมํ พุยากโรนฺติ นี้ ฟังทราบอธิบายดังต่อไปนี้ ถ้อยคำที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสแล้ว ชื่อว่า พระธรรม. การตรัสทบทวนซึ่งข้อความที่ตรัส
แล้ว ชื่อว่า อนุธรรม.

บทว่า **สหหมฺมิโก** ได้แก่ พร้อมด้วยการณ์ พร้อมด้วยเหตุ. การถือตาม คือการคล้อยตาม อธิบายว่า การประพฤติดำตามถ้อยคำ ชื่อว่า **วาทานุปาตะ**. บทว่า **การยหฺ รานํ** ได้แก่เหตุที่ควรตำหนิ. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า การคล้อยตามถ้อยคำที่มีเหตุผล อันพระโคตมผู้เจริญตรัสไว้แล้ว ไม่น่าจะถึงเหตุที่ควรตำหนิไร ๆ เลย. อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์ถามว่า การคล้อยตามพฤติการณ์ของวาทะที่มีเหตุ ซึ่งคนเหล่านั้นกล่าวแล้ว จะถึงเหตุที่น่าตำหนิอะไร ๆ ไหม.

บทว่า **อนฺตรายโกโร โหติ** ความว่า กระทำอันตราย คือความพินาศ คือให้ได้รับความลำบาก ได้แก่ให้เกิดความเดือดร้อน. บทว่า **ปาริปนฺนุโก** ได้แก่ โจรที่ดักจี้ปล้นคนเดินทาง. บทว่า **ขโต จ โหติ** ได้แก่ถูกขุด โดยขุดคุณความดีทิ้งไป. บทว่า **อุปฺหโต** ได้แก่ ถูกขจัด โดยการทำลายคุณงามความดี. บทว่า **จนฺทนิกาย** ได้แก่ ในบ่อน้ำโคลนที่ไม่สะอาด. บทว่า **โอฟิกฺกุเล** ได้แก่ (ท่อ) ที่ยังไม่ได้ล้างโคลน. บทว่า **โส จ** ได้แก่ พระจีณาสพที่ท่านกล่าวไว้ว่า ท่านผู้มีศีลนั้น. บทว่า **สีลกฺขณฺชน** แปลว่า ด้วยกองศีล. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็ปัจจุเวกขณญาณ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า วิมุตติญาณทัสสนะ ในคำว่า **วิมุตติญาณทัสสกนฺกฺขณฺชน** นี้. ปัจจุเวกขณญาณนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อเสขะ เพราะเป็นไปแล้วแก่พระอเสขะ. ญาณนอกนี้ แม้ตัวเองก็เป็นอเสกขะอยู่แล้ว เพราะบรรลุแล้วในที่สุดแห่งสิกขา. อีกทั้งญาณเหล่านั้นก็เป็นโลกุตระ ปัจจุเวกขณญาณเป็นโลกิยะ.

บทว่า **โรหิณฺสี** ได้แก่มีสีแดง. บทว่า **สรูปาสู** ได้แก่ มีสีเสมอด้วยลูกโคของตน. บทว่า **ปเรวตาสู** ได้แก่ มีสีเหมือนนกพิราบ. บทว่า

ทนต์ ได้แก่ หมดพศแล้ว. โคตัวผู้ ชื่อว่า ปุญโคโว. บทว่า ไชรโยโห
ได้แก่ โคใช้งาน. บทว่า กลุยาณชวณิกุโม ได้แก่ ประกอบด้วยเขาวัว
ไหวพริบตี คือชื่อตรง. บทว่า นาสุส วณฺณํ ปริกฺขเร ความว่า ไม่สนใจ
ถึงสีร่างกายของโคนั้น แต่สนใจเฉพาะงาน คือการประกอบธุระของมันเท่านั้น.

บทว่า ยสุมี กิสุมิณฺจ ชาติเย ความว่า เกิดแล้วในตระกูลใด ๆ
บทว่า ยาสุ กาสฺจิปิ เอตาสฺ ได้แก่ ในกำเนิดอย่างใดอย่างหนึ่ง แยก
ประเภทเป็นกษัตริย์เป็นต้นเหล่านี้. บทว่า พุรฺหมจฺริยสุส เกวลี ความว่า
ประกอบด้วยการอยู่บพรหมจรรย์ อธิบายว่า ประกอบด้วยความเป็นผู้
บริบูรณ์ด้วยพรหมจรรย์. เพราะฉะนั้น พระชีมาสพ ชื่อว่า เป็นผู้ประพฤติ
พรหมจรรย์ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้.

บทว่า ปนฺนภาโร ได้แก่ วางภาระแล้ว อธิบายว่า วางภาระคือชั้น
ภาระคือกิเลส และภาระคือกามคุณลงได้แล้ว. บทว่า กตฺทิจฺจโจ คือ กระทำ
กิจด้วยมรรคทั้ง ๔ เสร็จแล้ว. บทว่า ปารฺคุ สพฺพชฺมฺมานํ ความว่า
เบญจขันธ์ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ตรีสเรียกว่า สรรพธรรม. ชื่อว่า ปารฺคุ
เพราะถึงฝั่ง. ๖ อย่าง คือ ฝั่งคืออภิญญา ๑ ฝั่งคือปหานะ ๑ ฝั่งคือ
ฉาน ๑ ฝั่งคือภาวนา ๑ ฝั่งคือสังจิกิริยา ๑ ฝั่งคือสมาบัติ ๑ แห่ง
สรรพธรรมนั้น. บทว่า อนุปาทาย ได้แก่ ไม่ยึดถือ. บทว่า นิพฺพุโต
ได้แก่ เว้นจากความเร่าร้อนเพราะกิเลส. บทว่า วิรเช ได้แก่ เว้นจากธุลี
คือ รากะ โทสะ และโมหะ.

บทว่า อวิขานนฺตา ได้แก่ ไม่รู้จักบุญเขต. บทว่า ทุมฺเมธา
ได้แก่ ไม่มีปัญญา. บทว่า อสุสุตาวิน ได้แก่ เว้นจากการได้ยินข้อวินิจฉัย
เกี่ยวกับบุญเขต. บทว่า พหิทฺธา ได้แก่ ภายนอกจากพระศาสนานี้. บทว่า

น หิ สนฺเต อุปาสเร ความว่า ไม่เข้าไปหาพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระชีนาสพทั้งหลาย ผู้เป็นบุรุษสูงสุด. บทว่า ธีรสมฺมเต ได้แก่ บัณฑิตยกย่องแล้ว ชมเชยแล้ว. ด้วยบทว่า มุลชาตา ปติฏฺฐิตา นี้ ทรง แสดงถึงศรัทธาของพระโสดาบัน. บทว่า กุเล วา อิธ ชายเร ความว่า หรือเกิดในตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลแพศย์ ในมนุษยโลกนี้. บุคคลนี้แหละชื่อว่า มีกุลสมบัติ ๓ ประการ. บทว่า อนุปฺพุเพน นิพฺพานํ อธิกจฺจนฺติ ความว่า บำเพ็ญคุณธรรมเหล่านี้ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้สมบูรณ์แล้วบรรลุพระนิพพาน ตามลำดับดังนี้แล.

จบอรรถกาศปสูตรที่ ๗

๘. ติกัณณสูตร

ว่าด้วยวิชา ๓ ของพราหมณ์และของพุทธ

[๔๕๘] ครั้งนั้น พราหมณ์ชื่อติกัณณะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ พราหมณ์ติกัณณะนั้น ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว กล่าวสรรเสริญ พวกพราหมณ์ผู้ได้วิชา ๓ เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พราหมณ์ผู้ได้วิชา ๓ เป็นอย่างนั้นอย่างนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนพราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลาย บัญญัติพราหมณ์ผู้ได้วิชา ๓ อย่างไรกัน.

พราหมณ์ติกัณณะกราบทูลตอบว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พราหมณ์เป็นผู้ได้กำเนิดดีทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายมารดาทั้งฝ่ายบิดามีกรรมที่ดีถือปฏิสนธิหมจดดี ไม่ถูกคัดค้านติเตียนเพราะเรื่องกำเนิดถึง ๗ ชั่วปู่

เล่าเรียนจำนงค์ได้ เจนจบไตรเพทพร้อมทั้งนิพนธ์ศาสตร์ และเภฏศาสตร์ กับอักษรประเภท เป็นห้าทั้งคัมภีร์อิติहाส รู้ตัวบท รู้คำแก้ (ในไตรเพทนั้น) ปราดเปรี๊องในโลกายตศาสตร์ และมหานุรุษลักษณะศาสตร์ ข้าแต่พระโคตม ผู้เจริญ พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติพราหมณ์ผู้ได้วิชา ๓ อย่างนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติ พราหมณ์ผู้ได้วิชา ๓ อย่างหนึ่ง แต่ผู้ได้วิชา ๓ ในวินัยของพระอริยะเป็น อย่างหนึ่ง.

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็ผู้ได้วิชา ๓ ในวินัยของพระอริยะเป็น อย่างไร สาธุ ผู้ได้วิชา ๓ ในวินัยของพระอริยะเป็นอย่างใด ขอพระโคตม ผู้เจริญทรงแสดงธรรมอย่างนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

พราหมณ์ ถ้ากระนั้นท่านจงฟัง ทำในใจให้ดี เราตถาคตจักกล่าว.

พราหมณ์ดิถีณัธรับพระพุทธรพจน์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส พระธรรมเทศนาว่า

พราหมณ์ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สัจจจากกาม จากอกุศลธรรม ทั้งหลาย เข้าปฐมฌานอันประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติ และสุขอันเกิดแต่ วิเวกอยู่

๑. ไตรเพท พระเวททั้ง ๓ (ความรู้ ๓ อย่าง) เป็นชื่อคัมภีร์แสดงลัทธิไสยศาสตร์ดั้งเดิมของ พราหมณ์ คือ อิรูปเพท (ฤคเวท) ๑ ยชุเพท (ยชุรเวท) ๑ สามเพท (สามเวท) ๑

นิพนธ์ศาสตร์ ว่าด้วยชื่อสิ่งของมีต้นไม้เป็นต้น. เภฏศาสตร์ว่าด้วยกิริยาเป็นประโยชน์ แก่กวี, อักษรประเภท ท่านว่าได้แก่ "ศึกษา" และ "นิรุกติ" (ภาค ๑ ๆ แห่งเวทวงศ์ ๖ เวทวงศ์ ตำราประกอบพระเวท สำหรับช่วยให้เข้าใจพระเวทชัดเจนขึ้น แบ่งเป็น ๖ ภาค คือ กัลป, วุยากรณ (ไวยากรณ), โขยติศาสตร์ (ตำราดาว), ศึกษา, นิรุกติ (อธิบายคำที่ยาก), ฉันโทวิจิติ (ตำราฉันท)

อิติहाส ว่าด้วยพงสาวดารยี่ดียว มีภารตยुทเป็นต้น อันกล่าวประพันธไว้แต่กาลก่อน, ที่ว่า "เป็นห้าทั้งคัมภีร์อิติहाส" นั้น ท่านว่า พระเวท ๓ เดิมอาถรรพณเวทเป็น ๔ กับอิติहाส เป็น ๕

โลกยศาสตร์ ว่าด้วยเรื่องราวอันไม่น่าเชื่อ ถ้าบุคคลอุปกรณนี้ไม่คิดทำบุญ มหา
บุรุษลักษณะศาสตร์ ว่าด้วยลักษณะของมหาบุรุษ

เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป เข้าทุติยฌานอันเป็นเครื่องผ่อนคลายในภายใน ประกอบด้วยความใจเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่

เพราะปีติคลายไปด้วย ภิกษุเพ่งอยู่ด้วย มีสติสัมปชัญญะด้วย เสวยสุขทางกายด้วย เข้าตติยฌานซึ่งพระอรชยะกล่าว (ผู้ได้ตติยฌานนี้) ว่า ผู้มีสติเพ่งอยู่เป็นสุข

เพราะละสุข (กาย) ได้ด้วย เพราะละทุกข์ (กาย) ได้ด้วยเพราะ โสมนัส (สุขใจ) และโทมนัส (ทุกข์ใจ) ดับไปก่อน เข้าจตุตถฌาน ไม่ทุกข์ ไม่สุข มีความบริสุทธิ์ ด้วยสติอันเกิดเพราะอุเบกขาอยู่*

ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์สะอาดไม่มีมลทิน ปราศจาก อุปกิเลส เป็นจิตอ่อน วรรแก่้งาน ตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว น้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (วิชาระลึกชาติได้) เธอก็ระลึกชาติได้ อย่างอนเนก คืออย่างไร ก็ต่อ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ชาติ ๔ ชาติ ๕ ชาติ ถึง ๑๐ ชาติ ๒๐ ชาติ ๓๐ ชาติ ๔๐ ชาติ ๕๐ ชาติ กระทั่ง ๑๐๐ ชาติ ๑,๐๐๐ ชาติ ๑๐,๐๐๐ ชาติ จนหลายสังวัฏฏกัป หลายวิวัฏฏกัป และหลายสังวัฏฏวิวัฏฏกัป ว่า ในชาติโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีนามสกุลอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น ได้เสวยสุขทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเท่านั้น จุตติจากชาตินั้นเกิดในชาติโน้น ในชาตินั้นเรามีชื่อมีนามสกุลมีผิวพรรณมีอาหารอย่างนั้น ๆ ได้เสวยสุขทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเท่านั้น จุตติจากชาตินั้นมาเกิดในชาตินี้ เธอรระลึกชาติได้อย่างอนเนกพร้อมทั้งอาการ (คือรูปร่างท่าทางและความเป็นไปที่ต่าง ๆ กัน มีผิวพรรณต่างกัน เป็นต้น) พร้อมทั้งอุทเทส (คือสิ่งสำหรับอ้างสำหรับเรียก ได้แก่ชื่อและโคตร) อย่างนี้

* ฌาน ๔ นี้ ถ้าอ่านตามพระบาลีนี้ ยังไม่พอจะให้เข้าใจชัด จงดูอธิบายในหนังสือวิสุทธิมรรค

นี้วิชาที่ ๑ อันภิกษุ^๑นั้นได้บรรลุ อวิชาหายไป วิชาเกิดขึ้น ความมืดหายไป ความสว่างเกิดขึ้น (เป็นผล) สมแก่ที่ภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาทมีความเพียร มีตนอันส่งไปอยู่ (เด็ดเดี่ยว)

ภิกษุ^๑นั้น ครั้นจิตเป็นสมาธิบริสุทธิสะอาด ไม่มีมลทิน ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนควรแก่งาน ตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว น้อมจิตไปเพื่ออุปปาตญาณ^๒ (วิชากำหนดรู้ความตายความเกิด) แห่งสัตว์ทั้งหลาย เธอก็เห็นสัตว์ทั้งหลายกำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ดี ผิพรรณงาม ผิพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยจักขุทิพย์อันแจ่มใสเกินจักขุมนุษย์สามัญ รู้ชัดว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นตามกรรม (ซึ่งได้) ว่า สัตว์เหล่านี้ เข้าข้า ประกอบด้วยกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า มีความเห็นผิด กระทำกรรมไปตามความเห็นผิด สัตว์เหล่านั้น เพราะกายแตกตายไป ก็ไปอบายทุกิติ วินิบาต นรก หรือว่า สัตว์เหล่านี้ เข้าข้า ประกอบด้วยกายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยะ มีความเห็นชอบ กระทำกรรมไปตามความเห็นชอบ สัตว์เหล่านั้น เพราะกายแตกตายไป ก็ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ เธอเห็นสัตว์ทั้งหลายกำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ดี ผิพรรณงาม ผิพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยจักขุทิพย์อันแจ่มใสเกินจักขุมนุษย์สามัญ รู้ชัดว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นตามกรรม อย่างนี้ นี้วิชาที่ ๒ อันภิกษุ^๑นั้นได้บรรลุ อวิชาหายไป วิชาเกิดขึ้น ความมืดหายไป ความสว่างเกิดขึ้น (เป็นผล) สมแก่ที่ภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาทมีความเพียร มีตนอันส่งไปอยู่

ภิกษุ^๑นั้น ครั้นจิตเป็นสมาธิบริสุทธิสะอาด ไม่มีมลทินปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนควรแก่งาน ตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว น้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ (วิชาทำอัสวะให้สิ้น) เธอรู้ชัดตามจริงว่า นี้ทุกซ์

๑. เป็นสำนวนอย่างหนึ่ง หมายความว่า อุทิศร่างกายและชีวิตเพื่อทำการอันนั้นให้สำเร็จงได้
๒. ทิพจักขุญาณ ก็เรียก

นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา รู้ชัดตามจริงว่า
เหล่านี้คืออัสวะ นี้อัสวสมุทัย (เหตุเกิดอัสวะ) นี้อัสวนิโรธ (ความ
ดับอัสวะ) นี้อัสวนิโรธคามินีปฏิปทา (ทางไปถึงความดับอัสวะ) เมื่อ
เธอรู้อย่างนี้เห็นอย่างนี้ จิตก็พ้นทั้งกามาสวะ ทั้งภวาสวะ ทั้งอวิชชา
สวะ ครั้นพ้นแล้วก็มีญาณ (รู้) ว่าพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหม-
จรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว กิจอื่น (อันจะต้องทำ) เพื่อความ
เป็นอย่างนี้ไม่มีอีก นี้วิชาที่ ๓ อันภิกษุนี้ได้บรรลु อวิชชาหายไป วิชา
เกิดขึ้น ความมืดหายไป ความสว่างเกิดขึ้น (เป็นผล) สมแก่ที่ภิกษุเป็นผู้
ไม่ประมาทมีความเพียรมีตนอันส่งไปอยู่

จิตของพระโคตมองค์ใด ผู้มีศีลไม่
ขึ้นลง* มีปัญญา เฟ่งพินิจ เป็นจิตตั้งมั่น
แน่วแน่เป็นวสี บัณฑิตทั้งหลายกล่าวพระ
โคตมนี้ผู้เป็นปราชญ์จัดความมืดเสียผู้
ได้วิชา ๓ ละมฤตยูละเลิกบาปกรรม
ทั้งปวงเสียได้ว่าเป็นผู้มีประโยชน์สำหรับ
เทวดา มนุษย์ทั้งหลาย

* ศัพท์นี้ข้าพเจ้าแปลตามอรรถกถา ด้วยเห็นว่ามิบบท "นิปกสฺส" แสดงปัญญา"ฉาโยโน" แสดง
สมาธิอยู่ในลำดับ พอครบไตรสิกขา และที่ว่า "มีศีลไม่ขึ้นลง" นั้น ท่านอธิบายว่า มีศีล
เต็มบริบูรณ์เสมอ อันเป็นคุณของพระจิณาสพ ไม่เคี้ยวเต็มเคี้ยวพร้องอย่างปุลุชน
ถ้าไม่มุ่งความอย่างนี้ จะแปลศัพท์นี้ว่า "ผู้มีปกติไม่ขึ้นลง" ก็ได้ และอธิบายว่า เป็นผู้คงที่
แสดงอาการฟูขึ้นด้วยความยินดีและห่อเหี่ยวลงด้วยความยินร้าย ในเมื่อประสบอิฏฐารมณ์
และอนิฏฐารมณ์ ดังพระบาลีในธรรมบทว่า" น อจฺจาวจํ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติ บัณฑิตทั้งหลาย
ย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง" เป็นคุณของพระจิณาสพเหมือนกัน

บัณฑิตทั้งหลายย่อม นอบน้อมพระ-
โคดมผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา๓ไม่ลุ่มหลงอยู่
เป็นพระพุทธรูปมีพระสรีระเป็นครั้งที่สุด
ผู้ใคร่รู้ (ระลึก) ชาติได้ เห็นสวรรค์
และอบาย และถึงธรรมที่สิ้นชาติแล้ว
เป็นมุณีสำเร็จด้วยความรู้อยิ่ง โดยวิชา ๓
นี้ พราหมณ์จึงเป็นเทวิโช (ผู้ได้วิชา ๓)
เรากล่าวผู้เช่นนั้นว่า ผู้ได้วิชา ๓ หา
กล่าวตามคำที่พูดกันอย่างไม่.

พราหมณ์ ผู้ได้วิชา ๓ ในวินัยของพระอรិยะเป็นอย่างนี้แล.

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ผู้ได้วิชา ๓ ของพวกพราหมณ์เป็นอย่างหนึ่ง
ส่วนผู้ได้วิชา ๓ ในวินัยของพระอริยะเป็นอย่างหนึ่ง แต่ผู้ได้วิชา ๓ ของ
พวกพราหมณ์ไม่ถึงเสียที่ ๑๖ แห่งผู้ได้วิชา ๓ ในวินัยของพระอริยะ ดีจริง ๆ
พระโคดมผู้เจริญ ฯลฯ ขอพระโคดมผู้เจริญทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่า เป็นอุบาสก
ถึงสรณะแล้ว จนตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป.

จบติกัณณสูตรที่ ๘

อรรถกถาติกัณณสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในติกัณณสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้:-

คำว่า **ติกณฺโณ** เป็นชื่อของพราหมณ์นั้น. บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า พราหมณ์คิดว่า ได้ข่าวว่า พระสมณโคดมเป็นบัณฑิต เราจักไปยังสำนักของท่าน ดังนี้ รับประทานอาหารเช้าแล้ว มีมหาชนห้อมล้อม เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **ภควโต สมฺมุขา** ความว่า นั่งเบื้องหน้าพระทศพล.

บทว่า **วณฺณํ ภาสตี** ความว่า ถามว่า เพราะเหตุไร จึงกล่าวสรรเสริญ. ตอบว่า ได้ทราบว่ ก่อนแต่นี้ พราหมณ์นั้นไม่เคยไปสำนักของพระตถาคตเลย พราหมณ์จึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายเข้าเฝ้าได้ยาก เราทูลก่อนแล้ว จักตรัสหรือไม่ตรัสก็ได้ ถ้าพระองค์จักไม่ตรัสครานั้น คนทั้งหลายจักต่อว่า เราผู้พูดในที่สมาคมอย่างนี้ว่า เหตุไรท่านจึงพูดในที่นี้ เพราะว่าท่านไปยังสำนักของพระสมณโคดมแล้ว ก็ยังไม่ได้แม้เพียงการดำรัสด้วย เพราะเหตุนี้ พราหมณ์เมื่อสำคัญอยู่ว่า เราจักพ้นข้อครหาไปได้ด้วยอุบายอย่างนี้ จึงทูลขึ้น พราหมณ์พูดสรรเสริญพราหมณ์ทั้งหลายก็จริง แต่พูดถึงวิชาสามด้วยความประสงค์อย่างเดียวว่า เราจักต่อ (ลองเชิง) พระญาณของพระตถาคต.

บทว่า **เอวมฺปิ เตวิชฺชา พุราหฺมณา** ความว่า พราหมณ์ผู้ทรงวิชา ๓ เป็นบัณฑิตอย่างนี้ ก็เป็นนักปราชญ์อย่างนี้ ก็เป็นผู้ฉลาดอย่างนี้ ก็เป็นพหูสูตอย่างนี้ หมายความว่า เป็นผู้มีปกติกล่าวอย่างนี้ อธิบายว่า เป็นผู้ได้รับสมมติอย่างนี้. ด้วยบทว่า **อิติปิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการกำหนด

อาการของบัณฑิตเป็นต้น แห่งพราหมณ์เหล่านั้น. ก็ในข้อนี้มีอธิบายอย่างนี้ว่า เป็นบัณฑิต ด้วยเหตุเท่านี้ ฯลฯ เป็นผู้ได้รับสมมติด้วยเหตุเท่านี้.

บทว่า ยถา นบทว่า ยถา ถล ปน พราหมณา นี้ เป็นคำ แสดงเหตุ. บทว่า ถล ปน เป็นคำถาม. ข้อนี้สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า คุณก่อนพราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติพราหมณ์ผู้ได้วิชา ๓ ไว้อย่างไร. ท่านจงบอกเหตุที่จะให้รู้จักพราหมณ์ผู้ได้วิชา ๓ นั้น.

พราหมณ์ครั้งได้ฟังดังนั้นแล้ว ดีใจว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถาม ในธรรมที่มีฐานะพอรู้ได้ ไม่ใช่มีฐานะที่รู้ไม่ได้ จึงทูลคำเป็นต้นว่า อิธ โภ โคตม ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกโต ได้แก่ทั้งสองฝ่าย. บทว่า มาติโต จ ปิติโต จ ความว่า ผู้ใดมีมารดาเป็นพราหมณ์ มียายเป็น พราหมณ์ แม้อายชวดก็เป็นพราหมณ์ มีบิดาเป็นพราหมณ์ มีปู่เป็นพราหมณ์ แม้อายชวดก็เป็นพราหมณ์ ผู้นั้นชื่อว่าเกิดดีแล้ว ทั้งสองฝ่าย คือทั้งฝ่ายมารดา และฝ่ายบิดา.

บทว่า ลัสสุทฺถคคฺคณิกอ ความว่า ผู้ใดมีที่ถือกำเนิด คือท้องของ มารดาบริสุทธิ์แล้ว ผู้นั้นชื่อว่า ลัสสุทฺถคคฺคณิกอ. แต่ในคำว่า สมเวปากินียา คคฺคณียา นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกว่า การถือเอาเตโชธาตุที่เกิดแต่ กรรม. ในคำว่า ยาว สตุตฺตมา ปิตามหยฺยคา นี้ มีความว่า บิดาของ บิดาชื่อว่า ปิตามหะ. ยฺยค (ชั้น) แห่งปู่ ชื่อว่า ปิตามหยฺยค (ชั้นปู่). ประมาณ แห่งอายุ ท่านเรียกว่า ยฺยค. ก็คำว่า ยฺยค นี้ เป็นเพียงคำเรียกกันเท่านั้น. แต่โดยความหมายแล้วปิตามहनันเอง ชื่อว่า ปิตามหยฺยค. บรรพบุรุษแม่ ทั้งหมด ต่อจากปิตามหยฺยคลงไป ก็เป็นอันหมายเอาด้วยศัพท์ว่า ปิตามहनันเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ที่ชื่อว่า ลัสสุทฺถคคฺคณิกอ จะมีเพียง ๘ ชั่วคน (เป็นอย่างต่ำ).

อีกอย่างหนึ่ง ทรงแสดงว่า พรหมณ์ผู้อุกโตสุชาตนั้น จะไม่ถูก คัดค้าน ถูกตำหนิ ด้วยการกล่าวอ้างถึงชาติ. บทว่า **อกุชิตโต** ความว่า ไม่ถูกตามคัดค้านอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงนำคนผู้นี้ออกไป คนผู้นี้จะมี ประโยชน์อะไร. บทว่า **อนุปกกุฏโจ** ความว่า จะไม่ถูกติเตียน ไม่เคย ถูกด่า หรือไม่เคยถูกนินทา. ถามว่า ด้วยเหตุไร. ตอบว่า ด้วยการกล่าว อ้างถึงชาติ. อธิบายว่า ด้วยการกล่าวเห็นปานนี้ว่า คนนี้ชาติแล้ว แม้ด้วย ประการนี้.

บทว่า **อชฺฌายโก** นี้ พึงทราบความดังต่อไปนี้ คำครหาเกิดขึ้น แก่พรหมณ์ผู้เว้นจากฉมาน* ในกาลแห่งปฐมกัป อย่างนี้ว่า ลูก่อนวาเสฏฐะ และภารทวาชะ บัดนี้ชนเหล่านี้ไม่เพ่งอยู่ บัดนี้พวกชนเหล่านี้ ไม่เพ่งอยู่ อย่างนี้แล อีกขระว่า **อชฺฌายกา อชฺฌายกา** (ผู้ไม่เพ่ง หมายถึง ผู้แต่ง และสอนคัมภีร์) จึงอุบัติขึ้นเป็นครั้งที่ ๓.^๒ แต่ในปัจจุบันนี้ พรหมณ์ชื่อว่า **อชฺฌายโก** เพราะศึกษาพระเวทนั้น. คนทั้งหลายกล่าวคำสรรเสริญ ด้วย อรรถาธิบายนี้ว่า พรหมณ์ร่ายมนต์ (พระเวท). พรหมณ์ชื่อว่า **มนุทธโร** เพราะทรงจำมนต์ (พระเวท) ไว้ได้. บทว่า **ติณฺณ เวทานิ** ได้แก่ อิรุพเพท ยชฺฐพเพท และสามพเพท. พรหมณ์ ชื่อว่า **ปารุ** เพราะถึงฝั่ง ด้วยสามารถแห่งการเลิกท่องบ่น (คือทรงจำได้แล้ว).

(ไตรเพท) พร้อมด้วย**นิษัณฺศุศาสตร์** และ**เกณฺฐศาสตร์** ชื่อว่า **สนิษัณฺศุเกณฺฐะ**. บทว่า **นิษัณฺศุ** ได้แก่ศาสตร์ที่จำแนกชื่อ (สิ่งของต่าง ๆ) คือ ศาสตร์ที่ว่าด้วยชื่อของต้นไม้เป็นต้น. บทว่า **เกณฺฐ** ได้แก่ศาสตร์ที่กำหนดดอกอัปภิรียา คือศาสตร์ที่เป็นอุปการะแก่กวี. พระเวท พร้อมด้วย ประเภทของอักษร ชื่อว่า**สากขรปเภท**. สิกขา และนิรุตติ ชื่อว่า **อักษรป-**
๑. ปาฐะว่า **ฐานวิรหิตานัน** ฉบบพมาเป็น **ฉมานวิรหิตัน** แปลตามฉบบพมา
๒. อักษรที่ ๑ ว่า พรหมณาที่ ๒ ว่า ฉายิกา ฉายิกาที่ ๓ ว่า อชฺฌายิกา อชฺฌายิกา

ภทเท. บทว่า **อิติหาสปลงฺฆมานัน** ความว่า พระเวท ชื่อว่ามีอิติหาส เป็นที่ ๕ เพราะมีอิติหาสที่ประกอบด้วยคำเช่นนี้ ว่า อิติ-ห-อาส, อิติ-ห-อาส กล่าวคือ คัมภีร์ปุราณะ หรือกล่าวคือ คัมภีร์ว่าด้วยวิชาของกษัตริย์ (นักรบ) เป็นที่ ๕. โดยนับเอาอาถัพพนเวทเป็นที่ ๔ แห่งพระเวทเหล่านั้น ซึ่งมีอิติหาสเป็นที่ ๕. ชื่อว่า ฐูปท ฐูไวยากรณฺ์ เพราะจำทรง คือ ฐูทั้งตัวบท ทั้งพยากรณ์ (คำอธิบาย) ตัวบทที่เหลือนั้น.

วิถัณฑทวาทศาสตรฺ์ (พูดกันเล่นสนุกๆ) ท่านเรียกว่า โลกยตตะ

บทว่า **มหาปริสทลฺกขณฺ์** ได้แก่ศาสตร์ที่มีบทร้อยกรองประมาณ ๑๒,๐๐๐ คัมภีร์ ที่แสดงลักษณะของมหาบุรุษ มีพระพุทธรเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า พุทธรมนต์ ประมาณ ๑๖,๐๐๐ บทคาถา มีความสามารถเป็นเหตุให้รู้ความแตกต่างกัน ดังนี้ว่า ผู้ประกอบด้วยลักษณะนี้ ชื่อว่าเป็นพระพุทธรเจ้า ด้วยลักษณะนี้ ชื่อว่าเป็นพระปัจเจกพุทธรเจ้า ด้วยลักษณะนี้ชื่อว่าเป็นพระอัครสาวกทั้งสอง ด้วยลักษณะนี้ชื่อว่า เป็นพระอสีติมหาสาวก ด้วยลักษณะนี้ชื่อว่า เป็นพระพุทธรमारดา ด้วยลักษณะนี้ ชื่อว่าเป็นพระพุทธรบิดา ด้วยลักษณะนี้ชื่อว่า เป็นอรรคอุปัฏฐาก ด้วยลักษณะนี้ ชื่อว่าเป็นอรรคอุปัฏฐายิกา และด้วยลักษณะนี้ ชื่อว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ.

บทว่า **อนวโย** ได้แก่ เป็นผู้ไม่บกพร่อง คือเป็นผู้บริบูรณ์ใน คัมภีร์โลกยตตะ และคัมภีร์มหาปริสทลฺกขณฺ์เหล่านี้ มีคำอธิบายว่า ไม่ใช่เป็นผู้ย่อหย่อ. คนผู้ไม่สามารถจะจำทรงศาสตร์เหล่านั้นไว้ได้ ทั้งโดยอรรถาธิบาย และโดยคัมภีร์ ผู้นั้น ชื่อว่า ย่อหย่อ. อย่างหนึ่ง บทว่า **อนวโย** ตดับท เป็น **อนุ อวโย** ด้วยอำนาจสนธิ ลบอุกัษรออก (ฉะนั้น) **อนุ - อวโย** จึงเป็นอนวโย อธิบายว่า มีศิลปบริบูรณ์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นพราหมณ์นั้นทูลอาราธนาอยู่ ทรงรู้ว่า บัดนี้ เป็นเวลาสมควรที่เราจะกล่าวแก้ปัญหาของพราหมณ์นั้น จึงตรัสคำนี้ว่า เตนหิ ดังนี้. บทว่า เตนหิ นั้น มีความหมายว่า เพราะเหตุที่ท่านขอร้อง เราไว้ ฉะนั้น ท่านจงฟัง. บทว่า วิวิจฺเจว กามหิ เป็นต้น ได้อธิบายไว้ อย่างพิสดารในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคแล้วที่เดียว. แต่ในที่นี้ คำว่า วิวิจฺเจว กามหิ เป็นต้นนี้ ฟังทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว เพื่อทรง แสดงถึงข้อปฏิบัติที่เป็นบุพภาคของวิชาทั้ง ๒. บรรดาวิชาทั้ง ๓ นั้น การ พรรณนาวิชาทั้ง ๒ ไปตามลำดับบทก็ดี นัยแห่งการเจริญวิชาทั้ง ๒ ก็ได้ ให้พิสดารแล้ว ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคเหมือนกัน.

กถาพรรณนาปุพเพนิวาสานุสติญาณ

บทว่า ปจฺจมา วิชฺชา ความว่า วิชา ชื่อว่า ปจฺจมา เพราะเกิดขึ้น ครั้งแรก. ที่ชื่อว่า วิชา เพราะอรรถว่า กระทำให้แจ่มแจ้งแล้ว. ถามว่า กระทำอะไรให้แจ่มแจ้ง. ตอบว่า กระทำขั้นที่ที่เคยอาศัยในชาติก่อนให้ แจ่มแจ้ง. โมหะที่ปิดบังปุพเพนิวาสานุสติญาณนั้น เพราะความหมายว่า ทำปุพเพนิวาสานุสติญาณนั้นนั่นแหละไม่ให้แจ่มชัด ตรัสเรียกว่า อวิชา. บทว่า ตโม ความว่า โมหะนั้นแล เรียกว่า ตมะ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุ ปกปิด. บทว่า อาโลโก ความว่า วิชานั้นแหละตรัสเรียกว่า อาโลกะ เพราะหมายความว่า ทำความสว่างไสว. ก็ในพระสูตรนี้มุ่งความว่า ได้บรรลุ วิชา ๓ แล้ว. คำที่เหลือ เป็นคำกล่าวสรรเสริญ. ก็ในข้อนี้ ประกอบความว่า เธอได้บรรลุวิชานี้แล้ว ลำดับนั้น อวิชาก็เป็นอันเธอผู้บรรลุวิชาแล้ว กำจัดแล้ว อธิบายว่า ให้พินาศแล้ว. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะ วิชาเกิดขึ้นแล้ว. ในบททั้ง ๒ แม้นอกนี้ ก็มีนัยอย่างนี้แหละ.

บพว่า ยถา ในคำว่า ยถา ตํ นี้ เป็นอุปมา. บพว่า ตํ เป็นเพียง
นิบาต. ชื่อว่าไม่ประมาทแล้ว เพราะไม่ขาดสติ. ชื่อว่า มีความเพียร เพราะ
มีความเพียรเครื่องเผากิเลส. ชื่อว่า มีตนอันส่งไปแล้ว เพราะไม่อาศัยโยคีใน
ร่างกายและชีวิต. ท่านอธิบายไว้ดังนี้ ผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งใจไปแล้ว
อยู่ อวิชา จะจางหายไป วิชชา จะเกิดขึ้น ความมืดจะจางหายไป ความ
สว่างจะพึงเกิดขึ้น ฉันทะ อวิชชาที่ฉันทันนั้นเหมือนกัน เป็นอันปราหมณ์นี้
ขจัดแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ความมืดเป็นอันถูกขจัดแล้ว ความสว่างเกิดขึ้น
แล้ว. ปราหมณ์นั้นจึงได้รับผลอันสมควรแก่การประกอบความเพียรนั้นแล้ว
นะนี้แล.

จบอรรถกถาพรรณนาบุพเพนิวาสานุสติญาณ

กถาพรรณนาจุตูปปาตญาณ

พึงทราบวินิจฉัยในกถาพรรณนาจุตูปปาตญาณ ดังต่อไปนี้

วิชาคือ ทิพจักขุญาณ ชื่อว่า วิชชา. ความไม่รู้ที่ปกปิดจุดและ
ปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า อวิชา. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวมาแล้ว
นั้นแล.

จบกถาพรรณนาจุตูปปาตญาณ

กถาพรรณนาอัสวัชญาณ

พึงทราบวินิจฉัยในวิชาที่ ๓ ดังต่อไปนี้

ในบพว่า โส เอว สมานิตะ จิตฺเต พึงทราบว่าได้แก่จตุตถ-
ฉานจิต อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา. บพว่า อัสวานํ ขยณณาย ความว่า
เพื่อประโยชน์แก่รถหัดมคคญาณ เพราะรถหัดมรรค ท่านเรียกว่า ชื่อว่า

ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะยังอาสวะทั้งหลายให้พินาศ. และ

อรหัตมคคญาณ ในบทว่า **อาสาณ ขยณณาย** นั้นเรียกว่า ชื่อว่า **ญาณ** เพราะนับเนื่องในพระอรหัตมรรคนั้น. บทว่า **จิตฺตํ อภินิหฺนฺนามเต** ความว่า น้อมจิตไปในวิปัสสนา. ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า **โส อิํทํ ทุกฺขํ** พึงทราบความอย่างนี้ว่า เขาย่อมรู้ คือ ย่อมแทงตลอดทุกขสัจแม่ทั้งหมด ตามเป็นจริง โดยการแทงตลอดลักษณะพร้อมด้วยกิจ ว่า ทุกข์มีเพียงเท่านี้ ไม่มากไปกว่านี้ และรู้คือแทงตลอดค้นหา. อันให้เกิดทุกข์นั้น ว่า นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ตามความเป็นจริง โดยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งกิจ รู้คือแทงตลอดสถานที่ใดถึงแล้ว ทุกข์และสมุทัยทั้งสองนั้นดับไปที่นั่น คือ นิพพานที่ทุกข์และสมุทัยทั้งสองนั้นไม่เป็นไปตามความจริง โดยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งกิจ ว่า นี้เป็นความดับทุกข์ และรู้คือแทงตลอดอริยมรรค ที่ให้ถึงนิพพานนั้น ตามความจริง โดยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งกิจว่า นี้เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

จบอรรถกถาพรรณนาอาสาณขยณณาย

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสัจจะทั้งหลายโดยสรุปอย่างนี้แล้ว ต่อนี้ เมื่อจะทรงแสดงสัจจะทั้งหลายโดยอ้อม ด้วยสามารถแห่งกิเลส จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อิเม อาสวา** ดังนี้.

บทว่า **ตสฺส เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต** ความว่า ของภิกษุ นั้นผู้รู้ได้เห็นอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมรรคอันถึงที่สุด พร้อมด้วยวิปัสสนาไว้ (ในที่นี้). บทว่า **กามาสวา** แปลว่า จากกามาสวา. ด้วยบทว่า **จิตฺตํ วิมฺจุจฺจติ** พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงถึงมคคขณะ (ขณะจิตที่สัมปยุตด้วยมรรค) อธิบายว่า ในขณะแห่งมรรคจิต จิตกำลังหลุดพ้น. ในขณะแห่งจิตผล จิตเป็นอันหลุดพ้นแล้ว. ด้วยบทว่า **วิมตตสฺมี วิมตตมิติ**

ณานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงปัจจุเวกขณญาณ ด้วยคำทั้งหลาย มีอาทิว่า **จีณา ชาติ** ทรงแสดงภูมิของพระจีณาสนั่น. เพราะว่า พระจีณาสนั่น เมื่อพิจารณาด้วยญาณนั้น ย่อมทราบข้อความเบื้องต้นว่า ชาติสิ้นแล้วดังนี้.

ถามว่า ก็ชาติชนิดไหนของพระจีณาสนั่นสิ้นไปแล้ว และท่านจะรู้ว่า ชาติสิ้นสิ้นไปได้อย่างไร.

ตอบว่า ก่อนอื่นอดีตชาติของท่านไม่ได้สิ้นไปแล้ว เพราะอดีตชาตินั้นสิ้นไปก่อนแล้ว ชาติอนาคตก็ไม่สิ้น เพราะไม่มีการพยายามในอนาคต. ชาติปัจจุบันก็ยังไม่สิ้น เพราะชาติปัจจุบันนั้นยังมีอยู่ แต่ชาติใดที่แยกประเภทเป็นขั้น ๑ ขั้น ๔ และขั้น ๕ จะพึงเกิดขึ้น ในเอกโวการภพ จตุโวการภพ และปัญจโวการภพ เพราะไม่ได้อบรมมรรค ชาตินั้นชื่อว่า สิ้นไปแล้ว โดยการถึงความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา เพราะได้อบรมมรรคแล้ว. ท่านครั้นพิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว ด้วยมคคภาวนา เมื่อรู้ว่า กรรมถึงจะมีอยู่ ก็ไม่แต่งปฏิสนธิต่อไป เพราะไม่มีกิเลสดังนี้ ชื่อว่า **รู้ชาตินั้น**.

บทว่า **วุธิต** ได้แก่อยู่จบแล้ว คืออยู่เสร็จสิ้นแล้ว อธิบายว่า ทำสำเร็จเสร็จสิ้นไปแล้ว. บทว่า **พฺรหฺมจฺริย** ได้แก่ มคคพรหมจรรย์ พระเสขะ ๗ จำพวก พร้อมด้วยกัลยา ปุถุชนทั้งหลาย ชื่อว่า ยังประพาศพรหมจรรย์อยู่ (ส่วน) พระจีณาสนั่น ชื่อว่า อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เพราะฉะนั้น ท่านเมื่อพิจารณาการอยู่ประพาศพรหมจรรย์ของตน ย่อมรู้ชัดว่า พรหมจรรย์เราอยู่จบแล้ว. บทว่า **กตฺถึ** มีอธิบายว่า กิจทั้ง ๑๖ อย่าง ด้วยสามารถแห่งการบรรลู่ โดย**ปริญญากิจ ปหานกิจ สัจฉิกิริยากิจ และภาวนากิจ** ด้วยมรรคทั้ง ๔ ในสัจจะทั้ง ๔ อันท่านให้สำเร็จเสร็จสิ้นแล้ว. เพราะว่า กัลยาณปุถุชนเป็นต้น กำลังกระทำกิจนั้นอยู่ ส่วนพระจีณาสนั่นกระทำกิจเสร็จ

แล้ว เพราะฉะนั้น ท่านเมื่อพิจารณากิจที่ตนจะต้องทำ ย่อมรู้ชัดว่า กิจที่ควรทำเราทำเสร็จแล้ว. บทว่า **นาปริ อิตฺตตฺตตาย** ความว่า ท่านย่อมรู้ชัดว่า กิจคือการบำเพ็ญมรรค เพื่อความเป็นอย่างนี้ อีก ก็เพื่อความเป็นกิจ ๑๖ อย่าง หรือเพื่อความสิ้นกิเลสอย่างนี้ ไม่มีแก่เรา.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อิตฺตตฺตตาย** ความว่า รู้ชัดว่า การสืบทอดแห่งชั้นนี้ อื่นจากความเป็นอย่างนี้ ก็จากการสืบทอดแห่งชั้นนี้ ที่มีอยู่ในปัจจุบันมีประการอย่างนี้ นี้ไม่มีแก่เรา เบญจชั้นเหล่านี้ ที่เรากำหนดรู้แล้วยังดำรงอยู่ (แต่เป็น) เหมือนต้นไม้ที่มีรากขาดแล้ว เบญจชั้นเหล่านั้น จักดับไปเพราะวิญญานดวงสุดท้ายดับ เหมือนเปลวไฟที่หมดเชื้อแล้วดับไปฉะนั้น. **วิชชา** คือ **อหัตถมคฺคณฺยาณ** ชื่อว่า วิชชาในที่นี้. อวิชชา ที่ปิดบังอริยสัจ ๔ ไว้ ชื่อว่า อวิชชา. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **อนุจฺจาวจสฺสิสฺสํ** ความว่า ผู้ที่มีศีล บางเวลาเสื่อม บางเวลาเจริญ ชื่อว่า มีศีลลุ่ม ๆ ดอน ๆ. ส่วนพระชีณาสพมีศีลเจริญ โดยส่วนเดียวเท่านั้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึงชื่อว่า มีศีลไม่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ บทว่า **วสฺสิสฺสํ** ได้แก่ ถึงความชำนาญ. บทว่า **สุสมฺมาหิตํ** ได้แก่ ตั้งไว้ด้วยดี คือ ตั้งไว้ดีแล้วในอารมณ์. บทว่า **ธีรํ** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญาที่จำทรง. บทว่า **มจฺจุหายินํ** ได้แก่ ละทิ้งมัจจุราชแล้วดำรงอยู่. บทว่า **สพฺพปฺปหายินํ** ได้แก่ ละบาปกรรมทั้งหมดแล้วดำรงอยู่. บทว่า **พฺพุชฺชํ** ได้แก่ ตรัสรู้สัจจะทั้ง ๔. บทว่า **อนุติมเทหฺชาริ** ความว่า ทรงไว้ซึ่งร่างกายครั้งหลังสุด. บทว่า **ตํ นมฺสฺสนติ โคตมํ** ความว่า สาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย นมัสการพระองค์ผู้โคตมโคตร. อีกอย่างหนึ่ง มีอธิบายว่า แม้สาวกของพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า โคตมะ ก็ชื่อว่า โคตมะ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย นมัสการสาวกผู้ชื่อว่า โคตมะนั้น.

บทว่า ปุพฺพเพนิวาส ได้แก่ ชั้นที่อยู่อาศัยในชาติก่อนสืบต่อกันมา
บทว่า โยเวติ ความว่า ผู้ใดไม่เสื่อม คือไม่ตกต่ำ. ปาฐะว่า โยเวติ ดังนี้
ก็มี อธิบายว่า ผู้ใดได้รู้แล้ว คือทำสิ่งที่รู้แล้วให้ปรากฏดำรงอยู่ บทว่า
สกุลาปายญจ ปสฺสติ ความว่า ผู้นั้นเห็นสวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น
พรหมโลก ๕ ชั้น และอบายทั้ง ๔. บทว่า ชาติกุขย์ ปตฺโต ความว่า
บรรลุนิพพาน. บทว่า อภิญญาโวลีโต ความว่า อยู่ด้วยการสิ้นสุดกิจ
เพราะรู้. มุนี คือพระชินาสพ ผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้รู้ ชื่อว่า มุนี.
บทว่า เอตาทิ ความว่า ด้วยญาณทั้งหลาย มีปุพฺพเพนิวาसानุสติญาณเป็นต้น
ที่ทรงแสดงไว้แล้ว ในหนหลัง. บทว่า นาลญฺ ลปิตลาปนํ ความว่า
แต่เราตถาคตไม่เรียกคนอื่น ที่เรียกเอาอย่าง ที่คนอื่นเรียกว่า เทวิชฺโช (ผู้มี
วิชา ๓) ว่าเป็น เทวิชฺโช. อธิบายว่า เราตถาคตเรียกผู้รู้ โดยประจักษ์
แก่ตนแล้วบอกวิชา ๓ แก่ผู้อื่นด้วย ว่าเป็นผู้มีวิชา ๓. บทว่า กลฺ แปลว่า
ส่วน. บทว่า นาคุขฺมติ แปลว่า ไม่ถึง. บัดนี้ พราหมณ์เลื่อมใสพระพุทธพจน์
แล้ว เมื่อจะแสดงอาการของผู้เลื่อมใส จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่า อภิกุณฺถํ
ดังนี้.

จบอรรถกถาทิกนิบาตที่ ๘.

๕. ชานูสโธณีสสูตร

ว่าด้วยวิชา ๓ ของพราหมณ์และพุทธะ

[๔๕๕] ครั้งนั้นแล ชานูสโธณีสพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ผู้ใดมีขันธ์ที่พึงให้ด้วยศรัทธา อาหารที่จะพึงให้แก่คนอื่น หรือไทยธรรม ผู้นั้นควรให้ทานในพราหมณ์ผู้ใดวิชา ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนพราหมณ์ ก็พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติพราหมณ์ว่าได้วิชา ๓ อย่างไร.

ชา. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พราหมณ์ในโลกนี้ เป็นอุกโตสุชาติ ทั้งข้างฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา มีกรรมเป็นที่ถือปฏิสนธิ สะอาดศีลตลอด ๗ ชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยอ้างถึงชาติ เป็นผู้เล่าเรียน ทรงจำนต รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆนฑุ คัมภีร์เกฏฐะ พร้อมทั้งประเภทอักษรมีคัมภีร์อิติहाสเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจฉวบท เป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและตำราทำนายมหาบุริสลักษณะ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติพราหมณ์ว่าได้วิชา ๓ อย่างนี้แล.

พ. คุณก่อนพราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติพราหมณ์ว่าได้วิชา ๓ อย่างหนึ่ง ก็แหละผู้ใดวิชา ๓ ในอริยวินัยเป็นอย่างหนึ่ง.

ชา. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ผู้ใดวิชา ๓ ในอริยวินัย ย่อมมีอย่างไร ขอประทานพระวโรกาส ขอพระองค์โปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ตามที่ผู้ใดวิชา ๓ มีในอริยวินัย.

พ. คุณก่อนพราหมณ์ ถ้ากระนั้นจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ชานูสโธณีสพราหมณ์ทูลรับพนระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้

ตรัสว่า คุณก่อนพรากกรรม ฝึกฝนในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุ
จตุตถฌานอยู่ ฝึกฝนนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส
ปราศจากกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อม
โน้มโน้มจิตไปเพื่ออุปเพณีสถาปนาสติญาณ เขื่อย่อมระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้
เป็นอันมาก ฯลฯ วิชชาข้อแรกเป็นอันเธอได้บรรลุแล้ว ดังนี้ อวิชาสาธูญไป
วิชาเกิดขึ้น ความมืดสูญไป แสงสว่างเกิดขึ้น เช่นเดียวกันกับของภิกษุผู้
ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปแล้วอยู่ ฉะนั้น.

ภิกษุ นั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุป
กิเลส อ่อน ควรแก่การงาน มั่นคงไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไป
เพื่อรู้จตุตถและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย เขื่อย่อมเห็นหมู่สัตว์ ฯลฯ ด้วยทิพยจักขุ
อันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ วิชชาข้อที่สองย่อมเป็นอันเธอได้บรรลุแล้ว
ดังนี้ อวิชาสาธูญไป วิชาเกิดขึ้นความมืดสูญไป แสงสว่างเกิดขึ้น เช่นเดียวกัน
กับของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปแล้วอยู่ ฉะนั้น.

ภิกษุ นั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจาก
อุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไป
เพื่ออัสวักขฌญาณ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคา
มินิปฏิบัติ เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เมื่อเธอ
รู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้กามาสวะ. แม้จากภवासวะ แม้จากอวิชาสวะ
เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหม-
จรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี
วิชาข้อที่สาม ย่อมเป็นอันเธอได้บรรลุแล้ว ดังนี้ อวิชาสาธูญไป วิชาเกิดขึ้น
ความมืดสูญไป แสงสว่างเกิดขึ้น เช่นเดียวกันกับของภิกษุผู้ไม่ประมาท
มีความเพียร ส่งตนไปแล้วอยู่ ฉะนั้น.

ผู้ใดสมบูรณ์ด้วยศีลวัตร ส่งตนไป

แล้ว มีจิตเป็นสมาธิ ผู้ใดมีจิตมีความชำนาญ เป็นเอกัคคตา ตั้งมั่นดีแล้ว ผู้ใดตรัสรู้
บุพเพนิวาสญาณ เห็นสวรรค์และอบาย
บรรลุถึงธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งชาติเป็นมุนี
ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ เพราะรู้ด้วยปัญญา
อันยิ่ง และเป็นพราหมณ์ผู้ได้วิชา ๓
เราย่อมกล่าวผู้เช่นนั้นว่า ผู้ได้วิชา ๓
หากกล่าวตามคำที่พูดกันอย่างอื่นไม่.

ดูก่อนพราหมณ์ ผู้ได้วิชา ๓ ในอริยวินัยเป็นอย่างนี้แล.

ชา. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ผู้ได้วิชา ๓ ของพวกพราหมณ์เป็น
อย่างหนึ่ง ก็แหละผู้ได้วิชา ๓ ในอริยวินัยเป็นอย่างหนึ่ง ข้าแต่พระโคตม
ผู้เจริญ ผู้ได้วิชา ๓ ของพวกพราหมณ์ไม่ถึงส่วนที่ ๑๖ ซึ่งจำแนกเป็น ๑๖
ครั้ง ของผู้ได้วิชา ๓ ในอริยวินัยนี้ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษิตของ
พระองค์แจ่มแจ้งนัก ฯลฯ ขอท่านพระโคตมโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็น
อุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบขานุโสณีสสูตรที่ ๕

อรรถกถาชาณุสโสณีสสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยใน ชาณุสโสณีสสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า ยสฺสยฺสฺส เท่ากับ ยสฺส ภเวยฺย (ของผู้ใดฟังมี). ในบทว่า ยญฺโถ เป็นคัมภีร์ มีอธิบายว่า ไทยธรรมชื่อว่ายญฺ เพราะต้องบูชา. คำว่า ยญฺนี้เป็นชื่อของไทยธรรม. บทว่า สทฺธํ ได้แก่ภัตตาหารที่อุทิศเพื่อผู้ตาย. บทว่า ถาลิปาโก ได้แก่ ภัตตาหารที่จะฟังให้แก่บริษัทอื่น. ขึ้นชื่อว่า ไทยธรรมทุกอย่าง ที่เหลือจากที่กล่าวแล้ว ชื่อว่า ไทยธรรม.

บทว่า เตวิชเชสุ พุราหฺมณฺเสสุ ทานํ ททฺเยย ความว่า ทานทั้งหมดนี้ ควรให้ในผู้มีวิชา ๓. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่าพราหมณ์ผู้มีวิชา ๓ เท่านั้น ควรได้รับ (ทาน). บทที่เหลือในพระสูตรนี้ มีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลัง.

จบอรรถกถาชาณุสโสณีสสูตรที่ ๕

๑๐. สังการวสูตร

ว่าด้วยบุญปฏิบัติที่มีผลมาก

[๕๐๐] ครั้งนั้นแล สังการวพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ชื่อว่าพราหมณ์ ย่อมบูชาญญ์เองบ้าง ให้คนอื่นบูชาบ้าง ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ในบรรดาบุคคลเหล่านั้น ผู้ที่บูชา

ตัวยุเองและผู้ที่ใช้ให้คนอื่นบูชาทุกคน ชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติทาเป็นเหตุให้เกิดบุญ อันมีตัวยุเป็นเหตุ ซึ่งมีกำเนิดแต่สรีระเป็นอันมาก อนึ่ง ผู้ใดออกจากสกุลใด บวชเป็นบรรพชิตฝึกแต่คนเดียว ทำตนให้สงบแต่คนเดียว ทำตนให้ดับไปแต่คนเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้นั้นชื่อว่ามิปฏิบัติปฏิบัติทาเป็นเหตุให้เกิดบุญ อันมีบรรพชาเป็นเหตุ ซึ่งมีกำเนิดแต่สรีระอันเดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ ถ้ากระนั้นเราจักขอลาม ท่านในข้อนี้ ท่านจงเฉลยปัญหานั้นตามที่ท่านเห็นควร คุณก่อนพราหมณ์ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน พระตถาคตเสด็จอุบัติในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเบิกบานแล้วเป็นผู้จำแนกธรรม พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นได้ตรัสไว้ว่า เราดำเนินไปแล้วตามมรรคนี้ ตามปฏิบัติทาทำกรรมอันยอดเยี่ยมซึ่งเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนประชาชนให้รู้ตาม มาเถิด ถึงท่านทั้งหลายก็จงปฏิบัติตามอาการที่ท่านทั้งหลายปฏิบัติได้แล้ว ก็จักทำกรรมอันยอดเยี่ยมซึ่งเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งของตนแล้ว เข้าถึงอยู่ พระศาสดาพระองค์นี้ ทรงแสดงธรรมไว้ดังนี้ ทั้งผู้อื่นต่างปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ก็ผู้แสดงและผู้ปฏิบัติ นั้น มีมากกว่าร้อย มีมากกว่าพัน มีมากกว่าแสน คุณก่อนพราหมณ์ ท่านจะสำคัญ ความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ บุญปฏิบัติ ซึ่งมีบรรพชาเป็นเหตุ นั้น ย่อมจะมีกำเนิดแต่สรีระเดียว หรือมีกำเนิดแต่สรีระเป็นอันมาก.

สัง. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นดังตรัสมาจะนี้ บุญปฏิบัติ ที่มีบรรพชาเป็นเหตุนี้ ย่อมมีกำเนิดแต่สรีระเป็นอันมาก.

เมื่อสังคารวพราหมณ์กราบทูลอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้ถามสังคารวพราหมณ์ว่า คุณก่อนพราหมณ์ บรรดาปฏิบัติ ๒ อย่างนี้ ท่านชอบใจปฏิบัติอย่างไรซึ่งมีความต้องการน้อยกว่า มีความริเริ่มน้อยกว่า แต่ว่ามีผลและอานิสงส์มากมาย เมื่อท่านพระอานนท์ถามอย่างนี้ สังคารวพราหมณ์ได้กล่าวว่า ท่านพระโคตมฉันได ท่านพระอานนท์ก็ฉันนั้น ท่านทั้ง ๒ นี้ เราควรบูชา เราควรสรรเสริญ แม้ครั้งที่ ๒ ท่านพระอานนท์ได้ถามว่า คุณก่อนพราหมณ์ เรามีได้ถามท่านอย่างนี้ว่า ท่านควรบูชาใคร หรือว่าท่านควรสรรเสริญใคร แต่เราถามท่านอย่างนี้ว่า คุณก่อนพราหมณ์ บรรดาปฏิบัติ ๒ อย่างนี้ ท่านชอบปฏิบัติอย่างไร ซึ่งมีความต้องการน้อยกว่า มีความริเริ่มน้อยกว่า แต่ว่ามีผลและอานิสงส์มากมาย ถึงครั้งที่ ๒ สังคารวพราหมณ์ก็ได้กล่าวว่า ท่านพระโคตมฉันได ท่านพระอานนท์ก็ฉันนั้น ท่านทั้ง ๒ นี้ เราควรบูชา เราควรสรรเสริญ แม้ครั้งที่ ๓ ท่านพระอานนท์ได้กล่าวว่า คุณก่อนพราหมณ์ เรามีได้ถามท่านอย่างนี้ว่า ท่านควรบูชาใคร ท่านควรสรรเสริญใคร แต่เราถามท่านอย่างนี้ว่า คุณก่อนพราหมณ์ บรรดาปฏิบัติ ๒ อย่างนี้ ท่านชอบปฏิบัติอย่างไร ซึ่งมีความต้องการน้อยกว่า มีความริเริ่มน้อยกว่า แต่ว่ามีผลและอานิสงส์มากมาย ถึงครั้งที่ ๓ สังคารวพราหมณ์ก็ได้กล่าวว่า ท่านพระโคตมฉันได ท่านพระอานนท์ก็ฉันนั้น ท่านทั้ง ๒ นี้ เราควรบูชา เราควรสรรเสริญ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงดำริว่า สังคารวพราหมณ์ถูกอานนท์ถามปัญหาที่ชอบแล้ว นิ่งเสีย ไม่เฉลยถึง ๓ ครั้งแล ถ้ากระไร เราควรจะช่วยเหลือ จึงได้ตรัสถามสังคารวพราหมณ์ว่า คุณก่อนพราหมณ์ วันนี้พวกที่มานั่งประชุมกันในราชบริษัทในราชสำนัก ได้พูดสนทนากันขึ้นในระหว่างว่าอย่างไร สังคารวพราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ วันนี้

พวกที่มานั่งประชุมกันในราชบริษัทในราชสำนัก ได้พูดสนทนากันขึ้นในระหว่างว่า เขาว่าเมื่อก่อนภิกษุที่แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้มีน้อยมาก และอุตริ-
มนุชยธรรมมีมากมาย ทุกวันนี้ ภิกษุที่แสดงปาฏิหาริย์ได้มีมากมาย และอุตริ-
มนุชยธรรมมีน้อยมาก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ทุกวันนี้ พวกที่มานั่งประชุม
กันในราชบริษัทในราชสำนักได้พูดสนทนากันขึ้นในระหว่างว่าดังนี้แล.

ว่าด้วยปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง

พ. คู่ก่อนพราหมณ์ ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ
อิทธิปาฏิหาริย์ ฤทธิ์เป็นอัศจรรย์๑ อาเทศนาปาฏิหาริย์ ดักใจเป็นอัศจรรย์๑
อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ คำสอนเป็นอัศจรรย์๑ คู่ก่อนพราหมณ์ ก็อิทธิปาฏิหาริย์
เป็นไฉน คู่ก่อนพราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้เป็น
อันมาก คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้
ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝากำแพงภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปใน
ที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นต่ำลง แม้นในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตก
เหมือนเดินบนดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์
พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอำนาจมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอด
พรหมโลกก็ได้ คู่ก่อนพราหมณ์ นี้เรียกว่า อิทธิปาฏิหาริย์.

คู่ก่อนพราหมณ์ ก็อาเทศนาปาฏิหาริย์เป็นไฉน คู่ก่อนพราหมณ์ ภิกษุ
บางรูปในธรรมวินัยนี้ พูดดักใจได้โดยนิมิตว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง
ใจของท่านเป็นเช่นนี้บ้าง จิตของท่านเป็นด้วยประการฉะนี้บ้าง ถึงหาก
เธอจะพูดดักใจจะคนเป็นอันมากก็ดี คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นอย่างนั้น หาเป็น
อย่างอื่นไปไม่ คู่ก่อนพราหมณ์ ก็ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พูดดักใจโดย
นิมิตไม่ได้เลย ก็แต่ว่าพอได้ยินเสียงมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาเข้าแล้ว
ย่อมพูดดักใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นเช่นนี้บ้าง

จิตของท่านเป็นด้วยประการฉะนี้บ้าง ถึงหากเธอจะพูดชักใจกะคนเป็นอันมาก ก็จริง คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นอย่างนั้น หาเป็นอย่างอื่นไม่ คู่ก่อนพราหมณ์ ก็ภิกษุ บางรูปในธรรมวินัยนี้ พูดชักใจโดยนิมิตไม่ได้เลย ถึงได้ยินเสียงมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาเข้าแล้ว ก็พูดชักใจไม่ได้เลย แต่ว่าพอได้ยินเสียงวิตก วิจารณ์ของบุคคลผู้ตริตรองเข้าแล้ว ย่อมพูดชักใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ บ้าง ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง จิตของท่านเป็นด้วยประการฉะนี้บ้าง ถึง หากเธอจะพูดชักใจกะคนเป็นอันมากก็จริง คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นอย่างนั้น หาเป็น อย่างอื่นไปไม่ คู่ก่อนพราหมณ์ ก็ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พูดชักใจโดยนิมิต ไม่ได้เลย ถึงได้ยินเสียงมนุษย์ อมนุษย์หรือเทวดาเข้าแล้ว ก็พูดชักใจไม่ได้ ถึงได้ยินเสียงวิตกวิจารณ์ของบุคคลผู้ตริตรองเข้าแล้ว ก็พูดชักใจไม่ได้ ก็แต่ว่า กำหนดรู้ใจของผู้ที่เข้าสมาธิ อันไม่มีวิตกวิจารณ์ ด้วยใจของตนว่า ท่านผู้นี้ตั้ง มโนสังขารไว้ด้วยประการใด จักตริกวิตกชื่อโน้นในลำดับจิตนี้ด้วยประการนั้น ถึงหากเธอจะพูดชักใจกะคนเป็นอันมากก็จริง คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นอย่างนั้น หาเป็นอย่างอื่นไปไม่ คู่ก่อนพราหมณ์ นี้เรียกว่า อาเทศนาปาฏิหาริย์

คู่ก่อนพราหมณ์ ก็อนุศาสนีปาฏิหาริย์เป็นไฉน คู่ก่อนพราหมณ์ ภิกษุ บางรูปในธรรมวินัยนี้ พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ว่า จงตริกอย่างนี้ อย่าได้ตริกอย่างนี้ จงมนสิการอย่างนี้ อย่าได้มนสิการอย่างนี้ จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่ คู่ก่อน พราหมณ์ นี้เรียกว่า อนุศาสนีปาฏิหาริย์.

คู่ก่อนพราหมณ์ ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้แล คู่ก่อนพราหมณ์ บรรดา ปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ อย่างนี้ ท่านชอบปาฏิหาริย์อย่างไหนซึ่งดีกว่าและประณีตกว่า

สัง. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ บรรดาปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนั้น ปาฏิหาริย์ ที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้

ดังนั้น ผู้ใดแสดงอิทธิปาฏิหาริย์นี้ได้ แสดงฤทธิ์เป็นอันมาก ผู้นั้นย่อมชอบใจ
ปาฏิหาริย์นั้น ปาฏิหาริย์ที่ผู้ใดแสดงได้ และเป็นของผู้นั้นนี้ ย่อมปรากฏแก่
ข้าพระองค์ เหมือนกับรูปลวง ปาฏิหาริย์ที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พูดคักใจ
ได้ยินโดยนิมิตว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นเช่นนี้บ้าง
จิตของท่านเป็นด้วยประการฉะนี้บ้าง ถึงเธอจะพูดคักใจกะชนเป็นอันมากก็ดี
คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นอย่างอื่นหาเป็นอย่างอื่นไม่ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็ภิกษุ
บางรูปในธรรมวินัยนี้ พูดคักใจโดยนิมิตไม่ได้เลย ... แต่ว่าพอได้ยินเสียง
มนุษย์ อมนุษย์หรือเทวดาเข้าแล้ว ก็พูดคักใจได้ ... แม้ว่าได้ยินเสียงมนุษย์
อมนุษย์ หรือเทวดาเข้าแล้ว พูดคักใจไม่ได้ แต่ว่าได้ยินเสียงวิตกวิจารณ์ของ
บุคคลผู้ตรึกตรองเข้าแล้ว ก็พูดคักใจได้ ... ถึงได้ยินเสียงวิตกวิจารณ์ของบุคคล
ผู้ตรึกตรองเข้าแล้ว ก็พูดคักใจไม่ได้ แต่ว่ากำหนดรู้ใจของผู้อื่นที่เข้าสมาธิ
อันไม่มีวิตกวิจารณ์ด้วยใจของตนว่า ท่านผู้นี้ตั้งมโนสังขารด้วยประการใด จัก
ตรึกวิตกชื่อโน้นในลำดับจิตนี้ด้วยประการนั้น ถึงหากเธอจะพูดคักใจกะคน
เป็นอันมากก็ดี คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นอย่างอื่นหาเป็นอย่างอื่นไปไม่ ผู้ใด
แสดงปาฏิหาริย์นี้ได้ ผู้นั้นย่อมชอบใจปาฏิหาริย์นั้น ปาฏิหาริย์ที่ผู้ใดแสดงได้
และเป็นของผู้นั้นนี้ ย่อมปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนกับรูปลวง ข้าแต่พระ-
โคตมผู้เจริญ บรรดาปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ อย่างนี้ ปาฏิหาริย์ที่ภิกษุบางรูปใน
ธรรมวินัยนี้ พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ว่า จงตรึกอย่างนี้ อย่าได้ตรึกอย่างนี้ จง
มนสิการอย่างนี้ อย่าได้มนสิการอย่างนี้ จงละสิ่งนี้เสีย จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่
ควรแก่ข้าพระองค์ ทั้งดีกว่าและประณีตกว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ
น่าอัศจรรย์ ไม่เคยมี ที่ท่านพระโคตมตรัสดีแล้ว และข้าพระองค์จะจำไว้ว่า
ท่านพระโคตมประกอบด้วยปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ เพราะท่านพระโคตมแสดง
ฤทธิ์ได้เป็นอันมาก ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ เพราะ

ท่านพระโคตมกำหนดรู้ใจของผู้ที่เข้าสมาธิ อันไม่มีวิตกวิจารณ์ด้วยใจของพระองค์ว่า ท่านผู้นี้ตั้งมโนสังขารไว้ด้วยประการใด จักตรีกวิตกชื่อนั้นในลำดับจิตนี้ด้วยประการนั้น เพราะท่านพระโคตมทรงปราสาสอนอยู่อย่างนี้ว่า จตริกอย่างนี้ อย่าได้ตริกอย่างนี้ จมมนสิการอย่างนี้ อย่ามนสิการอย่างนี้ จงละสิ่งนี้เสีย จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่.

พ. คุณก่อนพราหมณ์ ท่านได้กล่าววาทาที่ควรนำไปใกล้เราแน่แท้ เทียวแล เออที่เราจักพยากรณ์แก่ท่านว่า เพราะเราแสดงฤทธิ์ได้เป็นอันมาก ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ คุณก่อนพราหมณ์ เพราะเรากำหนดรู้ใจของผู้ที่เข้าสมาธิ อันไม่มีวิตกวิจารณ์ด้วยใจของตนว่า ท่านผู้นี้ตั้งมโนสังขารไว้ด้วยประการใด จักตรีกวิตกชื่อนั้นในลำดับจิตนี้ด้วยประการนั้น เพราะเราปราสาสอนอยู่อย่างนี้ว่า จตริกอย่างนี้ อย่าตริกอย่างนี้ จมมนสิการอย่างนี้ อย่ามนสิการอย่างนี้ จงละสิ่งนี้เสีย จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่.

สัง. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็แม้ภิกษุอื่นรูปหนึ่งผู้ประกอบด้วยปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ นอกจากท่านพระโคตม มีอยู่หรือ.

พ. คุณก่อนพราหมณ์ ไม่ใช่มีร้อยเดียว ไม่ใช่สองร้อย ไม่ใช่สามร้อย ไม่ใช่สี่ร้อย ไม่ใช่ห้าร้อย ที่แท้ภิกษุผู้ประกอบด้วยปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ มีอยู่มากมายทีเดียว.

สัง. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็บัดนี้ ภิกษุเหล่านั้นอยู่ไหน.

พ. คุณก่อนพราหมณ์ อยู่ในหมู่ภิกษุนี้เองแหละ.

สัง. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอนนทปริยาย เปรียบเหมือนบุคคลหงายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทาง

แก่ผู้หลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีจักขุจักมองเห็นรูป
ฉะนั้น ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคตม กับทั้ง
พระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมโปรดทรงจำข้า
พระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบสังการวสูตรที่ ๑๐

จบพราหมณวรรคที่ ๓

อรรถกถาสังการวสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสังการวสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **สงฺการโว** ได้แก่ พราหมณ์ผู้ดูแล ผู้ทำการปฏิ-
สังขรณ์ของเก่าในกรุงราชคฤห์ มีชื่ออย่างนี้. บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า
พราหมณ์รับประทานอาหารเช้าแล้ว มีมหาชนห้อมล้อม เข้าไปเฝ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้า. บทว่า **อสฺสุ** ในคำว่า **มยมสฺสุ** นี้ เป็นเพียงนิบาต คือเป็น
บทแสดงความนี้ว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลาย ชื่อว่า
พราหมณ์.

บทว่า **ยญฺญํ ยชาม** ความว่า ขึ้นชื่อว่า ยัญประกอบไปด้วยการ
ฆ่าสัตว์อย่างนี้ ชุกละ ๔ ตัว ชุกละ ๘ ตัว ชุกละ ๑๖ ตัว ชุกละ ๓๒ ตัว
ชุกละ ๖๔ ตัว ชุกละ ๑๐๐ ตัว และชุกละ ๕๐๐ ตัว มีอยู่ในลัทธิภายนอก
(พระพุทฺธศาสนา). พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอายัญนั้นนั่นแหละ. บทว่า
อนกสาร์ริกํ ได้แก่ เนื่องด้วยคนมาก. บทว่า **ยทิทํ** เท่ากับ **ยาเอสา**
แปลว่า นี้ใด. บทว่า **ยญฺญาธิกรณํ** ความว่า มีการบูชายัญเป็นเหตุ และ

มีการให้ผู้อื่นบูชาเป็นเหตุ ความจริง **บุญปฏิบัติ** (ข้อปฏิบัติเนื่องด้วยบุญ) ในไทยธรรมอย่างเดียว ที่บุคคลให้เองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นให้ก็ดี แก่คนจำนวนมาก ถึงในไทยธรรมมากอย่าง ที่บุคคลให้เองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นให้ก็ดี แก่คนจำนวนมาก ชื่อว่า เป็นปฏิบัติเนื่องด้วยคนมาก. คำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอา บุญปฏิปทานั้น. และบุญปฏิบัติ ของผู้กล่าวอยู่ว่าเราบูชาท่าน เราบูชาท่าน ดังนี้ก็ดี ผู้บังคับผู้อื่นว่า ท่านจงบูชา ท่านจงบูชา ดังนี้ก็ดี ชื่อว่า เป็นปฏิบัติเนื่องด้วยคนหมู่มากเหมือนกัน. คำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอา บุญปฏิปทาแม้นั้น.

บทว่า **ยสุต วา ตสุต วา** เท่ากับ **ยสุมา วา ตสุมา วา** แปลว่า จากตระกูลใดๆ ก็ตาม. บทว่า **เอกมตฺตานํ ทเมติ** ความว่า ฝึกตนคนเดียว ด้วยสามารถแห่งการฝึกอินทรีย์ของตน. บทว่า **เอกมตฺตานํ สเมติ** ความว่า สงบตนคนเดียวนั้นแหละ ด้วยการสงบราคะเป็นต้นของตน. บทว่า **ปรินิพฺพาเปติ** ความว่า ปรินิพพานด้วยการดับสนิท ซึ่งราคะเป็นต้นนั้นแหละ. บทว่า **เอวมสุตํ** ความว่า แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ เรื่องการบรรพชา นี้ ก็เท่ากับบุญปฏิปทานี้.

พระศาสดาทรงสดับถ้อยคำของพราหมณ์ อย่างนี้แล้ว ทรงดำริว่า พราหมณ์นี้ กล่าวถึงมหาชัยที่ประกอบด้วยการฆ่าสัตว์ ว่าเป็นบุญปฏิบัติที่เนื่องด้วยคนหมู่มาก แต่กล่าวถึงปฏิบัติที่เป็นเหตุให้เกิดบุญ มีบรรพชาเป็นพื้นฐานว่า เป็นบุญปฏิบัติเนื่องด้วยคน ๆ เดียว พราหมณ์นี้ไม่รู้จักปฏิบัติที่เนื่องด้วยคน ๆ เดียวเลย ไม่รู้จักปฏิบัติที่เนื่องด้วยคนจำนวนมากด้วยเอาเถิด เราจักแสดงปฏิบัติที่เนื่องด้วยคน ๆ เดียว ทั้งที่เนื่องด้วยคนจำนวนมากแก่เขา ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงขยายพระธรรมเทศนาออกไปอีก จึงตรัสคำ

มีอาทิว่า เตนหิ พุราหุณณ ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถา เต
ขเมยฺย ความว่า ท่านชอบใจอย่างไร. บทว่า อิธ ตถาคโต โลเก
อุปฺปชฺชติ ได้ให้พิสดารแล้วในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค.

บทว่า เอถายิ มลฺโล ความว่า มาเถิดท่านทั้งหลาย เราตถาคต
จักพฺร่ำสอน นี้เป็นทาง. บทว่า อยฺ ปฏิปทา นี้ เป็นไวพจน์ของ มลฺโล
นั้น. บทว่า ยถา ปฏิปฺนุโน ความว่า ดำเนินไปแล้ว โดยมรรคใด. บทว่า
อนุตฺตรํ พุรหุณฺจโยคธิ ความว่า ธรรมอันถึงที่สุด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า
คือพระนิพพาน อันเป็นที่พึงสูงสุดของพรหมจรรย์ กล่าวคือ อรหัตมรรค.
บทว่า อิจฺจายิ ตตฺตบทเป็น อิติ อยฺ.

บทว่า อุปฺปตฺตตฺตรา ความว่า เป็นปฏิปทาที่ไม่ต้องการความช่วยเหลือ
หรือไม่ต้องการอุปกรณ์จำนวนมาก. บทว่า อุปฺปสฺมากรมฺตฺตรา ความว่า
เป็นปฏิปทาที่ไม่มีการแข่งดี กล่าวคือ การกดโดยตัดรอนกรรม (ความดี)
ของคนเป็นอันมาก.

บทว่า เสยฺยถาปิ ภวํ โคตโม ภวณฺจ อานนฺโท เอเต เม
ปฺนุชฺชา ความว่า พรหมณ์กล่าวคำนั้น หมายถึงความขื่อนี้ว่า บุคคลเช่น
พระโคตมผู้เจริญ และพระอานนทผู้เจริญ เป็นผู้อันข้าพเจ้าบูชาแล้ว ได้แก่
พวกท่านนั้นแหละ คือทั้งสองคนเป็นผู้อันข้าพเจ้าบูชาและสรรเสริญ. ได้ยินว่า
พรหมณ์นั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า พระอานนทเถระต้องการให้เราท่านนั้น
ตอบปัญหานี้ แต่เมื่อเรากล่าวสรรเสริญคุณของตน ชื่อว่า ผู้จะไม่ยินดีไม่มี.
เพราะฉะนั้น พรหมณ์เมื่อไม่ประสงค์จะตอบปัญหา จึงกล่าวอย่างนี้ ให้
เพี้ยนไป ด้วยสามารถแห่งการกล่าวสรรเสริญ. บทว่า น โข ตฺยาหํ ตตฺ
ตฺตบทเป็น น โข เต อหํ.

๑. ปาฐะว่า เอตุถายิ ฉบบฺพมาเป็น เอถายิ แปลตามฉบบฺพมา.

ได้ยินว่า แม้พระเถระก็คิดว่า พราหมณ์นี้ไม่ประสงค์จะตอบปัญหา จึงเสกถาม เราจักให้พราหมณ์นี้ ตอบปัญหานี้ให้จงได้ เพราะฉะนั้น ท่าน จึงกล่าวอย่างนี้ กะพราหมณ์นั้น. บทว่า สหสมฺมิกิ แปลว่า มีเหตุ. บทว่า ตัสสาทิตี แปลว่า ขยาด. บทว่า โน วิสขุเชติ แปลว่า จะไม่ตอบ.

บทว่า ยนฺนุนาหิ ปริโมจยิ ความว่า อย่ากระนั้นเลย เราจะ ปลดเปลื้องคนทั้งสองให้พ้นจากความลำบากใจ. เพราะว่าพราหมณ์เมื่อไม่ ตอบปัญหาที่พระอานนทถาม ย่อมลำบากใจ ฝ่ายพระอานนท เมื่อจะให้ พราหมณ์ผู้ไม่ยอมตอบ ตอบให้ได้ ก็ลำบากใจ ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระดำริว่า เราจักปลดเปลื้องคนทั้งสองนี้ จากความลำบากใจ จึงตรัส อย่างนี้. บทว่า กานฺวชฺช ตตฺตบเทเป็น กานฺวชฺช. บทว่า อนฺตรากถา อุตฺปาติ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ในระหว่างที่สนทนากันถึง เรื่องอื่น มีเรื่องอะไรเกิดขึ้นบ้าง. พระศาสดาตรัสอย่างนี้ โดยมีพุทธประสงค์ ว่า ได้ยินว่า ครั้งนั้นในพระราชวัง มีกถาปรารภปาฏิหาริย์ ๓ เกิดขึ้น เรา จะถามความข้อนั้น.

ลำดับนั้น พราหมณ์คิดว่า บัดนี้ เราสามารถจะพูดได้ เมื่อจะกราบ ทูลข้อความที่เกิดขึ้นในพระราชวัง จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อัย ชฺวชฺช โภ โคตม ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อัย ชฺวชฺช ตตฺตบเทเป็น อัย โข อชฺช. บทว่า สฺวทฺ ในคำว่า ปุพฺเพ สฺวทฺ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า อุตฺตริมฺหุสฺสธมฺมา ได้แก่นุชยธรรมชั้นสูง กล่าวคือ กุศลกรรมบถ ๑๐. ด้วยบทว่า อิทฺธิปาฏิหาริยิ ทสฺเสตฺถุ พราหมณ์กล่าวหมายเอาการเหาะขึ้น ไปบนอากาศ ที่เป็นไปแล้วในสมัยก่อนอย่างนี้ คือ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อไป

ภิกษาจาร ทั้งไปทั้งกลับ จะเหาะไปโดยทางอากาศทั้งนั้น. ด้วยบทว่า เอตริหิ
ปน พหุตรา จ ภิกขุ นี้ พรหมณ์กล่าวอย่างนี้ตามลัทธินี้ว่า เมื่อก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ชะรอยจะคิดว่า พวกเราจักยังปัจจัย ๔ ให้เกิดขึ้น จึงกระทำ
อย่างนี้ แต่บัดนี้ รู้ว่าปัจจัยเกิดขึ้นแล้ว จึงปล่อยเวลาให้ล่วงไป ด้วยโมหะ
และความประมาท.

บทว่า ปาฏิหาริยานิ ได้แก่ ปาฏิหาริย์ โดยมุ่งขจัดลัทธินี้ที่เป็น
ปฏิบัติ. บทว่า อิทฺธิปาฏิหาริย์ ความว่า ปาฏิหาริย์ด้วยอำนาจการ
แสดงฤทธิ์ ชื่อว่า อิทฺธิปาฏิหาริย์. แม้ในปาฏิหาริย์นอกนี้ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.
อรรถาธิบาย วิชชา ๘ ประการ มีอิทธิวิธิต่าง ๆ วิธีที่ดี นัยแห่งการเจริญ
(วิชชา ๘ ประการนั้น) ก็ดี ได้ให้พิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้วทีเดียว.
บทว่า นิमितฺเตน อาทิสฺติ ความว่า ทำนายว่า ชื่อว่า สิ่งนี้จักมีโดยนิमित
ที่ผ่านมาแล้ว โดยนิमितที่ผ่านไปแล้ว หรือโดยนิमितที่ยังคงอยู่. ในข้อนี้มีเรื่อง
ดังต่อไปนี้

เล่ากันมาว่า พระราชาพระองค์หนึ่ง ทรงกำแก้วมุกดา ๓ ดวงไว้
แล้วตรัสถามปุโรหิตว่า ท่านอาจารย์อะไรอยู่ในมือของเรา. ปุโรหิตตรวจดู
ข้างโน้น ข้างนี้ และเวลานั้น มีตุ๊กแกตัวหนึ่ง วิ่งไปโดยตั้งใจว่าจักจับแมลงวัน
ในเวลาจับ แมลงวันหนีไปได้. เขาจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช แก้วมุกดา
พระเจ้าข้า เพราะความที่ (ถือนิमित) แมลงวันหนีรอดไปได้. พระราชาตรัสถาม-
ต่อไปว่า ถูกละ แก้วมุกดา แต่ว่า มีกี่ดวง. ปุโรหิตตรวจดูนิमितอีก เวลานั้น
ไก่อันขึ้น ๓ ครั้ง ในที่ไม่ไกล. พรหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชมี ๓ ดวง
พระเจ้าข้า. บางคนทำนายนิमितที่ผ่านมาแล้ว ดังพรรณมานี้. แม้โดยนิमित
ที่ผ่านไปแล้ว และยังคงอยู่ ก็พึงทราบการทำนายโดยอุบายนี้.

บพว่า **เอวมุปี เต มโน** ความว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้คือ
อาศัยโสมนัส อาศัยโทมนัส หรือประกอบด้วยกามวิตกเป็นต้น. คำที่ ๒
(**อิตุมุปี เต มโน**) เป็นไวยากรณ์ของคำว่า **เอวมุปี เต มโน** นั้นนั่นเอง
บพว่า **อิติปี เต จิตต** ความว่า จิตของท่านเป็นไปด้วยประการนี้ อธิบายว่า
ท่านกำลังคิดถึงความข้อนี และข้อนี้อยู่ จิตเป็นไปแล้ว. บพว่า **พหุญเจปิ**
อาทิสติ ความว่า หากเขาจะพยากรณ์แม้มากไซ้. บพว่า **ตเถว ต โหติ**
ความว่า(เรื่องต่างๆ) จะเป็นเหมือนที่ท่านายไว้นั้นแหละ. บพว่า **อมนุสฺसान**
ได้แก่ อมนุษย์มียักษ์และปีศาจเป็นต้น. บพว่า **เทวตาน** ได้แก่เทวดาทั้งหลาย
มีเทวดาชั้นจาตุมหาราชเป็นต้น. บพว่า **สทฺท สุตฺวา** ความว่า ได้ยินเสียง
ของเขาผู้กำลังกล่าวอยู่จึงท่านาย เพราะรู้จิตของผู้อื่น. บพว่า **วิตกฺกวิจาร์สทฺท**
ความว่า เสียงของคนทีหลับและประมาทเป็นต้น ละเมอถึงสิ่งทีเกิดขึ้นด้วย
สามารถแห่งวิตก และวิจารณ์. บพว่า **สุตฺวา** ได้แก่ได้ยินเสียงนั้น. อธิบายว่า
ท่านายเสียงทีเกิดขึ้นด้วยอำนาจอารมณ์เธอกำลังตรึกนั้น ว่าใจของท่านเป็น
อย่างนี้. ในข้อนี้ มีเรื่องดังต่อไปนี้

เล่ากัน ว่า ชายผู้หนึ่ง คิดว่า เราจะไปแก้คดี ออกจากบ้านไปสู่นคร
นับแต่ที ๆ ออกเดินทางไป ก็ครุ่นคิดอยู่ว่า ในศาล เราจักทำสิ่งนี้ จักพูดคำนี้
แต่พระราช ราชมหาอมาตย์ ได้เป็นเสมือนว่า ไปสู่ราชสกุลแล้ว เหมือนกับ
ได้ยื่นต่อพระพักตร์ของพระราชแล้ว และเหมือนกับกำลังให้การอยู่กับผู้-
พิพากษา. บุรุษผู้หนึ่งได้ยินเสียงนั้นของเขาทีเปล่งออกไป ด้วยสามารถแห่ง
วิตกและวิจารณ์ จึงถามว่า ท่านจะไปด้วยเรื่องอะไร. เขาตอบว่า จะไปแก้คดี.
บุรุษนั้นจึงพูดว่า ไปเถิด ท่านจะมีชัยชนะ. เขาไปแก้คดีแล้ว ประสบชัยชนะ.

แม้พระเถระชาวโปลิยคาม อีกรูปหนึ่ง ได้เข้าไปบิณฑบาตในบ้าน.
ขณะนั้น เด็กหญิงคนหนึ่งส่งใจไปที่อื่นจึงไม่เห็นท่านผู้เดินออกไป. ท่านยืนอยู่

ที่ประตูบ้านแล้วกลับออกไปมองดู เห็นเด็กหญิงนั้นแล้ว ได้เดินตริกไป และเมื่อเดินไปก็ไต่กล่าวว่ แม่หนูทำอะไรอยู่หรือ จึงไม่เห็นเรา. ชายคนหนึ่ง ยืนอยู่ข้างๆ ได้ยินแล้ว ก็พูดขึ้นว่ ท่านผู้เจริญ นิมนต์ท่านไปบ้าน ไปลียคามเถิด.

บทว่า มโนสงฺขารา ปณฺหิตา ความว่ จิตสงฺขารที่ตั้งไว้ดีแล้ว.

บทว่า วิตกฺกเสสฺสติ ความว่ รู้ชัดว่ จักตริก คือจักยังจิตให้เป็นไป. ก็เมื่อเธอรู้ชัดอยู่ ชื่อว่ ย่อมรู้ชัด โดยนิमितผ่านมานั้นแหละ. ย่อมรู้โดยนิमित อันเป็นส่วนเบื้องต้น. ย่อมรู้โดยยกจิตขึ้นภายในสมาบัติ.

ในเวลาบริกรรมกสิณเหล่านั้นแหละ ภิกษุรู้ว่ พระโยคาวจรนี้ ปรารภการเจริญกสิณโดยอาการใด จักยังปฐมฌาน ฯลฯ จตุตถฌาน หรือสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้นโดยอาการนั้น ชื่อว่ รู้โดยนิमितผ่านมา.

เมื่อปรารภสมถวิปัสสนาแล้ว ภิกษุรู้้อยู่ คือรู้ว่ พระโยคาวจรนี้ ปรารภวิปัสสนาแล้ว โดยอาการใด จักยังโสดาปัตติมรรค ฯลฯ หรืออรหัตมรรค ให้เกิดขึ้น โดยอาการนั้น ชื่อว่ รู้นิमितโดยส่วนเบื้องต้น.

ภิกษุรู้ว่ มโนสงฺขารของพระโยคาวจรนี้ ตั้งไว้ดีแล้ว เธอจะตริก-วิตกชื่อนี้ ในลำดับแห่งจิตชื่อนี้ โดยอาการใด สมาธิของพระโยคาวจรนี้ ผู้ออกจากสมาบัตินี้แล้ว ที่เป็นหानภาคิยะ (เป็นส่วนแห่งการละ) ที่เป็น จูติภาคิยะ (เป็นส่วนแห่งความดำรงอยู่) ที่เป็นวิเสสภาคิยะ (เป็นส่วนแห่งคุณธรรมพิเศษ) หรือเป็นนิพเพชภาคิยะ (เป็นส่วนแห่งการแทงตลอด) จักมี หรือการทำให้แจ้งด้วยอภิญญา จักเกิดขึ้นแก่เธอ โดยอาการนั้น ชื่อว่ รู้โดยตรวจดูจิตในภายในสมาบัติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บุคคลผู้ได้เจโตปริยญาณ ย่อมรู้จักของบุคคลด้วยกัน แต่ไม่รู้จักของพระอริยเจ้า. ถึงในพระอริยเจ้าทั้งหลาย พระอริยบุคคลชั้นต่ำ ย่อมไม่รู้จักของพระอริยบุคคลชั้นสูง แต่พระอริยบุคคลชั้นสูง รู้จิตของพระอริยบุคคลชั้นต่ำ. อนึ่ง บรรดาพระอริยเจ้าเหล่านี้ พระโศดาบัน เข้าโศดาปัตติผลสมาบัติ พระสกทาคามี...พระอนาคามี... พระอรหันต์ เข้าอรหัตผลสมาบัติ. พระอริยบุคคลชั้นสูง จะไม่เข้าสมาบัติชั้นต่ำ. เพราะว่สมาบัติชั้นต่ำๆของพระอริยบุคคลชั้นต่ำเหล่านั้น จะเข้าไปในพระอริยบุคคลชั้นต่ำเหล่านั้น. บทว่า ตถเว ตั โหติ ความว่า คำทำนายนั้น ย่อมเป็นอย่างนั้นนั่นแหละโดยส่วนเดียว เพราะคำพยากรณ์ที่ท่านรู้ด้วยสามารถแห่งเจโตปริยญาณ ชื่อว่า จะเป็นอื่นไปไม่มี (คือไม่ผิดพลาด).

บทว่า เอว วิตกุถล ความว่า เธอทั้งหลายจงตรึก ให้เนกขัมม-วิตกเป็นต้นเป็นไปอย่างนี้. บทว่า มา เอว วิตกุถยิตถล ความว่า เธอทั้งหลายอย่าตรึกให้กามวิตกเป็นต้นเป็นไปอย่างนี้. บทว่า เอว มนสิกโรล ความว่า เธอทั้งหลาย มนสิการถึงอนิจสัญญาอันนั้นแหละ หรือสัญญาอย่างอื่นในบรรดาทุกขสัญญาเป็นต้นอย่างนี้. บทว่า มา เอว ความว่า เธอทั้งหลายอย่าใส่ใจ โดยนัยเป็นต้นว่า เทียง ดังนี้. บทว่า อิทั ความว่า เธอทั้งหลายจงละความกำหนัดในเบญจกามคุณนี้. บทว่า อิทั ปน อุปสมุปซุข ความว่า (แต่) ท่านทั้งหลายจงเข้าถึง คือบรรลูลोकุตตรธรรม แยกประเภทเป็นมรรค ๔ ผล ๔ นี้ นั่นแหละ ได้แก่ให้สำเร็จแล้วอยู่.

บทว่า มายาสหมมรูปี วีย ขายติ ความว่า ย่อมปรากฏเป็นเหมือนรูปที่เกิดจากเหตุอันเสมอด้วยมายา. จริงอยู่ นักแสดงกล ย่อมแสดงกลได้หลายแบบอย่างนี้คือ หยิบน้ำมา ทำให้เป็นน้ำมันก็ได้ หยิบน้ำมันมาทำให้เป็นน้ำก็ได้ ถึงปาฏิหาริย์นี้ก็เป็นแบบนี้เหมือนกัน ดังนี้.

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ แม่ปาฏิหาริย์นี้
ปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนเล่นกล หมายถึงเอาความที่ปาฏิหาริย์คล้ายกับวิชา-
จินดาฉิมนต์. เพราะผู้ที่รู้วิชาจินดาฉิมนต์นี้ เห็นคนกำลังเดินมานั้นแหละ
ย่อมรู้ว่า คนผู้นี้เดินตริกเรื่องนี้มา อนึ่ง ย่อมรู้ว่า คนผู้นี้ยืนตริกเรื่องชื่อนี้
นั่งตริกเรื่องชื่อนี้ นอนตริกเรื่องชื่อนี้ ดังนี้.

บทว่า อภิกฤษฏัตถ์ ได้แก่คิดว่า. บทว่า ปณิตถ์ ได้แก่สูงกว่า.
ในบทว่า ภวญฺหิ โคตโม อวิตกกัม อวิจาร์ นี้ พราหมณ์มิได้ถือเอา
อาเทศนาปาฏิหาริย์ที่เหลือว่า เป็นลัทธิภายนอก (พระพุทธศาสนา) ก็แล
พราหมณ์นั้น เมื่อจะกล่าวสรรเสริญพระตถาคต จึงกล่าวข้อความนี้ทั้งหมด.
บทว่า อทฺธา โข ตฺยาหิ ความว่า วาจา นี้ ท่านกล่าวถูกต้องแล้ว
โดยส่วนเดียวแท้. บทว่า อาสซฺช อุปนียฺย วาจา ภาสิตา ความว่า
วาจาที่ท่านกล่าวพาดพิงถึงเรา ท่านกล่าวถูกต้องแล้ว. บทว่า อปิจ ตฺยาหิ
พฺยากริสฺสามิ ความว่า อีกทั้งเราแหละจักพยากรณ์แก่ท่าน. บทที่เหลือมี
เนื้อความตื้นตื้นนั้น ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาสังการวสุตฺตที่ ๑๐

จบพราหมณวรรคพรรณานาที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในพราหมวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมชนสูตร ๒. ทุตติชนสูตร ๓. พราหมณสูตร ๔. ปริพาชกสูตร
๕. นิพพุตสูตร ๖. ปโลกสูตร ๗. ชัปปสูตร ๘. ติกัณณสูตร ๙. ชา-
นุสโสณีสสูตร ๑๐. สังการวสุตฺต และอรรถกถา.

มหาวรรคที่ ๒

๑. ติตถสูตร

ว่าด้วยอกิริยาทีฏฐิ - ลัทธิเดียรติย์ ๓ อย่าง

[๕๐๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลัทธิของเดียรติย์๓นี้ ซึ่งบัณฑิตทั้งหลาย ชักใช้ไล่เลียงสืบไป (เท่าไร ๆ) ก็คงยืนตัวอยู่ใน หลักอกิริยา ลัทธิของ เดียรติย์ ๓ คืออะไร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ มีทีฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุขหรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข ใดอย่างหนึ่ง ได้รับ เพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนทั้งสิ้นเป็นเหตุ

สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทีฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคล ได้รับ สุขหรือทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุข ใดอย่างหนึ่งเพราะพระผู้เป็นเจ้า (พระอิศวร) สร้างสรรค์ให้ทั้งสิ้นเป็นเหตุ

สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทีฏฐิอย่างนี้ว่า ได้รับสุข หรือทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุข ใดอย่างหนึ่งโดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยทั้งสิ้น

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมณพราหมณ์ ๓ พวกนั้น พวกที่มีวาตะ อย่างนี้ มีทีฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุขหรือทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุข ใด อย่างหนึ่ง ได้รับเพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนทั้งสิ้น เราเข้าไปถามสมณ- พราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ได้ยินว่า ท่านทั้งหลายมีวาตะอย่างนี้ มีทีฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุข ฯลฯ ได้รับเพราะกรรมที่ทำไว้ ในปางก่อน ทั้งสิ้น จริงหรือ เราถามอย่างนี้แล้ว หากเขายังยืนยันอยู่ เราก็กล่าวกะเขาว่า

ถ้ากระนั้น คนฆ่าสัตว์ คนลักทรัพย์ และคนเสพงาม ก็ต้องเป็นเพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อน คนพูดเท็จ คนพูดส่อเสียด คนพูดคำหยาบ คนพูดตำรา ก็ต้องเป็นเพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อน คนมักได้ คนมีใจพยายาบท คนมีความเห็นผิด ก็ต้องเป็นเพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อน เมื่อถือเอาบุรพกรรมมาเป็นสาระ (คือ เป็นข้อสำคัญ) ฉันทะ (ความพอใจคือความใคร่ที่จะทำ) หรือความพยายาม (เพื่อจะทำ) กรณียกิจ หรือ อกรณียกิจ ก็ไม่มี เมื่อกรณียกิจและอกรณียกิจ ไม่มีเป็นล้าเป็นสัน เช่นนี้ การอ้างตนว่าเป็นสมณะอย่างชอบแก่เหตุย่อมมีไม่ได้ สำหรับบุคคลทั้งหลายผู้ขาดความสำนึกตน ปล่อยปละตนอยู่ (ด้วยสุดแต่บุรพกรรม) นี้ ภิกษุทั้งหลาย เป็นนิเคราะห์ (การข่ม การลบหลู่) อย่างชอบแก่เหตุข้อแรกของเรา ในสมณพราหมณ์เหล่านี้ที่มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านี้ที่มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุขหรือทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุขอย่างไรอย่างหนึ่ง ได้รับเพราะพระเป็นเจ้าสร้างสรรคให้ทั้งสิ้น เราเข้าไปถามสมณพราหมณ์เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ได้ยินว่า ท่านทั้งหลาย มีวาตะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุข ฯลฯ ได้รับเพราะพระเป็นเจ้าสร้างสรรคให้ทั้งสิ้น จริงหรือ เราถามอย่างนี้แล้วหากเขายังยืนยันอยู่ เราก็กล่าวกะเขาว่า ถ้ากระนั้น คนฆ่าสัตว์ ฯลฯ คนมีความเห็นผิด ก็ต้องเป็นเพราะพระเป็นเจ้าสร้างสรรคให้ทั้งสิ้น เมื่อถือเอาการสร้างสรรคแห่งพระเป็นเจ้ามาเป็นสาระ ฉันทะ หรือความพยายาม (เพื่อจะทำ) กรณียกิจ หรือ อกรณียกิจก็ไม่มี เมื่อกรณียกิจและอกรณียกิจ

ไม่มีเป็นล่ำเป็นสันเช่นนี้ การอ้างตนว่าเป็นสมณะอย่างชอบแก่เหตุย่อมมิไม่ได้ สำหรับบุคคลทั้งหลายผู้ขาดความสำนึกตน ปล่อยปละตน (ด้วยถือว่าสุดแต่พระเป็นเจ้าของเจ้าจะสร้างสรรค์ให้) นี้ ภิกษุทั้งหลาย เป็นการลบล้างอย่างชอบแก่เหตุข้อสองของเรา ในสมณพราหมณ์เหล่าที่มีวาตะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าที่มีวาตะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้. ว่า บุคคลได้รับสุขหรือทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้รับโดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยทั้งสิ้น เราเข้าไปถามสมณพราหมณ์เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ได้ยินว่า ท่านทั้งหลายมีวาตะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุข ฯลฯ โดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยทั้งสิ้น จริงหรือ เราถามอย่างนี้ หากเขายังยืนยันอยู่ เราก็กล่าวกะเขาว่า ถ้ากระนั้น คนฆ่าสัตว์ ฯลฯ คนมีความเห็นผิดก็ต้องเป็นโดยไม่มีเหตุปัจจัย เมื่อถือเอาความไม่มีเหตุมาเป็นสาระ ฉันทะหรือความพยายาม (เพื่อจะทำ) กรณียกิจ หรือ อกรณียกิจก็ไม่มี เมื่อกรณียกิจและอกรณียกิจไม่มีเป็นล่ำเป็นสันเช่นนี้ การอ้างตนว่าเป็นสมณะอย่างชอบแก่เหตุ ก็มีไม่ได้สำหรับบุคคลทั้งหลายผู้ขาดความสำนึกตน ปล่อยปละตนอยู่ (ด้วยถือว่าสุดแต่คราวเคราะห์ดีหรือร้าย) นี้ ภิกษุทั้งหลาย เป็นการลบล้างอย่างชอบแก่เหตุข้อสามของเรา ในสมณพราหมณ์เหล่าที่มีวาตะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้.

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ลัทธินองเศียรเถียร ๓ ซึ่งบัณฑิตทั้งหลายชักไปไว้เสียสืบไป (เท่าไร ๆ) ก็คงยืนตัวอยู่ในหลักอกิริยา.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนว่าธรรมที่เราแสดงนี้ ใคร ๆ ลบล้างไม่ได้ เป็นธรรมไม่หมองมัว สมณพราหมณ์ผู้รู้ไม่ติไม่ค้ำ ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้ำคืออะไร คือ ธาตุ ๖ ผัสสายนะ ๖ มโนปวजार ๑๘ อริยสัจ ๔ เหล่านี้...

ก็แลคำที่เรากล่าวว่ ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้ำน คือ ชาติ ๖
ดั่งนี้ เราอาศัยอะไรกล่าว ภิภุทั้งหลาย ชาติ ๖ นี้ คือ ปฐวิชาติ อาโปชาติ
เตโชชาติ วาโยชาติ อากาศชาติ วิญญานชาติ คำที่เรากล่าวว่ ธรรมที่เรา
แสดง ฯลฯ ไม่ค้ำน คือ ชาติ ๖ ดั่งนี้ เราอาศัยชาติมีปฐวิชาติเป็นต้นนี้
แลกล่าว.

อนึ่ง คำที่เรากล่าวว่ ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้ำน คือ ผัสสายตนะ ๖
ดั่งนี้ เราอาศัยอะไรกล่าว ภิภุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ นี้ คือ ตา
หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คำที่เรากล่าวว่ ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้ำน
คือ ผัสสายตนะ ๖ ดั่งนี้ เราอาศัยผัสสายตนะคือตาเป็นต้นนี้แลกล่าว.

อนึ่ง คำที่เรากล่าวว่ ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้ำน คือ มโน-
ปวิจาร ๑๘ ดั่งนี้ เราอาศัยอะไรกล่าว บุคคลเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียง
ด้วยหู คมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย
รู้ธรรมารมณด้วยใจแล้ว (ใจของบุคคลนั้น) ย่อมเคล้ารูป เสียง กลิ่น
รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ๑ เป็นที่ตั้ง
แห่งโทมนัส ๑ เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ๑ คำที่เรากล่าวว่ ธรรมที่เรา
แสดง ฯลฯ ไม่ค้ำน คือ มโนปวิจาร ๑๘ ดั่งนี้ เราอาศัยมโนปวิจารมีรูป
อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสเป็นต้นนี้แลกล่าว.

อนึ่ง คำที่เรากล่าวว่ ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้ำน คือ อริยสัจ ๔
ดั่งนี้ เราอาศัยอะไรกล่าว คู่ก่อนภิภุทั้งหลาย เพราะอาศัยชาติ ๖ (ประกอบ
พร้อมกันเข้า) ความตั้งครรรค์ย่อมมี เมื่อความตั้งครรรค์มี นามรูปย่อมมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สพายตนะย่อมมี เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะ
ย่อมมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาย่อมมี ภิภุทั้งหลาย เราบัญญัติ
(อริยสัจคือ) ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานี้ สำหรับ
บุคคลผู้เสวยเวทนานั้นแล.

ก็ทุกข์ขอรียสังเป็นอย่างไร (ชาติปี ทุกฺขา) แม้ความเกิด ก็เป็นทุกข์ (ชราปี ทุกฺขา) แม้ความแก่ ก็เป็นทุกข์ (มรณมุปี ทุกฺขํ) แม้ความตาย ก็เป็นทุกข์ (โลกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปี ทุกฺขา) แม้ความโศก ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความเสียใจ และความตรอมใจ ก็เป็นทุกข์ (อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข) ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รัก ก็เป็นทุกข์ (ปิเยหิ วปฺปิโยโค ทุกฺโข) ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ก็เป็นทุกข์ (ยมฺปิจุณํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ) แม้ความไม่ได้สมปรารถนา ก็เป็นทุกข์ (สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺ ขนฺธา ทุกฺขา) ย่อเข้าแล้ว อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า ทุกฺขขอรียสัง.

ทุกฺขสมุทฺทัยขอรียสัง เป็นอย่างไร.

อวิชฺชาปจฺจยา	สงฺขารา	เพราะอวิชฺชาเป็นปัจจัย	จึงมี	สังขาร
สงฺขารปจฺจยา	วิญฺญาณํ	เพราะสังขารเป็นปัจจัย	จึงมี	วิญฺญาณ
วิญฺญาณปจฺจยา	นามรูป	เพราะวิญฺญาณเป็นปัจจัย	จึงมี	นามรูป
นามรูปปจฺจยา	สพฺพยตฺถิ	เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	จึงมี	สพฺพยตฺถิ
สพฺพยตฺถิปจฺจยา	ผัสฺโส	เพราะสพฺพยตฺถิเป็นปัจจัย	จึงมี	ผัสฺส
ผัสฺสปจฺจยา	เวทนา	เพราะผัสฺสเป็นปัจจัย	จึงมี	เวทนา
เวทนาปจฺจยา	ตณฺหา	เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	จึงมี	ตณฺหา
ตณฺหาปจฺจยา	อุปาทานํ	เพราะตณฺหาเป็นปัจจัย	จึงมี	อุปาทาน
อุปาทานปจฺจยา	ภโว	เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	จึงมี	ภพ
ภวปจฺจยา	ชาติ	เพราะภพเป็นปัจจัย	จึงมี	ชาติ
ชาติปจฺจยา	ชรามรณํ	เพราะชาติเป็นปัจจัย	จึงมี	ชรามรณะ

โศกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุ- โสกะ ปริเทวะ ทุกฺขะ โทมนัส อุปายาส
ปายาสา สมฺภวนฺติ

เอวมตตสุส เกวลสุส ทุกขกขนุสสุส สมุทโย โหติ เป็นอันว่า

กองทุกข์ทั้งมวลนั้นเกิดขึ้น ด้วยประการอย่างนี้

นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **ทุกขสมุทัยอริยสัง.**

ทุกขนิโรธอริยสังเป็นอย่างไร.

อวิชชาเย เตวว อเสสวिरาคนิโรธา

สงฺขารนิโรโธ	เพราะอวิชชาดับไม่เหลือ	สังขารก็ดับ
สงฺขารนิโรธา วิญญานนิโรโธ	เพราะสังขารดับ	วิญญานก็ดับ
วิญญานนิโรธา นามรูปนิโรโธ	เพราะวิญญานดับ	นามรูปก็ดับ
นามรูปนิโรธา สฬายตนนิโรโธ	เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะก็ดับ
สฬายตนนิโรธา ผลฺสนิโรโธ	เพราะสฬายตนะดับ	ผัสสะก็ดับ
ผลฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ	เพราะผัสสะดับ	เวทนาจับดับ
เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ	เพราะเวทนาจับดับ	ตัณหาจับดับ
ตณฺหานิโรธา อูปาทานนิโรโธ	เพราะตัณหาจับดับ	อุปาทานจับดับ
อูปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ	เพราะอุปาทานจับดับ	ภพจับดับ
ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ	เพราะภพจับดับ	ชาติจับดับ
ชาตินิโรธา ชรามรรณํ	เพราะชาติจับดับ	ชรา มรณะ
โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุ-	โสภะ ปริเทวะ ทุกฺขะ โทมนัส	
ปายาสา นีรุชฺฌนติ	อุปายาส ก็ดับ	
เอวมตตสุส เกวลสุส	กองทุกข์ทั้งมวลนั้นดับไป	
ทุกฺขกขนุสสุส นิโรธ โหติ	ด้วยประการอย่างนี้	

นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **ทุกขนิโรธอริยสัง.**

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง เป็นอย่างไร ? อริยมรรคมีองค์ ๘
นี้เท่านั้น คือ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)

สัมมาวาจา (วาจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (เพียรชอบ) สัมมาสติ (สติชอบ) สัมมาสมาธิ (สมาธิชอบ) นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ.

คำที่เรากล่าวว่ ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้ำน คือ อริยสัจ ๔ ดังนี้ เราอาศัยความจริง อย่างมีทุกข์เป็นต้นนี้แลกล่าว.

จบคิตตสูตรที่ ๑

อรรถกถามหาวรรคที่ ๒

อรรถกถาคิตตายนสูตร*

พึงทราบวินิจฉัยในคิตตายนสูตรที่ ๑ แห่งมหาวรรคที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

ผู้ได้ชื่อว่าเป็นเดียรถีย์

บ่อเกิด (อายตนะ) ที่เป็นเหมือนคิตตะ (ท่า) หรือ บ่อเกิดของ เดียรถีย์ทั้งหลาย ชื่อว่า คิตตายนนะ แปลว่า ลัทธิดียรถีย์.

ในบทว่า คิตตายนานิ นั้น นักศึกษาควรรู้จักคิตตะ ควรรู้จัก คิตตกร (เจ้าลัทธิดียรถีย์) ควรรู้จักเดียรถีย์ (และ) ควรรู้จักสาวกของเดียรถีย์ (ก่อน).

ทฎฐิ ๖๒ ชื่อว่า คิตตะ (ลัทธิดียรถีย์). บุคคลผู้ให้เกิดทฎฐิ ๖๒ เหล่า นั้น ชื่อว่า คิตตกร. บุคคลผู้พอใจ ชอบใจ ทฎฐิ ๖๒ เหล่า นั้น ชื่อว่า เดียรถีย์ บุคคลผู้ถวายปัจจัยแก่เดียรถีย์เหล่านั้น ชื่อว่า สาวกของเดียรถีย์.

* พระสูตรเป็น คิตตสูตร

อธิบายศัพท์ว่า อายตนะ

บทว่า อายตน์ ความว่า ถิ่นเกิดชื่อว่า อายตนะ (จุดตั้ง) ใน
ประโยคนี้นี้ว่า แคว้นกัมโพชเป็นถิ่นเกิดของม้าทั้งหลาย ทักขิณาปถชนบท
เป็นถิ่นเกิดของโคทั้งหลาย.

สถานที่สโมสร ชื่อว่า อายตนะ เช่น ในประโยคนี้นี้ว่า

ในอายตนะ (สโมสร) ที่น่าเรใจ

นกทั้งหลาย ย่อมใช้อายตนะนั้น ผูกนก

ที่ต้องการร่วมเงา ก็พากันไป ผูกนกที่

ต้องการผลไม้ก็กินผลไม้.

เหตุ ชื่อว่า อายตนะ (เช่น) ในประโยคนี้นี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
วิมุตตตายตนะ (เหตุแห่งวิมุตติ) ๕ ประการเหล่านี้.

อายตนะทั้งหมดนั้น (มีความหมาย) ใช้ได้ในที่นี้. เพราะว่า มิจฉา-
ทิฎฐิกบุคคลทั้งหมด เมื่อเกิดก็เกิดในฐานะ ๓ นี้เท่านั้น แม้เมื่อรวมลง ย่อม
รวมลง คือ ประชุมลง ตกลงในฐานะ ๓ นี้เช่นกัน. ก็เมื่อบุคคลเหล่านั้น
เป็นมิจฉาทิฎฐิ เหตุทั้ง ๓ เหล่านี้นั้นแล ชื่อว่า อายตนะ เพราะความหมาย
มีอาทิว่า เป็นเสมือนท่อน้ำ คือเป็นถิ่นที่เกิดขึ้น (แห่งลัทธิทั้งหลาย) แม้
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ติตถายตนะ. อนึ่ง ชื่อว่า ติตถายตนะ เพราะ
อรรถว่าเป็นบ่อเกิดของเดิรธีย์ทั้งหลาย ด้วยความหมายนั้นนั้นแล.

บทว่า สมมุขุชฺชิมานานิ ได้แก่ ถูกบัณฑิตถามอย่างนี้ว่า ทิฎฐิ
เหล่านั้นคืออะไร. บทว่า สมมุคฺคาหิมานานิ ความว่า ถูกถามด้วยดี

อย่างนี้ว่า ทิฏฐิเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุไร. บทว่า **สมนุภาสียมานานิ** ความว่า ถูกบอกด้วยคืออย่างนี้ว่า เธอทั้งหลายจงสละคืนทิฏฐิอันลามกเหล่านั้นเสีย. อนึ่ง บททั้ง ๓ เหล่านี้ (**สมนุญฺญชฺชียมานานิ สมฺนุคฺคาหฺชียมานานิ สมนุภาสียมานานิ**) เป็นไวพจน์ของการชักถาม และการถามเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า บทว่า **สมนุญฺญชฺชติ** ก็ดี บทว่า **สมฺนุคฺคาหฺชติ** ก็ดี บทว่า **สมนุภาสติ** ก็ดี นี้เป็นอันเดียวกัน มีความหมายอย่างเดียวกัน เท่ากัน มีส่วนเท่ากัน เกิดจากสิ่งนั้น (เหมือนกัน) เป็นอย่างเดียวกันนั้นแหละ.

บทว่า **ปรมฺปิ คนฺตุวา** ความว่า ถึงการสืบต่ออย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาการสืบต่อทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ **อาจารย์ปรัมปรา** (การสืบต่ออาจารย์) **ลัทธิปรัมปรา** (การสืบต่อลัทธิ) **อรรถภาพปรัมปรา** (การสืบต่ออรรถภาพ). บทว่า **อกิริยา ย สณฺจหนฺติ** คือ ดำรงอยู่ในฐานะมาตรฐานว่าเป็นอกิริยทิฏฐิ.

ปรัมปรา ๓ อย่าง

ก็ **ติตถายตนะ**เหล่านี้ ที่ดำเนินไปอยู่อย่างนี้คือ อาจารย์ของเราทั้งหลาย เป็นปุพฺพเพกตวาที (เป็นผู้มีวาทีว่า กรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุ) ปาจารย์ (อาจารย์ของอาจารย์) ของเราทั้งหลายเป็นปุพฺพเพกตวาที (ลัทธิที่ถือว่า สุดแต่กรรมเก่า) อาจารย์ปาจารย์ (ปาจารย์ของอาจารย์) ของเราทั้งหลายเป็นปุพฺพเพกตวาที. อาจารย์ของเราทั้งหลายเป็นอิสสรนิมมานวาที (เป็นผู้มีวาทีว่า การนิรมิตของพระอิศวรเป็นเหตุ) ปาจารย์ของเราทั้งหลายเป็นอิสสรนิมมานวาที อาจารย์ปาจารย์ของเราทั้งหลายเป็นอิสสรนิมมานวาที, อาจารย์ของเราทั้งหลาย เป็นอเหตุกอปัจจวาที (เป็นผู้มีวาทีว่า ไม่มีเหตุ

ไม่มีปัจจัย) ปาจารย์ของเราทั้งหลายเป็นเหตุกอปัจจัยวาที ปาจารย์ของ
อาจารย์ของเราทั้งหลายเป็นเหตุกอปัจจัยวาที ชื่อว่า ดำเนินไปตามการสืบ
ต่ออาจารย์.

ติดตายณะที่ดำเนินไปอย่างนี้ คือ อาจารย์ของเราทั้งหลาย เป็น
บุพเพกตลัทธิกบุคคล (บุคคลผู้มีลัทธิน่า กรรมที่ทำได้ในชาติก่อนเป็นเหตุ)
ปาจารย์ของเราทั้งหลาย ฯลฯ ปาจารย์ของอาจารย์ของเราทั้งหลาย เป็นเหตุก-
อปัจจัยลัทธิกบุคคล (บุคคลผู้มีลัทธิน่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย) ชื่อว่า ดำเนิน
ไปตามการสืบต่อลัทธิน.

ติดตายณะที่ดำเนินไปอย่างนี้ คือ อรรถภาพของอาจารย์เราทั้งหลาย
มีกรรมที่ทำได้ในชาติก่อนเป็นเหตุ อรรถภาพของปาจารย์เราทั้งหลาย ฯลฯ
อรรถภาพของปาจารย์ของอาจารย์ของเราทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ชื่อว่า
ดำเนินไปตามความสืบต่ออรรถภาพ.

ก็ ติดตายณะเหล่านั้น ย่อมดำเนินไปแม้สุดแสนไกลอย่างนี้ ย่อม
ดำรงอยู่ในฐานะมาตรฐาน เป็นอกิริยปฏิญญินันเอง. ผู้สร้างหรือผู้ให้สร้าง
ของมิจฉาทิปฏิญญิกบุคคลเหล่านั้น ก็ไม่ปรากฏแม้แต่คนเดียว.

สัตว์ - บุรุษ - บุคคล

บทว่า บุริสบุคฺคโโล ได้แก่ สัตว์. อันที่จริง เมื่อพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสว่า บุรุษบ้าง ตรัสว่า บุคคลบ้าง ก็เป็นอันตรัส (หมายถึง) สัตว์
นั้นแหละ. แต่ถ้านี้จัดเป็นสมมติถกถา. บุคคลใดจะเข้าใจได้อย่างไร ก็ตรัส
แก่บุคคลนั้นอย่างนั้น. บทว่า ปฏิสฺสเวตติ ความว่า ย่อมรู้จักสุขเวทนา
ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นในสันดานของตน คือ ทำ
สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา ให้เป็นอันตนรู้แจ้ง
แล้วหรือย่อมเสวย.

อธิบายปุพเพกตเหตุวาทะ

บทว่า **ปุพเพกตเหตุ** แปลว่า เพราะกรรมที่คนทำไว้ในชาติก่อน เป็นเหตุ อธิบายว่า บุรุษบุคคลเสวย (สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขม-
สุขเวทนา) เพราะกรรมที่คนทำไว้ในชาติก่อนเป็นปัจจัยเท่านั้น. ด้วยบทว่า **ปุพเพกตเหตุ** นี้ มิจฉาทิฎฐิกบุคคลทั้งหลายปฏิเสธ กรรมเวทนา (เวทนา
เกิดแต่กรรม) และกิริยเวทนา (เวทนาเกิดแต่กิริยา) ขอมรับแต่เฉพาะวิปาก
เวทนา (เวทนาที่เกิดจากวิปาก) อย่างเดียวเท่านั้น.

ว่าด้วยโรค ๘ อย่างเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโรคไว้ ๘ อย่างเหล่านี้ คืออาพาธมีน้ำดี(กำริบ)
เป็นสมุฏฐาน ๑ อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน ๑ อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน ๑
อาพาธที่เกิดจากโรคดี โรคเสมหะ โรคลม มาประชุมกัน ๑ อาพาธที่เกิดจาก
เปลี่ยนฤดู ๑ อาพาธที่เกิดจากการบริหาร (ร่างกาย) ไม่ถูกต้อง ๑ อาพาธ
ที่เกิดจากการพยายาม (ทำให้เกิดขึ้น) ๑ อาพาธที่เกิดจากวิปากกรรม ๑. ใน
โรคทั้ง ๘ อย่างนั้น. มิจฉาทิฎฐิกบุคคลปฏิเสธโรค ๗ อย่างข้างต้นแล้วยอมรับ
แต่เฉพาะโรคชนิดที่ ๘ เท่านั้น.

ในบรรดากองแห่งกรรม ๓ ชนิด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ คือ **ทิฎฐธรรมเวทนียกรรม** (กรรมให้ผลในภพปัจจุบัน) ๑ **อุปปีชเวทนีย-**
กรรม (กรรมให้ผลในภพถัดไป) ๑ **อปปริยายเวทนียกรรม** (กรรมให้
ผลในภพต่อ ๆ ไป) ๑ มิจฉาทิฎฐิกบุคคลปฏิเสธกรรม ๒ ชนิด (ข้างต้น)
ยอมรับแต่เฉพาะอปปริยายกรรม อย่างเดียวเท่านั้น. แม้ในกองวิปาก ๓ ชนิด
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ คือ **ทิฎฐธรรมเวทนียวิปาก** (วิปากของกรรม
ที่ให้ผลในปัจจุบัน) ๑ **อุปปีชเวทนียวิปาก** (วิปากของกรรมที่ให้ผลในภพ
ถัดไป) ๑ **อปปริยายเวทนียวิปาก** (วิปากของกรรมที่ให้ผลในภพต่อ ๆ ไป) ๑.

มิจฉาทิฏฐิกบุคคลปฏิเสชวิปาก ๒ อย่าง (ข้างต้น) ขอมรับแต่เฉพาะอปร-
ปริยายวิปากอย่างเดียวกันเท่านั้น.

แม้ในกองเจตนา ๔ ชนิด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ คือ กุศล
เจตนา ๑ อกุศลเจตนา ๑ วิปากเจตนา ๑ กิริยเจตนา ๑ มิจฉาทิฏฐิก
บุคคลปฏิเสชเจตนา ๓ ชนิด ขอมรับแต่เฉพาะวิปากเจตนาอย่างเดียวกัน.

อธิบายอิสสรนิมมานเหตุ

บทว่า อิสสรนิมมานเหตุ แปลว่า เพราะการนิรมิตของพระอิศวร
เป็นเหตุ. อธิบายว่า บุรุษบุคคลเสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขม-
สุขเวทนา ก็เพราะถูกพระอิศวรนิรมิต (บันดาล). ด้วยว่า มิจฉาทิฏฐิกบุคคล
เหล่านั้นมีความเข้าใจดังนี้ว่า เวทนาทั้ง ๓ นี้ บุรุษบุคคลไม่สามารถเสวยได้
เพราะมีกรรมที่ตนทำไว้ในปัจจุบัน เป็นมูลบ้าง เพราะสั่งบังคับ (ของคนอื่น)
เป็นมูลบ้าง เพราะกรรมที่ตนทำไว้ในชาติก่อนบ้าง เพราะไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย
(คือ โดยบังเอิญ) บ้าง แต่บุรุษบุคคลเสวยเวทนาเหล่านี้ได้ เพราะการนิรมิต
ของพระอิศวรเป็นเหตุอย่างเดียว.

ก็มีฉาทิฏฐิกบุคคลเหล่านี้มีวาตะอย่างนี้ จึงไม่ยอมรับโรคแม้ชนิด
หนึ่งในบรรดาโรค อย่างที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้น ปฏิเสชทั้งหมด และไม่
ยอมรับกรรมชนิดหนึ่งในบรรดากองกรรม ๓ ชนิด วิปากชนิดหนึ่งในบรรดา
กองวิปาก ๓ ชนิด และเจตนาชนิดหนึ่งในบรรดากองเจตนา ๔ ชนิด ที่กล่าว
ไว้แล้วในตอนต้น ปฏิเสชทั้งหมด.

อธิบายอเหตุปัจจัย

บทว่า อเหตุปัจจัย ได้แก่ เว้นจากเหตุและปัจจัย. อธิบายว่า
บุรุษบุคคลเสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา โดย
ไม่มีเหตุเลย. ด้วยว่า มิจฉาทิฏฐิกบุคคลเหล่านั้นมีความเข้าใจดังนี้ว่า เวทนา

ทั้ง ๓ นี้ ใครๆ ไม่สามารถจะเสวยได้ เพราะกรรมที่ตนทำไว้ในปัจจุบันเป็น
มูลบ้าง เพราะการสั่งบังคับ (ของคนอื่น) เป็นมูลบ้าง เพราะกรรมที่ทำให้
ในชาติก่อนบ้าง เพราะการนิรมิตของพระอิศวรเป็นเหตุบ้าง บุรุษบุคคลเสวย
เวทนาเหล่านี้ โดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเลย. ก็มีจกาทิฎฐิกบุคคลเหล่านั้นมีวาตะ
อย่างนี้ จึงไม่ยอมรับเหตุทั้งหลายที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้น มีโรคเป็นต้น
แม้สักอย่างหนึ่ง ปฏิเสธทั้งหมด.

พระพุทธเจ้าทรงตั้งลัทธิ

พระศาสดา ครั้นทรงยกมาติกาอย่างนี้ขึ้นแล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงจำแนก
แสดงมาตีกานั้น จึงตรัสคำว่า **ตตฺร ภิกฺขเว** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น
ด้วยบทว่า **เอว วทามิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราตถาคตกล่าว
อย่างนี้ ก็เพื่อตั้งลัทธิ เพราะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตั้งลัทธิแล้ว ย่อมก้าว
เข้าสู่ลัทธิจากลัทธิที่ถูกข่มไว้. มีจกาทิฎฐิกบุคคลทั้งหลายจะกล่าวคำเป็นต้นได้
ว่า พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายกล่าวบุพเพกตวาตะหรือ. แต่เมื่อตั้ง
ลัทธิแล้ว มีจกาทิฎฐิกบุคคลทั้งหลายก้าวเข้าหาลัทธิไม่ได้ ก็จะถูข่มได้โดยง่าย.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า **เอว วทามิ** ดังนี้. แก่มีจกาทิฎฐิกบุคคลเหล่านั้น
ก็เพื่อยังลัทธิให้ตั้งไว้ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **เตนหายสมฺมุโต** ดิตบพเป็น **เตนหิ อายสมฺมุโต**. มีคำ
อธิบายอย่างไร. มีคำอธิบายว่า ถ้าข้อนั้นเป็นจริง เมื่อเป็นอย่างนั้น ตาม
วาตะของท่านทั้งหลายนั้น. บทว่า **ปาณติปาติโนภวิสฺสนุติปุพฺเพ กตเหตุ**

ความว่า บุรุษบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกฆ่าสัตว์ บุรุษบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดจักเป็นปาณาติบาต เพราะกรรมที่ทําไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุ. เพราะเหตุไร เพราะท่านทั้งหลายมีลัทธิดังนี้ว่า เขาสามารถเสวยกรรม คือ ปาณาติบาต เพราะกรรมที่ตนทําไว้เป็นมูลก็หามิได้ เพราะการสั่งบังคับ (ของผู้อื่น) เป็นมูลก็หามิได้ เพราะการนิรมิตของพระอิศวรเป็นเหตุก็หามิได้ เพราะไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยก็หามิได้ เขาเสวยเพราะกรรมที่ทําไว้ในภพก่อนเป็นเหตุเท่านั้น. ก็บุรุษบุคคลเป็นปาณาติบาต โดยอาการใด แม้เมื่อจเว้นจากปาณาติบาต ก็จักจเว้นโดยอาการนั้น คือ เพราะกรรมที่ทําไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุเหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจับลัทธิของมิจฉาทิฎฐิกบุคคลเหล่านั้นนั้นนั่นแลได้แล้ว จึงทรงข่มมิจฉาทิฎฐิกบุคคลเหล่านั้น ด้วยประการดังพรรณนามา ฉะนี้. ฟังทราบถ้อยคำขยายความ แม้ในบทว่า อทินฺนาทายนฺ เป็นต้นโดยนัยนี้.

บทว่า สารโต ปจฺจจกฺขตํ ได้แก่ ยึดถือโดยความเป็นสาระ.

บทว่า จนฺโท ได้แก่ กัดตุ๊กมยตาฉันทะ (ความพอใจความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทํา). ในบทว่า อิํ ภา กรณียํ อิํ ภา อกรณียํ นี้ มีอธิบายดังนี้ว่า ไม่มีความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทํา หรือความบากบั่นของบุรุษเฉพาะตัว เพื่อต้องการทําส่งที่ควรทํา ด้วยคิดว่า สิ่งนี้ควรทํา หรือเพื่อไม่ต้องการทําส่งที่ไม่ควรทํา ด้วยคิดว่า สิ่งนี้ไม่ควรทํา. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อฉันทะและวายามะไม่มี ก็ไม่มีความคิดว่า สิ่งนี้ควรทํา สิ่งนี้ไม่ควรทํา. บทว่า อิติ กรณียา กรณียเ โข ปน สจฺจโต เถตโต อนฺุปลพฺุภฺิยมาเน ความว่า เมื่อสิ่งที่ควรทําและไม่ควรทํา ไม่ปรากฏ คือ ไม่ได้โดยความเป็นจริง โดยเป็น

ของถ่องแท้แบบนี้. ก็ถ้าบุคคลจะพึงได้สิ่งที่ควรทำ จะพึงได้เว้นจากสิ่งที่ไม่ควรทำไซ้ สิ่งที่ดีและไม่ควรทำ เขาก็จะพึงได้โดยความเป็นของจริง โดยเป็นของแท้. แต่เพราะเหตุที่ไม่ได้ทั้ง ๒ อย่าง อย่างนี้ ฉะนั้น กิจที่ควรทำและไม่ควรทำนั้น เขาจึงไม่ได้โดยความเป็นของจริง โดยเป็นของแท้ คือว่าไม่ได้สิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำนั้นด้วยอาการอย่างนี้.

บทว่า มุฏฐุตตสัน ได้แก่ มีสติเลือนหายไป คือ ปล่อยสติไป.

บทว่า อนารกฺขานํ วิหระติ ได้แก่ปราศจากอารักขา (ในทวารทั้ง ๖) อยู่

บทว่า น โหติ ปจฺจตุตฺติ สหฺมมฺมิโก สมณฺวาโท ความว่า วาทะว่า

เป็นสมณะ พร้อมทั้งเหตุเฉพาะตัว ว่าเราทั้งหลายเป็นสมณะ ย่อมไม่มี คือ

ไม่สำเร็จ แก่ท่านทั้งหลายหรือบุคคลเหล่านี้ ผู้เป็นอย่างนี้. เพราะว่ามี

สมณะทั้งหลายก็เป็นผู้มีกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุเหมือนกัน แม้ผู้มีใช้

สมณะก็เป็นผู้มีกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุเหมือนกันแล. บทว่า สหฺม-

มฺมิโก ได้แก่ พร้อมทั้งเหตุ. บทว่า นิคฺคโห โหติ ได้แก่ การข่มของเรา

ตถาคคมีอยู่. ก็มีจกาทิฏฐิกบุคคลเหล่านั้นเป็นอันถูกข่มแล้วแล. ครั้นทรงข่ม

ปุพฺเพททวาทินุคฺคลอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงข่มอิสสรนิมมานวาทินุคฺคล

จึงตรัสคำว่า ตตฺร ภิกฺขเว เป็นต้น. ความหมายของคำนั้น พึงทราบ

ตามนัยที่กล่าวแล้วในปุพฺเพททวาทะ ในอเหตุวาทะก็เหมือนกัน.

กระต่ายตื่นตูม

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดง ความที่ลัทธิเดียรฉัตรเหล่านี้ว่าง

เปล่าแล้วอย่างนี้ เพราะถึงการสืบต่อกันมาดำรงอยู่ในฐานะเป็น อภิริยทิฏฐิ

ก็ดี ความที่ลัทธิเดิรถีย์เหล่านี้ไม่ใช่คุณธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์ก็ดี ความที่บุคคลผู้เชื่อถือในลัทธิเดิรถีย์ เป็นเหมือนกับแมลงค่อมทอง ที่ส่งเสียงร้อง ด้วยความสำคัญในไฟ เพราะถึงความเป็นสภาพเหมือนกับการ ดำแกลบ เนื่องจากไม่มีแก่นสารก็ดี ความที่บุคคลผู้มีลัทธิเดิรถีย์นั้น เป็นทิวฐิอุปมาเหมือนช่างसानตาบอด เพราะไม่มีการมองเห็นความหมายของ ลัทธิเดิรถีย์ ทั้งเบื้องต้น ทั้งท่ามกลาง ทั้งสุดท้ายก็ดี ความที่บุคคลผู้ยึดถือ ลัทธิเดิรถีย์เหล่านั้น ด้วยเหตุเพียงเสียงเท่านั้น แล้วมีความเห็นว่าเป็นแก่นสาร มีสภาพคล้ายกับกระต่ายที่ได้ฟังเสียงนำกล้วของผลตาลสุกที่หล่นลงบนพื้นดิน แล้วหนีไปด้วยสำคัญว่า แผ่นดินกลมก็ดี บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงธรรมที่ธรรม ที่พระองค์แสดงเป็นธรรมมีแก่นสาร และความเป็นธรรมเครื่องนำออก จากทุกข์ จึงตรัสคำว่า **อัย โข ปน ภิกขเว** แปลว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนว่าธรรมที่เราแสดงนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนิคุคหิโต** คือ ไม่ถูกคนอื่นข่ม ได้แก่ ไม่มีใครสามารถจะข่มได้. บทว่า **อสังกิลฺลฺโล** คือ เป็นธรรมไม่หมองมัว ได้แก่ บริสุทธิ คือ อันบุคคลแม้คิดว่า จักทำธรรมนั้นให้เศร้าหมอง แล้วประพฤติกี่ไม่สามารถจะทำให้เป็นอย่างนั้นได้. บทว่า **อนุปวชฺโช** ได้แก่พ้นจากการ ถูกว่าร้าย. บทว่า **อปปฏิคฺคฺโช** ความว่า ไม่ถูกปฏิเสธหรือไม่ถูกคัดค้าน อย่างนี้ว่า ประโยชน์อะไรด้วยธรรมนี้ ท่านทั้งหลายจงนำธรรมนั้นไปเสีย. บทว่า **วิญญฺหิ** ได้แก่ บัณฑิตทั้งหลาย. เพราะคำพูดของคนที่ไม่ใช่บัณฑิต พูดโดยไม่รู้ ไม่เป็นประมาณ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **วิญญฺหิ** ดังนี้.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงธรรมนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตั้งปัญหาถามว่า **กตโม จ ภิกขเว** แล้วตั้งมาติกาโดยนัยเป็นต้นว่า **อิมาน ชาติโย** เมื่อจะ ทรงจำแนกแสดงตามลำดับ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **อิมาน ชาติโย** อีก.

อธิบายธาตุ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธาตุโย** ได้แก่ สภาวะทั้งหลาย ความหมายว่า สภาวะที่ประกาศถึงความไม่ใช่ชีวะไม่ใช่สัตว์ ชื่อว่า ความหมายของธาตุ. บทว่า **ผลุสสายตนาณิ** ได้แก่ ชื่อว่า อายตนะ เพราะหมายความว่า เป็นบ่อเกิดของวิปากผัสสะทั้งหลาย. บทว่า **มโนปวิจารา** ได้แก่ การท่องเที่ยวไปของใจในฐานะ ๑๘ ด้วยเท้า คือ วิตกและวิจารณ์. บทว่า **ปฐวีธาตุ** ได้แก่ ธาตุที่ตั้งมั่น. บทว่า **อาโปธาตุ** ได้แก่ ธาตุทำหน้าที่เชื่อมประสาน. บทว่า **เตโชธาตุ** ได้แก่ ธาตุทำหน้าที่ให้อบอุ่น. บทว่า **วาโยธาตุ** ได้แก่ ธาตุทำหน้าที่ให้เคลื่อนไหว. บทว่า **อากาศธาตุ** ได้แก่ ธาตุที่ถูกต้องไม่ได้. บทว่า **วิญญานธาตุ** ได้แก่ ธาตุทำหน้าที่รู้แจ้ง.

ธาตุกัมมัฏฐาน

ธาตุกัมมัฏฐานนี้มาแล้วอย่างนี้. ก็แลกัมมัฏฐานนี้นั้น ในที่มาโดยย่อ ควรกล่าวทั้งโดยย่อทั้งโดยพิสดาร แต่ในที่มาโดยพิสดาร จะกล่าวโดยย่อไม่ควร ควรกล่าวแต่โดยพิสดารอย่างเดียว. ส่วนในติดถายตนสูตรนี้ กัมมัฏฐานนี้มาแล้ว ด้วยอำนาจธาตุ ๖ โดยย่อ. จะกล่าวกัมมัฏฐานนั้นทั้งสองอย่าง (ทั้งโดยย่อทั้งโดยพิสดาร) ก็ควร.

กำหนดโดยย่อ

พระโยคาวจรแม้เมื่อกำหนดกัมมัฏฐานด้วยอำนาจธาตุ ๖ โดยย่อก็ย่อมกำหนดอย่างนี้. รูป ๕ เหล่านี้คือ **ปฐวีธาตุ** **อาโปธาตุ** **เตโชธาตุ** **วาโยธาตุ** จัดเป็นมหาภูตรูป **อากาศธาตุ** จัดเป็นอุปาทารูป และเมื่อเห็นอุปาทารูป

ประเภทเดียว อุปาทารูป ๒๓ ที่เหลือ ฟังกำหนดว่า ถูกเห็นด้วยเหมือนกัน.

บทว่า วิญญาณธาตุ ได้แก่ จิต. จิตนั้นได้แก่ วิญญาณชั้น
เวทนาที่เกิดร่วมกับวิญญาณชั้นนั้น ชื่อว่า เวทนาชั้น สัญญาที่เกิดร่วมกับ
วิญญาณชั้นนั้น ชื่อว่า สัญญาชั้น ผัสสะและเจตนาที่เกิดร่วมกับวิญญาณ
ชั้นนั้น ชื่อว่า สังขารชั้น ชั้นทั้ง ๔ ดังว่ามานี้ ชื่อว่า อรูปชั้น. อนึ่ง
มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่า รูปชั้น. บรรดารูปชั้น
และอรูปชั้นนั้น อรูปชั้น ๔ เป็นนาม รูปชั้นเป็นรูป. มีธรรมอยู่ ๒ อย่าง
เท่านั้นคือ นาม ๑ รูป ๑. ไม่มีสัตว์หรือชีวะนอกจากธรรม ๒ อย่างนั้น.
พึงทราบกัมมัญฐานที่ทำให้บรรลอรหัตผลตัวอำนาจธาตุ ๖ โดยย่อของภิกษุ
รูปหนึ่ง ดังว่ามานี้.

กำหนดโดยพิสดาร

แต่พระโยคาวจร เมื่อจะกำหนดโดยพิสดาร ครั้นกำหนดมหาภูตรูป ๔
แล้วจึงกำหนดอุปาทารูป ๒๓ ตามแนวแห่งการกำหนดอากาศธาตุ. ต่อมา
เมื่อจะกำหนดปัจจัยของรูปเหล่านั้น ก็พิจารณาคุมมหาภูตรูป ๔ นั้นแลอีก
แล้วประมวลลงเป็นโกฏฐาสะ. (ส่วน) คือ บรรดามหาภูตรูป ๔ นั้น ปลูกวิชาติ
มี ๒๐ ส่วน อาโปธาตุมี ๑๒ ส่วน เตโชธาตุมี ๔ ส่วน วาโยธาตุมี ๖ ส่วน
(รวมเป็น) กำหนดมหาภูตรูป ๔๒ ส่วน. เพิ่มอุปาทารูป ๒๓ เข้าไป (รวม
เป็น) กำหนดรูป ๖๕ พระโยคาวจร พิจารณาเห็นรูป ๖๕ เหล่านั้น และ
รวมวัตถุรูปเข้าด้วยเป็นรูป ๖๖.

ส่วน วิญญาณธาตุ ได้แก่ จิต ๘๑ โดยเป็นโลกียจิต จิต ๘๑
ทั้งหมดนั้น ชื่อว่า วิญญาณชั้น แม้เวทนาเป็นต้นที่เกิดพร้อมกับจิต ๘๑
นั้น ก็มีจำนวนเท่านั้นเหมือนกัน รวมความว่า เวทนา ๘๑ ชื่อว่า เวทนาชั้น
สัญญา ๘๑ ชื่อว่า สัญญาชั้น เจตนา ๘๑ ชื่อว่า สังขารชั้น รวมความว่า
อรูปชั้นทั้ง ๔ เหล่านี้ เมื่อกำหนดด้วยอำนาจธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ ก็ได้แก่

ธรรมนูญ ๓๒๔.

ไม่มีสัตว์หรือชีวะมีแต่ธรรม ๒

ธรรมทั้งหมด คือ อรูปธรรมเหล่านี้ และรูปธรรม ๖๖ ดังว่ามานี้
ครั้งประมวลแล้ว ก็มีธรรมอยู่ ๒ อย่าง คือ นาม ๑ รูป ๑ ไม่มีสัตว์หรือ
ชีวะนอกไปจากธรรม ๒ อย่างนั้น.

กำหนดปัจจัยของนาม - รูป

พระโยคาวจรครั้งกำหนดเบญจขันธ์ โดยเป็นนามรูป ดังว่ามานี้
เมื่อแสวงหาปัจจัยของนามรูปเหล่านั้น ก็เห็นปัจจัยอย่างนี้ คือ เพราะมีวิชา
เป็นปัจจัย เพราะมีคัมภีร์เป็นปัจจัย เพราะมีกรรมเป็นปัจจัย เพราะมีอาหาร
เป็นปัจจัย แล้วข้ามพ้นความสงสัยในกาลทั้ง ๓ ได้คือ แม้นในอดีต นามรูปนี้
ก็เป็นไปแล้วด้วยปัจจัยเหล่านี้ แม้นในอนาคตก็จักเป็นไปด้วยปัจจัยเหล่านี้
แม้นในปัจจุบันก็เป็นไปอยู่ด้วยปัจจัยเหล่านี้เหมือนกัน (จากนั้น) ก็ปฏิบัติไป
ตามลำดับ (จนกระทั่ง) ได้บรรลุอรหัตผล. พึงทราบกัมมัญฐานที่เป็นเหตุให้
บรรลุอรหัตผลด้วยอำนาจธาตุ ๖ แม้อย่างพิสดาร ดังว่ามานี้.

ผัสสายตนะ ๖

บทว่า จกฺขุ ผสฺสายตฺนํ ความว่า จักขุ ชื่อว่า อายตนะ เพราะ
หมายความว่า เป็นบ่อเกิด โดยอรรถว่าเป็นสมุฏฐานแห่งผัสสะ ๖ ที่เกิด
พร้อมกับวิญญาน ๖ เหล่านี้ คือ จักขุวิญญาน ๒ สัมผัสจันนวิญญาน ๒
สันตிரณวิญญาน ๒ เปรียบเหมือนทองคำเป็นต้นเป็นบ่อเกิดของทองคำเป็นต้น.
แม้นในบทว่า โสถิ ผสฺสายตฺนํ เป็นต้นก็มีนัย นี้แล.

ส่วนในบทว่า มโน ผัสสาตณํ นี้ พึงทราบว่าได้แก่วิบากผัสสะ ๒๒
กัมมัญฐานนี้มาด้วยอำนาจผัสสาตณะ ๖ ดังว่ามานี้. กัมมัญฐานนั้นควรกล่าว
ทั้งโดยย่อ ทั้งโดยพิสดาร. ว่าโดยย่อก่อน ก็ในอายตนะ ๖ นี้ อายตนะ ๕
ข้อแรก ชื่อว่า อุปาทารูป เมื่อเห็นอายตนะ ๕ นั้นแล้วก็เห็นอันเห็นอุปาทารูป
ที่เหลือด้วย. อายตนะที่ ๖ คือ จิต เป็นวิญญาณชั้น ๓. ธรรม ๓ ที่เหลือมี
เวทนาเป็นต้น ที่เกิดพร้อมกับวิญญาณชั้นนั้น เป็นอรูปชั้น. พึงทราบ
กัมมัญฐานที่เป็นเหตุให้บรรลุอรหัตผล ทั้งโดยย่อ ทั้งโดยพิสดาร ตามนัยที่
กล่าวมาแล้วในตอนต้นนั้นแล.

มโนพิจารณา ๑๘

บทว่า จกฺขุณา รูโป ทิสฺวา ความว่า เห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ.
บทว่า โสมนสฺสจฺจนินิ ได้แก่ เป็นเหตุแห่งโสมนัส. ภิกฺขุเมื่อสงฺใจ
เที่ยวไป ชื่อว่า เที่ยวไปอย่างใกล้ชิด ในบทว่า อุปฺวิจฺจติ นี้. แม้ใน
บทที่เหลือก็มีนัยนี้แล. ในบทว่า จกฺขุณา รูโป ทิสฺวา นี้ พึงทราบว่
รูปจะเป็นที่น่าปรารถนาหรือไม่น่าปรารถนาก็ตาม เห็นรูปใดแล้วโสมนัสเกิดขึ้น
รูปนั้นชื่อว่า เป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส. เห็นรูปใดแล้วโทมนัสเกิดขึ้น รูปนั้น
ชื่อว่า เป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส. เห็นรูปใดแล้วอุเบกขาเกิดขึ้น รูปนั้น ชื่อว่า
เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา. แม้ในเสียงเป็นต้นก็นัยนี้ นี้แล. กัมมัญฐานนี้
มาแล้วโดยย่อ ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้. ส่วนกัมมัญฐานนั้น ในที่ที่
มาแล้วโดยย่อ ควรกล่าวทั้งโดยย่อ ทั้งโดยพิสดาร. ในที่มาแล้วโดยพิสดาร.

ไม่ควรกล่าวโดยย่อ. แต่ในติดถายนสูตรนี้ กัมมัฏฐานนี้มาแล้วด้วยอำนาจ มโนปวิจาร ๑๘ โดยย่อ. กัมมัฏฐานนั้นควรกล่าวทั้งโดยย่อทั้งโดยพิสดาร.

ในกัมมัฏฐานนั้น ว่าโดยย่อก่อน รูป ๕ เหล่านี้คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส เป็นอุปาทารูป เมื่อเห็นอุปาทารูป ทั้ง ๕ เหล่านี้แล้ว อุปาทารูปที่เหลือก็เป็นอันเห็นด้วยเหมือนกัน. โผฏฐัพพะ คือ มหาภูตรูป ๓ เมื่อเห็นมหาภูตรูปทั้ง ๓ เหล่านี้แล้ว มหาภูตรูปที่ ๔ ก็เป็นอันเห็นด้วยเหมือนกัน. มโน เป็นวิญญานชั้น ๕. ธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นที่เกิดพร้อมกับวิญญานชั้นนั้นเป็น อรูปชั้น ๕. พึงทราบกัมมัฏฐานที่เป็นเหตุให้บรรลุอรหัตผล ทั้งโดยย่อ ทั้งโดยพิสดาร ตามนัยที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล. บทว่า อริยสัจจani ได้แก่ สัจจะทั้งหลายที่ทำให้เป็นพระอริยะ หรือที่พระอริยะเจ้าทรงตลอดแล้ว. ในที่นี้มีความย่อเพียงเท่านี้. แต่เมื่อว่าโดยพิสดารแล้ว บทนี้ได้ประกาศไว้แล้วใน วิสุททธิมรรค.

ธาตุ ๖

ถามว่า บทว่า ฉนฺนํ ภิกฺขเว ธาตุณํ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เริ่มไว้เพื่ออะไร. ตอบว่า เพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจได้ง่าย. จริงอยู่ พระตถาคตเจ้า ประสงค์จะตรัสปัจฉยวัฏฏะ ๑๒ บทแก่บุคคลใด ก็ทรงแสดงวัฏฏะคือ การก้าวลงสู่ครรภ์แก่บุคคลนั้น. เพราะว่า เมื่อทรงแสดงวัฏฏะคือ ก้าวลงสู่ครรภ์แล้ว ก็ทรงมีความสะดวกที่จะตรัสเองทั้งที่จะสอนผู้อื่นให้รู้. (ฉะนั้น) จึงควรทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มบทนี้ไว้ ก็เพื่อสอนผู้อื่นให้รู้ได้ง่าย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จนฺหนิ ธาตุํ** ได้แก่ **ปฐวีธาตุ** เป็นต้น
ที่กล่าวไว้ในตอนต้นนั้นแล. บทว่า **อุปาทาย** แปลว่า อาศัย. ด้วยบทว่า
อุปาทาย นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแต่เพียงปัจจัย. มีคำอธิบายดังนี้
ว่า การก้าวลงสู่ครรภ์มารดา มีเพราะธาตุ ๖ เป็นปัจจัย. เพราะธาตุ ๖ ของ
สัตว์ผู้เกิดในครรภ์นั้นเป็นปัจจัย. ถามว่า ของมารดาหรือว่าของบิดา ตอบว่า
ไม่ใช่ของมารดา ไม่ใช่ของบิดา เพราะธาตุ ๖ ของสัตว์ผู้ถือปฏิสนธิ์นั้นแล
เป็นปัจจัย จึงมีการก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา) ของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ ก็ขึ้น
ชื่อว่า กัมภสัตว์ (สัตว์ผู้เกิดในครรภ์) นี้มีประการต่าง ๆ คือ กัมภสัตว์ใน
นรก กัมภสัตว์ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน กัมภสัตว์ในปิตติวิสัย กัมภสัตว์ใน
กำเนิดมนุษย์ กัมภสัตว์ในกำเนิดเทวดา. แต่ในที่นี้ประสงค์เอากัมภสัตว์ใน
กำเนิดมนุษย์.

บทว่า **อวกฺกนฺติ โหติ** ความว่า มีการก้าวลง การบังเกิด
ความปรากฏ. ถามว่า มีได้อย่างไร ? ตอบว่า มีเพราะการประชุมพร้อม
แห่งองค์ ๓ สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า **ดูก่อน**
ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะการประชุมพร้อมแห่งองค์ ๓ แล จึงมีการก้าวลง
(สู่ครรภ์มารดา) ของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์

องค์ประกอบ ๓ ประการ คือ อะไรบ้าง ?

คือ มารดาบิดาในโลกนี้อยู่ร่วมกัน ๑ มารดาไม่ใช่หญิงอยู่ในวัยที่มีรอบ
เดือน ๑ คันธัพพสัตว์ยังไม่ปรากฏ ๑ การก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา) ของ
สัตว์ผู้เกิดในครรภ์ยังไม่มาก่อน

มารดาบิดาในโลกนี้อยู่ร่วมกัน และมารดาเป็นหญิงที่อยู่ในวัยที่มีรอบเดือน แต่ว่าคันธัพพสัตว์ไม่ปรากฏ (อย่างนี้) การก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา) ของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ก็ยังไม่มาก่อน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แต่ว่า เมื่อใดแล มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน ๑ มารดาเป็นหญิงอยู่ในวัยที่มีรอบเดือน ๑ คันธัพพสัตว์ปรากฏ ๑ เพราะความประชุมพร้อมแห่งองค์ ๓ ดังว่ามานี้ การก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา) ของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์จึงมี.

บทว่า โอกุณฺติยา สติ นามรูป ความว่า ในที่ที่ตรัสไว้ว่า เพราะวิญญานเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมุ่งถึงธรรม ๓๓ ประการ คือ วัตถุทสกะ กายทสกะ ภาวทสกะ (และ) อรูปชั้น ๓. แต่ในที่ที่ตรัสไว้ว่า เมื่อมีการก้าวลง นามรูปจึงมี นี้ ฟังทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมุ่งถึงธรรม ๓๔ ประการ (ที่เกิด) ในขณะที่ปฏิสนธิของกัปกเสยยกสัตว์โดยตรงเพิ่มวิญญานชั้นเข้าด้วย. ความที่สพายนะปรากฏในเมื่อมีนามรูป ความที่ผัสสะปรากฏในเมื่อมีสพายนะ ความที่เวทนาปรากฏในเมื่อมีผัสสะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ด้วยบททั้งหลายมีอาทิว่า นามรูปปจฺจยา สพายนํ เหมือนทรงแสดงความที่นามรูปปรากฏในเมื่อมีการก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา) ด้วยบทว่า โอกุณฺติยา สติ นามรูป ฉะนั้น.

เสวยเวทนา

ในบทว่า เวทียมานสุส นี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ ผู้เสวยเวทนาอยู่ที่ดี ผู้รู้เวทนาอยู่ที่ดี เรียกว่า ผู้เสวย (ทั้งนั้น) อธิบายว่า ผู้กำลังเสวยอยู่ชื่อว่า ผู้เสวย (ดัง) ในประโยคนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ากำลังเสวยอยู่

ขอสงฆ์จงทรงจำข้าพเจ้าไว้ว่า กำลังเสวยอยู่ ผู้รู้ชื่อ ว่า ผู้เสวย (ตั้ง) ใน
ประโยชน์ว่า บุคคลเมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เรากำลังเสวยสุขเวทนา.
แม้ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงประสงค์เอาผู้ที่รู้ผู้นั้นแล้วผู้เสวย.

บทว่า **อิทํ ทุกฺขนฺตํ ปญฺญาเปมิ** ความว่า เราตถาคตบัญญัติว่า
นี้ทุกข์ ทุกข์มีเท่านี้ ไม่มีทุกข์นอกเหนือไปจากนี้ แก่สัตว์ผู้รู้ผู้อย่างนี้ คือ
สอนให้เขารู้ ได้แก่ สอนให้เขาทราบ. แม้ในบทว่า **อํยํ ทุกฺขสมุทฺทโย**
เป็นต้น ก็มีนัย นี้แล. บรรดาสิ่งจะมีทุกข์เป็นต้นในสูตรนั้น สันนิษฐานกถา
ดังนี้ ก็เว้นค้นหาเสียแล้ว ชั้น ๕ ที่เป็นไปภูมิ ๓ ชื่อว่า **ทุกข์** ค้นหา
ในกาลก่อนที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์นั้นนั้นแล ชื่อว่า **ทุกฺขสมุทฺทโย** การดับสิ่งจะ
ทั้งสองนั้นโดยไม่ให้เกิดขึ้นอีก ชื่อว่า **ทุกฺขนิโรธ** อริยมรรคมืองค์ ๘ ชื่อว่า
ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา.

ตรัสปฏิเสธสมุบาทแก่ใคร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เมื่อจะตรัสว่า เมื่อมีการก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา)
นามรูปจึงมี ก็ตรัสแก่บุคคลผู้เสวยอยู่ ผู้รู้ผู้นั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า เพราะ
มีนามรูปเป็นปัจจัย สพายตนะ จึงมี ก็ตรัสแก่บุคคลผู้เสวยอยู่ผู้รู้ผู้นั้น
แม้เมื่อจะตรัสว่า เพราะมีสพายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะ จึงมี ก็ตรัสแก่
บุคคลผู้เสวยอยู่ผู้รู้ผู้นั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย
เวทนาจึงมี ก็ตรัสแก่บุคคลผู้เสวยอยู่ ผู้รู้ผู้นั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ก็แล เราตถาคตบัญญัติว่า นี้ทุกข์ แก่บุคคลผู้เสวยอยู่ ก็ตรัส

แก่ผู้เสวยอยู่ ผู้รู้ยู่เท่านั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า เราตถาคตบัญญัติว่า นี้ทุกขสมุทัย ก็ตรัสแก่ผู้เสวยอยู่ ผู้รู้ยู่เท่านั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า เราตถาคตบัญญัติว่า นี้ทุกขนิโรธ ก็ตรัสแก่ผู้เสวยอยู่ ผู้รู้ยู่เท่านั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า เราตถาคตบัญญัติว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ก็ตรัสแก่ผู้เสวยอยู่ ผู้รู้ยู่เท่านั้น ด้วยประการดังพรรณนามานี้.

บัดนี้ เมื่อจะทรงขยายสัจจะเหล่านั้นที่วางไว้ตามลำดับให้พิสดาร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า กตมญจ ภิกขเว เป็นต้น. ทุกข์ทั้งหมดนั้นในคำนั้น ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆสจารย์) ได้อธิบายไว้แล้วอย่างละเอียด ทุกแห่งทุกมุมในวิสุทธิมรรคทีเดียว. พึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรค นั้นเถิด. ส่วนที่แปลกกันมีดังต่อไปนี้. บรรดาอริยสัจเหล่านั้น อริยสัจคือ ทุกขสมุทัยมาแล้ว ตามแบบนี้คือ ยามิ ตณฺหา โปโนพฺภวิกา ในที่นี้มาแล้ว ด้วยอำนาจปัจจัยอาการว่า อวิชชาปจฺจยา ลํขาร่า เป็นต้น. อนึ่ง บรรดาอริยสัจเหล่านั้น อริยสัจคือทุกขนิโรธมาแล้ว ตามแบบนี้ คือ โย ตสฺสาเยว ตณฺหาเย อเสสฺวิราคฺคินิโรธ ในที่นี้มาแล้วด้วยอำนาจการดับปัจจัยอาการ คือ อวิชชาเยเตว อเสสฺวิราคฺคินิโรธา เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อเสสฺวิราคฺคินิโรธา ความว่า บททั้ง ๒ นั้น (วิราคะกัปปนิโรธะ) เป็นไวพจน์ของกันและกันนั่นเอง เพราะสำรอกไม่เหลือและเพราะดับไม่เหลือ (เหมือนกัน).

บทว่า ลํขารานิโรธ ได้แก่ มีการดับสังขารทั้งหลายโดยไม่เกิดขึ้นอีก. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัย นี้แล. อนึ่ง กิเลสทั้งหลายมีวิชา

เป็นต้น มาถึงฐานะใดย่อมดับไป ฐานะนั้น เมื่อว่าโดยความหมายก็คือ นิพพาน เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้วด้วย บทเหล่านี้. จริงอยู่ นิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยนามว่า ความดับสนิทแห่งธรรม เหล่านั้นอย่างนี้คือ **อวิชขานิโรธ** (ความดับสนิทแห่งอวิชา) บ้าง **ตัชฌานิโรธ** (ความดับสนิทแห่งสังขาร) บ้าง.

บทว่า **เกวลสุต** แปลว่า ทั้งหมด. บทว่า **ทุกขกฺขนธสุต** คือ กองแห่งวัฏทุกข์. บทว่า **นิโรธ โหติ** คือ มีความไม่เป็นไป. ในบทว่า **นิโรธ โหติ** นั้น ฟังทราบว่าเป็นเหตุที่ดับสนิทแห่งกิเลสทั้งหลายมี อวิชาเป็นต้น เรียกว่า อาการที่สิ้นไปแห่งกิเลสทั้งหลายมีอวิชาเป็นต้นบ้าง ว่า อรหัตผลบ้าง ว่า นิพพานบ้าง ฉะนั้น ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง ตรัสอรหัตผลไว้ในฐานะ ๑๒ ด้วยอำนาจการเห็นอาการที่กิเลสมีอวิชาเป็นต้น สิ้นไปแล้ว (และ) ตรัสนิพพานไว้ในฐานะ ๑๒ เช่นกัน.

ในบทว่า **อิทฺ วจฺจติ** นี้ มีอธิบายว่า บทว่า **อิทฺ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาานิพพาน อย่างเดียวหาได้. บทว่า **อฏฺฐงฺกิกิ** ความว่า ชื่อว่า มรรคอื่นที่พ้นไปจากองค์ ๘ ไม่มี. เปรียบเหมือนว่า เมื่อกล่าวว่าเป็นคนตรีประกอบด้วยองค์ ๕ ก็เป็นอันกล่าวว่าเป็นคนตรีมีเพียงองค์ ๕ เท่านั้น ฉนั้นใด แม้ในที่นี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน คือ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ก็ฟังทราบว่าเป็นอันตรัสว่า มรรคมี องค์ ๘ เท่านั้น.

บทว่า อินฺคฺคิโต คือ ไม่ถูกข่ม. อธิบายว่า บุคคลเมื่อข่ม ธรรม
ย่อมแสดงอริยสัจ ลดจำนวนลงบ้าง เพิ่มจำนวนขึ้นบ้าง เปลี่ยนแปลงอริยสัจ
นั้นบ้าง. ข้อนั้น ๆ อันใคร ๆ ไม่สามารถจะแสดงอริยสัจ ๔ ลดจำนวน
ลงอย่างนี้คือ อริยสัจ ๔ เหล่านั้น ไม่มี มีเพียง ๒ หรือ ๓ เท่านั้นบ้าง
ไม่สามารถจะแสดงเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างนี้คือ อริยสัจมี ๕ หรือ อริยสัจมี ๖
บ้าง ไม่สามารถจะแสดงเปลี่ยนแปลงว่า อริยสัจไม่ใช่ ๔ ข้อนี้ อริยสัจ ๔
เป็นอย่างอื่น ฉะนั้น ธรรมนี้จึงชื่อว่า ไม่ถูกข่ม. บทที่เหลือในที่ทุกแห่ง
ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาติตถายตนสูตรที่ ๑

๒. ภัยสูตร

ว่าด้วยอมาตาปุตติกภัย ๓ อย่าง

[๕๐๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้มีได้สดับ ย่อมกล่าวภัก ๓ อย่างนี้ว่าเป็น อมาตาปุตติกภัย ๓ อย่าง คืออะไร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยที่เกิดไฟไหม้ใหญ่มีอยู่ เมื่อเกิดไฟไหม้ใหญ่ หมู่บ้านบ้าง ตำบลบ้าง นครบ้าง ก็ถูกไฟนั้นไหม้ เมื่อหมู่บ้านบ้าง ตำบลบ้าง นครบ้างไหม้อยู่ มารดาย่อมพลัดบุตรบ้าง บุตรพลัดมารดาบ้าง ในเพราะอัคคีภัยนั้น อัคคีภัยนี้ ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้มีได้สดับกล่าวว่า เป็น อมาตาปุตติกภัยข้อหนึ่ง.

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สมัยที่เกิดฝนตกใหญ่มีอยู่. เมื่อเกิดฝนตกใหญ่ ก็เกิดน้ำป่าใหญ่ เมื่อเกิดน้ำป่าใหญ่ หมู่บ้านบ้าง ตำบลบ้าง นครบ้าง ถูกน้ำนั้นพัดไป เมื่อหมู่บ้านบ้าง ตำบลบ้าง นครบ้างถูกพัดไป มารดาย่อมพลัดบุตรบ้าง บุตรย่อมพลัดมารดาบ้าง ในเพราะอุทกภัยนั้น อุทกภัยนี้ ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้มีได้สดับกล่าวว่า เป็นอมาตาปุตติกภัยข้อสอง.

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สมัยที่เกิดภัยมีอยู่. คือโจรป่ากำเริบ (ยกเข้าปล้นบ้านเมือง) ชาวชนบทผู้ขึ้นอยู่ใน (อาณา) จักร แดกกระจัดกระจายกันไป เมื่อเกิดภัยคือโจรป่ากำเริบ ชาวชนบทผู้ขึ้นอยู่ใน (อาณา) จักร แดกกระจัดกระจายกันไปในนั้นแล มารดาย่อมพลัดบุตรบ้าง บุตรพลัดมารดาบ้าง ในเพราะโจรภัยนั้น โจรภัยนี้ ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้มีได้สดับกล่าวว่า เป็นอมาตาปุตติกภัยข้อสาม.

ภัก ๓ อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้มีได้สดับกล่าวว่า เป็น
อมาตยาปุตติกภัก

แต่ว่า ภัก ๓ อย่างนี้ ยังเป็นสมมาตยาปุตติกภักแท้ ๆ ปุณฺณผู้มีได้
สดับกล่าวว่า เป็นอมาตยาปุตติกภัก ภัก ๓ อย่างคืออะไร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
มีอยู่สมัยที่เกิดไฟไหม้ใหญ่ ๆ ลมเมื่อหมู่บ้านบ้าง ตำบลบ้าง นครบ้าง ใหม้อยู่
ยังมีคราวที่กลางที่กลางหน มารดา กลับพบบุตรบ้าง บุตร กลับพบมารดาบ้าง
อัคคีภักนี้ ภิกษุทั้งหลาย ยังเป็นสมมาตยาปุตติกภักแท้ ๆ ข้อหนึ่ง ปุณฺณ
ผู้มีได้สดับกล่าวว่า เป็นอมาตยาปุตติกภัก

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย มีอยู่ สมัยที่เกิดฝนตกใหญ่ ๆ เมื่อ
หมู่บ้านบ้าง ตำบลบ้าง นครบ้าง ถูกพัดไป ยังมีคราวที่กลางที่กลางหน
มารดา กลับพบบุตรบ้าง บุตร กลับพบมารดาบ้าง อุทกภักนี้ ภิกษุทั้งหลาย
ยังเป็นสมมาตยาปุตติกภักแท้ ๆ ข้อสอง ปุณฺณผู้มีได้สดับกล่าวว่า เป็น
อมาตยาปุตติกภัก

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย มีอยู่ สมัยที่เกิดภัย คือ โจรป่ากำเริบ ๆ ลม
ชาวชนบทผู้ขึ้นอยู่ใน (อาณา) จักร แดกกระจัดกระจายกันไป ยังมีคราวที่
กลางที่กลางหน มารดา กลับพบบุตรบ้าง บุตร กลับพบมารดาบ้าง โจรภักนี้
ภิกษุทั้งหลาย ยังเป็นสมมาตยาปุตติกภักแท้ ๆ ข้อสาม ปุณฺณผู้มีได้สดับ
กล่าวว่า เป็นอมาตยาปุตติกภัก

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัก ๓ นี้เป็นอมาตยาปุตติกภักแท้ อมาตยาปุตติก
ภัก ๓ คืออะไร คือ ชราภัก พยาธิภัก มรณภัก

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุตรแก่ มารดาก็ขอร้องไม่ได้ว่า ข้าพเจ้าจะ
แก่เอง ขอข้าพเจ้าอย่าแก่เลย หรือเมื่อมารดาแก่ บุตรก็ขอร้องไม่ได้ว่า
ข้าพเจ้าจะแก่เอง ขอมารดาข้าพเจ้าอย่าแก่เลย.

เมื่อบุตรเจ็บ มารดาก็ขอร้องไม่ได้ว่า ข้าฯ จะเจ็บเอง ขอบุตรข้าฯ
อย่าเจ็บเลย หรือเมื่อมารดาเจ็บ บุตรก็ขอร้องว่า ข้าฯ จะเจ็บเอง
ขอมารดาข้าฯ อย่าเจ็บเลย

เมื่อบุตรตาย มารดาก็ขอร้องไม่ได้ว่า ข้าฯ จะตายเอง ขอบุตรข้าฯ
อย่าตายเลย หรือเมื่อมารดาตาย บุตรก็ขอร้องไม่ได้ว่า ข้าฯ จะตาย
ขอมารดาข้าฯ อย่าตายเลย

ภิกษุ ๓ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย เป็นอมาตยาปุตติกภิกษุแท้

มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย มรรคา มีอยู่ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อละเสียด เพื่อ
ล่วงเสียดซึ่งสมาปุตติกภิกษุ ๓ นี้ และอมาตยาปุตติกภิกษุ ๓ นี้ด้วย ก็มรรคาไหน
ปฏิบัติอะไร เป็นไปเพื่อละเสียด เพื่อล่วงเสียดซึ่งสมาปุตติกภิกษุ ๓ นี้ และ
อมาตยาปุตติกภิกษุ ๓ นี้ด้วย. อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ
สัมมาสมาธิ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย มรรคา นี้ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อละเสียด เพื่อ
ล่วงเสียดซึ่งสมาปุตติกภิกษุ ๓ นี้ และอมาตยาปุตติกภิกษุ ๓ นี้ด้วย.

จบภยสูตรที่ ๒

อรรถกถาภยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภยสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

ภิกษุที่มารดาและบุตรช่วยกันไม่ได้

บทว่า อมาตยาปุตติกานิ ความว่า มารดาและบุตร ชื่อว่า มาตา-
ปุตตะ มารดาและบุตร ชื่อว่า ไม่มีในภิกษุเหล่านี้ โดยสามารถจะ
ป้องกันซึ่งกันและกันได้ เหตุนั้น ภิกษุเหล่านี้ จึงชื่อว่า ไม่มีมารดาและบุตร.

บทว่า ยํ คือในสมัยใด. บทว่า ตตฺถ มาตาปี ปุตุตฺตํ น ปฏิลลทติ ความว่า เมื่ออัคคีภัยนั้นเกิดขึ้นแล้ว แม้มารดาก็ไม่ได้เห็นบุตร แม้บุตรก็ไม่ได้เห็นมารดา.

บทว่า ภยํ โหติ ความว่า มีภัยคือความหวาดสะดุ้งแห่งจิต. บทว่า อฏฺฐวิสสุโกโป ได้แก่ ความกำเริบของโจรผู้ชุมนุมอยู่ในดง. ก็ในบทว่า อฏฺฐวี นี้ ฟังทราบว่าได้แก่โจรที่ชุมนุมอยู่ในดง. อธิบายว่า เมื่อใดโจรเหล่านั้นออกจากดงลงสู่ชนบท เทียบปล้นทำลาย คาม นิคม และราชธานี เมื่อนั้น ชื่อว่า มีความกำเริบของโจรอยู่ในดง. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายถึงความกำเริบของโจรที่อยู่ในดงนั้น จึงตรัสคำนี้ว่า อฏฺฐวิสสุโกโป.

คนขึ้นล้อ

ในบทว่า จกฺกสฺมาวุพฺพา นี้ มีอธิบายว่า หมุนไปทั้งจักร คือ อิริยาบถ ทั้งจักรคือยาน. เพราะว่าเมื่อภัยมาถึง คนเหล่าใดมียาน คนเหล่านั้นก็ยกสิ่งของบริวารของตนขึ้นยานเหล่านั้น แล้วขับหนีไป คนเหล่าใดไม่มีคนเหล่านั้นก็ใช้หาบ หรือใช้ศิระชะเทินหนีไปจนได้. คนเหล่านั้นชื่อว่า ขึ้นล้อ. บทว่า ปริยายนฺนุติ ได้แก่ ไปข้างโน้น ข้างนี้.

บทว่า กทาจิ คือในกาลบางครั้งนั้นแล. บทว่า กรทฺธิ เป็นไวพจน์ของบทว่า กทาจิ นั้นเอง. บทว่า มาตาปี ปุตุตฺตํ ปฏิลลทติ ความว่า (แม้มารดา) ย่อมได้เห็นบุตรผู้มาอยู่ ผู้ไปอยู่ หรือผู้หลบแอบอยู่ในที่แห่งหนึ่ง. บทว่า อุตฺทกฺวาหโก คือ เต็มแม่น้ำ. บทว่า มาตาปี ปุตุตฺตํ ปฏิลลทติ ความว่า บุตรลอยน้ำติดอยู่บนท่อนหรือแพ ในภานะดินหรือบนท่อนไม้ มารดาได้เห็น. ก็หรือว่า มารดาได้เห็นบุตรว่ายข้ามไปโดยปลอดภัยแล้ว ขึ้นอยู่ในหมู่บ้านหรือในป่า.

ภย ๓ อย่าง

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงภยที่มารดาและบุตรไม่ได้พบกัน ที่ทรงประสงค์เอาอันมาโดยอ้อมอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงภยโดยตรง จึงตรัสคำว่า **ติณฺมานิ** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชราภย** ได้แก่ ภยที่อาศัยชราเกิดขึ้น. แม้ในภย ๒ อย่างนอกนี้ ก็มีนัย นี้แล. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า ภย สิ่งที่น่ากลัว ความหวาดเสียว ขนชูชัน ความสะดุ้งกลัวแห่งจิตเกิดขึ้น เพราะอาศัยชรา... เพราะอาศัยพยาธิ ภย สิ่งที่น่ากลัว ความหวาดเสียว ขนชูชัน ความสะดุ้งกลัวแห่งจิตเกิดขึ้นเพราะอาศัยมรณะ. บทที่เหลือในทุกแห่งง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสุตตที่ ๒

๓. เวนาคสูตร

ว่าด้วยพระพุทธรองค์ได้ที่นั่งที่นอนสูงใหญ่ ๓ อย่าง

[๕๐๓] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จจาริกไปในประเทศ **โกศล** พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อ**เวนาคปุระ** พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้าน**เวนาคปุระ**ได้ยินข่าวว่า พระสมณโคดม พระโอรสกษัตริย์สักยะ ทรงผนวชจากตระกูลกษัตริย์สักยะ เสด็จถึงหมู่บ้าน **เวนาคปุระ**แล้ว ก็แลพระโคดมผู้เจริญนั้นมีพระเกียรติศัพท์อันดีฟังเฟื่องไป อย่างนี้ว่า

อิติปิ โส ภควา	แม่เพราะอย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น
อรหิ	เป็นพระอรหันต์
สมุมาสมพุทโธ	เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ
วิขุชาจรณสมุปฺปนโน	เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
สุกโต	เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว
โลกวิทู	เป็นผู้รู้โลก
อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ	เป็นสารถีฝึกคนที่พึงฝึกได้ ไม่มีผู้อื่น ยิ่งกว่า
สตุถา เทวมนุสฺसानิ	เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ ทั้งหลาย
พุทฺโธ	เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้เบิกบานแล้ว
ภควา	เป็นผู้มีโชค
โส อิมิ โลกิ สเทวกิ สมารกิ	พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงกระทำ
สพฺรหฺมกิ สสุสมณพฺรหฺมณิ	ให้แจ้งด้วยพระปัญญาอันยิ่งด้วยพระ-
ปชฺ สเทวมนุสฺสํ สยํ อภิญญา	องค์แล้ว ทรงประกาศให้โลกนี้กับทั้ง
สจฺฉิกตฺวา ปเวเทติ	เทวโลกมารโลกพรหมโลก คือประ- ชาชนรวมทั้งสมณพราหมณ์ ทั้งเทวดา และมนุษย์ให้รู้ทั่ว
โส ชมฺมํ เทเสติ อาทิกุลฺยาณิ	พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงแสดงธรรม
มขุเมกคฺคฺยาณิ ปรีโยสานคฺคฺยาณิ	อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด
สาคฺคิ สพฺยุญฺชนิ	ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ
เกวลปรีปฺลฺลณิ ปรีสุทฺธิ	ทั้งพยัญชนะบริสุทธีบริบูรณ์ ลิ่นเชิง

พุทฺทมจรียํ ปกาเสติ

สาธุ โข ตถารูปานํ อรหตํ ก็แลการได้พบเห็นพระอรหันต์ทั้งหลาย
ทสฺสนํ โหติ ผู้ทรงคุณวิเศษเห็นปานนั้น ย่อมเป็น
การดีแล

ครั้งนั้น พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านวนาคปุระพากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นไปถึงแล้ว บางพวกถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกแสดงความยินดีกับพระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความชื่นชมต่อกันให้ระลึกถึงกัน บางพวกประคองอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกร้องทูลชื่อและนามสกุล บางพวกนิ่ง (ไม่ทำอะไรทั้งนั้น) ต่างนั่งลง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง

พราหมณ์วัจฉโคตรชาวบ้านวนาคปุระนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ นำอัสจรรย์พระโคตมผู้เจริญไม่เคยมี พระอินทรีย์ของพระโคตมผู้เจริญแจ่มใสยิ่งนัก พระนวิวรรณบริสุทฺธิ์ ผุดผ่อง ดังพุทฺธราสุกในฤดูสารท ... ดังผลตาลสุก ที่เพิ่งหลุดจากขั้ว ... ดังทองชมพูณฑ^๒ ที่บุตรช่างทองผู้มีฝีมือตกแต่งดีแล้ว ชัดอย่างดีแล้ว วางไว้บนผ้าบัณทุกัมพลสุกปลั่งอร่ามจ้าอยู่ฉะนั้น ... ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อูจจาสนนะ (ที่นั่งที่นอนสูง) และมหาสนนะ (ที่นั่งที่นอนใหญ่) ทั้งหลาย คือ

อาสนุทฺติ ม้าหรือเก้าอี้สำหรับนั่ง

ปลลฺลุโก แทนหรือเตียงมีรูปสัตว์ร้ายที่เท้า

๑. เห็นจะหมายเอาตรงบริเวณขั้วเท่านั้น หรือมิฉะนั้นก็เนื้อใน

๒. ชมพูณฑ ทองที่เกิดอยู่ตามแม่น้ำชมพูในอินเดีย แต่ครั้งกระโน้น

โคณโก	เครื่องลาดทำด้วยขนแกะสีดำขนยาวมาก
จิตติกา	" " " ปักหรือทอเป็นลาย
ปฏิกกา	" " " สีขาว
ปฏุลิกา	" " " ปักเป็นลัษฐานพวงดอกไม้
ตุลิกา	พุกยัดนุ่นหรือสำลี
วิกติกา	เครื่องลาดทำด้วยขนแกะวิจิตรด้วยรูปสีห์และเสือเป็นต้น
อุทฐโลมิ	" " " มีขนตั้ง
เอกนุตโลมิ	" " " มีขนล้มไปข้างเดียวกัน
กฏุจิสุตติ	เครื่องลาดทอด้วยด้ายทองแกมไหม
โกเสยฺย	เครื่องลาดทอด้วยไหมล้วน
กุตฺตกั	เครื่องลาดทำด้วยขนแกะ กว้างพอนางระบายยื่นพ้อนรำได้

๑๖ คน

หตุตฺตธัร	เครื่องลาดหลังช้าง
อสุตฺตธัร	" หลังม้า
รตฺตธัร	" บนรถ
อชินปุปเวณิ	เครื่องลาดทำด้วยหนังอชิน*
กาทลิมิกปวรปจฺจตุตฺตรณั	ที่นอนอย่างดีหุ้มด้วยหนังกทลิมก*
สตฺตฺตรจฺจทั	ประกอบด้วยผ้าคาดเบื่องบน
อุกฺโตโลหิตฺตฺตฺตรณั*	มีหมอนสีแดงสองข้าง

๑. อชิน เคยแปลกันว่าเสือ ในคำมณิกัณฐนาคราชพ้อดาบสว่า กิณฺเด อชินสาฎิยา แปลกันว่า " ประโยชน์อะไรของท่านด้วยผ้าหนังเสือ "
 ๒. กทลิมกฺ แปลว่า กวาง หรือชะมด
 ๓. สองบทนี้วางที่ท่านแยกออกเป็นประเภทหนึ่ง ๆ สตฺตฺตรจฺจทั ได้แก่ที่นอนมีพาดาน อุกฺโตโลหิตฺตฺตรณั ได้แก่หมอนข้าง
- เครื่องลาดเหล่านี้เกี่ยวข้องกับวินัย วางอย่างแก้ไขแล้วใช้ได้ก็มี ที่อนุญาตให้ใช้ในภายหลังก็มี

อุจจาसनมหาสยนะชนิดนี้ ๆ พระโคตมผู้เจริญ เห็นจะมีอยู่พอการ หาได้
ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคืองเป็นแน่

พราหมณ์ อุจจาसनมหาสยนะทั้งหลาย คือมานั่ง ๆ ฯลฯ หมอนสี่แดง
สองข้าง อุจจาसनมหาสยนะเหล่านั้น เป็นของหาได้ยากสำหรับบรรพชิต
และได้มาก็ไม่ควร อุจจาसनมหาสยนะ ๑ นี้สิ ที่เรามีพอการ หาได้ไม่ยาก
ได้อย่างไม่ฝืดเคือง อุจจาसनมหาสยนะ ๑ คืออะไร คืออุจจาसनมหาสยนะ
ทิพย์ อุจจาसनมหาสยนะพรหม อุจจาसनมหาสยนะอริยะ นี้แล พราหมณ์
อุจจาसनมหาสยนะ ๑ ที่เรามีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็อุจจาसनมหาสยนะทิพย์ ที่พระโคตมผู้เจริญ
มีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง เป็นไหน.

พราหมณ์ เราอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลใด (เป็นที่โคจรบิณฑบาต)
อยู่ ตอนเช้าเราครองสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าสู่หมู่บ้าน หรือตำบลนั้น
เพื่อบิณฑบาต เวลาหลังอาหาร กลับจากบิณฑบาตแล้วก็เข้าป่า สิ่งใดมีอยู่
ในที่นั้น หญ้าหรือใบไม้ก็ตาม กวาดมันมารวมกันเข้า นั่งคู้บัลลังก์
ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้จำเพาะหน้า เราสังัดจากกาม จากอกุศลกรรม
ทั้งหลาย เข้าปฐมฌานอันประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่
วิเวกอยู่ ฯลฯ เข้าจตุตถฌานไม่ทุกข์ไม่สุข มีความบริสุทธิ์ด้วยสติอันเกิดเพราะ
อุเบกขาอยู่ คู่ก่อนพราหมณ์ เราเป็น (ผู้เข้าฌาน) อย่างนี้แล้ว ถ้าเราจงกรม
ที่จงกรมในสมัยนั้น นั่น เป็นที่จงกรมทิพย์ของเรา ถ้าเรายืน ที่ยืนในคราว
นั้นนั่น เป็นที่ยืนทิพย์ของเรา ถ้าเรานั่ง ที่นั่งในครั้งนั้น นั่น เป็นอาสนะทิพย์
ของเรา ถ้าเรานอน ที่นอนในคราวนั้น นั่น เป็นอุจจาसनมหาสยนะทิพย์
ของเรา นี้แล พราหมณ์ อุจจาसनมหาสยนะทิพย์ ซึ่งเรามีพอการ หาได้
ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคืองในบัดนี้

นำอัศจรรย์ พระโคตมผู้เจริญ ไม่เคยมี... อันอุจาสยนมมหาสยนะ-
ทิพย์เช่นนี้ คนอื่นใครเล่าจักมีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง
เว้นแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็อุจาสยนมมหาสยนะพรหม ซึ่งพระโคตมผู้เจริญ
มีพอการ ฯลฯ ในบัดนี้เป็นไฉน.

พราหมณ์ เราอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลใด (เป็นที่โคจรบิณฑบาต)
อยู่ ฯลฯ ดำรงสติไว้จำเพาะหน้า เรามีใจไปกับเมตตา...กรุณา...มุทิตา
...อุเบกขา แผ่ไปตลอด ๑ ทิศ ทิศที่ ๒...ทิศที่ ๓...ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น
โดยวิธีนี้ เรามีใจไปกับเมตตา เป็นใจกว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร
ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปทั้งทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศขวาง ทุกทิศ
เสมอทั่วหน้ากันหมดทั้งโลก ดูก่อนพราหมณ์ เราเป็น (ผู้มีใจอยู่ในพรหม-
วิหารภavana) อย่างนี้แล้ว ถ้าเราจกรรมที่จกรรมในสมัยนั้น นั่น เป็นที่จกรรม-
พรหมของเรา ถ้าเรายืน ที่ยืนในคราวนั้น นั่น เป็นที่ยืนพรหมของเรา
ถ้าเรานั่ง ที่นั่งในครั้งนั้นนั่น เป็นอาสนะพรหมของเรา ถ้าเรานอน ที่นอน
ในคราวนั้น นั่น เป็นอุจาสยนมมหาสยนะพรหมของเรา นี้แล พราหมณ์
อุจาสยนมมหาสยนะพรหม ซึ่งเรามีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง
ในบัดนี้

นำอัศจรรย์ พระโคตมผู้เจริญ ไม่เคยมี... อันอุจาสยนมมหาสยนะ-
พรหมเช่นนี้ คนอื่นใครเล่าจักมีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง
เว้นแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็อุจาสยนมมหาสยนะอริยะ ซึ่งพระโคตมผู้เจริญ
มีพอการ ฯลฯ ในบัดนี้เป็นไฉน.

พราหมณ์ เราอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลใด (เป็นที่โคจรบิณฑบาต)
อยู่ ฯลฯ ดำรงสติไว้จำเพาะหน้า เรารู้ตัวอย่างนี้ว่า รากะเราละแล้ว
มีมูลอันขาดแล้ว ทำให้เหมือนตอตาลแล้ว ทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอัน

ไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา โทสะ. เราละแล้ว ฯลฯ มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป เป็นธรรมดา โมหะ เราละแล้ว ฯลฯ มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา ดูก่อนพราหมณ์ เราเป็น (ผู้รู้ทั่วถึง) อย่างนี้แล้ว ถ้าเราจงกรม ที่จงกรม ในสมัยนั้น นั้น เป็นที่จงกรมอริยะของเรา ถ้าเราขืน ที่ขืนในคราวนั้น นั้น เป็นที่ขืนอริยะของเรา ถ้าเรานั่ง ที่นั่งในครั้งนั้น นั้น เป็นอาสนะอริยะของเรา ถ้าเรานอน ที่นอนในคราวนั้น นั้น เป็นอุจาสยนมมหาสยนะของเรา นี้แลพราหมณ์ อุจาสยนมมหาสยนะอริยะ ซึ่งเรามีพอกการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคืองในบัดนี้

นำอัครรย์ พระโคตมผู้เจริญ ไม่เคยมี. .อันอุจาสยนมมหาสยนะ อริยะเช่นนี้ คนอื่นใครเล่าจักมีพอกการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง เว้น แต่พระโคตมผู้เจริญ ศิจริง ๆ พระโคตมผู้เจริญ ฯลฯ ขอพระโคตมผู้เจริญ ทรง จำข้าพระองค์ทั้งหลายไว้ว่าเป็นอุบาสกถึงสรณะแล้ว ตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป.

จบวนาคสูตรที่ ๑

อรรถกถาวนาคสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวนาคสูตรที่ ๑ ดังต่อไปนี้ :-

จาริกมี ๒ อย่าง

บทว่า โกลเลสุ ได้แก่ ในชนบทที่มีชื่อนั้น. บทว่า จาริก จรมาโน ได้แก่ (พระผู้มีพระภาคเจ้า) เสด็จพุทธระดำเนินไปสู่ทางไกล. ธรรมดาว่า การเสด็จจาริกของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่ ๒ อย่างคือ การเสด็จ จาริกอย่างรีบด่วน ๑ การเสด็จจาริกอย่างไม่รีบด่วน ๑. บรรดาการ

เสด็จจาริก ๒ อย่างนั้น การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นบุคคลผู้ควรจะ
แนะนำให้รู้ได้แม้ในที่ไกลแล้ว ค่วนเสด็จไปเพื่อประโยชน์ในอันที่จะสอน
บุคคลนั้นให้รู้ ชื่อว่า การเสด็จจาริกอย่างรีบด่วน. การเสด็จจาริก
อย่างรีบด่วนนั้น พึงเห็นในเวลาเสด็จไปต้อนรับพระมหากัสสปะเป็นต้น.
ส่วนการที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงอนุเคราะห์โลกด้วยพุทธานุภาพ มีการ
เที่ยวบิณฑบาตเป็นต้น เสด็จไปตามลำดับหมู่บ้านวันละหนึ่งโยชน์ สองโยชน์
ชื่อว่า การเสด็จจาริกอย่างไม่รีบด่วน. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอา
การเสด็จจาริกอย่างไม่รีบด่วนนี้จึงตรัสคำนี้ว่า จาริกญฺจรมานฺโ. ก็กล่าว
ด้วยการเสด็จจาริก ได้กล่าวไว้แล้วโดยพิสดารในอัมพภูฏสุตตวรรคณา ใน
อรรถกถาทิกนิกาย ชื่อ สุมังคลวิลาสินี.

บ้านพราหมณ์

บทว่า พฺราหฺมณคานโม ความว่า หมู่บ้านที่พราหมณ์ทั้งหลายมาสมโภช
กันก็ดี หมู่บ้านที่พราหมณ์ทั้งหลายมาบริโภชกันก็ดี เรียกว่า หมู่บ้านพราหมณ์
(ทั้งนั้น). ในที่นี้ หมู่บ้านที่พราหมณ์ทั้งหลายมาสมโภชกัน ประสงค์เอาว่า
เป็นหมู่บ้านพราหมณ์. บทว่า ตทวสฺริ คือ เสด็จไปในหมู่บ้านพราหมณ์นั้น
อธิบายว่า เสด็จถึงแล้ว. ส่วนการประทับอยู่มิได้กำหนดไว้ในที่นี้. เหตุนี้จึง
ควรทราบว่ ในที่ไม่ไกลหมู่บ้านพราหมณ์นั้น มีไพร่สมณแห่งหนึ่งซึ่งสมควร
แก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระศาสดาเสด็จไปยังไพร่สมณนั้น.

บทว่า อสุสฺสุ ความว่า (พราหมณ์คหบดีทั้งหลาย) ฟัง คือ ได้
เข้าไป ได้แก่ทราบตามกระแสเสียงที่เปล่งออกเป็นคำพูดที่ถึงโสตทวาร. ศัพท์
ว่า โจ เป็นนิบาต ใช้ในความหมายแห่งอวธารณะ (ห้ามความอื่น) หรือใน

ความหมายเพียงทำบทให้เต็ม. บรรดาความหมาย ๒ อย่างนั้น ด้วยความหมายแห่งอวชารณะ ฟังทราบเนื้อความดังนี้ว่า พราหมณคหบดีทั้งหลายได้ยินแล้วที่เดียว พราหมณคหบดีเหล่านั้นมิได้มีอันตรายแห่งการฟังอะไรเลย. และในการทำบทให้เต็ม (ปทปุระณะ) ฟังทราบแต่เพียงว่าเป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะเท่านั้น.

ความหมายของสมณะ

บัดนี้ เพื่อจะประกาศเนื้อความที่พราหมณคหบดีทั้งหลายได้ฟังแล้ว พระสังกิติกาจารย์จึงกล่าวคำว่า สมโณ ขลุ โภ โคตโม เป็นต้นไว้. ในบทเหล่านั้น ฟังทราบความว่า บุคคลชื่อว่าเป็นสมณะ เพราะมีบาปอันสงบแล้ว. ศัพท์ว่า ขลุ เป็นนิบาตใช้ในความหมายว่า ได้ฟังสืบ ๆ มา. บทว่า โภ เป็นเพียงพราหมณคหบดีเหล่านั้นร้องเรียกกันและกัน. บทว่า โคตโม เป็นบทแสดงถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยอำนาจโคตร. เหตุนี้ ในบทว่า สมโณ ขลุ โภ โคตโม นี้ ฟังเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า ผู้เจริญ ได้ยินว่า พระสมณะผู้โคตมโคตร. ส่วนบทว่า สกฺยปฺตุโต นี้ เป็นบทแสดงถึงตระกูลอันสูงส่งของพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า สกฺยกุลปพฺพชิต เป็นบทแสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงผนวชด้วยศรัทธา. มีคำอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ถูกความเสื่อมอะไรเลยครอบงำ ทรงละตระกูลนั้นที่ยังไม่เสื่อมสิ้นเลย ทรงผนวชด้วยศรัทธา.

บทว่า ตํ โข ปน เป็นทุตติยวิภัติใช้ในความหมายบ่งบอกว่าเป็นอย่างนี้. อธิบายว่า ก็ของพระโคตมผู้เจริญนั้นแล. บทว่า กุลฺยาโณ ได้แก่ ประกอบด้วยคุณอันงาม มีคำอธิบายว่า ประเสริฐที่สุด. บทว่า

กิตติสกุโท ได้แก่ เกียรติอันเองหรือเสียงชมเชย. บทว่า อพุกุคโคโต
ได้แก่ ระเบิดไปถึงเทวโลก. ถามว่า กิตติศัพท์ระเบิดไปอย่างไร. ตอบว่า
ระเบิดไปว่า อิติปิ โส ภควา ฯ เป ฯ พุทฺโธ ภควา. ในพระบาลีนั้น
มีบทสัมพันธ์ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระอรหันต์ แม้เพราะเหตุนี้
เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแม้เพราะเหตุนี้ ฯลฯ เป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้
เพราะเหตุนี้. มีคำอธิบายว่า เพราะเหตุนี้ด้วย เพราะเหตุนี้ด้วย. ในพระ-
พุทธคุณนั้น ท่านตั้งมาติกาไว้โดยนัยเป็นต้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นพึง
ทราบว่าเป็นพระอรหันต์ ด้วยเหตุเหล่านี้คือ

๑. เพราะเป็นผู้ไกล (จากกิเลส)
๒. เพราะทรงทำลายข้าศึกทั้งหลาย
๓. เพราะทรงหักซึ่งกำทั้งหลาย
๔. เพราะเป็นผู้ควรแก่ปัจจัยเป็นต้น
๕. เพราะไม่มีความลับในการทำบาป

ดังนี้ แล้วขยายบทเหล่านี้ทุกบททีเดียว ให้พิสดารในพุทธธานุสตินิเทศ
ในปกรณ์พิเศษชื่อวิสุทธรค. นักศึกษาพึงถือเอาความพิสดารของบท
เหล่านี้จากปกรณ์พิเศษ ชื่อวิสุทธรค. นั้นเทอญ.

บทว่า โส อิมิ โลกิ ความว่า พระโคตมผู้เจริญนั้น ... โลกนี้.

ต่อไปนี้จะแสดงคำที่จะพึงกล่าว. บทว่า สเทวกิ ได้แก่ (สัตว์โลก)
พร้อมทั้งเทวดาทั้งหลาย ชื่อว่า สเทวกะ (สัตว์โลก) พร้อมทั้งมารอย่างนี้
ชื่อว่า สมารกะ (สัตว์โลก) พร้อมทั้งพรหม ชื่อว่า สพรหมกะ หมู่สัตว์
พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ ชื่อว่า สัสสมณพราหมณี หมู่สัตว์ที่ชื่อว่า ปชา

เพราะมีตัวตนเกิดจากน้ำ ซึ่งปชานั้น ปชาพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ชื่อว่า สเทวมนุสสะ. บรรดาคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า สเทวกะ พึงทราบว่
มุ่งถึงเทวดาชั้นกามาจร ๕ ชั้น ด้วยคำว่า สมารกะ พึงทราบว่ มุ่งถึงเทวดา
ชั้นกามาจรชั้นที่ ๖. ด้วยคำว่า สพรหมกะ พึงทราบว่ มุ่งถึงพรหม. ด้วย
คำว่า สัสสมณพราหมณี พึงทราบว่ มุ่งถึงสมณพราหมณ์ผู้เป็นข้าศึกศัตรู
ต่อพระศาสนา และมุ่งถึงสมณพราหมณ์ผู้มีบาปอันสงบแล้ว ผู้ลอยบาปแล้ว.
ด้วยคำว่า ปชา พึงทราบว่ มุ่งถึงสัตว์โลก. ด้วยคำว่า สเทวมนุสสะ
พึงทราบว่ มุ่งถึงสมมติเทพและมนุษย์ที่เหลือ. ในที่นี้ สัตว์โลกพร้อมทั้ง
โอภาสโลก พึงทราบว่ ท่านถือเอาแล้วด้วย ๓ บท สัตว์โลกคือหมู่มสัตว์ พึง
ทราบว่ ท่านถือเอาแล้วด้วย ๒ บท ดังพรรณนามาจะนี้.

อีกนัยหนึ่ง โลกชั้นอรุปาจร ท่านถือเอาแล้วด้วยศัพท์ว่ สเทวกะ
เทวโลกชั้นกามาจร ๖ ชั้น ท่านถือเอาแล้วด้วยศัพท์ว่ สมารกะ โลกของ
รูปพรหม ท่านถือเอาแล้วด้วยศัพท์ว่ สพรหมกะ มนุษยโลกพร้อมทั้งบริษัท
๔ หรือสมมติเทพ หรือสัตว์โลกทั้งหมดที่เหลือ ท่านถือเอาแล้วด้วยศัพท์ว่
สัสสมณพราหมณะ เป็นต้น. ฝ่ายพระโบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวว่ บทว่
สเทวกัม ได้แก่ โลกที่เหลือพร้อมทั้งเทวดาทั้งหลาย. บทว่ สมารกัม ได้แก่
โลกที่เหลือพร้อมทั้งมาร. บทว่ สพรหมกัม ได้แก่ โลกที่เหลือพร้อมทั้ง
พรหม. เพื่อจะประมวลสัตว์ที่เข้าถึงภพ ๓ ทั้งหมดไว้ใน ๓ บท ด้วยอาการ
๓ แล้วกำหนดถือเอาอีกด้วย ๒ บท ท่านจึงกล่าวว่ สสุสมณพราหมณี
ปชั สเทวมนุสสุตัม ดังพรรณนามาจะนี้. ท่านกำหนดถือเอาธาตุ ๓ นั้นแล
โดยอาการนั้น ๆ ด้วยบท ๕ อย่างนี้แล.

บทว่า สย ในคำว่า สย อภิญญา สจฺจิกตฺวา ปเวเทติ มี
ความว่า ด้วยพระองค์เอง คือ ไม่มีคนอื่นแนะนำ. บทว่า อภิญญา แปลว่า
ด้วยอภิญญา อธิบายว่า ทรงรู้ด้วยพระญาณอันยิ่ง. บทว่า สจฺจิกตฺวา คือ
ทรงทำให้ประจักษ์ชัด. ท่านทำการปฏิเสชการคาดคะเนเป็นต้น ด้วยบทว่า
สจฺจิกตฺวา นั้น. บทว่า ปเวเทติ คือ ทรงให้รู้ ได้แก่ทรงให้ทราบ คือ
ทรงประกาศ.

เบื้องต้น - ท่ามกลาง - ที่สุด

บทว่า โส รมฺมํ เทเสติ อาทิกุลฺยาณํ ๑ ล ๑ ปรีโยสานกฺุลฺยาณํ
ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงอาศัยพระกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย ถึงจะ
ทรงงด (พระธรรมเทศนาไว้ชั่วคราว) แล้วทรงแสดงความสุขอันเกิดจากวิเวก
อย่างยอดเยี่ยม.° ก็แล พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความสุขอันเกิด
จากวิเวกนั้นน้อยบ้าง มากบ้าง ก็ทรงแสดงเฉพาะประการที่มีความงามใน
เบื้องต้น เป็นต้นเท่านั้น มีคำอธิบายว่า ทรงแสดงทำให้งามคือดี ได้แก่
ไม่ให้มีโทษเลย ทั้งในเบื้องต้น ทรงแสดงทำให้งามคือดี ได้แก่ไม่ให้มีโทษเลย
ทั้งในท่ามกลางทั้งในที่สุด. ในข้อนี้มีอธิบายว่า เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด
ของเทศนามีอยู่ เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของศาสนา (คำสอน) ก็มีอยู่.

สำหรับเทศนา ก่อน ในคาถา ๔ บท บทที่ ๑ ชื่อว่า เป็นเบื้องต้น
สองบทจากนั้นชื่อว่า เป็นท่ามกลาง บาทเดียวในตอนท้ายชื่อว่า เป็นที่สุด.

๑. ปาฐะว่า หิตฺวาปิ อนุตฺตริ วิเวกสุขํ เทเสติ ฎีกาจารย์ได้ขยายความออกไปว่า พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า กำลังทรงแสดงธรรม ขณะที่บริษัทให้สาธุการ หรือพิจารณาธรรม ตามที่ได้ฟังแล้ว
จะทรงงดแสดงธรรม ขึ้นต้นไว้ชั่วคราวก่อน ทรงเข้าผลสมาบัติ และทรงออกจากสมาบัติ ตาม
ที่ทรงกำหนดไว้แล้ว จึงจะทรงแสดงธรรม ต่อจากที่ได้หยุดพักไว้.

สำหรับพระสูตรที่มีอนุสนธิเดียว คำขึ้นต้นเป็นเบื้องต้น คำลงท้ายว่า อิทมโวจ เป็นที่สุด ระหว่างคำขึ้นต้นและคำลงท้ายทั้งสองเป็นท่ามกลาง. สำหรับพระสูตรหลายอนุสนธิ อนุสนธิแรกเป็นเบื้องต้น อนุสนธิสุดท้ายเป็นที่สุด อนุสนธิเดียวบ้าง สองอนุสนธิบ้าง อนุสนธิมาก (กว่า ๑ หรือ ๒) บ้าง ในตอนกลางเป็นท่ามกลางทั้งหมด.

สำหรับศาสนา (คำสอน) ศีล สมาธิ และวิปัสสนา ชื่อว่า เป็นเบื้องต้น. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ก็อะไรเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ศีลที่บริสุทธิ์ดี และทิวฏฐิตีตรง (สัมมาทิวฏฐิตี) เป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลายเป็นต้นดังนี้. ส่วนอริยมรรคที่ตรัสไว้ว่าอย่างนี้ว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตตรัสรู้แล้วมีอยู่ ดังนี้ ชื่อว่า เป็นท่ามกลาง ผลและนิพพาน ชื่อว่า เป็นที่สุด. ผล ท่านกล่าวว่า เป็นที่สุด ในประโยคนี้ว่า ลูกก่อนพราหมณ์ เพราะเหตุนั้นแล ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ นั้นเป็นฝั่ง นั้นเป็นที่สุด. นิพพาน ท่านกล่าวว่าเป็นที่สุดในประโยคนี้ว่า ลูกก่อนวิสาขาผู้มีอายุ ท่านอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ที่ยังลงในนิพพาน มินิพพานเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มินิพพานเป็นที่สุด.

ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดของเทศนา. เพราะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรม ก็ทรงแสดงศีลในเบื้องต้น ทรงแสดงมรรคในท่ามกลาง แล้วทรงแสดงนิพพานในที่สุด. ด้วยเหตุนี้ พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง (และ) งามในที่สุด. เพราะเหตุนี้ พระธรรมกถึกแม้รูปอื่น ๆ เมื่อจะกล่าวธรรม

กัฬิงแสดงศีลในเบื้องต้น พึงแสดง

มรรคในท่ามกลาง พึงแสดงนิพพานใน
ที่สุด นี้ ชื่อว่า เป็นหลักที่ดีของ
พระธรรมกถึก.

บทว่า สาตถุ สพฺยุญฺชนํ ความว่า ก็เทศนาของพระธรรมกถึก
รูปใด อาศัยการพรรณนาถึงข้าวต้ม ข้าวสวย หลิงและชายเป็นต้น (อาศัย
สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุจูงใจจึงแสดง) พระธรรมกถึกนั้น ไม่ชื่อว่าแสดงธรรมที่
พรั่งพร้อมไปด้วยอรรถ (ประโยชน์) แต่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละเทศนา
เห็นปานนั้นเสีย ทรงแสดงเทศนาที่อาศัยสติปัญญา ๔ เป็นต้น เพราะเหตุนี้
พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า ทรงแสดงธรรมที่พรั่งพร้อมด้วยอรรถ(ประโยชน์).
ส่วนเทศนาของพระธรรมกถึกรูปใด ประกอบไปด้วยพยัญชนะประการ
เดียวเป็นต้นบ้าง มีพยัญชนะหายไปทุกตัวบ้าง ทั้งพยัญชนะทั้งหมดและ
นิคหิตเป็นพยัญชนะไปหมดบ้าง เทศนาพระธรรมกถึกรูปนั้น ชื่อว่า
ไม่มีพยัญชนะ เพราะมีพยัญชนะไม่ครบเหมือนภาษาของพวกชาวป่า มีชาว
ทมิฬ ชาวกรายตกะ และชาวโยนก เป็นต้น. แต่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงธรรม การทำพยัญชนะให้บริบูรณ์ ไม่ทรงลบล้างพยัญชนะทั้ง ๑๐
ชนิดที่กล่าวไว้อย่างนี้ว่า

ความรู้เรื่องพยัญชนะมี ๑๐ ประการ

คือ สติล ๑ ธนิต ๑ ทิมะ ๑ รัสสะ ๑

ลหุ ๑ กรุ ๑ นิคหิต ๑ สัมพันธ์ ๑

วัญฺจิตะ ๑ วิมุตตะ ๑

เพราะเหตุนี้ พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า ทรงแสดงธรรมพรั่งพร้อมไป
ด้วยพยัญชนะ.

คำว่า **เกวล** ในบทว่า **เกวลปริบูรณ์** นี้ เป็นคำใช้แทนคำว่า **สกล** หมายถึงทั้งหมด. บทว่า **ปริบูรณ์** หมายถึงไม่ขาดไม่เกิน. มีคำอธิบาย ดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมบริบูรณ์ทั้งหมดทีเดียว แม้เทศนา เรื่องเดียวที่ไม่บริบูรณ์ก็ไม่มี. บทว่า **ปริสุทฺถ** ได้แก่ ไม่มีอุปกิเลส. อธิบายว่า พระธรรมกถึกรูปใดแสดงธรรมด้วยหวังว่า เราจักได้ลาภหรือ สักการะเพราะอาศัยธรรมเทศนา นี้ เทศนาของพระธรรมกถึกรูปนั้น ชื่อว่า ไม่ปริสุทฺถ. แต่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงมุ่งหวังโลกามิส ทรงมีพระทัย อ่อนโยนด้วยการแผ่ประโยชน์เกื้อกูลด้วยการเจริญเมตตา ทรงแสดงธรรมด้วย พระทัยที่ดำรงอยู่ในการยกย่อง เพราะเหตุ นั้น พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า ทรงแสดงธรรมปริสุทฺถ. บทว่า **พฺรหฺมจฺริย**. ในคำว่า **พฺรหฺมจฺริย ปกาเสติ** นี้ ได้แก่ ศาสนา (คำสอน) ทั้งหมดที่สงเคราะห์ลงในไตรสิกขา เพราะ เหตุ นั้น พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า ทรงประกาศพหฺมจฺริย.

พึงเห็นเนื้อความในบทนี้เป็นอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น ฯลฯ ปริสุทฺถ และเมื่อทรงแสดงอย่างนี้ ชื่อว่า ทรงประกาศศาสนพหฺมจฺริยทั้งสิ้นที่สงเคราะห์ลงในไตรสิกขา. บทว่า **พฺรหฺมจฺริย** ความว่า จริยาที่ชื่อว่า เป็นพหฺม เพราะหมายความว่า ประเสริฐที่สุด อีกอย่างหนึ่ง มีคำอธิบายว่า จริยาของท่านผู้ประเสริฐทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า พหฺมจฺริย.

บทว่า **สาธุ โข ปน** ความว่า ก็แล การเห็นพระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นของดี. มีคำอธิบายว่า นำประโยชน์มาให้ นำความสุขมาให้. บทว่า **ตถารูปานํ อรหตํ** ความว่า พระอรหันต์ทั้งหลาย เช่น พระโคตมผู้เจริญ เป็นบุคคลที่เห็นได้ยาก โดยใช้เวลาจนถึงหลายแสนโกฏิกัป (จึงจะได้ เห็น) มีสรีระตั้งดูใจแพรวพราวด้วยมหาปริสัลักษณ์ะอันงามเลิศ ๓๒ ประการ

ประดับประดาด้วยรัตนะ คือ อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ แวดวงด้วยพระรัศมี
ที่แผ่ชานออกไปประมาณหนึ่งวา นำทัศนาน้อย มีกระแสเสียงแสดงธรรม
ไพเราะยิ่งนัก ได้เสียงเรียกขาน (นาม) ว่า เป็นพระอรหันต์ในโลก เพราะ
ได้บรรลุคุณตามเป็นจริง. บทว่า **ทสฺสนํ โหติ** ความว่า แม้เพียงลึมนัยน์ตา
ที่เป็นประกายด้วยความเลื่อมใสเป็นต้นขึ้นคู่อังเป็นการดี เพราะทำอชยาศัย
อย่างนี้ว่า ก็ถ้าว่า เมื่อพระพุทธเจ้า เช่น พระโคตมผู้เจริญแสดงธรรมอยู่. ด้วย
พระสุรเสียงดุจเสียงพรมซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ เราทั้งหลายจักได้ฟังสักบท
หนึ่งไซ้ร้ ก็จักเป็นการดียิ่งขึ้นไปอีกทีเดียว.

บทว่า **เยน ภควา เตนุปลสฺสุมิสฺสุ** ความว่า ชาวเวนาคปุระ
ทั้งหลายละทิ้งการงานทุกอย่างมีใจยินดี. ในบทว่า **อญฺชลิมฺปณามตฺวา** นี้
มีอธิบายว่า ชนเหล่าใดเข้ากันได้กับทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายสัมมาทิฏฐิและ
มิจฉาทิฏฐิ ชนเหล่านั้นคิดอย่างนี้ว่า ถ้าพวกมิจฉาทิฏฐิจกั้ทักท้วงพวกเราว่า
เพราะเหตุไร ท่านทั้งหลาย จึงกราบพระสมณโคตม เราทั้งหลายจักตอบพวก
มิจฉาทิฏฐินั้นว่า แม้ด้วยเหตุเพียงทำอัญชลี ก็จักเป็นการกราบด้วยหรือ ? ถ้า
พวกสัมมาทิฏฐิจกั้ทักท้วงพวกเราว่า เพราะเหตุไร ท่านทั้งหลายจึงไม่กราบ
พระผู้มีพระภาคเจ้า เราทั้งหลายจักตอบว่า เพราะศิระะกระทบพื้นดินเท่านั้น
หรือจึงจักเป็นการกราบ แม้การประนมมือก็ถือเป็นการกราบเหมือนกันมิใช่
หรือ ?

ประกาศชื่อและโคตร

บทว่า **นามโคตฺต** ความว่า ชาวเวนาคปุระทั้งหลายเมื่อกล่าวว่
ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้าชื่อทตตะเป็นบุตรของคนโน้น ชื่อมิตตะ เป็น

บุตรของคนโน้น มาในที่นี้ดังนี้ ชื่อว่า ประกาศชื่อ เมื่อกล่าววว่า ข้าแต่ พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้าชื่อ วาเสฏฐะ ข้าพเจ้าชื่อ กัจจายนะ มาในที่นี้ ดังนี้ ชื่อว่า ประกาศโคตร.

เล่ากันว่า ชาวเวนาคปุระเหล่านั้นยากจน เป็นคนแก่ ทำอย่างนั้นก็ ด้วยหวังว่า เราทั้งหลายจักปรากฏด้วยอำนาจชื่อและโคตรในท่ามกลางบริษัท. ก็แล ชาวเวนาคปุระเหล่าใดหนึ่ง ชาวเวนาคปุระเหล่านั้นเป็นคนตระหนี่ เป็นคนโง่. บรรดาชนเหล่านั้น พวกที่ตระหนี่คิดว่า เมื่อเราทำการสนทนา ปราศัยคำหนึ่ง สองคำ พระสมณโคตมก็จะคุ้นเคยด้วย เมื่อมีความคุ้นเคยจะ ไม่ให้ภิกษาหนึ่ง สองทัพพี ก็จะไม่เหมาะ ดังนี้ เมื่อจะปลีกตัวจากการสนทนา ปราศัยนั้นจึงนั่งนิ่ง. พวกคนโง่หนึ่งนั่งอยู่ในที่แห่งหนึ่งเหมือนก้อนดินที่ขีว้างลง เพราะความที่ตนเป็นคนไม่รู้. บทว่า เวนาคปุริโก ได้แก่ชาวเมืองเวนาคบุรี. บทว่า เอตทโวจ ความว่า ชาวเมืองเวนาคบุรีมองดูพระสรีระของพระ- ตถาคตเจ้า ตั้งแต่ปลายพระบาทขึ้นไปจนถึงปลายพระเกศา ก็เห็นพระสรีระ ของพระตถาคตเจ้าประดับประดาด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ซึ่งรุ่งเรือง ด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ แวดล้อมด้วยพระพุทธรศมีสีเข้ม ๖ สี ซึ่งเปล่งออกจาก พระสรีระไปครอบคลุมประเทศ โดยรอบได้ ๘๐ ศอก จึงเกิดความพิศวง งงงวย เมื่อจะกล่าวสรรเสริญคุณจึงได้กล่าวอย่างนี้ คือ ได้กล่าวคำมี อาทิวา อจฺจริยํ โภ โคตม.

จิตผ่องใสทำให้อิทธิย ๕ ผ่องใส

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาวลฺยจิทฺถํ นี้ เป็นคำบ่งถึงการกำหนด ประมาณยิ่ง. บทว่า ยาวลฺยจิทฺถํ นั้น สัมพันธ์เข้ากับบทว่า วิปฺปสฺสนนํ.

และ(อินทรีย์ทั้งหลาย) ผ่องใสเพียงใด ชื่อว่า ผ่องใสอย่างยิ่ง อธิบายว่า ผ่องใส
ยิ่งนัก. บทว่า **อินุทริยานิ** ได้แก่ อินทรีย์ ๖ มีจักขุเป็นต้น ก็ความที่
อินทรีย์ ๖ นั้นผ่องใสได้ปรากฏแล้วแก่พราหมณ์วัจฉโคตร เพราะได้เห็น
ความที่โอกาสที่อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ผ่องใส. ก็เพราะเหตุที่ความผ่องใสนั้นย่อม
ผ่องใสที่ใจนั่นเอง เพราะสำหรับบุคคลผู้มีจิตไม่ผ่องใส ก็จะมีอินทรีย์ไม่ผ่องใส
ฉะนั้น แม้ความผ่องใสแห่งมโนอินทรีย์ก็ได้ปรากฏแก่พราหมณ์วัจฉโคตรนั้น.
พราหมณ์วัจฉโคตรมุ่งเอาความที่อินทรีย์ ๖ ผ่องใส อย่างนี้นั้น จึงกล่าวว่
วิปัสหนานิ อินุทริยานิ.

บทว่า **ปริสุทฺตโร** ได้แก่ ไม่มีมลทิน. บทว่า **ปริโยทาโต** ได้แก่
ผุดผ่อง. บทว่า **สารทํ พทรปญฺทํ** ได้แก่ ผลพุทราสุกเต็มทีซึ่งเกิดใน
สราทกาล. แท้จริง ผลพุทราสุกจัดนั้น มีทั้งใสทั้งผุดผ่อง. บทว่า
ตาลปฺกุกํ ได้แก่ ผลตาลสุกจัด. บทว่า **สมฺปติ พนฺธนา ปมฺตุตํ**
ได้แก่ หลุดจากขัวในขณะนั้นนั่นเอง. อธิบายว่า เนื้อที่เพียง ๔ องคุลีของ
ผลตาลสุกนั้นที่บุคคลปลิดออกจากขัวทะเลาย แล้วหงายหน้าขึ้นวางไว้บนแผ่น-
กระดาน ย่อมปรากฏเป็นสีสดใสผุดผ่องแก่บุคคลผู้แลดู. พราหมณ์วัจฉโคตร
หมายเอาผลตาลสุกนั้นแล จึงกล่าวอย่างนี้.

บทว่า **เนกขํ ชมฺโพพนทํ** ได้แก่ แท่งทองชมพูนุทซึ่งมีสีแดงกล้า.
บทว่า **ทกฺขกมฺมารปฺตุตฺตสุปริกมฺมกตํ** ได้แก่ อันบุตรนายช่างทองผู้ฉลาด
ตกแต่งไว้ดีแล้ว. บทว่า **อูกฺกามฺเช สุกฺกสมฺปหฺนฺจํ** ความว่า ทองชมพูนุท
อันนายช่างทองผู้มีฝีมือ หลอมในเตาของนายช่างทองแล้วจัดอย่างดี ด้วยการ
ดี การรีด และการบูนวด อธิบายว่า จัดให้นวดได้ที่. บทว่า **ปญฺทุกมฺพเล**
นิกฺขิตฺตํ ความว่า อันนายช่างทองผู้มีฝีมือ ใช้ไฟลน จัดดูด้วยเขี้ยวเสื่อ-

เหลือง เอาจางไม้ทาแล้ววางไว้บนผ้ากัมพลสีแดง. บทว่า **ภาสเต** ได้แก่ เปล่งแสงเพราะมีแสงเกิดเอง. บทว่า **ตปเต** ได้แก่ ส่องสว่าง เพราะกำจัดความมืด. บทว่า **วิโรจติ** ได้แก่ แผ่ไพโรจน์โชติช่วง อธิบายว่า สว่างาม.

ในบทว่า **อุจฺจาสนนมหาสนนานิ** นี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ ที่นอน (สูง) เกินขนาด ชื่อว่า ที่นอนสูง. ที่นอนที่เป็นอภัยปิยภักดิ์ (ของที่ไม่ควรแก่สมณะ) ทั้งยาวและกว้าง ชื่อว่า ที่นอนใหญ่. บัดนี้ เมื่อจะแสดง ที่นอนสูง และที่นอนใหญ่นั้น พราหมณ์วัจฉโคตรจึงกล่าวคำว่า **เสยฺยถิทํ อาสนุทิจิ** เป็นต้น.

อธิบายเรื่องอาสนะเป็นต้น

ในคำว่า **อาสนุทิจิ** เป็นต้นนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ ที่ชื่อว่า **อาสนุทิจิ** ได้แก่ อาสนะ (ที่นั่ง) เกินขนาด ที่ชื่อว่า **บัลลังก์** ได้แก่ บัลลังก์ (เตียงหรือแท่น) ที่เขาทำโดยดิศรูปสัตว์ร้ายไว้ที่เท้า. ที่ชื่อว่า **โคณกะ** ได้แก่ ผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่ที่มีขนยาว. เล่ากันว่า ขนของผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่นั้น (ยาว) เกิน ๔ นิ้ว. ที่ชื่อว่า **จิตติกา** ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรัตนะ. ที่ชื่อว่า **ปฏิกกา** ได้แก่ เครื่องลาดสีขาว ทำจากขนแกะ. ที่ชื่อว่า **ปฏฐิกกา** ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะมีดอกหนา ซึ่งเรียกว่า แผ่นมะขามป้อม บ้าง. ที่ชื่อว่า **ตุลิกกา** ได้แก่ เครื่องลาดทำจากสำลี ซึ่งยัดเต็มด้วยสำลีชนิดใดชนิดหนึ่งในสำลี ๓ ชนิด. ที่ชื่อว่า **วิกติกา** ได้แก่เครื่องลาดขนแกะซึ่งวิจิตรด้วยรูปราชสีห์ และเสื่อโคร่ง เป็นต้น. ที่ชื่อว่า **อุทฺทโลมิ** ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะที่มีชายทั้งสองข้าง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เครื่องลาดขนแกะที่มีดอกงูขึ้นข้างเดียว. ที่ชื่อว่า **เอกัณตโลมิ** ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะที่มีชายข้างเดียว. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เครื่อง-

ลาดขนแกะที่มีดอกนูนขึ้นทั้งสองข้าง. ที่ชื่อว่า กัฏฐิสสะ ได้แก่ เครื่องลาด ทำจากไหม เย็บติดด้วยรัตนะ. ที่ชื่อว่า โกเสยยะ ได้แก่ เครื่องลาดคทำจาก เส้นไหม เย็บติดด้วยรัตนะเหมือนกัน. ที่ชื่อว่า กุตตะกะ ได้แก่ เครื่องลาด ขนแกะขนาด ที่นางระบำ ๑๖ นางใช้ยื่นร้ายรำได้. ที่ชื่อว่า เครื่องลาดข้าง เป็นต้น ได้แก่ เครื่องลาดที่ลาดบนหลังข้าง เป็นต้น และเครื่องลาดที่ทำแสดง เป็นรูปข้าง เป็นต้น. ที่ชื่อว่า อหิณฺปิเวณิ ได้แก่ เครื่องลาดที่เอาหนังเสือ ความมาเย็บทำโดยขนาดเท่าเดียว. บทที่เหลือมีความหมายดังกล่าวแล้วในตอน ดั้นนั่นเอง.

บทว่า นิคามลลภี แปลว่า (พระสมณโคดมผู้เจริญ) มีปกติได้ ตามปรารถนา คือ มีปกติได้ที่นอนสูงและใหญ่ตามที่ต้องการ ๆ. บทว่า อภิจจลลภี แปลว่า มีปกติได้โดยไม่ยาก. บทว่า อภิสลลภี แปลว่า มีปกติได้ที่นอนอันไพบุลย์ คือ มีปกติได้ที่นอนใหญ่ พราหมณ์วัจฉโคตร กล่าวหมายเอาว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เห็นจะได้ที่นอนที่โอฬารทีเดียว. เล่ากันว่า พราหมณ์นี้ตระหนักในการนอน (ชอบนอน). เขาเห็นว่า อินทริย์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าส่องไสเป็นต้นสำคัญอยู่ว่า พระสมณโคดมนี้ นั่งและ นอนบนที่นอนสูง และที่นอนใหญ่เห็นปานนี้เป็นแน่แท้ ด้วยเหตุนี้ อินทริย์ ทั้งหลายของท่านจึงส่องไส ผิวพรรณจึงบริสุทธ์ผุดผ่อง จึงได้กล่าวสรรเสริญ คุณของเสนาสนะนี้.

ในบทว่า ลพฺฐา จ ปน น กปฺปนฺติ นี้ มีอธิบายว่า เพราะพระบาลีว่า เครื่องลาดบางอย่างใช้ได้ อธิบายว่า เครื่องลาดแกมไหมล้วน จะปูลาดแม้บนเตียงก็ใช้ได้ เครื่องลาดทำด้วยผ้าขนสัตว์ เป็นต้น จะปูลาดโดย ใช้เป็นเครื่องปูพื้นก็ใช้ได้ จะตัดเท้าของอาสนิก (แล้วนั่ง) ก็ได้ จะทำลาย รูปสัตว์ร้ายของแทน (แล้วนั่ง) ก็ได้ จะถืออาสนะขัณฑ์นุ่เอามาทำเป็นหมอน

ก็ได้ ดังนี้ เครื่องลาดแม่เหล่านี้จึงควรโดยวิธีเดียวกัน แต่เพราะอาศัยสิ่งที่เป็นอกัปปิยะ เครื่องลาดทั้งหมดนั้นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าไม่สมควร. บทว่า **วณฺหุตฺเตยว ปจารยามิ** ความว่า เราตลาตเข้าไปสู่ป่าทีเดียว. บทว่า **ยเทว** คือ ยานีเขว (แปลว่า เหล่าใด). บทว่า **ปลฺลงฺกํ อากฺขิตฺวา** คือนั่งให้อาสนะติดกับขาอ่อนชิดกันไปโดยชอบ. บทว่า **อุหฺมฺ กายํ ปณฺชาย** คือ ทั้งกายให้ตรง ให้กระดูกสันหลัง ๑๘ ข้อ เอาปลายจรดปลายกัน. บทว่า **ปริมุขํ สติ อุปฺภุจฺเปตฺวา** ความว่า ตั้งสติมุ่งตรงต่อพระกัมมัฏฐาน หรือทำการกำหนดและการนำออก (จากทุกข์) ให้ปรากฏชัด. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า ศัพท์ว่า **ปริ** มีความหมายว่า กำหนด ศัพท์ว่า **มุข** มีความหมายว่า นำออก ศัพท์ว่า **สติ** มีความหมายว่า ตั้งมั่น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตั้งสติไว้เฉพาะหน้า. บทว่า **อุปสมฺปชฺช วิหฺรามิ** ความว่า เราตลาตได้ คือ ทำให้ประจักษ์อยู่.

พระพุทธเจ้าเข้ามานเดินจงกรม

บทว่า **เอวมฺภฺโต** ความว่า (เราตลาต) เป็นผู้พร้อมด้วยมานใดมานหนึ่งในบรรดามานมีปฐมมานเป็นต้นอย่างนี้. บทว่า **ทิวฺโพเม เอโส ตสฺมึ สมเย จงฺกโม โหติ** ความว่า ก็การจงกรมของเรา ตลาตผู้เข้ารูปมาน ๔ เดินจงกรมอยู่ ชื่อว่าเป็นการจงกรมทิพย์ แม้เมื่อเราตลาตออกจากสมาบัติเดินจงกรม การจงกรม (นั้น) ชื่อว่า เป็นการจงกรมทิพย์เหมือนกัน. แม้ในอิริยาบถทั้งหลายมีการยืนเป็นต้น ก็มีนัยนี้แล. ในการอยู่ ๒ อย่างนอกนี้ก็เหมือนกัน. บทว่า **โส เอว ปชานามิ ราโค เม ปหิโน** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงราคะที่ละได้แล้ว

ด้วยอรหัตมรรค ฌ มหาโพธิบัลลังก์นั่นเอง จึงตรัสว่า โส เอว ปชานามิ
ราโค เม ปหิโน ดังนี้. แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัย นี้แล. อนึ่ง ถ้ามว่า
ด้วยบทนี้เป็นอันตรัสถึงอะไร (ตอบว่า) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงการพิจารณา
(ปัจจุเวกขณญาณ). พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงผลสมาบัติด้วยการพิจารณา
แท้จริง อิริยาบถมีการจงกรมเป็นต้น ของพระอริยะผู้เข้าผลสมาบัติก็ดี ผู้ออก
จากสมาบัติก็ดี ชื่อว่า เป็นการจงกรมของพระอริยะเป็นต้น. บทที่เหลือ
ในสูตรนี้ ง่ายทั้งหมดแล.

จบอรรถกถาเวนาคสูตรที่ ๓

๔. สรรกสูตร

ว่าด้วยอฐานะ ๓ อย่าง

[๕๐๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ
ใกล้กรุงราชคฤห์ สมัยนั้นปริพาชกชื่อสรณะ เป็นผู้เลียงไปจากพระธรรม-
วินัยนี้ไม่นาน เขากล่าววาจาอย่างนี้ในประชุมชนในกรุงราชคฤห์ว่า ธรรม
ของพวกสมณสักขบุตร เรารู้ทั่วแล้วละ ก็เพราะเรารู้ทั่วธรรมของพวก
สมณสักขบุตร เราจึงเลียงมาเสียดจกธรรมวินัยนี้

ครั้งนั้น ภิกษุมากรูปเวลาเข้าครองสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าสู่
กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต ภิกษุเหล่านั้นได้ยินสรภปริพาชกกล่าววาจา
อย่างนี้ในประชุมชนในกรุงราชคฤห์ว่า ธรรมของพวกสมณสักขบุตร เรา
รู้ทั่วแล้วละ ก็เพราะเรารู้ทั่วธรรมของพวกสมณสักขบุตร เราจึงเลียงมา
เสียดจกธรรมวินัยนี้ ภิกษุเหล่านั้น ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในกรุง

ราชคฤห์แล้ว ภายหลังอาหารกลับจากบิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปถึงแล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ
ที่ควรส่วนหนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วกราบทูลพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปริพาชกชื่อสรงกะ เลียงไปจาก
พระธรรมวินัยนี้ไม่นาน เขากล่าววาจาอย่างนี้ในประชุมชนในกรุงราชคฤห์ว่า
ธรรมของพวกสมณสักขบุตร ฯลฯ จากธรรมวินัยนี้เป็นอย่างนี้ สาธุ ขอ
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระกรุณาโปรดเสด็จไปอารามปริพาชกแทบฝั่งแม่น้ำ
สัปปินีที่สรงปริพาชกอยู่เถิด

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับด้วยคุษณิภาพ ครั้นเวลาเย็น เสด็จ
ออกจากที่เร้นไปอารามปริพาชกแทบฝั่งแม่น้ำสัปปินี ที่สรงปริพาชกอยู่ ครั้น
ถึงแล้วประทับบนอาสนะที่เขาจัดไว้แล้ว ครั้นประทับแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสถามสรงปริพาชกว่า สรงกะ ได้ยินว่า ท่านกล่าวอย่างนี้จริงหรือว่า
ธรรมของพวกสมณสักขบุตร ฯลฯ จากธรรมวินัยนี้เป็นอย่างนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามอย่างนี้แล้ว สรงปริพาชกนิ่งเสีย

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามสรงปริพาชกครั้งที่ ๒ ว่า พุทธเกิดสรงกะ
ธรรมของสมณสักขบุตร ท่านรู้ทั่วว่าอย่างไร? ถ้าคำของท่านจักไม่บริบูรณ์
เราจักช่วยให้บริบูรณ์ แต่ถ้าคำของท่านจักบริบูรณ์ไซ้เราก็จักอนุโมทนา

แม้ครั้งที่ ๒ สรงปริพาชกก็คั่งนิ่งอยู่

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม...เป็นครั้งที่ ๓ ว่า สรงกะ ธรรมของ
สมณสักขบุตร เราบัญญัติเอง พุทธเกิด สรงกะ ธรรมของสมณสักขบุตร
ท่านรู้ทั่วว่าอย่างไร ถ้าคำของท่านจักไม่บริบูรณ์ เราจักช่วยให้บริบูรณ์ แต่
ถ้าคำของท่านจักบริบูรณ์ไซ้เราก็จักอนุโมทนา

แม้ครั้งที่ ๓ สรรพปริพาชกก็คองนิง

ที่นี้ ปริพาชกทั้งหลายกล่าวกะสรรพปริพาชกว่า อาวุโสสรณะ ท่านจะพึงขอร้องข้อใดกะพระสมณโคดม พระสมณโคดมก็ยอมให้ข้อนั้นแก่ท่าน พุคเถิด อาวุโสสรณะ ธรรมของพวกสมณสักยบุตร ท่านรู้ทั่วว่าอย่างไร ถ้าคำของท่านจักไม่บริบูรณ์ พระสมณโคดมจักช่วยให้บริบูรณ์ แต่ถ้าคำของท่านจักบริบูรณ์ไซ้ พระสมณโคดมก็จักอนุโมทนา

เมื่อปริพาชกทั้งหลายกล่าวอย่างนี้แล้ว สรรพปริพาชกนิงอันหมดสง่า คอตกกัมหน้าชบเซาไม่มีปฏิภาณ นิงอยู่

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแจ้งว่า สรรพปริพาชกนิงอันหมดสง่า คอตกกัมหน้าชบเซาไม่มีปฏิภาณแล้ว จึงตรัสกะปริพาชกเหล่านั้นว่า ปริพาชกทั้งหลาย ผู้ใดจะพึงว่าเราว่า ท่านปฎิญาณว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ แต่ธรรมเหล่านี้ท่านยังมีได้ตรัสรู้แล้ว ดังนี้ เราจะพึงชักใช้ไล่เลียงผู้นั้นในข้อนั้นอย่างดี ผู้นั้นแลถูกเราชักใช้ไล่เลียงอย่างดีเข้า ย่อมเป็นไปไม่ได้ ไม่มีทางเลยที่เขาจะไม่ตกอยู่ในฐานะ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ จะต้องพุดกลบเกลื่อนหรือออกนอกเรื่องนอกทางไปบ้าง จะต้องแสดงความขุ่นเคือง ความโกรธเค้น ความน้อยใจให้ปรากฏบ้าง จะต้องนิงอันหมดสง่า คอตกกัมหน้าชบเซาไม่มีปฏิภาณเหมือนอย่างสรรพปริพาชกบ้าง

ปริพาชกทั้งหลาย ผู้ใดจะพึงว่าเราว่า ท่านปฎิญาณว่าเป็นชินาสพ แต่อาสวะเหล่านั้นของท่านยังไม่สิ้นแล้ว ดังนี้ เราจะพึงชักใช้ไล่เลียงผู้นั้นในข้อนั้นอย่างดี ฯลฯ เหมือนอย่างสรรพปริพาชกบ้าง

ปริพาชกทั้งหลาย ผู้ใดจะพึงว่าเราว่า ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้นไม่เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งบุคคลผู้ทำตาม ดังนี้ เราจะพึงชักใช้ไล่เลียงผู้นั้นในข้อนั้นอย่างดี ฯลฯ เหมือนอย่างสรรพปริพาชกบ้าง

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงเปล่งพระสิงหนาท ๓ วาระแล้ว เสด็จ
กลับไปทางอากาศ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปแล้วไม่ช้า ปริพาชกเหล่านั้นก็รุมกัน
ถากถางสรรภปริพาชกว่า แน่ะอาวุโสสโรคะ สุนัขจิ้งจอกแก่ในป่าใหญ่ทะยานใจ
ว่าจกร้องให้เหมือนเสียงราชสีห์ ก็ร้องเป็นเสียงสุนัขจิ้งจอกนั่นแหละ ร้องเป็น
เสียงสุนัขป่าอยู่นั่นเองฉันใด ท่านก็ฉันนั้นแหละ อาวุโสสโรคะ ถับหลังพระ-
สมณโคดมคุดว่า ข้าจักบันลือสิงหนาท ก็...เสียงสุนัขจิ้งจอกนั่นแหละ...
เสียงสุนัขป่านั้นเอง ไก่ตัวเมียกระหิมใจว่า จักขันให้เหมือนเสียงไก่ตัวผู้
ก็...เสียงไก่ตัวเมียอยู่นั่นฉันใด ท่านก็ฉันนั้นแหละ อาวุโสสโรคะ ถับหลัง
พระสมณโคดมคุดว่า ข้าจักขัน ก็กะตักนั่นเอง โค ในโรงว่าง ย่อมสำคัญว่า
เสียง ติก ฉันใด ท่านก็ฉันนั้นแหละ. อาวุโสสโรคะ ถับหลังพระสมณโคดม
ก็สำคัญว่าเสียง (ของตัว) ติก. ครั้งนั้นแล ปริพาชกเหล่านั้นต่างช่วยกันเอา
ปฏึก คือวาจาที่มแทงสรรภปริพาชกรอบข้าง.

จบสภกสูตรที่ ๔

อรรถกถาสภกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสภกสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ราชคเห ได้แก่ ในพระนครอันมีชื่ออย่างนี้. บทว่า คิษณุกฺกุ
ปพฺพเต ความว่า ภูเขานั้นมียอดเหมือนนกกะรัง อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
คิษณุกฺกุ เพราะนกกะรังอยู่บนยอดของภูเขานั้น. ฉ ภูเขาคิษณุกฺกุนั้น. ด้วย

บทว่า **คิษฌณฺฏ** นี้ ท่านแสดงถึงที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงประทับอยู่ โดยเอากรุงราชคฤห์เป็นโคจรคาม. อธิบายว่า เขาสร้างวิหารถวายพระตถาคตเจ้าบนภูเขาคิษฌณฺฏ. ฉะนั้น คำว่า **คิษฌณฺฏวิหาร** จึงเป็นชื่อของวิหารนั้น. ในสมัยนั้น ปริพาชกชื่อว่า สรณะ นี้ อยู่ ณ ที่นั้น ฉะนั้นแล.

บทว่า **สรโถ นาม ปริพฺพาชโก อจิรปุกฺกนฺโต โหติ** ความว่า ปริพาชกผู้มีชื่ออย่างนี้ว่า สรณะ บวชแล้วในศาสนานี้ ไม่นานก็เลี้ยงออกไป. อธิบายว่า ไม่นานก็สึก.

แท้จริง เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก เหล่าเดียรฉัตรพากันเสื่อมลาภ สักการะ. ลาภสักการะมากมายเกิดขึ้นแก่พระรัตนตรัย ดังเช่นที่พระธรรมสังคากาจารย์เจ้ากล่าวไว้ว่า ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้อันชนทั้งหลาย สักการะ เคารพบนอบ บูชายำเกรงแล้ว เป็นผู้ได้รับบริวาร คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช ส่วนอัญญเดียรฉัตรทั้งหลาย (และ) ปริพาชกทั้งหลาย ไม่มีผู้สักการะ เคารพ นับถือ บูชา และยำเกรงไม่ได้ รับบริวาร คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช ดังนี้

อัญญเดียรฉัตร ประมาณ ๕๐๐ เหล่านั้น ผู้เสื่อมลาภและสักการะอย่างนี้ นัดประชุมในอารามของปริพาชกแห่งหนึ่ง หรือกันว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จำเดิมแต่เวลาที่พระสมณโคดมอุบัติขึ้นแล้ว พวกเรากลายเป็นผู้เสื่อมจากลาภสักการะ ท่านทั้งหลายจงใคร่ครวญหาโทษของพระสมณโคดม และสาวกของพระสมณโคดมสักข้อหนึ่ง กระจายโทษออกไป ดิเตยณคำสอน

ของพระสมณโคดมนั้น แล้วจักยังลาภสักการะให้เกิดขึ้น แก่พวกเราทั้งหลาย อัญญเดียรถีย์เหล่านั้น เมื่อตรวจดูโทษ ได้พูดกันว่า พวกเราไม่สามารถจะมองเห็นโทษของพระสมณโคดม ในที่ ๔ สถาน คือในทวาร ๓ และอาชีวะ ๑ ได้ ท่านทั้งหลายจงละฐานะทั้ง ๔ ไว้ก่อน แล้วตรวจดูในฐานะอื่น. ลำดับนั้น ในระหว่างพวกเดียรถีย์เหล่านั้น เดียรถีย์คนหนึ่งกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นอุบายอย่างอื่น ก็แต่ว่า สมณะเหล่านี้ ลงประชุมกันทุกกึ่งเดือน ปิดประตูหน้าต่าง ไม่ให้แม้แต่สามเณรเข้าไป ถึงอุปัฏฐากผู้ใกล้ชิด ก็ไม่เห็น สมณะเหล่านี้ ร่ายมายามนต์ที่ทำให้คนหลงไหล แล้วทำให้คนกลับใจ เข้าเป็นพวก. ถ้าเราทั้งหลาย จักสามารถนำเอามายามนต์ที่ทำให้คนหลงไหล นั้นมาได้ด้วยอุบายนี้ ลาภสักการะอันโอฬาร จักมีแก่พวกเรา. เดียรถีย์แม่ อีกคนหนึ่ง ได้ลุกขึ้นกล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน. เดียรถีย์ทั้งหมด ได้มีวาตะ เป็นอย่างเดียวกัน. ต่อแต่นั้น เดียรถีย์ทั้งหมดพูดว่า ผู้ใดจักสามารถนำ มายามนต์นั้นมาได้ พวกเราจักแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้า ในลัทธิตของพวกเราทั้งหลาย.

ลำดับนั้น พวกเดียรถีย์ถามกันตั้งแต่คนสุดท้ายขึ้นไปว่า ท่านสามารถ ไหม? ท่านสามารถไหม? เมื่อส่วนมากตอบว่า ผมไม่สามารถ ผมไม่สามารถ จึงพากันถามสรรภปริพาชกว่า อาจารย์ครับ ท่านอาจารย์จักสามารถ ไหม? เขาตอบว่า การนำมายามนต์นี้ไม่ใช่เรื่องหนักหนา ถ้าพวกท่าน จักยืนยันทอดถ้อยคำของตน แต่งตั้งเราเป็นหัวหน้า พวกเดียรถีย์กล่าวว่า อย่าหนักใจเลยท่านอาจารย์ ท่านจงนำมายามนต์มาเถิด ท่านทำสำเร็จแล้ว พวกผมแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าแน่. เขาพูดว่า ผู้จะนำมายามนต์นั้นมาได้ ไม่

ไว้จะสามารถนำมาได้โดยการขโมย หรือปล้นเอา แต่ต้องทำเป็นพวกเดียวกับสาวกของพระสมณโคดม. คือต้องไหว้สาวกของพระสมณโคดม ทำวัตรปฏิบัติฉันอาหารในบาตรของสาวกแห่งพระสมณโคดมเหล่านั้น จึงจะสามารถนำมาได้

กิริยาของคนเช่นนี้นั้น พวกท่านพอใจหรือ เดียรถีย์ทั้งหลายตอบว่า ท่านจงทำอย่างใดอย่างหนึ่ง นำมามอบให้พวกเรา. สรภปริพาชกได้ให้สัญญาแก่ปริพาชกทั้งหลายว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายเห็นผมแล้ว ต้องทำเป็นเหมือนไม่เห็น แล้วในวันที่สองจึงลุกขึ้นแต่เช้า เข้าไปยังมหาวิหาร ชื่อว่า กิษฌกุฎ กราบทำภิกษุทั้งหลาย ที่ตนเห็นแล้ว ๆ ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ภิกษุทั้งหลายพูดกันว่า เดียรถีย์เหล่านี้ กระด้าง หยาบคาย แต่ชะรอยเดียรถีย์คนนี้ จักเป็นผู้มีศรัทธา มีความเลื่อมใสแล้ว. เขากล่าวว่า ท่านเจ้าข้า ท่านทั้งหลายบวชแล้วในสำนักที่เหมาะสมทีเดียว เพราะรู้ (ดี) แล้ว ส่วนผมไม่ได้ใคร่บวช เมื่อเล่นไปผิดทำ จึงเที่ยวไปผิดในทิศทาง ที่ไม่ได้นำสัตว์ออกจากทุกข์. ก็ครั้งเขากล่าวอย่างนี้แล้ว ไหว้ภิกษุทุกรูปที่ตนเห็นแล้ว ๆ เตรียมน้ำสำหรับอาบเป็นต้นไว้ ทำให้ชำระพื้นให้เป็นกับปียะ ล้างเท้า ทาน้ำมันให้ไต่กัฏฐที่เหลือแล้วบริโภค.

พระมหาเถระรูปหนึ่ง เห็นเขาอยู่โดยทำนองนี้ จึงพูดว่า ท่านมีศรัทธาเลื่อมใสแล้ว จะไม่บวชหรือ เขาตอบว่า ท่านผู้เจริญใครจักให้ผมบวช เพราะพวกผมประพฤติดนเป็นข้าศึกต่อพระคุณท่านทั้งหลายมาตลอดกาลนาน. พระเถระกล่าวว่า ถ้าท่านประสงค์จะบวช เราก็จะบวชให้ แล้วให้เขาบรรพชา. นับแต่บวชที่บวชแล้ว เขาได้ทำวัตรปฏิบัติเป็นนิตย์ พระเถระพอใจในวัตรปฏิบัติของเขา ไม่นานก็ให้เขาอุปสมบท. ในวันอุปสมบทท่านเข้าไปในโรงอุโบสถ พร้อมด้วยภิกษุทั้งหลาย เห็นภิกษุทั้งหลายยกย่องพระปาฏิโมกข์ด้วยอุตสาหะมาก จึงคิดว่า ภิกษุเหล่านี้ ร่ายมายามนต์ที่ทำให้คน

หลงไหล แล้วทำให้กลับใจเข้าเป็นพวก. อีก ๒-๓ วัน เท่านั้น เราก็จักสวดได้ เธอไปสู่วิเวกไหว้พระอุปัชฌาย์แล้วเรียนถามว่า ท่านขอรับ ธรรมนี้ชื่ออะไร? พระอุปัชฌาย์ตอบว่า ชื่อว่า ปาฏิโมกข์. ท่านขอรับ ปาฏิโมกข์นี้เป็นธรรมอันสูงสุดหรือ? ถูกแล้วคุณ สิกขานี้จะทรงไว้ได้ ซึ่งศาสนธรรมทั้งหมด.

ท่านขอรับ ถ้าสิกขาธรรมนี้ เป็นธรรมสูงสุดแล้วไซ้ร้ ผมจะเรียนเอาสิกขาธรรมนี้แหละเสียก่อน. พระเถระรับคำว่า เรียนเถิดคุณ เธอกำลังเรียนอยู่ พบปริพาชกทั้งหลาย ถูกเขาถามว่า เป็นอย่างไรอาจารย์ จึงบอกว่า พวกท่านอย่าคิดอะไรเลย อีก ๒-๓ วัน ผมจักนำไปให้. ไม่ช้าก็เรียนจนจบแล้วพูดกับอุปัชฌาย์ว่า มีเพียงเท่านั้นหรือขอรับ หรือแม้อย่างอื่นก็ยังมี. พระเถระตอบว่า มีเท่านั้นเท่านั้นแหละคุณ. ในวันรุ่งขึ้น เธอมุ่งห่มตามปกติ ถือบาตรตามทำนองที่เคยถือ แล้วออกจากอาราม ชื่อว่า คิชฌกูฏ ไปยังอารามของปริพาชก ปริพาชกทั้งหลายเห็นเธอแล้ว พากันห้อมล้อมเธอ ถามว่า เป็นอย่างไรท่านอาจารย์ ชะรอยจะไม่สามารถนำเอามายามนต์ที่ทำให้คนหลงไหลมาได้กระมัง? เธอตอบว่า อย่าหนักใจเลยอาวุโสทั้งหลาย มายามนต์ที่ทำให้คนหลงไหลเรานำมาได้แล้ว ตั้งแต่นี้ไป เราทั้งหลายจักมีลาภสักการะมาก ท่านทั้งหลายจงสมัคศรสมานสามัคคีกัน อย่าทะเลาะวิวาทกัน ปริพาชกทั้งหลายกล่าวว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ถ้าท่านเรียนได้มาแล้ว ก็จงบอกมายามนต์ที่ทำให้คนหลงไหลนั้นแก่พวกผมบ้าง. เธอสวดปาฏิโมกข์เริ่มแต่ต้น (จนจบ). ลำดับนั้น ปริพาชกทั้งหมดเหล่านั้น พูดยกกันว่า มาเถิดท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราจะเข้าไปในพระนคร กล่าวโทษของพระสมณโคดม. เมื่อประตูเมืองยังไม่ทันเปิด พากันไปใกล้ประตู เข้าไปก่อนใคร ๆ ทั้งหมดทางประตูที่เปิดแล้ว. คำว่า สรโถ นาม ปริพุพชาโถ อจิริปกกนุโต โหติ (ปริพาชก

ชื่อว่า สรรกะ หลีกไปแล้วไม่นาน) ดังนี้ ท่านกล่าวหมายถึงปริพาชกนั้น ผู้หลบหลีกไปด้วยทั้งเพศของตน อย่างนี้.

ก็ในวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาอย่างรุ่ง ได้ทรงเห็นเหตุนี้ว่า วันนี้ สรรกปริพาชกจักเที่ยวไปในพระนคร แล้วทำประกาศนียกรรม (ประกาศเป่าร้อง) เมื่อเชอกล่าวคำดำหนิพระรัตนตรัย ชื่อว่า โปรยยาพิชลง แล้วไปสู่อารามแห่งปริพาชก ถึงเรตถาคตก็จักไป ณ ที่นั้น เหมือนกัน บริษัทแม่ทั้ง ๔ จักประชุมกันในอารามของปริพาชกนั้นแล ในสมาคมนั้นจักมีคน ๘๔,๐๐๐ ได้ดื่มน้ำอมฤต. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระดำริว่า สรรกปริพาชกจะมีโอกาส จงประกาศโทษตามชอบใจ แล้ว ตรัสเรียกพระอานันทเถระมา รับสั่งว่า อานันท เธอจงไปบอกภิกษุสงฆ์ใน มหาวิหาร ๑๘ แห่ง ให้ไปบิณฑบาตพร้อมกับเรตถาคต. พระเถระได้ปฏิบัติ ดังนั้นแล้ว. ภิกษุทั้งหลายต่างถือบาตรจีวร ห้อมล้อมพระตถาคตแล้วเที่ยว. พระศาสดาทรงพากิษุสงฆ์ไปบิณฑบาต ที่บ้านใกล้ประตูพระนคร ฝ่ายสรรก ปริพาชกก็เข้าไปสู่พระนคร พร้อมด้วยปริพาชกทั้งหลาย ครั้นถึงท่ามกลาง หมู่บริษัท ประตูพระราชวัง ประตูบ้านอำมาตย์ และที่ถนน ๔ แยกเป็นต้น ได้ประกาศว่า ธรรมของพวกสมณสาकยบุตรทั้งหลาย เรารู้หมดแล้ว ดังนี้ เป็นต้น ในที่นั้น ๆ. คำมีอาทิว่า โส ราชคเห ปริสตี เอว วาจ ภาสตี (สรรกปริพาชกนั้น กล่าวคำอย่างนี้ ในบริษัท ในกรุงราชคฤห์) นี้ ท่านกล่าว หมายถึง การกล่าวโทษนั้น. บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า อญญาโต สรรกปริพาชกแสดงว่า (ธรรมของพวกสมณสาकยบุตร) เรารู้แล้ว คือเข้าใจ แล้ว ได้แก่เรียนให้แจ่มแจ้งแล้ว. บทว่า อญญาเย แปลว่า รู้แล้ว. บทว่า อปกุณโต ได้แก่หลีกไป ทั้งๆ ที่ยังทรงเพศนั้นแหละ. สรรกปริพาชกนั้น

เมื่อจะแสดงความนี้ จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ก็ถ้าหากศาสนาของพระสมณโคดมจักมีสาระอะไรอยู่บ้างแล้วไซ้ร้ เราก็จะไม่หลีกออกไป แต่ศาสนาของพระสมณโคดมนี้ไร้สาระ ไม่มีแก่นสาร สมณะทั้งหลายร้ายมายามนั้ที่ ทำให้คนหลงไหล จึงลวงชาวโลกอยู่ได้.

บทว่า **อลโฆ สพฺพหุลา ภิกฺขุ** ความว่า ครั้งนั้นเมื่อปริพาชกนั้นกล่าวอยู่อย่างนี้ ภิกษุฝ่ายอรัญญวาสี ๕๐๐ รูป ไม่รู้ว่าพระศาสดาเสด็จไปบิณฑบาต ณ ที่ชื้อนั้น จึงเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห้ ในเวลาภิกษาจาร คำว่า **อลโฆ สพฺพหุลา ภิกฺขุ** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงภิกษุเหล่านั้น. บทว่า **อลุโธ** แปลว่า ได้ยินแล้ว. บทว่า **เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ** ความว่า เข้าไปด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักกราบทูลเรื่องนี้ แต่พระทศพล บทว่า **สิปปินิยา ตีร** ได้แก่ฝั่งแม่น้ำที่มีชื้ออย่างนี้ว่า สิปปินิกา.

บทว่า **อิธิวเสถิ ภควา ตฺถุหิภาเวน** มีอรรถาธิบายว่า ทรงไว้ซึ่งขันติในภายใน ทรงรับรู้ไว้ด้วยจิตอย่างเดียว โดยไม่ทรงไหวงศ์คือกายและองค์คือวาจา. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงรับทราบ (โดยคุณนิภาพ) อย่างนี้แล้ว ทรงพระดำริต่อไปว่า วันนี้ เราตถาคตเมื่อจะไปหักล้างวาทะของสรภปริพาชกควรจะไปเพียงผู้เดียว หรือมีภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมไปด้วย. ลำดับนั้น พระองค์ทรงตกลงพระทัยดังนี้ว่า ถ้าเราจักมีภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมไป มหาชนจักคิดอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมเมื่อจะเข้าไปสู่ที่ไ้ว้วาทะ ก็ต้องยกพวกไป ใช้พลังของบริษัท หักล้างวาทะที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ยอมให้ฝ่ายตรงข้ามโง่หัวขึ้นได้เลย ก็เมื่อวาทะเกิดขึ้นแก่เราแล้ว ก็คือการไ้ว้วาทะ โดยพาผู้อื่นไปด้วย จะไม่มีแก่เราเลย เราผู้เดียวนี้แหละจะไปหักล้างวาทะนั้น. และการที่เราเป็นพระพุทฺธเจ้าหักล้างวาทะที่เกิดขึ้นแก่คนในปัจจุบันนี้ ไม่เป็นของอัศจรรย์ เพราะ

๑. ปาฐะว่า **ลาภิ ขาพนฺติ จบฺบพมาเปเน โลกิ ขาพนฺติ.**

ในเวลาที่เราบำเพ็ญพุทธจริยา ผู้อื่นที่จะสามารถนำพาธุระแทนเรา แม้เมื่อเกิด
ในอเหตุกปฏิสนธิ ไม่เคยมีแล้ว. ก็เพื่อจะยังความซื่อนี้ให้ชัดเจน ควรนำ
กัณหาชคค (มาแสดงประกอบ) ด้วยดังนี้

เมื่อใด มีงานหนัก เมื่อใด การเดิน

ทางลำบาก เมื่อนั้น เจ้าของก็จะเทียมโค

ชื่อกัณหา โลกัณหะนั้น จะต้องนำธุระ

นั้นไปโดยแท้.

เรื่องโลกาพกะ

เล่ากันมาว่า ในอดีตสมัย พ่อค้าเกวียนผู้หนึ่ง พานักอยู่ในเรือนของ
หญิงแก่คนหนึ่ง. ครั้งนั้นแม่โคนมตัวหนึ่งของเขาได้ตกลูกในเวลากลางคืน.
มันตกลูกเป็นโคผู้ตัวหนึ่ง. จำเดิมแต่หญิงแก่เห็นลูกโคแล้ว เกิดความเสียด
อย่างล้น. ในวันรุ่งขึ้น บุตรของพ่อค้าเกวียนกล่าวว่า ท่านจงรับค่าเช่าบ้าน
ของท่าน. หญิงแก่ พูกว่า เราไม่ต้องการสิ่งแลกเปลี่ยนอย่างอื่น ท่านจงให้
ลูกวัวตัวนี้ แก่เราเถิด. บุตรพ่อค้าเกวียนกล่าวว่า ท่านจงรับมันไว้เถิด แม่.
หญิงแก่รับลูกโคนั้นไว้แล้ว ให้ดื่มนม ให้ข้าวยาสุ ภัตและหญ้าเป็นต้น
เลี้ยงดูแล้ว. มันเจริญเติบโตขึ้น มีรูปร่างอ้วนพี สมบูรณ์ด้วยกำลังและความเพียร
ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ มีชื่อว่า กภาพกะ. ครั้นต่อมาเมื่อพ่อค้าเกวียนคนหนึ่ง
เดินทางมาพร้อมด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม ล้อเกวียนติดหล่มอยู่ในที่น้ำเซาะ.
เขาพยายามเทียมวัว ๑๐ ตัว บ้าง ๒๐ ตัวบ้าง ก็ไม่สามารถจะหลุดเกวียนขึ้น
(จากหล่ม) ได้ จึงเข้าไปหาโลกาพกะ กล่าวว่า พ่อมหาจำเริญ เราจักให้
รางวัลแก่เจ้า ขอให้เจ้าช่วยยกเกวียนของเราขึ้นด้วยเถิด ก็ครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว
ก็พาโลกาพกะนั้นไป คิดว่า โคอื่นจะสามารถลากแยกไป พร้อมกับเกวียนนี้

ไม่มี จึงผูกเชือกเข้าที่แอกเกวียน แล้วเทียมโคกาพะนั้นแต่เพียงตัวเดียว โคกาพะลากเกวียนนั้นขึ้นไปจอดไว้บนบก. นำเกวียนทั้ง ๕๐๐ เล่มขึ้นไปได้ โดยทำนองนี้แหละ. มันนำเกวียนเล่มสุดท้ายขึ้นไปได้แล้ว (พอเขาปลดออกจาก แอก) ก็ยกศีรษะขึ้นแสดงอาการเมื่อยล้า. พ่อค้าเกวียนคิดว่า โคกาพะนั้น เมื่อจุดเกวียนมีประมาณเท่านี้ ขึ้นได้ไม่เคยทำอย่างนี้ ชะรอยมันจะทวงค่าจ้าง ดังนี้แล้ว จึงหยิบกหาปณะเท่าจำนวนเกวียน ผูกห่อเงิน ๕๐๐ กหาปณะไว้ ที่คอของมัน. มันไม่ยอมให้ผู้อื่นเข้าใกล้ตัวมัน เดินตรงไปยังบ้านที่เดียว. หงูเงี้ยวเห็นแล้ว ก็แก้ออก รู้ว่าเป็นกหาปณะ จึงพูดว่า ลูกเอ๊ย เหตุไฉน เจ้าจึงทำอย่างนี้ เจ้าอย่าเข้าใจว่า แม่นี่จักดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยทรัพย์ที่เราทำงาน แล้วนำมามอบให้ ดังนี้แล้ว ให้โคอาบน้ำด้วยน้ำอุ่น ชโลมตัวด้วยน้ำมัน แล้วกล่าวสอนว่า ต่อนี้ไป เจ้าอย่าได้ทำอย่างนี้อีก. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระดำริว่า เพราะว่า ในเวลาที่เรำบำเพ็ญพุทธจริยา ผู้อื่นชื่อว่าสามารถ นำธุระแทนเราแม้ผู้บังเกิดแล้ว ในอเหตุกปฏิสนธิ ไม่เคยมีแล้วดังนี้ ทรง หมายถึงเรื่องที่เราเล่ามานี้แหละ จึงเสด็จไปตามลำพังพระองค์เดียว.

เพื่อจะแสดงเรื่องนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อโฆ ภควา**
สายณฺหสมยฺม ปฏิสลฺลนา วุฏฺฐิจิโต (ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จหลีกออกจากที่เรือน ในเวลาเย็นแล้ว) ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
ปฏิสลฺลนา ความว่า ทรงสำรวมจิตจากอารมณ์หยาบทั้งหลาย อธิบายว่า
ออกจากผลสมาบัติ. บทว่า **เตนุปลสงฺกมิ** ความว่า เมื่อปริพาชกทั้งหลาย
ทำประกาศนียกรรม ท้าวพระนคร แล้วออกจากพระนครไปประชุมกันที่อาราม
ของปริพาชก นั่งสนทนากันถึงสี่นาทีกถาอย่างนี้ว่า ปริพาชกทั้งหลายถามว่า
ท่านสรณะ ถ้าพระสมณโคดมจักเสด็จมาแล้วไซ้ ท่านจักทำอย่างไร สรภ-

ปริพาชกตอบว่า (ข้าพเจ้าจะทำอย่างนี้คือ) เมื่อพระสมณโคดม บันลือ
สี่หนาทอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๒ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ
๒ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๔ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๔ อย่าง
ข้าพเจ้าจักบันลือ ๕ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๕ อย่าง ข้าพเจ้า
จักบันลือ ๑๐ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๑๐ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ
๒๐ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๒๐ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๓๐ อย่าง
เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๓๐ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๔๐ อย่าง เมื่อ
พระสมณโคดม บันลือ ๔๐ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๕๐ อย่าง เมื่อพระ-
สมณโคดม บันลือ ๕๐ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๑๐๐ อย่าง เมื่อพระสมณ-
โคดม บันลือ ๑๐๐ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๑,๐๐๐ อย่างดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จเข้าไปแล้ว.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเสด็จเข้าไป ทรงนุ่งผ้าสองชั้นที่เขาข้อม
ดีแล้ว ทรงห่มสุกตมหาจีวร ได้เสด็จเข้าไปลำพังพระองค์เดียวโดยท่ามกลาง
พระนคร เหมือนพระราชารู้ปราศจากพลนิกร เพราะทางไปอารามของปริ-
พาชก อยู่กลางพระนคร มีจฉาภิภูฏิกบุคคลทั้งหลาย เห็นแล้ว พากันตามไป
ด้วยคิดว่า ปริพาชกทั้งหลาย กระทำประกาศนียกรรม ระบุโทษของพระสมณ-
โคดม ชะรอยพระองค์จะเสด็จไป เพื่อให้ปริพาชกเหล่านั้น ยินยอมคล้อยตาม.
ฝ่ายพวกสัมมาภิภูฏิกบุคคล ก็พากันติดตามไปด้วยคิดว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทรงถือเอาบาตร และจีวรเสด็จไปลำพังพระองค์เดียวเท่านั้น (ชะรอย) วันนี้
จักมี มหาธรรมสงความ กับสรภปริพาชก แม้พวกเราทั้งหลาย ก็จักร่วมกัน
เป็นพยาน ในสมาคมนั้น. เมื่อมหาชนกำลังดูอยู่นั้นแหละ พระบรมศาสดา
เสด็จเข้าไปสู่อาราม ของปริพาชกแล้ว.

ปริพาชกทั้งหลาย เห็นพระฉัพพรรณรังสีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เป็นช่อ พวยพุ่งผ่านลำต้น คาคบ และกิ่งของต้นไม้ทั้งหลาย จึงพากัน

แห่งนคูด้วยคิดว่า ในวันนี้* ๆ ไม่เคยมีโอกาสเช่นนี้เลย นี้อะไรกันหนอ. สรรภปริพาชกฟังดังนั้นแล้ว ก็นั่งก้มหน้า ชบหัวลงระหว่างเขา. ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเสด็จเข้าไปยังอารามนั้นอย่างนี้แล้ว เสด็จประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูแล้ว. แท้จริง พระตถาคตทรงเป็นผู้ควรแก่อาสนะ เพราะเสด็จอุบัติในตระกูลอันเลิศ บนพื้นชมพูทวีป. ในที่ทั่ว ๆ ไป เขาจะจัดอาสนะไว้สำหรับพระองค์โดยเฉพาะ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนพุทธาอาสน์มีค่ามาก ที่เขาปูลาดแล้ว* อย่างนี้.

บทว่า เต ปริพาชกา สรรภ ปริพาชกั เอตทโวจु ความว่า ได้ยินว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสคำเพียงเท่านั้น กับสรรภปริพาชก อยู่บนแหละ ภิกษุสงฆ์ผู้ตามพระยุคลบาทของพระศาสดา ก็มาถึงอารามของปริพาชก บริษัธแม่ทั้ง ๔ ประชุมกันแล้วในปริพาชการามนั้นแล. ลำดับนั้น ปริพาชกเหล่านั้นคิดว่า น่าอัศจรรย์ที่พระสมณโคดม ได้เสด็จมายังสำนักของพวกเรา ผู้เที่ยวไปแพร่โทษ ทำประกาศนียกรรม ตลอดทั่วทั้งพระนครมาแล้ว ผู้เป็นคูเวร เป็นศัตรู เป็นข้าศึก ไม่ตรัสคำที่ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาทแม้เพียงหนึ่ง แต่กลับตรัสสมรุธรรกา ประหนึ่งว่า ชโลมด้วยน้ำมันที่หุงสุกแล้วตั้ง ๑๐๐ ครั้ง ประหนึ่งให้ดื่มน้ำอมฤต จำเดิมแต่เวลาที่ได้เสด็จมาแล้ว ดังนี้แล้ว ทุกคนจึงได้ทูลคำนี้ คล้อยตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า อาเจยยาสิ ความว่า ท่านพึงขอ คือ พึงปรารถนา ได้แก่ ต้องการ. บทว่า ตถุหิภูโต ได้แก่ ถึงความเป็นผู้ดุขนิภาพ. บทว่า มงกุฏโต ได้แก่ ถึงความสิ้นเดช. บทว่า ปตตทขนุโธ ได้แก่ มีคอโน้มลง. บทว่า อโรมุโข ได้แก่ (นั่ง) ก้มหน้า.

๑. ปาฐะว่า อญโณ จบับพมาเป็น อญลทา.

๒. ปาฐะว่า ปญลุตเต อาสเน จบับพมาเป็น ปญลุตเต มหารเห พุทธาเสน.

บทว่า **สมมาสัมพุทธสุตเต ปฏิขานโต** ความว่า ท่านปฏิญาณ
อย่างนี้ว่า เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ธรรมทั้งปวง เราตถาคตตรัสรู้แล้ว.
บทว่า **อนภิสัมพุทธา** ความว่า ชื่อว่า ธรรมเหล่านี้ อันท่านไม่ได้
ตรัสรู้แล้ว. บทว่า **ตตถ** ได้แก่ ในธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้เหล่านั้น
อย่างนี้ว่า เรายังไม่ได้ตรัสรู้แล้ว.

บทว่า **อญฺเญน วา อญฺญํ ปฏิจริสุตติ** ความว่า หรือจัก
กลบเกลื่อนด้วยคำอย่างหนึ่ง ด้วยถ้อยคำอีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ถูกถาม
อย่างหนึ่ง จักตอบอีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **พหิทฺธา ถลํ อปนาเมสุตติ**
ความว่า นำถ้อยคำนอกประเด็นอย่างอื่น มากลบเกลื่อนด้วยคำเดิม. บทว่า
อปฺปจฺจยํ ได้แก่ความไม่ยินดียิ่งคืออาการที่ไม่พอใจ. บทว่า **ปาตุกริสฺสุตติ**
ได้แก่ จักกระทำให้ปรากฏ. ก็ในบรรดาฐานะ ๑ อย่างนั้น ตรัสโหมนัส
ด้วยอปิัจยศัพท์ ตรัสความโกรธนั้นแหละ แยกประเภทเป็นความโกรธ
อย่างอ่อน และความโกรธอย่างแรง ด้วยบททั้งสองข้างต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงบันลือสีหนาท ด้วยเวสัชกรณธรรม
ข้อแรกอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงบันลือสีหนาทด้วยเวสัชกรณธรรมข้อ ๒
เป็นต้นต่อไปอีก จึงตรัสคำมีอาทิว่า โย โข มํ ปริพฺพาชก ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยสุตฺ โข ปนฺ เต อตุถาย ฆมฺโม**
เทสิโต ความว่า จตุราริยสังฆธรรม. อันพระองค์ทรงแสดงแล้ว เพื่อประ-
โยชน์แก่มรรคหรือผลใด. บทว่า **โส น นียฺยาติ** ความว่า ธรรมนั้นไม่
นำไป คือไม่เข้าถึง (ความสุข) ท่านกล่าวอธิบายว่า ไม่ยังประโยชน์ให้
สำเร็จ. บทว่า **ตกุกรสุตฺ** มีอธิบายว่า แห่งบุคคลผู้ทำตาม คือผู้บำเพ็ญ

ข้อปฏิบัติ. บทว่า **สมมา ทุกขกุกขาย** ความว่า เพื่อความสิ้นไปแห่ง
วิภูทุกข์ทั้งสิ้น โดยเหตุ โดยนัย โดยการณะ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ยสุต**
โข ปน เต อตุถาย ฆมโม เทลิต ความว่า ชรามอันพระองค์ทรง
แสดงเพื่อประโยชน์ใด คือ

อสุกัมมัฏฐาน เพื่อประโยชน์แก่การบำบัตราคะ

เมตตภาวนา เพื่อประโยชน์แก่การกำจัดโทษะ

สังขธรรม คือ มรณะ เพื่อประโยชน์แก่การกำจัดโมหะ

อานาปานสติ เพื่อประโยชน์แก่การกำจัดวิตก

ในบทว่า **โส น นิยยาติ ตกฺกรสุต สมมา ทุกขกุกขาย**
มีอธิบายดังนี้ ชรามนั้นไม่นำไป คือไม่เข้าถึง ได้แก่ไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ
เพื่อความสิ้นไปแห่งวิภูทุกข์ โดยชอบ คือ โดยเหตุ โดยนัย โดยการณะ
แก่ผู้ปฏิบัติชรามนั้น ตามที่ทรงแสดงไว้. บทว่า **เสยฺยถาปี สรโภ**
ปริพฺพชาชโ ความว่า เขายักนั่งเหมือนสรภปริพชาช ผู้นั่งชบเซา หมด
ปฏิกษณณั้น.

เมื่อพระตถาคตเจ้า ทรงบันลือสีหนาทด้วยบททั้ง ๓ อย่างนี้แล้ว ทรง
วกกลับแสดงธรรม บริษัทประมาณ ๘๔,๐๐๐ ที่ประชุมกัน ณ สถานที่นั้น ได้คิม
น้ำอมฤต. พระศาสดาทรงทราบว่ บริษัทคิมน้ำอมฤตแล้ว จึงเหาะขึ้นสู่เวหาส
เสด็จหลีกไป. เพื่อแสดงเนื้อความนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อโโข ภควา**
ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สีหนาท** ได้แก่ การบันลืออย่างประเสริฐ
คือการบันลืออย่างไม่เกรงขาม ได้แก่ การบันลืออย่างหาผู้เปรียบมิได้ บทว่า
เวหาส **ปุกฺกามิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเข้าจตุตถฌาน มี

อภิญญาเป็นบาท ออกจากฉานแล้ว ทรงอธิฐานแล้วทะยานขึ้นสู่อากาศ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ก็แลครั้นเสด็จไปอย่างนี้แล้ว ทันใดนั้น ก็ได้เสด็จประทับอยู่ที่ศิขณภูมมหาวิหาร.

บทว่า วาจา สนฺนิโตทเคน ได้แก่ทิมแทงด้วยวาจา. บทว่า สลฺขมฺภรี อํสุ ความว่า ปริพาชกทั้งหลายได้ทำการถากถาง คือ พุดกระพไม่หยุดหย่อน อธิบายว่า (พุด) ทิมแทงหนักขึ้น. บทว่า พุรหารญฺเฒ แปลว่า ในป่าใหญ่. บทว่า สีหนาท นทิสฺสามิ ความว่า สุนัขจิ้งจอกแก่เห็นอาการของราชสีห์ บันลือสีหนาท ก็คิดว่า ราชสีห์นี่ก็เป็น สัตว์เดียรัจฉาน แม้เราก็เป็นสัตว์เดียรัจฉาน ราชสีห์มี ๔ เท้า ถึงเราก็มี ๔ เท้า แม้เราก็จับบันลือสีหนาทได้เหมือนกัน. มันไม่อาจบันลือสีหนาท ต่อหน้าราชสีห์ได้ พอราชสีห์หลีกออกไปหาอาหาร มันตัวเดียว ก็เริ่มบันลือสีหนาท. คราวนั้น มันก็เปล่งเสียงสุนัขจิ้งจอกนั่นเองออกไป. ด้วยเหตุนี้ ปริพาชกจึงกล่าวว่า ก็ร้องออกมาเป็นเสียงสุนัขจิ้งจอกนั่นแหละ. บทว่า เภรญฺทกํ เป็นไวพจน์ของบทว่า สิงคาลกะ นั่นเอง อีกอย่างหนึ่ง ท่าน อธิบายว่า ร้องเสียงแตก ได้แก่ร้องออกมาเป็นเสียงไม่น่าพอใจ. ด้วยข้ออุปมานี้ว่า เอวมเว โข ตฺวํ ปริพาชกทั้งหลาย เปรียบพระตถาคตเจ้าเหมือน ราชสีห์ เปรียบสรรภปริพาชกเหมือนสุนัขจิ้งจอก.

บทว่า อมฺพกมฺพุทฺธิ ได้แก่ลูกไก่ตัวเมีย ๆ. บทว่า ปุริสกรวิกิ รวิสุตฺตานิ ความว่า มันเห็นไก่ใหญ่ขึ้น ก็คิดว่า แม่ไก่ตัวนี้ ก็มีสองขา สองปีก ถึงเราก็สี่เหมือนกัน แม้เราก็จับขันอย่างนั้นบ้าง ดังนี้ (แต่) มันไม่กล้าขัน ต่อหน้าไก่ใหญ่ เมื่อไก่ใหญ่นั้นหลีกไปแล้ว จึงขัน (แต่) ก็ขันเป็นเสียงไก่ ตัวเมียนั่นเอง. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า อมฺพกมฺพุทฺธิรวิกิเยว รวติ ดังนี้.

บทว่า อุตฺโท ได้แก่โคผู้. บทว่า สฺสฺสฺสฺส ความว่า ว้าง คือ
เว้นจากโคผู้ ตัวเจริญที่สุด. บทว่า คมฺภีรํ นทิตพฺพํ มนฺยฺยตี ความว่า
ย่อมสำคัญเสียงร้องของตัวว่าลึก เหมือนเสียงร้องของโคผู้ ตัวประเสริฐที่สุด.
บทที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้นจะนี้แล.

จบอรรถกถาสรรกสูตรที่ ๔

๕. กาลามสูตร*

ว่าด้วยมิให้เชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่าง

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงแปล

[๕๐๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า (ผู้มีคุณควรคบ หรือมี
คุณควรนับถือ) พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จจาริกไปในโกศลชนบท
(เมืองขึ้นในแคว้นแควนโกศล) บรรลุถึงเกตปุตตนิคม (เมืองชื่อเกตปุตตะ)
ซึ่งเป็นที่อยู่แห่งหมู่ชนกาลามโคตร (วงศ์กาลาม) ชาวเกตปุตตนิคมได้
ทราบข่าวว่า พระสมณโคดมสักยบุตร (โอรสของกษัตริย์ชาติสักย) เสด็จออกผนวช
จากสักยสกุล เสด็จมาถึงเกตปุตตนิคมแล้ว จึงดำริว่า กิตติศัพท์อันงามของ
พระสมณโคดม ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็น
ผู้ไกลกิเลส (สิ่งที่เกิดขึ้นในใจแล้วทำให้เศร้าหมอง มีโลกเป็นต้น) แลเป็นผู้
ผู้ควรไหว้ควรบูชา เป็นผู้รู้ชอบเอง เป็นผู้บริบูรณ์แล้วด้วยวิชา และข้อปฏิบัติ
เครื่องดำเนินถึงวิชา เป็นผู้ไปแล้วดี เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นผู้ฝึกบวชที่ควร
ฝึก ไม่มีผู้อื่นจะยิ่งไปกว่า เป็นผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้
* บาลีเป็น เกตปุตตสูตร

เบิกบานแล้ว ในคุณทั้งปวงเต็มที เป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน ท่านทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอน โลกนี้กับทั้งเทวดามารพรหมและ หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์และเทวดามนุษย์ให้รู้ตาม ท่านแสดงธรรม ไพเราะ ทั้งในเบื้องต้นท่ามกลางที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ (ศาสนาคือคำสั่งสอน) บริบูรณ์บริสุทธีสั้นเชิง การได้เห็นท่านผู้ไกลกิเลส แลควรไหว้ ควรบูชาอันทรงคุณเช่นนี้ ย่อมเป็นคุณความดี ให้ประโยชน์สำเร็จได้ ครั้น คำรಿಯ่างนี้แล้ว พร้อมกันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกกราบไหว้ตาม อากาการของผู้เลื่อมใส บางพวกเป็นแต่กล่าววาจาปราศรัยแสดงความยินดี บางพวกเป็นแต่ประคองอัญชลีประณมมือ บางพวกร้องประกาศชื่อแลโคตร ของตน ๆ ต่างคน นิ่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง บางพวกนั่งเฉยอยู่ ครั้นหมู่ กาลามชนชาวเกสปุตตนิคมนั้นนั่งเป็นปกติแล้ว จึงทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มาถึงเกสปุตตนิคมนี้ สมณพราหมณ์พวกนั้น พุคแสดงแต่ถ้อยคำของตนเชิดชูให้เห็นว่า ดีชอบควรจะถือตามถ่ายเดียว พุค คัดค้านข่มถ้อยคำของผู้อื่น คุณมันเสียว่าไม่ดีไม่ชอบ ไม่ควรจะถือตาม ทำ ถ้อยคำของตนให้เป็นปฏิบัติแก่ถ้อยคำของผู้อื่น ครั้นสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอื่น มาถึงเกสปุตตนิคมนี้อีก ก็เป็นเหมือนพวกก่อน เป็นอย่างนี้ทุก ๆ หมู่ จน ข้าพระองค์มีความสงสัย ไม่รู้ว่าท่านสมณะเหล่านี้ ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า ควรแล้วท่านจะสงสัย ความสงสัย ของท่านเกิดขึ้นแล้วในเหตุควรสงสัยจริง ท่านอย่าได้ถือโดยได้ฟังตาม กันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่า ได้ยินอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนึกเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัยคือคาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตริกตามอาการ

อย่าได้ถือโดยชอบใจว่า ต้องกันลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อ
ว่า ผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่า สมณะผู้นี้
เป็นครูของเรา เมื่อใดที่ท่านรู้ด้วยตนเองแล้วว่า ธรรมเหล่านี้ เป็นอกุศล
ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ดีเคยเห็น ธรรมเหล่านี้ ใครประพฤติกให้
เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ ดังนี้ ท่านควร
ละธรรมเหล่านั้นเสีย เมื่อนั้น

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสห้ามไม่ให้ถือ โดยอาการสืบอย่าง มิถือ
โดยได้ฟังตามกันมาเป็นต้น ให้พิจารณารู้ด้วยตนเองแล้ว เว้นสิ่งที่ควรเว้นเสีย
อย่างนี้แล้ว จะทรงแนะนำ ให้กาลามชนได้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งที่ควรเว้น
นั้นด้วยตนเอง จึงตรัสบุจฉา ยกโลกะ (ความละโมบอยากได้เหลือเกิน) โทษะ
(ความมีใจโกรธขัดเคืองแล้ว ประทุษร้ายใจตัวเองแก่ผู้อื่น) โมหะ (ความหลง)
ขึ้นถาม ให้กาลามชนทูลตอบตามความเห็นโดยลำดับ อย่างนี้

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน โลกความอยากได้เมื่อเกิดขึ้น
ในภายในของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์หรือ หรือเพื่อสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์

กา. โลกนั้นย่อมเกิดขึ้นเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุรุษผู้โลกแล้ว อันความโลภครอบงำแล้ว มีใจอันความโลภ
ยึดไว้รอบแล้ว ฆ่าสัตว์มีชีวิตบ้าง ถูเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้วบ้าง ถึง
ภรรยาผู้อื่นบ้าง พุคเท็จบ้าง ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้นบ้าง สิ่งใดเป็นไป
เพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้น สิ้นกาลนาน ผู้โลกแล้ว
ชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น อันจริงหรือไม่.

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน โทษะความประทุษร้ายเมื่อเกิดขึ้นภายในของบุรุษ เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์.

กา. โทษะนั้น เกิดขึ้นเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุรุษอันโทษะประทุษร้ายแล้ว อันโทษะครอบงำแล้ว มีใจอันโทษะยึดไว้รอบแล้ว ฆ่าสัตว์มีชีวิตบ้าง ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้วบ้าง ผิดในภรรยาผู้อื่นบ้าง พุดเท็จบ้าง ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้นบ้าง สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้น ลึนกาลนาน ผู้ที่โทษะประทุษร้ายแล้ว ชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่.

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน โมหะความหลงเมื่อเกิดขึ้นภายในของบุรุษ เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์.

กา. โมหะนั้นเกิดขึ้นเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุรุษผู้หลงแล้ว อันความหลงครอบงำแล้ว มีใจอันความหลงยึดไว้รอบแล้ว ฆ่าสัตว์มีชีวิตบ้าง ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้วบ้าง ผิดในภรรยาผู้อื่นบ้าง พุดเท็จบ้าง ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้นบ้าง สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้น ลึนกาลนาน ผู้หลงแล้วชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่.

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล หรือเป็นอกุศล

กา. เป็นอกุศล พระพุทธเจ้าข้า

พ. มีโทษ หรือไม่มีโทษ.

กา. มีโทษ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านผู้รู้ดีเถียน หรือท่านผู้รู้สรรพเวทย์.

กา. ท่านผู้รู้ดีเถียน พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ใครประพศิให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์หรือไม่ ความเห็นของท่านในข้อนี้เป็นอย่างไร.

กา. ใครประพศิให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ ความเห็นของข้าพระพุทธเจ้า ในข้อนี้ดังนี้.

พ. เราได้กล่าวคำใดว่า ท่านอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินว่าอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนึกเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัยคือคาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตริกตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่า ต้องกันกับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนเองแล้วว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ดีเถียน ธรรมเหล่านี้ ใครประพศิให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ ดังนี้ ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสีย เมื่อนั้น ดังนี้ คำนั้นเราได้อาศัยความข้อนี้แล กล่าวแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแนะนำให้กาลามชนได้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งที่ควรเว้นนั้นด้วยตนเองอย่างนี้แล้ว ตรัสสอนให้พิจารณาให้รู้ด้วยตนเองแล้ว ทำสิ่งที่ควรทำต่อไปว่า ท่านอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินว่าอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนึกเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัย คือคาดคะเน อย่าได้-

ถือโดยความตรึกตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่า ต้องกันกับลัทธิของตน
อย่าได้ถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่า สมณะ
ผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนเองแล้วว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรม
เหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ ท่านผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครประพฤติ
ให้เต็มที่แล้วเป็นไปเพื่อประโยชน์ เป็นไปเพื่อสุข ดังนี้ ท่านควรถึงพร้อม
ธรรมเหล่านั้นอยู่ เมื่อนั้น.

ครั้งตรัสสอนอย่างนี้แล้ว ตรัสปุจฉายก อโลภะ (ความไม่โลภ)
อโทษะ (ความมีใจไม่ขัดเคือง ไม่ประทุษร้ายใจตัวเองแก่ผู้อื่น) อโมหะ
(ความไม่หลง) ขึ้นถาม ให้กาลามชนทูลตอบตามความเห็นโดยลำดับคฤห-
หลัง ดังนี้

พ. ท่านจะสำคัญ ความนั้นเป็นไฉน อโลภะความไม่อยาก เมื่อเกิดขึ้น
ภายในแห่งบุรุษ เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์.

กา. อโลภะนั้นย่อมเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุรุษผู้ไม่โลภแล้ว อันโลภไม่ครอบงำแล้ว มีใจอันโลภะ
ไม่ยึดไว้รอบแล้ว ไม่ฆ่าสัตว์มีชีวิต ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าไม่ให้แล้ว ไม่คิดใน
ภรรยาผู้อื่น ไม่พูดเท็จ ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้น สิ่งใดเป็นไปเพื่อประ-
โยชน์ เพื่อสุขแก่ผู้อื่นนั้นสิ้นกาลนาน ผู้ไม่โลภแล้ว ชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น
ข้อนี้จริงหรือไม่.

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน อโทษะความไม่ประทุษร้าย
เมื่อเกิดขึ้นภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ หรือเพื่อไม่เป็น
ประโยชน์.

กา. อโทษะนั้น เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุรุษอันโทษะไม่ประทุษร้ายแล้ว อันโทษะไม่ครอบงำ มีใจ
อันโทษะไม่ยึดไว้รอบแล้ว ไม่ฆ่าสัตว์มีชีวิต ไม่เอ็งสิ่งที่เจ้าของเขาไม่ให้แล้ว
ไม่ผิดในภรรยาผู้อื่น ไม่พูดชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้น สิ่งใดเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์เพื่อสุขแก่ผู้อื่นนั้น ลิ่นกาลนาน ผู้อันโทษะไม่ประทุษร้าย ชักชวน
ผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่.

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านจะสำคัญความนี้เป็นไฉน อโหมหะความไม่หลง เมื่อเกิดขึ้น
ภายในแห่งบุรุษ เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์.

กา. อโหมหะนั้น เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุรุษผู้ไม่หลงแล้ว อันความหลงไม่ครอบงำแล้ว มีใจอัน
ความหลงไม่ยึดไว้รอบแล้ว ไม่ฆ่าสัตว์มีชีวิต ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้
แล้ว ไม่ผิดในภรรยาผู้อื่น ไม่พูดเท็จ ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้น สิ่งใด
เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขแก่ผู้อื่นนั้น ลิ่นกาลนาน ผู้ไม่หลงแล้ว ชักชวน
ผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่.

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล หรือเป็น
อกุศล.

กา. เป็นกุศล พระพุทธเจ้าข้า.

พ. มีโทษ หรือไม่มีโทษ.

กา. ไม่มีโทษ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านผู้รู้ดีเตียน หรือท่านผู้รู้สรรเสริญ.

กา. ท่านผู้รู้สรรเสริญ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ใครประพศิให้เต็มทีแล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขหรือไม่ว่า
ความเห็นของท่านในข้อนี้ เป็นอย่างไร.

กา. ใครประพศิให้เต็มทีแล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข
ความเห็นของข้าพระพุทธเจ้าในข้อนี้เป็นอย่างไร.

พ. เราได้กล่าวคำใดว่า ท่านทั้งหลายอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา
อย่าได้ถือโดยลำดัดสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตั่นว่า ได้ยินว่าอย่างนี้ ๆ
อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนี้กเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัย คือ
คาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตริคตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่าต้องกัน
กับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่า ผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือ
โดยความนับถือว่า สมณะผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใด ท่านรู้ด้วยตนนั้นแล้วว่า
ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ
ธรรมเหล่านี้ ใครประพศิให้เต็มทีแล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เป็นไปเพื่อสุข
ดังนี้ ท่านควรถึงพร้อมธรรมเหล่านั้นอยู่เมื่อนั้น ดังนี้ คำนั้นเราได้อาศัย
ความข้อนี้แลกล่าวแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแนะนำให้กาลามชนได้ปัญญา พิจารณาเห็น
ด้วยตนเองแล้ว ทำสิ่งที่ควรทำอย่างนี้แล้ว ทรงแสดงอานิสงส์อันชวนปฏิบัติ
อย่างนั้น จะพึงได้จะพึงถึงดังนี้ว่า อริยสาวกนั้นปราศจากความ โลก ปราศจาก
พยาบาทแล้ว ไม่หลงแล้ว อย่างนี้ มีสติรู้รอบคอบ ใจประกอบด้วยเมตตา
คือ ปรรณนาให้หมู่สัตว์ได้ความสุขทั่วหน้า มีใจประกอบด้วยกรุณา คือ
ปรรณนาให้หมู่สัตว์พ้นจากทุกข์ทั่วหน้า มีใจประกอบด้วยมุทิตา คือ ร่าเริง-
บันเทิงต่อสมบัติที่สัตว์อื่นได้ แลมีใจประกอบด้วยอุเบกขา คือ ตั้งใจเป็นกลาง
ไม่ลำเอียงเข้าข้างไหน แผล้อปปัญญา (ภาวนาที่แผ่ไปในหมู่สัตว์ไม่มี
ประมาณ) พรหมวิหาร (ธรรมเป็นที่อยู่ของผู้ประเสริฐ) สี่ประการนี้ไป

ตลอดทิศที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่ มีใจประกอบด้วยเมตตา (ความปรารถนาให้เป็นสุข) กรุณา (ความปรารถนาให้พ้นจากทุกข์) มุทิตา (ความร่าเริงยินดีต่อสมบัติที่ผู้อื่นได้) อุเบกขา (ความเฉยเป็นกลาง) ไพบูลย์เต็มที่เป็นจิตใหญ่มีสัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์ ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียนแผ่อัปมงคลพรหมวิหารตลอดโลกอันมีสัตว์ทั้งปวง ในที่ทั้งปวง ด้วยความเป็นผู้มีใจในสัตว์ทั้งปวง ทั้งทิศเบื้องบนเบื้องต่ำเบื้องขวาง ดังนี้ อยู่เสมอ อริยสาวกนั้นมีจิตหาเวรมิได้ อย่างนี้ มีจิตหาความเบียดเบียนมิได้ อย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองแล้ว อย่างนี้ มีจิตหมดจดแล้ว อย่างนี้ เธอได้ความอุ่งใจสี่ประการในชาตินี้ ความอุ่งใจที่หนึ่งว่า ถ้าโลกเบื้องหน้ามีอยู่ ผลแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ข้อนี้เป็นสถานที่ตั้งซึ่งจะเป็นได้ คือเบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปแล้ว เราจะเข้าไปถึงสุคติโลกสวรรค์ดังนี้ ความอุ่งใจนี้ อริยสาวกได้แล้วเป็นที่หนึ่ง ความอุ่งใจที่สองว่า ถ้าโลกเบื้องหน้าไม่มี ผลแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วก็ไม่มี เราก็จะรักษาตนให้เป็นคนไม่มีเวร ไม่มี ความลำบาก ไม่มีทุกข์ มีแต่สุขในชาตินี้ ดังนี้ ความอุ่งใจนี้ อริยสาวกได้แล้วเป็นที่สอง ความอุ่งใจที่สามว่า ถ้าเมื่อบุคคลทำบาป บาปชื่อว่า เป็นอันทำ เราไม่ได้คิดบาปให้แก่ใคร ๆ ไหนเลยทุกข์จักมาถูกต้องเราผู้ไม่ได้ทำบาปดังนี้ ความอุ่งใจนี้ อริยสาวกได้แล้วเป็นที่สาม ความอุ่งใจที่สี่ว่า ถ้าเมื่อบุคคลทำบาป บาปไม่ชื่อว่า เป็นอันทำ เราก็ได้พิจารณาเห็นตนเป็นคนบริสุทธิ์ แล้วทั้งสองส่วน ดังนี้ ความอุ่งใจนี้ อริยสาวกได้แล้วเป็นที่สี่ อริยสาวกนั้นมีจิตหาเวรมิได้ อย่างนี้ มีจิตหาความเบียดเบียนมิได้ อย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองแล้วอย่างนี้ มีจิตหมดจดแล้วอย่างนี้ เธอได้ความอุ่งใจสี่ประการเหล่านี้แล ในชาตินี้.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสพระธรรมเทศนาจบแล้ว กาลามชน ทูลรับว่า ข้อนั้นเป็นจริงอย่างนั้น ๆ แล้ว ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนา

และแสดงตนเป็นอุบาสกว่า ภายดีของพระองค์ไพบเราะยิ่งนัก ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศพระธรรมเทศนาโดยบรรยาย (เหตุหรือกระแสความ) หลายอย่าง ให้ข้าพระพุทธเจ้าเห็นทางที่จะปฏิบัติแจ้งชัดแก่ปัญญา อุปมาดุจบุคคลหงายของที่คว่ำ หรือเช่นเปิดของที่มีสิ่งกำบังไว้ หรือเหมือนบอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือเปรียบอย่างตามตะเกียงไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่าผู้มีนัยน์ตาจักได้เห็นรูป ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้ากับทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นที่พึ่งพำนัก ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระพุทธเจ้าไว้ว่าเป็นอุบาสก ถึงสรณะ (สิ่งที่ควรถึงว่าเป็นที่พึ่งพำนัก) จนตลอดชีวิต จำเดิมแต่นี้เป็นต้นไป ดังนี้.

จบกาลามสูตรที่ ๕

อรรถกถากาลามสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกาลามสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กาลามานํ นิคม ได้แก่ นิคมของพวกกษัตริย์ ชื่อว่า กาลามะ. บทว่า เกสปุตติยา ได้แก่ผู้อยู่ในนิคม ชื่อว่า เกสปุตตะ. บทว่า อุปสงกมมิตฺถ ความว่า ให้ถือเอาเกสัช มิเนยโส เนยชั้น เป็นต้น และน้ำปานะ ๘ อย่าง เข้าไปเฝ้า.

บทว่า สกฺเขว วาทำ ทีเปนฺติ ความว่า กล่าวลัทธิของตนนั้นแหละ. บทว่า โขเตนฺติ ได้แก่ประกาศ. บทว่า ขุสฺเสนฺติ ได้แก่ พุคฺคกระทบกระเทียบ. บทว่า วมฺเภนฺติ ได้แก่พุดดูหมิ่น. บทว่า ปริภวนฺติ ได้แก่ กระทำให้ลามก. บทว่า โอปปฺกฺขี กโรนฺติ ได้แก่ทำการลบล้าง คือยก

ทิ้งไป. บทว่า **อปเรปี ฆนุต** ความว่า เล่ากันมาว่า บ้านนั้นตั้งอยู่ที่ปากคง เพราะฉะนั้น สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ข้ามคงมาก็ดี จะถอยกลับก็ดี ต้องพักอยู่ในบ้านนั้น. แม้บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกที่มาถึงก่อน จะแสดงลัทธิของตนแล้วหลีกไป พวกที่มาภายหลัง ก็แสดงลัทธิของตนว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นจะรู้อะไร เขาเหล่านั้นเป็นอันเตวาลิกของพวกเรา เล่าเรียนศิลปะบางอยู่ในสำนักของเรา ดังนี้แล้ว ก็หลีกไป. ชาวกาลามะทั้งหลายไม่สามารถ เพื่อจะยืนยันหยัดอยู่แม้ในลัทธิเดียวได้.

ชาวกาลามะเหล่านั้น แสดงความนี้แล้ว จึงกราบพูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ แล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า **เตสั โน ฆนุต** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โหนตเว กงฺขา** ความว่า (ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) มีความเคลือบแคลงจริงๆ. บทว่า **วิจิจฺจฺจา** เป็นไวยากรณ์ของ **กงฺขา** นั้นแหละ. บทว่า **อลิ** แปลว่า ควรแล้ว.

บทว่า **มา อนุสฺสเวน** ได้แก่อย่าเชื่อถือ แม้โดยถ้อยคำตามที่ได้ฟังมา. บทว่า **มา ปรมุปราย** ได้แก่อย่าเชื่อถือ แม้โดยถ้อยคำที่น่าสับสนกันมา. บทว่า **มา อิติกริยาย** ได้แก่อย่าเชื่อถือว่า ได้ยินว่าข้อนี้เป็นอย่างนี้. บทว่า **มา ปิฎกสมุปทานน** ได้แก่อย่าเชื่อถือว่า ข้อความนี้สมกับคำเราของเรบ้าง. บทว่า **มา ตกฺกเหตุ** ได้แก่อย่าเชื่อถือ แม้โดยการถือเอาตามที่ตรึกไว้. บทว่า **มา นยเหตุ** ได้แก่อย่าเชื่อถือ แม้โดยการถือเอาตามนัย. บทว่า **มา อาการปริวิตกฺเคน** ได้แก่อย่าเชื่อถือ แม้โดยการตรึกตามเหตุการณ์อย่างนี้ว่า เหตุนี้ดี. บทว่า **ทิจฺจฺจินฺชฺฌานกฺขนุติยา** ได้แก่อย่าเชื่อถือว่า ข้อนี้สมกับความเห็น ที่พวกเราพินิจพิจารณา ทนต่อการพิสูจน์ จึงถือเอา. บทว่า **มา ภพฺพรูปตาย** ได้แก่อย่าเชื่อถือ โดยคิดว่า

ภิกษุนี้เหมาะสม ควรเชื่อถือถ้อยคำของภิกษุนี้ได้. บทว่า มา สมโณ โน
ครุ ได้แก่อย่างเชื่อก็คือว่า พระสมณะรูปนี้ เป็นครูของเรา ควรเชื่อถือถ้อยคำ
ของพระสมณะรูปนี้ได้.

บทว่า สมตฺตา ได้แก่บริบูรณ์. บทว่า สมาทินฺนา ได้แก่ที่เรา
ถือเอาแล้ว ถือลูกคำแล้ว. บทว่า ยํ ตสฺส โหติ ความว่า เหตุใดมีแก่
บุคคลนั้น. กุศลมูลทั้งหลาย มีโลภะเป็นต้น ฟังทราบด้วยสามารถแห่งธรรม
ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะเป็นต้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสบุพภาคแห่งเมตตา
ด้วยบทมีอาทิว่า วิคตาทิขุโณ ดังนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสกัมมัญ्ञาน มีเมตตาเป็นต้น
จึงตรัสคำมีอาทิว่า เมตฺตาสหคเตน ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทใด
ฟังกล่าวโดยนัยแห่ง กัมมัญ्ञานกถา และภาวนาปธาน หรือโดยอรรถกถา
แห่งบาลี คำทั้งหมดนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว

บทว่า เอวํ อเวรจิตฺโต ความว่า ชื่อว่า มีจิตหาเวรมิได้เพราะ
ไม่มี ทั้งเวรที่เป็นอกุศล ทั้งบุคคลผู้เป็นคู่เวร. บทว่า อพฺยาปชฺฌจิตฺโต
ความว่า ชื่อว่า มีจิตหาทุกข์มิได้ เพราะไม่มีจิตโกรธเคือง. บทว่า อสง-
กิลฺลิจฺจิตฺโต ความว่า ชื่อว่า ผู้มีจิตไม่เศร้าหมอง เพราะไม่มีกิเลส. บทว่า
วิสุทฺถจิตฺโต มีอธิบายว่า ชื่อว่ามีจิตบริสุทธิ์ เพราะไม่มีมลทิน คือ กิเลส.
บทว่า ตสฺส ได้แก่พระอริยสาวกนั้น คือ เห็นปานนั้น. บทว่า อสุสาธา
ได้แก่เป็นที่อาศัย คือเป็นที่พึ่ง.

บทว่า สเจ โข ปน อตฺถิ ปโร โลโก ความว่า ถ้าชื่อว่า
โลกอื่น นอกจากโลกนี้ มีอยู่ไซ้. บทว่า ญาณเมตฺตํ เยนาหํ กายสฺส
เกทา ฯ เป ฯ อุปปชฺชิสฺสามิ ความว่า ข้อที่เราจักเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์

หลังจากตายแล้ว เพราะกายแตกสลายไป เป็นเหตุที่มีได้ ฉะนั้น ในทุก ๆ บท
พึงทราบนัยคั่งที่พรรณนามานี้. บทว่า อนินฺม แปลว่า ไม่มีทุกข์. บทว่า
สุจี แปลว่า ถึงแล้วซึ่งความสุข. บทว่า อุกฺเขเนว วิสุทฺธิ อุตฺตानํ
สมนุสฺสสามิ ความว่า เราจะพิจารณาเห็นตัวเอง เป็นผู้บริสุทธิ์ ด้วยเหตุ
ทั้งสองนี้ คือ (ถ้าบาปเป็นอันบุคคลต้องทำ) เราก็ไม่ได้ทำบาป แม้เมื่อ
บุคคลทำบาปมีอยู่ เราก็ไม่ได้ทำ ๑. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถากาลามสูตรที่ ๕

๖. สัพพหสูตร

ว่าด้วยมิให้เชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่าง

[๕๐๖] สมัยหนึ่ง ท่านพระนันทกะ อยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขา
มิกคารมาตา ในปุพพาราม ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล นายสาพะ
หลานชายของมิกคารเศรษฐี กับนายโรหณะหลานชายของเปุณฺณเศรษฐี ได้
ชวนกันเข้าไปหาท่านพระนันทกะจนถึงที่อยู่ กราบไหว้แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วน
ข้างหนึ่ง ครั้นแล้วท่านพระนันทกะได้กล่าวว่า คุณก่อนสาพะและโรหณะ
มาเถอะท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา...
อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่า สมณะนี้เป็นครูของเรา คุณก่อนสาพะและ
โรหณะ เมื่อใด ท่านพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้
มิโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ดีเตียน ธรรมเหล่านี้ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว
ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ เมื่อนั้น ท่าน
ทั้งหลายควรละธรรมเหล่านั้นเสีย คุณก่อนสาพะและโรหณะ ท่านทั้งหลายจะ

สำคัญความในข้อนั้นเป็นไฉน ความโลภมียู่หรือ นายสาพะและนายโรหณะ
รับรองว่ามี ขอรับ.

น. คุณก่อนสาพะและโรหณะ ความขื่อนี้เรากล่าวว่า อภิขณาบุคคล
ผู้โลก มากด้วยความอยากได้นี้ ย่อมฆ่าสัตว์ก็ได้ ลักทรัพย์ก็ได้ คบชู้ก็ได้
พูดเท็จก็ได้ สิ่งใดยอมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์
สิ้นกาลนาน บุคคลผู้โลกยอมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นก็ได้

สา. จริงอย่างนั้น ขอรับ

น. คุณก่อนสาพะและโรหณะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความขื่อนั้น
เป็นไฉน ความโกรธมียู่หรือ

สา. มี ขอรับ

น. คุณก่อนสาพะและโรหณะ ความขื่อนี้เรากล่าวว่า ความพยายาม
บุคคลผู้ร้ายมีจิตพยายามนี้ ย่อมฆ่าสัตว์ก็ได้ ลักทรัพย์ก็ได้ คบชู้ก็ได้
พูดเท็จก็ได้ สิ่งใดยอมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ สิ้น-
กาลนาน บุคคลผู้โกรธยอมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้น ก็ได้

สา. จริงอย่างนั้น ขอรับ

น. คุณก่อนสาพะและโรหณะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความขื่อนั้น
เป็นไฉน ความหลงมียู่หรือ

สา. มี ขอรับ

น. คุณก่อนสาพะและโรหณะ ความขื่อนี้เรากล่าวว่า อวิชา บุคคล
ผู้หลงตกอยู่ในอำนาจวิชานี้ ย่อมฆ่าสัตว์ก็ได้ ลักทรัพย์ก็ได้ คบชู้ก็ได้
พูดเท็จก็ได้ สิ่งใดยอมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ สิ้น
กาลนาน บุคคลผู้หลงยอมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นก็ได้

สา. จริงอย่างนั้น ขอรับ

น. คุณก่อนสาพหะและโรหณะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน ธรรมเหล่านี้ เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล

สา. เป็นอกุศล ขอรับ

น. มีโทษหรือไม่มีโทษ

สา. มีโทษ ขอรับ

น. ท่านผู้รู้ดีเตียนหรือท่านผู้รู้สรรพริย

สา. ท่านผู้รู้ดีเตียน ขอรับ

น. ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์
เกื้อกูล เพื่อทุกข์หรือหาไม่ ในข้อนี้ ท่านทั้งหลายมีความเห็นอย่างไร

สา. ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์
เกื้อกูล เพื่อทุกข์ ในข้อนี้ ผมมีความเห็นอย่างนี้

น. คุณก่อนสาพหะและโรหณะ เราได้กล่าวคำใดไว้ว่า คุณก่อนสาพหะ
และโรหณะ มาเถอะท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยิน
ได้ฟังมา... อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา เมื่อใด
ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ
ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ดีเตียน ธรรมเหล่านี้ผู้ใดสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อม
เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลาย
ควรละธรรมเหล่านี้เสีย ดังนี้ เพราะอาศัยคำที่ได้กล่าวไว้แล้ว ฉะนั้น เราจึง
ได้กล่าวไว้ดังนี้ คุณก่อนสาพหะและโรหณะ มาเถอะท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
อย่ายึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา... อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่า
สมณะนี้เป็นครูของเรา เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้
เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรพริย ธรรมเหล่านี้
ผู้ใดสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้นอยู่ คู่ก่อนสาพหะและโรหณะ
ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ความไม่โลภมียู่หรือ

สา. มี ขอรับ

น. คู่ก่อนสาพหะและโรหณะ ความข้อนี้นี้เรากล่าวว่า อนภิขฌาบุคคล
ผู้ไม่โลภไม่มากด้วยความอยากได้นี้ ย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่คบชู้
ไม่พูดเท็จ สิ่งใดยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน
บุคคลผู้ไม่โลภยอมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้น

สา. จริงอย่างนั้น ขอรับ

น. คู่ก่อนสาพหะและโรหณะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน ความไม่โกรธมียู่หรือ

สา. มี ขอรับ

น. คู่ก่อนสาพหะและโรหณะ ความข้อนี้นี้เรากล่าวว่าความไม่พยาบาท
บุคคลผู้ไม่โกรธมีจิตใจไม่พยาบาทนี้ ย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่คบชู้
ไม่พูดเท็จ สิ่งใดยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน
บุคคลผู้ไม่โกรธยอมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้น

สา. จริงอย่างนั้น ขอรับ

น. คู่ก่อนสาพหะและโรหณะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน ความไม่หลงมียู่หรือ

สา. มี ขอรับ

น. คู่ก่อนสาพหะและโรหณะ ความข้อนี้นี้เรากล่าวว่า วิชชา บุคคล
ผู้ไม่หลงถึงความรู้แจ้งนี้ ย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่คบชู้ ไม่พูดเท็จ
สิ่งใดยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน บุคคลผู้
ไม่หลง ย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้น

สา. จริงอย่างนั้น ขอรับ.

น. คุณก่อนสาพหะและโรหนะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน ธรรมเหล่านี้เป็นกุศลหรืออกุศล.

สา. เป็นกุศล ขอรับ.

น. มีโทษหรือไม่มีโทษ.

สา. ไม่มีโทษ ขอรับ.

น. ท่านผู้รู้ดีเถียนหรือท่านผู้รู้สรรเสริญ.

สา. ท่านผู้รู้สรรเสริญ ขอรับ.

น. ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล
เพื่อความสุข หรือไม่เล่า ในข้อนี้ ท่านทั้งหลายมีความเห็นอย่างไร.

สา. ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล
เพื่อความสุข ขอรับ ในข้อนี้ ผมมีความเห็นเช่นนี้.

น. คุณก่อนสาพหะและโรหนะ เราได้กล่าวคำใดไว้ว่า คุณก่อนสาพหะ
และโรหนะ มาเถอะท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยิน
ได้ฟังมา อย่าได้ยึดถือถ้อยคำสืบ ๆ กันมา อย่าได้ยึดถือโดยความตื่นข่าว่า
เขาว่าอย่างนี้ อย่าได้ยึดถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ยึดถือโดยนึกเอาเอง
อย่าได้ยึดถือโดยคาดคะเนอย่าได้ยึดถือโดยความตรึกตามอาการอย่าได้ยึดถือ
โดยชอบใจว่าต้องกันกับทฤษฎีของตัว อย่าได้ยึดถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะ
เชื่อได้ อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา เมื่อใด ท่าน
ทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ
ธรรมเหล่านี้ผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ผู้ใดสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อม
เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรม
เหล่านั้นอยู่ ดังนี้ เพราะอาศัยคำที่กล่าวไว้แล้วนั้น ฉะนั้น เราจึงได้กล่าว

ไว้ดังนี้ คู่ก่อนสาพะและโรหะ อริยสาวกนั้นปราศจากความโลภ ปราศจากความพยาบาท ไม่หลงแล้วอย่างนี้ มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคง มีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลกทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจอันประกอบด้วยเมตตาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีใจประกอบด้วยกรุณา... มีใจประกอบด้วยมุทิตา... มีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก ทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจอันประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ พระอริยสาวกนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ชั้น ๕ นี้มีอยู่ ธรรมชาติชนิดทรมามีอยู่ ธรรมชาติชนิดประณีตมีอยู่ การที่สัญญานี้สลัดสังขารทุกข์เสียได้อย่างสูงมีอยู่ เมื่อเธอรู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากการมาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเรามีโลภะ ข้อนั้นเป็นการไม่ดี บัดนี้ โลภะนั้นไม่มี ความไม่มีโลภะเป็นความดี เมื่อก่อนเรามีโทสะ... เมื่อก่อนเรามีโมหะ ข้อนั้นเป็นการไม่ดี บัดนี้ โมหะนั้นไม่มี ความไม่มีโมหะนั้นเป็นความดี เธอย่อมเป็นผู้ไม่มี ความทะยานอยาก ดับสนิท เยือกเย็น เสวยสุข มีตนเป็นประหนึ่งพรหมอยู่ในปัจจุบัน.

จบสาพหสูตรที่ ๖

อรรถกถาสภาพสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสภาพสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **มิการนตฺตา** แปลว่า เป็นหลานของมิการเศรษฐี. บทว่า **เขณิชนตฺตา** แปลว่า เป็นหลานของเขณิชนเศรษฐี. บทว่า **อุปสงฺกมิตฺถ** ความว่า หลานทั้งสอง รับประทานอาหารเช้าแล้ว มีทาสและกรรมกรห้อมล้อม เข้าไปหาแล้ว. ได้ยินว่า เวลาเช้า ก่อนอาหาร ที่เรือนของหลานเศรษฐี ทั้งสองนั้น ตั้งปัญหาข้อหนึ่ง แต่ไม่มีโอกาสที่จะแก้ปัญหานั้นได้. เขาทั้งสอง คิดว่า เราจักฟังปัญหานั้น จึงไปยังสำนักของพระเถระไว้แล้ว นั่งคุษณิ-
ภาพอยู่.

พระเถระรู้ใจของเขาเหล่านั้นว่า เขาก็คมาฟังปัญหาที่เกิดขึ้นในบ้าน นั้น^๑ ดังนี้แล้ว เมื่อจะเริ่มพูดกันถึงปัญหานั้นแหละ^๒ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เอธ ตุมฺเห สัพฺพหา** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตุลฺลิ โลภ** ความว่า พระนันทกเถระ ถามว่า ชื่อว่า ความโลภ มีความอยากได้เป็น สภาพ มีอยู่หรือ. บทว่า **อภิขฺฌาติ โข อหิ สัพฺพหา** **เอตมฺคตฺถ วทามิ** ความว่า พระนันทกเถระ เมื่อจะแสดงความแห่งปัญหาที่ตั้งขึ้น จึงกล่าวว่า เรากล่าวความข้อนี้ กล่าวคือความโลภ ว่าเป็นอภิขฌา ว่าเป็นตัณหา ดังนี้. ควรน่านัยนี้ ไปใช้ในทก ๆ วาระอย่างนี้.

บทว่า **โส เอว ปชานาติ** ความว่า พระอริยสาวกนั้น เจริญ-
พรหมวิหาร ๔ ดำรงอยู่แล้ว ออกจากสมาบัติแล้ว เมื่อเริ่มวิปัสสนา ย่อมรู้ชัด

๑. บาลีเป็น เปชฺชนิตตฺตา ม. เสชฺชนิตตฺตา

๒. ปาฐะว่า คามนฺตรสมฺภูจิติ ฉบบฺพมาเปเน คามเต สฺมฺภูจิติ แปลตามฉบบฺพมา.

๓. ปาฐะว่า ตเถว ฉบบฺพมาเปเน ตเม บณฺหิ แปลตามฉบบฺพมา.

อย่างนี้. บทว่า **อตุลฺลิตฺถิ** ความว่า พระอริยสาวกนี้ เมื่อกำหนดรู้ชั้นปัณฺณก กล่าวคือทุกขสัจ ด้วยสามารถแห่งนามรูปว่า ทุกขสัจมีอยู่ ท่านเรียกว่ารู้อย่างนี้ว่า สิ่งนี้มีอยู่. บทว่า **หิณฺ** ได้แก่สมุทฺยสัจ. บทว่า **ปณฺธิตฺ** ได้แก่ มัคคสัจ. บทว่า **อิมสฺส สลฺยถาคตสฺส อุตฺตริ นิสฺสรณฺ** ความว่า พระนันทกเถระ แสดงนิโรธสัจด้วยคำนี้ว่า ธรรมคาการเล่นออกไปอย่างยิ่ง แห่งสัญญา กล่าวคือ วิปัสสนาสัญญานี้ ชื่อว่า **นิพพาน** นิพพานนั้นนี้มีอยู่.

บทว่า **วิมุตฺตสุมี วิมุตฺติมิตฺติ ญาณํ** ความว่า ปัจจเวกขณญาณ ๑๕ อย่าง ท่านกล่าวไว้แล้ว. บทว่า **อหุ ปุพฺเพ โลภ** ความว่า ความโลภของเราได้มีแล้วในกาลก่อน. บทว่า **ตทหุ อกุสลํ** ความว่า นั้นได้ชื่อว่าเป็นอกุศล อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **อกุศล** ได้มีแล้วในกาลนั้น. บทว่า **อิจฺเจตฺ กุสลํ ตตฺตบพเปณ อิติ เอตํ กุสลํ** แปลว่า อย่างนี้เป็น กุศล. พระนันทกเถระกล่าวหมายเอา ความไม่มีแห่งอกุศลนั้นแหละ ว่าเป็นกุศล คือเป็นแดนเกษม.

บทว่า **นิจฺฉาโต** แปลว่า หมดัตถหา. บทว่า **นิพฺพุโต** ความว่า ชื่อว่าดับแล้ว เพราะไม่มีกิเลสที่กระทำควานเร่าร้อนในภายใน. บทว่า **สีติญฺโตะ** แปลว่า เป็นผู้เขือกเขินแล้ว. บทว่า **สุขปฺภิสฺสเวทึ** ได้แก่ เป็นผู้เสวยสุข ทางกายและทางใจ. บทว่า **พฺรหฺมญฺเฏน** ได้แก่เป็นผู้ประเสริฐสุด. คำที่เหลือ ในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้น ฉะนี้แล.

๗. กถาวัตถุสูตร

ว่าด้วยถ้อยคำที่ควรพูด ๓ อย่าง

[๕๐๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กถาวัตถุ ๓ นี้ กถาวัตถุ ๓ คืออะไร คือบุคคลพึงพูดเรื่องราวปรารภเวลาที่เป็นอดีตว่า กาลที่ล่วงแล้วได้เป็นอย่างไร อย่าง ๑ พูดเรื่องราวปรารภเวลาที่เป็นอนาคตว่า กาลภายหน้าจักเป็นอย่างไร อย่าง ๑ พูดเรื่องราวปรารภเวลาที่เป็นปัจจุบันบัดนี้ว่า กาลที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า บัดนี้เป็นอยู่อย่างไร อย่าง ๑

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล พึงรู้กันได้ด้วยกถาสัมปโยค ว่าจะเป็นคนควรสรรเสริญ หรือว่าเป็นบุคคลไม่ควรสรรเสริญ ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้ว ไม่แก้ตรงซึ่งเอกังสพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ต้องแก้ตรง) ไม่แก้จำแนกซึ่งวิรัชชพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ต้องแก้จำแนก) ไม่ขออนถามแล้วจึงแก้ซึ่งปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ต้องขออนถามแล้วจึงแก้) ไม่ยกเล็กซึ่งฐปนียปัญหา (ปัญหาที่ต้องยกเล็ก) เช่นนี้ บุคคลนี้เป็นบุคคลไม่ควรสรรเสริญ ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้ว แก้ตรงซึ่ง เอกังสพยากรณ์ปัญหา แก้จำแนกซึ่งวิรัชชพยากรณ์ปัญหา ขออนถามแล้วจึงแก้ซึ่งปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ยกเล็กซึ่งฐปนียปัญหา เช่นนี้ บุคคลนี้เป็นบุคคลควรสรรเสริญ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล พึงรู้กันได้ด้วยกถาสัมปโยค ว่าจะเป็นคนควรสรรเสริญ หรือว่าเป็นบุคคลไม่ควรสรรเสริญ ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้ว ไม่มั่นอยู่ในฐานะ (ข้อที่เป็นได้) และอฐานะ (ข้อที่เป็นไม่ได้) ไม่มั่น อยู่ในข้อที่กำหนดไว้ ไม่มั่น อยู่ในวาตะของผู้อื่น ไม่มั่นอยู่ในข้อปฏิบัติ

บุคคลเช่นนี้ เป็นบุคคลไม่ควรสรรเสริญ ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหา มันอยู่ในฐานะและอฐานะ มันอยู่ในข้อที่กำหนดไว้ มันอยู่ในวาตะของผู้อื่น มันอยู่ในข้อปฏิบัติ บุคคลเช่นนี้ เป็นบุคคลควรสรรเสริญ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ฟังรู้กันได้ด้วยกตาสัมปโยค ว่าจะเป็นคนควรสรรเสริญ หรือว่าเป็นบุคคลไม่ควรสรรเสริญ ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้ว พุคคกลบเคลื่อนนอกเรื่องนอกทาง แสดงความขุ่นเคืองความโกรธแค้น ความน้อยใจให้ปรากฏ บุคคลอย่างนี้ เป็นบุคคลไม่ควรสรรเสริญ ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้วไม่พุดกลบเคลื่อน ไม่นอกเรื่องไม่นอกทาง ไม่แสดงความขุ่นเคืองความโกรธแค้น ความน้อยใจให้ปรากฏ บุคคลอย่างนี้ เป็นบุคคลควรสรรเสริญ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ฟังรู้กันได้ด้วยกตาสัมปโยค ว่าจะเป็นคนควรสรรเสริญ หรือว่าเป็นบุคคลไม่ควรสรรเสริญ ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้ว พุดพล่าม พุดเหยียบย่ำ พร่ำหัวเราะ คอยจับคำพลาด บุคคลชนิดนี้ เป็นบุคคลไม่ควรสรรเสริญ ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้ว ไม่พุดพล่าม ไม่พุดเหยียบย่ำ ไม่พร่ำหัวเราะ ไม่คอยจับคำพลาด บุคคลอย่างนี้ เป็นบุคคลควรสรรเสริญ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ฟังรู้กันได้ด้วยกตาสัมปโยค ว่าจะเป็นคนมีอุปนิสัยปัจจย หรือเป็นคนไม่มีอุปนิสัยปัจจย ผู้ไม่เจียโสต (คอยฟัง) เป็นบุคคลไม่มีอุปนิสัยปัจจย ผู้เจียโสต (คอยฟัง) เป็นบุคคลมีอุปนิสัยปัจจย

บุคคลนั้นเป็นผู้มีอุปนิสัยปัจจย ย่อมรู้ยังเห็นจริงซึ่งธรรมอันหนึ่ง ย่อมกำหนดรู้ซึ่งธรรมอันหนึ่ง ย่อมละซึ่งธรรมอันหนึ่ง ย่อมทำให้แจ้งซึ่งธรรม

อันหนึ่ง เมื่อรู้อย่างเห็นจริงซึ่งธรรมอันหนึ่ง กำหนดรู้ซึ่งธรรมอันหนึ่ง ละซึ่ง
ธรรมอันหนึ่ง ทำให้แจ้งซึ่งธรรมอันหนึ่ง ย่อมถึงวิมุตติโดยชอบ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การพูดกันมีอันนี้เป็นประโยชน์ การปรึกษากัน
มีอันนี้เป็นประโยชน์ อุปนิสัยปัจจัยมีอันนี้เป็นประโยชน์ การเจียโสตมีอันนี้
เป็นประโยชน์ อันนี้คืออะไร คือความหลุดพ้นแห่งจิตเพราะไม่ยึดถือ

ชนเหล่าใดพูดกันอยู่ ผิดใจกัน มั่น

มุ่งไปคนละทาง ต่างยกตัวกระทบกระ-
เทียบกันอย่างอนารยชน จ้องหาช่องผิด
ของกันและกัน ชนเหล่านั้นย่อมยินดีคำผิด
คำพลาด ความผลอ ความเพ้อของกัน
และกัน อารยชนไม่ประพฤติกการพูดกัน
อย่างนั้น.

ถ้าอารยชนใครจะพูด ก็เป็นผู้ฉลาด
รู้จักกาล พูดแต่ถ้อยคำที่ประกอบด้วยเหตุ
ผล ที่อารยชนประพฤติกกัน ไม่โกรธ ไม่
ยกตัว มีใจสงบ ไม่ตีเสมอ ไม่รุนแรง
ไม่เอาหน้า รู้ชอบแล้วจึงกล่าว ที่เขาพูดถูก
ก็อนุโมทนา เมื่อเขาพูดผิด ก็ไม่รุกราน
ไม่ใฝ่เอาเปรียบ เขาพูดพั้งไปบ้างก็ไม่
ถือ ไม่พูดพาล่ม ไม่พูดเหยียบย่ำเขา ไม่
พูดคำสบถสาบาน.

การพูดของสัตว์บุรุษทั้งหลาย เป็น
การพูดเพื่อให้เกิดความรู้ ความเลื่อมใส
อารยชนทั้งหลายย่อมพูดกันอย่างนี้ นี้เป็น
การสนทนากันแห่งอารยชน ผู้มีปัญญา
รู้ความซื่อแล้ว ฟังพูดจาย่อยากตัว.

จบกถาวัตถุสูตรที่ ๗

อรรถกถาวัตถุสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในกถาวัตถุสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กถาวัตถุณี ได้แก่ เหตุที่ให้เกิดกถา อธิบายว่าเป็นพื้นฐาน
คือเป็นที่ตั้งแห่งกถา. บทว่า อตีต วา ภิกขเว อทุธานํ ความว่า กาลก็ดี
ชั้นก็ดี ชื่อว่า อตีตทธา (ระยะเวลาอันยืนยาวนานที่ผ่านมาแล้ว) ก็ควร.
แม้ในอนาคตและปัจจุบัน ก็มีนัยอย่างเดียวกันนี้.

ในบรรดากาลทั้ง ๓ นั้น เมื่อพูดโดยนัยนี้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่า กัสสปะ ที่มาแล้วในอดีต พระเจ้ากรุงกาสิทรงพระนามว่า กิงกิ
ได้เป็นอรรคอุปัฏฐากของพระองค์ พระองค์ทรงมีพระชนมายุยืนนานถึง
๒๐,๐๐๐ ปี ดังนี้ ชื่อว่า กล่าวคาถาปรารภอดีต.

เมื่อกล่าวโดยนัยนี้ว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่า เมตไตรย จักมีมาใน
อนาคต พระราชาพระนามว่า สังฆะ. จักเป็นอรรคอุปัฏฐากของพระองค์
พระองค์จะมีพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ดังนี้ ชื่อว่า กล่าวคาถาปรารภอนาคต.

เมื่อกล่าวโดยนัยมีอาทิว่า ในปัจจุบันนี้ พระราชาพระนามอย่างโน้น เป็นธรรมิกราช พระองค์โน้นก็เป็นธรรมิกราช ดังนี้ ชื่อว่า กล่าวกถาปรารภ ปัจจุบัน.

บทว่า กถาสมุขโยเคน ได้แก่ ประการมกัณ. บทว่า กจฺโฉ แปลว่า ควรเพื่อจะกล่าว. บทว่า อกจฺโฉ ความว่า ไม่ควรเพื่อจะกล่าว.

พึงทราบวินิจฉัย ในคำมีอาทิว่า เอกสพฺยากรณียํ ปญฺหํ ดังต่อไปนี้

ผู้ถูกถามว่า จักขุไม่เที่ยงหรือ ควรตอบโดยส่วนเดียวว่า ถูกแล้ว จักขุไม่เที่ยง. ในอินทรีทั้งหลายมีโสตะเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. นี้ ชื่อว่า เป็นปัญหาที่พึงตอบโดยส่วนเดียว (คือตอบประเด็นเดียว).

แต่ผู้ถูกถามว่า จักขุ ชื่อว่า ไม่เที่ยงหรือ ก็ควรแยกตอบอย่างนี้ว่า ไม่ใช่จักขุอย่างเดียวกับที่ไมเที่ยง ถึงโสตะก็ไม่เที่ยง ถึงฆานะก็ไม่เที่ยง นี้ ชื่อว่า เป็นปัญหาที่ต้องแยกตอบ.

ผู้ถูกถามว่า โสตะเหมือนกับจักขุ จักขุเหมือนกับโสตะหรือ ควรย้อนถามว่า ท่านถามโดยหมายความว่าอย่างไร? เมื่อเขาตอบว่า เราถามหมายถึงถึงการเห็น แล้วจึงตอบว่า ไม่เหมือนกัน แต่เมื่อเขาตอบว่า ผมถามหมายถึงความไม่เที่ยง ก็ควรตอบว่า ถูกแล้ว นี้ชื่อว่า เป็นปัญหาที่ต้องย้อนถาม แล้วจึงตอบ.

แต่ผู้ถูกถามปัญหา เป็นต้นว่า ชิพก็อันนั้น สิริระก็อันนั้นหรือ? ควรงคตอบ โดยพูดว่า ชื่อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาแบบนี้ เป็นปัญหาที่ไม่ควรพยากรณ์ นี้ชื่อว่า เป็นปัญหาที่ควรงคตอบ.

บทว่า ฐานฏฺฐาเน น สณฺหาติ ความว่า ไม่ตั้งอยู่ในเหตุหรือในสิ่งที่ไม่ใช่เหตุ. ในข้อนี้มีนัยดังต่อไปนี้ ก็สัตสวาทีบุคคล (ผู้ถือลัทธิว่า ยั่งยืน) สามารถเพื่อจะข่มอุจเฉทวาทีบุคคล (ผู้ถือลัทธิว่าขาดสูญ) ด้วยเหตุ

ที่สมควรได้ อุจเฉทวาทีบุคคลเมื่อถูกข่มขู่ จะแสดงความเป็นสัตสตวาทีบุคคล ออกมาว่า ก็ผมพูดความขาดสูญหรือ ? เขาเชื่อว่าไม่สามารถยื่นหยัดอยู่ในวาตะ ของตนได้ เมื่ออุจเฉทวาทีบุคคลสามารถ (ข่มเขาอยู่) อย่างนี้ เขาจะกลายเป็น สัตสตวาทีบุคคลไป เมื่อบุคคลวาทีบุคคล (ผู้ถือลัทธิว่ามีบุคคล) สามารถ (ข่มเขาอยู่) เขาก็จะกลายเป็นสุญญตวาทีบุคคล (ผู้ถือลัทธิว่าสูญ) ไป เมื่อ สุญญตวาทีบุคคลสามารถ (ข่มเขาอยู่) เขาก็จะกลายเป็น บุคคลวาทีบุคคลไป ด้วยประการดังกล่าวมานี้ ย่อมชื่อว่า ไม่ยื่นหยัดอยู่ ทั้งในฐานะและอฐานะ.

คำว่า **ปริกขเป น สนฺธาติ** นี้ ได้ทั้งในการถามปัญหาและการ ตอบปัญหา. ถามว่า **ขื่อนี้**อย่างไร ตอบว่า ก็คนบางคน ชุกอหมายจะถาม ปัญหาว่า เราจักถามปัญหาเขาดู อีกฝ่ายหนึ่งพูดว่า ท่านจะถามปัญหานี้หรือ รู้ว่าเขารู้แล้วก็พูดว่า ไม่ใช่ขื่อนี้ ผมจะถามข้ออื่น. แม้เธอถูกถามปัญหาก็จะชย ภาษหมายจะตอบปัญหาว่า เราจักตอบปัญหา. เธอถูกอีกฝ่ายหนึ่งพูดว่า ท่าน จักตอบปัญหานี้หรือ รู้ว่าเขารู้แล้ว ก็พูดว่า ไม่ใช่ขื่อนี้ เราจะตอบข้ออื่น อย่างนี้ ชื่อว่าไม่ตั้งมั่นอยู่ในข้อที่กำหนดไว้.

บทว่า **อญฺลวาทะ น สนฺธาติ** ความว่า ไม่ตั้งมั่นในวาตะที่ รู้แล้ว คือในวาตะที่ทราบแล้ว. ถามว่า **ขื่อนี้**อย่างไร ตอบว่า คนกลางคน ถามปัญหาอยู่ อีกฝ่ายหนึ่งพูดกะเขาว่า ท่านถามปัญหาถูกใจ ปัญหานี้ ท่าน เรียนมาจากไหน ? ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งถามปัญหา ตามแนวที่จะต้องถามนั้นแหละ ก่อให้เกิดความฉงนในถ้อยคำแก่ผู้นั้นว่า ที่เราถามแล้วไม่ตรงประเด็นหรือ อย่างไร ? ฝ่ายหนึ่งที่ถูกถามปัญหาแล้ว ตอบปัญหาอยู่. คนอื่นพูดกะเขาว่า ท่านตอบปัญหาดีแล้ว ท่านเรียนปัญหามาจากไหน ธรรมดาผู้จะตอบปัญหา ต้องตอบอย่างนี้ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่ง แม้แก้ปัญหามาตามแนวที่จะต้องแก่นั้นแหละ

แต่ก่อให้เกิดความงอนในถ้อยคำแก่ผู้เห็นว่า ที่เราตอบไปแล้ว ไม่ตรงประเด็น หรืออย่างไร ?

บทว่า **ปฏิปทาย น สณฺหาติ** ความว่า ไม่ตั้งอยู่ในข้อปฏิบัติ อธิบายว่า ถามในสิ่งที่ไม่ควรถาม โดยไม่รู้ธรรมเนียม. ก็ธรรมดาปัญหานี้ ผู้ที่ถูกเขาถามที่ลานเจดีย์ ไม่ควรตอบ. ในทางภิกษาจารก็ดี ในเวลาเที่ยวไป บิณฑบาตในบ้านก็ดี ในเวลานั่งบนอาสนศาลาก็ดี ในเวลานั่งรับข้าวยาและ ภัตรก็ดี ในเวลานั่งฉันก็ดี แม้ในเวลาเดินทางไปสู่ที่พักกลางวันก็ดี ก็ไม่ควร ตอบเหมือนกัน. แต่ในเวลานั่งในที่พักกลางวัน เมื่อเขาขอโอกาสก่อนถาม ก็ควรตอบ เมื่อไม่ขอโอกาสแล้วถาม ก็ไม่ควรตอบ. ผู้ถามโดยไม่รู้ธรรมเนียม นี้ ชื่อว่า ไม่ตั้งมั่น อยู่ในปฏิปทา. บทว่า **เอว สนฺตยํ ภิกฺขเว ปุคฺคโล อจฺจุโห โหติ** ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเหตุนี้มีอยู่ บุคคลนี้ ชื่อว่า ไม่ควรตอบปัญหานี้.

บทว่า **จานฺถฺจฺจเน สณฺหาติ** ความว่า สัสตวาที่บุคคลมีพอที่จะ ชมอุจเฉทวาที่บุคคล. อุจเฉทวาที่บุคคล แม้ถูกสัสตวาที่บุคคลชมอยู่ ก็กล่าว (ยืนยัน) ว่า เราแม้จะถูกท่านชมขู่อยู่ ๙ ครั้ง ก็ยังคงเป็นอุจเฉทวาที่อยู่นั่นเอง แม้ในสัสตวาที่บุคคล บุคคลวาที่บุคคลและสุญญตวาที่บุคคล ก็พึงนำนัย ไปโดยนัยนี้แหละ อย่างนี้ ชื่อว่า ตั้งมั่นอยู่ในฐานะและฐานะ.

บทว่า **ปริปฺเป สณฺหาติ** ความว่า คนบางคนชุกอหมายจะถาม ปัญหาว่า เราจะถามปัญหา เมื่อถูกเขาพูดว่า ท่านจักถามปัญหาข้อนี้หรือ ? ก็ตอบว่า คุณละ เราจะถามปัญหาข้อนี้แหละ (ถึงเธอถูกถามปัญหา) ก็เขยคาง หมายจะตอบปัญหาว่า เราจะตอบปัญหา เมื่อถูกถามว่า ท่านจักตอบปัญหา ข้อนี้หรือ ? ก็พูดยืนยันว่า คุณละ เราจะตอบปัญหาข้อนี้แหละ อย่างนี้ ชื่อว่า ตั้งมั่น อยู่ในข้อที่กำหนด.

บทว่า **อญฺญวาท สญฺจติ** ความว่า บุคคลบางคนถามปัญหาแล้ว มีผู้กล่าวว่า ท่านถามปัญหาดีแล้ว ธรรมดาผู้ถามปัญหาควรถามอย่างนี้ ดังนี้แล้ว ก็รับรองไม่ให้เกิดความฉงน (แก่ผู้อื่น). แม้ตอบปัญหาแล้ว เมื่อมีผู้พูดว่า ท่านตอบปัญหาดีแล้ว ธรรมดาผู้ตอบปัญหา ควรตอบอย่างนี้ ก็รับรองไม่ให้เกิดความฉงนขึ้น (อย่างนี้ชื่อว่า ตั้งมั่นอยู่ในเพราะวาทะของผู้อื่น)

บทว่า **ปฏิปทาย สญฺจติ** ความว่า ภิกษุบางรูปเจาณิมนต์ให้นั่งในเรือน ถวายข้าวยาकुและของควรเลี้ยงเป็นต้น นั่งอยู่ในระหว่างจนกว่าจะเสร็จกัตกิจ จึงจะถามปัญหา ถือ เอาเกสซ์ มีเนยใส เป็นต้น น้ำปานะ ๘ อย่าง หรือผ้าเครื่องปกปิด ระเบียบ และของหอมเป็นต้น เดินไปวิหารให้ของเหล่านั้นแล้ว เข้าสู่ที่พักกลางวัน ขอโอกาสแล้วจึงถามปัญหา จริงอยู่ผู้ถามปัญหาโดยรู้ธรรมเนียมอย่างนี้ ชื่อว่าตั้งมั่นอยู่ในปฏิปทา เธอจะตอบปัญหาของเขาก็ควร.

บทว่า **อญฺเณณญฺญํ ปฏิจฺรติ** ความว่า กลบเคลื่อนถ้อยคำอย่างหนึ่ง ด้วยถ้อยคำอีกอย่างหนึ่ง หรือถูกถามปัญหาอย่างหนึ่ง ตอบไปอีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **พหิทฺธา ถถ อปนาเมติ** ความว่า เมื่อข้ามเรื่องแรกเสีย ชื่อว่าพูดถลากลไถล (ไม่ตรงไปตรงมา). ในข้อนั้นมีเรื่องดังต่อไปนี้

เรื่องพระพูดถลากลไถลนอกเรื่อง

เล่ากันมาว่า ภิกษุทั้งหลายประชุมกันแล้ว กล่าวกะภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งว่า อาวุโส ท่านต้องอาบัติชื่อนี้ และชื่อนี้. ภิกษุหนุ่มตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ผมเดินทางไปนาคทวีป. ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า อาวุโส พวกเราไม่สนใจเรื่องที่ท่านไปนาคทวีป แต่พวกเราถามท่านว่า ท่านต้องอาบัติหรือ.

ภิกษุหนุ่ม. ท่านขอรับ ผมไปนาคทวีป แล้วฉนปลา

ภิกษุทั้งหลาย. อาวุโส เรื่องฉันทปลาของคุณ พวกเราไม่เกี่ยว เขาว่า
คุณต้องอาบัติ.

ภิกษุหนุ่ม. ครับผม ปลาไม่ค่อยสุก ทำให้ผมไม่สบาย.

ภิกษุทั้งหลาย. อาวุโส คุณจะสบาย หรือไม่สบาย พวกเราไม่เกี่ยว
(แต่) คุณต้องอาบัติ.

ภิกษุหนุ่ม. ขอรับ กระทบเกิดไม่สบาย ตลอดเวลาที่อยู่ในนาคทวีป
นั้น.

ด้วยเรื่องตามที่เล่ามานี้ ฟังทราบทั่ว ชื่อว่า ย่อมพุดตกไกลไป
นอกเรื่อง โดยการเอาเรื่องอื่นเข้ามาพุดแทรก.

บทว่า อภิหริติ ความว่า พุดพล่าม โดยนำเอาพระสูตรโน้นบ้าง
นี้บ้าง ดูพระเตปิฎกตีสสเถระ. เล่ากันมาว่า เมื่อก่อนภิกษุทั้งหลายประชุม
กันที่ลานมหาเจดีย์ กระทำกิจของสงฆ์แล้ว ให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย แล้ว
สนทนาได้ถามปัญหากัน. ในที่ประชุมนั้น พระเถระรูปนี้ ชักพระสูตรมาจาก
คัมภีร์นั้น ๆ จากพระไตรปิฎก ตลอดทั้งวัน แม้ปัญหาข้อเดียวก็จับไม่ได้.

บทว่า อภิมทุทติ ความว่า ชักเหตุมาพุดย่ำยี. บทว่า อนุปชกฺขมฺติ
ความว่า เมื่อภิกษุรูปอื่นถามปัญหาก็ดี ตอบปัญหาก็ดี ปรบมือ หัวเราะเฮฮา
อันเป็นเหตุให้เกิดความฉงนสนเท่ห์ว่า เราถามปัญหาที่ผู้อื่นเขาไม่ถาม หรือ
ตอบปัญหาที่เขาไม่ตอบกัน. บทว่า ขลิตฺ คณฺหาติ ความว่า จับเอาข้อความ
ที่กล่าวพลาดไปเล็กน้อย คือเที่ยวยกโทษว่า ข้อนี้ต้องตอบอย่างนี้ในเมื่อพุด
พลาดไปอักขระ ๑ บท ๑ หรือพยัญชนะ ๑.

บทว่า สตฺปนฺนิโส ได้แก่มีอุปนิสัย. คือมีปัจจัย. บทว่า โอิหิตโสโต
ได้แก่ตั้งใจฟัง. บทว่า อภิขานาติ เอกํ ฌมฺมํ ความว่า รู้ซึ่งซึ่งกุศลธรรม
อย่างหนึ่ง คือรู้อรหยมรรค. บทว่า ปริขานาติ เอกํ ฌมฺมํ ความว่า

กำหนดรู้ทุกขสังขารอย่างหนึ่ง ด้วยตริณปริณญา (การกำหนดรู้ด้วยการพิจารณา). บทว่า ปชหติ เอกัม ฌมฺมึ ความว่า ละขารอย่างหนึ่ง คือ อกุศลธรรมทั้งหมด. บทว่า สจฺจิกโรติ เอกัม ฌมฺมึ ความว่า กระทำขารอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลธรรม หรือ นิโรธนั้นแหละให้ประจักษ์. บทว่า สมฺมา วิมุตฺตี สฺสูติ ความว่า ถูกต้องวิโมกข์ คือ อรหัตผล ด้วยการถูกต้องด้วยญาณ โดยชอบ คือ โดยเหตุ โดยนัย โดยการณะ.

บทว่า เอตตตฺถา ภิกฺขเว กถา ความว่า ภิกษุทั้งหลาย กถาที่เราแสดงไว้ว่า ด้วยการพูดสนทนาปราศรัยกัน มีวิมุตตินี้เป็นประโยชน์ ได้แก่มีความหลุดพ้นแห่งจิต เพราะไม่ยึดมั่นนี้ เป็นพื้นฐาน คือ เป็นที่ตั้งเป็นวัตถุ แห่งกถานั้น พึงทราบการประกอบความในทุก ๆ บท ดังพรรณนามานี้. บทว่า เอตตตฺถา มนฺตนา ความว่า ในบรรดาบุคคลผู้สมควรและไม่สมควร การปรึกษากับบุคคลผู้สมควรเท่านั้น มีวิมุตตินี้เป็นประโยชน์เหมือนกัน. บทว่า เอตตตฺถา อุปนิสา ความว่า แม้อุปนิสัยที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า ผู้เจียโสตกลงดับ ผู้มีอุปนิสัย มีวิมุตตินี้เป็นประโยชน์เหมือนกัน. บทว่า เอตตตฺถํ โสดาวธาณํ ความว่า แม้การเจียโสตกลงพร้อมทั้งอุปนิสัย ของผู้นั้น มีวิมุตตินี้เป็นประโยชน์เหมือนกัน. บทว่า ออนุปาทา แปลว่า เพราะไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทานทั้ง ๔. ความหลุดพ้นคือพระอรหัตผล ชื่อว่า ความหลุดพ้นแห่งจิต.

เพราะว่าคำทั้งหมดนี้ ตรัสไว้เพื่อประโยชน์แก่อรหัตผล เพราะฉะนั้น เมื่อพระองค์จะทรงสรุปพระสูตร รวมยอดด้วยพระคาถาต่อไป จึงตรัสคำมีอาทิว่า เย วิรุทฺธา ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิรุทฺธา ความว่า ผิดใจกันเพราะโกรธ กล่าวคือพิโรธ. บทว่า สลฺลปฺนฺติ ได้แก่การเจรจาปราศรัยกัน. บทว่า วินิวิจฺจฺจา ได้แก่เป็นผู้หมายมั่น. บทว่า สมฺมุตฺตทา ความว่า ยกขึ้นสูงโดยการยกด้วยอำนาจมานะ. บทว่า อนริยคุณมาสซช

ความว่า กล่าวคุณกถาที่ไม่ใช่แบบอย่างพระอริยะ กระทบกระเทือนคุณความดี อธิบายว่า กล่าวกถากระทบกระทั้งคุณความดี ที่ชื่อว่า อนริยกถา ไม่ใช่ อริยกถา บทว่า **อญฺโญญฺญววิเรสิโน** ความว่า จ้องหาช่อง คือความผิด ของกันแลกัน. บทว่า **ทฺพฺพาสิตํ** ได้แก่พูดไม่ดี. บทว่า **วิกฺขลตํ** ได้แก่ พูดลั้งปากไปเล็กน้อย. บทว่า **สมฺปโมหํ ปฺราษยํ** ความว่า ยินดีข้อ พลาดลั้ง และความฟ่ายแพ้ของกันและกัน เพราะปากร้าย ไปเล็กน้อย. บทว่า **อภินนฺทนฺติ** แปลว่า ยินดี. บทว่า **นาจเร** ความว่า ไม่ประพฤติ คือไม่พูด.

บทว่า **ธมฺมญฺญปฏิสฺสยฺตฺตา** ความว่า กถาที่ผู้ตั้งอยู่ในธรรมสนทนา กันชื่อว่า **ธมฺมญฺญปฏิสฺสยฺตฺตา** เพราะตั้งอยู่ในธรรมด้วย ประกอบด้วย ธรรมนั้นด้วย. บทว่า **อนฺนฺตฺติญฺเณน มนฺสา** ได้แก่ มีใจไม่ฟุ้งซ่าน. บทว่า **อปฺพาโส** ความว่า ไม่ตีเสมอ ด้วยการตีเสมอ โดยถือเป็นคู่แข่ง*. บทว่า **อสาหโส** ความว่า ไม่รุนแรง ด้วยสามารถแห่งความรุนแรง คือ รากะ โทสะ และโมหะ.

บทว่า **อนฺนฺตฺตฺยฺยายมาโน** ได้แก่ไม่ริษยา. บทว่า **ทฺพฺพภฺนฺเจ** **นาปฺสาทเย** ความว่า ไม่รุกราน ในเพราะถ้อยคำที่พั้งพลาด. บทว่า **อฺปารมฺภํ น สิกฺขเขยฺย** ความว่า ไม่สนใจคำติเตียนที่มีลักษณะเกินกว่าเหตุ. บทว่า **ขลิตฺตฺยจฺจ น คาหเย** ความว่า คำพูดที่พั้งปากไปเล็กน้อยก็ไม่ ถือว่า นี่เป็นความผิดของท่าน. บทว่า **นาภิหเร** ได้แก่ไม่พูดทับถม. บทว่า **นาภิมทฺเต** ได้แก่ไม่พูดย่ำยี โดยอ้างเหตุอีกอย่างหนึ่ง.

จบอรรถกถากถาวัตตสุตฺตที่ ๗

๑. ปาฐะว่า **อปฺพาโส** หุตฺวา **ฉบฺบพฺมา**เป็น **ยฺยคฺคฺคาหปฺพาสวเสน** **อปฺพาโส** หุตฺวา **แปลตาม** **ฉบฺบพฺมา**.

๘. ติตถียสูตร

ว่าด้วยความแตกต่างแห่งอกุศลมูล ๓

[๕๐๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกปริพาชก^๑ ผู้ถือลัทธิอื่น จะพินิจถามอย่างนี้ว่า อวูโสทั้งหลาย ธรรม ๓ นี้ ธรรม ๓ คืออะไร คือ รากะ โทสะ โมหะ นี้แล อวูโสทั้งหลาย ธรรม ๓. ธรรม ๓ นี้ วิเศษแปลกต่างกันอย่างใด ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว จะพินิจแก้ว่าอะไร แก่พวกปริพาชก ผู้ถือลัทธิอื่นเหล่านั้น.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของข้าพระพุทธเจ้ามีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นค้ำมูล มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแบบฉบับ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัย สาธุ ขอเนื้อความแห่งภยิตันนั้น จงแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าเองเถิด^๒ ภิกษุทั้งหลายฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจกทรงจำไว้.

ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจงพินิจ ทำในใจให้ดี เราจักกล่าว. ภิกษุทั้งหลายรับพระพุทธพจน์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกปริพาชกผู้นับถือลัทธิอื่นจะพินิจถามอย่างนี้ว่า อวูโสทั้งหลาย ธรรม ๓ นี้ ฯลฯ วิเศษแปลกต่างกันอย่างใด ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้ พินิจแก้อย่างนี้ว่า อวูโสทั้งหลาย รากะมีโทษน้อย แต่คลายช้า โทสะมีโทษมาก แต่คลายเร็ว โมหะมีโทษมากด้วย คลายช้าด้วย.

๑. นักบวชนอกพระพุทธศาสนา ถ้าเพศหญิงเรียกว่า ปริพาชิกา

๒. เป็นสำนวน หมายความว่า ขอพระองค์ประทานคำตอบเองเถิด

ถ้าเขาถามต่อไปว่า ก็อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ทำราคะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นก็ดี ทำราคะที่เกิดแล้วให้มากยิ่งขึ้นก็ดี? ฟังแล้วว่า สุกนิमित (อารมณ์ที่สวयงาม) เมื่อบุคคลทำในใจ โดยไม่แยกกายซึ่งสุกนิमित ราคะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นด้วย ราคะที่เกิดแล้วย่อมมากยิ่งขึ้นด้วย นี้แล อวูโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งทำราคะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นบ้าง ทำราคะที่เกิดแล้วให้มากยิ่งขึ้นบ้าง

ถ้าถามว่า ก็อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ทำโทสะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นก็ดี ทำโทสะที่เกิดแล้วให้มากยิ่งขึ้นก็ดี ฟังแล้วว่า ปฏิฆนิमित (อารมณ์ที่ไม่พอใจ) เมื่อบุคคลทำในใจโดยไม่แยกกายซึ่งปฏิฆนิमित โทสะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นด้วย โทสะที่เกิดแล้วย่อมมากยิ่งขึ้นด้วย นี้แล อวูโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัย ซึ่งทำโทสะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นบ้าง ทำโทสะที่เกิดแล้วให้มากยิ่งขึ้นบ้าง

ถ้าถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ทำโมหะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นก็ดี ทำโมหะที่เกิดแล้วให้มากยิ่งขึ้นก็ดี ฟังแล้วว่า อโยนิโสมนสิการ (ความทำในใจโดยไม่แยกกาย ความใส่ใจอย่างไม่ฉลาด) เมื่อบุคคลทำในใจโดยไม่แยกกาย โมหะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นด้วย โมหะที่เกิดแล้วย่อมมากยิ่งขึ้นด้วย นี้แล อวูโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งทำโมหะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นบ้าง ทำโมหะที่เกิดแล้วให้มากยิ่งขึ้นบ้าง

ถ้าถามว่า ราคะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นก็ดี ที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปก็ดี เพราะอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ฟังแล้วว่า เพราะอสุกนิमित (อารมณ์ที่ไม่สวยไม่งาม) เมื่อบุคคลทำในใจโดยแยกกายซึ่งอสุกนิमित ราคะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย ที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปด้วย นี้แล อวูโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัย ซึ่งทำราคะที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นบ้าง ทำราคะที่เกิดแล้วให้เสื่อมไปบ้าง

ถ้าถามว่า โทสะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นก็ดี ที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปก็ดี เพราะอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ฟังแล้วว่า เพราะเมตตาคาเจโตวิมุตติ (ความ

หลุดพ้นแห่งใจ [จากปฏิมะ] ด้วยเมตตา) เมื่อบุคคลที่ทำในใจโดยแยบคาย ซึ่งเมตตาเจโตวิมุตติ โทสะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย โทสะที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปด้วย นี้แล อาวุโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งทำโทสะที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้นบ้าง ทำโทสะที่เกิดแล้วให้เสื่อมไปบ้าง

ถ้าถามว่า โมหะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นก็ดี ที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไป ก็ดี เพราะอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ฟังเถิดว่า เพราะโยนิโสมนสิการ (ความทำในใจโดยแยบคาย) เมื่อบุคคลทำในใจโดยแยบคาย โมหะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย โมหะที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปด้วย นี้แล อาวุโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งทำโมหะที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้นบ้าง ทำโมหะที่เกิดแล้วให้เสื่อมไปบ้าง.

จบตัตถียสูตรที่ ๘

อรรถกถาตัตถียสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในตัตถียสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ภควมุลกา ความว่า ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า ภควมุลกา เพราะมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นค้ำมุล. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังต่อไปนี้ว่า ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของพวกข้าพระองค์เหล่านี้ อันพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้บังเกิดแล้วในกาลก่อน เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ขึ้นชื่อว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่น ๆ จะสามารถยังธรรมเหล่านี้ให้เกิดขึ้น ชั่วพุทธันดรหนึ่งไม่มีเลย แต่ธรรมเหล่านี้ของ

ข้าพระองค์ทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าให้บังเกิดขึ้นแล้ว ข้าพระองค์-
ทั้งหลายจะรู้ทั่วถึง คือ ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ได้ โดยอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า
เพราะฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย ชื่อว่ามี
พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นค้ำคูณ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า ภควันตติกา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแนะนำคือ
ทรงนำออก คือตามแนะนำซึ่งธรรมทั้งหลาย ได้แก่การตั้งชื่อธรรมแต่ละอย่างๆ
แล้วทรงแสดงตามสภาพ เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหลายจึงชื่อว่า มีพระผู้มี-
พระภาคเจ้าเป็นผู้นำ.

บทว่า ภควปฏิสรณา ความว่า ธรรมที่เป็นไปในภุมิ ๔ เมื่อมา
สู่คลองแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ชื่อว่าย่อมแผงอยู่ในพระผู้มีพระภาคเจ้า
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ภควปฏิสรณา (มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัย).

บทว่า ปฏิสรนติ ได้แก่รวมอยู่ คือชุมนุมอยู่. อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า เมื่อจะทรงตั้งชื่อธรรมที่เป็นไปในภุมิ ๔ แต่ละข้อ ๆ ตามความเป็นจริง
จึงทรงหวนระลึกถึงธรรมทั้งหลาย ด้วยสามารถแห่งการแทงตลอดของพระองค์
ผู้ประทับนั่ง ณ ควางตื้นไม้มหาโพธิ์ อย่างนี้ว่า ผัสสะ (เสมียน) มาทูลถามว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ชื่ออะไร. ตรัสตอบว่า เจ้าชื่อว่าผัสสะ
เพราะอรรถว่าถูกต้อง. เวทนา...สัญญา...สังขาร... วิญญาณ (เสมียน)
มาทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์มีชื่ออย่างไร. ตรัสตอบว่า
เจ้าชื่อว่า วิญญาณ เพราะอรรถว่ารู้แจ้ง เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่า
ภควปฏิสรณา. บทว่า ภควนตฺเตยว ปฏิภาตฺ ความว่า ความแห่งภษิต
นี้จึงปรากฏแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวเถิด อธิบายว่า ขอพระองค์
นั้นแหละ. จงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย.

๑. ปาฐะว่า ปฏิสรนติ จบัมพมาเป็น ปฏิสรนตติ

บทว่า ราโค โข ได้แก่ รากะที่เป็นไปแล้ว ด้วยสามารถแห่งความยินดี. บทว่า อปฺปสวชฺโช ความว่า มีข้อที่ควรตำหนิน้อย อธิบายว่ามีโทษน้อย โดยโทษทั้ง ๒ สถาน คือด้วยสามารถแห่งโทษที่เป็นโลกวัชชะ (โทษในปัจจุบัน) บ้าง ด้วยสามารถแห่งโทษที่เป็นวิปากวัชชะ (โทษในอนาคต) บ้าง. ข้อนี้อย่างไร. คือมารดาบิดาให้ที่กำน่องเป็นต้น แต่งงานกัน ๑ ให้พวกลูกจัดแต่งงานให้กับพี่น้องของลูกเขา ๑. รากะนี้มีโทษน้อย โดยที่เป็นโลกวัชชะเท่านั้นก่อน. ส่วนรากะที่มีโทษน้อย โดยที่เป็นวิปากวัชชะอย่างนี้คือ ชื่อว่าปฏิสนธิในอบาย ที่มีสทาร์สันโดยเป็นมูลหามีไม่.

บทว่า ทนฺธุริราที ความว่า ก็รากะนี้เมื่อจะคลาย ก็จะค่อย ๆ คลาย ไม่หลุดพ้นไปเร็ว จะติดตามอยู่นาน เหมือน (ผ้า) ที่ข้อมด้วยเขม่าเจือด้วยน้ำมัน ถึงจะไปสู่ภพอื่น ๒-๓ ภพ ก็ยังไม่จากไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทนฺธุริราที (คลายออกช้า ๆ) ในข้อนี้มีเรื่องดังต่อไปนี้ เป็นตัวอย่าง

เรื่องหญิงฆ่าตัว

เล่ากันมาว่า บุรุษผู้หนึ่งประพฤติมิฉลาด ต่อกรรษาของพี่ชาย เขาเองได้เป็นที่รักของหญิงนั้น ยิ่งกว่าสามีของตน. นางพูดกับเขาว่า เมื่อเหตุนี้ปรากฏแล้ว ข้อครหาอย่างใหญ่หลวงจักมี ท่านจงฆ่าพี่ชายของท่านเสีย เขามขู่หญิงนั้นว่า ฉิบหายเถิด อีถ้อย มึงอย่าพูดอย่างนี้อีก. นางก็นิ่ง ล่วงไป ๒-๓ วัน ก็พูดอีก จิตของเขาถึงความลั้งเล ต่อแต่นั้น ถูกนางรบเร้าถึง ๓ ครั้ง จึงพูดว่า เราจะทำอย่างไร ถึงจะได้โอกาส. ลำดับนั้นนางได้บอกอุบายแก่เขาว่า ท่านจงทำตามที่เขาบอกเท่านั้น ใกล้บ้านมหากุชระ ๑. ป่าระว่า คนฺตวาปี นาคจฺจตีติ ทนฺธุริราที เทวฺ ติณฺนิ ฆวนฺตฺรานิ อาคจฺจตีติ ทนฺธุริราที จบัปพมาเปิน เทวฺ ติณฺนิ ฆวนฺตฺรานิ คนฺตวาปี นาคจฺจตีติ ทนฺธุริราที แปลตามฉบับพม่า.

ตรงที่โน้น มีทำน้ำอยู่ ท่านจงถือเอามิดโต้อันคมไปปักอยู่ที่ตรงนั้น เขาได้ทำ
อย่างนั้นแล้ว. ฝ่ายพี่ชายของเขาทำงานในป่าเสร็จแล้ว กลับบ้าน. นางทำเป็น-
เหมือนมีจิตอ่อนโยนในเขา พูคว่า มาเถิดนาย ฉันจะล้างศีรษะให้ แล้วดูศีรษะ
ให้เขา พูคว่า ศีรษะของนายสกปรก แล้วส่งก้อนมะขามป้อมให้เขาไปด้วย
สั่งว่าท่านจงไปล้างศีรษะที่ทำชื่อโน้น แล้วกลับมา. เขาไปสู่ท่าตามที่นาง
บอกนั้นแหละ สระผมด้วยฟองมะขามป้อม ลงอาบน้ำคำหัวแล้ว. ครั้งนั้น
น้องชายออกมาจากระหว่างต้นไม้ ฟันเขาที่ก้านคอให้ตายแล้ว กลับเข้าบ้าน.

พี่ชายเมื่อไม่อาจสละความเสียดทานในภรรยาได้ จึงไปเกิดเป็นงูเขียว
ใหญ่ ในเรือนหลังนั้นแหละ. แม่เมื่อนาง (ผู้เป็นภรรยาเก่า) จะยืนก็ตาม
นั่งก็ตาม มันจะตกลงที่ตัว (ของนาง). ต่อมา นางจึงให้ฆ่างูนั้นด้วยเข้าใจว่า
ชะรอยตัวเราจะเป็นงูตัวนี้. เพราะความรักนางผู้เป็นภรรยา มันจึงไปเกิดเป็น
ลูกสุนัข ในเรือนหลังนั้นอีก. นับแต่เวลาที่มันเดินได้ มันจะวิ่งตามหลังนางไป
เมื่อนางเข้าป่า มันก็ติดตามไปด้วย คนทั้งหลายเห็นนางแล้วก็พูดเย้ยหยันว่า
พรานสุนัขออกแล้ว จักไปไหน. นางสั่งให้ฆ่ามันอีก.

แม้มัน (ตายแล้ว) ก็ไปเกิดเป็นลูกวัวในเรือนหลังนั้นอีก แล้วเดิน
ตามหลังนางไปอย่างนั้นเหมือนกัน. แม้ในคราวนั้น คนทั้งหลายเห็นมันแล้ว
ก็พากัน พูดเย้ยหยันว่า โคบาลออกแล้ว โคทั้งหลายจักไปไหน. นางก็สั่งให้
ฆ่ามันเสียในที่ตรงนั้น. แม้คราวนั้น มันก็ไม่สามารถตัดความเสียดทานนาง
ต่อไปได้ ในวาระที่ ๔ มันเกิดในท้องของนางแล้วระลึกชาติได้. มันเห็นว่า
ตัวถูกนางฆ่ามา ๔ อตภาพ ตามลำดับแล้ว คิดว่า เราเกิดในท้องของหญิง
ผู้เป็นศัตรู เห็นปานนี้. นับแต่นั้นมา ก็ไม่ยอมให้นางเอามือถูกต้องตัวได้.
ถ้านางถูกต้องตัว เขาจะสะอึกสะอื้นร้องไห้. เวลานั้น ผู้เป็นตาเท่านั้น

จะอุ้มชูเขาได้. ต่อมา เขาเจริญเติบโตแล้ว ตาจึงพูดว่า หลานเอ๋ย เหตุไฉน เจ้าจึงไม่ยอมให้แม่เอามือถูกตัว ถ้าแม่แม่ถูกตัวเจ้า เจ้าจะร้องไห้สะอึกสะอื้น ด้วยเสียงอันดัง. เขาได้บอกความเป็นไปทั้งหมดนั้น (แก่ตา) ว่า คุณตาครับ ผู้นี้ไม่ใช่แม่ของผม แต่เป็นศัตรู. ผู้เป็นตา สวมกอดเขาไว้ แล้วร้องไห้พูดว่า มาเถิดหลานเอ๋ย เรื่องอะไรพวกเราจะต้องมาอาศัยอยู่ที่เช่นนี้ดังนี้แล้ว พาเขาออกจากบ้านไปสู่วิหารแห่งหนึ่ง พวกคนบวชอยู่ในวิหารนั้น บรรลุพระอรหัตต์ทั้งสองคน.

บทว่า มหาสาวชฺโช ความว่า ชื่อว่ามีโทษมาก ด้วยเหตุ ๒ สถาน คือ ด้วยอำนาจโลกวัชชะ ๑ ด้วยอำนาจวิปากวัชชะ ๑. ข้อนี้เป็นอย่างไร. คือ ผู้อันโทสะประทุษร้ายแล้ว ย่อมประพฤตินิมนต์ในมารดาภิณฑิ ในบิดาภิณฑิ ในพี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาวก็ได้ ในบรรพชิตก็ได้ ในที่ทุกแห่งที่ผ่านไป เขาจะได้คำครหาอย่างใหญ่หลวงว่า ผู้นี้ประพฤตินิมนต์ แม้ในมารดาภิณฑิ แม้ในพี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว แม้ในบรรพชิต. โทสะ ชื่อว่ามีโทษมาก ด้วยสามารถแห่งโทษที่เป็นโลกวัชชะ ดังพรรณนามานี้ก่อน แต่เขาจะได้เสวยผลในนรก ตลอดกับด้วยอนันตริยกรรมที่ตนทำไว้ ด้วยอำนาจโทสะ. โทสะชื่อว่า มีโทษมาก ด้วยอำนาจแห่งโทษที่เป็นวิปากวัชชะ ดังพรรณนามานี้แล.

บทว่า จิปฺปวฺริราคิ แปลว่า คลายเร็ว. อธิบายว่า ผู้ที่ถูกโทสะประทุษร้ายแล้ว ประพฤตินิมนต์ในมารดาภิณฑิ บ้าง ในเจติย์บ้าง ในโพธิพฤกษ์บ้าง ในบรรพชิตทั้งหลายบ้าง เขาขอลุแก่โทษว่า ท่านทั้งหลายจงอดโทษแก่ข้าพเจ้า. พร้อมด้วยคารขอมาของเขา กรรมนั้นจะกลับกลายเป็นปกติไปทันที.

ส่วนโมหะชื่อว่า มีโทษมาก เพราะเหตุ ๒ สถานเหมือนกัน ข้อนี้อย่างไร. คือ คนที่หลงแล้วเพราะโมหะ จะประพาศิผิตในมารดาบิดาบ้าง ในพระเจดีย์บ้าง ในโพธิพฤกษ์บ้าง ในบรรพชิตบ้าง แล้วได้รับการติเตียนในที่ ๆ ตนไปแล้ว ๆ. โมหะชื่อว่ามีโทษมากด้วยสามารถแห่งโทษที่เป็นโลกวัชระอย่างนี้ก่อน. แต่เขาจะต้องเสวยผลในนรกตลอดกาลปี เพราะอนันตริยกรรมที่เขาทำไว้ด้วยอำนาจโมหะ. โมหะชื่อว่ามีโทษมาก แม้ด้วยสามารถแห่งโทษที่เป็นวิปากวัชระ ดังพรรณนามานี้แล.

บทว่า **ทนฺธฺวโร** แปลว่า ค่อย ๆ คลายไป อธิบายว่า กรรมที่ผู้หลงเพราะโมหะทำไว้ จะค่อย ๆ พ้นไป. อุปมาเสมือนหนึ่งว่า หนั่งหมี่ที่เขาพอกอยู่ถึง ๗ ครั้ง ก็ไม่ขาวฉันใด กรรมที่ผู้หลงแล้วเพราะโมหะทำแล้ว ก็ฉนั้นเหมือนกัน จะไม่พ้นไปเร็ว คือจะค่อย ๆ พ้นไปฉนั้นแล. คำที่เหลือในพระสุตฺตนี้ ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาติตถียสุตฺตที่ ๘

๕. มุลสุตฺต

ว่าด้วยกุศลมูลและอกุศลมูล

[๕๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลมูล (รากเง่าของอกุศล) ๓ นี้. ๓ คืออะไร คือโลภะ โทสะ โมหะ
ภิกษุทั้งหลาย แม้ตัวโลภะ โทสะ โมหะเอง ก็เป็นอกุศล แม้กรรมที่บุคคลผู้เกิดโลภะ โทสะ โมหะแล้วสร้างขึ้นด้วยกาย ด้วย

วาจา ด้วยใจ ก็เป็นอกุศล บุคคลเกิดโลภะ โทสะ โมหะแล้ว อัน
โลภะ โทสะ โมหะครอบงำแล้ว มีจิตอันโลภะ โทสะ โมหะ จับเสีย
รอบแล้ว หาเรื่องก่อทุกข์อันใดให้ผู้อื่น โดยฆ่าเสียบ้าง จองจำเสียบ้าง
ทำให้เสียทรัพย์บ้าง ต่ำหนิโทษบ้าง ขับไล่บ้าง ด้วยถือว่า ข้าฯ เป็นคน
มีกำลังอำนาจบ้าง ข้าฯ อยู่ในพรรคพวกบ้าง แม้อันนั้น ก็เป็นอกุศลธรรม
ทั้งหลายอันเป็นบาปอกุศลมิใช่น้อย ซึ่งเกิดเพราะโลภะ โทสะ โมหะ มีโลภะ
โทสะ โมหะเป็นต้นเหตุ เป็นแดนเกิด เป็นปัจจัยเหล่านี้ ย่อมเกิด
พร้อมด้วยประการอย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเช่นนี้ เรียกว่า อกาลวาทิ (พูดใน
เวลาไม่ควร หรือไม่พูดในเวลาสมควร) บ้าง อญตวาทิ (พูดสิ่งที่ไม่จริง
หรือไม่พูดสิ่งที่จริง) บ้าง อนัตตวาทิ (พูดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ หรือไม่
พูดสิ่งที่เป็นประโยชน์) บ้าง อธรรมวาทิ (พูดสิ่งที่ไม่เป็นธรรม หรือไม่
พูดสิ่งที่เป็นธรรม) บ้าง อวินยวาทิ (พูดสิ่งที่ไม่เป็นวินัย หรือไม่พูดสิ่ง
ที่เป็นวินัย) บ้าง เพราะเหตุอะไร บุคคลเช่นนี้ จึงเรียกว่า อกาลวาทิบ้าง
ฯลฯ อวินยวาทิบ้าง เพราะว่า บุคคลนี้หาเรื่องก่อทุกข์ให้ผู้อื่น โดยฆ่า
เสียบ้าง ฯลฯ ด้วยถือว่า ข้าฯ เป็นคนมีกำลังอำนาจบ้าง ข้าฯ อยู่ใน
พรรคพวกบ้าง แต่เมื่อผู้อื่นว่าโดยความจริงก็ปิดเสีย ไม่ยอมรับ เมื่อเขา
ว่าโดยความไม่จริง ก็ไม่เพียรที่จะแก้ความไม่จริงนั้น ว่าสิ่งนี้ไม่จริง สิ่งนั้น
ไม่เป็น ด้วยเหตุนี้ ๆ เพราะฉะนั้น บุคคลเช่นนี้จึงเรียกว่า อกาลวาทิบ้าง ฯลฯ
อวินยวาทิบ้าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเช่นนี้ อันอกุศลบาปธรรมที่เกิดเพราะ
โลภะ โทสะ โมหะครอบงำแล้ว มีจิตอันอกุศลบาปธรรมเหล่านั้นจับ
เสียรอบแล้ว ในปัจจุบันนี้ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ประกอบไปด้วยความคับแค้น

เราร้อน เพราะกายแตกตายไป ทุกติเป็นหวังได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
เปรียบเหมือนต้นรัง หรือต้นตะแบก หรือต้นตะคร้อก็ตาม ถูกเถายานทราย
๓ เถาขึ้นปกคลุมรังรัดแล้ว ย่อมถึงความไม่เจริญ ย่อมถึงความพินาศ ย่อม
ถึงทั้งความไม่เจริญทั้งความพินาศนั้นใด บุคคลเช่นนี้ก็ฉันนั้นนั่นแล อัน
อกุศลบาปกรรมที่เกิดเพราะโลภะ โทสะ โมหะครอบงำแล้ว มีจิตอัน
อกุศลบาปกรรมเหล่านั้นจับเสียบรอบแล้ว ในปัจจุบันนี้ย่อมอยู่เป็นทุกข์
ประกอบไปด้วยความคับแค้นเราร้อน เพราะกายแตกตายไป ทุกติเป็นหวังได้

นี่แล ภิกษุทั้งหลาย อกุศลมูล ๓

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กุศลมูล (รากเง่าของกุศล) ๓ นี้ ๓ คืออะไร
คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

ภิกษุทั้งหลาย แม้ตัวอโลภะ อโทสะ อโมหะเองก็เป็นกุศล แม้
กรรมที่บุคคลผู้ไม่เกิดโลภะ โทสะ โมหะ ทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ
ก็เป็นกุศล บุคคลผู้ไม่เกิดโลภะ โทสะ โมหะ อันโลภะ โทสะ โมหะ
ไม่ครอบงำแล้ว มีจิตอันโลภะ โทสะ โมหะไม่จับรอบแล้ว ไม่หาเรื่อง
ก่อทุกข์อันใดให้ผู้อื่น โดยฆ่าเสียบ้าง ฯลฯ ข้ำฯ อยู่ในพรรคพวกบ้าง
แม้ฉันนั้นก็เป็กุศล ธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศลมีใช้น้อย ซึ่งเกิดเพราะ
อโลภะ อโทสะ อโมหะ มีอโลภะ อโทสะ อโมหะเป็นต้นเหตุ เป็นแดนเกิด
เป็นปัจจัย เหล่านี้ ย่อมเกิดพร้อมด้วยประการอย่างนี้

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเช่นนี้เรียกว่า กาลวาที (พูดใน
เวลาที่ควร) บ้าง ภูตวาที (พูดสิ่งที่จริง) บ้าง อัถตวาที (พูดสิ่งที่เป็
ประโยชน์) บ้าง ธรรมวาที (พูดสิ่งที่เป็ธรรม) บ้าง วินัยวาที (พูด
สิ่งที่เป็วินัย) บ้าง เพราะเหตุอะไร บุคคลเช่นนี้จึงเรียกว่า กาลวาที
บ้าง ฯลฯ วินัยวาทีบ้าง เพราะว่าบุคคลนี้ไม่หาเรื่องก่อทุกข์ให้ผู้อื่น โดย

ฆ่าเสียบ้าง ฯลฯ ข้าฯ อยู่ในพรรคพวกบ้าง เมื่อผู้อื่นว่าโดยความจริง ก็ยอมรับ ไม่ปิดเสีย เมื่อเขาว่าโดยความไม่จริง ก็เพียรแก้ความไม่จริงนั้น ว่าสิ่งนี้ไม่จริง สิ่งนั้นไม่เป็นด้วยเหตุนี้ ๆ เพราะฉะนั้น บุคคลเช่นนี้ จึง เรียกว่า กาลวาที่บ้าง ฯลฯ วินยวาที่บ้าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลบาปกรรมทั้งหลายที่เกิดเพราะโลภะ โทสะ โมหะ ของบุคคลเช่นนี้ อันเขาละเสียแล้ว มีมูลอันขาดแล้ว ทำให้เหมือนตอตาลแล้ว ทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป เป็นธรรมดา บุคคลเช่นนี้ ย่อมอยู่เป็นสุขไม่มีความคับแค้น เรำร้อนในปัจจุบันนี้ ย่อมปรินิพพานในปัจจุบันนี้แหละ เปรียบเหมือนต้นรังหรือต้น ตะแบกหรือต้นตะคร้อก็ตาม ถูกเถาย่านทราย ๑ เถา ขึ้นปกคลุมรังรัดแล้ว มี บุรุษผู้หนึ่งถือจอบเสียมและตะกร้ามา ตัดโคนเถาย่านทรายแล้วขุดคุ้ยเอาราก ขึ้น ที่สุดแม้เท่ากำนแฝก (ก็ไม่ให้เหลือ) แล้วสับผ่าให้เป็นชิ้นละเอียด ผึ่งแดดและลมจนแห้ง แล้วเผาด้วยไฟจนเป็นผุยผง แล้วโปรยเสียในลมแรง หรือสาดเสียในกระแสน้ำเชี่ยวในแม่น้ำ เมื่อเช่นนี้ เถาย่านทรายนั่นก็เป็นอัน รากขาดแล้ว. ถูกทำให้เหมือนตอตาลแล้ว ถูกทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอัน ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา ฉันทิ ฉันทิเดียวกันนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย อกุศลบาปกรรมที่เกิดเพราะโลภะ โทสะ โมหะ ของบุคคลเช่นนี้ อัน เขาละเสียแล้ว มีมูลอันขาดแล้ว ฯลฯ ย่อมปรินิพพานในปัจจุบันนี้แหละ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย กุศลมูล ๑.

จบมูลสูตรที่ ๕

อรรถกถามูลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมูลสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

ธรรมที่เป็นมูลแห่งอกุศล ชื่อว่า **อกุศลมูล**. อีกอย่างหนึ่ง ธรรมนั้นด้วยเป็นมูลด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **อกุศลมูล**. บทว่า **ยทปี ภิกขเว โลโก** เท่ากับ **โยปี ภิกขเว โลโก** แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความโลภ แม้อะไร. บทว่า **ตทปี อกุศลมูล** ความว่า แม้อะไรความโลภนั้น เป็นรากเหง้าแห่งอกุศล หรือเป็น (ตัว) อกุศลก็ได้ อธิบายว่า ในที่นี้แม้อกุศลนั้นหมายถึงอกุศลมูลนั้นก็ควรเหมือนกัน. ในบททั้งปวง พึงน่านัยนี้ (ไป) โดยอุบายนี้.

บทว่า **อภิสงฺขโรติ** ความว่า ย่อมประมวล คือรวบรวมมาได้แก่ ทำให้เป็นกอง. บทว่า **อสตา ทุกฺขํ อุปทตฺติ** ความว่า ก่อทุกข์โดยกล่าวโทษอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ไม่เป็นจริงแก่เขา ด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง คือไม่มีอยู่. บทว่า **วธเน วา** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อทรงแสดงอาการ ที่เขาก่อทุกข์ขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขานิยา** ได้แก่ความเสื่อมทรัพย์. บทว่า **ปพฺพพานาย** ความว่า ได้แก่การขับออกจากบ้าน ออกจากป่า หรือจากรัฐ. บทว่า **พลวมฺหิ** ความว่า เราเป็นผู้มีกำลัง. บทว่า **พลตฺโต อิติปี** ความว่า พูดว่า เราต้องการกำลังบ้าง เราอยู่ในกำลังบ้าง.

บทว่า **อกาลวาทิ** ความว่า ไม่พูดในเวลาที่เหมาะสม ชื่อว่าพูดในเวลาอันไม่ควร. ว่า **อภูตวาทิ** ความว่า ไม่พูดเรื่องจริง ชื่อว่าพูดเรื่องไม่จริง. บทว่า **อนตวาทิ** ความว่า ไม่พูดเรื่องที่เป็นประโยชน์ ชื่อว่าพูดเรื่องไม่เป็นประโยชน์. บทว่า **อธมฺมวาทิ** ความว่า ไม่พูดสิ่งที่เป็นธรรม

ชื่อว่า พุคสิ่งที่ไม่เป็นธรรม. บทว่า **อวินยวาทิ** ความว่า ไม่พุดสิ่งที่เป็นวินัย
ชื่อว่า พุดสิ่งที่มีวินัย.

บทว่า **ตถาหยัง** ตัดบทเป็น **ตถาหิ อยัง**. บทว่า **น อาตปปี**
กโรติ ตสฺส นิพฺพชฺชณาย ความว่า ไม่ทำความเพียร เพื่อประโยชน์แก่
การแก้เรื่องที่ไม่เป็นจริงนั้น. บทว่า **อติเปตฺต อตฺตจฺฉิ** ความว่า สิ่งนี้ไม่แท้
ด้วยเหตุนี้. บทนอกนี้ (**อญฺตํ**) เป็นไวพจน์ของบทว่า **อตฺตจฺฉิ** นั้น
นั้นแหละ.

บทว่า **ทุกฺคตติ ปาฏิกงฺขา** ความว่า ทุกคติที่แยกประเภทเป็นนรก
เป็นต้น พึงหวังได้ อธิบายว่า ทุกคติจะต้องเป็นส่วนของเขาแน่นอน คือ
เขาจะต้องบังเกิดในทุกคตินั้น. บทว่า **อุทฺทสฺสโต** ความว่า ถูกเถาย่านทราย
ขึ้นปกคลุมแล้วในเบื้องบน. บทว่า **ปริโยนทุโร** ความว่า ถูกเถาย่านทราย
ขึ้นปกคลุมแล้วโดยรอบ.

บทว่า **อนนฺย อปาชฺชติ** แปลว่า ถึงความไม่เจริญเติบโต. บทว่า
พฺยสนฺ อปาชฺชติ แปลว่า ย่อมถึงความพินาศ อธิบายว่า ในฤดูร้อน
เมื่อผลย่านทรายสุกแตกออกแล้ว เมล็ดทั้งหลายจะกระเด็นไปตก ที่โคน
ต้นไทรเป็นต้น ในต้นไม้นั้น ที่โคนต้นไม้ต้นใดมีเมล็ดตกไป ๑ เมล็ด
ในทิศทั้ง ๓ เมื่อต้นไม้ที่ถูกฝนในฤดูฝนไซ้หน่อ ๓ หน่อ จากเมล็ดทั้ง ๓
จะงอกขึ้นแนบติดต้นไม้ต้นนั้น ต่อแต่นั้นรุกขเทวดาเป็นต้น ก็ไม่สามารถจะ
อาศัยอยู่ตามทางของตนได้ หน่อแม้ทั้ง ๓ เหล่านี้ งอกงามขึ้น กลายเป็นเถา
เลื้อยเกาะต้นไม้ต้นนั้น เกี่ยวพัน คาคบ กิ่งน้อย กิ่งใหญ่ทั้งหมด คลุมต้นไม้
นั้นจนมิด. ต้นไม้นั้นถูกเถาย่านทรายเกี่ยวพันไว้ คาคบไปด้วยเถาย่านทราย
หนา (และ) ใหญ่ เมื่อฝนตกลงมา หรือลมพัด ก็จะหักล้มลงในที่นั้นๆ

๑. ปาฐะว่า **ตตฺถ เนน จบฺบพฺมาเปเน ตตฺถานเนน**.

เหลือแต่ต่อเท่านั้น. บทว่า พุยสน อปชฺชติ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสหมายถึงต้นไม้ต้นนั้น.

ก็ในบทว่า เอวมเว โข นี้ มีข้อเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ ก็สัตว์โลก
พึงเห็นเหมือนต้นไม้ต้นใดต้นหนึ่ง ในบรรดาต้นรังเป็นต้น อกุศลมูล ๓
พึงเห็นเหมือนเถาย่านทราย ๓ เถา. เวลาที่ความโลภเป็นต้น ยังไม่ประจวบ
ทวาร พึงเห็นเหมือนการที่เถาวัลย์เหล่านั้น โอบต้นไม้ขึ้นไปตรง ๆ ยังไม่
ถึงกิ่งไม้. เวลาที่ความโลภเป็นต้น ดำเนินไปด้วยอำนาจแห่งทวาร พึงเห็น
เหมือนเวลาที่เถาวัลย์เลื้อยไปตามแนวกิ่งไม้. เวลาที่ความโลภเป็นต้น
กลุ่มรมจิตใจ พึงเห็นเหมือนเวลาที่เถาวัลย์คลุมต้นไม้. เวลาที่ภิกษุต้อง
อาบัติเล็กน้อย ๆ น้อย ๆ ด้วยอำนาจแห่งกิเลสทั้งหลายที่มาประจวบทวารแล้ว
พึงเห็นเหมือนเวลาที่กิ่งเล็ก ๆ หลุดลงมา. เวลาที่ภิกษุต้องครุกาบัติ พึง
เห็นเหมือนเวลาที่กิ่งไม้ใหญ่หักลงมา. เวลาที่ภิกษุต้องอาบัติปาราชิก แล้ว
ตกลงไปในอบายทั้ง ๔ ตามลำดับ พึงเห็นเหมือนเวลาที่ต้นไม้ล้มลงที่พื้นดิน
ในเมื่อโคนชุ่มฉ่ำไปด้วยน้ำ ที่ไหลลงมาตามแนวเถาวัลย์.

ธรรมฝ่ายขาว (กุศลธรรม) พึงทราบโดยตรงข้ามกับที่กล่าวมาแล้ว.
แต่ในบทว่า เอวมเว โข นี้ พึงทราบข้อเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ สัตว์โลกนี้
พึงเห็นเหมือนต้นไม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาต้นรังเป็นต้น. อกุศลมูล
ทั้ง ๓ พึงเห็นเหมือนเถาย่านทราย ๓. พระโยคาวจร พึงเห็นเหมือนบุรุษผู้
มาทำเถาวัลย์เหล่านั้นให้เป็นไป (ขุดเถาวัลย์ทิ้ง). ปัญญาพึงเห็นเหมือนจอบ.
พลังแห่งศรัทธา พึงเห็นเหมือนพลังแห่งจอบ. การขุดด้วยวิปัสสนา พึงเห็น
เหมือนการขุดด้วยจอบ. เวลาที่พระโยคาวจร ใช้วิปัสสนาญาณ ตัดรากของ
อวิชชา พึงเห็นเหมือนการตัดรากของเถาวัลย์ โดยการขุด. เวลาที่พระโยคา-
วจรเห็น (รูปนาม) ด้วยสามารถแห่งขันธ พึงเห็นเหมือนเวลาที่ตัดเถาวัลย์

ให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่. เวลาที่พระโยคาวจรอนกิลีสขึ้นได้ด้วยมคฺคญาณ
พึงเห็นเหมือนเวลาที่ผ่าเถาว์วัลย์. เวลาที่เบญจขันธ์ยังดำรงอยู่ พึงเห็น
เหมือนเวลาผ่าเถาว์วัลย์ให้เป็นจี๋เถ่า. เวลาที่พระโยคาวจร ดับอุปาทินนกขันธ์
โดยการดับไม่ให้มีปฏิสนธิ แล้วไม่ถือปฏิสนธิในภพใหม่ พึงเห็นเหมือนเวลา
ที่เขาไปรอยจี๋เถ่าลงไปที่พายุใหญ่ ทำให้ไม่ให้เกิดอีกฉะนั้นแล. ในพระสูตรนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสทั้งวิภูฏะ และ วิวิภูฏะ.

จบอรรถกถามูลสูตรที่ ๕

๑๐. อุโปสถสูตร

ว่าด้วยอุโปสถ ๓ อย่าง

[๕๑๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ บุพพาราม
ปราสาทของ (นางวิสาขา) มิคารมารดา กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นวันอุโปสถ
นางวิสาขา มิคารมารดา เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้ารับสั่งทักนางวิสาขา มิคารมารดา ผู้นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วว่า
เชิญ วิสาขา มาจากไหนแต่เช้า.

นางกราบทูลว่า วันนี้ข้าพระพุทธเจ้ารักษาอุโปสถ พระพุทธเจ้าข้า.

ตรัสพระธรรมเทศนาว่า วิสาขา อุโปสถ ๓ นี้ ๓ คืออะไร คือ
โคपालกอุโปสถ (อุโปสถเชิงโคบาล) นิคัณฐอุโปสถ (อุโปสถเชิง
นิครนถ์) อริยอุโปสถ (อุโปสถเชิงอริยะ).

โคपालกอุโบสถเป็นอย่างไร. โคบาลมอบโคทั้งหลายให้เจ้าของ
ทั้งหลายในเวลาเย็นแล้ว คำนึงอย่างนี้ว่า วันนี้ โคเที่ยวหากินในที่โน้น ๆ
ค่อม้ำในที่โน้น ๆ ที่นี้ พรุ่งนี้ โคจักเที่ยวหากินในที่โน้น ๆ จักค่อม้ำใน
ที่โน้น ๆ ฉันทใด คนรักษาอุโบสถบางคนก็ฉันทนั้นเหมือนกัน คำนึงไป
อย่างนี้ว่า วันนี้นะ เราเที่ยวกินขาทนียะสิ่งนี้ ๆ บริโภคโภชนียะสิ่งนี้ ๆ ที่นี้
พรุ่งนี้ เราจักเที่ยวกินขาทนียะสิ่งนี้ ๆ จักบริโภคโภชนียะสิ่งนี้ ๆ คนรักษา
อุโบสถผู้นั้นมีใจไปกับความอยาก ใช้วันให้หมดไปด้วยความอยากนั้น วิสาขา
โคपालกอุโบสถเป็นอย่างนี้แล อุโบสถที่รักษาอย่างนี้ เป็นอุโบสถที่ไม่มีผลมาก
ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่เรื่องผลมาก ไม่แผ่ผลมาก

นิคัณฐอุโบสถเป็นอย่างไร. มีอยู่ วิสาขา สมณะจำพวกหนึ่งชื่อ
นิครนถ์ เขาสอนสาวกให้ถืออย่างนี้ว่า มา บุรุษผู้เจริญ สัตว์เหล่าใด ใน
ทิศตะวันออก ตะวันตก เหนือ ใต้ อยู่เกินเขต ๑๐๐ โยชน์ออกไป
สู่เจ้าจงลงทัณฑ์ (คือทำร้าย ฆ่า ตี ฯลฯ) ในสัตว์เหล่านั้นได้ เขาสอนให้
เอ็นดูกรุณาสัตว์บางเหล่า ไม่เอ็นดู กรุณาสัตว์บางเหล่าอย่างนี้ ในวันอุโบสถ
เขาสอนสาวกอย่างนี้ว่า มา บุรุษผู้เจริญ สู่เจ้าจงเปลื้องผ้าออกให้หมดแล้ว
พูดอย่างนี้ว่า ข้าฯ ไม่เกี่ยวข้องกับใคร ๆ ที่ไหน ๆ และความกังวลในสิ่ง
อะไร ๆ ที่ไหน ๆ ก็ไม่มี แต่มารดาบิดาของเขารู้ที่อยู่ว่า นี่บุตรของข้าฯ
ตัวเขาเองก็รู้ที่อยู่ว่า นี่มารดาบิดาของข้าฯ อนึ่ง บุตรภริยาของเขารู้ว่า
นี่สามีของข้าฯ เขารู้ว่า นี่บุตรภริยาของข้าฯ ทาสกรรมกรและคนอาศัยของเขา
ก็รู้ว่า นี่นายของพวกข้าฯ เขารู้ว่า นี่ทาสกรรมกรและคนอาศัยของข้าฯ
ด้วยประการนี้ เขาสอนคนอื่นให้ถือความจริงในเวลาใด ก็ชื่อว่าเขาสอน
ให้ถือมุสาวาทในเวลานั้น เรากล่าวการสอนของเขานี้ในฐานะมุสาวาท ล่วง
ราตรีนั้นแล้ว เขาชื่อว่าบริโภค (กินอยู่ใช้สอย) โภคะ เป็นอย่างของที่เจ้าของ

ไม่ให้นั่นเอง เรากล่าวการบริโภคของเขานี้ในฐานะอทินนาทาน วิชาขานี้คณฐอุโบสถ เป็นอย่างนี้แล อุโบสถที่รักษาอย่างนี้ เป็นอุโบสถที่ไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่เรื่องผลมาก ไม่แผ่ผลมาก.

อริยอุโบสถเป็นอย่างไร. วิชาข การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้ว ย่อมมีได้ด้วยความพยายาม การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความพยายามอย่างไร. อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ระลึกถึงตถาคตว่า อิติปิ โส ภควา ฯ เป ฯ ภควา. เมื่อเธอระลึกถึงตถาคตอยู่ จิตย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลส (เครื่องเศร้าหมอง) แห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ วิชาข การทำศีรชะที่สกปรกให้สะอาดย่อมมีได้ด้วยความพยายาม การทำศีรชะที่สกปรกให้สะอาดย่อมมีได้ด้วยความพยายามอย่างไร. ใช้ตะกรัน (น้ำผลไม้) ดินเหนียว และน้ำ กับความพยายามที่สมกับกิจอันนั้นของตน (ประกอบกัน) การทำศีรชะที่สกปรกให้สะอาดย่อมมีได้ด้วยความพยายามอย่างนี้ฉันใด การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้ว ย่อมมีได้ด้วยความพยายาม ฯลฯ อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้น เธอย่อมละได้ฉันนั้นเหมือนกัน อริยสาวกนี้ ชื่อว่ารักษาพรหมอุโบสถ (อุโบสถเนื่องด้วยพระพรหม) อยู่ร่วมกับพระพรหม แลจิตของเธอปรากรพระพรหม ย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลสเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความพยายามอย่างนี้แล

วิชาข การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) อย่างไร. อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ระลึกถึงพระธรรมว่า สุวักขาโต ฯ เป ฯ วิญญูหิ เมื่อเธอระลึกถึงพระธรรมอยู่ จิตย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิด

อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ วิสาข
การทำให้สกปรกให้สะอาดย่อมมีได้ด้วยความพยายาม การทำให้สกปรก ฯลฯ ด้วย
ความพยายามอย่างไร. ใช้ฝุ่นหิน จูณ และน้ำ กับความพยายามที่สมกับกิจ
อันนั้นของตน (ประกอบกัน) การทำให้สกปรกให้สะอาดย่อมมีได้ด้วยความ
พยายามอย่างนี้ฉันใด การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความ
พยายาม ฯลฯ อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้
ฉันนั้นเหมือนกัน อริยสาวกนี้ชื่อว่ารักษาธัมมอุโบสถ (อุโบสถเนื่องด้วย
พระธรรม) อยู่ร่วมกับพระธรรม และจิตของเธอปรารถนาพระธรรม ย่อมผ่องใส
ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อม
ละเสียได้ การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความพยายาม (อีก
ทางหนึ่ง) อย่างนี้แล

วิสาข การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความพยายาม
(อีกทางหนึ่ง) การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) อย่างไร.
อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ระลึกถึงพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มี-
พระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติเป็นธรรม
เป็นผู้ปฏิบัติสมควร นี่คือใคร คู่แห่งบุรุษสี่ บุรุษบุคคลแปด นี่พระสงฆ์
สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ควรของค่านับ เป็นผู้ควรของต้อนรับ
เป็นผู้ควรของทำบุญ เป็นผู้ควรทำอัญชลี เป็นนาบุญของโลกไม่มีนาบุญ
อื่นยิ่งกว่า.

เมื่อเธอระลึกถึงพระสงฆ์อยู่ จิตย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น
อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ วิสาข
การทำให้สกปรกให้สะอาด ย่อมมีได้ด้วยความพยายาม การทำให้สกปรก ฯลฯ
ด้วยความพยายามอย่างไร. ใช้ดินเค็ม ขี้เถา โคมัย และน้ำ กับความพยายาม

ที่สมกับกิจอันนั้นของตน (ประกอบกัน) การทำผ้า ฯลฯ ด้วยความพยายาม
อย่างนี้ฉันใด การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) ฯลฯ อุปกิเลส
แห่งจิตเหล่านี้ไม่มีอยู่ อุปกิเลสเหล่านี้เธอย่อมละเสียได้ฉันนั้นเหมือนกัน
อริยสาวกนี้ ชื่อว่ารักษาสังฆอุโบสถ อยู่ร่วมกับพระสงฆ์ และจิตของเธอ
ปรารภพระสงฆ์ ย่อมผ่องใส ฯลฯ การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีก
ทางหนึ่ง) อย่างนี้แล.

วิสาขา การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) การ-
ทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) อย่างไร. อริยสาวกในพระธรรม
วินัยนี้ระลึกถึงศีลของตน (อขณฺฑ) อันไม่ขาด (อจุฉิทฺ) ไม่ทะลุ (อสพล)
ไม่ต่าง (อกมฺมาส) ไม่พร้อย (ภฺขิสฺส) เป็นไท (วิญญฺปปตฺตฺ)
ผู้รู้สรรเสริญ (อปฺรามฺภฺ) ไม่ถูกปรามาส (สมาธิสํวตฺตนิค) เป็นทางสมาธิ
เมื่อเธอระลึกถึงศีลอยู่ จิตย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลสแห่งจิต
เหล่านี้ไม่มีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้น เธอย่อมละเสียได้ วิสาขา การทำแวนที่มัว
ให้ใส ย่อมมีได้ความพยายาม การทำแวน ฯลฯ ด้วยความพยายาม
อย่างไร. ใช้น้ำมัน จี้เต้า และแปรง กับความพยายามที่สมกับกิจอันนั้น
ของตน (ประกอบกัน) การทำแวน ฯลฯ ด้วยความพยายามอย่างนี้ฉันใด
การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) ฯลฯ อุปกิเลสเหล่านั้น
เธอย่อมละเสียได้ฉันนั้นเหมือนกัน อริยสาวกนี้ชื่อว่ารักษาศีลอุโบสถ อยู่กับ
ศีล จิตของเธอปรารภศีลย่อมผ่องใส ฯลฯ การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม
(อีกทางหนึ่ง) อย่างนี้แล.

วิสาขา การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) การ
ทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) อย่างไร. อริยสาวกใน
พระธรรมวินัยนี้ระลึกถึงเทวดา (และธรรมที่ทำให้บุคคลให้เป็นเทวดา) ว่า มีอยู่

เทวดาเหล่าจาดุมหาราชิกา... เหล่าดาวดึงส์... เหล่ายามา... เหล่าคูลิต...
เหล่านิมมานรดี... เหล่าปรนิมิตวสวัตดี... เหล่าพรหมกายิก... เหล่าที่
สูงขึ้นไปกว่านั้น เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศรัทธา สีล สุตะ จาคะ
ปัญญาเช่นใด จุตติจากภพนี้จึงได้เกิดในภพนั้น ๆ ศรัทธา สีล สุตะ
จาคะ ปัญญาเช่นนั้น ของเราก็มีอยู่พร้อมเหมือนกัน เมื่อเธอระลึกถึง
ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ และปัญญา ของตนกับของเทวดาเหล่านั้น
อยู่ จิตย่อมผ่อนคลาย ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่
อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ วิชาชา การทำทองที่หมองให้ผ่อง ย่อมมี
ได้ด้วยความพยายาม การทำทอง ฯลฯ ด้วยความพยายามอย่างไร ใช้เตา
ดินเค็ม ดินเหลือง* สุกและกิม กับความพยายามที่สมกับกิจอันนั้นของช่าง
(ประกอบกัน) การทำทอง ฯลฯ ด้วยความพยายามอย่างนี้ฉันใด การทำจิต
 ฯลฯ อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ฉันนั้น
เหมือนกัน อริยสาวกนี้ ชื่อว่ารักษาเทวดาอุโบสถ อยู่กับเทวดาจิตของเธอ
ปรารภเทวดา ย่อมผ่อนคลาย ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใด
มีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม
อย่างนี้แล.

วิชาชา อริยสาวกนั้นแล ย่อมพิจารณาเห็นด้วยตนเองอย่างนี้ว่า
พระอรหันต์ทั้งหลาย ละปาณาติบาตแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อน
ไม้ วางศรัทธา มีความละเอียดเบา มีความเอ็นดูเกื้อกูลอนุเคราะห์สรรพสัตว์
อยู่ตลอดชีพ

แม้เราในวันนี้ ก็ละปาณาติบาต เว้นจากปาณาติบาต วางท่อนไม้ วาง
ศัสตรา มีความละเอียดเบา มีความเอ็นดูเกื้อกูลอนุเคราะห์สรรพสัตว์ตลอดคืน

* เครู ดินสอดแดง ขางไม้ กี่ว่า

และวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละอทินนาทานแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากอทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เขาให้ หวังแต่ของที่เขาให้ มีตนอันไม่เป็นขโมย เป็นผู้เป็นอยู่สะอาดตลอดชีพ

แม้เราในวันนี้ก็ละอทินนาทาน เว้นจากอทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เขาให้ หวังแต่ของที่เขาให้ มีตนอันไม่เป็นขโมย เป็นผู้เป็นอยู่สะอาดตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละอพรหมจรรย์แล้ว เป็นพรหมจารี มีความประพฤติห่างไกล (จากอพรหมจรรย์) เว้นจากเมถุนอันเป็นกรรมของชาวบ้านตลอดชีพ แม้เราในวันนี้ก็ละอพรหมจรรย์เป็นพรหมจารี มีความประพฤติห่างไกล (จากอพรหมจรรย์) เว้นจากเมถุน อันเป็นกรรมของชาวบ้านตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละมุสาวาทแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท พุคแต่คำจริง พุคจริงเสมอ มีถ้อยคำมั่นคง เป็นที่วางใจได้ ไม่ลวงโลกตลอดชีพ

แม้เราในวันนี้ ก็ละมุสาวาท เว้นจากมุสาวาท พุคแต่คำจริง พุคจริงเสมอ มีถ้อยคำมั่นคง เป็นที่วางใจได้ ไม่ลวงโลก ตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละการค้ำน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานแห่งความประมาทแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากการค้ำน้ำเมาตลอดชีพ แม้เราในวันนี้ก็ละการค้ำน้ำเมา เป็นผู้เว้นจากการค้ำน้ำเมาตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย บริโภคอาหารครั้งเดียว งคอาหารในราตรี เว้นจากการบริโภคเวลาตลอดชีพ แม้เราในวันนี้ก็บริโภคอาหารครั้งเดียว งคอาหารในราตรี เว้นจากการบริโภคเวลา ตลอดคืนแต่นี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย เว้นขาดจากการฟ้อนรำ การขับร้อง การประโคมดนตรีและดูการเล่น จากการประดับตกแต่งกายด้วยดอกไม้ ของหอม และเครื่องทาผิว อันเป็นฐานแต่งตัวตลอดชีพ แม้เราในวันนี้ก็เว้นจากการฟ้อนรำ การขับร้อง การประโคมดนตรี และดูการเล่น จากการประดับตกแต่งกายด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องทาผิวอันเป็นฐานแต่งตัว ตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละที่นอนสูงที่นอนใหญ่แล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากที่นอนสูงที่นอนใหญ่ ใช้ที่นอนต่ำ บนเตียงบ้าง บนเครื่องลาดทำด้วยหญ้าบ้าง ตลอดชีพ แม้เราในวันนี้ ก็ละที่นอนสูงที่นอนใหญ่แล้ว เป็นผู้เว้นจากที่นอนสูงที่นอนใหญ่ ใช้ที่นอนต่ำ บนเตียงบ้าง บนเครื่องลาดทำด้วยหญ้าบ้าง ตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว.

วิสาข อริยอุโบสถเป็นอย่างนี้แล อุโบสถที่รักษาอย่างนี้ย่อมมีผล
มาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก มีความแผ่ไพศาลมาก
มีผลมากเพียงไร มีอานิสงส์มากเพียงไร มีความรุ่งเรืองมากเพียงไร
มีความแผ่ไพศาลมากเพียงไร.

วิสาข ต่างว่า ใครคนหนึ่ง จะพึงได้ครอบครองราชย์ไอสวรรยา-
ธิปัตย์แห่งมหาชนบททั้ง ๑๖ อันมีรัตนะ ๗ ประการ เหลือหลายนี้ มหา-
ชนบท ๑๖ คืออะไรบ้าง คือ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ
เจติ วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ
กัมโพชะ ราชสมบัติของผู้นั้นก็หามีค่าเท่าส่วนที่ ๑๖ แห่งอุโบสถประกอบด้วย
องค์ ๘ ไม่ นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะราชสมบัติของมนุษย์ เทียบกับทิพยสุข
เข้าแล้ว เป็นของนิดหน่อย

วิสาข ๕๐ ปีมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่งของเทวดาเหล่าจาตุ-
มหาราชิกาโดยราตรีนั้น ๓๐ ราตรีเป็นเดือน โดยเดือนนั้น ๑๒ เดือนเป็นปี
โดยปีนั้น ๕๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าจาตุมหาราชิกา คู่ก่อน
วิสาข ที่บุคคลกลางคนในโลกนี้ สตรีหรือบุรุษก็ตาม รักษาอุโบสถประกอบด้วย
องค์ ๘ แล้ว เพราะกายแตกตายไปจะพึงไปเกิดอยู่ร่วมกับเทวดาเหล่าจาตุ-
มหาราชิกา ที่ว่า ราชสมบัติของมนุษย์เทียบกับทิพยสุขเข้าแล้ว เป็นของนิด
หน่อย นั้นเรากล่าวหมายเอาข้อนี้แล

วิสาข ๑๐๐ ปีมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่งของเทวดาเหล่าดาวดึงส์
โดยราตรีนั้น ๓๐ ราตรีเป็นเดือน โดยเดือนนั้น ๑๒ เดือนเป็นปี โดยปีนั้น ๑,๐๐๐
ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าดาวดึงส์ คู่ก่อนวิสาข ที่บุคคล
กลางคนในโลกนี้ สตรีหรือบุรุษก็ตาม รักษาอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ แล้ว

เพราะกายแตกตายไปจะพึงไปเกิดอยู่ร่วมกับเทวดาเหล่าดาวดึงส์ ที่ว่า ราชสมบัติของมนุษย์ เทียบกับทิพย์สุขเข้าแล้ว เป็นของนิดหน่อย นั้น เรากล่าวหมายเอาข้อนี้แล

วิสาขา ๒๐๐ ปีมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่งของเทวดาเหล่ายามา โดยราตรีนั้น ๓๐ ราตรีเป็นเดือน โดยเดือนนั้น ๑๒ เดือนเป็นปี โดยปีนั้น ๒,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่ายามา คู่ก่อนวิสาขา ที่บุคคล ฯลฯ ร่วมกับเทวดาเหล่ายามา ที่ว่า ราชสมบัติของมนุษย์ ฯลฯ หมายเอาข้อนี้แล

วิสาขา ๔๐๐ ปีมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่งของเทวดาเหล่าดุสิต ฯลฯ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าดุสิต คู่ก่อนวิสาขา ที่บุคคล ฯลฯ ร่วมกับเทวดาเหล่าดุสิต ที่ว่า ราชสมบัติของมนุษย์ ฯลฯ หมายเอาข้อนี้แล.

วิสาขา ๘๐๐ ปีมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่งของเทวดาเหล่านิมมานรดี ฯลฯ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่านิมมานรดี คู่ก่อนวิสาขา ที่บุคคล ฯลฯ ร่วมกับเทวดาเหล่านิมมานรดี ที่ว่า ราชสมบัติของมนุษย์ ฯลฯ หมายเอาข้อนี้แล.

วิสาขา ๑,๖๐๐ ปีมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่ง ของเทวดาเหล่าปรนิมมิตวสวัตติ ฯลฯ ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าปรนิมมิตวสวัตติ คู่ก่อนวิสาขา ที่บุคคล ฯลฯ ร่วมกับเทวดาเหล่าปรนิมมิตวสวัตติ ที่ว่าราชสมบัติของมนุษย์ ฯลฯ หมายเอาข้อนี้แล.

ไม่มาสัตว์ ๑ ไม่ถือเอาของที่เจ้าของ

มิได้ให้ ๑ ไม่พุดมุสา ๑ ไม่ดื่มน้ำเมา ๑

เว้นจากเมฆอันมิใช่ความประพุดติดัง-

พรหม ๑ ไม่บริโภคอาหารในราตรีและ
อาหารผิดเวลา ๑ ไม่ประดับดอกไม้ไม้ไม้อื่น
ของหอม ๑ นอนบนเตียง (ที่ได้ประมาณ)
หรือเครื่องลาดบนพื้น ๑ บัณฑิตทั้งหลาย
กล่าวอุโบสถมีองค์ ๘ นี้ ซึ่งพระพุทธเจ้า
ผู้ถึงที่สุดทุกข์ทรงประกาศไว้.

พระจันทร์และพระอาทิตย์ที่นำดูทั้ง
สอง โคจรส่องแสงไปตลอดที่มีประมาณ
เท่าใด หนึ่ง พระจันทร์และพระอาทิตย์
ขจัดมืดในอากาศส่องอยู่บนฟ้า ทำให้รุ่ง-
โรจน์ไปทั่วทิศ(ตลอดที่เพียงใด)ทรัพย์อัน
ใดมีอยู่ในระหว่าง (ที่ๆ แสงส่องถึง) นั้น
เช่นแก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์อัน
งาม ทองสังคี่ ทั้งทองกาญจนะ ทองที่
เรียกว่าชาตรุปะ ทองหฤกะทรัพย์เหล่านั้น
(มีค่า) ไม่ถึงแม้ส่วนที่ ๑๖ แห่งอุโบสถ
อันประกอบด้วยองค์ ๘ ดุจดุมดาวทั้งหมด
(สว่าง) ไม่ถึงส่วนที่ ๑๖ แห่งแสงจันทร์
ฉะนั้น.

เพราะเหตุ นั้นแล หญิงและชายผู้มี

ศีล พึงรักษาอุโบสถอันประกอบด้วยองค์

๘ ทำบุญทั้งหลายอันมีสุขเป็นผลเถิด จะ

เป็นผู้ไม่ถูกลิขิต ย่อมเข้าถึงฐานะอัน

เป็นแดนสุข.

จบอุโปสถสูตรที่ ๑๐

จบมหาวรรคที่ ๒

อรรถกถาอุโปสถสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุโปสถสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ตทหุโปสเถ เท่ากับ ตสฺมี อหุ อุโปสเถ คือ ตัมวิถัส

อุโปสเถ แปลว่า อุโบสถในวันนั้น มีอธิบายว่า ในวันนั้น เป็นวันปิ่นณรสี
อุโบสถ บทว่า อุปสงฺกมตี ความว่า นางวิสาขาอธิษฐานองค์อุโบสถแล้ว
ถือของหอมและระเบียบเป็นต้น เข้าไปเฝ้าแล้ว. บทว่า หนุท เป็นนิบาต
ใช้ในอรรถว่า เชื้อเชิญ. บทว่า ทิวา ทิวสุต ความว่า เวลาเที่ยงวันชื่อว่า
ยังวันอยู่ ได้แก่ในเวลาที่มีพระอาทิตย์ตั้งอยู่ในท่ามกลาง. บทว่า กุโต นุ ตฺว
อากจฺฉตี ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า เธอจะไปทำอะไร.

อุโบสถที่เปรียบด้วยจางเลี้ยงโค เพราะมีความวิตกว่าจะไม่บริสุทธี
ชื่อว่า โคปาลกอุโบสถ. อุโบสถ คือการเข้าจำ ของนิครนถ์ทั้งหลาย ชื่อว่า
๑. ปาฐะว่า อุปสคฺคตฺเถ จบัปพมาเป็น วงสคฺคตฺเถ

นิคัณฐอุโบสถ. อุโบสถคือการเข้าจำ ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า อริยอุโบสถ ฉะนี้แล.

บทว่า **เสยฺยถาปี วิสาข** ความว่า คู่ก่อนวิสาข เปรียบเหมือน
บทว่า **สายนุหสมเย สามิกานํ คาโว นียฺยาเทตฺวา** ความว่า แท้จริง
ลูกข้างเลี้ยงโค รับโคมาเลี้ยง เพราะค่าจ้างรายวัน โดยกำหนดไว้ว่า ๕ วัน
๑๐ วัน ครึ่งเดือน หนึ่งเดือน ๖ เดือน หรือ ๑ ปี (จึงจะจ่าย) แต่ใน
พระสูตรนี้ ตรัสคำว่า **โคपालกุโปสโถ** นี้ ทรงหมายถึง ผู้เลี้ยงวัวเพราะ
ค่าจ้างรายวัน. บทว่า **นียฺยาเทตฺวา** ความว่า มอบให้คือพูดว่า โคของท่าน
มีจำนวนเท่านี้. บทว่า **อิติ ปฏฺิสถจิกฺขติ** ความว่า ไปถึงเรือนของตน
รับประทานอาหารแล้ว นอนบนเตียง พิจารณาอย่างนี้. บทว่า **อภิขฺฌา-**
สทฺทเตน ความว่า สัมปยุตด้วยตักหา.

บทว่า **เอวํ โข วิสาข โคपालกุโปสโถ โหติ** ความว่า
นี่เป็นอริยอุโบสถเหมือนกัน แต่เพราะมีวิตกไม่บริสุทธิ์ จึงอยู่ในฐานะแห่ง
โคपालอุโบสถเท่านั้น. บทว่า **น มหปฺผลโ** ความว่า ไม่มีผลมาก เพราะ
ผลคือวิบาก. บทว่า **น มหานิสฺสโ** ความว่า ชื่อว่า ไม่มีอานิสงส์มาก
เพราะอานิสงส์คือวิบาก. บทว่า **น มหาชฺติโก** ความว่า ไม่มีแสงสว่างมาก
เพราะแสงสว่างคือวิบาก. บทว่า **น มหาวิปฺผาโร** ความว่า ชื่อว่าไม่แผ่
ไปมาก เพราะการแผ่ไปแห่งวิบากมีไม่มาก.

บทว่า **สมณชาติกา** ได้แก่ หมู่สมณะ. บทว่า **ปรี โยชนสตํ**
ความว่า ไกลเกินกว่า ๑๐๐ โยชน์ คือเลขนั้นไป. บทว่า **เตสุ ทณฺฑํ นิกฺขิปาหิ**
ความว่า วางอาชญา คือเป็นผู้วางอาชญาในสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ที่อยู่เกิน
๑๐๐ โยชน์ไป.

บทว่า **นาหิ กุวจิณี กสุตฺติ กิณฺจณํ ตสฺมี** ความว่าเราไม่มีความกังวล ต่อใครคนอื่นในที่ไหน ๆ อธิบายว่า ปลิวโพธ พระองค์ตรัสเรียกว่าความกังวล เราเป็นผู้ไม่มีความกังวล. บทว่า **น จ มม กุวจิณี กิสมฺมณฺญิ กิณฺจณํ นตฺติ** ความว่า เราไม่มีความกังวล คือไม่มีปลิวโพธ ในสิ่งใด ๆ คือแม้ในบริหาร อย่างหนึ่งในที่ไหน ๆ คือทั้งภายในและภายนอก มีอธิบายว่า เราตัดความ กังวลได้ขาดแล้ว. บทว่า **โภเค** ได้แก่ เครื่องอุปโภคและบริโภค มี เตียง ตั้ง ข้าวยาकु และภัตตรเป็นต้น. บทว่า **อทินฺนํเยว ปริภุญฺชติ** ความว่า ในวันรุ่งขึ้น เขามือนอนบนเตียงก็ดี นั่งบนตั่งก็ดี ต้มข้าวยาकुก็ดี ฉันทอาหาร ก็ดี ชื่อว่า บริโภคโภคเหล่านั้น ที่เขาไม่ได้ให้เลย.

บทว่า **น มหปฺผโล** แปลว่า ไร้ผล. ก็ในบทว่า **น มหปฺผโล** นี้ มีแต่พยัญชนะเท่านั้นที่เหลืออยู่ ส่วนเนื้อความไม่มีเหลือเลย. เพราะว่าอุโบสถ ของผู้เข้าจำอย่างนี้ ไม่มีวิบากผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ แม้เพียง เล็กน้อย เพราะฉะนั้น **นิคฺคณฺโอบสฺส** ฟังทราบว่ามีผลเลย. แม้ในบทที่ เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำนี้ไว้ว่า จิต เสร้าหมองแล้ว ?

ตอบว่า เพราะว่า ความที่อุโบสถที่ผู้มีจิตบริสุทธิ์ เข้าจำแล้วมีผลมาก เป็นอันพระองค์ทรงอนุญาตแล้ว เพราะทรงแสดงไว้ว่า อุโบสถที่ผู้มีจิตเสร้า หมองเข้าจำแล้ว ย่อมไม่มีผลมาก. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัส คำนี้ไว้เพื่อทรงแสดงกัมมัญฐานที่เป็นเหตุให้จิตบริสุทธิ์ คือ กรรมฐาน ที่เป็นเหตุชำระจิต. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปกฺกเมน** ความว่า ด้วยความเพียรของบุรุษเฉพาะตน หรือด้วยอุบาย.

บทว่า **ตถาคต ออนุสฺสرتิ** ความว่า ระลึกถึงพระคุณของพระตถาคตด้วยเหตุ ๘ ประการ. ก็ในบทว่า **ตถาคต ออนุสฺสرتิ** นี้ ท่านสงเคราะห์เอาพระพุทฺธคุณทั้งหมด ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระไว้ด้วยคำว่า **อิติปิ โส ภควา** ซึ่งขยายความออกไปว่า เพราะศีลแม่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เพราะสมาธิแม่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงพระคุณที่เป็นส่วนพระองค์เท่านั้น ด้วยมีอาทิว่า **อรหํ** ดังนี้. บทว่า **ตถาคต ออนุสฺสโรโต จิตฺตํ ปลีทติ** ความว่า เมื่อเขาระลึกถึงพระคุณของพระตถาคตเจ้า ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ จิตตูปบาทย่อมผ่องใส.

นิ वर्ณทั้ง ๕ ชื่อว่า **อุปกิเลสแห่งจิต**. น้ำคั้นมะขามป้อม ชื่อว่า กักกะ. บทว่า **ตชฺชํ วายามิ** ความว่า ความพยายามเพื่อชโลม ขัดสี และล้างด้วยตะกอนที่เกิดจากน้ำคั้นมะขามป้อมนั้น อันสมควรแก่น้ำคั้นมะขามป้อมนั้น. บทว่า **ปริโยทปนา โหติ** ความว่า ย่อมเป็นการทำความสะอาดจริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ด้วยพระพุทฺธประสงค์ว่า ถ้าประดับเครื่องประดับไว้บนสิริষะที่สกปรก เล่นนักษัตร ก็ไม่งาม แต่ถ้าประดับเครื่องประดับบนสิริษะที่สะอาดเล่นนักษัตร ย่อมงดงาม (ฉันใด) ก็อุโบสถผู้มีจิตเศร้าหมอง อธิภูฐาน^๑ องค์อุโบสถแล้วเข้าจำ จะไม่มีผลมาก แต่อุโบสถที่ผู้มีจิตสะอาด^๒ อธิภูฐานองค์อุโบสถแล้วเข้าจำ ย่อมมีผลมาก. ฉะนั้นเหมือนกันดังนี้.

บทว่า **พฺรหฺมุโปสถํ อุปวสตี** ความว่า พระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า เขาเรียกกันว่า พระพรหม อุโบสถนี้ ชื่อว่า **พรหมอุโบสถ** ด้วยสมาทานแห่งการระลึกถึงคุณของพระพรหมนั้นเข้าจำ พรหมอุโบสถนั้น. บทว่า **พฺรหฺมุนา**

๑. ปาฐะว่า กิลฺกฺจจิตฺโต ฉบบฺพมาเปเน กิลฺกฺจจิตฺเตเน.

๒. ปาฐะว่า ปริสุทฺเท ปน จิตฺเต ฉบบฺพมาเปเน ปริสุทฺเตน ปน จิตฺเตเน.

สทฐิ ส้วสติ ความว่า คบหากับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. บทว่า **พฺรหฺมณฺยจฺสุต**
อารพฺภ ความว่า ปรารภสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า **ชมฺมํ อนุสฺสเรตี** ความว่า ระลึกถึงโลกุตตรธรรม พร้อม
กับพุทธพจน์. บทว่า **โสตุสฺสึ** ได้แก่ฝุ่นหินที่คั่นพบในแคว้นกुरु. ก็คนทั้งหลาย
ผสมคลั่งเข้ากับฝุ่นหินที่คั่นพบในแคว้นกुरु บั่นเป็นลูกประคำ เจาะรูแล้วเอา
ด้ายร้อย จับสายพวงลูกประคำทั้งสองข้างแล้วถูล้าง. บทว่า **โสตุสฺสึญจ ปฏิจฺจ**
นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาพวงลูกประคำนั้น. บทว่า **จฺจนฺณํ** ได้แก่
จุนที่ใช้เวลาอาบน้ำ. บทว่า **ตชฺชํ วายามิ** ได้แก่ความพยายามที่สมกับกิจ
นั้น มีการไถ่ทา ขัดสี และชำระล้างเป็นต้น. บทว่า **ชมฺมุโปสฺถํ** ความว่า
อุโบสถนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า **ชัมมุโปสฺถ** เพราะปรารภ
นวลโลกุตตรธรรม พร้อมกับพุทธพจน์แล้วเข้าจำ. นักศึกษาควรวางบทว่า
ปริโยทปนา แม่นี่ไว้เป็นหลัก แล้วประกอบความโดยนัยก่อนนั้นแหละ.

บทว่า **ลํหํ อนุสฺสเรตี** ความว่า ระลึกถึงคุณของพระอริยบุคคล
๘ จำพวก. บทว่า **อุสฺสญจ ปฏิจฺจ** ความว่า อาศัยไอบทที่ให้จับ โดยยก
ขึ้นเตาต้ม ๒-๓ ครั้ง. ปาฐะว่า **อุสฺสํ** ดังนี้ก็มี. ความหมายก็อย่างเดียวกัน
นี้แหละ. บทว่า **จีริ** ได้แก่ จีเฝ้า. บทว่า **โคมยํ** ได้แก่ เยี่ยววัว หรือ
จีแพะ. แม่นับบทว่า **ปริโยทปนา** นี้ ก็พึงประกอบความ โดยนัยก่อน
นั้นแหละ. บทว่า **สงฺฆุโปสฺถํ** ความว่า อุโบสถนี้ตรัสเรียกว่า **สังฆอุโบสถ**
เพราะปรารภคุณของพระอริยบุคคล ๘ จำพวกแล้ว จึงเข้าจำ. บทว่า **สีลาณี**
ความว่า เป็นคฤหัสถ์ที่ระลึกถึงศีลของคฤหัสถ์ เป็นบรรพชิต ก็ระลึกถึงศีลของ
บรรพชิต. อรรถาธิบายของบทว่า **อขณฺทานิ** เป็นต้น ข้าพเจ้าได้ให้พิสดาร
แล้วในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค.

บพว่า วาณญทุก์ ได้แก่ แปรงที่เขาทำด้วยขนหางม้า หรือขนปอ เป็นต้น. บพว่า ตขุขั วายามั ได้แก่ การที่เอาน้ำมันทา คะเนาว่า สนิมเปียกทั่วแล้ว เทจี้เกล้าลงไป แล้วพยายามเอาแปรงขัด. ผู้ศึกษาควรประกอบ ความอย่างนี้ โดยยัคบพว่า ปรีโยทปนา นี้เป็นหลักคังต่อไปนี้.

เหมือนอย่างว่า ร่างกาย ถึงจะตคแต่งประดับประดาแล้ว (แต่) เมื่อแว่น (สำหรับส่อง) สกปรก มองดูก็ไม่งาม เมื่อแว่นสะอาดจึงจะงาม ฉันใด อุโบสถที่เข้าจำแล้ว ก็เช่นนั้นเหมือนกัน เมื่อจิตเสร้างหมอง ก็ไม่มี ผลมาก เมื่อจิตบริสุทธิ์จึงจะมีผลมาก ฉะนี้แล. บพว่า สีลอุปสธั ความว่า อุโบสถที่เข้าจำ ด้วยอำนาจแห่งการระลึกถึงศีลของตน ชื่อว่า สีลอุปสธ. บพว่า สีเลน สทฐี ความว่า พร้อมกับศีล ๕ ศีล ๑๐ ของตน. บพว่า สีลั อารพุก ความว่า ปรารภทั้งศีล ๕ ทั้งศีล ๑๐.

บพว่า เทวตา อนุสสรติ ความว่า ระลึกถึงคุณมีศรัทธาเป็นต้น ของตน โดยตั้งเทวตาไว้ในฐานะเป็นพยาน. บพว่า อุกุกั แปลว่า เตา. บพว่า โลณั ได้แก่ดินเค็ม. บพว่า เกรุกั ได้แก่ผงคินสอพอง. บพว่า นาพิคสณฺฑาทั ได้แก่สูกที่ทำด้วยไม้้อ และคิมสำหรับคิบ. บพว่า ตขุขั วายามั ได้แก่ความพยายามอันเหมาะสม มีการใส่ลงในเตา การสูก และ การใช้คิมเจียเป็นต้น. นักศึกษาควรวาง บพว่า ปรีโยทปนา นี้ไว้เป็น หลักแล้ว ประกอบความโดยนัยก่อนนั้นแหละ เพราะว่าผู้ตคแต่งตัวด้วย เครื่องประดับซึ่งทำด้วยทองคำที่หมอง เล่นนักษัทร ย่อมไม่งาม (แต่ถ้า แต่งตัวด้วยเครื่องประดับ) ซึ่งทำด้วยทองที่ไม่หมอง เล่นนักษัทรจึงจะงาม ฉันใด ผู้มีจิตเสร้างหมองก็ฉันนั้นเหมือนกัน อุโบสถยอมไม่มีผลมาก ส่วนผู้ มีจิตบริสุทธิ์ จึงจะมีผลมาก. บพว่า เทวตุอุปสธั ความว่า อุโบสถที่บุคคล ระลึกถึงคุณธรรมของตน โดยตั้งเทวตาไว้ในฐานะเป็นพยาน แล้วเข้าจำ

ความว่า การที่เรากระทำอย่างนี้ จักเป็นอันชื่อว่า เจริญรอยตามพระอรหันต์ ด้วย จักชื่อว่า เป็นอันเข้าจำอุโบสถด้วย.

การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ คือที่ผู้อื่นหวงแหน ชื่อว่า อทินนาทาน อธิบายว่า ได้แก่การขโมย คืองานของโจร. ชื่อว่า ทินนาทายี เพราะถือเฉพาะแต่ของที่เขาให้. ชื่อว่า ทินนปาฎิกงฺขิ เพราะจำนงหวัง แม้ด้วยจิต เฉพาะของที่เขาให้. ชื่อว่า เณระ เพราะลักขโมย ชื่อว่า อเณระ เพราะไม่ลักขโมย ชื่อว่า เป็นผู้สะอาด เพราะไม่ลักขโมยนั่นเอง. บทว่า อตุตฺตนา ได้แก่มีอัธยาศัย ท่านอธิบายว่า ทำอัธยาศัยที่ไม่ลักขโมยให้สะอาดอยู่.

บทว่า อปุรหุมฺจริย ได้แก่ การประพฤติที่ไม่ประเสริฐ. ชื่อว่า ปุรหุมฺจาริ เพราะประพฤติกรรมอันประเสริฐ คืออาจารย์อันสูงสุด. บทว่า อจฺจาริ ความว่า ชื่อว่า มีอาจารย์ชั่ว เพราะไม่ประพฤติกรรมอันประเสริฐ. บทว่า เมถุนา ได้แก่อสังกรรมที่ถึงการนับว่าเมถุน เพราะช่องเสกด้วยกรรม อันได้นามว่า เมถุน เพราะคล้ายกันโดยเป็นกิเลสที่กลุ่มรวมจิต คือ ราคะ. บทว่า กามชฺชมา ได้แก่กรรมของชาวบ้าน.

บทว่า มุสฺสาวาทา ความว่า จากการพูดเหลวไหล คือ พูดคำ ไร้ประโยชน์. ชื่อว่า สจฺจวาทิ เพราะพูดความจริง. ชื่อว่า สจฺจสนฺธา เพราะสืบต่อสัจจะ ด้วยสัจจะ อธิบายว่า ไม่พูดเท็จในระหว่าง ๆ. เพราะว่า ผู้ใดบางครั้งก็พูดเท็จ บางครั้งก็พูดจริง ผู้นั้นชื่อว่าไม่สืบต่อสัจจะด้วยสัจจะ เพราะมีมุสสาวาทมาขัดกั้น. เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่ชื่อว่า มีสัจจะต่อเนื่อง. แต่คนเหล่านี้ไม่เป็นเช่นนั้น สืบต่อคำสัตย์ด้วยคำสัตย์อย่างเดียว โดยไม่ยอม พูดเท็จ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีสัจจะต่อเนื่อง.

บทว่า **เถตา** แปลว่า มั่นคง อธิบายว่า มีถ้อยคำมั่นคง. คนผู้หนึ่งเป็นผู้ไม่มีถ้อยคำมั่นคง เหมือนการข้อมผ้าด้วยขม้น เหมือนหลักที่ปักไว้บนกอง-
แกลบ และเหมือนลูกฟักที่วางไว้บนหลังม้า แต่อีกผู้หนึ่ง มีถ้อยคำมั่นคง เหมือนรอยจารึกบนแผ่นดิน และเหมือนเสาอินทขีละ ถึงจะเอาดาบตัดศีรษะ ก็ไม่ยอมพูดเป็นคำสอง. คนผู้นี้ ชื่อว่า **เถตะ**. มีถ้อยคำมั่นคง. บทว่า **ปจฺจยิกา** ได้แก่วางใจได้ อธิบายว่า. เชื่อถือได้. เพราะคนบางคน เชื่อถือไม่ได้ คือเมื่อถูกเขาถามว่า คำนี้ใครพูด พอตอบว่า คนโน้นพูด ก็จะถึงความเป็นผู้อันเขาฟังพูดว่า อย่าเชื่อคำพูดของมัน แต่คนผู้หนึ่ง พูดเชื่อถือได้ คือเมื่อถูกถามว่า คำนี้ใครพูด พอตอบว่า คนโน้นพูด ก็จะถึงการรับรองว่า ถ้าคนโน้นพูด ข้อนี้ก็ถือเป็นประมาณได้ บัดนี้ไม่มีข้อที่จะต้องทักท้วง คำนี้เป็นอย่างนี้ อย่างนี้. คนผู้นี้ เรียกว่า เป็นที่วางใจได้. บทว่า **อวิสฺวาทกา** **โลกุตฺต** มีอธิบายว่า ไม่พูดลวงโลก เพราะพูดแต่ความจริงเท่านั้น.

เหตุแห่งความประมาทกล่าวคือ เจตนา ที่จะดื่มน้ำเมาคือ สุราและเมรัย ชื่อว่า **สุราเมรัยมัชฌปมาทัญญาน**.

บทว่า **เอกกตฺติกา** ความว่าอาหารมี ๒ เวลา คือ อาหารที่จะต้องรับประทานในเวลาเช้า ๑ อาหารที่จะต้องรับประทานในเวลาเย็น ๑ บรรดาอาหารทั้งสองอย่างนั้น อาหารที่จะรับประทานในเวลาเช้า กำหนดโดยเวลาภายในเที่ยงวัน (ส่วน) อาหารที่จะรับประทานในเวลาเย็น นอกนี้กำหนดโดยเวลาแต่เลยเที่ยงไป จนถึงเวลาอรุณขึ้น. เพราะฉะนั้นในเวลาภายในเที่ยงถึงจะรับประทาน ๑๐ ครั้ง ก็ชื่อว่า มีการรับประทานอาหารเวลาเดียว. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **เอกกตฺติกา** ทรงหมายถึงการรับประทานอาหารภายในเวลาเที่ยงวัน. การรับประทานอาหารในเวลากลางคืน ชื่อว่า **รตฺติ** ผู้เว้นจากการรับประทานอาหารในเวลากลางคืนนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า

รถตุปรตา. การรับประทานอาหารในเวลาเลยเที่ยงวันไป จนถึงเวลาพระอาทิตย์ตกดิน ชื่อว่า การรับประทานอาหารในเวลาวิกาล ผู้ชื่อว่าเว้นจากวิกาลโภชน์ เพราะเว้นจากการรับประทานอาหารในเวลาวิกาลนั้น.

การคูที่ชื่อว่า เป็นข้าศึก คือเป็นศัตรู เพราะอนุโลมตามคำสอนไม่ได้ (ขัดต่อศาสนา) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิสูกทัสสนะ การพ้อนรำ การขบรื่อง การคิดลี้ตีเป่า แม้ด้วยสามารถแห่งการพ้อนด้วยตนเอง และการให้ผู้อื่นพ้อน เป็นต้น และการคูการร้ายรำ เป็นต้น ที่เป็นไปแล้วโดยที่สุด แม้ด้วยสามารถแห่งการรำแพนของนกยูง เป็นต้น ที่เป็นข้าศึก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นัจจ-กิตวาทิตวิสูกทัสสนะ. ก็การประกอบการพ้อน เป็นต้น ด้วยตนเองก็ดี การให้ผู้อื่นประกอบก็ดี การคูการพ้อน เป็นต้น ที่เขาประกอบแล้วก็ดี ไม่ควรแก่งกัญ ภิภุณิเลย.

ในบรรดามาลา เป็นต้น ดอกไม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มาลา. คันธชาติ อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ของหอม. เครื่องประเทืองผิว ชื่อว่า วิเลปนะ. ในบรรดาสีงเหล่านั้น เมื่อประดับประดา ชื่อว่า ทัดทรง. เมื่อเสริมส่วนที่บกพร่อง ชื่อว่า ตกแต่ง. เมื่อยินดี ด้วยของหอมก็ดี ด้วยเครื่องประเทืองผิวก็ดี ชื่อว่า ประดับประดา. เหตุ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกว่า ฐานะ. อธิบายว่า เพราะฉะนั้น มหาชนกระทำการทัดทรง ดอกไม้ เป็นต้นเหล่านั้น ด้วยเจตนาคือความเป็นผู้ทุศีลอันใด พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้เว้นจากทุศีลเจตนาอันนั้น.

ที่นั่งที่นอนเกินขนาด ตรัสเรียกว่า อูจจาสนะ. เครื่องปูลาดที่เป็นอกัปปิยะ (ไม่สมควร) ชื่อว่า มหาสนะ อธิบายว่า พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้เว้นจากที่นั่งที่นอนสูง และที่นั่งที่นอนใหญ่นั้น. บทว่า กวิ-มหปฺพล ความว่า มีผลมากขนาดไหน. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **ปหุตฺตตฺตฺรตนานํ** ความว่า ประกอบด้วยรตนะกล่าวคือแก้วมากมาย อธิบายว่า ปราบพื้นชมพูทวีปทั้งสิ้นให้เป็นเหมือนหน้ากลอง แล้วรตนะทั้ง ๘ ลงสูงเท่าสะเอว. บทว่า **อิสฺสริยาธิปจฺจํ** ความว่า (เสวยราชสมบัติ) ที่ยิ่งใหญ่หรือเป็นอธิบดี ทั้งโดยความเป็นอิสระ ทั้งโดยความเป็นอธิบดี ไม่ใช่เป็นใหญ่ หรือเป็นอธิบดี โดยความเป็นพระราชินีที่หนักพระทัย ชื่อว่า เสวยไอศวรรยชาติยศ เพราะไม่มีอาชญากรรมที่ร้ายแรง (คดีอุกฉกรรจ์) ดังนี้บ้าง. บทว่า **รชฺชํ การยฺยุ** ได้แก่ เสวยจักรพรรดิราชสมบัติเห็นปานนี้.

คำว่า **องฺคานํ** เป็นต้น เป็นชื่อของชนบทเหล่านั้น. บทว่า **กณฺโณ** **นาคฺคฺคฺติ โสฬสํ** ความว่า แบ่งบุญในการอยู่จำอุโบสถ ตลอดวันและคืนหนึ่ง ออกเป็น ๑๖ ส่วนแล้ว จักรพรรดิราชสมบัติ ยังมีค่าไม่ถึงส่วนเดียว จาก ๑๖ ส่วนนั้น. อธิบายว่า ผลวิบากของส่วนที่ ๑๖ ของอุโบสถคืนหนึ่งมากกว่า จักรพรรดิราชสมบัติ ของพระเจ้าจักรพรรดินั้น. บทว่า **กปณฺ** ได้แก่เล็กน้อย.

บทว่า **อปุรฺหุมาจฺริยา** ได้แก่ จากความประพฤตินั้นไม่ประเสริฐ. บทว่า **รตฺตี น ญฺญุเชถ วิกาลโฆชนํ** ความว่า เมื่อเข้าจำอุโบสถไม่ควรบริโภคอาหารในเวลากลางคืน และอาหารในเวลากลางวัน อันเป็นเวลาวิกาล. บทว่า **มญฺเจ ฉมายํ ว สยถ สนฺนุเต** มีอธิบายว่า ควรนอนบนเตียงที่เป็นกัปปิยะ. มีเท้าสูงศอกกำ หรือพื้นที่ๆ เขาเทไว้ด้วยปูนขาว เป็นต้น หรือบนสันถัด ที่เขาปลูกลดด้วยหญ้า ใบไม้หรือฟาง เป็นต้น. บทว่า **เอตํ หิ อญฺจจฺกิมมาหุโปกฺสํ** ความว่า นักปราชญ์เรียกอุโบสถที่ผู้ไม่ละเมิดปาณาติบาต เป็นต้น เข้าจำแล้วอย่างนี้ ว่าเป็นอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ เพราะประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ.

ส่วนผู้ที่เข้าจำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ นั้น คิดว่า พຽ່ງนี้เราจักรักษาอุโบสถ แล้วควรตรวจสอบสิ่งที่ต้องจัด มีอาหารเป็นต้นว่า เราต้อง

กระทำอย่างนี้ อย่างนี้ ในวันนี้ทีเดียว. ในวันอุโบสถควรเปล่งวาจาสมาทาน
องค์อุโบสถ ในสำนักของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้รู้ลักษณะ
ของศีล ๑๐ แต่เช้า ๆ.

ส่วนผู้ไม่รู้บาติ ควรอธิษฐานว่า **พุทธปณฺณตฺตํ อุโปสํ อธิญฺจามิ**
(ข้าพเจ้าขออธิษฐาน องค์อุโบสถที่พระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติไว้แล้ว). เมื่อหา
คนอื่นไม่ได้ ก็ควรอธิษฐานด้วยตนเอง. ส่วนการเปล่งวาจา ควรทำโดยแท้
ผู้เข้าจำอุโบสถ ไม่พึงวิจารณ์การงาน อันเนื่องด้วยความบกพร่องของ
คนอื่น ผู้คำนึงถึงผลได้ผลเสียไม่ควรปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไป. ส่วนผู้ได้อาหาร
ในเรือนแล้ว ควรบริโภคเหมือนภิกษุผู้ได้อาหารประจำ แล้วตรงไปวิหาร
ฟังธรรม หรือมนสิการอารมณฺ์ (กัมมัฏฐาน) ๓๘ ประการ อย่างใด
อย่างหนึ่ง.

บทว่า **สุทฺตสนา** ได้แก่เห็นได้ชัดดี. บทว่า **โสภาสยํ** ได้แก่
ส่องสว่างอยู่. บทว่า **อนุปริยฺนฺติ** แปลว่า โคจรไป. บทว่า **ยวตา** ได้แก่
สู่ที่มีประมาณเท่าใด. บทว่า **อนุตฺถิกฺขคา** ได้แก่ลอยไปสู่อากาศ. บทว่า
ปภาสนฺติ แปลว่า ส่องแสงสว่าง คือเปล่งรัศมี. บทว่า **ทิสา วิโรจนา**
ได้แก่ ส่องแสงสว่างไปในทิศทั้งปวง. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ปภาสนฺติ** แปลว่า
สว่างจ้าไปทั่วทุกทิศ. บทว่า **วิโรจนา** เท่ากับ **วิโรจมานา** แปลว่า
ส่องสว่าง.

บทว่า **เวพฺพริยํ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงจะตรัสบทว่า
มณีไว้แล้ว (แต่) ก็ทรงแสดงถึงความเป็นแก้วมณี โดยกำเนิดไว้ด้วยบทว่า
เวพฺพริยํ นี้. ด้วยว่า แก้วไพฑูรย์ ที่มีสีเหมือนไม้ไผ่ ที่เกิดได้ ๑ ปี ชื่อว่า
๑. ปาฐะว่า **อถวา ปภาสนฺติ ทิสา วิทิสา โสภาสนฺตฺติ วิโรจมานา** ฉบับพม่าเป็น **อถวา**
ปภาสนฺตฺติ ทิสาทิ ทิสา โสภาสนฺติ วิโรจนาติ วิโรจมานา.

แก้วมณีโดยกำเนิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ ทรงหมายถึงแก้วมณี โดยกำเนิดนั้น. บทว่า **ภทฺทกั** เท่ากับ **ลทฺฐกั** แปลว่า งดงาม. บทว่า **ตฺถกั** ได้แก่ทองที่งอกขึ้นมีสีดั่งเขาโค. บทว่า **กถฺยจัน** ได้แก่ทองที่เกิดจากเขา คือทองคำที่เกิดบนภูเขา. บทว่า **ชาตฺรูปั** ได้แก่ทองที่มีสีเหมือนพระฉวีวรรณของพระศาสดา. บทว่า **หฏฺฐกั** ได้แก่ทองที่มดแดงคาบมา บทว่า **นทฺถกั** แปลว่า ยังไม่ถึง. บทว่า **จทฺถกั** เป็นปฐมวิภक्ति ลงในอรรถแห่งฉวีวิภक्ति. อธิบายว่า (ไม่ถึงส่วนที่ ๑๖) แห่งแสงจันทร์. บทว่า **อุปฺปสฺสอ** ได้แก่เข้าจำอุโบสถ. บทว่า **สุทฺถุริยานิ** ได้แก่มีสุขเป็นผล คือเสวยความสุข. บทว่า **สคฺคมฺเปนฺติ** ฐาน ได้แก่เข้าถึงฐานะ กล่าวคือสวรรค์ อธิบายว่า ไม่มีใครตำหนิ ย่อมเกิดในเทวโลก. คำที่เหลือที่มีได้กล่าวไว้ในระหว่าง ๆ ในพระสูตรนี้นั้น พึงทราบโดยทำนองที่กล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาอุโปสถสูตรที่ ๑๐

จบมหาวรรคพรรณนาที่ ๒

รวมสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ติตถสูตร
๒. ภยสูตร
๓. เวณาคสูตร
๔. สรภสูตร
๕. กาลามสูตร
๖. สัพพหสูตร
๗. กถาวัตถสูตร
๘. ติตถียสูตร
๙. มูลสูตร
๑๐. อุโปสถสูตร และอรรถกถา.

อนันตวรรคที่ ๓

๑. ฉันทสูตร

ว่าด้วยโทษแห่งกุศลมูล

[๕๑๑] ครั้นนั้น ปริพาชกชื่อฉันทะ เข้าไปหาท่านพระอนนทฺ์ ฯลฯ กล่าวกะท่านพระอนนทฺ์ว่า อวฺุโสอนนทฺ์ แม้พวกท่านก็บัญญัติการละราคะ โทสะ โมหะหรือ.

ท่านพระอนนทฺ์ตอบว่า อวฺุโส พวกข้าพเจ้าณะสิ บัญญัติการละราคะ โทสะ โมหะ.

ฉ. ก็พวกท่านเห็นโทษในราคะ โทสะ โมหะอย่างไร จึงบัญญัติการละราคะ โทสะ โมหะ.

อา. คนที่เกิดราคะ โทสะ โมหะแล้ว อันราคะ โทสะ โมหะครอบงำแล้ว มีจิตอันราคะ โทสะ โมหะจับเสียบรรพแล้ว ย่อมคิดเพื่อทำตนให้ลำบากบ้าง เพื่อทำผู้อื่นให้ลำบากบ้าง เพื่อทำให้ลำบากด้วยกันทั้งสองฝ่ายบ้าง ย่อมรู้สึกทุกข์โทมนัสในใจบ้าง ครั้นละราคะ โทสะ โมหะเสียได้แล้ว เขาย่อมไม่คิดเพื่อทำตนให้ลำบาก ฯลฯ ไม่รู้สึกทุกข์โทมนัสในใจ.

คนที่เกิดราคะ โทสะ โมหะแล้ว ย่อมประพฤติกุจจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ ครั้นละราคะ โทสะ โมหะเสียได้แล้ว เขาย่อมไม่ประพฤติกุจจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจเลย.

* เป็นที่ว่าพวกเขาบัญญัติอยู่แล้วเหมือนกัน หรือบัญญัติมาก่อน

คนที่เกิดระคะ โทสะ โมหะแล้ว ย่อมไม่รู้ประโยชน์ตนบ้าง
ประโยชน์ผู้อื่นบ้าง ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายบ้างตามจริง ครั้นระคะ โทสะ
โมหะเสียได้แล้ว เขาย่อมรู้ประโยชน์ตนบ้าง ประโยชน์ผู้อื่นบ้าง ประโยชน์
ทั้งสองฝ่ายบ้างตามจริง.

ระคะ โทสะ โมหะเป็นเครื่องทำให้มืด ทำให้บอด ทำให้เขลา
ปิดปัญญา เป็นฝ่ายขัดขวาง ไม่เป็นทางนิพพาน พวกข้าพเจ้าเห็นโทษใน
ระคะ โทสะ โมหะนี้แล อาวุโส จึงบัญญัติการระคะ โทสะ โมหะ

ฉ. มีหรือ อาวุโส มรรคามีหรือ ปฏิบัติเพื่อระคะ โทสะ โมหะ
นั้น.

อา. มี อาวุโส.

ฉ. คืออะไร.

อา. คืออริยมรรคที่องค์ ๘ นี้เท่านั้น อะไรบ้าง สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมา-
สมาธิ นี้แล อาวุโส มรรคานี้ปฏิบัติเพื่อระคะ โทสะ โมหะนั้น.

ฉ. คืออยู่ อาวุโส มรรคาคืออยู่ ปฏิบัติเพื่อระคะ โทสะ โมหะ
นั้น ก็ควรแล้ว อาวุโสอาหนัก ที่พวกท่านจะไม่ประมาท.

จบฉันทสูตรที่ ๑

อนันทวรรคพรรณนาที่ ๓

อรรถถาฉนสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในฉนสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ฉนโน ได้แก่ ปริพาชกผู้มีฝ้าปกปิด (ร่างกาย) ผู้มีชื่อ
อย่างนี้. บทว่า ตุมฺหะปิ อวฺโส ความว่า ฉนนปริพาชกถามว่า คุณก่อน
อวฺโส พวกเราบัญญัติการละกิเลส มีรากะเป็นต้นอย่างไร แม้ท่านทั้งหลาย
ก็บัญญัติอย่างนั้นหรือ? ลำดับนั้น พระเถระคิดว่า ปริพาชกนี้กล่าวกะพวก
เราว่า เราทั้งหลายบัญญัติการละรากะเป็นต้น แต่การบัญญัติการละรากะ
เป็นต้นนี้ ไม่มีในลัทธิภายนอก ดังนี้ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า มยฺ โข อวฺโส
ดังนี้. ศัพท์ว่า โข ในคำว่า มยฺ โข อวฺโส นั้น เป็นนิบาตใช้ใน
ความหมายว่าห้าม อธิบายว่า พวกเราเท่านั้นบัญญัติไว้. ลำดับนั้น ปริพาชก
คิดว่า พระเถระนี้ เมื่อจะคัดลัทธิภายนอกออกไป จึงกล่าวว่ พวกเราเท่านั้น
สมณะเหล่านี้เห็นโทษอะไรหนอ จึงบัญญัติการละรากะเป็นต้นเหล่านี้ไว้.
ลำดับนั้น ฉนนปริพาชก เมื่อจะเรียนถามพระเถระ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ก็
ปน ตุมฺหะ ดังนี้.

พระเถระเมื่อจะพยากรณ์แก่เขา จึงกล่าวคำมีอาทิว่า รตฺโต โข
อวฺโส ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตฺตตฺถิ ความว่า ประโยชน์
ของตนทั้งในปัจจุบัน และสัมปรายภพ ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ. แม้ใน
ประโยชน์ของผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสอง ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ฟังทราบ
วินิจฉัยในบทว่า อนุชกรโณ เป็นต้น ดังต่อไปนี้. รากะชื่อว่า อนุชกรโณ

เพราะทำผู้ที่มิระคะเกิดขึ้นให้มีดับอด โดยห้ามการรู้ การเห็นตามความเป็นจริง. ชื่อว่า **อจกฺขุกรโณ** เพราะไม่ทำให้เกิดปัญญาจักขุ. ชื่อว่า **อญฺญาณกรโณ** เพราะไม่กระทำให้เกิดญาณ. ชื่อว่า **ปญฺญานโรธโก** เพราะปัญญาทั้ง ๓ อย่างเหล่านี้ คือ กัมมัสสกตปัญญา (ปัญญาที่รู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน) ฌานปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการเพ่ง) และวิปัสสนาปัญญา (ปัญญาพิจารณาเห็นแจ้ง) ดับไป โดยไม่ทำให้เป็นไป. ชื่อว่า **วิฆาตปฺกฺจโก** เพราะเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความเคียดรื้อน กล่าวคือทุกข์ เพราะอำนาจผลที่ไม่น่าปรารถนาเท่านั้น. ชื่อว่า **อนิพฺพานสํวตฺตนิโก** เพราะไม่ยังการดับกิเลสให้เป็นไป. บทว่า **อลํ จ ปนาวุโส อานนุท** **อปฺปมาทาย** ความว่า จันนปริพาชก อนุโมทนาถ้อยคำของพระเถระว่า ข้าแต่ท่านพระอานนทผู้มีอายุ ถ้าหากปฏิบัติแบบนี้มีอยู่ไซ้ร้ ก็เพียงพอเหมาะสม เพื่อท่านทั้งหลายจะไม่ประมาท ท่านทั้งหลายจงบำเพ็ญความไม่ประมาทเถิด ดังนี้แล้ว หลีกไป. ในพระสูตรนี้ พระอานนทเถระเจ้ากล่าวถึง อริยมรรค ที่เจือด้วยโลกุตระไว้แล้ว. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ มีใจความง่ายทั้งนั้น ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถานันนสูตรที่ ๑

๒. อาชีวกสูตร

ว่าด้วยความดี ๓ อย่าง

[๕๑๒] สมัยหนึ่งท่านพระอานนท์อยู่ที่วัดโฆสิตาราม กรุงโกสัมพี ครั้งนั้น คฤหบดีสาวกของอาชีวกผู้หนึ่งเข้าไปหาท่านพระอานนท์ ครั้นเข้าไปถึง แล้วอภิวาทท่านพระอานนท์แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง คฤหบดีนั้นแลนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วถามท่านพระอานนท์ว่า ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ เราสองพวก ชรามของพวกใครเป็นสวากขาตะ (กล่าวดี) พวกใครเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก พวกใครเป็นผู้ดำเนินดีแล้วในโลก

ท่านคฤหบดี ถ้าเช่นนั้น อาตมาจักย้อนถามท่านในข้อนี้ ท่านพอใจอย่างไร ฟังตอบอย่างนั้น ท่านสำคัญข้อนี้ว่าอะไร บุคคลเหล่าใดแสดงธรรมเพื่อละระคะ โทสะ โมหะ ชรามของบุคคลเหล่านั้นเป็นสวากขาตะหรือไม่ หรือว่าท่านมีความเห็นอย่างไรในข้อนี้

ท่านผู้เจริญ บุคคลเหล่าใดแสดงธรรมเพื่อละระคะ โทสะ โมหะ ชรามของบุคคลเหล่านั้นเป็นสวากขาตะ ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างนี้ในข้อนี้

ท่านสำคัญข้อนี้ว่าอะไร ท่านคฤหบดี บุคคลเหล่าใดปฏิบัติเพื่อละระคะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลกหรือไม่ หรือว่าท่านมีความเห็นอย่างไรในข้อนี้

ท่านผู้เจริญ บุคคลเหล่าใดปฏิบัติเพื่อละระคะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่านั้น เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างนี้ในข้อนี้

ท่านสำคัญข้อนี้ว่าอะไร ท่านคฤหบดี ระคะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่าใดละได้แล้ว มีมูลอันขาดแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว

ทำไมให้มีในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ดำเนินดีแล้วในโลกหรือไม่ หรือว่าท่านมีความเห็นอย่างไรในข้อนี้.

ท่านผู้เจริญ รากะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่าใดละได้แล้ว...

บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ดำเนินดีแล้วในโลก ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างนี้ในข้อนี้.

นี้แหละ ท่านคฤหบดี ข้อนี้ท่านก็ตอบเองแล้วว่า ท่านผู้เจริญ บุคคลเหล่าใดแสดงธรรมเพื่อละรากะ โทสะ โมหะ ธรรมของของบุคคลเหล่านั้น เป็นสวากขาตะ ข้อนี้ท่านก็ตอบเองแล้วว่า ท่านผู้เจริญ บุคคลเหล่าใดปฏิบัติเพื่อละรากะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก ข้อนี้ท่านก็ตอบเองแล้วว่า รากะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่าใดละได้แล้ว ... บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ดำเนินดีแล้วในโลก.

ประหลาดจริง ๆ ท่านผู้เจริญ (การแสดงธรรมอย่างนี้) ไม่ชื่อว่า เป็นการยกธรรมฝ่ายตนและไม่เป็นการรุกรานธรรมฝ่ายอื่นเลย เป็นการแสดงอยู่ในเขตแดนแท้ กล่าวแต่เนื้อความ ไม่นำตนเข้าไป (ปะปน) ด้วย ท่าน-อานนทผู้เจริญ ท่านทั้งหลายแสดงธรรมเพื่อละรากะ โทสะ โมหะ ธรรมของท่านทั้งหลายเป็นสวากขาตะ ท่านทั้งหลายปฏิบัติเพื่อละรากะ โทสะ โมหะ ท่านทั้งหลายเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก รากะ โทสะ โมหะ ท่านทั้งหลายละได้แล้ว... ท่านทั้งหลายเป็นผู้ดำเนินดีแล้วในโลก ดิจจริง ๆ ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้าอานนทบอกพระธรรมหลายปริยาย เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลง ส่องตะเกียงในที่มืดเพื่อไห้คนตาดีเห็นรูปต่าง ๆ ฉะนั้น ข้าพเจ้าถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า กับ พระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้เป็นเจ้าอานนทจงจำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็นอุบาสกถึงสรณะแล้วตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป.

จบอาชีวกสูตรที่ ๒

อรรถกถาอาชีวกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอาชีวกสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **เตนหิ คหปติ** ความว่า ได้ยินว่า พระเถระคิดว่า อาชีวกนี้เมื่อมาในที่นี้ ก็มิได้ประสงค์จะมาเพื่ออยากจะรู้ แต่มาเพื่อจะพิสูจน์ เราจะตอบปัญหาที่พราหมณ์นี้ถามแล้ว ด้วยการข้อนถามนี้แหละ พระเถระประสงค์จะให้พราหมณ์นั้น ตอบปัญหานั้นเสียเอง ด้วยอุบายนี้จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เตนหิ** ดังนี้.

ในคำว่า **เตนหิ** เป็นต้นนั้น ศัพท์ว่า **เตนหิ** เป็นการอ้างถึงเหตุ. อธิบายว่า เพราะเหตุที่ท่านถามอย่างนี้ ข้าพเจ้าจึงขอย้อนถามท่านในข้อนี้. บทว่า **เกสฺส โน** ความว่า แก่ใครหนอแล. บทว่า **สธมฺมุฏฺกัสนา** ความว่า ยกัถิขของตนขึ้นตั้งไว้. บทว่า **ปฺรชฺมมาปฺสาทนา** ความว่า ไม่กระทบกระเทียบ ช่มชู้ เสียคดี ลัทธิของผู้อื่น. บทว่า **อายตเนว ฐมฺมเทสนา** ความว่า แสดงธรรมมีเหตุ. บทว่า **อตฺโต จ วุตฺโต** ความว่า และชี้แจงเนื้อความแห่งปัญหาที่เราถามแล้ว. บทว่า **อตฺตา จ อนฺุปฺนิโต** ความว่า และไม่อวดอ้างตนอย่างนี้ว่า พวกเราเป็นอย่างนี้ ปาฐะว่า **นฺุปฺนิโต** ดังนี้ก็มี.

จบอรรถกถาอาชีวกสูตรที่ ๒

๓. สักกสูตร

ว่าด้วยไตรสิกขาของพระเสขะและพระอเสขะ

[๕๑๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ วัดนิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ประเทศสักกะ คราวนั้น พระองค์ทรงพระประชวรไข้ เพ็งหาย เจ้ามหานาม สักกะ เข้าไปเฝ้าฯ กราบทูลว่า นานมาแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ญาณ (ความรู้) ย่อมเกิดแก่บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ หากเกิดแก่บุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิไม่ ดังนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลถาม สมาธิเกิดก่อน ญาณเกิดทีหลังหรือ หรือว่าญาณเกิดก่อน สมาธิเกิดทีหลัง พระพุทธเจ้าข้า.

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ปริวิตกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประชวรไข้ เพ็งหาย ก็แลเจ้ามหานามมากราบทูลถามปัญหาอันลึกซึ้ง อย่างกระนั้นเลย เราจะเชิญเจ้ามหานามไปเสวยทางหนึ่งแล้วแสดงธรรม (แทน) เกิด จึงจับพระพาหาเชิญเจ้ามหานามไป ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแสดงธรรมนี้ว่า

มหานาม ศิลเป็นเสขะก็มี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เป็นอเสขะก็มี ตรัสสมาธิเป็นเสขะก็มี ตรัสเป็นอเสขะก็มี ตรัสปัญญาเป็นเสขะก็มี ตรัสเป็นอเสขะก็มี...

ศิลเสขะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร เห็นภัยในโทษมาตรฐาน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า ศิลเสขะ.

สมาธิเสขะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม ... จากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌาน ฯลฯ เข้าจตุตถฌาน ... นี้เรียกว่าสมาธิเสขะ.

ปัญญาเสขะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ตามจริงว่านี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่าปัญญาเสขะ.

มหานาม อริยสาวกนั้นแล ถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้ สมาธิอย่างนี้ ปัญญาอย่างนี้แล้ว ย่อมกระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายด้วยความรู้อย่างด้วยตนเองในปัจจุบันนี้.

อย่างนี้แล มหานาม ศีลเป็นเสขะก็มี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เป็นอเสขะก็มี ตรัสสมาธิเป็นเสขะก็มี ตรัสเป็นอเสขะก็มี ตรัสปัญญาเป็นเสขะก็มี ตรัสเป็นอเสขะก็มี ด้วยประการฉะนี้แล.

จบสักกสูตรที่ ๓

อรรถกถาสักกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสักกสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า คิลานา วุฏฺฐิโต ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายประชวร. บทว่า เกลตฺตุนา ความว่า จากความเป็นไข้. บทว่า อุตฺตมฺมิมิ ความว่า พระเจ้ามหานามศากยะ เสร็จเสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว ทรงถือเอาระเบียบและของหอมเป็นต้น มีบริวารเป็นอันมากหอมล้อมแล้ว เข้าไปเฝ้า (พระผู้มีพระภาคเจ้า).

ด้วยบทว่า พาทาย คเหตุวา พิงทราบความว่า พระอนนทเถระ
เจ้า ไม่ได้จับพระพาทา (ของเจ้ามทานาม) ดึงมา (แต่) ลุกขึ้นจากอาสนะ
ที่นั่งแล้ว ตรงไปยังเจ้ามทานาม ใช้นิ้วมือสะกิดที่พระพาทาเบื้องขวา แล้ว
นำออกไป ณ ส่วนข้างหนึ่ง พระอนนทเถระเจ้า ครั้นบอกศีลสมาธิและ
ปัญญา อันเป็นของพระเสขะทั้ง ๘ จำพวก โดยนัยมีอาทิว่า คู่ก่อนมทานาม
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสศีลที่เป็นเสขะไว้ก็มี ดังนี้ แล้วเมื่อจะบอก ศีล สมาธิ
ปัญญา ของพระอเสขะ ด้วยสามารถแห่งอรหัตผลเบื้องสูง จึงแสดงว่า
วิปัสสนาญาณที่เป็นเสขะ และผลญาณที่เป็นอเสขะ เกิดขึ้นภายหลังสมาธิ
ที่เป็นเสขะ และผลสมาธิที่เป็นอเสขะเกิดขึ้นภายหลังวิปัสสนาที่เป็นเสขะดังนี้
ส่วนสมาธิที่เป็นสัมปยุตธรรม พิงทราบว่าจะเกิดขึ้นไม่ก่อนไม่หลังกัน.

จบอรรถกถาสักกสูตรที่ ๓

๔. นิคัณฐสูตร

ว่าด้วยความบริสุทธิ ๓ อย่าง

[๕๑๔] สมัยหนึ่ง ท่านพระอนนทที่อยู่ที่กุฎาคารศาลา ในป่ามหาวัน
ใกล้เมืองเวสาลี ครั้งนั้น เจ้าภยาลิจฉวี และเจ้าบัณฑิตกุมารกัจฉวี
เข้าไปหาท่านพระอนนท ครั้นเข้าไปถึงแล้วอภิวัตท่านพระอนนทแล้วนั่ง ณ
ที่ควรส่วนหนึ่ง เจ้าภยาลิจฉวี นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว กล่าวกะท่านพระอนนท
ว่าท่านผู้เจริญ นิครนถ์ นาฏบุตร อ้างตนว่าเป็นสัตัพพัญญู (รู้สิ่งที่ควรรู้ทั้งปวง)
เป็นสัตัพทสสาวี (เห็นสิ่งที่ควรเห็นทั้งสิ้น) ยินยัญญาทสนะ (ความรู้เห็น)

อย่างไม่หลงเหลือว่า ทั้งเดินทั้งยืน ทั้งหลับทั้งตื่น ข้าพเจ้ามีญาณทัสนะประจำ อยู่เสมอไม่ขาดสาย เขาบัญญัติความสิ้นสุดแห่งกรรมเก่าด้วยตบะ ความขาดตอน แห่งกรรมใหม่ด้วยความไม่ทำ โดยนัยนี้เพราะกรรมสิ้น ทุกข์ก็สิ้น เพราะ ทุกข์สิ้น เวทนาก็สิ้น เพราะเวทนาสิ้น ทุกข์ทั้งปวงก็ต้องโทรมสิ้นไปหมด ความล่วงพ้นทุกข์ ย่อมมีด้วยนิชชราวิสุทธิ (ความหมดจดอันเป็นเครื่อง ทำทุกข์ให้โทรมหมด) เป็นสันทิฎฐิณะ (พึงเห็นได้เอง หรือเห็นในปัจจุบัน) นี้อย่างนี้ท่านผู้เจริญ ในพระธรรมวินัยนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างไร.

ท่านอานนทตอบว่า ท่านอภัย นิชชราวิสุทธิ ๓ นี้ พระผู้มีพระ- ภาคเจ้าผู้รู้ผู้เห็นผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธชนั้น ตรัสไว้ดีแล้ว เพื่อความ หมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่วงลับแห่งความโศกความคร่ำครวญ เพื่อ ดับหายแห่งความทุกข์กายทุกข์ใจ เพื่อบรรลุนิพพานอันถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้ง ซึ่งพระนิพพาน นิชชราวิสุทธิ ๓ คืออะไร.

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล ฯลฯ สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ทั้งหลาย ภิกษุนั้นไม่ทำกรรมใหม่ และรับ ๆ ผลกรรมเก่าให้สิ้นไป นิชชรา- วิสุทธิ (สนทิฎฐิณะ) พึงเห็นได้เอง (อกาลิกา) ไม่ประกอบด้วยกาล (เอหิปัสสุถิกา) ควรเรียกให้มาดู (โอปนยิกา) ควรน้อมเข้ามา (ปจฺจตุตฺต เวทิตพฺพา วิญญูหิ) อันวิญญูพึงรู้เฉพาะตน ดังนี้.

ภิกษุนั้นแล ถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้แล้ว สงัดจากกาม ... จาก อกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌาน ฯลฯ เข้าจตุตถฌาน ... เธอไม่ทำกรรม- ใหม่ และรับ ๆ ผลกรรมเก่าให้สิ้นไป นิชชราวิสุทธิ พึงเห็นได้เอง ฯลฯ อันวิญญูพึงรู้เฉพาะตน ดังนี้.

ภิกษุนั้นแล ถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้ ถึงพร้อมด้วยสมาธิอย่างนี้ แล้ว กระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้า ๔17

เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันนี้ เธอไม่
ทำกรรมใหม่ และรับ ๆ ผลกรรมเก่าให้สิ้นไป นิชชราวิสุทธิพึงเห็นได้เอง
 ฯลฯ อันวิญญูพึงรู้เฉพาะตน ดังนี้.

นี่แล ท่านอภัย นิชชราวิสุทธิ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ผู้เห็นผู้เป็น
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธชนั้น ตรัสไว้ดีแล้ว เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์
ทั้งหลาย ฯลฯ เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน.

เมื่อท่านอานนท์แสดงธรรมอย่างนี้แล้ว เจ้าบัณฑิตกุมารกลิจฉวีกล่าว
กะเจ้าอภัยลิจฉวีว่า สหายอภัย ท่านไม่อนุโมทนาสุภายิตของท่านพระอานนท์
ว่า ท่านแสดงดีดอกหรือ.

เจ้าอภัยลิจฉวีตอบว่า สหาย ข้าฯ จักไม่อนุโมทนาสุภายิตของท่าน
พระอานนท์อย่างไรได้ ผู้ใดไม่อนุโมทนาสุภายิตของท่านพระอานนท์โดย
ความเป็นสุภายิต ศีรษะของผู้นั้นจะแตก.

จบนิคัณฐสูตรที่ ๔

อรรถกถานิคัณฐสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนิคัณฐสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ภูฏาคารสาलय** ได้แก่พระคันธกุฎีที่เขาติดช่อฟ้า ๒ ด้าน
มีหลังคา เหมือนหงส์รำแพน. บทว่า **อปริสถิ ฅาณทสุสน** ปฏิกษานาคิ
ความว่า รู้ชัดญาณทัสนะทุกอย่าง ไม่เหลือแม้แต่นิดเดียว. บทว่า **สตุต**
สมิต ความว่า ตลอดทุกกาล คือชั่วนิรันดร. ด้วยบทว่า **ฅาณทสุสน**
ปจจุปฏิจิต นี้ นิกรณนาฎบุตร แสดงว่าสัพพัญญุตญาณ ปราภุแล้วแก่เรา.
บทว่า **ปุราณาน** **กมุขาน** ได้แก่กรรมที่ประมวลมา. บทว่า **ตปสา**

พยุหุติภาว ได้แก่กระทำให้กิเลสสิ้นไปด้วยตบะที่ทำได้โดยยาก. **บทว่า นวานัน กมฺมานัน** ได้แก่กรรมที่พึงประมวลมาในปัจจุบัน. **บทว่า อกรณา** ความว่า เพราะไม่ประมวลมา. **ด้วยบทว่า เสตุ ฆาตํ นิครนถนาฏบุตฺร** กล่าวถึงการตัดทางเดิน คือทำลายปัจจัย. **บทว่า กมฺมกขยา ทุกฺขกฺขโย** ได้แก่ความสิ้นวิภูทุกข์ เพราะกัมมวิภูสิ้นไป. **บทว่า ทุกฺขกฺขยา เวทนาทุกฺขโย** ได้แก่ความสิ้นเวทนา เพราะวิภูทุกข์สิ้นไป อธิบายว่า เมื่อวิภูทุกข์สิ้นไป แม้การหมุนเวียนแห่งเวทนา ก็เป็นอันสิ้นไปแล้วเหมือนกัน. **บทว่า เวทนา-กฺขยา สพุพฺพํ ทุกฺขํ นิชฺชณฺณํ ภวิสฺสตี** ความว่า กิวิภูทุกข์ทั้งสิ้น จักเสื่อมไปโดยไม่เหลือ เพราะเวทนาหมดสิ้นไป. **บทว่า สนฺทิกฺขจิกาย** ความว่า ที่จะพึงเห็นเอง คือ (เห็น) ประจักษ์. **บทว่า นิชฺชราย วิสุทฺธิยา** ความว่า ชื่อว่า **นิชฺชราย** เพราะเป็นปฏิปทาแห่งความเสื่อมไปของกิเลส หรือเพราะกิเลสทั้งหลายเสื่อมโทรมไปโดยไม่เหลือ ชื่อว่า **บริสุทฺธิ** เพราะยังสัตว์ทั้งหลายให้ถึงความบริสุทฺธิ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า **นิชฺชรายวิสุทฺธิ**. **บทว่า สมตฺติกฺกโม โหตี** ความว่า ความสงบระงับแห่งวิภูทุกข์ทั้งสิ้นจะมีได้. **บทว่า อธิ ฆนฺเต ภาควา ภิมาห** ความว่า นิครนถนาฏบุตฺร ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สำหรับข้อปฏิบัตินี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างไร คือทรงบัญญัติปฏิปทาแห่งความสิ้นไปของกิเลสนี้ไว้อย่างไร หรือบัญญัติไว้เป็นอย่างอื่น.

บทว่า ชานตา ความว่า รู้ด้วยอนาวรณญาณ. **บทว่า ปสฺสตา** ความว่า เห็นด้วยสมันตจักขุ. **บทว่า วิสุทฺธิยา** ความว่า เพื่อต้องการให้ถึงความบริสุทฺธิ. **บทว่า สมตฺติกฺกมาย** ความว่า เพื่อต้องการให้ถึงความล่วงพ้น. **บทว่า อตฺตงฺคมาย** ความว่า เพื่อต้องการให้ถึงความดับสูญ. **บทว่า ฌายสฺส อธิคฺมาย** ความว่า เพื่อประโยชน์การบรรลุมรรคพร้อมด้วย

วิปัสสนา. บทว่า นิพพานสูตร สจฺจกิริยา ความว่า เพื่อต้องการทำให้แจ้ง ซึ่งพระนิพพาน ที่หาปัจจัยมิได้.

บทว่า นวณฺจ กมฺมํ น กโรติ ความว่า ไม่ประมวลกรรมใหม่มา. บทว่า ปุราณณฺจ กมฺมํ ได้แก่กรรมที่ประมวลมาแล้วในกาลก่อน. บทว่า มุสฺส มุสฺส พยนติ กโรติ ความว่า เเชิญ (กรรมเก่าเข้าแล้ว) ก็ทำให้สิ้นไป อธิบายว่า สัมผัส ผัสสะอันเป็นวิบากแล้วทำกรรมนั้นให้สิ้นไป.

บทว่า สนฺทิกฺขิกา ความว่า อันบุคคลพึงเห็นเอง. บทว่า อกาลิกา ความว่า ไม่ทำหน้าที่ในเวลาอื่น. บทว่า เอหิปสฺสุติกา ความว่า ควรเพื่อชี้ให้เห็นอย่างนี้ว่า ท่านจงมาดูเถิด. บทว่า โอปนยิกา ความว่า ควรในการน้อมเข้ามา คือเหมาะแก่ธรรมที่ตนควรชั่งอยู่. บทว่า ปจฺจตุตฺต เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ความว่า อันบัณฑิตทั้งหลายพึงรู้ได้ในสันดานของตน ๆ นั้นเอง แต่พาลชนทั้งหลายรู้ได้ยาก ดังนั้น มรรค ๒ ผล ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้แล้ว ด้วยสามารถแห่งศีล เพราะว่า พระโศดาบัน พระสกทาคามี เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล. ส่วนมรรค ๓ ผล ๓ ตรัสไว้แล้วด้วยสมาธิสมบัติ มีอาทิว่า วิวิจฺเจว กามเหติ (เพราะสังัดแล้วจากกามทั้งหลายนั้นเที่ยว) เพราะพระอริยสาวกชั้นอนาคามีบุคคล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ.

ด้วยคำมีอาทิว่า อาสวานํ ขยา พระองค์ตรัส (หมายถึง) พระอรหันต์ผล. ก็ศีลและสมาธิบางประเภท อันสัมปยุตด้วยพระอรหันต์ผลทรงประสงคฺ์เอาแล้วในพระสูตรนี้ แต่เพื่อจะทรงแสดงถึงข้อปฏิบัติด้วยสามารถแห่งศีลและสมาธิ แต่ละประเภท จึงทรงยกแบบอย่างขึ้นไว้ เป็นแผนก ๆ กันฉะนั้นแล.

จบอรรถกถานิกัณฐสูตรที่ ๔

๕. สมาทปกสูตร

ว่าด้วยฐานะ ๓ อย่าง

[๕๑๕] ครั้งนั้น ท่านอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านอานนท์ว่า อานนท์ ท่านทั้งหลายจะพึงเอ็นดูบุคคลใด และบุคคลเหล่าใดจะพึงเชื่อฟัง เป็นมิตร อมาตย์ ญาติ หรือสาโลหิตก็ตาม บุคคลเหล่านั้น ท่านทั้งหลายพึงชักชวนให้ตั้งมั่นอยู่ในสถาน ๓ เกิด ในสถาน ๓ ก็อะไร คือ ในความเลื่อมใสอันหยั่งลงด้วยรู้พระคุณในพระพุทธเจ้าว่า อติปิ โส ภควา ฯลฯ ภควา ในความเลื่อมใสอันหยั่งลงด้วยรู้พระคุณในพระธรรมว่า สุวากุขาโต ... ฯลฯ วิญญูหิ ในความเลื่อมใสอันหยั่งลงด้วยรู้พระคุณในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปันโน ฯลฯ โลกสุต.

อานนท์ ความแปรแห่งมหาภูต ๔ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ พึงมิได้ แต่ความแปรแห่งอริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงด้วยรู้พระคุณในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ไม่พึงมีเลย นี้ความแปรในข้อนั้น คือ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงด้วยรู้พระคุณในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ นั้นนะ จักไปนรกหรือกำเนิดดิรัจฉานหรือเปตติวิสัย ดังนี้ นี้มิใช่ฐานะจะมีได้เลย

อานนท์ ท่านทั้งหลายจะพึงเอ็นดูบุคคลใด และบุคคลเหล่าใดจะพึงเชื่อฟัง เป็นมิตร อมาตย์ ญาติ หรือสาโยหิตก็ตาม บุคคลเหล่านั้น ท่านทั้งหลายพึงชักชวนให้ตั้งมั่นอยู่ในสถาน ๓ นี้เกิด.

จบสมาทปกสูตรที่ ๕

อรรถกถาสมาทปกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสมาทปกสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อมจจา** ได้แก่ อำมาตย์ผู้มีใจดี. บทว่า **ญาติ** ได้แก่ญาติฝ่ายปู่ ย่า ตา ยาย. บทว่า **สาโลหิตา** ได้แก่ญาติผู้ร่วมสายโลหิต มีพี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาวเป็นต้น. บทว่า **อเวจฺจปฺปสาเท** ความว่า มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ที่เกิดขึ้นโดยหยั่งรู้ถึงคุณทั้งหลาย.

บทว่า **อญฺญตฺตํ** ได้แก่ความเป็นอย่างอื่นจากความเป็นจริง. พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **ปฐวีธาตุยา** เป็นต้นดังต่อไปนี้ ปฐวีธาตุที่เป็นธาตุมีอาการเข้มแข็ง ในโกฏฐาส ๒๐ อย่าง (พึงมีความเป็นอย่างอื่นไปได้) อาโปธาตุที่เป็นน้ำ เป็นธาตุเกาะกุม ในโกฏฐาส ๑๒ อย่าง (พึงมีความเป็นอย่างอื่นไปได้) เตโชธาตุ ที่เป็นธาตุแผดเผาในโกฏฐาส ๔ อย่าง (พึงมีความเป็นอย่างอื่นไปได้) วาโยธาตุ ที่เป็นธาตุพัดผัน ในโกฏฐาส ๖ อย่าง (พึงมีความเป็นอย่างอื่นไปได้).

ด้วยบทว่า **สฺยิยา อญฺญตฺตํ น เถว** พระอานนท์เถระเจ้า แสดงว่า จริงอยู่ มหาภูตรูปทั้ง ๔ เหล่านี้ พึงมีความเป็นอย่างอื่นไปได้ เพราะเข้าถึงความเป็นอัญญมัญญปัจจัย แต่สำหรับพระอริยสาวกไม่มีความเป็นอย่างอื่นไปได้เลย.

ก็ในพระสูตรนี้ บทว่า **อญฺญตฺตํ** ได้แก่ความเป็นอย่างอื่น โดยความเลื่อมใส และความเป็นอย่างอื่นโดยคติ เพราะว่าทั้ง ๒ อย่างนั้น ไม่มีแก่พระอริยสาวก มีแต่ความเป็นอย่างอื่นโดยสภาพ อธิบายว่า พระอริยสาวกที่เป็นมนุษย์ ไปเป็นเทวดาก็มี ไปเป็นพรหมก็มี แต่ความเลื่อมใสของพระ-

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้า ๔๒๒

อริยสาวกนั้น จะไม่ขาดตอน (เปลี่ยนแปลง) ในระหว่างภพ ทั้งจะไม่ถึงความเป็นอย่างอื่นโดยคติ กล่าวคืออบายคติ แม้พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงแสดงธรรมข้อนั้นแหละ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **ตตฺถิทํ อญฺญถตฺตํ** ดังนี้ คำที่เหลือในพระสูตรนี้ ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสมาทปทสูตรที่ ๕

๖. นวสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งภพทั้ง ๓

[๕๑๖] ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนทได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า ภพ ภพ ดังนี้ ภพย่อมมิได้ด้วยเหตุเพียงไร พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามว่า คุณก่อนอานนท ก็กรรมที่อำนาจผลให้ในกามชาตจักไม่มีแล้ว กามภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ.

อา. ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอานนท เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไรณา วิญญาน ชื่อว่าเป็นพีช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง วิญญานประดิษฐานแล้ว เพราะธาตุอย่างเลวของสัตว์ พวกที่มีอวิชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก คุณก่อนอานนท ก็กรรมที่อำนาจผลให้ในรูปชาต ก็ไม่มีแล้ว รูปภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ.

อา. ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไรณา วิญญาณจึง
ชื่อว่าเป็นพีช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง วิญญาณประดิษฐานแล้ว เพราะธาตุ
อย่างกลางของสัตว์พวกที่มีอวิชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ
ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก คุณก่อนอนนทฺ์ ก็กรรมที่
อำนวยผลให้อรูปธาตุจักไม่มีแล้ว อรูปภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ.

อา. ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไรณา วิญญาณ
ชื่อว่าเป็นพีช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง วิญญาณประดิษฐานแล้วเพราะธาตุอย่าง
ประณีต ของสัตว์พวกที่มีอวิชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ
ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก คุณก่อนอนนทฺ์ ภพย่อมมี
ได้ด้วยเหตุดังกล่าวมาฉะนั้นแล.

จบนวสูตรที่ ๖

อรรถกถานวสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนวสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กามธาตุเวปกุกฺ** ได้แก่กรรมที่แผ่ผลจากกามธาตุ. บทว่า
กามภโว ได้แก่อุปตติภพในกามธาตุ. บทว่า **กมุम्मฺ เขตฺตํ** ความว่า
กุศลกรรมและอกุศลกรรม ชื่อว่าเป็นเสมือนนา เพราะอรรถว่าเป็นสถานที่
งอกขึ้น (แห่งวิบากขันธ). บทว่า **วิญญาณํ พิชํ** ความว่า วิญญาณที่มี
อภิสังขารเป็นปัจจัยที่เกิดพร้อมกัน ชื่อว่าเป็นพีช เพราะอรรถว่าเป็นเหตุ
งอกขึ้น. บทว่า **ตณฺหา เสนฺโท** ความว่า ตัณหาชื่อน้ำ เพราะด้วย
สามารถแห่งการสงเคราะห์และเพิ่มพูน.

บทว่า อวิชา นีรณานิ ความว่า ผู้อันอวิชาทางกันแล้ว. บทว่า ตณฺหาสญฺโฆชนานิ ความว่า ผู้ถูกเครื่องผูกพัน คือค้นหาผูกพันไว้. บทว่า หีนาย ธาตุยา ได้แก่ในกามธาตุ. บทว่า วิญฺญาณํ ปติฏฺฐิตํ ความว่า วิญญาณที่มีอภิสังขารเป็นปัจจัยตั้งมั่นแล้ว. บทว่า มชฺฌิมาย ธาตุยา ได้แก่ในรูปธาตุ. บทว่า ปณฺธิตาย ธาตุยา ได้แก่ในอรูปธาตุ. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถานวสูตรที่ ๖

๓. กวสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งภพทั้ง ๓

[๕๑๗] ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า ภพ ภพ ดังนี้ ภพย่อมมีได้ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนาจผลให้ในกามธาตุ จักไม่มีแล้ว กามภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ ท่านพระอานนท์ทูลว่า ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไรณา วิญฺญาณ ชื่อว่าเป็นพีช ค้นหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนา ความปรารถนาประดิษฐานแล้ว เพราะธาตุอย่างเลวของสัตว์พวกที่มีอวิชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีค้นหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก คุณก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนาจผลให้ในรูปธาตุจักไม่มีแล้ว รูปภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ.

อา. ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไรณา วิญญาณ
ชื่อว่าเป็นพีช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนา ความปรารถนาประดิษฐานแล้ว
เพราะธาตุอย่างกลางของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็น
เครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก คุณก่อนอนนทฺ์
ก็กรรมที่อำนาจผลให้อรูปชาตจักไม่มีแล้ว อรูปภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ.

อา. ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไรณา วิญญาณ
ชื่อว่าเป็นพีช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนา ความปรารถนาประดิษฐานแล้ว
เพราะธาตุอย่างประณีตของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหา
เป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก คุณก่อน
อนนทฺ์ ภพย่อมมิได้ด้วยเหตุดังกล่าวมาฉะนี้แล.

จบภาวสูตรที่ ๗

อรรถกถาภาวสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภาวสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้ :-

เจตนาเป็นเหตุทำกรรม ชื่อว่า เจตนา. ความปรารถนาที่จะทำ
กรรม ชื่อว่า ความปรารถนา. คำที่เหลือมีเนื้อความเช่นเดียวกับสูตรก่อน
ทั้งนั้นฉะนี้แล.

จบอรรถกถาภาวสูตรที่ ๗

๘. สีสัพพตสูตร

ว่าด้วยผลแห่งศีลพรต

[๕๑๘] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ ศีลพรต ชีวิต พรหมจรรย์ ที่ปฏิบัติบำรุงกันเป็นหลักฐาน มีผลไปทั้งหมดหรือ.

อา. ข้อนี้ จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวมิได้ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ถ้าเช่นนั้น จงจำแนกไป.

อา. บุคคลเสพ (คือประพฤติให้เป็นไป) ซึ่งศีลพรต ชีวิต พรหมจรรย์ ที่ปฏิบัติบำรุงกันเป็นหลักฐานอันใด อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม ศีลพรต ชีวิต พรหมจรรย์ ที่ปฏิบัติบำรุงกันเป็นหลักฐานอย่างนี้ เป็นการไม่มีผล ส่วนว่าบุคคลเสพศีลพรต ชีวิต พรหมจรรย์ ที่ปฏิบัติบำรุงกันเป็นหลักฐานอันใด อกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญ ศีลพรต ชีวิต พรหมจรรย์ ที่ปฏิบัติบำรุงกันเป็นหลักฐานอย่างนี้ เป็นการมีผล พระพุทธเจ้าข้า.

ท่านพระอานนท์กราบทูลตอบอย่างนี้ พระศาสดาทรงพอพระหฤทัย ทราบว่าทรงพอพระหฤทัยแล้ว ท่านพระอานนท์ก็ลุกจากที่นั่งถวายอภิเวท ทำประทักษิณแล้วออกไป พอท่านพระอานนท์ออกไปไม่นาน ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา (ทรงชมท่านพระอานนท์) ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนท์ยังเป็นพระเสขะว่าในทางปัญญาละก็หาผู้เสมอได้ยาก.

จบสีสัพพตสูตรที่ ๘

อรรถกถาสีลพตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสีลพตสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สีลพุต** ได้แก่ศีลและพรต. บทว่า **ชีวิต** ได้แก่ความเพียรของผู้ทำกรรม ที่ทำได้โดยยาก. บทว่า **พुरुหมจรรย์** ได้แก่การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์. บทว่า **อุปลุฆานสาร** ความว่า ศีลเป็นต้นนี้ ชื่อว่าเป็นสาระ เพราะเป็นธรรมเครื่องปรากฏ อธิบายว่า ปรากฏอย่างนี้ว่า ศีลเป็นต้นนี้เป็นแก่นสาร ศีลเป็นต้นนี้เป็นของประเสริฐ ศีลเป็นต้นนี้ เป็นเหตุให้สำเร็จ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ศีลเป็นต้นนี้ เป็นของมีกำไร คือมีความเจริญด้วยบทว่า **สผล** ดังนี้. บทว่า **น เขวตุล ฆนุต เอกเสณ** ความว่า (พระอานนท์ตอบว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในข้อนี้ ไม่ควรพยากรณ์โดยส่วนเดียวเลย. บทว่า **อุปลุฆานสาร เสวโต** ความว่า เมื่อเสพศีลเป็นต้นที่เป็นสาระ คือเป็นเครื่องปรากฏอย่างนี้ว่า ศีลเป็นต้นนี้ เป็นสาระ เป็นสิ่งประเสริฐ เป็นเหตุให้สำเร็จ.

บทว่า **อผล** ความว่า ไม่มีผล โดยผลที่ต้องการ. ด้วยคำโต้ตอบเพียงเท่านี้ เป็นอันถือเอาลัทธินอกแม่ทั้งหมดที่เหลือ เว้นการบรรพชาของกรรมวาทีบุคคล และกิริยวาทีบุคคล. บทว่า **สผล** ได้แก่มีผล คือมีกำไร โดยผลที่ต้องประสงค์ ด้วยคำโต้ตอบเพียงเท่านี้ เป็นอันถือเอาบรรพชาของกรรมวาทีบุคคล และกิริยวาทีบุคคล แม่ทั้งหมด ตั้งต้นแต่ (พุทธ) ศาสนานี้. ด้วยบทว่า **น จ ปนสฺส สฺลภฺโรโป สมนโม ปญฺญา** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ผู้ที่ตั้งอยู่ในเสขภูมิตอบปัญหาได้ดังนี้ ที่จะเสมอด้วยปัญญาของพระอานนท์นั้น หาไม่ได้ง่าย. ธรรมชื่อว่า **เสขภูมิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในพระสูตรนี้.

จบอรรถกถาสีลพตสูตรที่ ๘

๕. คันธสูตร

ว่าด้วยกลิ่นหอม ๓ อย่าง

[๕๑๕] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คันธชาติ ๓ นี้ กลิ่นไปได้แต่ตามลม หาทวนลมได้ไม่ คันธชาติ ๓ คืออะไร คือ (มูลคันธะ) รากไม้หอม (สารคันธะ) แก่นไม้หอม (ปุปผคันธะ) ดอกไม้หอม นี้แล พระพุทธเจ้าข้า คันธชาติ ๓ ซึ่งกลิ่นไปได้แต่ตามลม หาทวนลมได้ไม่ มีหรือไม่ พระพุทธเจ้าข้า คันธชาติอะไร ๆ ที่กลิ่นไปตามลมก็ได้ ทวนลมก็ได้ ทั้งตามลมทั้งทวนลมก็ได้.

พ. มี อานนท์...

อา. มีอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า ...

พ. อานนท์ สตรีหรือนุรุษก็ตาม ในหมู่บ้านหรือตำบลใด เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ เว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กามสุมิจฉาจาร มุสาวาท และสุราเมรัย เป็นผู้มึศีล มีธรรมงาม มีใจปราศจากมลทินคือความตระหนี่อยู่ครองเรือน มีการบริจาคปล่อยแล้ว มีมืออันล้างไว้ (คอยจะหยิบของให้ท่าน) ยินดีในการสละควรแก่การขอ พอใจในการให้และการแบ่งปัน สมณพราหมณ์ในทิศทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญเขาว่า หญิงหรือชาย ในหมู่บ้านหรือตำบลโน้น เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้า ฯลฯ พอใจในการให้และการแบ่งปัน แม้เทวดาก็สรรเสริญว่า หญิงหรือชาย ในหมู่บ้านหรือตำบลโน้น เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้า ฯลฯ พอใจในการให้และการแบ่งปัน นี้แล อานนท์ คันธชาติ ซึ่งมีกลิ่นไปตามลมก็ได้ ทวนลมก็ได้ ทั้งตามลมทั้งทวนลมก็ได้.

กลิ่นดอกไม้หาไปทวนลมได้ไม่ กลิ่น

จันทร์ กฤษณาและกระลำพักก็ไปทวน
ลมไม่ได้ ส่วนกลิ่นสัตบุรุษ ไปทวนลมได้
สัตบุรุษย่อมขจรไปทุกทิศ.

จบคันธสูตรที่ ๕

อรรถกถาคันธสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในคันธสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า ในเวลาหลังภัตตาหาร พระอานนท์
เถรเจ้ากลับจากบิณฑบาต แสดงวัตรต่อพระทศพลแล้ว ไปยังที่พักกลางวัน
ของตน แล้วคิดว่า ในโลกนี้ ต้นไม้ที่มีรากหอมมีอยู่ ต้นไม้ที่มีแก่นหอม
มีอยู่ ต้นไม้ที่มีดอกหอมมีอยู่ แต่กลิ่นทั้ง ๓ อย่างนี้ ย่อมฟุ้งไปตามลมเท่านั้น
ไม่ฟุ้งไปทวนลม มีกลิ่นอะไรที่ฟุ้งไปทวนลมได้บ้างหรือหนอ ดังนี้แล้ว
เพราะเหตุที่ท่านรับพร คือการเข้าไปเฝ้าในเวลาที่เกิดความสงสัย ในกาลเป็น
ที่รับพร ๘ ประการนั่นเอง ทันใดนั้น จึงออกจากที่พักกลางวันไปยังสำนัก
ของพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง เพื่อจะบรรเทาความ
สงสัยที่เกิดขึ้น จึงได้กราบทูลคำนี้ คือคำมีอาทิว่า **ตีณิมานิ ภนุเต** ดังนี้.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คณฺฐชาตานิ** ได้แก่ ของหอมโดยกำเนิดทั้งหลาย.
บทว่า **มุลคฺคุโ** ได้แก่กลิ่นที่ตั้งอยู่ในราก. หรือรากที่สมบูรณ์ด้วยกลิ่น
นั่นเอง ชื่อว่า **มุลคฺคุโ** เพราะว่ารากของรานั้น ย่อมฟุ้งไปตามลม.
แต่กลิ่นของกลิ่น (นั้น) ไม่มี. แม้ในกลิ่นที่แก่น และกลิ่นที่ราก ก็มีนัยนี้
เหมือนกัน.

๑. ปาฐะว่า อุปสงกมนสุส คหิตฺตา จบัปพมาเป็น อุปสงกมนวรสุส คหิตฺตฺตา.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทว่า **อตถานนุท คนุชชาติ** นี้ ดังต่อไปนี้
การถึงสรณะเป็นต้น ชื่อว่า เป็นกลิ่น เพราะคล้ายกับกลิ่น โดยฟังขจรไป
ทุกทิศ ด้วยสามารถแห่งการกล่าวสรรเสริญคุณความดีกลิ่นเหล่านั้น
มีบุคคลเป็นที่ตั้ง จึงชื่อว่า คันธชาติ. บทว่า **คนุโธ กจฺจติ**
ความว่า ฟุ้งไปด้วยสามารถแห่งการกล่าวสรรเสริญ. บทว่า **สีลวา** ได้แก่
มีศีล โดยเป็นศีล ๕ หรือศีล ๑๐. บทว่า **กถฺยฺยานชฺมโม** ความว่า
มีกถฺยฺยานธรรม คือมีธรรมอันดีงาม โดยศีลธรรมนั่นเอง. อธิบายของคำมี
อาทิว่า **วิคตมฺลจฺเจเรน** เป็นต้น ได้ให้พิสดารไว้แล้ว ในคัมภีร์
วิสุทธิมรรคนั้นแล. บทว่า **ทิสาสฺ** ได้แก่ ในทิศใหญ่ ๔ ในทิศน้อย ๔.
บทว่า **สมณพฺรหฺมณา** ได้แก่สมณพราหมณ์ผู้สงบบาป และลอยบาปแล้ว.

บทว่า **น ปุปฺผคนุโธ ปฏฺวิวตฺเตติ** ความว่า กลิ่นของดอกมะลิ
เป็นต้น จะไม่ฟุ้งขจรไปทวนลม. บทว่า **น จนฺทนํ ตฺตรมฺลฺลิกา วา**
มีอรรถาธิบายว่า ถึงกลิ่นของจันทน์ กฤษณา และกระดังงา ก็ฟุ้งไปทวนลม
ไม่ได้. จริงอยู่ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า แม้ในเทวโลก ก็ยังมีดอกมะลิ
ที่บานแล้วเหมือนกัน ในวันที่ดอกมะลินั้นบานแล้ว กลิ่นก็จะฟุ้งไปได้ตั้ง ๑๐๐
โยชน์ แต่กลิ่นนั้นก็ไม่สามารถจะฟุ้งไปทวนลมได้ แม้เพียงคืบเดียว หรือ
เพียงศอกเดียว. บทว่า **สฺตณฺจ คนุโธ ปฏฺวิวตฺเตติ** ความว่า ส่วนกลิ่น
คือคุณมีศีลเป็นต้น ของสัตบุรุษทั้งหลาย คือบัณฑิตทั้งหลาย ได้แก่พระ-
พุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธสาวกทั้งหลาย ย่อมฟุ้งไปทวนลมได้.
บทว่า **สพฺพทา ทิสา สปุริโส ปวายติ** ความว่า สัตบุรุษคือบัณฑิต
ย่อมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ ด้วยกลิ่นคือคุณความดี มีศีลเป็นต้น. อธิบายว่า มีกลิ่น
ตระหลบไปทั่วทุกทิศ.

จบอรรถกถาคันธสูตรที่ ๕

๑๐. จุพนีสูตร

ว่าด้วยแสนโกฏิจักรวาล

[๕๒๐] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับได้ รับมาต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อานนท์ สวากชื่ออภิกุ ของพระ- สิริพุทธเจ้า ยืนอยู่บนพรหมโลก ย่อมให้ ๑,๐๐๐ โลกธาตุได้ยืนเสียงได้ ดังนี้ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ทรงสามารถตรัสให้ โลกธาตุได้ยืนพระสุรเสียงได้เท่าไร.

พ. พระอภิกุนั้นเป็นสวาก อานนท์ พระตถาคตทั้งหลาย ใครจะ เปรียบประมาณมิได้.

ท่านพระอานนท์กราบทูลครั้งที่ ๒ เหมือนครั้งแรก พระองค์ก็ทรงตรัส ตอบอย่างนั้น ท่านพระอานนท์กราบทูลอย่างนั้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ พระองค์จึงตรัส ทถามว่า เธอเคยได้ฟังหรือไม่ อานนท์ สหัสสิจูพนิกาโลกธาตุ (โลกธาตุ น้อย ๑,๐๐๐).

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นกาละ ข้าแต่พระสุคตเจ้า เป็นกาละ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัส กิจขุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจักทรงจำไว้.

ถ้าเช่นนั้น เธอจงพึงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว.

ท่านพระอานนท์รับพระพุทธพจน์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง (เรื่องโลกธาตุ) ว่า อานนท์ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์แผ่รัศมี ส่องแสงทำ ให้สว่างไปทั่วทิศตลอดที่มีประมาณเท่าใด โลกมีเนื้อที่เท่านั้นจำนวน ๑,๐๐๐

ใน ๑,๐๐๐ โลกนั้น มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ภูเขาสิเนรุ อย่างละ ๑,๐๐๐ มีชมพูทวีป อปรโคยานทวีป อุตตรกุรุทวีป ปุพพิเทหทวีปอย่างละ ๑,๐๐๐ มีมหาสมุทร มีมหाराช อย่างละ ๔,๐๐๐ มีสวรรค์ ๖ ชั้น และพรหมโลก ชั้นละ ๑,๐๐๐ นี้เรียกว่า สหัสสิญฺพนิกาโลกธาตุ (โลกธาตุอย่างเล็กมีพันจักรวาล).

สหัสสิญฺพนิกาโลกธาตุเท่าใด โลกเท่านั้นคุณโดยส่วน ๑,๐๐๐ นี้เรียกว่า ทวิสหัสสิมขณิกาลโลกธาตุ (โลกธาตุกลางมีล้านจักรวาล).

ทวิสหัสสิมขณิกาลโลกธาตุเท่าใด โลกเท่านั้นคุณโดยส่วน ๑,๐๐๐ นี้เรียกว่า ติสหัสสิมหาสหัสสิโลกธาตุ (โลกธาตุใหญ่มีแสนโกฏิจักรวาล).

อานนท์ ตถาคตเมื่อมีความจำนง จะพุดให้ติสหัสสิมหาสหัสสิโลกธาตุ * ได้ยินเสียงได้ หรือจำนงเท่าใดก็ได้.

อา. ...ด้วยวิธีอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ตถาคตอยู่ในที่นี้ จะพึงแผ่รัศมีไปทั่วติสหัสสิมหาสหัสสิโลกธาตุ พอสัตว์ทั้งหลาย (ในโลกธาตุ) เหล่านั้นรู้จักแสงสว่างนั้น ตถาคตก็บังลือเสียง ให้สัตว์เหล่านั้นได้ยิน ...ด้วยวิธีอย่างนี้แล อานนท์.

พอจบพระกระแสพุทธดำรัส ท่านพระอานนท์อุทานออกมาว่า เป็นลากของเราหนอ เราได้ดีหนอ ซึ่งเราได้พระศาสดามีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอำนาจใหญ่อย่างนี้.

พระอุทายีกกล่าวชัดเจนว่า ท่านได้ประโยชน์อะไรในเรื่องนี้ อาวุโส อานนท์ หากว่าพระศาสดาของท่านมีฤทธิ์มากมีอำนาจใหญ่อย่างนั้น.

* คำว่า โลก ก็ดี โลกธาตุ ก็ดี ในที่นี้ ท่านหมายความว่าอันเดียวกันกับคำว่า จักรวาล

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะพระอุทายีว่า อย่าพูดเช่นนั้น อุทายี
ถ้าอานนท์จะพึงเป็นผู้ยังไม่สิ้นราคะอย่างนี้มรณภาพไป ด้วยความที่จิตเลื่อมใส
นั้น เธอจะพึงได้เป็นเทวราชาในเทวโลก ๗ ชาติ เป็นมหาราชในชมพูทวีป
นี้ ๗ ชาติ แต่เท่านั้น อานนท์จักปรินิพพานในชาติปัจจุบันนี้.

จบอุพนิสูตฺรที่ ๑๐

จบอานันทวรรคที่ ๓

อรรถกถาอุพนิสูตฺร

ในสูตฺรที่ ๑๐ มีข้อความที่ยกขึ้นไว้ ๒ อย่าง คือ การยกข้อความที่
เกี่ยวกับเหตุเกิดของเรื่อง ๑ ที่เกี่ยวกับอำนาจการถาม ๑. ถ้าจะมีคำถามว่า
ในการเกิดขึ้นแห่งข้อความอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบคำถามของ
ใคร. ตอบว่า ในการเกิดขึ้นแห่งข้อความของอรุณวดีสูตฺร พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสตอบคำถามของพระอานนทเถระเจ้า. ถามว่า อรุณวดีสูตฺร ใครกล่าวไว้.
ตอบว่า พระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าลิจิ
และพระศาสดาของเราตรัสไว้.

การอุบัติแห่งอรุณวดีสูตฺรสมัยพระลิจิพุทธเจ้า

ขยายความว่า นับแต่กัปนี้ถอยหลังไป ในกัปที่ ๓๑ ที่อรุณวดีนคร พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ลิจิ ทรงถือปฏิสนธิในคัพโภทรของพระมเหสี พระ-
นามว่า ปภาวดี ของพระเจ้าอรุณวัต เมื่อพระญาณแก่กล้าแล้ว เสด็จออก

มหาภิเนษกรรมณ์ ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณที่ควงไม้มหาโพธิ์ ประกาศพระ
ธรรมจักรอันประเสริฐ ทรงอาศัยอรุณวคินครประทับอยู่. วันหนึ่งเวลาเช้าตรู่
ทรงปฏิบัติสรีริกแล้ว มีภิกษุสงฆ์จำนวนมากเป็นบริวาร ทรงพระดำริว่า
เราจักเข้าไปบิณฑบาตยังอรุณวคินคร แล้วเสด็จออกไปประทับยืน ใกล้ซุ้ม
ประตูพระวิหาร ทรงเรียกพระอรรคสาวกนามว่า อภิภู มาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
ยังเป็นในเวลาเช้านัก ที่จะเข้าไปบิณฑบาตยังอรุณวคินคร เราทั้งหลายจะไปยัง
พรหมโลก ชั้นใดชั้นหนึ่งเสียก่อน ดังนี้.

สมดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มี
พระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเรียกอภิภูภิกษุมา
รับสั่งว่า มาเถิดพราหมณ์ เราทั้งสองจักไปยังพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง เวลา
ภัตตอาหาร จักยังไม่มีก่อน ดังนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อภิภูภิกษุรับพระพุท
ถ์ดำรัสของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสิขีแล้ว
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่า สิขี และพระอภิภูภิกษุได้เข้าไปยังพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว.
มหาพรหมในพรหมโลกนั้น ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ดีใจ จึงทำการ
ต้อนรับ ได้ปูอาสนะพรหมถวาย. ส่วนพระเถระ พรหมทั้งหลายก็ช่วยกัน
ปูอาสนะที่เหมาะสมถวาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูถวาย
แล้ว แม้พระเถระก็นั่งบนอาสนะที่เขาปูถวายตน. ส่วนท้าวมหาพรหมก็ถวาย
บังคมพระทศพล แล้วประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าสิขี ได้ตรัสเรียกภิกษุ
ชื่อว่า อภิภู มาตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ ชรรมีกถาจงแจ่มแจ้งแก่เธอ (เธอ
จงแสดงธรรมีกถา) เพื่อพรหม เพื่อบริษัทของพรหม และเพื่อพรหมชั้น

ปารีสัชชา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อภิภูภิกษุรับพระพุทธดำรัสของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสีจีแล้ว แสดงธรรมีกถาแก่พรหมพรหมบริษัท และพรหมชั้นปารีสัชชาแล้ว เมื่อพระเถระแสดงธรรมอยู่ พรหมทั้งหลาย ยกโทษว่า นาน ๆ พวกเราจักได้เห็นพระบรมศาสดาเสด็จมายังพรหมโลก แต่ภิกษุนี้ก็คิดกันพระศาสดา เตรียมจะแสดงธรรมกถาเสียเอง.

พระศาสดาทรงทราบว่ พวกพรหมเหล่านั้นไม่พอใจ จึงได้ตรัสกะอภิภูภิกษุดังนี้ว่า คุณก่อนพราหมณ์ พรหม พรหมบริษัท และพรหมชั้นปารีสัชชาพากันโทษเธอ ถ้าอย่างนั้น เธอจงทำให้พรหมเหล่านั้นสลัดใจ เกินประมาณเถิด พราหมณ์. พระเถระรับพระพุทธดำรัสแล้ว ทำการแสดงฤทธิ์หลายอย่างหลายประการ เมื่อจะยังโลกธาตุพื้นหนึ่งให้ทราบชัดด้วยเสียง จึงได้กล่าว ๒ คาถาว่า อารมฺภถ นิกฺขมถ แปลว่า จงเริ่มเถิด จงเพียรพยายามเถิด ท่านทั้งหลายดังนี้เป็นต้น.

ถามว่า ก็พระเถระทำอย่างไร จึงให้โลกธาตุตั้งพื้นหนึ่งทราบชัดได้.

ตอบว่า พระเถระเจ้าเข้านิลกสถินก่อนแล้ว แต่ความมีคมนันธการไปทั่วทิศทั้งปวง แต่นั้น เมื่อสัตว์ทั้งหลายเกิดความค่านิ่งขึ้นว่า นี่เป็นความมีคมนันธการอะไร จึงแสดงแสงสว่าง. เมื่อพวกเขาคิดว่า นี่แสงสว่างอะไร จึงแสดงตนให้เห็น เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในพันจักรวาลจึงได้พากันยื่นประคองอัญชลี นมัสการพระเถระอยู่ที่เดียว. พระเถระอธิษฐานว่า ขอมหาชน จงได้ยินเสียงของเราผู้แสดงธรรมอยู่ดังนี้แล้ว ได้ภายิตคาถาเหล่านี้ไว้ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวงได้ยินเสียงของพระเถระ เสมือนนั่งแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางบริษัทที่พร้อมแล้ว แม้ข้อความ (ที่แสดง) ก็ปรากฏแก่เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จกลับมายัง อรุณวดีนคร
พร้อมกับพระเถระ เสด็จบิณฑบาตเสด็จกลับจากบิณฑบาต ภายหลังภัตรแล้ว
ตรัสถามภิกษุสงฆ์ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายได้ยินหรือไม่ ซึ่งเสีย
งิงอภิกษุภิกษุ ผู้ยืนกล่าวคาถาอยู่บนพรหมโลก ภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่า ได้ยิน
พระพุทธรูปเจ้าข้า. เมื่อจะประกาศข้อที่ตนได้ยิน จึงได้ยกเอาคาถาทั้งสองขึ้นมา
อ้าง. พระศาสดาทรงประทานสาธุการว่า สาธุ สาธุ แล้วเริ่ม^๒ แสดงพระ-
ธรรมเทศนา. พระสุตตรนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิจิ ได้ตรัสไว้
ในกัปที่ ๓๑ นับแต่ภัตรกัปนี้ถอยหลังไป ด้วยประการดังพรรณนามานี้ก่อน.

การอุบัติแห่งอรุณวดีสูตรแห่งพระพุทธรูปเจ้าของเรา

ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงบรรลุสัมโพธิญาณ
แล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบรรพ เข้าไปอาศัยพระนครสาวัตถี แล้ว
ประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ในวันกลางเดือน ๗ ขึ้น ได้ตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลายมา แล้วทรงเริ่มแสดงพระสุตตรชื่อว่า อรุณวดี นี้. พระอานนท-
เถระเจ้า ยืนถวายงานพักอยู่นั้นแหละ เรียนพระสุตตรทั้งหมดแต่ต้นจนจบ
ไม่ให้เกิดกล่นแม่แต่พยัญชนะเดียว. ในวันรุ่งขึ้น ท่านกลับจากบิณฑบาต
แสดงวัตรต่อพระทศพลแล้ว กลับไปยังที่พักกลางวันของตน เมื่อสัทธิวิหาริก
และอันเดวาสิกทั้งหลาย แสดงวัตรแล้วหลีกไป นั่งรำพึงถึงอรุณวดีสูตร
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในวันวาน. ครั้งนั้นพระสุตตรทั้งหมด ได้ปรากฏ
แจ่มแจ้งแก่ท่าน (พระอานนท์).

ท่านพระอานนทเถระคิดว่า อรรคสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระนามว่าสิจิยืนอยู่บนพรหมโลก เปล่งรัศมีออกจากร่างกาย กำจัดความ

๑. ปาฐะว่า ปสุตถ ฉบบัพมาเป็น อสุตถ

๒. ปาฐะว่า นิฏฐ เพลสิ บางฉบับเป็น ปฏฐเพลสิ

มีคมนอันธการในจักรวาลพันหนึ่ง แล้วแสดงธรรมกถาให้เทวดาและมนุษย์ ได้ยินเสียงของตน คำดังที่ว่ามานี้ พระบรมศาสดาตรัสไว้แล้วเมื่อวันวาน วิสัยของพระสาวก (มีอานุภาพ) เห็นปานนี้ก่อน ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศ แล้วบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ จะเปล่งพระสุรเสียงไปได้ไกลเท่าไร. เพื่อจะบรรเทาความสงสัยอันบังเกิดแล้วอย่างนี้ ทนใด นั้นเอง ท่านจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามความนั้น. เพื่อจะแสดง ข้อความนั้น พระธรรมสังคากาจารย์จึงกล่าวคำว่า **อลโข อายสุมา อานนุโท** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมมุขา** ความว่า พระสุตรนี้ ข้าพเจ้า (พระอานนท์) ยืนอยู่เฉพาะพระพักตร์ฟังแล้ว ไม่ใช่ฟังโดยได้ยินตามกันมา คือไม่ได้ฟังโดยสืบต่อจากทูต. พระอานนทเถระเจ้ากล่าวอย่างนี้ โดยมีความมุ่งหมายดังอธิบายมานี้แล.

บทว่า **กิวตถ ปิโหติ สเรน วิญญาเปตุ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า จะทรงกำจัดความมีคมนอันธการ ด้วยพระรัศมีที่เปล่งออกจากพระวรกายแล้วเปล่งพระสุรเสียงไปได้ไกลเท่าไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสคำนี้ว่า **สาวโก โส อานนุท** **อปุเปเมยยา ตถาคตา** โดยมีพระพุทธประสงค์ดังนี้ว่า **ดูก่อนอานนท์** เธอพูดอะไร (อย่างนี้) พระสาวกดำรงอยู่ในญาณเฉพาะส่วน แต่พระตถาคตเจ้า ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศ แล้วทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ มีพระญาณหาประมาณมิได้. เธอ นั้น พูดอะไรอย่างนี้ เหมือนเอาปลายเล็บช้อนฝุ่นขึ้นมาเปรียบกับฝุ่นในพื้นมหาปฐพี เพราะวิสัยของพระสาวกทั้งหลายก็เป็นอย่างหนึ่งของพระพุทเจ้าทั้งหลายก็เป็นอย่างหนึ่ง ธรรมเป็นโคจรของพระสาวกทั้งหลายก็เป็นอย่างหนึ่ง ของพระพุทเจ้าทั้งหลายก็เป็นอย่างหนึ่ง พลังของพระสาวก

๑. ปาฐะว่า น ออนุสสาเสน สุตปรมปรมตว น ออนุสเสน น ทูตปรมปราย.

ทั้งหลายก็เป็นอย่างหนึ่ง ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็เป็นอย่างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นตรัสความที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีอานุภาพหาประมาณมิได้ด้วยมีพระพุทธประสงค์ดังพรรณนามานี้ แล้วทรงคุณิภาพ. แม้พระเถระก็ทูลถามเป็นครั้งที่ ๒. พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงแสดงว่า อานนท์ เธอพูดอะไรอย่างนี้ เหมือนกับเอาโพรงของต้นตาล ไปเทียบกับ อากาศที่เว้งว่างหาที่สุดมิได้ เหมือนกับเอานกนางแอ่นไปเทียบกับพญาครุฑตัวผู้บินได้วันละ ๑๕๐ โยชน์ เหมือนกับเอาน้ำในวงช้าง ไปเทียบกับน้ำในแม่น้ำมหาคงคา เหมือนกับเอาน้ำในหลุมกว้างยาว ๘ สอก ไปเทียบกับสระทั้ง ๗ เหมือนกับเอาคนที่มียายได้เพียงข้าว ๑ ทะนาน ไปเทียบกับพระเจ้าจักรพรรดิ เหมือนกับเอาปีศาจคลุกฝุ่น ไปเทียบกับท้าวสักกเทวราช และเหมือนกับเอาแสงสว่างของหิ่งห้อย ไปเทียบกับแสงสว่างพระอาทิตย์ ดังนี้แล้ว ตรัสความที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีอานุภาพหาประมาณมิได้ เป็นครั้งที่ ๒ แล้วทรงคุณิภาพ. ลำดับนั้น พระเถระคิดว่า พระศาสดาอันเราทูลถามแล้ว ไม่ตรัสตอบเลย เรา จะขอ (โอกาสทูลถาม) ถึง ๓ ครั้ง แล้วจักให้พระศาสดาบันลือพุทธสีหนาท ดังนี้ จึงทูลขอเป็นครั้งที่ ๓. เพื่อแสดงถึงการทูลขอเป็นครั้งที่ ๓ นั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ตติยมปิ โข** ไว้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงตอบปัญหาของพระอานนท์ เถระจึงตรัสคำมีอาทิว่า **สุตา เม อานนุท** ดังนี้ พระเถระคิดว่า พระบรมศาสดาตรัสคำมีประมาณเท่านั้น เท่านั้น แก่เราว่า อานนท์ โลกธาตุพินหนึ่ง จำนวนเล็กน้อย เธอได้ฟังแล้ว (มิใช่หรือ) แล้วทรงคุณิภาพ ต่อไปนี้ พระพุทธเจ้า จักทรงบันลือพุทธสีหนาท ดังนี้. เมื่อจะทูลขอพระบรมศาสดา จึงได้กราบทูลคำมีอาทิว่า **เอตสฺส ภควา กาโล** ดังนี้.

ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสคำมีอาทิว่า **เตนหานนุท** ดังนี้
เพื่อจะตรัสกล่าวอย่างพิสดาร แก่พระอานนท์. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
ยาวตา ความว่า ตลอดที่มีประมาณเท่าใด. ทั้งพระจันทร์ ทั้งพระอาทิตย์
ชื่อว่า **จनुทิมสุริยา**. บทว่า **ปรีหรนุติ** แปลว่า โคจรไป. บทว่า **ทิสา**
ภนุติ ได้แก่ส่องสว่างไปทั่วทิศ. บทว่า **วิโรจนา** แปลว่า รุ่งโรจน์อยู่.
ด้วยคำเพียงเท่านั้น เป็นอันทรงแสดงจักรวาล โดยกำหนดจักรวาลเดียว. บัดนี้
เมื่อจะทรงแสดงจักรวาลพันคู่ด้วยพัน จึงตรัสว่า **ตาว สหสฺสา โลก**
ดังนี้. บทว่า **ตสมิ สหสฺสา โลก** ความว่า ในพันแห่งจักรวาลนั้น.
บทว่า **สหัสสํ จาตุम्मหาราชิกานํ** ได้แก่เทวโลกชั้นจาตุम्मหาราชิกาพันหนึ่ง.
ก็เพราะเหตุที่ในแต่ละจักรวาล มีท้าวมหาราชประจำอยู่จักรวาลละ ๔ ๆ ฉะนั้น
จึงตรัสว่า **จตุตฺตริ มหาราชสหสฺसानิ** ดังนี้. ในทุก ๆ บท ฟังทราบ
เนื้อความโดยอุบายนี้. บทว่า **จฺพนิกา** แปลว่า โลกธาตุขนาดเล็ก. นี้เป็น
วิสัยของพระสาวกทั้งหลาย. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทรงนำโลกธาตุขนาดเล็กนี้มา (แสดงไว้). ตอบว่า เพื่อทรงแสดงถึงการ
กำหนดโลกธาตุขนาดกลาง. บทว่า **ยาวตา** แปลว่า มีประมาณเท่าใด. บทว่า
ตาว สหสฺสา ความว่า โดยส่วนแห่งพันเพียงนั้น.

ด้วยบทว่า **ทวิสหฺสฺสี มชฺฌิมิกา โลกธาตุ** นี้ ทรงแสดงว่า
โลกธาตุนี้มีจำนวนพันกำลังสอง มีจักรวาลแสนหนึ่งเป็นประมาณ โดยเอา
พันส่วนคู่จตุจักรวาลพันหนึ่ง ชื่อว่า **โลกธาตุขนาดกลาง**. นี้มิใช่วิสัยของพระ-
สาวกทั้งหลาย เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าเท่านั้น. เพราะว่า ในที่เท่านั้น
พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย สามารถจะทรงเปล่งพระรัศมีจากพระพุทธรูประ ระ ขจัด
ความมืดมนอันธการ แล้วให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้ยินพระสุรเสียงได้.

ขึ้นชื่อว่า **ชาติเขต** ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงแสดงไว้แล้วด้วยคำมีประมาณเท่านี้. อธิบายว่า ในภพสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ในวันที่พระองค์เสด็จจุติจากเทวโลก ถือปฏิสนธิในคัพโภทรของพระพุทธรมาดา ๑ ในวันที่ประสูติจากพระครรภ์ ๑ ในวันที่เสด็จออกผนวช ๑ ในวันที่ตรัสรู้ ๑ ในวันที่ทรงแสดงธรรมจักร ๑ ในวันที่ทรงปลงอายุสังขาร ๑ และในวันที่ปรินิพพาน ๑ สถานที่ที่มีประมาณเท่านี้ (โลกธาตุขนาดกลาง) ย่อมห้วนไหว.

บทว่า **ตีสหสฺสึ มหาสหสฺสึ** ความว่า ชื่อว่า **ตีสหสฺสึ** เพราะตั้งแต่จำนวนหนึ่งพันไป เอาพันคูณ ๓ ครั้ง (พันกำลัง ๓). โลกธาตุที่คูณด้วยหลาย ๆ พัน เพราะตั้งพันไว้ เอาพันคูณ ตั้งโลกธาตุขนาดกลางไว้ เอาพันคูณเพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **มหาสหสฺสึ**. ด้วยคำเพียงเท่านี้ เป็นอันทรงแสดงโลก มีแสนโกฏิจักรวาลเป็นประมาณ. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อมีพุทธประสงค์ จะทรงเปล่งพระรัศมีออกจากพระพุทธสิริระ. ขจัดความมืดมนอันธการ ให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้ยินพระสุรเสียง ในสถานที่เท่านี้. ส่วนพระคณกปุตตตีสสเถระกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ตีสหสฺสึโลกธาตุ และมหาสหสฺสึโลกธาตุมีประมาณอย่างนี้ เพราะปริมาณนี้เป็นที่ตั้งแห่งการบริหารด้วย วาจา (พูดกันติดปาก) เป็นค้ำมุล แห่งการสาธยายของพระอาจารย์ทั้งหลาย แต่สถานที่ที่ชื่อว่า **ตีสหสฺสึโลกธาตุ** และ**มหาสหสฺสึโลกธาตุ** มีปริมาณล้านโกฏิจักรวาล. ก็ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเขต ที่ชื่อว่า **อาณาเขต** แล้ว เพราะในระหว่างนี้ อาณา (อำนาจ) ของ **อาณานาติยปริต อิติคิลิปริต ฐัคคปริต โทษณังคปริต ชันธปริต โมรปริต เมตตาศปริต และรัตนปริต** ย่อมแผ่ไปถึง.

บทว่า **ยาวตา ปน อากงฺเขยฺยุ** ความว่า ทรงปรารภนาสถานที่ มีประมาณเท่าใด. ด้วยคำนี้พระองค์ทรงแสดงถึง **วิสัยเขต** เพราะตามธรรมดาวิสัยเขตของพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีกำหนดประมาณ. ในข้อที่ **วิสัยเขต**

ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่มีกำหนดประมาณนั้นแหละ พระโบราณจารย์ทั้งหลาย นำข้ออุปมาอย่างไ้ดังต่อไปนี้ ก็ถ้าจะมีใคร ๆ เอาเมล็ดพันธุ์ฝักกาดฝักกาดไปกองให้เต็มแสนโกฏิจักรวาล จนถึงพรหมโลก ใสเมล็ดพันธุ์ฝักกาดลงไปในจักรวาล จักรวาลละหนึ่งเมล็ดทางทิศบูรพาไชร์ เมล็ดพันธุ์ฝักกาดแม้ทั้งหมดเหล่านั้น ฟุ้งถึงความสิ้นไปก่อน แต่จักรวาลในด้านทิศบูรพา จะยังไม่ถึงความสิ้นไป. แม้ในจักรวาลด้านทิศทักษิณเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ในวิสัยเช่นนี้ ขึ้นชื่อว่าสิ่งที่ไม่เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่มีเลย. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พระเถระคิดว่า พระศาสดาตรัสไว้อย่างนี้ว่า ลูกก่อนอนนท์ ตถาคตเมื่อจำนงอยู่ ก็พึงยังโลกธาตุชื่อว่าติสหัสสี่ (และ) มหาสหัสสี่ ให้ได้ยินสุรเสียง ตามที่จำนงหมาย ดังนี้ ก็แล โลกนี้ไม่เสมอกัน จักรวาลไม่มีที่สิ้นสุด พระอาทิตย์ขึ้นที่หนึ่ง เทียงที่หนึ่ง ตกที่หนึ่ง ปฐมยามมีในที่หนึ่ง มัชฌิมยามมีในที่หนึ่ง ปัจฉิมยามก็มีในที่หนึ่ง. แม้สัตว์ทั้งหลาย ขวนขวายในการทำงาน สนใจในการเล่น แสวงหาอาหาร เพราะฉะนั้น สัตว์ทั้งหลาย ย่อมฟุ้งซ่าน และประมาทด้วยเหตุนี้ ๆ อย่างนี้ พระบรมศาสดาจักยังสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ให้ได้ยินพระสุรเสียงได้อย่างไรหนอแล ดังนี้. พระอนนทเถระ ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทูลถามพระตถาคตเจ้า เพื่อบรรเทาความสงสัย จึงกราบทูลคำเป็นต้นว่า ยถา กถํ ปน ดังนี้.

ลำดับนั้น พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงพยากรณ์ แก่พระอนนทเถระ จึงตรัสคำมีอาทิว่า อิทานนุท ตถาคโต ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอภาเสณ ปรเยย ความว่า แผลไปด้วยรัศมีแห่งพระสรีระ. ถามว่า โอภาส

นั่น เมื่อแผ่ไปพึงทำอาการอย่างใด. ตอบว่า ที่ใดมีพระอาทิตย์ปรากฏ ที่นั่น พระองค์ก็ทำให้พระอาทิตย์ตกด้วยอำนาจของพระองค์ แต่ที่ใดพระอาทิตย์ไม่ปรากฏ ที่นั่น พระองค์จะทำให้พระอาทิตย์ปรากฏ เห็นสถิตอยู่ท่ามกลาง (ท้องฟ้า) แต่นั่น ในที่ใดพระอาทิตย์ปรากฏ ในที่นั้นมนุษย์ทั้งหลาย ก็พึงเกิดความวิตกว่า พระอาทิตย์ (เพ็ง) ปรากฏเมื่อไม่นานนี้เอง แต่พระอาทิตย์นั้นก็ตกไปเดี๋ยวนี้เอง ข้อนี้คงจะเป็นการบันดาลของนาค หรือการบันดาลของกูด การบันดาลของยักษ์ หรือการบันดาลของเทวดาอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ในที่ใดพระอาทิตย์ไม่ปรากฏในที่นั้น มนุษย์ทั้งหลายจะเกิดความวิตกว่า พระอาทิตย์เพ็งตกไปเดี๋ยวนี้เอง พระอาทิตย์ดวงเดียวกันนี้ ก็กลับขึ้นเดี๋ยวนี้อีก นี่จะเป็นการบันดาลของนาค การบันดาลของกูด การบันดาลของยักษ์ และการบันดาลของเทวดาอย่างใดอย่างหนึ่ง หรืออย่างไรหนอแล ? แต่นั่น เมื่อมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น รำพึงถึงความสว่าง และความมืดอยู่ แล้วพากันแสวงหา (เหตุผล) ด้วยคิดว่า นี่มีอะไรเป็นปัจจัยหนอแล พระบรมศาสดาทรงเข้านิลกสิณ พึงแผ่ความมืดทึบไป.

ถามว่า เพราะเหตุใด. ตอบว่า เพราะทรงแผ่ไปเพื่อให้สัตว์ทั้งหลาย ผู้ชวนขายการงานเป็นต้นเหล่านั้น เกิดความสะดุ้ง. ถ้าดับนั้น พระบรมศาสดาทรงทราบ ว่า สัตว์เหล่านั้นถึงความสะดุ้งแล้ว ก็ทรงเข้าโอภาสกสิณสมาบัติ ทรงเปล่งพระพุทธรัศมีออกเป็นลำขาว ทรงบันดาลให้ที่ทุกแห่งมีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน โดยการเปล่งพระรัศมีอย่างเดียวกันเท่านั้น เหมือนเวลาที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ขึ้นพร้อมกันเป็นพัน ๆ ดวง และทรงเปล่งพระโอภาสนั้น ออกโดยส่วนแห่งพระวรกาย มีประมาณเท่าเมล็ดงา. ก็ถ้าผู้ใดบันดาลแผ่นดินทั่วทั้งจักรวาล ให้เป็นตะเกียง บันดาลน้ำในมหาสมุทร

ให้เป็นน้ำมัน บันดาลเขาสิเนรุให้เป็นไส้ตะเกียง จดวางไว้บนยอดเขา
สิเนรุลูกอื่นได้ ผู้นั้นคงจะทำให้สว่าง ในจักรวาลเดียวเท่านั้น ไม่สามารถ
จะทำพื้นที่แม้เพียงคืบเดียว นอกไปจากนั้นให้สว่างไสวได้. ส่วนพระตถาคตเจ้า
ทรงเปล่งพระโอภาส ด้วยประเทศแห่งพระศรีระประมาณเท่าแม่ลี้ดงา พึง
การทำให้โลกธาตุศัสหัตถ์ และมหาศัสหัตถ์หรือยิ่งกว่านั้น ให้มีแสงสว่างเป็น
อันเดียวกันได้. เพราะว่า คุณของพระพุทธรเจ้ามี (อานุภาพ) มากมาย
อย่างนี้ ฉะนั้นแล.

บทว่า ต อโลภ สลฺลาเนยฺย ความว่า คนทั้งหลายเห็น
แสงสว่างนั้นแล้ว คิดว่า พระอาทิตย์ตกแล้วขึ้นรูปด้วย ความมืดทึบก็หายไป
ด้วย เพราะผู้ใด บัดนี้ ผู้นั้นขึ้นบันดาลให้เกิดแสงสว่างไสวขึ้นแล้ว โอ
อัครรรยจริง อัจฉริยบุรุษ ดังนี้ แล้วขึ้นประคองอัญชลีอยู่.

บทว่า สทุทมนุสฺสาเวยฺย ความว่า พระตถาคตยังเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย ให้สนใจฟังเสียงพระธรรมกถา. จริงอยู่ ผู้ใดบันดาลเขาจักรวาล
บรรพตลูกหนึ่งให้เป็นกลอง บันดาลมหาปฐพีให้เป็นหนังหุ้มกลอง บันดาล
เขาสิเนรุให้เป็นฆ้องตีกลอง แล้ววางไว้บนยอดเขาสิเนรุลูกอื่น แล้วตี
ผู้นั้น จะให้คนทั้งหลายได้ยินเสียงนั้น เฉพาะในจักรวาลเดียวเท่านั้น ไม่
สามารถจะให้เสียงนั้นดังเลยไปข้างหน้า แม้เพียงคืบเดียวได้. ส่วนพระตถาคต
ประทับนั่งบนบัลลังก์ หรือตั้ง ทรงยังโลกธาตุศัสหัตถ์ และมหาศัสหัตถ์หรือ
ยิ่งไปกว่านั้น ให้ได้ยินพระสุรเสียงได้ พระตถาคตเจ้า ทรงมีอานุภาพมาก
อย่างนี้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงวิสัยเขตนั้นแหละ
โดยที่มีประมาณเท่านี้ ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

ก็และเพราะได้สดับพุทธสีหนาทนี้ พระเถระได้เกิดปีติ มีกำลังขึ้น ในภายใน ท่านเมื่อจะเปล่งอุทานด้วยสามารถแห่งปีติ จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่า
ลาภ วต เม (เป็นลาภของเราหนอ) ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
ยสุต เม สตฺตา เอว มหิทฺธิโก ความว่า การได้พระศาสดาผู้มีฤทธิ์
มากอย่างนี้ ของเราผู้มีศาสดาผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ เป็นทั้งลาภ เป็นทั้งสิ่งที่ได้
มาด้วยดี อีกอย่างหนึ่ง พระอานนท์เถระเจ้ากล่าวอย่างนี้ หมายถึงว่า
ข้อที่เราได้มีโอกาสถือบาตรและจีวรของพระศาสดาเห็นปานนี้ แล้วเที่ยวไป
(ก่ดี) มีโอกาสนวดพื้นพระบาท (ก่ดี) มีโอกาสถวายน้ำสรงพระพักตร์
และน้ำสรงสนาน (ก่ดี) มีโอกาสปิดกวาดบริเวณพระคันธกุฎี (ก่ดี) มี
โอกาสทูลถามปัญหาตามข้อสงสัยที่เกิดขึ้นแล้ว (ก่ดี) ได้ฟังธรรมกถาอัน
ไพเราะ (ก่ดี) เหล่านี้แม้ทั้งหมด จัดเป็นทั้งลาภ เป็นทั้งสิ่งที่ได้มาด้วยดี
ดังนี้บ้าง. ก็ในพระสูตรนี้ นักศึกษาพึงทราบความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็น
ผู้มีฤทธิ์มาก เพราะทรงมีฤทธิ์กล่าวคือ การทำความมืด ให้สว่าง การทำเทวดา
และมนุษย์ให้ได้ยินพระสุรเสียง มีมาก. (และพึงทราบ) ความที่พระผู้มี
พระภาคเจ้า มีอานุภาพมาก โดยที่ฤทธิ์เหล่านั้นนั้นแหละแผ่ไปเนื่อง ๆ.

บทว่า อุทายี ได้แก่ โลพูทายีเถระ. เล่ากันมาว่า ท่านพระโลพู-
ทายีเถระ เทียวผูกพยาบาทในพระเถระ ด้วยความปรารถนาที่ตั้งไว้ครั้งก่อน
เพราะฉะนั้น บัดนี้ พอได้โอกาสจึงทำการหักหาญความเลื่อมใสของพระเถระ
กล่าวอย่างนี้เหมือนดั่งเปลวประทีปที่ลุกโพลงอยู่ ในเวลาจบพุทธสีหนาทนี้
เหมือนเอาไม้ตีโคตัวกำลังเดินไป และเหมือนคว่ำถาดที่มีอาหารเต็มฉะนั้น.
บทว่า เอว วุตฺตเต ภควา ความว่า เมื่อพระอุทายีเถระ กล่าว
อย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงห้ามพระอุทายีเถระจากคำนั้น

จึงตรัสคำว่า มา เหว อุทายี (อย่าพูดอย่างนั้นเลย อุทายี) ดังนี้. เหมือน
บุรุษผู้มุ่งประโยชน์ยืนอยู่ ส่วนข้างหนึ่ง ฟังพูดแล้ว ๆ เถ่า ๆ กับชายผู้ยืน
ต้น อยู่ที่ปากเหวว่า จงมาทางนี้ จงมาทางนี้ ฉะนั้น.

บทว่า มหาราชูชั ได้แก่ จักรพรรดิราชสมบัติ. ถ้ามว่า ก็พระ
ศาสดาได้ทรงกระทำอนิสงส์อันใหญ่หลวงแห่งความเลื่อมใสที่เกิดขึ้น เพราะ
พระธรรมเทศนาแก่สาวกรูปหนึ่ง ไม่มีกำหนดมิใช่หรือ เหตุไฉน พระองค์
จึงทรงกำหนดอนิสงส์ แห่งความเลื่อมใสที่บังเกิดขึ้นแก่พระอานนทน์นี้ เพราะ
ปรารภพุทธสีหนาท. ตอบว่า เพราะพระอริยสาวกมีอัธภาพเพียงเท่านั้นเป็นประ-
มาณ. เพราะว่า พระโศคาบัน แม้มีปัญญาเชิงซ้า จะได้อัธภาพในเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย ๗ ครั้ง (เท่านั้น) เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรง
กำหนดคดีของพระอานนทน์นั้น จึงได้ตรัสอย่างนี้. บทว่า ทิฏฺฐเจว ชมฺเม
ความว่า ดำรงอยู่ในอัธภาพนี้เท่านั้น. บทว่า ปรีนิพฺพายสุสฺติ ความว่า
จักปรีนิพพานด้วยปรีนิพพานอันหาปัจจัยมิได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถือเอายอด ด้วยพระนิพพาน แล้วทรงยัง
สีหนาทสูตรนี้ให้จบลง ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้แล.

จบอรรถกถาจูฬินิสสูตรที่ ๑๐

จบอนันตวรรคพรรณนาที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ฉันทนสูตร ๒. อาชีวกสูตร ๓. สักกสูตร ๔. นิคันฐสูตร
๕. สมาทปสูตร ๖. นวสูตร ๗. ภาวสูตร ๘. สีลัพพตสูตร ๙. คันธสูตร
๑๐. จูฬินิสสูตร และอรรถกถา.

สมณวรรคที่ ๔

๑. สมณสูตร

ว่าด้วยกิจของสมณะ ๓ อย่าง

[๕๒๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณกรณียะ (กิจที่สมณะต้องทำ) ของสมณะ ๓ นี้ สมณกรณียะ ๓ คืออะไรบ้าง คือ การสมาทานอริสีลสิกขา การสมาทานอริจิตตสิกขา การสมาทานอริปัญญาสิกขา นี้แล ภิกษุทั้งหลาย สมณกรณียะของสมณะ ๓

เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า จันทะของเรา ต้องแรงกล้าในการสมาทานอริสีลสิกขา อริจิตตสิกขาและอริปัญญาสิกขา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบสมณสูตรที่ ๑

สมณวรรคพรรณนาที่ ๔

อรรถกถาสมณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสมณสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สมณสุต แปลว่า อันเป็นของสมณะ. บทว่า สมณกรณียานิ แปลว่า กิจอันสมณะพึงทำ. ในบทว่า อริสึลสิกฺขาสมาทานํ เป็นต้นมี อธิบายว่า การถือ เรียกว่า สมาทาน การสมาทาน การถือ การบำเพ็ญอริสึลสิกฺขา ชื่อว่า อริสึลสิกฺขาสมาทาน. แม้ในสองบทที่เหลือ ก็นัยนี้เหมือนกัน.

อริสึล - อริจิต - อริปัญฺญา

อนึ่ง ในที่นี้ พึงทราบการจำแนกดังนี้ว่า สึล อริสึล จิต อริจิต ปัญฺญา อริปัญฺญา ในการจำแนกนั้น สึล ๕ ชื่อว่า สึล สึล ๑๐ ชื่อว่า อริสึล เพราะเทียบเคียงกับสึล ๕ นั้น ปาริสุทธิสึล ๔ ชื่อว่า อริสึล เพราะเทียบเคียงกับสึล ๑๐ นั้น อนึ่ง โลกียสึลทั้งหมด จัดเป็นสึล โลกุตฺรสึล จัดเป็นอริสึล อริสึลนั้นแหละเรียกว่า สิกฺขา เพราะต้องศึกษา. ส่วน กามาวจรจิต ชื่อว่า จิต รูปาวจรจิต ชื่อว่า อริจิต เพราะเทียบเคียงกับกามาวจรจิตนั้น อรูปาวจรจิต ชื่อว่า อริจิต เพราะเทียบเคียงกับรูปาวจรจิตนั้น. อนึ่ง โลกียจิตทั้งหมดจัดเป็นจิต โลกุตฺรจิตจัดเป็นอริจิต. แม้ในปัญญาก็มีนัยเดียวกันนี้แล. บทว่า ตสุมา ความว่า เพราะเหตุที่กิจอันสมณะพึงทำทั้ง ๓ เหล่านี้. บทว่า ติพฺโพ ได้แก่หนา. บทว่า ฉนฺโท ได้แก่ ความพอใจในกุศล คือ ความเป็นผู้ต้องการจะทำ.

สิกฺขา ๓ ทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตฺระ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน

สูตรนี้ ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้แล.

จบอรรถกถาสมณสูตรที่ ๑

๒. คัทรสูตร

ภิกษุไร้ไตรสิกขาเปรียบเหมือนลาในฝูงโค

[๕๒๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาเดินตามฝูงโคไป แม้จะร้องว่า ข้าฯ เป็นโค ข้าฯ เป็นโค แต่สีของมันไม่เหมือนโค. เสียงก็ไม่เหมือน รอยเท้าก็ไม่เหมือน มันได้แต่เดินตามฝูงโค ร้องไปว่า ข้าฯ เป็นโค ข้าฯ เป็นโค เท่านั้น ฉันทใดก็ดี ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุต่างรูปในพระธรรมวินัยนี้ เดินตามหมู่ภิกษุ แม้ประกาศไปว่า ข้าฯ เป็นภิกษุ ข้าฯ เป็นภิกษุ แต่ฉันทะในการสมาทานอริสัสสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา ของ ภิกษุรูปนั้น ไม่มีเหมือนภิกษุอื่น ๆ ภิกษุนั้นก็ได้แต่เดินตามหมู่ภิกษุประกาศ ไปว่า ข้าฯ เป็นภิกษุ ข้าฯ เป็นภิกษุ เท่านั้น ฉันทนั้นเหมือนกัน

เพราะเหตุนี้ ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า ฉันทะของเรา จักมีอย่างแรงกล้าในการสมาทานอริสัสสิกขา อริจิตตสิกขาและอริปัญญาสิกขา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบคัทรสูตรที่ ๒

อรรถกถาคัทรสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในคัทรสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปิฎฺฐิจฺฉิตฺตํ ปิฎฺฐิจฺฉิตฺตํ แปลว่า ช้างหลัง ๆ. บทว่า อหฺมุปี อมุหา อหฺมุปี อมุหา ความว่า แม้วัวร้องอยู่ว่า อหฺมุปี อมุหา (ฉันทใด) (พาก็ร้องว่า) อหฺมุปี คาวี (แม้เราก็คือแม่วัว) (ฉันทนั้น). บทว่า เสยฺยถาปิ

คุณุ่ ความว่า ของแม่โคทั้งหลายเป็นฉันใด จริงอยู่ โคทั้งหลายมีสีค้ำข้าง มีสีแดงข้าง มีสีขาวเป็นต้นข้าง แต่ว่า ลาไม่มีสีเช่นนั้น และสีเป็นฉันใด เสียงก็ดี รอยเท้าก็ดี ก็เหมือนกันฉันนั้นนั่นแหละ.

บทที่เหลือมีความหมายง่ายทั้งนั้น แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสศึกษา ๓ ไว้ละกันแล.

จบบรรณถกถาคัมภีร์สูตรที่ ๒

๓. เขตตสูตร

กิจเบื้องต้นของชวานาและภิกษุ

[๕๒๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุพกรณียะ (กิจที่ต้องทำก่อน) ของคฤหบดีชวานา ๓ นี้ บุพกรณียะ ๓ คืออะไร คือ คฤหบดีชวานา ไถคราดพื้นที่นาให้ดีก่อน ครั้นแล้ว ปลูกพืชลงในเวลาอันควร ครั้นแล้ว ไขน้ำเข้าบ้าง ไขน้ำออกบ้างตามคราว นี้แล บุพกรณียะของคฤหบดีชวานา ๓

ฉันเดียวกันนั่นเทียว ภิกษุทั้งหลาย บุพกรณียะของภิกษุ ๓ นี้ ๓ คืออะไร คือการสมาทานอริสีลสิกขา การสมาทานอริจิตตสิกขา การสมาทานอริปัญญาสิกขา นี้ บุพกรณียะของภิกษุ ๓

เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า ฉันทะของเรา อย่างแรงกล้าในการสมาทานอริสีลสิกขา อริจิตตสิกขาและอริปัญญาสิกขา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบเขตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาเขตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเขตตสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปฏิกจฺเจว** แปลว่า ก่อนทีเดียว. บทว่า **สุกฺกัจฺจ กโรติ** ความว่า ชวนาทำนาให้เป็นอันไถดีแล้วด้วยไถ. บทว่า **สุมตฺกิตฺต** ความว่า (ทำนา) ให้มีพื้นที่เรียบร้อย คือ ราบเรียบ. บทว่า **กาเลน** ได้แก่ ตามกาลที่ควรหว่าน.

บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสศึกษา ๓ ไว้ละกันทีเดียว.

จบอรรถกถาเขตตสูตรที่ ๓

๔. วัชชีปุตตสูตร

ว่าด้วยการเจริญไตรสิกขาเพื่อละอกุศลมูล

[๕๒๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ ณ ภูฏาคารศาลา ในป่ามหาวัน ใกล้กรุงเวสาลี ครั้งนั้น ภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้าฯ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สิกขาบทที่สำคัญ ๑๕๐ นี้ ย่อมมาสู่อุทเทส (คือสวดในท่ามกลางสงฆ์) ทุกกึ่งเดือน ข้าพระพุทธเจ้า ไม่อาจศึกษา (คือปฏิบัติรักษา) ในสิกขาบทมากนี้ได้พระเจ้าข้า.

พ. ก็ท่านอาจหรือไม่ ภิกษุ ที่จะศึกษาในสิกขา ๓ คืออริสีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา.

ภ. ออจอยู่ พระพุทธเจ้าข้า...

พ. เพราะเหตุคั้งนั้น ท่านจงศึกษาในสิกขา ๓ นี้เถิด ภิกษุ เมื่อใด ท่านจักศึกษา ทั้งอริสีล ทั้งอริจิต ทั้งอริปัญญา เมื่อนั้น ท่านศึกษา อริสีลสิกขาอยู่ก็ดี... จักละระคะ โทสะ โมหะได้ เพราะละระคะ โทสะ. โมหะได้ กรรมใดเป็นอกุศล ท่านก็จักไม่ทำกรรมนั้น กรรมใดเป็นบาป ท่านก็จัก ไม่เสพกรรมนั้น.

ต่อมา ภิกษุนั้นศึกษาอริสีลอยู่ก็ดี อริจิตอยู่ก็ดี อริปัญญาอยู่ก็ดี เมื่อ เธอศึกษาอริสีลสิกขาอยู่ก็ดี... จักละระคะ โทสะ โมหะได้ เพราะละระคะ โทสะ โมหะได้ กรรมใดเป็นอกุศล เธอก็ไม่ทำกรรมนั้น กรรมใดเป็นบาป เธอก็ไม่เสพกรรมนั้น.

จบวัชชีปุตตสูตรที่ ๔

อรรคถาว์ชชีปุตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวัชชีปุตตสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **วัชชีปุตตโก** ได้แก่ บุตรของราชตระกูลวัชชี. บทว่า **ทียทุผลสิกขาปทสตัด** ได้แก่ สิกขาบท ๑๕๐. ภิกษุวัชชีบุตรหมายเอา สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ในสมัยนั้นจึงกล่าวคำนี้ว่า **ทียทุผลสิกขาปทสตัด**. ได้ยินว่า ภิกษุนั้นถึงพร้อมด้วยอาชาวัตรเป็นผู้มีนิสัยซื่อตรง ไม่คดโกง ฉะนั้น ท่านจึงคิดว่า เราจะสามารถรักษาสิกขาบทจำนวนเท่านี้ได้หรือไม่ ดังนี้ แล้วกราบทูลให้พระศาสดาทรงทราบ. บทว่า **สกุโถมห** ตัดบทเป็น

สกุโหมิ อหิ (เราสามารถ) ได้ยินว่า ภิกษุหนึ่งสำคัญอยู่ว่า เมื่อเราศึกษา อยู่ในสิกขาบทจำนวนเท่านี้ได้ ก็ไม่หนักใจที่จะศึกษาในไตรสิกขา จึงกราบทูล อย่างนั้น. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงยกสิกขาอีก ๒ สิกขา ขึ้นไว้ในลำดับที่สูงขึ้นแก่ภิกษุผู้ไม่สามารถจะศึกษาในสิกขาข้อเดียว จึงตรัสคำว่า ตสุมาติห ทว ภิกขุ เป็นต้น เปรียบเหมือนบุคคลผูกกำหนดจำ ๑๐๐ กำ วางไว้บนศีรษะของบุคคลผู้ไม่สามารถจะยกกำหนดจำ ๕๐ กำขึ้นได้ฉะนั้น.

ตัวอย่าง

ได้ยินว่า ในโรหณชนบท ชาวชนบทคนหนึ่งชื่ออุตตระ อยู่ใน เกรปาสาณวิหาร. อยู่มา ภิกษุหนุ่มทั้งหลายได้พูดกะเขาว่า อุตตระ โรงไฟถูก ฝนรั่วรด ขอเธอจงทำหญ้าให้เหมาะสมแล้วให้เกิดดังนี้แล้ว พาเขาเข้าไปป่า มัดหญ้าที่อุตตระนั้นเกี่ยวแล้วให้เป็นพอน ๆ แล้วกล่าวว่า อุตตระ เธอจัก สามารถแบกหญ้า ๕๐ พอนไปได้ไหม? อุตตระนั้นกล่าวว่า จักไม่สามารถ หรอกครับ. แต่ (ถ้า) ๘๐ พอนเล่า เธอจักสามารถไหม? จักไม่สามารถ หรอกครับ. ๑๐๐ พอน (ที่มีรวมเป็นพอนเดียวกัน) เล่า เธอจักสามารถ ไหม?. (ถ้าอย่างนั้น) ได้ขอรับ ผมแบกไปได้. ภิกษุหนุ่มทั้งหลายจึงมัดหญ้า ๑๐๐ พอน รวมกันเข้าแล้ววางไว้บนศีรษะเขา. นายอุตตระนั้นยกขึ้นแล้ว ทอดถอนใจไปโยนทิ้งไว้ใกล้โรงไฟ. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงกล่าวว่า เหนื่อยละชื่ออุตตระ. นายอุตตระตอบว่า เหนื่อยครับท่าน พวกพระหนุ่มลวงผม (อันที่จริง) ผมไม่สามารถแบกกำหนดจำ ๑๐๐ กำนี้ได้หรอก (แต่) ท่านบอกว่า เธอจงแบกไป ๕๐ กำ ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ไซ้อุตตระ พวกพระหนุ่มลวงเธอ ฟังทราบข้ออุปไมยนี้เป็นอย่างนั้น.

แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสสิกขา ๓ ไว้ปนกัน.

จบบรรดกถาวัชชีปุตตสูตรที่ ๔

๕. ปฐมเสขสูตร

ว่าด้วยเสขบุคคล

[๕๒๕] ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้า ฯลฯ กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่ว่า พระเสขะ พระเสขะ. ดังนี้ ด้วยเหตุอย่างไร จึงชื่อว่า เป็นพระเสขะ.

พ. คุณก่อนภิกษุ เพราะยังต้องศึกษาอยู่ จึงเรียกว่า เสขะ ศึกษาอะไร ศึกษาอริศีลบ้าง ศึกษาอริจิตบ้าง ศึกษาอริปัญญาบ้าง เพราะยังต้องศึกษาอยู่ นี้แลภิกษุ จึงเรียกว่า เสขะ.

(นิคมคาถา)

เมื่อพระเสขะศึกษาอยู่ เป็นผู้ดำเนิน

ในทางตรง ขยญาณเกิดขึ้นก่อน พระ-
อรหัตผลจึงเกิดในลำดับนั้น ต่อนั้น เมื่อ
พ้นด้วยพระอรหัตผลแล้ว เธอก็มีญาณ
(หยั่งรู้) ว่า ความพ้นของเราไม่กำเริบ
เพราะสิ้นเครื่องผูกไว้ในภพ.

จบปฐมเสขสูตรที่ ๕

อรรถกถาปฐมเสขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมเสขสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อหุมคฺคานุสทาริโน ความว่า อริยมรรคเรียกว่า ทางตรง
เสขบุคคลผู้ระลึกถึง คือดำเนินไปสู่ทางตรงนั้น. บทว่า ขยสุมี ปรมํ ฅาณํ
ความว่า มรรคญาณนั้นแลเกิดขึ้นก่อน. จริงอยู่ มรรคชื่อว่า ขยะ
(ความสิ้นไป) แห่งกิเลสทั้งหลาย เพราะปลอดภัยจากกิเลส ฅญาณที่สัมปยุต
ด้วยมรรคนั้น ชื่อว่า ขยฅญาณ. บทว่า ตโต อญญา อนนุตรา ความว่า
ปัญญาเครื่องรู้ทั่วย่อมเกิดขึ้นต่อจากมรรคญาณที่ ๔ นั้น อธิบายว่า อรหัตผล
ย่อมเกิดขึ้น. บทว่า อญญาวิมุตตสฺส ได้แก่ หลุดพ้นแล้วด้วยวิมุตติ คือ
อรหัตผล. บทว่า ฅาณํ เว โหติ ได้แก่ มีปัจจเวกขณฅญาณแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเสขบุคคล ๗ จำพวก ไว้ทั้งในพระสูตรทั้งใน
กถาทั้งหลาย แต่ทรงแสดงพระฅินาสพอไว้ในตอนสุดท้ายแล.

จบอรรถกถาปฐมเสขสูตรที่ ๕

๖. ทุติยเสขสูตร

ว่าด้วยเสขบุคคล

[๕๒๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สิกขาบทที่สำคัญ ๑๕๐ นี้ ย่อมมาสู่
อุทเทสทุกกึ่งเดือน ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายผู้ปรารถนาประโยชน์ ศึกษากันอยู่
ภิกษุทั้งหลาย สิกขา ๓ นี้ ที่สิกขาบททั้งปวงนั้นรวมกันอยู่ สิกขา ๓ คือ

อะไรบ้าง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา นี้แล สิกขา ๓ ที่สิกขาบททั้งปวงนั้นรวมกันอยู่

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิ ... ในปัญญา เธอก็ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ย่อมออกจากอาบัติ (คือแสดงอาบัติ) บ้าง ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุอะไร เหตุว่าไม่มีใครกล่าวความอภัย (คือไม่อาจบรรลุโลกุตระธรรม) เพราะการล่วงสิกขาบทเล็กน้อย และการออกจากอาบัตินี้ แต่ว่าสิกขาบทเหล่านี้เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศัลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ เป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้แน่ ที่จะได้ตรัสรู้ในข้างหน้า

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ฯลฯ สมาทานศึกษา อยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นเพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ รากะ โทสะเบาบาง เป็นพระสกทาคามี มาสู่โลกนี้หนเดียวเท่านั้น ย่อมทำที่สุดทุกข์ได้

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล...ในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา เธอก็ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อย บ้าง ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์ เบื้องต่ำ ๕ เป็นโอบปาติกะ ปรีนิพพานในโลก (ที่เกิด) นั้น มีอันไม่กลับ จากโลกนั้นเป็นธรรมดา

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ทั้งในศีล ทั้งในสมาธิ ทั้งในปัญญา เธอก็ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ

ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้

อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทำได้เพียงเอกเทศ ย่อมได้ดีเพียงเอกเทศ ผู้ทำได้บริบูรณ์ย่อมทำได้ดีบริบูรณ์ เราจึงกล่าวว่าสิกขาบททั้งหลายหาเป็นหมันไม่.

จบทุติยเสขสูตรที่ ๖

อรรถกถาทุติยเสขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยเสขสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อตุตถกามา** ได้แก่ กุลบุตรทั้งหลายผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน. บทว่า **ยตุเถต สพุพฺ สโมธานํ คจฺจติ** ความว่า สิกขาบท ๑๕๐ ทั้งหมดนี้ถึงการสงเคราะห์เข้าในสิกขาแม้เหล่าใด. บทว่า **ปริปุริการี โหติ** ความว่า ภิกษุเป็นผู้มีปกติทำให้บริบูรณ์. บทว่า **มตฺตโสการี** ความว่า เป็นผู้มัวปกติทำพอประมาณ อธิบายว่า ไม่สามารถจะทำได้ทั้งหมด. บทว่า **ขุทฺทานุขุทฺทกานิ** ได้แก่ สิกขาบทที่เหลือเว้นปาราชิก ๔. อนึ่ง ในบทว่า **ขุทฺทานุขุทฺทกานิ** นั้น มีอธิบายว่า สังฆาทิเสส ชื่อว่า **ขุทฺทกสิกขาบท** ฤๅลัจฉัย ชื่อว่า **อนุขุทฺทกสิกขาบท** อนึ่ง ฤๅลัจฉัย ชื่อว่า **ขุทฺทกสิกขาบท** ปาจิตตีย์ ชื่อว่า **อนุขุทฺทกสิกขาบท**. อนึ่ง ปาจิตตีย์ ชื่อว่า **ขุทฺทกสิกขาบท** ปาฏิเทสนียะทุกกฏและทุพภาสิต ชื่อว่า **อนุขุทฺทกสิกขาบท**. แต่อาจารย์ผู้ใช้อังคุตตรมหานิกายนี้กล่าวว่า สิกขาบทที่เหลือทั้งหมดยกเว้นปาราชิก ๔ ชื่อว่า **ขุทฺทานุขุทฺทกสิกขาบท**.

พระฉินาสพต้องอาบัติ

ก็ในบทว่า ตานิ อาปชฺชติปิ วุฏฺฐาติปิ นี้ มีอธิบายว่า พระฉินาสพไม่ต้องอาบัติที่เป็นโลกวัชชะเลย จะต้องก็แต่อาบัติที่เป็นปณัตติวัชชะเท่านั้น และเมื่อต้องก็ต้องทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง คือ เมื่อต้องทางกาย ก็ต้องกุฎิการสิกขาบทและสหไสยสิกขาบทเป็นต้น เมื่อต้องทางวาจา ก็ต้องสังยุตตสิกขาบทและปทโทสธัมมสิกขาบทเป็นต้น เมื่อต้องทางใจ ก็ต้อง (เพราะ) รับริปิยะ. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้แล. บทว่า น หิเมตฺถ ภิกฺขเว อภพฺพตา วุตฺตา ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ในที่นี่เราตถาคตมิได้กล่าวว่ พระอริยบุคคลไม่ควรทั้งในการต้องและการออกจากอาบัติเห็นปานนี้.

บทว่า อาทิจฺจพฺรหฺมจฺริยกาณี ความว่า สิกขาบทที่เป็นมหาศีล ๔ ซึ่งเป็นเบื้องต้นของมรรคพรหมจรรย์. บทว่า พฺรหฺมจฺริยสารูปฺปานิ ความว่า สิกขาบทที่เป็นมหาศีลเหล่านั้นแล เหมาะสม คือ สมควรแก่มรรคพรหมจรรย์ที่ ๔. บทว่า ตฺตฺถ ได้แก่ ในสิกขาบทเหล่านั้น.

ลักษณะพระโศดาบัน

บทว่า ชฺฐสึโธ แปลว่า ผู้มีศีลประจำ. บทว่า จิตฺสึโธ แปลว่า ผู้มีศีลมั่นคง. บทว่า โสตาปนฺโน ได้แก่ ผู้เข้าถึงผล ด้วยมรรคที่เรียกว่า โสตะ. บทว่า อวินิปาตฺทมฺโม ได้แก่ มีอันไม่ตกไปในอบาย ๔ เป็นสภาพ. บทว่า นียโต ได้แก่ ผู้เที่ยงด้วยคุณธรรมเครื่องกำหนด คือ โสดาปัตติมรรค. บทว่า สมฺโพธิปฺรายน ได้แก่ มีปัญญาเครื่องตรัสรู้พร้อม คือ มรรค ๓ เบื้องสูง ที่เป็นไปในเบื้องหน้า.

ลักษณะพระสกทาคามี

บทว่า **ตनुตฺตา** แปลว่า เพราะ (กิเลสทั้งหลาย) เบบาง. อธิบายว่า กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น ของพระสกทาคามีเบบางไม่แน่นอน เปรียบเหมือนชั้นแผ่นเมฆและเปรียบเหมือนปีกแมลงวัน.

ลักษณะของพระอนาคามี

บทว่า **โอรมุภากิยานํ** ได้แก่ เป็นไปในส่วนเบื้องต่ำ. บทว่า **ลโยชนานํ** ได้แก่ สังโยชน์ (เครื่องผูกทั้งหลาย). บทว่า **ปริกฺขยา** แปลว่า เพราะความสิ้นไป. บทว่า **โอบปาติโก โหติ** ได้แก่ เป็นผู้อุบัติขึ้น. บทว่า **ตตฺถ ปรินิพฺพายี** ได้แก่ มีอันไม่ลงมาเกิดในภพชั้นต่ำๆ จะปรินิพพานในภพชั้นสูงนั้นแล. บทว่า **อนาวตฺตติชฺชโม** ได้แก่ มีอันไม่หวนกลับมาอีกเป็นธรรมดา ด้วยอำนาจกำเนิดและคติ.

ผู้ทำได้เป็นบางส่วน - ผู้ทำได้สมบูรณ์

ในบทว่า **ปเทสํ ปเทสุการี** เป็นต้น มีอธิบายว่า พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี ชื่อว่าเป็นบุคคลผู้มีปกติทำได้เป็นบางส่วน คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีนั้นทำไตรสิกขาให้สมบูรณ์ได้เป็นบางส่วนเท่านั้น (ส่วน) พระอรหันต์ ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีปกติทำให้บริบูรณ์ คือ พระอรหันต์นั้นทำไตรสิกขาให้สมบูรณ์ได้บริบูรณ์ทีเดียว. บทว่า **อวณฺณานิ** คือ ไม่เปล่า อธิบายว่า มีผล มีกำไร. แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสสิกขา ๓ ไว้คละกัน.

จบอรรถกถาทุติยเสขสูตรที่ ๖

๗. ตติยเสขสูตร

ว่าด้วยเสขบุคคล

[๕๒๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิกขาบทที่สำคัญ ๑๕๐ นี้ ย่อมมาสู่ อุทเทศทุกกึ่งเดือน ฯลฯ* นี้แล สิกขา ๓ ที่สิกขาบททั้งปวงนั้นรวมกันอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิและในปัญญา ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ เป็นสัตตกขัตตุปรมะ เวียนว่ายตายเกิดไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ๗ ชาติเป็นอย่างมาก ก็ทำที่สุดทุกข์ (คือทำทุกข์ให้สิ้น. สำเร็จพระอรหัต) ได้ เป็น โกลังโกละ เวียนว่ายตายเกิดไป ๒ หรือ ๓ ชาติ ก็ทำที่สุดทุกข์ได้ เป็นเอกพีธี เกิดเป็นมนุษย์ อีกชาติเดียว ก็ทำที่สุดทุกข์ได้

ภิกษุนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ รากะโทสะโมหะเบาบาง เป็น สกทาคามี มาสู่โลกนี้อีกคราวเดียวก็ทำที่สุดทุกข์ได้

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลและในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต้น เป็น อุทชังโลโต-อกนิภูฐคามิ (ผู้มีกระแสในเบื้องต้นไปถึงอกนิภูฐภาพ) เป็น สสังขาร-ปรีนิพพายี (ผู้ปรีนิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรเร็วแรง) เป็น อสังขาร-ปรีนิพพายี (ผู้ปรีนิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรนัก) เป็น อุปหัจจ-ปรีนิพพายี (ผู้ปรีนิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้วจนถึงที่สุด) เป็น อันตรา-ปรีนิพพายี (ผู้ปรีนิพพานในระหว่างอายุยังไม่ถึงกึ่ง)

* ความพิสดารเหมือน ทุติยเสขสูตร

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้า 460

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์
ทั้งในศีล ทั้งในสมาธิ ทั้งในปัญญา ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท
ทั้งหลาย ภิกษุนั้นกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้
เพราะสิ้นอาสวะ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองสำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้

อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทำได้เพียงเอกเทศ ย่อมทำได้ดีเพียง
เอกเทศ ผู้ทำได้บริบูรณ์ ย่อมทำได้ดีบริบูรณ์ เราจึงกล่าวว่สิกขาบททั้งหลาย
หาเป็นหมันไม่.

จบคติยเสขสูตรที่ ๓

อรรถกถาคติยเสขสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในคติยเสขสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

พระโสดาบัน

บทว่า โกล์โกล ได้แก่ (พระโสดาบัน) ไปจากตระกูลสู่ตระกูล.
ก็ในบทว่า. ตระกูล นี้ ท่านประสงค์เอา ภพ เพราะเหตุนี้ แม้ในบทว่า
๒ หรือ ๓ ตระกูล นี้ ฟังทราบความหมายว่า ๒ หรือ ๓ ภพ. จริงอยู่
พระโสดาบันนี้ย่อมท่องเที่ยวไป ๒ ภพบ้าง ๓ ภพบ้าง หรืออย่างสูงที่สุดก็ ๖
ภพ เพราะเหตุนี้ ฟังเห็นวิกัป (ข้อกำหนด) ในบทนี้เห็นว่า ๒ ภพบ้าง
๓ ภพบ้าง ๔ ภพบ้าง ๕ ภพบ้าง ๖ ภพบ้าง.

พระสกทาคามี

บทว่า เอกวิชี มีรูปวิเคราะห์ว่า พืชของภพหนึ่งเท่านั้น ของพระ-

อริยะนี้มีอยู่ เหตุนั้น พระอริยะนี้จึงชื่อว่า เอกวิชิ (ผู้มีพิษครั้งเดียว).

พระอนาคามี

ในบทว่า อุตฺถังโสโต เป็นต้น อธิบายว่า พระอนาคามีประเภท อุตฺถังโสโตอกนิฏฐคามิ มีกระแสในเบื้องบนและไปถึงอกนิฏฐภก็มี ๑ พระอนาคามีประเภทอุตฺถังโสโตนอกนิฏฐคามิ มีกระแสในเบื้องบนแต่ไปไม่ถึงอกนิฏฐภ ก็มี ๑ พระอนาคามีประเภทนอุตฺถังโสโตอกนิฏฐคามิ ไม่มีกระแสในเบื้องบนแต่ไปถึงอกนิฏฐภ ก็มี ๑ พระอนาคามีประเภทนอุตฺถังโสโตนอกนิฏฐคามิ ไม่มีกระแสในเบื้องบนและไปไม่ถึงอกนิฏฐภ ก็มี ๑.

บรรดาพระอนาคามี ๔ จำพวกนั้น พระอนาคามีใดได้บรรลุอนาคามีผลในโลกนี้แล้ว บังเกิดในชั้นสุทธาวาสมีชั้นอวิหา เป็นต้น ดำรงอยู่ในชั้นอวิหา นั้น จนตรวสิ้นอายุแล้ว ก็บังเกิดในชั้นสุทธาวาสชั้นสูงๆขึ้นไปถึงสุทธาวาสชั้นอกนิฏฐะ พระอนาคามีนี้ชื่อว่า อุตฺถังโสโตอกนิฏฐคามิ.

ส่วนพระอนาคามีใดบังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหา เป็นต้น (แต่) ไม่ปรินิพพานในสุทธาวาสชั้นนั้น ไปปรินิพพานในพรหมโลกชั้นสูงๆ ขึ้นไป โดยยังไม่ถึงสุทธาวาสชั้นอกนิฏฐะ พระอนาคามีนี้ชื่อว่า อุตฺถังโสโตนอกนิฏฐคามิ.

พระอนาคามีใดจุติจากโลกนี้แล้วไปบังเกิดในสุทธาวาสชั้นอกนิฏฐะ เลยทีเดียว พระอนาคามีนี้ชื่อว่า นอุตฺถังโสโตอกนิฏฐคามิ.

ส่วนพระอนาคามีใดบังเกิดในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่งในบรรดาสุทธาวาส ๔ มีอวิหา เป็นต้น แล้วปรินิพพานในสุทธาวาสชั้นนั้นแล พระอนาคามีนี้ชื่อว่า นอุตฺถังโสโตนอกนิฏฐคามิ.

ส่วนพระอนาคามีผู้อุบัติในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว บรรลุอรหัตผลด้วยจิตที่เป็นสังขารและเป็นสัพปโยค พระอนาคามีนี้ชื่อว่า สสังขารปรินิพพายี.

พระอนาคามีผู้บรรลุอรหัตผล ด้วยจิตที่เป็นอสังขารเป็นอสังขปโยค พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **อสังขารปรินิพพายี**.

พระอนาคามีใดบังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหา ซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัป ผ่านพ้นไปได้ ๑๐๐ กัปแรก ก็บรรลุอรหัตผล พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **อุปหัจจปรินิพพายี**.

แม้ในสุทธาวาสชั้นอตัปปาเป็นต้น ก็มีนัยนี้แล.

บทว่า **อนตราปรินิพพายี** ความว่า พระอนาคามีใด อายุยังไม่ทันเลยครึ่งไปก็ปรินิพพาน พระอนาคามีนั้นมี ๓ ประเภท คือ อันดับแรก พระอนาคามีท่านหนึ่ง บังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัปแล้ว ก็บรรลุอรหัตผลในวันที่บังเกิดนั่นเอง หากว่ามีได้บรรลุอรหัตผลในวันที่ตนบังเกิด แต่ว่าได้บรรลุในที่สุด ๑๐๐ กัปแรก พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **อันตราปรินิพพายี** ประเภทที่ ๑.

พระอนาคามีอีกท่านหนึ่ง ไม่สามารถบรรลุอรหัตผลได้อย่างนั้น (แต่ว่า) ได้บรรลุในที่สุด ๒๐๐ กัป พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **อันตราปรินิพพายี** ประเภทที่ ๒.

พระอนาคามีอีกท่านหนึ่ง แม้ในที่สุด ๒๐๐ กัป อย่างนั้นก็ไม่สามารถ (บรรลุอรหัตผล) ได้ (แต่ว่า) ได้บรรลุในที่สุด ๔๐๐ กัป พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **อันตราปรินิพพายี** ประเภทที่ ๓. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วแล.

พระโสดาบัน ๒๔ เป็นต้น

อนึ่ง นักศึกษาพึงดำรงอยู่ในฐานะนี้ แล้วกล่าวถึงพระโสดาบัน ๒๔ จำพวก พระสกทาคามี ๑๒ จำพวก พระอนาคามี ๔๘ จำพวก และพระอรหันต์ ๑๒ จำพวก. อธิบายว่า ในศาสนานี้ มีฐานะ ๒ คือ **สัทธาฐานะ ๑ ปัญญาฐานะ ๑** มีปฏิปทา ๔ มีทุกขาปฏิปทาทั้งสามภิกษุ เป็นต้น.

ในสัทธาธุระ กับปัญญาธุระนั้น พระโศดาบันบุคคลท่านหนึ่ง ยึดมั่นด้วยสัทธาธุระจนได้บรรลุโศดาปัตติผล บังเกิดในภพหนึ่ง แล้วทำที่สุด ทุกข์ได้ พระโศดาบันบุคคลท่านนี้จัดเป็นเอกพีชีประเภทหนึ่ง พระโศดาบัน บุคคลประเภทเอกพีชีนั้น มี ๔ ประเภทด้วยอำนาจปฏิปทา. พระโศดาบันบุคคล ประเภทเอกพีชีผู้ยึดมั่น ด้วยสัทธาธุระนี้เป็นฉันใด แม้ท่านที่ยึดมั่นด้วย ปัญญาธุระก็เป็นฉันนั้น รวมเป็นว่าพระโศดาบันบุคคลประเภทเอกพีชีมี ๘ ประเภท. พระโศดาบันประเภท โกล์โกละ และพระโศดาบันประเภท สัตตักขัตตอุปรมะ ก็เหมือนกัน คือมีประเภทละ ๘ รวมเป็นว่า พระโศดาบัน เหล่านี้มี ๒๔ ประเภท.

ในวิโมกข์ทั้ง ๓ พระสกทาคามีบุคคลผู้บรรลุภูมิ ของพระสกทาคามี ก็มี ๔ ด้วยอำนาจปฏิปทา ๔ หนึ่ง พระสกทาคามีบุคคลผู้บรรลุภูมิของพระ สกทาคามี ด้วยอนิมิตวิโมกข์ก็มี ๔ ผู้บรรลุภูมิของพระสกทาคามี ด้วย อัปถิหิตวิโมกข์ก็มี ๔ รวมเป็นว่า พระสกทาคามีเหล่านี้ มี ๑๒ ประเภท.

ส่วนในพรหมโลกชั้นอวิหา พระอนาคามีมีอยู่ ๕ คือ พระอนาคามี ประเภทอंतरาปรินิพพายีมี ๓ พระอนาคามีประเภทอุพหัจจปรินิพพายี มี ๑ พระอนาคามีประเภทอุทังโสโตกนิฏฐคามีมี่ ๑. พระอนาคามี เหล่านี้แยกเป็น ๑๐ คือ พระอนาคามีประเภท อสังขารปรินิพพายีมี ๕ พระอนาคามีประเภทสังขารปรินิพพายีอีก ๕. ในสุทธาวาสชั้นอตัปปา เป็นต้น ก็มีจำนวนเท่ากัน แต่ในสุทธาวาสชั้นนอกนิฏฐะ พระอนาคามีประเภท อุทังโสโตไม่มี. เพราะฉะนั้น ในสุทธาวาส ชั้นนอกนิฏฐะนั้น จึงมีพระ อนาคามี ๘ คือ พระอนาคามีประเภท สังขารปรินิพพายีมี ๔ พระ- อนาคามีประเภทอสังขารปรินิพพายีมี ๔ (เหมือนกัน) รวมเป็นว่า

พระอนาคามีเหล่านี้มีทั้งหมด ๔๘. แม้พระอรหันต์ ก็พึงทราบว่า มี ๑๒ เหมือนพระสกทาคามี. แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสศึกษา ๓ ไว้ด้วยกัน.

จบอรรถกถาตติยาเสขสูตรที่ ๗

๘. จตุตถเสขสูตร

ว่าด้วยเสขบุคคล

[๕๒๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ศึกษาบทที่สำคัญ ๑๕๐ นี้ ย่อมมาสู่ อุทเทศทุกกิ่งเดือน ฯลฯ นี้แล ศึกษา ๓ ที่ศึกษาบททั้งปวงนั้นรวมกันอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ทั้ง ในศีล ทั้งในสมาธิ ทั้งในปัญญา ฯลฯ สมทานศึกษาอยู่ในศึกษาบท ทั้งหลาย ภิกษุนั้นกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ ฯลฯ ในปัจจุบันนี้ หรือไม่เป็นพระอรหันต์ เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ เธอเป็นอันตรา ปรินิพพายี.. อุทชังโสโตกนิภฎฐคามิ หรือไม่เป็นถึงนั้น เพราะสิ้น สังโยชน์ ๓ ราคะโทสะโมหะเบาบาง เธอเป็นสกทาคามี... หรือไม่เป็นถึง นั้น เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ เธอเป็นเอกพีธี โกลังโกละ สัตตักขัตตูปรมะ. อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ได้เพียงเอกเทศ ฯลฯ หาเป็น หมั่นไม่.

จบจตุตถเสขสูตรที่ ๘

อรรถกถาจตุตถเสขสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในจตุตถเสขสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ตํ วา ปน อนภิสมฺภวํ อปฺปฏิวิหฺณํ ความว่า พระอนาคามียังไม่บรรลु ยังไม่แทงตลอดอรหัตผลนั้น. นักศึกษาฟังทราบความหมายในที่ทุกแห่ง (ที่มีคำว่า ตํ วา ปน อนภิสมฺภวํ อปฺปฏิวิหฺณํ) โดยนัยนี้. แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสศึกษา ๓ อย่างไว้คละกันทีเดียว.

จบอรรถกถาจตุตถเสขสูตรที่ ๘

๕. ปฐมสิกขาสูตฺร

ว่าด้วยไตรสิกขา

[๕๒๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สิกขา ๓ นี้ สิกขา ๓ คืออะไรบ้าง คืออริสีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา

อริสีลสิกขานี้อย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่าอริสีลสิกขา

อริจิตตสิกขาเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจาก กาม...จากอกุศลกรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌาน ฯลฯ เข้าจตุตถฌาน... นี้เรียกอริจิตตสิกขา

อริปัญญาสิกขาเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ตามจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่าอริปัญญาสิกขา

ภิกษุทั้งหลาย นี้แล สิกขา ๓.

จบปฐมสิกขาสูตฺรที่ ๕

อรรถกถาปฐมสิกขาสูตร

ในสูตรที่ ๕ มีความหมายง่ายทั้งนั้น. แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสิกขา ๓ ทั่วไปนกันแล.

จบอรรถกถาปฐมสิกขาสูตรที่ ๕

๑๐. ทุตติยสิกขาสูตร

ว่าด้วยไตรสิกขา

[๕๓๐] (สูตรนี้ ตอนต้นเหมือนสูตรก่อน ต่างกันแต่ตอนแก้ อธิปัญญาสิกขา คือสูตรก่อนแสดงอริยสัจเป็นอธิปัญญาสิกขา ส่วนสูตรนี้แสดงพระอรหันต์ เป็นอธิปัญญาสิกขา และมีนิคมคาถาดังนี้)

อธิปัญญาสิกขาเป็นอย่างไร? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ ฯลฯ ในปัจจุบันนี้ นี้เรียกว่าอธิปัญญาสิกขา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลสิกขา ๓

ผู้มีความเพียร มีกำลัง มีปัญญา มีความพินิจ มีสติ รักษาอันทรีย์ ฟังประพฤติ อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา ก่อนอย่างไรใด ภายหลังก็อย่างนั้น ภายหลังอย่างไรใด ก่อนก็อย่างนั้น ต่ำอย่างไรใด สูงก็อย่างนั้น

ดูอย่างใด ต่ำก็อย่างนั้น กลางวันอย่าง

ใด กลางคืนก็อย่างนั้น กลางคืนอย่างใด
กลางวันก็อย่างนั้น ครอบงำทิศทั้งปวง
ด้วยสมาธิอันหาประมาณมิได้.

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่าผู้นั้นดำเนิน

เสขปฏิบัติ มีความประพุดติหมดจดดี
กล่าวว่าผู้นั้นเป็นผู้ตรัสรู้ เป็นปราชญ์
ปฏิบัติสำเร็จในโลก เพราะวิญญูณดับ
ความพินแห่งใจของผู้วิมุต เพราะสิ้น
ตัณหา ย่อมมีเหมือนความดับแห่งตะเกียง
(เพราะสิ้นเชื้อเพลิง) ฉะนั้น.

จบทศยสิกขาสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาทศยสิกขาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทศยสิกขาสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า อาสวานํ ขยา นี้ มีอธิบายว่า อรหัตมรรค ชื่อว่า
อธิปัญญาสิกขา. ส่วนผลไม่ควรกล่าวว่า สิกขา เพราะเกิดขึ้นแก่บุคคล
ผู้ได้ศึกษาสิกขาแล้ว.

บทว่า ยถา ปุเร ตถา ปจฺจนา ความว่า ในตอนต้น ท่านศึกษา
ในสิกขา ๓ อย่าง ภายหลังก็ศึกษาอย่างนั้นเหมือนกัน. แม้ในบทที่ ๒ ก็มีนัย
นี้แล. บทว่า ยถา อโธ ตถา อุตฺถํ ความว่า ท่านพิจารณาเห็นกาย

เบื้องต่ำ ด้วยสามารถแห่งอสุระอย่างใด ก็พิจารณาเห็นกายเบื้องสูงอย่างนั้น เหมือนกัน. แม้ในบทที่ ๒ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า ยถา ทิวา ตถารตฺตึ ความว่า ในเวลากลางวันท่านศึกษาสិขา ๓ อย่าง แม้ในเวลากลางคืน ก็ศึกษาอย่างนั้นเหมือนกัน. บทว่า อภิภูยฺย ทิสฺวา สพฺพทา ความว่า ครอบงำทิศทั้งปวง คือ ครอบงำด้วยอำนาจแห่งอารมณ์. บทว่า อปฺปมาณ-สมาธินา คือ ด้วยสมาธิอันสัมปยุตด้วยอรหัตมรรค. บทว่า เสกฺขํ ได้แก่ ผู้ยังศึกษาอยู่ คือผู้ยังมีกิจที่จะต้องทำอยู่. บทว่า ปฏิปทํ ได้แก่ ผู้ปฏิบัติ. บทว่า สํสฺวทฺธจารินํ ได้แก่ ผู้มีจรณะบริสุทธิ์ดี คือ ผู้มีศีลบริสุทธิ์. บทว่า สมฺพทฺธํ ได้แก่ ผู้ตรัสรู้สัจจะ ๔. บทว่า ธีรํ ปฏิปทฺตคฺคํ ความว่า เป็นปราชญ์ คือผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ ด้วยอำนาจแห่งปัญญา เครื่องทรงจำ ในชั้นธรรมา และอายตนะ เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งวัตรปฏิบัติ.

บทว่า วิญฺญาณสุตฺตํ ได้แก่ แห่งจirimกวิญฺญาณ (จิตดวงสุดท้าย). บทว่า ตณฺหุขยวิมุตฺตนิโ ได้แก่ ผู้ประกอบด้วย อรหัตผลวิมุตติ กล่าวคือ ความหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา. บทว่า ปชฺโชตฺตเสว นิพฺพานํ หมายความว่า เปรียบเหมือนการดับไปของดวงประทีป. บทว่า วิโมกฺโข โหติ เจตฺโส ความว่า ความหลุด คือ ความพ้น ได้แก่ ภาวะคือความไม่เป็นไปแห่งจิต มีอยู่. อธิบายว่า ก็ความหลุดพ้นไปแห่งจิตที่เปรียบเหมือนการดับไปของ ดวงประทีปย่อมมี แก่พระชินาสพผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา เพราะจirimก-วิญฺญาณดับไป สถานที่ที่พระชินาสพไปก็ไม่ปรากฏ ท่านเป็นผู้เข้าถึงความ เป็นผู้หาบัญญัติมิได้เลย.

๑๑. ปังกชาสูตร

ว่าด้วยผู้สรรเสริญและไม่สรรเสริญ

[๕๑๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจาริกไปในประเทศ-
โกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ถึงตำบลปังกชา ประทับพักที่นั่น
คราวนั้น ภิกษุกัสสปโคตรเป็นเจ้าอาวาสในตำบลนั้น ที่นั่น พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงสอนภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้งให้สมาทานให้อาจหาญร่าเริง ด้วย
ธรรมมิกถาประกอบด้วยสิกขาบท เมื่อพระองค์ทรงสอนภิกษุให้เห็นแจ้ง ...อยู่
ภิกษุกัสสปโคตรเกิดความไม่พอใจขึ้นว่า สมณะนี้ขัดเกลายิ่งนัก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับสำราญพระอิริยาบถ ณ ตำบลปังกชา
ตามพระอัชสาสัยแล้ว เสด็จจาริกไปโดยลำดับถึงกรุงราชคฤห์ ประทับ ณ
ภูเขาคิชฌกูฏ

ฝ่ายภิกษุกัสสปโคตร เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปแล้วไม่นาน
เกิดร้อนรำคาญใจได้คิดขึ้นว่า เราเสีย ๆ แล้ว เราได้ชั่วแล้ว ซึ่งเมื่อพระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงสอนภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้งสมาทาน อาจหาญร่าเริง ด้วยธรรม-
มิกถาประกอบด้วยสิกขาบท เราเกิดความไม่พอใจขึ้นว่า สมณะนี้ขัดเกลายิ่งนัก
อย่างกระนั้นเลย เราไปเฝ้าสารภาพโทษเถิด ครั้นตกลงใจแล้ว จึงเก็บงำเสนาสนะ
ถือบาตรจีวรไปกรุงราชคฤห์ ถึงภูเขาคิชฌกูฏ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวาย
อภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อ
ครั้งที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับพัก ณ ตำบลปังกชา ประเทศโกศล ที่นั่น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้งสมาทาน อาจหาญร่าเริง
ด้วยธรรมมิกถาประกอบด้วยสิกขาบท เมื่อทรงสอนภิกษุ...อยู่ ข้าพระพุทธเจ้า

เกิดความไม่พอใจขึ้นว่า สมณชนี่ขัดเกลายิ่งนัก คราวนั้นพระองค์ประทับสำราญ พระอิริยาบถ ณ ตำบลปังกชาตามพระอชยาศัยแล้ว เสด็จจาริกมากรุงราชคฤห์ พอเสด็จแล้วไม่นานเข้าพระพุทธเจ้าก็รู้สึกร้อนรำคาญใจได้คิดว่า เราเสียๆ แล้ว เราได้ชั่วแล้ว ซึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง สมทานอาจหาญร่าเริงด้วยธรรมีกถาประกอบด้วยสิกขาบทยอยู่ เราเกิดความไม่พอใจขึ้นว่า สมณชนี่ขัดเกลายิ่งนัก อย่างกระนั้นเลย เราไปเฝ้าสารภาพโทษเถิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความผิด (ฐานนีกล่วงเกิน) ได้เกิดแก่ข้าพระพุทธเจ้าแล้ว โดยที่เขลา โดยที่หลง โดยที่ไม่ฉลาด ซึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอน...อยู่ ข้าพระพุทธเจ้าเกิดความไม่พอใจขึ้นว่า สมณชนี่ขัดเกลายิ่งนัก ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับโทษโดยความเป็นโทษ เพื่อข้าพระพุทธเจ้าจะ สวรรคต่อไปเถิด.

พ. ตรัสว่า จริงละ กัสสป ความผิดได้เกิดแก่ท่านแล้ว โดยที่เขลา โดยที่หลง โดยที่ไม่ฉลาด ซึ่งเมื่อเราสอน ...อยู่ ท่านได้เกิดความไม่พอใจขึ้นว่า สมณชนี่เคร่งเกินไป เมื่อท่านเห็นความผิดแล้วทำคืนตามวิธีที่ชอบ เรารับโทษโดยความเป็นโทษ อันการที่เห็นความผิดแล้วทำคืนตามวิธีที่ชอบ ถึงความสวรรคต่อไป นั้นเป็นความเจริญในวินัยของพระอริย.

แน่ะกัสสป ถ้าภิกษุเถระก็ดี ภิกษุมัชฌิมะก็ดี ภิกษุนวกะก็ดี เป็นผู้ไม่ใคร่ศึกษา ไม่กล่าวคุณแห่งการบำเพ็ญสิกขา ไม่ชักชวนภิกษุอื่น ๆ ที่ไม่ใคร่ศึกษาให้ศึกษา ไม่ยกย่องภิกษุอื่น ๆ ที่ใคร่ศึกษา โดยที่จริงที่แท้ตามเวลาอันควร กัสสป เราไม่สรรเสริญภิกษุเถระ ภิกษุมัชฌิมะและภิกษุนวกะรูปนี้เลย เพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่า (ถ้าเราสรรเสริญ) ภิกษุอื่น ๆ รู้ว่าพระศาสดาสรรเสริญภิกษุรูปนั้น ก็จะพากันคบภิกษุรูปนั้น ภิกษุเหล่านี้จะถึงทิฏฐานาคติ (ได้เยี่ยงอย่าง) ของภิกษุรูปนั้น ซึ่งจะเป็นทางเกิดสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์ เกิดทุกข์แก่ภิกษุผู้คบ

ตลอดกาลนาน เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่สรรเสริญภิกษุรูปนั้น จะเป็นเถระ
มัชฌิมะ นวกะก็ตาม

แต่ถ้าภิกษุเถระก็ดี ภิกษุมัชฌิมะก็ดี ภิกษุนวกะก็ดี เป็นผู้ใคร่
ศึกษา กล่าวคุณแห่งการบำเพ็ญศึกษา ชักชวนภิกษุอื่น ๆ ที่ไม่ใคร่ศึกษาให้
ศึกษา ยกย่องภิกษุอื่น ๆ ที่ใคร่ศึกษา โดยที่จริงที่แท้ตามเวลาอันควร
เราสรรเสริญภิกษุเถระ ภิกษุมัชฌิมะ และภิกษุนวกะ เช่นนี้ เพราะเหตุอะไร
เพราะเหตุว่า ภิกษุอื่น ๆ รู้ว่าพระศาสดาสรรเสริญเธอ ก็จะฟังคบเธอ ภิกษุ
เหล่าใดคบเธอ ภิกษุเหล่านั้นก็จะฟังได้เยี่ยงอย่างของเธอ ซึ่งจะฟังเป็นทาง
เกิดประโยชน์ เกิดสุขแก่ภิกษุผู้คบตลอดกาลนาน เพราะเหตุนี้ เราจึง
สรรเสริญภิกษุเช่นนั้นจะเป็นเถระ มัชฌิมะ นวกะก็ตาม.

จบปังกชาสูตรที่ ๑๑

จบสมณวรรคที่ ๔

อรรถกถापังกชาสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในปังกชาสูตรที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ปังกชา นาม โกสถานํ นิคโม ความว่า นิคมในโกศลรัฐ
ที่มีชื่ออย่างนี้ว่า ปังกชา. บทว่า อาวาสิโก ความว่า ภิกษุเจ้าอาวาสร้าง
อาวาสหลังใหม่ ๆ ขึ้น บำรุงรักษาอาวาสหลังเก่าๆ. บทว่า สิกขาปทปฏิตี-
ยตุตตาย ได้แก่ ปฏิตั้งยุดด้วยบทกล่าวคือสิกขา อธิบายว่า ประกอบด้วย
สิกขา ๓. บทว่า สนุทสุเสติ ได้แก่ ทรงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นเหมือนอยู่
พร้อมหน้า. บทว่า สมาทเปติ ได้แก่ ให้ภิกษุทั้งหลายถือเอา. บทว่า สมุตฺเต

เชติ คือ ให้ภิกษุทั้งหลายอาจหาญ. บทว่า **สมบุหเสติ** คือ ตรัสสรรเสริญ ทำภิกษุทั้งหลายให้พอใจ ด้วยคุณที่ตนได้แล้ว. บทว่า **อริสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส** ได้แก่ สมณะนี้ย่อมขัดเกลาเหลือเกิน อธิบายว่า สมณะนี้ย่อมกล่าวธรรมที่ละเอียดๆ ทำให้ละเอียดละไมเหลือเกิน.

บทว่า **อจฺจโย** คือ ความผิด. บทว่า **ม อจฺจกฺกมา** คือ ล่วงเกินเรา ได้แก่ข่มเรา เป็นไป. บทว่า **อหุเทว อกฺขนฺติ** ความว่า ความไม่อดกลั้น ได้มีแล้วทีเดียว. บทว่า **อหุ อปฺปจฺจโย** ความว่า อาการไม่ยินดีได้มีแล้ว. บทว่า **ปฏิกฺกณฺหาตุ** ความว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงอดโทษ. บทว่า **อายตี สํวราย** คือ เพื่อประโยชน์แก่ความสำรวมในอนาคต อธิบายว่า เพื่อต้องการจะไม่ทำความผิด คือโทษ ได้แก่ ความพลั้งพลาด เห็นปานนี้อีก. บทว่า **ตคฺชม** เป็นนิบาตโดยส่วนเดียว.

บทว่า **ยถาธมฺมํ ปฏิกโรติ** คือ ธรรมดำรงอยู่โดยประการใด เธอก็ทำโดยประการนั้น มีคำอธิบายว่า ให้ออดโทษ. บทว่า **ตํ เต มยฺ ปฏิกฺกณฺหาม** ความว่า เราทั้งหลายยอมยกโทษนั้นให้เธอ. บทว่า **วฺชฺชติ** **เสทา กสฺสฺสฺส อริยสฺสฺส วินย** ความว่า คุณก่อนกัสนปะ นี้ชื่อว่า เป็น ความเจริญในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า. ถามว่า ความเจริญเป็น ไฉน? ตอบว่า การเห็นโทษว่าเป็นโทษแล้ว ทำคืนตามธรรมถึงความสำรวมต่อไป. ก็ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงทำเทศนาให้เป็นบุคคลาธิษฐาน จึง **ตรัสว่า โย อจฺจยํ อริยสฺสฺส ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกโรติ อายตี สํวรั อปฺชฺชติ** แปลว่า ผู้ใดเห็นโทษโดยความเป็นโทษ กระทำคืนตามธรรมเนียม ย่อมถึงความสำรวมต่อไป ดังนี้.

บทว่า น สิกขาภาโม ความว่า ภิกษุไม่ต้องการ คือ ไม่ปรารถนา
ได้แก่ ไม่กระหยิ่มใจต่อสิกขา ๓. บทว่า สิกขาสมาทานสุส คือ แห่งการ
บำเพ็ญสิกขาให้บริบูรณ์. บทว่า น วณฺณวาที คือ ไม่กล่าวคุณ. บทว่า
กาเลน คือ โดยกาลอันเหมาะสม. บทที่เหลือในสูตรนี้มีความหมายง่าย
ทั้งนั้น แล.

จบอรรถกถาปัณฑกชาสูตรที่ ๑๐

จบสมณวรรคกรรมนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สมณสูตร ๒. กัทรภสูตร ๓. เขตตสูตร ๔. วัชชีปุตตสูตร
๕. ปฐมเสขสูตร ๖. ทุตติยเสขสูตร ๗. ตติยเสขสูตร ๘. จตุตถเสขสูตร
๙. ปฐมสิกขาสูตร ๑๐. ทุตติยสิกขาสูตร ๑๑. ปัณฑกชาสูตร และอรรถกถา

โณผลวรรคที่ ๕

๑. อัจฉายิกสูตร

ว่าด้วยกิจรีบด่วนของชาวนาและภิกษุ

[๕๓๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัจฉายิกกรณียะ (กิจที่ต้องรีบทำ) ของคฤหบดีชาวนา ๓ นี้ อัจฉายิกกรณียะ ๓ คืออะไรบ้าง คือ คฤหบดีชาวนารีบ ๆ ไถคราดพื้นที่นาให้ดี ครั้นแล้วรีบ ๆ ปลูกพืช ครั้นแล้วรีบ ๆ ไขน้ำเข้าบ้าง ไขน้ำออกบ้าง นี้แล อัจฉายิกกรณียะ ของคฤหบดีชาวนา ๓ แต่ว่าคฤหบดีชาวนานั้นไม่มีฤทธิ์หรืออำนาจที่จะบันดาลให้ข้าวออกในวันนี้ ตั้งท้องพรวงนี้ สุกมะรืนนี้ ที่ถูกย่อมมีสมัย ที่ข้าวนั้นเปลี่ยนสภาพไปตามฤดู ย่อมจะงอกบ้าง ตั้งท้องบ้าง สุกบ้าง

ฉันเดียวกันนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย อัจฉายิกกรณียะของภิกษุ ๓ นี้ คืออะไรบ้าง คือการบำเพ็ญอธิศีลสิกขา การบำเพ็ญอธิจิตตสิกขา การบำเพ็ญอธิปัญญาสิกขา นี้แล อัจฉายิกกรณียะของภิกษุ ๓ แต่ภิกษุนั้นไม่มีฤทธิ์หรืออำนาจที่จะบันดาลให้จิตของตนเลิกละยึดถือหลุดพ้นจากอาสวะ ในวันนี้ หรือพรวงนี้ หรือมะรืนนี้ได้ ที่ถูก ย่อมมีสมัย ที่เมื่อภิกษุนั้นศึกษาอธิศีลไป ศึกษาอธิจิตไป ศึกษาอธิปัญญาไป จิตย่อมจะเลิกละยึดถือ หลุดพ้นจากอาสวะได้

เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า ฉันตะของเรา ในการบำเพ็ญอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาต้องกล้าแข็ง ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบอัจฉายิกสูตรที่ ๑

โศณผลวรรคที่ ๕

อรรถกถาอรรถกถาสุต

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสุตที่ ๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อจฺจายิกานิ แปลว่า รับผิดชอบ. บทว่า กรณียานิ แปลว่า กิจที่ต้องทำอย่างแน่แท้ ก็ธุระใดไม่ต้องทำเป็นการแน่แท้ ชุระนั้นเรียกว่ากิจ (งานอดิเรก) ชุระที่ต้องทำเป็นการแน่แท้ชื่อว่า กรณียะ (งานประจำ). บทว่า สิมฺสัณฺฑิ แปลว่า โดยเร็ว ๆ. บทว่า ตํ ในคำว่า ตสฺส โข ตํ นี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า นตฺถิ สว อิทธิ วา อานุภาโว วา ความว่า ฤทธิ์นั้นหรืออานุภาพนั้นไม่มี.

บทว่า อุตฺตรเสว ได้แก่ ในวันที่ ๓ (วันมะรืน). บทว่า อุตฺต-ปริณามินิ ได้แก่ รัชชชาติทั้งหลายได้ความเปลี่ยนแปลงฤดู. บทว่า ชายนุติปิ ได้แก่ มีหน่อสีขาวงอกออกในวันที่ ๓ เมื่อครบ ๗ วัน หน่อก็กลับเป็นสีเขียว. บทว่า กพฺภินิปี โหนฺติ ความว่า ถึงเวลาเดือนครึ่งที่ตั้งท้อง. บทว่า ปจฺจนฺติปิ ความว่า ถึงเวลา ๓ เดือนก็สุก.

บัดนี้ เพราะเหตุที่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีความต้องการด้วยคฤหบดีหรือด้วยข้าวกกล้า แต่ที่ทรงนำอุปมานั้น ๆ มา ก็เพื่อจะทรงแสดงบุคคลหรืออรรถที่เหมาะสมกับเทศนานั้นในศาสนา ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดง ความหมายที่พระองค์ทรงประสงค์จะแสดง (ซึ่งเป็นเหตุให้) นำอุปมานั้นมา จึงตรัสคำว่า เอวเมว โข เป็นต้น. สุตฺรํ นั้น เมื่อว่าโดยอรรถง่ายทั้งนั้นแล. ก็ สิกขา พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้คละกัน แม้ในสุตฺรนี้.

จบอรรถกถาอรรถกถาสุตที่ ๑

๒. วิวิตตสูตร

ว่าด้วยความสังัดจากกิเลส ๓ อย่าง

[๕๓๓] ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย ปริพาชกทั้งหลายผู้ถือลัทธิอื่น ย่อมบัญญัติปิวิเวก (ความสงบสังัด) ๓ นี้ ปิวิเวก ๓ คืออะไร คือ จีวรปิวิเวก (ความสงบสังัดเนื่องด้วยผ้านุ่มห่ม) บิณฑบาตปิวิเวก (ความสงบสังัดเนื่องด้วยอาหาร) เสนาสนปิวิเวก (ความสงบสังัดเนื่องด้วยที่อยู่อาศัย)

บรรดาปิวิเวก ๓ นั้น ในจีวรปิวิเวก พวกปริพาชกบัญญัติผ้า ดังนี้ คือ เขาใช้ (สาณ) ผ้าทำด้วยเปลือกปานบ้าง (มสาณ) ผ้าทำด้วยเปลือกปานแกมด้ายบ้าง (จวทสุส) ผ้าห่อศพบ้าง (ปัสสุก) ผ้าที่เขาทิ้งแล้วบ้าง (ติริฎก) เปลือกไม้บ้าง (อชิน) หนังสัตว์บ้าง (อชินกุชิปา) หนังสัตว์มีเล็บติดบ้าง (กุสจีร) คากรองบ้าง (วากจีร) เปลือกไม้กรองบ้าง (ผลกจีร) ผลไม้กรองบ้าง (เกสทมุผล) ผ้ากัมพลทำด้วยผมคนบ้าง (วาลทมุผล) ผ้ากัมพลทำด้วยขนหางสัตว์บ้าง (อุฐุกปะกข) ปีกนกเค้าบ้าง

ในบิณฑบาตปิวิเวก เขาบัญญัติอาหารดังนี้ คือ (สากภกขา) กินผักบ้าง (สามากภกขา) กินข้าวฟ่างบ้าง (นิวารภกขา) กินลูกเดือยบ้าง (ทททุสภกขา) กินกากหนัง (ที่ช่างหนังขูดทิ้ง) บ้าง (หฐภกขา) กินยางไม้บ้าง (กณภกขา) กินรำข้าวบ้าง (อาจามภกขา) กินข้าวด้งบ้าง (ปีฬุณากภกขา) กินงาปั่นบ้าง (ติณภกขา) กินหญ้าบ้าง (โคมยภกขา) กินมูลโคบ้าง (วนมุลผลาหาร) กินเง่าและผลไม้ป่าบ้าง (ปวตฺตผลโภช) กินผลไม้ที่มีอยู่ (ในพื้นที่เมือง) บ้าง ยังชีพให้เป็นไป

ในเสนาสนปวิเวก เขาบัญญัติที่อยู่ดังนี้ คือ (อรณฺณ) ป่า(รุกขมฺล)
โคนไม้ (สุตฺถาน) ป่าช้า (วนปตฺถ) ป่าสูง (อพโภกาส) กลางแจ้ง
(ปลาลปฺลช) กองฟาง (ภฺฐาคาร) โรงแกลบ

ภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่น บัญญัติปวิเวก ๓ นี้แล
ส่วนปวิเวก ๓ ต่อไปนี้ เป็นปวิเวกของภิกษุในพระธรรมวินัยนี้
ปวิเวกของภิกษุ ๓ คืออะไรบ้าง คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล
ละความทุจริต และสงบสงัดจากความทุจริตนั้น ๑ เป็นผู้มีความเห็นชอบ ละ-
ความเห็นผิด และสงบสงัดจากความเห็นผิดนั้น ๑ เป็นขีณาสพ ละอาสวะ
ทั้งหลาย และสงบสงัดจากอาสวะทั้งหลายเหล่านั้น ๑ เมื่อภิกษุเป็นผู้มีศีล ฯลฯ
และสงบสงัดจากอาสวะทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ภิกษุนี้เราเรียกว่าเป็นผู้ถึงยอด
ถึงแก่น บริสุทฺธิ ตั้งอยู่ในสภาวะ

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนาข้าวสาลีของคฤหบดีชาวนามีผลได้ที่
แล้ว คฤหบดีชาวนามีกรีบ ๆ เกี่ยวข้าวนั้น ครั้นแล้วกรีบ ๆ เก็บขนมาขึ้นลาน
ตั้งนวด สงฟาง ปัดข้าวลีบ สาดแล้ว สี ซ้อม ฝัด เมื่อเช่นนี้ ข้าวเปลือก
ของคฤหบดีชาวนามันก็เป็นถึงที่สุด ถึงแก่น สะอาด เป็นข้าวสาร ฉันทใดก็ดี
ภิกษุเป็นผู้มีศีล ฯลฯ และสงบสงัดจากอาสวะทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ภิกษุนี้
เราเรียกว่าเป็นผู้ถึงยอด ถึงแก่น บริสุทฺธิ ตั้งอยู่ในสภาวะ ฉันทนั้นเหมือนกันแล.

จบวิวัตตสูตรที่ ๒

อรรถกถาวิวัตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวิวัตตสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **จิวรปวิวกั** ได้แก่ ความสงัดจากกิเลสที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจิวร. แม้ในสองบทที่เหลือ ก็มีนัย อย่างเดียวกันนี้แล. บทว่า **สาณานิ** ได้แก่ผ้าที่ทอด้วยป่าน. บทว่า **มสาณานิ** ได้แก่ ผ้ามีเนื้อปนกัน. บทว่า **ฉวทสุทานิ** ได้แก่ ผ้าที่ทิ้งจากร่างของคนตาย. หรือฝ้านุ่งที่ทำโดยกรองหญ้าเอรกะเป็นต้น. บทว่า **ปัสสุถานิ** ได้แก่ ผ้าไม่มีชายที่ทิ้งไว้บนแผ่นดิน. บทว่า **ติริฎานิ** ได้แก่ผ้าเปลือกไม้. บทว่า **อชินจุมมานิ** ได้แก่ หนั่งเสื่อเหลือง. บทว่า **อชินกุปิ** ได้แก่ หนั่งเสื่อเหลืองนั้นแลที่ผ่ากลาง อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **สหขุร็ก** หนั่งเสื่อที่มีเล็บติด ดังนี้บ้าง. บทว่า **กุสจิริ** ได้แก่ จิวรที่ถักหุ้ม้าคาทำ. แม้ในผ้าคากรองและผ้าเปลือกไม้ก็มีนัย นี้แล. บทว่า **เกสกมฺพลั** ได้แก่ ผ้ากัมพลที่ทำด้วยผสมมนุษย์. บทว่า **วาลกมฺพลั** ได้แก่ ผ้ากัมพลที่ทำด้วยหางม้าเป็นต้น. บทว่า **อุอุกปฺกจิกั** ได้แก่ ฝ้านุ่งที่ทำโดยปักนกสุก.

บทว่า **สากภกฺขา** ได้แก่มี ผักสดเป็นภักษา. บทว่า **สามากภกฺขา** ได้แก่ มีข้าวฟ่างเป็นภักษา. ในบทว่า **นิวาระ** เป็นต้น วิหิชาติที่งอกขึ้นเองในป่า ชื่อว่า นิวาระ (ลูกเดือย). บทว่า **ททฺทลั** ได้แก่ เศษเนื้อที่พวกช่างหนังแล่นหนังแล้วทิ้งไว้. ยางเหนียวก็ดี สาหร่ายก็ดี ยางไม่มีต้นกรรมนิการ์เป็นต้นก็ดี เรียกว่า **หฺฐะ**. บทว่า **กณั** แปลว่า รำข้าว. บทว่า **อจาโม** ได้แก่ ข้าวตั้งที่ติดหม้อข้าว เดียรถีย้ทั้งหลายเก็บเอาข้าวตั้งนั้นในที่ที่เขาทิ้งไว้แล้วเคี้ยวกิน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **โตนกณฺชียิ** ดังนี้บ้าง. งาม

เป็นต้น ก็ปรากฏชัดแล้วแล. บทว่า **ปวตุตผลโภจี** ได้แก่ มีปกติบริโภค
ผลไม้ที่หล่นเอง. บทว่า **ภูสาคาร์** ได้แก่ โรงแกลบ.

บทว่า **สีลวา** ได้แก่ ประกอบด้วยปาริสุทธิศีล ๔. บทว่า
ทุตฺตีสลยจตุส ปหีน โหติ ความว่า ทุศีล ๕ เป็นอันภิกษุนั้นละได้แล้ว.
บทว่า **สมฺมาทิฏฺฐิโก** ได้แก่เป็นผู้มีทิฏฐิ (ความเห็น) ตามความเป็นจริง.
บทว่า **มิจฺฉาทิฏฺฐิ** ได้แก่ เป็นผู้มีทิฏฐิไม่เป็นไปตามความเป็นจริง. บทว่า
อาสวา ได้แก่ อาสวะ ๔. บทว่า **อคุคฺคปฺตโต** ได้แก่ ถึงยอดศีล. บทว่า
สารปฺตโต ได้แก่ ถึงศีลสาระ (แก่นคือศีล). บทว่า **สุทฺโธ** แปลว่า
บริสุทธิ์. บทว่า **สاره ปติฏฺฐิโต** ได้แก่ตั้งมั่นอยู่ในสาราธรรม คือ ศีลสมาธิ
และปัญญา.

บทว่า **เสยฺยถาปีห** เท่ากับ ยถา นาม (ชื่อฉันใด). บทว่า **สมฺปนฺน**
คือ บริบูรณ์ ได้แก่ เต็มด้วยข้าวสาฬิสุก. บทว่า **ลัมฺราเปยฺย** ได้แก่
ชวานาพึงให้ขนมมา. บทว่า **อุพฺพหาเปยฺย** ได้แก่ พึงให้นำมาสู่ลาน.
บทว่า **ภูสิก** แปลว่า แกลบ. บทว่า **โกฏฺฐาเปยฺย** ได้แก่ พึงให้เทลง
ไปในครก แล้วเอาสากตำ. บทว่า **อคุคฺคปฺตฺตานิ** ได้แก่ (ธัญชาติทั้งหลาย)
ถึงความเป็นข้าวงาม. แม้ในบทว่า **สารปฺตฺตานิ** เป็นต้น ก็มีนัยนี้แล.
ส่วนบทที่เหลือมีความหมายง่ายทั้งนั้น.

ส่วนคำใดที่ตรัสไว้ในสูตรนี้ว่า ความทุศีลภิกษุนั้นละได้แล้ว และ
มิจฉาทิฏฐิภิกษุนั้นก็ละได้แล้ว ดังนี้ คำนั้นพึงทราบว่าเป็นผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสหมายเอาความทุศีล และมิจฉาทิฏฐิอันภิกษุละได้แล้วด้วยโสคาปัตติ-
มรรค.

จบอรรถกถาวิวัตตสูตรที่ ๒

๓. สรทสูตร

ว่าด้วยการละสังโยชน์ ๓ ด้วยกรรมจักขุ

[๕๓๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในหน้าสารท ท้องฟ้าแจ่ม ปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ส่องฟ้า ขจัดความมืดในอากาศสิ้น ทั้งสว่าง ทั้งสุกใส ทั้งรุ่งเรือง ฉะนั้นใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อกรรมจักขุ (ดวงตาคือปัญญาเห็นธรรม) อันปราศจากธุลีไม่มีมลทิน (คือกิเลส) เกิดขึ้นแก่อริยสาวก ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน พร้อมกับเกิดความเห็นขึ้นนั้น สังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมผัสพทปรามาส อริยสาวกย่อมละได้ ต่อไป เธอออกจากกรรมอีก ๒ ประการ คืออภิชฌา และพยาบาท. เธอสังัดจากกาม...จากอกุศลกรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌาน อันมีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก. ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอริยสาวกทำกาลกิริยา (ตาย) ในสมัยนั้น สังโยชน์ซึ่งเป็นเหตุทำให้ อริยสาวกผู้ติดอยู่มาสู่โลกนี้อีก ย่อมไม่มี...

จบสรทสูตรที่ ๓

อรรถกถาสรทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสรทสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า วิทฺฐะ คือ ปลอดโปร่งเพราะปราศจากเมฆ. บทว่า เทเว คือ อากาศ. บทว่า อภิวิหจฺจ คือ กำจัด. บทว่า ยโต คือ ในกาลใด. บทว่า วิรชฺ คือ ปราศจากธุลีมีธุลีคือราคะเป็นต้น ที่ชื่อว่า ปราศจากมลทิน เพราะมลทินเหล่านั้นแล ปราศจากไปแล้ว. บทว่า ฌมฺมจฺกฺขุ ได้แก่ จักขุ

คือ โสคาปัดติมรรค ซึ่งกำหนดธรรมคือสังขะ ๔. บทว่า นตฺถิ ตํ สํโยชนํ
ความว่า พระอริยสาวกนั้นไม่มีสังโยชน์ ๒ อย่างแล (อภิชฌา และพยาบาท).
อนึ่ง ในสูตรนอกนี้ท่านกล่าวว่า ไม่มี ก็เพราะไม่สามารถจะนำมาสู่โลกนี้ได้อีก.
แท้จริง ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงพระอนาคามี.

จบอรรถกถาสรรทสูตรที่ ๓

๔. ปริสาสูตร

ว่าด้วยบริษัท ๓ จำพวก

[๕๓๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บริษัท ๓ นี้ บริษัท ๓ คืออะไร คือ
(อकुควตี ปริสา) บริษัทที่มีแต่คนดี (วคฺคา ปริสา) บริษัทที่เป็นพรรค
(คือแตกกัน) (สมคฺคา ปริสา) บริษัทที่สามัคคีกัน

บริษัทที่มีแต่คนดี เป็นอย่างไร? ในบริษัทใด ภิกษุผู้ใหญ่ ๆ
ไม่เป็นผู้สะสมบริวาร ไม่ย่อหย่อน (ในการบำเพ็ญสิกขา) ทอดธุระในทาง
ต่ำทราม มุ่งไปในทางปวิเวก ปรารภความเพียรเพื่อธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อ
บรรลुธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง ปัจฉิมา-
ชนตา (ประชุมชนผู้เกิดมาภายหลัง) ได้เยี่ยงอย่างภิกษุผู้ใหญ่นั้น ก็พา
กันเป็นผู้ไม่สะสมบริวาร ไม่ย่อหย่อน (ในการบำเพ็ญสิกขา) ฯลฯ เพื่อทำ
ให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง บริษัทนี้เรียกว่า **บริษัทที่มีแต่คนดี**

บริษัทที่เป็นพรรค เป็นอย่างไร? ในบริษัทใด ภิกษุทั้งหลาย
เกิดแก่งแย่งทะเลาะวิวาทกัน ทีมแทงกันและกันด้วยหอกคือปาก บริษัทนี้
เรียกว่า **บริษัทที่เป็นพรรค**

บริษัทที่สามัคคีกัน เป็นอย่างไร ? ในบริษัทใด ภิกษุทั้งหลาย
พร้อมเพรียงกัน ชื่นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน (กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอัน
เดียวกัน) เป็นประหนึ่งว่านมประสมกับน้ำ มองดูกันและกันด้วยปิยจักขุ
(คือสายตาของคนที่รักใคร่กัน) บริษัทนี้เรียกว่า **บริษัทที่สามัคคีกัน**

ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด ภิกษุทั้งหลายพร้อมเพรียงกัน ฯลฯ มองดู
กันและกันด้วยปิยจักขุ ในสมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายย่อมได้บุญมาก ในสมัยนั้น
ภิกษุทั้งหลายชื่อว่าอยู่อย่างพรหม คืออยู่ด้วยมุทิตา (พรหมวิหาร) อันเป็น
เครื่องพ้นแห่งใจ (จากริษยา) ปิตีย่อมเกิดแก่ผู้ปราโมทย์ยินดี กายของผู้มี
ใจปีติย่อมระงับ ผู้มีกายระงับย่อมเสวยสุข จิตของผู้มีสุขย่อมเป็นสมาธิ

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อฝนเม็ดขนาดกบนภูเขา น้ำนั้นไหล
ไปตามที่ลุ่ม ยังชอกเขาและลำรางทางน้ำให้เต็ม ชอกเขาและลำรางทางน้ำ
เต็มแล้ว ย่อมยังหนองให้เต็ม หนองเต็มแล้ว ย่อมยังบึงให้เต็ม บึงเต็มแล้ว
ย่อมยังคลองให้เต็ม คลองเต็มแล้ว ย่อมยังแม่น้ำให้เต็ม แม่น้ำเต็มแล้ว
ย่อมยังทะเลให้เต็มฉันใดก็ดี ในสมัยใด ภิกษุทั้งหลายพร้อมเพรียงกัน ฯลฯ
มองดูกันและกันด้วยปิยจักขุ ในสมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายย่อมได้บุญมาก ฯลฯ
จิตของผู้มีสุขย่อมเป็นสมาธิ ฉะนั้นเหมือนกัน

ภิกษุทั้งหลาย นี้แล บริษัท ๑.

จบปริสาสูตรที่ ๔

อรรถกถาปริสาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปริสาสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า พาลุลลิกา น โหนติ ความว่า ไม่เป็นผู้มักมากด้วย
ปัจจัย. บทว่า น สาลลิกา คือ ไม่รับสีกขา ๓ ทำให้ย่อหย่อน. บทว่า
โอกกมเน นิกุจิตตฐุรา ความว่า นิ वर्ณ ๕ เรียกว่า โอกกมเน เพราะ
หมายความว่า ทำให้ตกต่ำ (ภิกษุผู้เถระ) เป็นผู้ทอดทิ้งฐานะในนิ वर्ณซึ่งทำ
ให้ตกต่ำเหล่านั้น. บทว่า ปวีเวเก ปุพฺพพคฺมา ความว่า เป็นหัวหน้าใน
วิเวก ๓ อย่าง กล่าวคือ กายวิเวก จิตตวิเวก และอุปวิเวก. บทว่า
วิริยํ อารภฺนติ ได้แก่ เริ่มความเพียรทั้ง ๒ อย่าง. บทว่า อปฺปตฺตสฺส
ได้แก่ ไม่บรรลुकุณวิเศษ กล่าวคือ ฌาน วิปัสสนา มรรค และผล. แม้
ในสองบทที่เหลือก็มีนัย นี้แล.

บทว่า ปจฺจิมิมา ชนตา ได้แก่ ประชุมชนภายหลังมีสัททวิหาริก
และอันเตवासิกเป็นต้น. บทว่า ทิฏฺฐานุกฺคิ อปชฺชติ ความว่า ทำตาม
ที่อุปัชฌาย์และอาจารย์ได้ทำมาแล้ว. ประชุมชนภายหลังนี้ชื่อว่า ถึงการดำเนิน
ไปตามสิ่งที่ประชุมชนนั้นได้เห็นมาแล้ว ในอุปัชฌาย์อาจารย์. บทว่า อโย
วุจฺจติ ภิกฺขเว อคฺคฺวติ ปริสา ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บริษัทนี้
เรียกว่า บริษัทที่มีแต่คนดี.

บทว่า ญฺชนชตา แปลว่า เกิดการบาดหมางกัน. บทว่า
กลฺหชตา แปลว่า เกิดการทะเลาะกัน ก็ส่วนเบื้องต้นของการทะเลาะกัน
ชื่อว่า การบาดหมางในสูตรนี้. การล่วงเกินกันด้วยอำนาจ (ถึงขนาด) จับมือ
กันเป็นต้น ชื่อว่า การทะเลาะกัน. บทว่า วิวาทาปนฺนา ได้แก่ ถึงการ

ท่อมเดียวกัน. บทว่า **มุขสตฺตีหิ** ความว่า วาจาที่หยาบคายเรียกว่า หอก คือปาก เพราะหมายความว่าทิ่มแทงคุณ (ภิกษุทั้งหลายทิ่มแทงกันและกัน) ด้วยหอกคือปากเหล่านั้น บทว่า **วิตฺตฺนฺตา วิหรนฺติ** คือ เที่ยวทิ่มแทงกัน.

บทว่า **สมคฺคา** แปลว่า พร้อมเพรียงกัน. บทว่า **สมฺโฆทมานา** ได้แก่มีความบันเทิงเป็นไปพร้อม. บทว่า **จิโรทกฺกฺตา** ได้แก่ (เข้ากันได้) เป็นเหมือนน้ำกับน้ำมัน. บทว่า **ปิยจฺกฺขุหิ** ได้แก่ ด้วยจักขุอันเจือด้วยเมตตาที่สงบเย็น.

บทว่า **ปีติ ชยติ** ได้แก่ปีติ ๕ ชนิด เกิดขึ้น. บทว่า **กาโย** **ปฺลฺสฺสมฺภติ** ความว่า ทั้งนามกาย ทั้งรูปกาย เป็นอันปราศจากความกระวนกระวาย. บทว่า **ปฺลฺสฺสฺทฺรฺกาโย** ได้แก่ มีกายไม่กระสับกระส่าย. บทว่า **สุขํ เวทียติ** ได้แก่ เสวยสุขทั้งทางกายและทางใจ. บทว่า **สมาธิยติ** ความว่า กิจิต (ของภิกษุผู้มีความสุข) ย่อมตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์.

บทว่า **อฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺ** ได้แก่ฝนเม็ดใหญ่. ในบทว่า **ปพฺพต-กนฺทรปฺทรสาขา** นี้ พิงฺทราบวินิจฉัยคังนี้ ที่ชื่อว่า กันฺทระ ได้แก่ ส่วน (หนึ่ง) ของภูเขาที่ถูกน้ำซึ่งได้นามว่า กัมฺเชาะแล้ว คือทำลายแล้ว ที่ชาวโลกเรียกว่า **นิคัมพะ** (ไหลเขา) บ้าง **นทีนิกฺขุชะ** (โตรกแม่น้ำ) บ้าง. ที่ชื่อว่า **ปฺทระ** ได้แก่ ภูมิภาคประเทศที่แตกกระแหงในเมื่อฝนไม่ตกเป็นเวลาครึ่งเดือน. ที่ชื่อว่า **สาขา** ได้แก่ ลำรางเล็กทางสำหรับน้ำไหลไปสู่หนอง. ที่ชื่อว่า **กฺุสุพฺภา** ได้แก่ หนอง. ที่ชื่อว่า **มหาโสพฺภา** ได้แก่ บึง. ที่ชื่อว่า **กฺุณฺนที** ได้แก่ แม่น้ำน้อย. ที่ชื่อว่า **มหานที** ได้แก่ แม่น้ำใหญ่ มีแม่น้ำคงคาและยมนาเป็นต้น.

จบอรรถกถาปริสาสูตรที่ ๔

๕. ปฐมอาชานียสูตร

ว่าด้วยองค์ ๓ ของม้ำตันและของภิกษุ

[๕๓๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ม้าอาชาไนย ตัวประเสริฐของพระราชา ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๓ จึงเป็นพาหนะคู่ควรแก่พระราชา เป็นม้ำตันเท่ากับว่า เป็นองคภาพพของพระราชาทีเดียว องค์ ๓ คืออะไร คือสีงาม ๑ กำลังดี ๑ มีฝีเท้า ๑ ม้าอาชาไนยตัวประเสริฐของพระราชา ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๓ นี้แล จึงเป็นพาหนะคู่ควรแก่พระราชาเป็นม้ำตัน เท่ากับว่าเป็นองคภาพพของพระราชาทีเดียว

ฉันเดียวกันนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๓ จึงเป็น (อาหุเนยโย) ผู้ควรของค่านับ (ปาหุเนยโย) ผู้ควรของต้อนรับ (ทกขิณเนยโย) ผู้ควรของทำบุญ (อณชลิกรณิโย) ผู้ควรทำอัญชลี (อนุตฺตรปุลฺลญฺญกเขตฺตํ โลกสุต) เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า องค์ ๓ คืออะไร คือวรรณงาม ๑ เข้มแข็ง ๑ มีเชาว์ ๑

ภิกษุวรรณงาม เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล ดำรงในพระปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร เห็นภัยในโทษ มาตรฐาน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่า ภิกษุวรรณงาม

ภิกษุเข้มแข็ง เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ทำความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม บำเพ็ญกุศลธรรม แข็งขันบากบั่นมั่นคงไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่า ภิกษุเข้มแข็ง

ภิกษุมิเชาว์ เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ทั่วถึงตามจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อย่างนี้ เรียกว่า **ภิกษุมิเชาว์** ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๓ นี้แล จึงเป็นผู้ควรของค่านับ ฯลฯ ไม่มีนาบุญอันยิ่งกว่า.

จบปฐมอาขานียสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมอาขานียสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมอาขานียสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **องฺคเห** คือ ด้วยองค์คุณทั้งหลาย. บทว่า **ราชารโห** คือ (ม้าอาชาไนย) สมควร คือ เหมาะสมแก่พระราชา. บทว่า **ราชโกลุโค** คือ เป็นม้าต้นของพระราชา. บทว่า **รณฺโณ** **องฺค** ได้แก่ ถึงการนับว่าเป็นอังกาพยพของพระราชา เพราะมีทำหน้าที่และทำหน้าที่เป็นต้น สมส่วน. บทว่า **วณฺณสมปนฺโน** ได้แก่ถึงพร้อมด้วยสีร่างกาย. บทว่า **พลสมฺปนฺโน** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยกำลังกาย. บทว่า **ชวสมฺปนฺโน** ได้แก่ เพียบพร้อมด้วยพลังความเร็ว.

บทว่า **อาหุเนยฺโย** ได้แก่เป็นผู้สมควรรับบิณฑบาต กล่าวคือของที่เขานำมาบูชา. บทว่า **ปาหุเนยฺโย** ได้แก่ เป็นผู้สมควร (ที่จะรับ) ภัตที่จัดไว้ต้อนรับแขก. บทว่า **ทกฺขิณฺเนยฺโย** ได้แก่ เป็นผู้สมควรแก่ทักษิณา กล่าวคือของที่เขาถวายด้วยศรัทธา ด้วยอำนาจสละทานวัตถุ ๑๐ อย่าง. บทว่า **อณฺชลิกรณฺเณยฺโย** ได้แก่ เป็นผู้สมควรแก่การประคองอัญชลี. บทว่า **อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺุเขตฺตํ โลกสุต** ได้แก่เป็นสถานที่ออกงามแห่งบุญของชาวโลกทั้งหมด ไม่มีที่ใดเสมอเหมือน.

บทว่า **วณฺณสมฺปนฺโน** ได้แก่ถึงพร้อมด้วยวรรณะคือคุณ. บทว่า **พลสมฺปนฺโน** ได้แก่สมบูรณ์ด้วยพลังวิริยะ. บทว่า **ชวสมฺปนฺโน** ได้แก่เพียบพร้อมด้วยกำลังญาณ. บทว่า **ถามวา** ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยกำลังแห่งญาณ. บทว่า **ทพฺพปรกฺกโม** ได้แก่ มีความบากบั่นมั่นคง. บทว่า **อนิกฺขิตฺตชฺโร** ได้แก่ ไม่วางธุระ คือ ปฏิบัติไปด้วยคิดอย่างนี้ว่า เราไม่บรรลุนิพพานซึ่งเป็นผลอันเลิศแล้ว จักไม่ทอดทิ้งธุระ คือ ความเพียร.

ในสูตรนี้ โสคาปัตติมรรคพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยอำนาจสังขะ ๔ และความเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความเร็วแห่งญาณ ตรัสไว้แล้วด้วยโสคาปัตติมรรคแล.

จบอรรถกถาปฐมอาชาณียสูตรที่ ๕

๖. ทุตติยาชาณียสูตร

ว่าด้วยองค์ ๓ ของมัตถันและของภิกษุ

[๕๓๗] (เหมือนสูตรก่อน ต่างกันแต่ตอนแก้ ภิกษุมีเขาวัว สูตรก่อนแก้เป็นภิกษุรู้ร้อยสังข์ ซึ่งท่านว่าเป็นพระโสคาบัน สูตรนี้แก้เป็นพระอนาคามี ดังนี้)

๑๗๑

ภิกษุมีเขาวัวเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ เป็นโอบปาติกะ ปรีนิพพานในโลกที่เกิดขึ้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา อย่างนี้เรียกว่า ภิกษุมีเขาวัว.

จบทุตติยาชาณียสูตรที่ ๖

อรรถกถาอาชาณียสูตร

ในสูตรที่ ๖ มรรค ๓ ผล ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว และ
ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความเร็วแห่งญาณ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้แล้ว
ด้วยมรรค ๓ ผล ๓.

จบอรรถกถาทุตติยาอาชาณียสูตรที่ ๖

๗. ตติยาอาชาณียสูตร

ว่าด้วยองค์ ๓ ของมัจฉันและของภิกษุ

[๕๓๘] (สูตรนี้ก็เหมือนกัน ต่างกันแต่แก่ภิกษุมิเชาว์ เป็นพระ-
อรหันต์ ดังนี้) ๗๑

ภิกษุมิเชาว์เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้กระทำให้แจ้งซึ่ง
เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ ๗๑ ในปัจจุบันนี้ อย่างนี้เรียกว่า ภิกษุมิเชาว์.

จบตติยาอาชาณียสูตรที่ ๗

อรรถกถาตติยาอาชาณียสูตร

ในสูตรที่ ๗ อรหัตผล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว มรรคกิจ
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วด้วยอรหัตผลนั่นเอง. ส่วนผลไม่ควรเรียกว่า
เชาว์ เพราะเกิดขึ้นได้ด้วยเชาว์ ที่เด่นไปแล้ว.

จบอรรถกถาตติยาอาชาณียสูตรที่ ๗

๘. นวสูตร

ว่าด้วยบุคคลที่เปรียบได้กับผ้าเปลือกไม้ ๓ ชนิด

[๕๓๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้าเปลือกไม้ แม้ใหม่ก็สีทรม สัมผัสหยาบ และราคาถูก แม้กลางใหม่กลางเก่าก็สีทรม สัมผัสหยาบ และราคาถูก แม้เก่าแล้วก็สีทรม สัมผัสหยาบ และราคาถูก ผ้าเปลือกไม้ที่คร่ำคร่าแล้ว เขาก็ทำเป็นผ้าเช็ดหม้อข้าวบ้าง ทิ้งเสียที่กองขยะบ้างฉันใด

ฉันนั้นฉันนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนวกะก็ดี ภิกษุมัชฌิมะก็ดี ภิกษุเถระก็ดี ถ้าเป็นผู้ทุศีลมีธรรมอันเลว เรากล่าวความทุศีลมีธรรมเลวนี้ ในความมีสีทรมของภิกษุ กล่าวบุคคลนี้ว่าเหมือนผ้าเปลือกไม้มีสีทรมจะนั้น หนึ่ง ชนเหล่าใดคบหาสมาคม ทำตามเยี่ยงอย่างภิกษุนั้น ชื่อนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งอันไม่เกื้อกูลเพื่อทุกข์แก่ชนเหล่านั้น ตลอดกาลนาน เรากล่าว การคบหาสมาคมทำตามเยี่ยงอย่างที่เป็นเหตุให้เกิดสิ่งอันไม่เกื้อกูลเกิดทุกข์นี้ ในความมีสัมผัสหยาบของภิกษุ กล่าวบุคคลนี้ว่า ดูจผ้าเปลือกไม้มีสัมผัสหยาบจะนั้น

หนึ่ง ภิกษุนั้นรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัย ... ของ ชนเหล่าใด ชื่อนั้น ย่อมไม่เป็นการมีผลานิสงส์มากแก่ชนเหล่านั้น เรากล่าว การรับปัจจัยอันไม่เป็นการมีผลานิสงส์มากแก่ทายกนี้ ในความมีราคาถูกของ ภิกษุ กล่าวบุคคลนี้ว่าเป็นดังผ้าเปลือกไม้มีราคาถูกจะนั้น

หนึ่ง ภิกษุเถระชนิดนั้น กล่าวอะไรในท่ามกลางสงฆ์ ภิกษุทั้งหลาย ก็กล่าวเอาว่า ประโยชน์อะไรด้วยถ้อยคำของท่านผู้โง่เงาอย่างท่านก็เผยอจะ พูดด้วย ภิกษุเถระนั้น โกรธน้อยใจ ก็จะใช้ถ้อยคำชนิดที่เป็นเหตุให้สงฆ์ลงอุก-เขปนียกรรม (คือห้ามไม่ให้ติดต่อกันเกี่ยวข้องกับภิกษุทั้งหลาย) เหมือนเขาทิ้ง ผ้าเปลือกไม้เก่าเสียที่กองขยะจะนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้ากาสี แม่ใหม่ก็สีงาม สัมผัสดี และราคาแพง
แม่กลางใหม่กลางเก่าก็สีงาม สัมผัสดีและราคาแพง แม่เก่าแล้วก็สีงาม
สัมผัสดีและราคาแพง ผ้ากาสี ถึงคร่ำคร่าแล้ว เขายังใช้เป็นผ้าห่อคณะ (คือ
เงินทองเพชรพลอยอ้อมมีค่า) บ้าง เก็บไว้ในคันธกรณห์ (หีบอบของหอม)
บ้าง ฉนใด.

ฉะนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนวกะก็ดี ภิกษุมัชฌิมะก็ดี
ภิกษุเถระก็ดี ถ้าเป็นผู้มีศีลมีธรรมอันดี เรากล่าวความมีศีลมีธรรมดีนี้
ในควมมีสีงามของภิกษุ กล่าวบุคคลนี้ว่าเหมือนผ้ากาสีมีสีงามฉะนั้น

อนึ่ง ชนเหล่าใดคบหาสมาคมทำตามเยี่ยงอย่างภิกษุนั้น ข้อนั้น
ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน เรากล่าวการค-
บหาสมาคมทำตามอย่างที่เป็นเหตุให้เกิดประโยชน์สุขนี้ ในควมมีสัมผัสดีของ
ภิกษุ กล่าวบุคคลนี้ว่า ดูผ้ากาสีมีสัมผัสดีฉะนั้น

อนึ่ง ภิกษุนั้นรับจิวร บิณฑบาตเสนาสนะ กิลานปัจจย...ของ
ชนเหล่าใด ข้อนั้นย่อมเป็นการมีผลานิสงส์มากแก่ชนเหล่านั้น เรากล่าว
การรับปัจจยอันเป็นการมีผลานิสงส์มากแก่ทายกนี้ ในควมมีราคาแพงของ
ภิกษุ กล่าวบุคคลนี้ว่า เสมือนผ้ากาสีมีราคาแพงฉะนั้น

อนึ่ง ภิกษุเถระผู้มีคุณธรรมอย่างนี้ กล่าวอะไรขึ้นในท่ามกลางสงฆ์
ภิกษุทั้งหลายก็พากันว่า ท่านทั้งหลาย จงสงบเสียบเถิด ภิกษุผู้ใหญ่จะกล่าว
ธรรมกล่าววินัยนี้ ดังนี้

เพราะเหตุนี้ ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า เราทั้งหลาย
จักเป็นอย่างผ้ากาสี ไม่เป็นอย่างผ้าเปลือกไม้ ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
พึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

อรรถกถานวสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนวสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

ผ้าที่ตรัสว่าใหม่ เพราะอาศัยการกระทำ. ผ้าที่ทำจากปอ ชื่อว่า
โปตถกะ. ผ้าที่ชื่อว่า ปานกลาง ได้แก่ ผ้ากลางเก่ากลางใหม่เพราะใช้.
ผ้าที่ชื่อว่า เก่า ได้แก่ ผ้าเก่าเพราะใช้. บทว่า อุกุขลิปริมชฺชน ได้แก่
เป็นผ้าเช็ดหม้อข้าว. บทว่า ทุสฺสิโล ได้แก่ ไม่มีสี. บทว่า ทุพฺพณฺตตาย
ได้แก่ เพราะเป็นผู้มีผิวพรรณทราม เนื่องจากไม่มีสี คือคุณ. บทว่า
ทิกฺขณานุคฺติ อापชฺชนติ ได้แก่ ภิกษุทั้งหลายพากันทำตามอย่างที่ภิกษุนั้น
ทำไว้แล้ว. บทว่า น มหฺปผล โหติ ความว่า ไม่มีผลมาก โดยผลคือ
วิบาก. บทว่า น มหฺนิตฺถํ ความว่า ไม่มีอนิสงส์มาก โดยอนิสงส์คือ
วิบาก. บทว่า อปฺปคฺขมฺตตาย ได้แก่ เพราะการรับนั้นมีค่าน้อย โดยค่าคือ
วิบาก. บทว่า กาสิกิ วตฺถํ ได้แก่ ผ้าที่ทอโดยปั่นด้ายจากฝ้าย. ก็แลผ้า
ชนิดนั้นเกิดขึ้นเฉพาะในแคว้นกาสิ.

บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น. ส่วนสีลในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้
ปนกันแล.

จบอรรถกถานวสูตรที่ ๘

๕. โฉนทสูตร

ว่าด้วยการให้ผลของกรรม

[๕๔๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใครพึงกล่าวว่า คนทำกรรมอย่างใด ๆ ย่อมเสวยกรรมนั้นอย่างนั้น ๆ ดังนี้ เมื่อเป็นอย่างนั้น การอยู่ประพตติพรหมจรรย์ก็มีไม่ได้ ช่องทางที่จะทำที่สุดทุกข์โดยชอบก็ไม่ปรากฏ ส่วนใครกล่าวว่า คนทำกรรมอันจะพึงให้ผลอย่างใด ๆ ย่อมเสวยผลของกรรมนั้นอย่างนั้น ๆ ดังนี้ เมื่อเป็นอย่างนี้ การอยู่ประพตติพรหมจรรย์ย่อมมีได้ ช่องทางที่จะทำที่สุดทุกข์โดยชอบก็ย่อมปรากฏ.

ภิกษุทั้งหลาย บาปกรรมแม้ประมาณน้อย ที่บุคคลลงคนทำแล้ว บาปกรรมนั้นย่อมนำเขาไปนรกได้ บาปกรรมประมาณน้อย อย่างเดียวกันนั้น ลงคนทำแล้ว กรรมนั้นเป็นทิฏฐุธรรมเวทนียกรรม (ให้ผลในภพปัจจุบัน) ไม่ปรากฏผลมากต่อไปเลย

บาปกรรมแม้ประมาณน้อย บุคคลชนิดไรทำแล้ว บาปกรรมนั้นจึงนำเขาไปนรกได้? บุคคลลงคนในโลกนี้ เป็นผู้มียกยมิได้อบรม มีศีลมิได้อบรม มีจิตมิได้อบรม มีปัญญามิได้อบรม มีคุณความดีน้อย เป็นอปปาตุมะ (ผู้มีใจคับแคบ ใจหยาบ ใจต่ำทราม) เป็นอปปทุกขวิหารี (มีปกติอยู่เป็นทุกข์ด้วยเหตุเล็กน้อย คือเป็นคนเจ้าทุกข์) บาปกรรมแม้ประมาณน้อย บุคคลชนิดนี้ทำแล้ว บาปกรรมนั้นย่อมนำเขาไปนรกได้

บาปกรรมประมาณน้อยอย่างเดียวกัน บุคคลชนิดไรทำแล้ว กรรมนั้นจึงเป็นทิฏฐุธรรมเวทนียกรรม ไม่ปรากฏผลมากต่อไปเลย? บุคคลลงคนในโลกนี้ เป็นผู้มียกยมิได้อบรมแล้ว มีศีลได้อบรมแล้ว มีจิตได้อบรมแล้ว

มีปัญญาได้อบรมแล้ว มีคุณความดีมาก เป็นมหาตมะ (ผู้มีใจกว้างขวาง ใจบุญ ใจสูง) เป็นอัครปมาณวิหารี (มีปกติอยู่ด้วยธรรมอันหาประมาณมิได้ คือเป็นคนไม่มีหรือไม่แสดงกิเลส ซึ่งจะเป็นเหตุให้เขาประมาณได้ว่าเป็นคน แคไหน) บาปกรรมประมาณน้อยอย่างเดียวกันนั้น บุคคลชนิดนี้ทำแล้ว กรรมนั้นเป็นทิฏฐุธรรมเวทนียกรรม ไม่ปรากฏผลมากต่อไปเลย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต่างว่าคนใส่เกลือลงไปในถ้วยน้ำเล็กๆหนึ่งก่อน ท่านทั้งหลายจะสำคัญว่าอะไร น้ำอันน้อยในถ้วยน้ำนั้นจะกลายเป็นน้ำเค็ม ไม่น้ำดื่มไปเพราะเกลือก้อนนั้นไซ้ไหม.

ภิก. เป็นเช่นนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เพราะเหตุไร.

ภิก. เพราะเหตุว่า น้ำในถ้วยน้ำนั้นมีน้อย มันจึงเค็มได้...เพราะเกลือ ก้อนนั้น.

พ. ต่างว่า คนใส่เกลือก้อนขนาดเดียวกันนั้น ลงไปในแม่น้ำคงคา ท่านทั้งหลายจะสำคัญว่าอะไร น้ำในแม่น้ำคงคานั้นจะกลายเป็นน้ำเค็ม ดื่ม ไม่ได้เพราะเกลือก้อนนั้นหรือ.

ภิก. หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เพราะเหตุอะไร.

ภิก. เพราะเหตุว่า น้ำในแม่น้ำคงคามีมาก น้ำนั้นจึงไม่เค็ม...เพราะ เกลือก้อนนั้น.

พ. ฉะนั้นนั่นแหละ ภิกษุทั้งหลาย บาปกรรมแม้ประมาณน้อย บุคคล ลางคนทำแล้ว บาปกรรมนั้นย่อมนำไปนรกได้ ส่วนบาปกรรมประมาณน้อย อย่างเดียวกันนั้น ลางคนทำแล้ว กรรมนั้นเป็นทิฏฐุธรรมเวทนียกรรม ไม่ ปรากฏผลมากต่อไปเลย...

ภิกษุทั้งหลาย คนกลางคนย่อมผูกพันเพราะทรัพย์ แม้กึ่งกหาปณะ...
แม้ ๑ กหาปณะ... แม้ ๑๐๐ กหาปณะ ส่วนกลางคนไม่ผูกพันเพราะทรัพย์
เพียงเท่านั้น

คนอย่างไร จึงผูกพันเพราะทรัพย์แม้กึ่งกหาปณะ ฯลฯ คนกลางคน
ในโลกนี้เป็นคนจน มีสมบัติน้อย มีโภคะน้อย คนอย่างนี้ย่อมผูกพันเพราะ
ทรัพย์แม้กึ่งกหาปณะ. ฯลฯ

คนอย่างไร ไม่ผูกพันเพราะทรัพย์เพียงเท่านั้น ? คนกลางคนในโลกนี้
เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก คนอย่างนี้ ย่อมไม่ผูกพันเพราะทรัพย์
เพียงเท่านั้น

ฉันทันนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย บาปกรรมแม้ประมาณน้อย บุคคล
กลางคนทำแล้ว บาปกรรมนั้นย่อมนำเขาไปนรกได้ ส่วนบาปกรรมประมาณ
น้อยอย่างเดียวกันนั้น บุคคลกลางคนทำแล้ว กรรมนั้นเป็นทิฏฐธรรมเวทนิย-
กรรม ไม่ปรากฏผลมากต่อไปเลย...

ภิกษุทั้งหลาย พรานแกะหรือคนฆ่าแกะกลางคน อาจฆ่า มัด ย่าง
หรือทำตามประสงค์ซึ่งแกะที่ขโมยเขามาได้ ลางคนไม่อาจทำอย่างนั้น

พรานแกะหรือคนฆ่าแกะเช่นไร จึงอาจฆ่า มัด ย่าง หรือทำตาม
ประสงค์ ซึ่งแกะที่ขโมยเขามาได้? ลางคนเป็นคนยากจน มีสมบัติน้อย
มีโภคะน้อย พรานแกะหรือคนฆ่าแกะเช่นนี้ อาจฆ่า ฯลฯ ซึ่งแกะที่ขโมย
เขามาได้

พรานแกะหรือคนฆ่าแกะเช่นไร ไม่อาจทำอย่างนั้น ? ลางคนเป็นผู้
มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก เป็นพระราชหรือราชมหาอำมาตย์ พรานแกะ
หรือคนฆ่าแกะเช่นนี้ไม่อาจทำอย่างนั้น มีแต่ว่าคนอื่นจะประณมมือขอกะเขาว่า
ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านโปรดให้แกะหรือทรัพย์ค่าซื้อแกะแก่ข้าพเจ้าบ้าง ดังนี้
ฉันทันใด

ฉันนั้นเหมือนกัน ภิภษทั้งหลาย บาปกรรมแม้ประมาณน้อย บุคคล
กลางคนทำแล้ว บาปกรรมนั้นนำไปนรกได้ ส่วนบาปกรรมประมาณน้อย
อย่างเดียวกันนั้น กลางคนทำแล้ว กรรมนั้นเป็นทิวฐธรรมเวทนิยกรรม ไม่
ปรากฏผลมากต่อไปเลย...

ภิภษทั้งหลาย ใครกล่าวว่า คนทำกรรมอย่างใด ๆ ย่อมเสวยกรรม
นั้นอย่างนั้น ๆ ดังนี้ เมื่อเป็นอย่างนั้น ๆ การอยู่ประพตติพรหมจรรย์ย่อมมีไม่ได้
ช่องทางที่จะทำที่สุดทุกข์โดยชอบก็ไม่ปรากฏ ส่วนใครกล่าวว่า คนทำกรรม
อันจะพึงให้ผลอย่างใด ๆ ย่อมเสวยผลของกรรมนั้นอย่างนั้น ๆ ดังนี้ เมื่อเป็น
อย่างนี้ การอยู่ประพตติพรหมจรรย์ย่อมมีได้ ช่องทางที่จะทำที่สุดทุกข์โดยชอบ
ก็ย่อมปรากฏ.

จบ โลกนคสูตรที่ ๕

อรรถกถาโลกนคสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโลกนคสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ยถา ยถายิ ตตฺตบตฺเตน ยถา ยถา อยิ. บทว่า ตถา
ตถา ตํ ใต้แก่ ตถา ตถา ตํ กมฺม. มีคำอธิบายดังนี้ว่า ผู้ใดพึงกล่าว
ไว้อย่างนี้ว่า บุคคลทำกรรมไว้โดยประการใด ๆ ก็เสวยวิบาก (ผล) ของ
กรรมนั้นโดยประการนั้น ๆ เพราะว่าใคร ๆ ไม่สามารถที่จะไม่เสวยวิบากของกรรม
ที่ทำไว้แล้ว เพราะฉะนั้น บุคคลทำกรรมไว้เท่าใด ก็เสวยวิบากของกรรม
เท่านั้นที่เดียว. บทว่า เอว สนฺตํ คือ เอว สนฺเต แปลว่า เมื่อเป็น
อย่างนี้. บทว่า พุรฺหมจฺริยวาทส น โหติ ความว่า อุปัชฌายเวทนิยกรรมใด

ที่ทำไว้ก่อนการทำมรรคให้เกิดขึ้น เพราะอุปัชชเวทนียกรรมนั้นอันตนจะต้อง
เสวยเป็นแน่แท้ พรหมจรรย์เมื่ออยู่จบแล้ว ก็ไม่เป็นอันอยู่เลย. บทว่า
โสภาโส น ปญญาติ สมุมา ทุกุขสุต อนุตทริยาย ความว่า ก็
เพราะเหตุที่เมื่อเป็นเช่นนี้ การประมวลกรรม และการเสวยผลของกรรม
ยังคงมีอยู่ ฉะนั้น โอกาสแห่งการทำที่สุดแห่งวิภูทุกข์ โดยเหตุโดยนัยชื่อว่า
ไม่ปรากฏ. บทว่า ยถา ยถา เวทนียิ ได้แก่ อันตนพึงเสวยโดยอาการ
ใด ๆ. บทว่า ตถา ตถาสฺส วิปากิ ปฏิสฺสเวทียติ ความว่า เสวยวิปาก
ของกรรมนั้นโดยอาการนั้น ๆ.

มีคำอธิบายดังนี้ว่า ในชวนจิตทั้ง ๗ กรรมในชวนจิตที่ ๑ นั้นใด
เมื่อมีปัจจัย ก็ได้วาระที่จะให้ผลทันที กรรมนั้นจัดเป็นทิวฐธรรมเวทนียกรรม
เมื่อไม่มีปัจจัย ก็จะชื่อว่าเป็นอโหสิกรรม ส่วนกรรมในชวนจิตที่ ๗ อันใด
กรรมนั้นเมื่อมีปัจจัย ก็จะเป็นอุปัชชเวทนียกรรม เมื่อไม่มีปัจจัย ก็จะชื่อว่าเป็น
อโหสิกรรม และกรรมในชวนจิตทั้ง ๕ ในท่ามกลางอันใด กรรมนั้น
ชื่อว่า อปราปรียเวทนียกรรม ตราบเท่าที่ยังท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ บุรุษ
(บุคคล) นี้ทำกรรมนั้นไว้จะพึงเสวยได้ โดยอาการใด ๆ ในบรรดาอาการ
เหล่านี้ ก็จะเสวยวิปากของกรรมนั้นโดยอาการนั้น ๆ ที่เดียว. แท้จริง ท่าน
กล่าวไว้ในอรรถกถาว่า กรรมที่ได้วาระให้ผลแล้วเท่านั้น ชื่อว่า ยถาเวทนีย-
กรรม. บทว่า เอวฺ สนตํ ภิกฺขเว พุรฺหมจฺริยวาโส โหติ ความว่า
คำที่กล่าวไว้ว่า ชื่อว่ามีการอยู่พรหมจรรย์ที่ทำการทำให้สิ้นไป เพราะกรรมที่
จะต้องทำให้สิ้นไป ยังมีอยู่ดังนี้ เป็นอันกล่าวไว้ดีแล้วทีเดียว.

บทว่า โสภาโส ปญญาติ สมุมา ทุกุขสุต อนุตทริยาย
ความว่า เพราะเหตุที่เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะไม่เกิดวิภูทุกข์ต่อไปในภพนั้น ๆ
เพราะอภิสังขารวิญญาณดับไปด้วยมรรคนั้น ๆ ฉะนั้น โอกาสแห่งการทำที่สุด
แห่งทุกข์ด้วยดีจึงปรากฏ.

ยถาเวทนิยกรรม

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงสภาพแห่งยถาเวทนิยกรรมนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **อิธ ภิกขเว เอกจฺจสุต** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปมตฺตํ** ได้แก่ ปริตตกรรม คือ กรรมนิคหน้อย กรรมเบา กรรมเล็กน้อย กรรมลามก. บทว่า **ตาทิสฺสเยว** ได้แก่ วิบากที่เห็นสมด้วยกับกรรมนั้นแล. บทว่า **ทิจฺจธมฺมเวทนิย** ความว่า ในกรรมนั้นแล มีอธิบายว่า กรรมที่จะพึงให้ผล เมื่อได้วาระที่จะให้ผลในปัจจุบัน ก็จะกลายเป็นทิจฺจธมฺมเวทนิยกรรม. บทว่า **นาณฺุปี ขายติ** ความว่า (กรรมเล็กน้อยนั้น) ไม่ปรากฏแม้ (เพียง) เล็กน้อยในอรรถภาพที่ ๒ อธิบายว่า ไม่ให้ผลแม้เพียงเล็กน้อยในอรรถภาพที่ ๒. บทว่า **พฺหุเทว** ความว่า ส่วนกรรมที่มากจักให้ผลได้อย่างไรเล่า?

ปุณฺชนผู้เว้นจากภาวนา (เจริญสติปัญญา) ในกาย เป็นผู้มิปกติไปสู่วัฏฺฐะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยบทว่า **อภาวิตกาทโย** เป็นต้น. บทว่า **ปริตฺโต** ได้แก่ มีคุณนิคหน้อย. บทว่า **อปฺปปาตฺุโม** ความว่า อรรถภาพเรียกว่า **อาตฺุมะ** ปุณฺชนชื่อว่า มีอรรถภาพเล็กน้อยโดยแท้ เพราะแม้เมื่ออรรถภาพนั้นจะใหญ่ แต่ก็มีคุณเล็กน้อย. บทว่า **อปฺปทุกฺขวิหารี** ความว่า มีปกติอยู่เป็นทุกข์ด้วยวิบากเล็กน้อย. พระชินาสพ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยบทว่า **ภาวิตกาทโย** เป็นต้น. อธิบายว่า พระชินาสพนั้น ชื่อว่ามีกายอบรมแล้ว ด้วยภาวนากถาวคือกายานุปัสสนา หรือชื่อว่า มีกายอบรมแล้ว เพราะเจริญกายานุปัสสนา. บทว่า **ภาวิตลีสฺสิโล** แปลว่า เจริญศีล. แม้ในสองบทที่เหลือก็มีนัยนี้แล.

๑. ปาฐะว่า พฺหุํ ปน วิปากเมว ทสฺเสติ ฉบบฺพมาเปณ พฺหุํ ปน วิปากํ กิเมว ทสฺเสติ

อีกอย่างหนึ่ง พระจิณาสพ ชื่อว่า มีกายอบรมแล้ว ด้วยอบรม
ปัญจवार. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอินทริยสังวรศีล ด้วยบทธว่า ภาวิตกาโย
นี้ ตรัสศีล ๓ ที่เหลือด้วยบทธว่า ภาวิตสิโล นี้. บทธว่า อปริคฺโต คือ
มีคุณมิใช่เล็กน้อย. บทธว่า มหตฺตา คือ พระจิณาสพชื่อว่า มีอรรถภาพใหญ่
เพราะแม้จะมีอรรถภาพเล็กน้อย แต่ก็มีคุณมาก. ก็บทธว่า อปฺปมาณวิหารี นี้
เป็นชื่อของพระจิณาสพโดยแท้ อธิบายว่า พระจิณาสพนั้นชื่อว่า อปฺปมาณ-
วิหารี (มีปกติอยู่ด้วยคุณธรรมอันหาประมาณมิได้) เพราะไม่มีกิเลสมีราคะ
เป็นต้นที่ทำให้มีประมาณ (คือจำกัดขอบเขตของคุณธรรม). บทธว่า ปริคฺเต
แปลว่า เล็กน้อย. บทธว่า อุตกมฺมุตฺเตก แปลว่า ในขั้นนี้.

บทธว่า โอรพฺภิกโก แปลว่า เจ้าของแกะ. บทธว่า โอรพฺภฆาตโก
แปลว่า คนฆ่าแกะ. บทธว่า ชาเปตฺตุ วา ได้แก่ เพื่อให้เสื่อมด้วยความ
เสื่อมทรัพย์. ปาฐะว่า ฌาเปตฺตุ ดังนี้ก็มี ความหมายก็อย่างเดียวกันนี้แล.
บทธว่า ยถาปฺจฺจยฺม วา กาคฺตุ ความว่า เพื่อทำได้ตามปรารถนา. บทธว่า
อฺอรพฺภณํ ได้แก่ ราคาตัวแกะ. ก็เจ้าของแกะหรือคนฆ่าแกะนั้น ถ้า
ปรารถนาก็จะให้ราคาแกะนั้น ถ้าไม่ปรารถนาก็จะให้จับคอตลากออกไป.

บทที่เหลือพึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสวิภูฏะและวิวิภูฏะ (นิพพาน) ไว้ในสูตรนี้แล.

จบอรรถกถาโลณกสูตรที่ ๕

๑๐. สังฆสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลส ๓ อย่าง

[๕๔๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มีอยู่ อุปกิเลส (เครื่องทำให้หมอง)

อย่างหยาบ ของทอง คือทรายปนดิน หินกรวด คนล้างดินหรือลูกลมือเอาทอง
นั้นใส่ลงในรางแล้ว ล้างขาวเอาเครื่องมัวหมองอย่างหยาบนั้นออก เมื่อสิ้น
เครื่องมัวหมองอย่างหยาบแล้ว ยังมีเครื่องมัวหมองอย่างกลาง คือกรวดละเอียด
ทรายหยาบ คนล้างดินหรือลูกลมือก็ล้างขาวเอาเครื่องมัวหมองอย่างกลางนั้นออก
ครั้นหมดเครื่องมัวหมองอย่างกลางแล้ว ยังมีเครื่องมัวหมองอย่างละเอียด
คือทรายละเอียด ผงดำ คนล้างดินหรือลูกลมือ ก็ล้างขาวเอาเครื่องมัวหมอง
อย่างละเอียดนั้นออกอีก เมื่อเครื่องมัวหมองอย่างละเอียดสิ้นไปแล้ว ที่นี้
ก็เหลืออยู่แต่แร่ทอง

ช่างทองหรือลูกลมือ เอาแร่ทองนั้นใส่เข้าสูบเป่าไล่ขี้ ทองนั้นยังมีได้
สูบเป่าไล่ขี้ ยังไม่ละลาย ยังไม่หมดคราติ ก็ยังไม่อ่อน ยังแต่งไม่ได้ สียังไม่
ไม่สุก ยังแตกได้ และใช้การยังไม่ได้ดี ต่อเมื่อช่างทองหรือลูกลมือสูบเป่า
ไล่ขี้ไป จนได้ที่หมดคราติแล้ว ทองนั้นจึงอ่อนแต่งได้ สีสุก ไม่แตก และใช้
การได้ดี จะประสงค์ทำเป็นเครื่องประดับชนิดใด ๆ เช่น เข็มขัด ตุ่มหู
สร้อยคอ สั้งวาล ก็ได้ตามต้องการ

ฉันนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย อุปกิเลสอย่างหยาบของภิกษุผู้ประกอบ
อธิจิตมีอยู่ คือกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ภิกษุชาติบัณฑิตมีจิตสมบูรณ์
ละ ถ่ายถอน อุปกิเลสอย่างหยาบนั้น ให้สิ้นไป ให้ไม่มีต่อไป ครั้นละ
อุปกิเลสอย่างหยาบให้สิ้นไปแล้ว ยังมีอุปกิเลสอย่างกลาง คือกามวิตก
พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ภิกษุชาติบัณฑิตมีจิตสมบูรณ์ ละ ถ่ายถอน

อุปกิเลสอย่างกลางนั้น ให้สิ้นไป ครั้นละอุปกิเลสอย่างกลางให้สิ้นไปแล้ว ยังมีอุปกิเลสอย่างละเอียด คือ ชาตวิตก (ความตรึกถึงชาติ) ชนบทวิตก (ความตรึกถึงชนบท) อนวัชญัตติปฏิบัติสังยุตตวิตก (ความตรึกเกี่ยวด้วยการจะไม่ให้คนอื่นคูหมั่น) ภิกขุชาติบัณฑิตมิจิตสมบุรณ์ ละเลิกอุปกิเลสอย่างละเอียดนั้นให้สิ้นไปให้ไม่มีต่อไป ครั้นละอุปกิเลสอย่างละเอียดให้สิ้นไปแล้ว ที่นี้เหลืออยู่แต่ธรรมวิตก (ความตรึกในธรรม) นั้นเป็นสมาธิที่ยังไม่ละเอียด ไม่ประณีต ไม่ได้ความรำจับ ไม่ถึงความเด่นเป็นหนึ่ง เป็นพรตที่ยังต้องใช้ความเพียรข่มห้ามไว้ (ซึ่งอกุศลวิตก) มีอยู่ ภิกขุทั้งหลาย คราวที่จิตแน่วแน่ ตั้งมั่นเด่นเป็นหนึ่งภายใน นั้นเป็นสมาธิละเอียดประณีตได้รับความระงับถึงความเด่นเป็นหนึ่ง ไม่เป็นพรตที่ต้องใช้ความเพียรข่มห้าม

ภิกษุจอมจิต (ที่เป็นสมาธิอย่างนั้น) ไปเพื่อกระทำให้แจ้งด้วย อภิญญา (ความรู้ยิ่ง ความรู้เกินวิสัยคนสามัญ) ซึ่งอภิญญาสังนิกรณียธรรม (ธรรมอันพึงกระทำให้แจ้งด้วยอภิญญา) ไต ๆ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอยอมถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญญาสังนิกรณียธรรมนั้น ๆ (คือ)

(๑) ถ้าเธอจำนงว่า ขอเราพึงแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างต่างวิธี คือ คนเดียว (นิรมิต) ให้เป็นคนมากก็ได้ เป็นคนมากแล้ว (กลับ) เป็นคนเดียวก็ได้ ทำสิ่งที่กำบังให้แลเห็น (ก็ได้) ทำสิ่งที่แลเห็นให้กำบัง (ก็ได้) ผ่านฝาผ่านกำแพงผ่านภูเขาไปได้ไม่ติดขัด คุงไปในที่ว่าง (ก็ได้) ดำลงไป ในแผ่นดินและผุดขึ้น (ในที่ๆต้องการ) คุงดำและผุดในน้ำก็ได้ ไปบนพื้นน้ำ อันไม่แตก คุงเดินบนพื้นดินก็ได้ นั่งไปในอากาศคุงนภินก็ได้ แต่ต้อง ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ อันมีฤทธิ์มีอำนาจมากปานนี้ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจด้วยกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ ดังนี้ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอยอมถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญญาสังนิกรณียธรรมนั้น ๆ

(๒) ถ้าเธอจําแนงว่า ขอเราพึงมีหุทธิพิสัยอันหมดจดเกินหุมนุชย์สามัญ พังเสียง ๒ อย่างได้ คือ ทั้งเสียงทิพย์ ทั้งเสียงมนุษย์ ทั้งเสียงไกล ทั้งเสียงใกล้ ดังนี้ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอย่อมถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอกัญญาสัจฉิกรณียธรรมนั้น ๆ

(๓) ถ้าเธอจําแนงว่า ขอเราพึงกำหนดใจของสัตว์อื่นบุคคลอื่นด้วยใจ (ของตน) แล้วรู้จิตของเขาได้ว่าเป็นจิตมีราคะหรือจิตปราศจากราคะแล้ว จิตมีโทสะหรือปราศจากโทสะแล้ว จิตมีโมหะหรือปราศจากโมหะแล้ว จิตหดหู่หรือจิตฟุ้งซ่าน จิตกว้างใหญ่ (ด้วยพรหมวิหาร) หรือจิตไม่กว้างใหญ่ จิตมีธรรมอันยิ่งหรือจิตไม่มีธรรมอันยิ่ง จิตเป็นสมาธิหรือจิตไม่เป็นสมาธิ จิตวิมุต (หลุดพ้นจากกิเลสแล้ว) หรือจิตยังไม่วิมุต ดังนี้ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอย่อมถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอกัญญาสัจฉิกรณียธรรมนั้น ๆ

(๔) ถ้าเธอจําแนงว่า ขอเราพึงระลึกชาติได้อย่างอนเก คืออย่างไร คือแต่ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ชาติ ๔ ชาติ ๕ ชาติ ๑๐ ชาติ ๒๐ ชาติ ๓๐ ชาติ ๔๐ ชาติ ๕๐ ชาติ กระทั่ง ๑๐๐ ชาติ ๑,๐๐๐ ชาติ ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ จนหลายสังวัฏฏกัป หลายวิวัฏฏกัป และหลายสังวัฏฏวิวัฏฏกัป ว่า ในชาติโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีนามสกุลอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น ได้เสวยสุขทุกข้ออย่างนั้น มีกำหนดอายุเท่านั้น จุตจากชาตินั้นเกิดในชาติโน้น ในชาตินั้น เรามีชื่อ มีนามสกุล มีผิวพรรณ มีอาหารอย่างนั้น ๆ ได้เสวยสุขทุกข้ออย่างนั้น มีกำหนดอายุเท่านั้น จุตจากชาตินั้น มาเกิดในชาตินี้ ขอเราพึงระลึกชาติได้อย่างอนเกพร้อมทั้งอาการ (คือรูปร่างท่าทางและความเป็นไปที่ต่าง ๆ กัน มีผิวพรรณต่างกันเป็นต้น) พร้อมทั้งอุทเทส (คือสิ่งสำหรับอ้าง

สำหรับเรียก ได้แก่อื่อและโคตร) อย่างนี้ ดังนี้ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอย่อมถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญญาสังขณิยธรรมนั้นๆ

(๕) ถ้าเธอจានงว่า ขอเราพึงมีจักขุทิพย์ อันแจ่มใส เกินจักขุ มนุษย์สามัญ เห็นสัตว์ทั้งหลายกำลังจุติ (ตาย) กำลังอุปบัติ (เกิด) เลว ดี ผิพรรณงาม ผิพรรณทราม ได้ดี ตกยาก รู้ชัดว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นตาม กรรม (ซึ่งได้) ว่า สัตว์เหล่านี้ เข้าเข้า ประกอบด้วยกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต ว่าร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด กระทำกรรมไปตามเห็นผิด สัตว์เหล่านั้น เพราะกายแตกตายไป ก็ไปอบายทุกคติวินิบาตนรก หรือว่าสัตว์ เหล่านี้ เข้าเข้า ประกอบด้วยกายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ไม่ว่าร้าย พระอริยะ มีความเห็นชอบ กระทำกรรมไปตามความเห็นชอบ สัตว์เหล่านั้น เพราะกายแตกตายไป ก็ไปสุคติโลกสวรรค์ ขอเราพึงมีจักขุทิพย์อันแจ่มใส เกินจักขุมนุษย์สามัญ เห็นสัตว์ทั้งหลายกำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ดี ผิ- พรรณงาม ผิพรรณทราม ได้ดี ตกยาก รู้ชัดว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นตามกรรม อย่างนี้ ดังนี้ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอก็ถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ ได้ในอภิญญาสังขณิยธรรมนั้น ๆ

(๖) ถ้าเธอจานงว่า เราพึงกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญา- วิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้ ดังนี้ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอก็ถึงความเป็น ผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญญาสังขณิยธรรมนั้น ๆ.

อรรถกถาสังฆสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสังฆสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **โรวติ** แปลว่า ล้าง. บทว่า **สนุโรวติ** แปลว่า ล้างด้วยดี คือ ล้างแล้วล้างอีก. บทว่า **นิทุโรวติ** แปลว่า ล้างโดยไม่มีมลทินเหลือ. บทว่า **อนิทฺชนฺตํ** คือ ยังไม่ได้ถูกลง. บทว่า **อนินฺนิตกาสาวํ** คือ ยังไม่ได้ไล่ขี้. บทว่า **ปภงฺกุ** ได้แก่ มีการแตกสลายไปเป็นสภาพ. เว้นทองคำที่หลอมแล้ว (ที่เหลือ) เพียงเอากำปั้นทุบก็แตก. บทว่า **ปฏฺฐกฺกาย** ได้แก่ เพื่อต้องการให้เป็นแผ่นทองคำ. บทว่า **คิเวยฺยูเก** ได้แก่ เครื่องประดับคอ. บทว่า **อริจิตฺตํ** ได้แก่ จิตที่อบรมด้วยสมณะและวิปัสสนา. บทว่า **อนุยุตฺตสฺส** ได้แก่ เจริญ. บทว่า **สเจตฺโส** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยจิต.

บทว่า **ทพฺพชาติโก** ได้แก่ เป็นบัณฑิตโดยกำเนิด. ในวิตกทั้งหลายมีกามวิตกเป็นต้นมีอธิบายว่า วิตกที่ปรารถนาก่อเกิดขึ้น ชื่อว่า กามวิตก. วิตกที่สัมปยุตด้วยพยาบาท ชื่อว่า พยาบาทวิตก ที่สัมปยุตด้วยวิหิงสา ชื่อว่า วิหิงสาวิตก.

ในวิตกทั้งหลายมีญาตีวิตกเป็นต้น มีอธิบายว่า วิตกที่ปรารถนาชาติเกิดขึ้นโดยนัยเป็นต้นว่า ญาตีของเราทั้งหลายจำนวนมากมีบุญ ชื่อว่า ญาตีวิตก. วิตกที่อาศัยเรือนซึ่งปรารถนชนบทเกิดขึ้นโดยนัยเป็นต้นว่า ชนบทโน้นปลอดภัย หารักษาได้ง่าย ชื่อว่า ชนบทวิตก. บทว่า **น ปณฺีโต** คือ ไม่เอิบอ้อม. บทว่า **น ปฏฺิปปฺสฺสฺสทฺทฺสฺสทฺทฺสฺส** คือ ไม่ได้ความสงบระงับกิเลส. บทว่า **น เอโกทิกาวาธิตโต** คือ ไม่ถึงความเป็นสมาธิ. บทว่า **สํสฺซาร-**

นิกุคยหวาริตวโต ได้แก่มข่ม คือห้ามกันกิเลสทั้งหลายไว้ด้วยสังขารอันเป็น สัปโยคะ ไม่ใช่เกิดขึ้นในที่สุดที่กิเลสทั้งหลายถูกตัดขาดไป แต่เกิดขึ้นห้าม กิเลสทั้งหลาย.

ในบทว่า โหติ โส ภิกขเว สมโย นี้ มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่า สมัยได้แก่ เวลาที่ได้สัปายะ ๕ เหล่านี้ คือ ฤกษ์สัปายะ อาหารสัปายะ เสนาสนสัปายะ ปุคคลสัปายะ ฆัมมัสสวนสัปายะ.. บทว่า ยนุตฺติ จิตฺตํ ได้แก่ ในสมัยใด วิปัสสนาจิตนั้น. บทว่า อชฺฌตฺตเยว สนฺตฺติภูตฺติ ได้แก่ ดำรงอยู่ในตนนั่นเอง ก็วิสัยแห่งอารมณ์ที่เที่ยง ชื่อว่า อัชฌัตตะ ในที่นี้ เมื่ออารมณ์ภายในก็ควร. มีคำอธิบายว่า วิปัสสนาจิตละอารมณ์จำนวนมาก แล้วตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ทีละอย่าง คือ ในอารมณ์ คือพระนิพพานเท่านั้น. บทว่า สนฺตฺติสํหิตํ ได้แก่ สงบนิ่งด้วยดี. บทว่า เอโกทฺถาโว โหติ ได้แก่ เป็นจิตมีอารมณ์เดียวเป็นเลิศ. บทว่า สมายิตฺติ ได้แกตั้งมั่นด้วยดี.

ในบทว่า สนฺโต เป็นต้น มีอธิบายว่า สมายิ ชื่อว่า สงบ เพราะสงบระงับกิเลสที่เป็นข้าศึก. สมายิ ชื่อว่า ประณีต เพราะหมายความว่า เอิบอím. สมายิ ชื่อว่า ได้ความสงบระงับ เพราะได้ความระงับกิเลส. สมายิ ชื่อว่า ถึงความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะถึงความเป็นธรรมชาติมีอารมณ์เดียว เป็นเลิศ. สมายิ ที่ชื่อว่า ไม่ต้องข่ม คือ กันกิเลสทั้งหลาย แล้วถูกห้ามไว้ด้วย สัปโยคะ เพราะเกิดขึ้นในที่สุดที่กิเลสทั้งหลายถูกตัดขาดไป เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ไม่ถูกสังขารข่มกันห้ามไว้. ภิกขุนี้ ชื่อว่า ทำจิตให้หมุนกลับ แล้วบรรลุพระอรหัตผล ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงการแทงตลอดด้วยอภิญญาของภิกษุนี้ ผู้เป็น พระชีนาสพ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า ยสุส ยสุส จ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภิญญาสัจฉิกรณียสุต ได้แก่ ที่ควรทำให้
ประจักษ์ด้วยรู้อย่าง. บทว่า สติ สติ อายตเน ความว่า เมื่ออายตนะกล่าว
คือ บุรพเหตุ และประเภทแห่งฌานเป็นต้นที่จะพึงได้ในบัดนี้ มีอยู่ คือ
เมื่อเหตุมีอยู่ ก็กถาพรรณนาเรื่องอภิญญา^๑ ของพระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้า
โดยพิสดารตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรคนั้นแล. ส่วนบทว่า อาสวาน
ขยา เป็นต้น ในสูตรนี้พึงทราบทั่วกันว่า ตรัสไว้แล้วด้วยอำนาจผลสมาบติ.

จบอรรถกถาสังฆสูตรที่ ๑๐

๑๑. สมุคคตสูตร

ว่าด้วยนิमित ๓

[๕๔๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุผู้ประกอบอธิจิต ควรมนสิการ
นิमित ๓ ตามกาลอันควร คือ มนสิการสมาธินิमित (ข่มจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ใน
อารมณ์เดียว) ตามกาลอันควร มนสิการปีศาหนิमित (ทำความเพียรยกจิต
ให้อาหาญเข้มแข็งขึ้น) ตามกาลอันควร มนสิการอุเบกขานิमित (เพ่งดูเฉย
อยู่ไม่ข่มไม่ยก เมื่อจิตเรียบร้อยแล้ว) ตามกาลอันควร

ถ้าภิกษุผู้ประกอบอธิจิตจะพึงมนสิการแต่สมาธินิमितส่วนเดียวไซ้^๑ เป็น
ฐานะอยู่ ที่จิตจะพึงเป็นไปทางโกสัชชะ (ความเกียจคร้านความซึมเซื่อง) ถ้า
จะพึงมนสิการแต่ปีศาหนิमितส่วนเดียวเล่า ก็เป็นฐานะอยู่ ที่จิตจะเป็นไปทาง
อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ถ้าจะพึงมนสิการแต่อุเบกขานิमितโดยส่วนเดียวไซ้^๑
ก็เป็นฐานะอยู่ ที่จิตจะไม่พึงตั้งมั่นเพื่อความสิ้นอาสวะ

เมื่อใด ภิกษุผู้ประกอบอธิจิต มนสิการสมาธินิमितตามกาลอันควร มนสิการปัสคาหนิมิตตามกาลอันควร มนสิการอุเบกขานิमितตามกาลอันควร เมื่อนั้นจิตนั้นจึงจะเป็นจิตอ่อน ครอบแก่การงาน เป็นจิตผุดผ่อง และมัน แน่วแน่เป็นอย่างดีเพื่อความสิ้นอาสวะ

เปรียบเทียบช่างทองหรือลูกมือช่างทอง เตรียมเบ้าตีไฟ เกลี่ยถ่าน เอาคีมจับทองวางบนถ่านแล้ว สูบไปตามกาลอันควร พรมน้ำตามกาลอันควร (หยุดสูบและพรหมน้ำ) พังพิจารณาดู (ว่าสุกหรือยัง) ตามกาลอันควร ถ้าช่างทองหรือลูกมือสูบเผาทองไปส่วนเดียว ก็เป็นได้อยู่ ที่ทองนั้นจะพึง แก่ไฟ ถ้าพรมน้ำไปอย่างเดียว ก็เป็นได้อยู่ ที่ทองนั้นจะพึงอ่อนไฟ ถ้าหยุด พังพิจารณาดูอย่างเดียวกัน ก็เป็นได้อยู่ ที่ทองนั้นจะไม่สุกดี เมื่อใด ช่างทอง หรือลูกมือสูบเผาทองไปตามกาลอันควร พรมน้ำตามกาลอันควร หยุดพัง พิจารณาตามกาลอันควร เมื่อนั้น ทองนั้นจึงจะอ่อน ครอบแต่งได้ สีสุก และไม่แตก ใช้การได้ดี จะประสงค์ทำเป็นเครื่องประดับชนิดใด ๆ เช่น เข็มขัด ตุ่มหู สร้อยคอ สังวาล ก็ได้ตามต้องการ ฉะนั้น

ฉนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบอธิจิต ควรมนสิการ นิमित ๓ ตามกาลอันควร คือ มนสิการสมาธินิमितตามกำลังอันควร มนสิการ ปัสคาหนิมิตตามกาลอันควร มนสิการอุเบกขานิमितตามกาลอันควร ถ้าภิกษุ ผู้ประกอบอธิจิตจะพึงมนสิการแต่สมาธินิमितส่วนเดียวไซ้ เป็นฐานะอยู่ ที่จิตจะเป็นไปทางโกสัชชะ. ถ้าจะพึงมนสิการแต่ปัสคาหนิมิตส่วนเดียวเล่า ก็เป็นฐานะอยู่ ที่จิตจะเป็นไปทางอุทัจจะ ถ้าจะพึงมนสิการแต่อุเบกขานิमित โดยส่วนเดียวไซ้ ก็เป็นฐานะอยู่ ที่จิตจะไม่พึงแน่วแน่เป็นอย่างดีเพื่อความ สิ้นอาสวะ เมื่อใด ภิกษุผู้ประกอบอธิจิต มนสิการสมาธินิमितตามกาลอันควร

มนสิการปักคานิมิตตามกาลอันควร มนสิการอุเบกขานิมิตตามกาลอันควร
เมื่อนั้น จิตนั้นจึงเป็นจิตอ่อน ครอบงำการทำงาน เป็นจิตผุดผ่องและมัน แน่วแน่
เป็นอย่างดีเพื่อความสิ้นอาสวะ

เขื่อน้อมจิต (อย่างนั้น) ไปเพื่อทำให้แจ้งด้วยอภิญา ซึ่งอภิญา
สังกักรณียธรรมใด ๆ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เขื่อย้อมถึงความเป็นผู้อาจ
ทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญาสังกักรณียธรรมนั้น ๆ (คือ)

(๑) ถ้าเธอจำนวว่า ขอเราพึงแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างต่างวิธี ฯลฯ
(เหมือนสูตรก่อนจนจบ).

จบสมุคคตสูตรที่ ๑๑

จบโณณพลวรรคที่ ๕

อรรถกถาสมุคคตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสมุคคตสูตรที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้ :-

อธิจิต ได้แก่จิตในสมณะและวิปัสสนานั้นแล. บทว่า ตีณิ นิมิต-
ตานิ ได้แก่เหตุ ๓. บทว่า กาลน กาลิ ได้แก่ ในกาลอันสมควร
อธิบายว่า ตลอดกาลอันเหมาะสม. ในบทว่า กาลน กาลิ สมานินิมิต-
มนสิกาตพฺพํ เป็นต้น มีอธิบายว่า ภิกษุพึงกำหนดกาลนั้น ๆ แล้ว มนสิการ
ถึงเอกัคคตา (ความที่จิตมีอารมณ์เดียวเป็นเลิศ) ในเวลาที่จิตประกอบด้วย
เอกัคคตา.

เพราะว่า ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเอกัคคตาว่าเป็นสมาธินิมิต. ในบทว่า สมาธินิมิตตํ นั้น มีความหมายของคำดังนี้ นิมิตคือ สมาธิ ชื่อว่า สมาธินิมิต. แม้ในสองบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้แล. บทว่า ปคฺคาโห (การประคองจิต) เป็นชื่อของวิริยะ. บทว่า อุเปกฺขา เป็นชื่อของมัชฌัตตภาวะ (ความที่จิตเป็นกลาง). เพราะฉะนั้น ภิกษุพึงมณฑิการถึงวิริยะในเวลาที่เหมาะสมแก่วิริยะ. พึงดำรงอยู่ในมัชฌัตตภาวะในเวลาที่เหมาะสมแก่มัชฌัตตภาวะแล. บทว่า ฐานนฺตํ จิตฺตํ โภสฺสชฺชายํ สํวตฺเตยฺย ความว่า เหตุที่ทำให้จิตนั้นดำรงอยู่ในภาวะ คือ ความเกียจคร้านมีอยู่. แม้ในเหตุนอกนี้ ก็มีนัยนี้แล. และในบทว่า อุเปกฺขานิมิตฺตํเยว มนสิการเยยฺย นี้มีเนื้อความดังนี้ว่า ภิกษุพึงเพ่งดูความว่องไวแห่งญาณเฉย ๆ. บทว่า อาสวานํ ขยาย ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่รหัตผล.

บทว่า อุกฺกํ พนฺนุชฺชเยยฺย ได้แก่ พึงเตรียมกระเบื้องใส่ถ่าน. บทว่า อาลิมฺปิเยยฺย ความว่า พึงใส่ถ่านไปในกระเบื้องใส่ถ่านนั้น แล้วจุดไฟใช้สูบเป่าให้ไฟติด. บทว่า อุกฺกามุเข ปกฺกปิเปยฺย ความว่า พึงค้ำยี่เยี่ยถ่านเพลิง แล้ววางไว้บนถ่าน หรือใส่ไว้ในเบ้า. บทว่า อหฺมุเปกฺกขติ ได้แก่ ไคร่ครวญดูว่า ร้อนได้ที่แล้ว.

บทว่า สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยาย ได้แก่(จิต) ตั้งมั่นอยู่โดยชอบ เพื่อประโยชน์แก่รหัตผล. ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา แล้วบรรลุอรหัตผล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้.

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 509

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงปฏิบัติเป็นเหตุให้บรรลุอภิญญาของพระเจีฌา-
สพนั้น จึงตรัสคำว่า ยสุต ยสุต จ เป็นต้น. คำนั้น ฟังทราบตามนัย
ที่กล่าวไว้ในตอนต้นนั้นแล.

อรรถกถาสุมกคตสูตรที่ ๑๑

จบโลณผลวรรคกรรมนาที่ ๕

จบพุทธปัญญาสก

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัจฉายิกสูตร ๒. วิวิตตสูตร ๓. สรทสูตร ๔. ปริสาสูตร
๕. ปฐมอาชานียสูตร ๖. ทุตติยาชานียสูตร ๗. ตติยาชานียสูตร ๘. นวสูตร
๙. โลณกสูตร ๑๐. สังฆสูตร ๑๑. สุมกคตสูตร และอรรถกถา.

คตยปณณาสกั

สัมโพธิวรรคที่ ๑

๑. ปุพพสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ปญญาณว่าเป็นผู้ตรัสรู้

[๕๔๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อนตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้อภิสัมโพธิญาณ ได้คิดคำนึงว่า ในโลกอะไรหนอเป็นอัสสาทะ (ความยินดี ความเพลิดเพลิน) อะไรหนอเป็นอาทีนพ (โทษที่ไม่น่ายินดี ความขมขื่น) อะไรหนอเป็นนิสสรณะ (ความออกไป ความไม่ติด) เราได้กำหนดเห็นว่า สุขโสมนัสอาศัยสิ่งใดในโลกเกิดขึ้น นี่เป็นอัสสาทะในโลก ความที่โลกไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นอาทีนพในโลก การบำบัดเสียซึ่งฉันทราคะ การละเสียซึ่งฉันทราคะ (ความรักใคร่ พอใจ) ในโลก นี่เป็นนิสสรณะในโลก.

ภิกษุทั้งหลาย เรายังมิได้รู้แจ้งซึ่งอัสสาทะ อาทีนพ และนิสสรณะของโลกอย่างถูกต้องแท้จริงตราบใด เราก็ยังไม่ปญญาณว่าได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกนี้ ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ทั้งที่เป็นเทวดาและมนุษย์ทรานั้น เมื่อใด เรารู้แจ้งชัดซึ่งอัสสาทะ อาทีนพ และนิสสรณะของโลกถูกต้องตามเป็นจริงแล้ว เมื่อนั้นเราจึงปญญาณว่าได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกนี้ ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในประชาชนรวมทั้งสมณพราหมณ์ ทั้งที่เป็นเทวดาและมนุษย์

ก็แลญาณทัสนะ (ความรู้เห็น) ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มี.

ฉบับพุทธศักราชที่ ๑

คติยปณณาสก

สัมโพธิวรรคพรรณนาที่ ๑

อรรถกถาปุพพสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในปุพพสูตรที่ ๑ แห่งปณณาสกที่ ๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปุพฺพเพว สมนฺโพธา** ได้แก่ในกาลก่อนแต่ตรัสรู้ ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ในเวลาอื่น (ก่อน) แต่พระอรหันตเกิดขึ้นนั่นเอง. บทว่า **อนภิสมนฺพุทฺทสฺส** ได้แก่ผู้ยังไม่แทงตลอดอริยสัจ ๔. บทว่า **โพธิสตุตฺสฺเสว สโต** ความว่า เมื่อสัตว์ผู้ตรัสรู้นั้นแหละ คือ ผู้เริ่มเพื่อจะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ มีอยู่ หรือว่าผู้ซึ่งอยู่ในพระโพธิญาณ มีอยู่. เพราะว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ของเรา) จำเดิมแต่ มีอภินิหารสำเร็จแล้วด้วยการประมวลธรรม ๘ ประการ เทพบาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า **ทีปังกร** เป็นผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้นเป็นผู้คิด คือซึ่งอยู่ในโพธิญาณ ทรงพระดำริว่า เราต้องบรรลุพระโพธิญาณนี้ แล้วไม่ทรงละความพยายามเพื่อบรรลุพระโพธิญาณนั้นแล เสด็จมาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า พระโพธิสัตว์.

บทว่า **โก นฺหุ โข** คือ กตโม นฺหุ โข แปลว่าอะไรหนอแล.

สังขารโลก ชื่อว่า โลก. บทว่า **อสุตาโท** ได้แก่ มีอาการชุ่มชื้น. บทว่า **อาทินโว** ได้แก่ มีอาการไม่น่าสดชื่น. บทว่า **ตสฺส มยฺหิ** ความว่า เมื่อเรานั้น คือ ผู้ซึ่งอยู่ในพระโพธิญาณอย่างนี้ มีอยู่. บทว่า **ฉนฺทราคปฺปฏิวินโย ฉนฺทราคปฺปหานํ** ความว่า เพราะว่า ฉันทราคะ ถึงความปราศไป คือ ละได้ เพราะปรารถ คืออาศัยพระนิพพาน เพราะฉะนั้น

พระนิพพาน ท่านจึงเรียกว่า **จนุทธาควินโย** (นำฉันทราคะออกไป)
จนุทธาคปฺปหาน (ละฉันทราคะเสียได้). บทว่า **อิทฺ โลกนิสฺสรณ**
ความว่า พระนิพพานนี้ ท่านเรียกว่า **โลกนิสฺสรณ** (เป็นแดนเล่นออกไป
จากโลก) เพราะสลัดออกไปแล้วจากโลก. บทว่า **ยาวทิว** ความว่า ตลอดกาล
มีประมาณเท่าใด. บทว่า **อพฺภุณฺณาสี** ความว่า ได้รู้แล้ว ด้วยอริยมรรค
ญาณ อันประเสริฐยิ่ง. แม้ด้วยบททั้งสองนี้ว่า **ณฺณญจ ปน เม ทสฺสน**
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงปัจเจกชนญาณ. บทที่เหลือในพระสุตตรนี้
ง่ายทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาปุพฺพสุตฺตที่ ๑

๒. มนุสฺสสุตฺต

ว่าด้วยเหตุให้ปฏิญาณว่าเป็นผู้ตรัสรู้

[๕๔๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้ตรวจค้นอัสสาทะของโลกแล้ว
อันใดเป็นอัสสาทะในโลก เราได้ประสบอันนั้นแล้ว อัสสาทะในโลกมีเท่าใด
อัสสาทะนั้นเราได้เห็นอย่างดีด้วยปัญญาแล้ว เราได้ตรวจค้นอาทีนพของโลก
แล้ว อันใดเป็นอาทีนพในโลก เราได้ประสบอันนั้นแล้ว อาทีนพในโลก
มีเท่าใด อาทีนพนั้นเราได้เห็นอย่างดีด้วยปัญญาแล้ว เราได้ตรวจค้นนิสฺสรณะ
ของโลกแล้ว อันใดเป็นนิสฺสรณะในโลก เราได้ประสบอันนั้นแล้ว นิสฺสรณะ
ในโลกมีอย่างไร นิสฺสรณะนั้นเราได้เห็นอย่างดีด้วยปัญญาแล้ว

ภิกษุทั้งหลาย เรายังมิได้รู้แจ้งชัดซึ่งอัสสาทะอาทีนพและนิสฺสรณะของ
โลกอย่างถูกต้องแท้จริงตราบใด ๆ ลฯ* บัดนี้ ภพใหม่ไม่มี.

จบมนุสฺสสุตฺตที่ ๒

* ดูปุพฺพสุตฺตที่ ๑ ประกอบ

อรรถกถามนุสสุตตร

ฟังทราบวินิจฉัยในมนุสสุตตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อสฺสทาปริเยสนํ อจฺริ ความว่า ได้ท่องเที่ยวไป เพื่อประโยชน์แก่การแสวงหาอัสสทาหะ. ถามว่า ได้ท่องเที่ยวไป จำเดิมแต่ไหน ? ตอบว่า ได้ท่องเที่ยวไป ตั้งแต่เป็นสุเมธคาบส*. บทว่า ปญฺญา ได้แก่ มรรคปัญญา พร้อมด้วยวิปัสสนา. บทว่า สุกฺกโฏ ได้แก่ แทงตลอดแล้วด้วยดี. ฟังทราบความในทุก ๆ บท โดยอุบายนี้.

จบอรรถกถามนุสสุตตรที่ ๒

๓. อัสสาทสูตตร

ว่าด้วยเหตุให้หลุดพ้นจากโลก

[๕๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าอัสสทาหะในโลกจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงคิดใจในโลก เพราะเหตุที่อัสสทาหะในโลกมีอยู่ เพราะเหตุนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงคิดใจในโลก

ถ้าอาทินพในโลกจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงเบื้อหน่ายในโลก เพราะเหตุที่อาทินพในโลกมีอยู่ เพราะเหตุนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื้อหน่ายในโลก

ถ้านิสสรณะในโลกจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงออกจากโลกได้ ก็เพราะเหตุที่นิสสรณะในโลกมีอยู่ เพราะเหตุนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงออกจากโลกได้

* ปาฐะว่า ปญฺญาญ ฉบบฺพมาเป็น ปญฺญาชาติ

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้ชัดซึ่งอัสสาทะ อาทีนพ และนิสสรณะของโลกอย่างถูกต้องตามจริงตราบใด สัตว์ทั้งหลายก็ยังมีใจถูกกักขัง ยังติด ยังไม่หลุด ยังไม่พ้น จากโลกนี้ ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก จากหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ทั้งที่เป็นเทวดาและมนุษย์อยู่ตราบนั้น เมื่อใด สัตว์ทั้งหลายรู้แจ้งชัดซึ่งอัสสาทะ อาทีนพ และนิสสรณะของโลกอย่างถูกต้องตามจริงแล้ว เมื่อนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงมีใจไม่ถูกกักขัง ออกได้หลุดพ้นไปจากโลกนี้ ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก จากหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ทั้งที่เป็นเทวดาและมนุษย์.

จบอัสสาทสูตรที่ ๓

ข้อความในบททั้งปวง ในสูตรที่ ๓ ง่ายทั้งนั้น.

๔. สมณสูตร

ว่าด้วยผู้ควรยกย่องเป็นสมณะและพราหมณ์

[๕๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ๆ ไม่รู้แจ้งชัดซึ่งอัสสาทะ อาทีนพ และนิสสรณะของโลกอย่างถูกต้องตามจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เราไม่นับว่าเป็นสมณะในสมณะทั้งหลาย ไม่นับว่าเป็นพราหมณ์ในพราหมณ์ทั้งหลาย อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่านั้น หากทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง สำเร็จอยู่ปัจจุบันนี้ได้ไม่

ส่วนสมณะ หรือพราหมณ์เหล่าใด ๆ รู้แจ้งชัดซึ่งอัสสาทะ อาทีนพ และนิสสรณะของโลก อย่างถูกต้องตามจริง สมณะ หรือพราหมณ์เหล่านั้น เรานับว่าเป็นสมณะในสมณะทั้งหลาย นับว่าเป็นพราหมณ์ในพราหมณ์ทั้งหลาย อนึ่ง เขาเหล่านั้นยอมทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณพราหมณ์สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้ได้.

จบสมณสูตรที่ ๔

อรรถกถาสมณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสมณสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สามมยตุถุ ได้แก่อริยผลทั้ง ๔ อย่าง. บทนอกนี้เป็น ไวยาจณ์ของบทว่า สามมยตุถุ ทั้งนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ามรรค ๔ เพราะ อรรถว่า ความเป็นสมณะ ชื่อว่า ผล ๔ เพราะอรรถว่า ความเป็นพรหม. ก็ในพระสูตรทั้ง ๔ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงขันธโลกอย่างเดียว.

จบอรรถกถาสมณสูตรที่ ๔

๕. โรณสูตร

ว่าด้วยความร่าเริงและความเบิกบานในธรรม

[๕๔๗] คู่ก่อนกิริยาทั้งหลาย การร้องไห้ในวินัยของพระอริยะ คือ การขับร้อง ความเป็นบ้าในวินัยของพระอริยะ คือการฟ้อนรำ ความเป็นเด็กในวินัยของพระอริยะ คือการหัวเราะจนเห็นฟันอย่างพรั่่าเพรื่อ เพราะ

เหตุ นั้น ในเรื่อง นี้ ฟัง ชัก สะพาน เสียว ใน ส่วน การ ขับ ร้อง การ ฟ้อน รำ (ส่วน การ หัว เราะ นั้น) เมื่อ ท่าน ทั้ง หลาย เกิด ธรรม ปราโมทย์ (ความ ยิน ดี ร่า เริง ใน ธรรม) ก็ ควร แต่ เพียง ยิ้ม แยม.

จบ ไรณ สุตฺร ที่ ๕

อรรถกาโรสุตฺร

สุตฺร ที่ ๕ ข้า พเจ้า จะ ยก เรื่อง ขึ้น แสง ดง ตาม อัถ ฎ ปัตติ (เรื่อง ราว ที่ เกิด ขึ้น). ถาม ว่า เรื่อง ราว เกิด ขึ้น อย่าง ไหน. ตอบ ว่า เรื่อง เกิด ขึ้น ใน เพราะ อนุ จาร (การ ประ พุ ติ นอ กรี ติ นอ กร อย) ของ พระ รั ฬ พัก คี ย์ ทั้ง หลาย. เล่า กัน มา ว่า พระ รั ฬ พัก คี ย์ เหล่า นั้น ขับ ร้อง ฟ้อน รำ หัว เราะ เที ยว ไป. ภิก ขุ ทั้ง หลาย พา กัน กราบ ทูล พระ ทศ พล พระ บรม ศา สดา ตรัส เรียก ภิก ขุ รั ฬ พัก คี ย์ เหล่า นั้น มา แล้ว ทรง ปรา รก พระ สุ ตฺร นี้ เพื่อ พุ ทธ ประ สงค์ จะ ทรง สั่ง สอน ภิก ขุ เหล่า นั้น.

บรรดา บท เหล่า นั้น บท ว่า รุ ญ ณ์ แผล ว่า การ ร้อง ให้. บท ว่า อุม มตุ ตก ได้ แก่ กิ ริ ยา ของ คน บ้า. บท ว่า โภ มา ริ ก ได้ แก่ เรื่อง ที่ เด็ ก ๆ จะ ต้อง กระทำ. บท ว่า ทนุ ตวิ ทส กห สติ ได้ แก่ การ หัว เราะ ด้วย เสียง อัน ดัง ของ ผู้ ยิง ฟัน ปรบ มือ. ด้วย บท ว่า เส ตู มา โด ที เต พระ ผู้ มี ด้วย เสียง อัน ดัง ทรง แสง ดง ว่า การ ตัด คบ ัจ จัย ใน การ ขับ ร้อง ของ เธอ ทั้ง หลาย จง ยก ไว้ ก่อน เธอ ทั้ง หลาย จะ ละ การ ขับ ร้อง พรุ ้อม ทั้ง เหตุ. แม้ ใน การ ฟ้อน รำ ก็ มี นัย นี้ เหมือน กัน.

บพว่า อลั แปลว่า ควรแล้ว. เหตุตรัสเรียกว่า ธรรม ในบทนี้ว่า
ธมฺมปฺปโมทิตานํ สติ เมื่อคนทั้งหลาย รื่นเริง บันเทิงอยู่ด้วยเหตุบางอย่าง
บพว่า สิตํ สิตมตฺตตาย มีคำอธิบายว่า เมื่อมีเหตุที่ต้องหวัระ การหวัระ
ที่เธอจะกระทำเพียงเพื่อยืม คือเพื่อแสดงเพียงอาการเบิกบาน ให้เห็นปลายฝัน
เท่านั้น ก็พอแล้ว สำหรับเธอทั้งหลาย.

จบอรรถกถาโรณสูตรที่ ๕

๖. อดีตตสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เสพไม่รู้มี ๓ อย่าง

[๕๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอึมนำในการเสพสิ่งทั้ง ๓ ไม่มี
สิ่งทั้ง ๓ คืออะไร คือความหลับ การดื่มสุราเมรัย การประกอบเมถุนธรรม
ความอึมนำในการเสพสิ่งทั้ง ๓ นี้แล ไม่มี.

จบอดีตตสูตรที่ ๖

อรรถกถาอดีตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอดีตตสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้ :-

บพว่า สุปฺปสฺส ได้แก่ความหลับ. บพว่า ปฏฺิเสวนาย นตฺถิ
ตฺถิตฺติ ความว่า จะเสพไปเท่าไร ๆ ก็ยังพอใจอยู่เท่านั้น ๆ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ความอึมจึงยังไม่มี. แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.
ก็ถ้าหากน้ำในมหาสมุทรจะกลายเป็นสุราไป และนักเลงสุราจะเกิดเป็นปลา

เมื่อเขาแหวกว่ายอยู่ที่ดี นอนอยู่ที่ดี ในน้ำนั้น ขึ้นชื่อว่า ความอิมก็ไม่พึงมี.
ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงวิญญูะอย่างเดียว.

จบอรรถกถาอดีตสูตรที่ ๖

๓. ปฐมภูมสูตร

ว่าด้วยธรรมที่เกิดจากการรักษาและไม่รักษาจิต

[๕๔๕] ครั้งนั้น อนาคตนิมิตกถุหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาว่า

กถุหบดี เมื่อจิตอันบุคคลไม่รักษาแล้ว กายกรรม วิจิตรกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันไม่ได้รับการรักษาด้วย เมื่อกายกรรม วิจิตรกรรม มโนกรรม ไม่ได้รับการรักษาแล้ว กายกรรม วิจิตรกรรม มโนกรรมก็เป็ยก (ด้วยน้ำ คือ กิเลสโทษ) เมื่อกายกรรม วิจิตรกรรม มโนกรรม เป็ยกแล้ว กายกรรม วิจิตรกรรม มโนกรรมก็เสีย บุคคลผู้มีกายกรรม วิจิตรกรรม มโนกรรมเสีย การตายย่อมไม่เป็นการตายดี

เปรียบเหมือนเรือนยอด เมื่อมุงไม่ดี ทั้งยอด ทั้งกลอน ทั้งฝา เป็นอันไม่ได้รับการรักษา ก็เป็ยก ก็ผุ ฉันทใด เมื่อจิตอันบุคคลไม่รักษาแล้ว ฯลฯ การตายย่อมไม่เป็นการตายดี ฉันทนั้น

กถุหบดี เมื่อจิตอันบุคคลรักษาแล้ว กายกรรม วิจิตรกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันได้รับการรักษาด้วย เมื่อกายกรรม วิจิตรกรรม มโนกรรมได้รับการรักษาแล้ว กายกรรม วิจิตรกรรม มโนกรรมก็ไม่เป็ยก เมื่อกายกรรม วิจิตรกรรม มโนกรรม ไม่เป็ยกแล้ว กายกรรม วิจิตรกรรม มโนกรรมก็ไม่เสีย บุคคลผู้มีกายกรรม วิจิตรกรรม มโนกรรมไม่เสีย การตายย่อมเป็นการตายดี

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้า ๕19

เปรียบเหมือนเรือนยอด เมื่อมุงดีแล้ว ทั้งยอด ทั้งกลอน ทั้งฝา
เป็นอันได้รักษา ก็ไม่เปียก ไม่ผุ ฉันทใด เมื่อจิตอันบุคคลรักษาแล้ว ฯลฯ
การตายย่อมเป็นการตายดี ฉันทนั้น.

จบปฐมภูมสูตรที่ ๗

อรรถกถาปฐมสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในปฐมภูมสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อวสุตฺโต โหติ แปลว่า ย่อมเปียก. บทว่า น ภทฺทกํ
มรณํ โหติ ความว่า การตายดี เธอก็ไม่ได้เพราะกรรมทั้ง ๓ เป็นปัจจัย
แห่งปฏิสนธิในอบาย. บทว่า กาลกิริยา เป็นไวยากรณ์ของบทว่า มรณํ นั้นเอง.
ฟังทราบวินิจฉัย ในธรรมฝ่ายสุกปิภัส (ธรรมฝ่ายขาว) ดังต่อไปนี้ การตายดี
เป็นอันเธอได้แล้ว เพราะกรรมทั้ง ๓ เป็นปัจจัยแห่งปฏิสนธิในสวรรค์ แต่
การตายนั้น ใช้ได้สำหรับพระอริยสาวกทั้งหลาย ๓ จำพวก มีพระโสดาบัน
เป็นต้น โดยส่วนเดียวเท่านั้น. บทที่เหลือ ในพระสูตรนี้ย้ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาปฐมภูมสูตรที่ ๗

๘. ทุตติยภูมสูตร

ว่าด้วยกรรมพินาศและไม่พินาศเพราะจิต

[๕๕๐] ครั้งนั้น อนาถบิณฑิกคฤหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาว่า

คฤหบดี เมื่อจิตร้ายแล้ว กายกรรม วาจกรรม มโนกรรมก็ร้ายด้วย
การตายของบุคคลผู้มีกายกรรมวาจกรรมมโนกรรมร้าย ย่อมไม่เป็นการตายดี

เปรียบเหมือนเรือชกเมื่อมุงไม่ดี ชก กลอน ฝา ก็เสียหาย ฉันทใจ
เมื่อจิตร้ายแล้ว ฯลฯ ย่อมไม่เป็นการตายดี ฉันทนั้น

คฤหบดี เมื่อจิตไม่ร้ายแล้ว กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม ก็ไม่ร้าย
การตายของบุคคลผู้มีกายกรรมวาจกรรมมโนกรรมไม่ร้าย ย่อมเป็นการตายดี
เปรียบเหมือนเรือชกเมื่อมุงดี ชก กลอน ฝา ก็ไม่เสียหาย ฉันทใจ เมื่อจิต
ไม่ร้ายแล้ว ฯลฯ ย่อมเป็นการตายดี ฉันทนั้น.

จบพุทธยถุญสูตรที่ ๘

อรรถกถาพุทธยถุญสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพุทธยถุญสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า พุยาปนุโน ได้แก่อุจเฉทที่ละปกติภาพแล้วตั้งอยู่ บทที่เหลือ
มีนัยดังกล่าวแล้วในสูตรก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาพุทธยถุญสูตรที่ ๘

๕. ปฐมนิทานสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งกรรม ๓ อย่าง

[๕๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุอกุศลมูล ๓ นี้ เพื่อความเกิด
ขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม ต้นเหตุ ๓ คืออะไร คือ โลภะ โทสะ โมหะ
เป็นต้นเหตุเพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม

กรรมที่บุคคลทำด้วยโลภะ โทสะ โมหะ เกิดแต่โลภะ
โทสะ โมหะ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นต้นเหตุ มีโลภะ โทสะ
โมหะเป็นแดนเกิดอันใด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมี

ทุกข์เป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อกรรมสมุทัย (ความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่ง

พระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 521

กรรม) กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อกรรมนิโรธ (ความดับแห่งกรรม) นี้แล
ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม

ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ นี้ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม
ต้นเหตุ ๓ คืออะไร คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นต้นเหตุเพื่อ
ความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม

กรรมที่บุคคลทำเพราะอโลภะ อโทสะ อโมหะ เกิดแต่อโลภะ
อโทสะ อโมหะ มีอโลภะ อโทสะ อโมหะเป็นต้นเหตุ มีอโลภะ
อโทสะ อโมหะ เป็นแดนเกิดอันใด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นหา
โทษมิได้ กรรมนั้นมีสุขเป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อกรรมนิโรธ กรรมนั้น
ไม่เป็นไปเพื่อกรรมสมุทัย นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ เพื่อความเกิดขึ้น
พร้อมมูลแห่งกรรม.

จบปฐมนิทานสูตรที่ ๕

อรรถกถาปฐมนิทานสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมนิทานสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า นิทานานิ ได้แก่เหตุทั้งหลาย. บทว่า กมฺมานํ สมุทฺทาย

ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การทำการประมวลมาซึ่งกรรมที่เป็นวิภูฏคามิ (กรรม
ที่ทำให้สัตว์เวียนว่ายตายเกิด). บทว่า โลกปกตํ ความว่า ทำด้วยความโลภ.

บทว่า สวชฺชํ แปลว่า มีโทษ. บทว่า ตํ กมฺมํ กมฺมสมุทฺทาย สํวตฺตติ

ความว่า กรรมนั้นย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่การทำการประมวล ซึ่งกรรม
สมุทัย (เหตุที่จะให้เกิดกรรม) แม้เหล่าอื่นที่เป็นวิภูฏคามิ. บทว่า น ตํ กมฺมํ

กมฺมนิโรธาย ความว่า แต่กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่การดับ
วิภูฏคามิกรรม. พึงทราบวินิจฉัย ในกรรมฝ่ายขาวดังต่อไปนี้ บทว่า **กมฺมานํ**
สมุทฺทาย ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การเกิดขึ้นแห่งวิภูฏคามิกรรม. บททั้งปวง
พึงทราบความโดยนัยนี้.

จบอรรถกถาปฐมนิทานสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยนิทานสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งกรรม ๓ อย่าง

[๕๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ นี้ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อม
มูลแห่งกรรม ต้นเหตุ ๓ คืออะไรบ้าง คือความพอใจเกิดเพราะปรารภกรรม
ทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะ (ความรักใคร่ พอใจ) ที่เป็นอดีต ๑
ความพอใจเกิดเพราะปรารภกรรมทั้งหลาย อันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็น
อนาคต ๑ ความพอใจเกิดเพราะปรารภกรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันท-
ราคะที่เป็นปัจจุบัน ๑

ความพอใจเกิดเพราะปรารภกรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะ
ที่เป็นอดีตอย่างไร ? คือบุคคลตรึกตรองไปถึงกรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะ
ที่ล่วงไปแล้ว เมื่อตรึกตรองตามไป ความพอใจก็เกิดขึ้น ผู้เกิดความพอใจแล้ว
ก็ชื่อว่าอุกกรรมเหล่านั้นผูกไว้แล้ว เรากล่าวความติดใจนั้น ว่าเป็นสังโยชน์
(เครื่องผูก) ความพอใจเกิด เพราะปรารภกรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่ง
ฉันทราคะที่เป็นอดีตอย่างนี้แล

ความพอใจเกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะ ที่เป็นอนาคตอย่างไร ? คือบุคคลตรึกตรองไปถึงธรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่ยังไม่มาถึง เมื่อตรึกตรองตามไป ความพอใจก็เกิดขึ้น ผู้เกิดความพอใจแล้ว ก็ชื่อว่าถูกธรรมเหล่านั้นผูกไว้แล้ว เรากล่าวความติดใจนั้น ว่าเป็นสังโยชน์ ความพอใจเกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะ ที่เป็นอนาคตอย่างนี้แล

ความพอใจเกิดเพราะปรารภธรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็น ปัจจุบันอย่างไร คือบุคคลตรึกตรองถึงธรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า เมื่อตรึกตรองตามไป ความพอใจก็เกิดขึ้น ผู้เกิดความพอใจแล้ว ก็ชื่อว่าถูกธรรมเหล่านั้นผูกไว้แล้ว เรากล่าวความติดใจนั้น ว่าเป็นสังโยชน์ ความพอใจเกิดเพราะปรารภธรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็น ปัจจุบันอย่างนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย ดันเหตุ ๓ นี้แล เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ดันเหตุ ๓ นี้ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมแห่ง
กรรม ดันเหตุ ๓ คืออะไร คือความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลาย
อันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอดีต ๑ ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภธรรม
ทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอนาคต ๑ ความพอใจไม่เกิดเพราะ
ปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นปัจจุบัน ๑

ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันท-
ราคะที่เป็นอดีตอย่างไร ? คือบุคคลรู้ชัดซึ่งวิบากอันยี่ดยาวของธรรมอันเป็น
ฐานแห่งฉันทราคะที่ล่วงแล้ว ครั้นรู้ชัดซึ่งวิบากอันยี่ดยาวแล้ว กลับใจเสียจาก
เรื่องนั้น ครั้นกลับใจได้แล้ว คลายใจออก ก็เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา

ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภกรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็น
อดีตอย่างนี้แล

ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภกรรมทั้งหลาย อันเป็นฐานแห่งฉันท-
ราคะที่เป็นอนาคตอย่างไร ? คือบุคคลรู้ชัดซึ่งวิบากอันยืดยาวของกรรมอันเป็น
ฐานแห่งฉันทราคะที่ยังไม่มาถึง ครั้นรู้ชัดซึ่งวิบากอัน ยืดยาวแล้ว กลับใจเสีย
จากเรื่องนั้น ครั้นกลับใจได้แล้ว คลายใจออก ก็เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา
ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภกรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็น
อนาคตอย่างนี้แล

ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภกรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันท-
ราคะที่เป็นปัจจุบันอย่างไร คือ บุคคลรู้ชัดซึ่งวิบากอันยืดยาวของกรรมอัน
เป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า ครั้นรู้ชัดซึ่งวิบากอันยืดยาวแล้ว
กลับใจเสียจากเรื่องนั้น ครั้นกลับใจได้แล้ว คลายใจออก ก็เห็นแจ้งแทงตลอด
ด้วยปัญญา ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภกรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันท-
ราคะที่เป็นปัจจุบันอย่างนี้แล.

ภิกษุทั้งหลาย นี่ต้นเหตุ ๓ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม.

จบทุติยนิทานสูตรที่ ๑๐

จบสัมโพธิวรรคที่ ๑

อรรถกถาทุติยานิทานสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในทุติยานิทานสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **กมฺมานํ** ได้แก่ กรรมที่เป็นวิภูฏคามินั่นเอง. บทว่า **ฉนฺทราคะ** ความว่า เป็นเหตุแห่งฉันทราคะ. บทว่า **อารพฺภ** ได้แก่อาศัย คือหมายเอา เจาะจง. บทว่า **ฉนฺโท** ได้แก่ความพอใจด้วยอำนาจแห่งตัณหา. บทว่า **โย เจตโส สาราโค** ความว่า ความกำหนดความยินดีแห่งจิต ความที่จิตกำหนดแล้ว อันใด ความกำหนดแห่งจิตนี้เรตถาคตกถาวว่า เป็นสังโยชน์ คือเป็นเครื่องผูก.

ฟังทราบวินิจฉัยในธรรมฝ่ายขาว ดังต่อไปนี้ บทว่า **กมฺมานํ** ได้แก่กรรมที่เป็นวิภูฏคามิ (กรรมที่เลิกหมุนเวียน). บทว่า **ตทฺถินิวตฺเตติ** ความว่า ให้ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งราคะเป็นต้น และวิบากของธรรมนั้นหมุนกลับเฉพาะ คือว่า เมื่อใดเขารู้ คือ เข้าใจวิบาก โดยเป็นที่ตั้ง (แห่งฉันทราคะเป็นต้น) เมื่อนั้น เขาจะยังธรรมเหล่านั้นด้วย วิบากนั้นด้วย ให้หมุนกลับเฉพาะ. อนึ่ง ด้วยบทนี้ พระองค์ตรัสวิปัสสนาไว้แล้ว. ด้วยบทว่า **ตทฺถินิวฏฺฐตฺวา** นี้ ตรัสมรรคไว้. แต่ด้วยบทว่า **เจตสา อภิวีราเซตฺวา** นี้ ตรัสมรรคไว้อย่างเดียว. บทว่า **ปญฺญา อตฺวิขุณฺ** **ปสฺสตี** ความว่า เห็นทะเล ปรุโปร่ง ด้วยมรรคปัญญา พร้อมด้วยวิปัสสนา. ในทุก ๆ บท ฟังทราบความอย่างนี้ ก็ในพระสูตรนี้ ตรัสไว้ทั้งวิภูฏะ และวิภูฏะฉะนี้แล.

จบทุติยานิทานสูตรที่ ๑๐

จบสัมโพธิวรรคธรรมนาที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปุพพสูตร
๒. มนุสสสูตร
๓. อัสดาทสูตร
๔. สมณสูตร
๕. โรณสูตร
๖. อดีตตสูตร
๗. ปฐมกฺกุสูตร
๘. ทุตฺยกฺกุสูตร
๙. ปฐม-
นิตานสูตร
๑๐. ทุตฺยนิตานสูตร และอรรธกถา.

อาปายิกวรรคที่ ๒

๑. อาปายิกสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวกที่ต้องไปอบายภูมิ

[๕๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้ ไม่ละโทษนี้ เป็นคนอบาย เป็นคนนรก บุคคล ๓ คือใคร คือบุคคลไม่เป็นพรหมจารี แต่ปฏิญาณตนว่าเป็นพรหมจารี ๑ บุคคลกำจัดท่านผู้เป็นพรหมจารีผู้บริสุทธิ์ ประพฤติพรหมจรรย์หมดจดอยู่ ด้วยขอพรหมจรรย์ อันไม่มีมูล ๑ บุคคลผู้พูดอย่างนี้โดยปกติ เห็นอย่างนี้โดยปกติว่า โทษในกามทั้งหลายไม่มี จมอยู่ในกามทั้งหลาย ๑ นี้แล บุคคล ๓ ไม่ละโทษนี้ เป็นคนอบาย เป็นคนนรก.

จบอาปายิกสูตรที่ ๑

อาปายิกวรรคพรรณนาที่ ๒

อรรถกถาอาปายิกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอาปายิกสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-
สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า อาปายิกา เพราะจะไปสู่ออบาย. สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า เนรยิกา เพราะจะไปสู่นรก. บทว่า อิทมปฺปหายนี ความว่า ไม่ละกรรมชั่วทั้ง ๓ มีการปฏิญาณตนว่า เป็นพรหมจารี เป็นต้นนี้. บทว่า พุรหมจารีปฏิญฺโถ ได้แก่ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์เทียม. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ผู้มีปฏิญาณอย่างนี้ว่า แม้เราก็เป็นพรหมจารี โดยไม่ละอาภักิริยาของ

พวกเขา. บทว่า **อนุหุเสติ** ความว่า คำ คือบริภาษ ได้แก้ติเตียน.

บทว่า **นตุติ กามสุ โทโส** ความว่า ผู้ช่องเสพกิเลสกรรมและวัตถุกรรม

ไม่มีโทษ. บทว่า **ปาทพยุต** ความว่า ความเป็นผู้จะต้องดื่ม คือความเป็นผู้
จะต้องบริโภค ได้แก้ความเป็นผู้จะต้องดื่มกิน เหมือนการดื่มน้ำของผู้กระ-
หายน้ำ ด้วยจิตปราศจากความรังเกียจ. ในพระสูตรนี้ ตรัสว่าฎฐะไว้อย่างเดียว.

จบอรรถกถาอาปายิกสูตรที่ ๑

๒. ทุลลภสูตร

ว่าด้วยบุคคลหาได้ยาก ๓ จำพวก

[๕๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความมีปรากฏแห่งบุคคล ๓ หาได้ยาก
ในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือ พระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ๑ บุคคล
ผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว บุคคลผู้กตัญญูกตเวที ๑ ความมี
ปรากฏแห่งบุคคล ๓ นี้แล หาได้ยากในโลก

จบทุลลภสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุลลภสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุลลภสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กตญญู กตเวที** ได้แก่ บุคคลผู้รู้กรรมที่เขาทำแล้ว (แก่ตน)
ว่า ผู้นี้ทำคุณแก่เรา ดังนี้แล้ว ทำการตอบแทนให้ผู้อื่นรู้ คือให้ปรากฏ.

จบอรรถกถาทุลลภสูตรที่ ๒

๓. อัปเมยยสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวก

[๕๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือ (สุปปเมยฺย) คนประมาณง่าย (ทฺuppเมยฺย) คนประมาณยาก (อปปเมยฺย) คนประมาณไม่ได้

คนประมาณง่ายเป็นอย่างไร ? บุคคลกลางคนในโลกนี้ เป็นคนหึงขกตัวเอง หลุกหลิก ปากกล้า พุดพล่าม ลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ ใจไม่มั่นคง วอกแวก มีอินทรีย์อันเปิดเผย (คือ ไม่สำรวมอินทรีย์) นี้เรียกว่า **คนประมาณง่าย**

คนประมาณยากเป็นอย่างไร ? บุคคลกลางคนในโลกนี้ เป็นคนไม่หึงขกตัว ไม่หลุกหลิก ไม่ปากกล้า ไม่พุดพล่าม ตั้งสติ มีสัมปชัญญะ ใจมั่นคง แน่วแน่ มีอินทรีย์อันสำรวม นี้เรียกว่า **คนประมาณยาก**.

คนประมาณไม่ได้เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว นี้เรียกว่า **คนประมาณไม่ได้**.

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวก มีปรากฏอยู่ในโลก.

จบอัปเมยยสูตรที่ ๓

อรรถกถาอัปเมยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัปเมยสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

บุคคล ชื่อว่า **สุปฺปเมโย** เพราะประมาณได้โดยง่าย. ชื่อว่า **ทูปฺปเมโย** เพราะประมาณได้โดยยาก. ชื่อว่า **อปฺปเมโย** เพราะไม่อาจประมาณได้. บทว่า **อุหฺนโ** ได้แก่ บุคคลผู้เป็นเหมือนไม้้อที่พุ่งขึ้นอธิบายว่า ขกมานะที่ว่างเปล่าขึ้นตั้งไว้. บทว่า **จปฺโล** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความหลุกหลิก มีการตกแต่งบาตรเป็นต้น. บทว่า **มุขโร** ได้แก่ คนปากจืด. บทว่า **วิกิณฺณวาโจ** ได้แก่ คนผู้ไม่สำรวมถ้อยคำ. บทว่า **อสมาคีโต** ได้แก่ ผู้ไม่มีจิตเป็นสมาธิ. บทว่า **วิพฺพนฺตจิตฺโต** ได้แก่ ผู้มีจิตเปลี่ยนเปรียบเหมือนแม่โค และเนื้อป่า ตัวตื่นเตลิด. บทว่า **ปากคินทฺริโย** ได้แก่ ผู้มีอินทรีย์อันเปิดเผย. บทที่เหลือในพระสูตรนี้ ง่ายทั้งนั้น ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาอัปเมยสูตรที่ ๓

๔. อาเนญยสูตร

ว่าด้วยบุคคลผู้เจริญรูปฌาน ๓ จำพวก

[๕๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร ก็บุคคลกลางคนในโลกนี้ เพราะล่วงรูปสัญญา (ความกำหนดในรูปธรรม อันเป็นอารมณ์แห่งรูปฌาน) หมด ดับปฏิขสัญญา (ความกำหนดในปฏิขะ) หมด ไม่ทำในใจซึ่งนันทตสัญญา (ความกำหนดมีอาการต่าง ๆ กัน) หมด (ถืออากาศเป็นอารมณ์) บริกรรมว่า (อนนฺโต

อากาศ) อากาศหาที่สุดมิได้ เข้าอากาศอันญายตณมานอยู่ บุคคลนั้นคิดใจ ยินดีปลื้มใจด้วยมานนั้น ยับยังอยู่ในมานนั้น ปักใจในมานนั้น น้อมใจอยู่ ด้วยมานนั้น มากด้วยมานนั้นอยู่ไม่เสื่อม (จากมานนั้น) จนกระทำกาลกิริยา ย่อมไปเกิดอยู่ร่วมกับเทวดาเหล่าอากาศอันญายตณะ

ภิกษุทั้งหลาย ๒๐,๐๐๐ กัป เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าอากาศอันญายตณะ (บุคคลผู้สำเร็จมานนั้น) ที่เป็นปุถุชน อยู่จนตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว (จุดจากเทวโลกนั้น) ไปนรกก็ได้ ไปกำเนิดดิรัจฉานก็ได้ ไปกำเนิดเปรตก็ได้ ส่วน (บุคคลผู้สำเร็จมานนั้น) ที่เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า อยู่ตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว ย่อมปรินิพพานในภพนั้นนั่นเอง นี่เป็นความพิเศษแปลกต่างกันแห่งอริยสาวกผู้ได้สดับกับปุถุชนผู้มีได้สดับ เฉพาะในเมื่อคติอุปบัติมีอยู่ (คือยังต้องเวียนเกิดอยู่)

อีกข้อหนึ่ง บุคคลกลางคนในโลกนี้ล่วงอากาศอันญายตณะหมด (คือวิญญาณเป็นอารมณ์) บริกรรมว่า (อนนตฺ วิญญาณํ) วิญญาณหาที่สุดมิได้ เข้าวิญญาณญายตณมานอยู่ บุคคลนั้นคิดใจยินดีปลื้มใจด้วยมานนั้น ยับยังอยู่ในมานนั้น ปักใจในมานนั้น น้อมใจอยู่ด้วยมานนั้น มากด้วยมานนั้นอยู่ไม่เสื่อม (จากมานนั้น) จนกระทำกาลกิริยา ย่อมไปเกิดอยู่ร่วมกับเทวดาเหล่าวิญญาณญายตณะ.

ภิกษุทั้งหลาย ๔๐,๐๐๐ กัป เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าวิญญาณญายตณะ. (บุคคลผู้สำเร็จมานนั้น) ที่เป็นปุถุชน อยู่ตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว (จุดจากเทวโลกนั้น) ไปนรกก็ได้ ไปกำเนิดดิรัจฉานก็ได้ ไปกำเนิดเปรตก็ได้ ส่วน (บุคคลผู้สำเร็จมานนั้น) ที่เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า อยู่ตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว ย่อมปรินิพพานในภพนั้นนั่นเอง นี่เป็นความพิเศษแปลกต่างกันแห่งอริยสาวกผู้ได้สดับกับปุถุชนมิได้สดับ เฉพาะในเมื่อคติอุปบัติมีอยู่

อีกข้อหนึ่งบุคคลบางคนในโลกนี้ ล่วงวิญญาณ์ญายตนะหมด (คือเอาความไม่มีอะไรเหลือสักน้อยหนึ่งเป็นอารมณ์) บริกรรมว่า (นตฺถิ กิณฺจ) ไม่มีอะไร ๆ เข้าอาภิกขุญญายตนะมาน อยู่บุคคลนั้นตั้งใจยินดีปลื้มใจด้วยมานั้น ยับยั้งอยู่ในมานั้น ปักใจในมานั้น น้อมใจอยู่ด้วยมานั้น มากด้วยมานั้น อยู่ไม่เสื่อม (จากมานนั้น) จนกระทั่งกาลกิริยา ย่อมไปเกิดอยู่ร่วมกับเวทนาเหล่าอาภิกขุญญายตนะ.

ภิกษุทั้งหลาย ๖๐,๐๐๐ กัปเป็นประมาณอายุของเวทนาเหล่าอาภิกขุญญายตนะ (บุคคลผู้สำเร็จมานั้น) ที่เป็นปุถุชนอยู่ตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว (จุติจากเทวโลกนั้น) ไปนรกก็ได้ ไปกำเนิดดิรัจฉานก็ได้ ไปกำเนิดเปรตก็ได้ ส่วน (บุคคลผู้สำเร็จมานั้น) ที่เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า อยู่ตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว ย่อมปรินิพพานในภพนั้นนั่นเอง นี่เป็นความพิเศษแปลกต่างกันแห่งอริยสาวกผู้ได้ระดับแล้วกับปุถุชนผู้มีได้ระดับ เฉพาะในเมื่อคติอุปบัติมีอยู่.

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกมีปรากฏอยู่ในโลก.

จบอานนุชสูตรที่ ๔

อรรถกถาอานนุชสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอานนุชสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ตทสฺสาเทติ ได้แก่ ชอบใจมานนั้น. บทว่า ตํ นิกามเมติ ได้แก่ ปรรณามานนั้นแหละ. บทว่า เตน จ วิตุตฺตี อปชฺชติ ได้แก่ ถึงความยินดีด้วยมานนั้น. บทว่า ตตฺถ จิโต ได้แก่ ตั้งอยู่ในมานนั้น.

บทว่า **ตทุธิมุตโต** ได้แก่ น้อมใจไปในฉานนั้นแหละ. บทว่า **ตพฺพหุลวิหารี** ได้แก่ อยู่กับฉานนั้นเป็นส่วนมาก. บทว่า **สหพฺยตฺ อูปปชฺชติ** ได้แก่ เข้าถึงความ เป็นสหาย อธิบายว่า ย่อมบังเกิดในเทวโลกนั้น.

คำมีอาทิว่า **นิรยมปิ คจฺจติ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงการ ไปนรกนั้น ด้วยสามารถแห่งปริยายอื่น เพราะไม่พ้นจากนรกเป็นต้นไปได้ เพราะว่า เขาไม่มีอกุศลกรรมที่มีกำลังมากกว่าอุปจารฉาน ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดในอบายติดต่อกัน. บทว่า **ภควโต ปน สวโก** ได้แก่ พระสาวก องค์ใดองค์หนึ่ง บรรดาพระสาวกผู้เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี และ พระอนาคามีทั้งหลาย. บทว่า **ตสมึเยว ภเว** ได้แก่ ในรูปภพนั่นเอง. บทว่า **ปรินิพฺพายติ** ความว่า จะปรินิพพาน ด้วยปรินิพพานที่หาปัจจัยมิได้. ความเพียรเป็นเครื่องประกอบอย่างยิ่ง ชื่อว่า **อธิปฺปายาโส** คำที่เหลือใน พระสูตรนี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้ว นั้นแล. อนึ่ง ในพระสูตรนี้ ฉาน ที่จะ เป็นเหตุให้อุปบัติ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้สำหรับปวฺชชน สำหรับ พระอริยสาวก ตรัสทั้งความที่เป็นเหตุให้อุปบัตินั่นเอง ทั้งฉานที่เป็นบาท แห่งวิปัสสนาด้วย.

จบอรรถกถาอานนฺยสูตรที่ ๔

๕. อยฺยสูตร

ว่าด้วยวิบัติ ๓ และสัมปทา ๓

[๕๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิบัติ (ความเสีย) ๓ นี้ วิบัติ ๓ คือ อะไร คือ สีสวิบัติ (ความเสียทางศีล) จิตตวิบัติ (ความเสียทางจิต) ทิฏฐิ-วิบัติ (ความเสียทางทิฏฐิ)

ศีลวิบัติเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้ เป็นคนมักทำปาณาติบาต
อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร มักพุดมุสาวาท ปิสุณาวาจา (คำส่อเสียด)
พรุสวาจา (คำหยาบ) สัมผัสปลาล (คำเหลวไหล) นี้เรียกว่า**ศีลวิบัติ**

จิตตวิบัติเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้ เป็นคนมือภิขมา
(เห็นแก่ได้) มีใจพยาบาท นี้เรียกว่า**จิตตวิบัติ**

ทัญญูวิบัติเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้ เป็นมิจฉาทัญญู
มีความเห็นวิปริต (ผิดจากคลองธรรม) ว่า (๑) ทานไม่มีผล (๒) การบูชา
ไม่มีผล (๓) การบวงสรวงไม่มีผล (๔) ผลวิบากของกรรมดีและชั่วไม่มี (๕)
โลกนี้ไม่มี (๖) โลกอื่นไม่มี (๗) มารดาไม่มี (๘) บิดาไม่มี (๙) สัตว์
ที่เป็นโอปปาติกะไม่มี (๑๐) สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินถูกทางผู้ปฏิบัติชอบ
ที่กระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ด้วยตนเองแล้วสอนโลกนี้และโลกอื่นให้รู้
ไม่มีในโลก นี้เรียกว่า**ทัญญูวิบัติ**

สัตว์ทั้งหลายเพราะกายแตกไปย่อมเข้าถึงอบายทุกติวินิบาตนรก เหตุ-
ศีลวิบัติบ้าง เหตุจิตตวิบัติบ้าง เหตุทัญญูวิบัติบ้าง

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย วิบัติ ๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมปทา (ความถึงพร้อม) ๓ นี้ สัมปทา ๓
คืออะไร คือ **ศีลสัมปทา จิตตสัมปทา ทัญญูสัมปทา**

ศีลสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นจากปาณา-
ติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร เว้นจากมุสาวาท ปิสุณาวาจา พรุสวาจา
สัมผัสปลาล นี้เรียกว่า**ศีลสัมปทา**

จิตตสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้ไม่มีมือภิขมา ไม่มี
ใจพยาบาท นี้เรียกว่า**จิตตสัมปทา**

ทฤษฎีสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้ เป็นสัมมาทฤษฎี มีความเห็นไม่วิปริตว่า (๑) ทานมีผล (๒) การบูชามีผล (๓) การบวงสรวงมีผล (๔) ผลวิบากของกรรมดีและชั่วมี (๕) โลกนี้มี (๖) โลกอื่นมี (๗) มารดา มี (๘) บิดามี (๙) สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี (๑๐) สมณพราหมณ์ ผู้ดำเนินถูกทาง ผู้ปฏิบัติชอบ ที่กระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง แล้วสอนโลกนี้และโลกอื่นให้รู้มีอยู่ในโลก นี้เรียกว่าทฤษฎีสัมปทา

สัตว์ทั้งหลายเพราะกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เหตุ- สัตว์สัมปทาบ้าง เหตุจิตตสัมปทาบ้าง เหตุทฤษฎีสัมปทาบ้าง

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย สัมปทา ๓.

จบอวยสุตที่ ๕

อรรถกถายสุต

พึงทราบวินิจฉัยในอวยสุตที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สัตตวิปตติ** ได้แก่อาการที่สัตตวิบัติ. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้แหละ. ด้วยบทว่า **นตฺถิ ทินฺนํ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาความที่ทานที่ให้แล้วไม่มีผล. การบูชาใหญ่ เรียกว่า **ยัญญะ**. ลากสักการะที่เพียงพอทรงประสงค์เอาว่า **หุตะ**. มิฉนทฤษฎีบุคคล ห้ามยัญญะ และหุตะ ทั้งสองนั้น ว่าไม่มีผลเลย. บทว่า **สุกฺกทุกฺกฺกานํ** ได้แก่กรรมที่ทำดีและทำชั่ว อธิบายว่า ได้แก่กุศลกรรม และอกุศลกรรม. ด้วยบทว่า **ผลํ วิปาโก** มิฉนทฤษฎีบุคคลกล่าวสิ่งที่เรียกว่า ผล หรือ วิบาก ว่าไม่มี.

บทว่า **นตฺถิ อัย โลก** ความว่า โลกนี้ไม่มีสำหรับผู้ที่ตั้งอยู่ในโลกหน้า. บทว่า **นตฺถิ ปโร โลก** ความว่า โลกหน้าไม่มีแม้สำหรับผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้. มิฉนาคทิจฺฐิบุคคฺค แสดงว่า สัตว์ทั้งหมด (ตายแล้ว) ย่อมขาดสูญ ในโลกนั้น ๆ นั้นเอง. ด้วยบทว่า **นตฺถิ มาตา นตฺถิ ปิตา** มิฉนาคทิจฺฐิบุคคฺค กล่าวโดยสามารถแห่งการปฏิบัติชอบ และการปฏิบัติผิดในมารดา บิดา เหล่านั้นว่าไม่มีผล. บทว่า **นตฺถิ สตุตา โอปปาทิกา** ความว่า ขึ้นชื่อว่าสัตว์ ที่จะจุติแล้วเกิดไม่มี. ความบริบูรณ์ ชื่อว่า **สัมปทา** ความที่ศีลบริบูรณ์ไม่บกพร่อง ชื่อว่า **ศีลสัมปทา**. แม้ในบททั้งสองที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อตุลฺลิตฺถิ ทินฺนํ** เป็นต้น นักศึกษาพึงถือเอาโดยนัยที่ตรงข้ามกับที่กล่าวมาแล้ว.

จบอรรถกถายสุตฺตที่ ๕

๖. อปฺเณณกสุตฺต

ว่าด้วยวิบัติ ๓ และสัมปทา ๓

[๕๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิบัติ ๓ นี้ วิบัติ ๓ คืออะไร คือ
ศีลวิบัติ จิตตวิบัติ ทิฏฐิวินิบัติ

ศีลวิบัติเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักทำปาณาติบาต ฯลฯ สัมผัสปลาทู นี้เรียกว่า **ศีลวิบัติ**

จิตตวิบัติเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้เป็นผู้มีอภิชฌา มีใจพยายาต นี้เรียกว่า **จิตตวิบัติ**

ทฤษฎีวิบัติเป็นอย่างไร ? คนบางคนในโลกนี้เป็นมิจฉาทิฐิ มีความเห็นวิปริตว่า (๑) ทานไม่มีผล ฯลฯ สอนโลกนี้และโลกอื่นให้รู้ไม่มีในโลกนี้เรียกว่า **ทฤษฎีวิบัติ**

สัตว์ทั้งหลายเพราะกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติวินิบาตนรก เหตุสี่วิบัติบ้าง เหตุจิตวิบัติบ้าง เหตุทฤษฎีวิบัติบ้าง เปรียบเหมือนลูกบาศก์ ซัดขึ้นแล้ว ย่อมกลับมที่ตั้งอยู่โดยที่ใด ๆ ก็กลับมที่ตั้งอยู่อย่างดี ฉนั้นใด สัตว์ทั้งหลายเพราะกายแตกตายไป ฯลฯ เหตุทฤษฎีวิบัติบ้าง ฉนั้นนั่น เหมือนกัน

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย วิบัติ ๓

ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมปทา ๓ นี้ สัมปทา ๓ คืออะไรบ้าง คือ **ศีลสัมปทา จิตตสัมปทา ทฤษฎีสัมปทา**

ศีลสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนบางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ สัมผัสปลาล นี้เรียกว่า **ศีลสัมปทา**

จิตตสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนบางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่มีอภิษณา ไม่มีใจพยายาม นี้เรียกว่า **จิตตสัมปทา**

ทฤษฎีสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนบางคนในโลกนี้เป็นสัมมาทิฐิ มีความเห็นไม่วิปริตว่า (๑) ทานมีผล ฯลฯ สอนโลกนี้และโลกอื่นให้รู้ มีอยู่ในโลก นี้เรียกว่า **ทฤษฎีสัมปทา**

สัตว์ทั้งหลายเพราะกายแตกตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เหตุศีลสัมปทาบ้าง เหตุจิตตสัมปทาบ้าง เหตุทฤษฎีสัมปทาบ้าง เปรียบเหมือนลูกบาศก์ ซัดขึ้นแล้ว ย่อมกลับมที่ตั้งอยู่โดยที่ใด ๆ ก็กลับมที่ตั้งอยู่อย่างดี ฉนั้นใด สัตว์ทั้งหลายเพราะกายแตกตายไป ฯลฯ เหตุทฤษฎีสัมปทาบ้าง ฉนั้นนั่น เหมือนกัน นี้แล ภิกษุทั้งหลาย สัมปทา ๓

จบอภิญญสูตรที่ ๖

อรรถกถาปกรณ์กสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปกรณ์กสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อปณฺณโก มณิ** ได้แก่ลูกบาศก์ (ลูกสะกา) อันประกอบ
แล้วด้วย เหลี่ยม ๖ เหลี่ยม. บทว่า **สุคติ สกฺคํ** ได้แก่ โลกคือสวรรค์
ในบรรดาสวรรค์ ๖ ชั้น มีชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นต้น ใดๆอย่างหนึ่ง.
ในพระสูตรนี้ ตรีศธรรมทั้งสองประการ คือศีลและสัมมาทิฏฐิ คลุกเคล้ากันไป
จบอรรถกถาปกรณ์กสูตรที่ ๖

๓. กัมมันตสูตร

ว่าด้วยเรื่องวิบัติ ๓ และสัมปทา ๓

[๕๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิบัติ ๓ นี้ วิบัติ ๓ คืออะไรบ้าง
คือ **กัมมันตวิบัติ** (ความเสียหายทางการงาน) **อาชีวิวิบัติ** (ความเสียหายทางอาชีพ)
ทัญญูวิบัติ (ความเสียหายทางความเห็น)

กัมมันตวิบัติเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้เป็นผู้มักทำปาณา-
ติบาต ฯลฯ สัมผัสปปลาป นี้เรียกว่า **กัมมันตวิบัติ**

อาชีวิวิบัติเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้เป็นผู้หาเลี้ยงชีพในทาง
ผิด สำเร็จความเป็นอยู่โดยมิจฉาอาชีพะ นี้เรียกว่า **อาชีวิวิบัติ**

ทัญญูวิบัติเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้เป็นมิจฉาทัญญู มีความ
เห็นวิปริตว่า ฯลฯ (๑) ทานไม่มีผล ฯลฯ สอนโลกนี้และโลกอื่นให้รู้ ไม่มี
ในโลก นี้เรียกว่า **ทัญญูวิบัติ**

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย วิบัติ ๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมปทา ๓ นี้ สัมปทา ๓ คืออะไรบ้าง คือ
กัมมันตสัมปทา (ความดีทางการงาน) อาชีวะสัมปทา (ความดีทางอาชีพ)
ทฤษฎีสัมปทา (ความดีทางความเห็น)

กัมมันตสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นจาก
ปาณาติบาต ฯลฯ สัมผัสปลาทป นี้เรียกว่า กัมมันตสัมปทา

อาชีวะสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้เป็นผู้หาเลี้ยงชีพ
ในทางชอบ สำเร็จความเป็นอยู่โดยสัมมาอาชีพะ นี้เรียกว่า อาชีวะสัมปทา

ทฤษฎีสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้เป็นสัมมาทฤษฎี มี
ความเห็นไม่วิปริตว่า ทานมีผล ฯลฯ สอนโลกนี้และโลกอื่นให้รู้มี อยู่ในโลก
นี้เรียกว่า ทฤษฎีสัมปทา.

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย สัมปทา ๓

จบกัมมันตสูตรที่ ๗*

๘. ปฐมโศเจยยสูตร

ว่าด้วยความสะอาด ๓ อย่าง

[๕๖๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โสโงยะ(ความสะอาด) ๓ นี้ โสโงยะ
๓ คืออะไรบ้าง คือ กายโสโงยะ (ความสะอาดทางกาย) วจิโสโงยะ
(ความสะอาดทางวาจา) มโนโสโงยะ (ความสะอาดทางใจ)

กายโสโงยะเป็นอย่างไร ? คนกลางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นจากปาณา-
ติบาต อทินนาทาน กามสุมิฉฉาจาร นี้เรียกว่า กายโสโงยะ

* กัมมันตสูตรที่ ๗. มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น

วชิโสโงะเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้าจากมุตวาท
ปีสุณววจา ผรุสววจา สัมผัสปลลอป นี้เรียกว่ำ วชิโสโงะ

มโนโสโงะเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่มีอภิชฉน
ไม่มีใจพยบพท เป็นสัมมทภิกขุ นี้เรียกว่ำ มโนโสโงะ

นี้แล อภิชฉท้ลหลย โสโงะ ๓.

จบปฐมโสเจยยสูตรที่ ๘

อรรคถถาโสเจยยสูตร

พืงทรบวินิจฉัยในปฐมโสเจยยสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

ควมสะอชฉ ฉื่อว่ำ โสเจยย. ควมสะอชฉใน กยทวร ฉื่อว่ำ
กยโสเจยย. แม้ในบพท้ลสองที่ลือ ก็มินัยนี้แหละ. ก็ในพระสูตร ๔ สูตร
เหล่านี ตามล่ำดับ พระผู้มีพระภคเจ้าตรัสข้อปฏิบัติสำหรับผู้ครองเรื้อน
ไว้แล้ว. ถึงพระอรยิบคคลผู้เป็นโสคบบัน และพระสกททคคมี ก็ใช้ได้.

จบอรรคถถापฐมโสเจยยสูตรที่ ๘

๕. ทุคยโสเจยยสูตร

ว่ำด้วยควมสะอชฉ ๓ อย่าง

[๕๖๑] คูก่อนอภิชฉท้ลหลย โสโงะ ๓นี้ โสโงะ ๓ คืออะไรบ้ำง
คือ กยโสโงะ วชิโสโงะ มโนโสโงะ

กยโสโงะเป็นอย่างไร ? อภิชฉในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้าจาก
ปฉนคคบพท เว้าจากอทนนททน เว้าจากอพรหมจรรย (เมณ) นี้เรียกว่ำ
กยโสโงะ

วชิโสโงยะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นจาก
มุสาวาท เว้นจากปิสฺฐาวาจา เว้นจากพรุสวาจา เว้นจากสัมผฺปปลาป นี้เรียกว่า
วชิโสโงยะ

มโนโสโงยะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ (นิวรรณ์ ๕
คือ) กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) ก็ดี พยาบาท (ความปองร้าย) ก็ดี
ดินมิทระ (ความท้อแท้และความง่วง) ก็ดี อุทัจจกุกฺกัจจะ (ความฟุ้งซ่าน
และความรำคาญใจ) ก็ดี วิจิกิจฉา (ความเคลือบแคลง ลังเล) ก็ดี
มีอยู่ในใจ ก็รู้ว่า กามฉันทะ ฯลฯ วิจิกิจฉา มีอยู่ในใจของตน กามฉันทะ
 ฯลฯ วิจิกิจฉา ไม่มีอยู่ในใจ ก็รู้ว่า กามฉันทะ ฯลฯ วิจิกิจฉา ไม่มีอยู่ใน
ใจของตน ย่อมรู้ทางเกิดแห่งกามฉันทะ ฯลฯ วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด รู้วิธีละกาม
ฉันทะ ฯลฯ วิจิกิจฉาที่เกิดแล้ว และรู้อุบายทำกามฉันทะ ฯลฯ วิจิกิจฉาที่
ละได้แล้วมิให้เกิดต่อไปด้วย นี้เรียกว่า **มโนโสโงยะ**.

เหล่านี้แล ภิกษุทั้งหลาย โสโงยะ คือความสะอาด ๓ อย่าง.

บุคคลผู้สะอาดทางกาย สะอาดทาง

วาจา สะอาดทางใจ ไม่มีอาสวะ เป็นคน
สะอาดพร้อมด้วยคุณธรรมของคนสะอาด
ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้นว่า ผู้ล้าง-
บาปแล้ว.

จบทุติยโสเจยยสูตรที่ ๕

อรรถกถาทุติยโศเจยยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยโศเจยยสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า อหุตตํ ได้แก่ที่เป็นไปในภายในแน่นอน. นีวรณํ คือ กามฉันทะ ชื่อว่า กามฉันทะ. แม้ในนีวรณํมีพยาบาทเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ มีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล. ส่วนในคาถา บทว่า กายสุจี ได้แก่ความสะอาดในกายทวาร หรือความสะอาดทางกาย. แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า นิรุหตปาปกํ ความว่า ล้างคือชำระบาปทั้งหมดแล้วดำรงอยู่. ทั้งโดยพระสูตรนี้ ทั้งโดยพระคาถา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระชินาสพอย่างเดียว ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาโศเจยยสูตรที่ ๕

๑๐. โมนะยยสูตร

ว่าด้วยความเป็นมุนี ๓ อย่าง

[๕๖๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายโมโนยะ (ความเป็นมุนี คือนักปราชญ์) ๓ นี้ โมนะ ๓ คืออะไรบ้าง คือกายโมโนยะ (ความเป็นปราชญ์ทางกาย) วจีโมโนยะ (ความเป็นปราชญ์ทางวาจา) มโนโมโนยะ (ความเป็นปราชญ์ทางใจ)

กายโมโนยะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต เว้นจากอทินนาทาน เว้นจากอพรหมจรรย์ นี้เรียกว่า กาย-โมโนยะ

วชิโมโนยะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นจาก
มุตสาทา เว้นจากปีสุณาวาจา เว้นจากพรุสวาจา เว้นจากสัมผัปปลาป นี้เรียกว่า
วชิโมโนยะ

มโนโมโนยะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้กระทำใจให้แข็ง
ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วย
ปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองสำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้ นี้เรียกว่ามโนโมโนยะ
นี้แล ภิกษุทั้งหลาย โมโนยะ ๓.

นิกมคคาถา

บุคคลผู้เป็นปราชญ์ทางกาย เป็น
ปราชญ์ทางวาจา เป็นปราชญ์ทางใจ หา
อาสวะมิได้ เป็นปราชญ์พร้อมด้วยคุณ
ธรรมของปราชญ์ บัณฑิตกล่าวบุคคลนั้น
ว่า ผู้ละบาปหมด.

จบโมเนยยสูตรที่ ๑๐

จบอาปายิกวรรคที่ ๑

อรรถกถาโมเนยยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโมเนยยสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

ความเป็นมุนี ชื่อว่า โมเนยยะ. ความเป็นมุนี คือความเป็นสาธุชน
ได้แก่ความเป็นบัณฑิต ในกายทวาร ชื่อว่า กายโมเนยยะ. แม้ในบททั้งสอง
ที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า อิทิ วุจฺจติ ภิกฺขเว กายโมเนยยัม

ความว่า จริงอยู่ การละกายทุจริต ๓ อย่างนี้ ชื่อว่า กายโมเนยยะ. อนึ่ง แม้กายสุจริต ๓ อย่าง ก็ชื่อว่า กายโมเนยยะ. ญาณที่มีกายเป็นอารมณ์ ก็ชื่อว่า กายโมเนยยะเหมือนกัน. การกำหนดรู้กาย ก็ชื่อว่า กายโมเนยยะ. มรรค ที่สหระคด้วยปริยญา ก็ชื่อว่า กายโมเนยยะ. การละฉันทราคะทางกาย ก็ชื่อว่า กายโมเนยยะ. การดับกายสังขาร และการเข้าจตุตถฌาน ก็ชื่อว่า กายโมเนยยะ. แม้ในวจีโมเนยยะ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ส่วนในวจีโมเนยยะ และมโนโมเนยยะ นี้มีความแตกต่างกัน ดังต่อไปนี้ ในที่นั้น พึงทราบการเข้าทุติยฌาน คือการดับวจิตสังขารว่า ชื่อว่า วจีโมเนยยะ เหมือนการเข้าจตุตถฌานในที่นี้. ครั้นทราบเนื้อความในมโนโมเนยยะ โดยนัยนี้แล้วก็ควรทราบ การเข้าสัญญาเวทิตนโรธ คือการดับจิตสังขารว่า ชื่อว่า มโนโมเนยยะ.

บทว่า กายมุณี ได้แก่ผู้รู้ คือ ผู้สูงสุด ได้แก่ผู้บริสุทธิ์ในกายทวาร หรือผู้รู้ทางกาย. แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า สัพพปุพฺพหายิน ได้แก่พระชินาสพ. เพราะว่า พระชินาสพชื่อว่า สัพพปฺพหายิ (ผู้ละได้ทั้งหมด) ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาโมเนยยสูตรที่ ๑๐

จบอาปายิกวรรคพรรณนาที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อาปายิกสูตร ๒. ทุลลภสูตร ๓. อัปปเมยยสูตร ๔. อานัญชสูตร ๕. อยสูตร ๖. อปฺปณณกสูตร ๗. กัมมํนตสูตร ๘. ปฐมโสเจยยสูตร ๙. ทุคฺยโสเจยยสูตร ๑๐. โมเนยยสูตร และอรรถกถา.

กุสินารวรรคที่ ๓

๑. กุสินารสูตร

ว่าด้วยบิณฑบาตที่มีผลมาก

[๕๖๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ ราวป่า ชื่อพลิหารณะ ใกล้พระนครกุสินารา ฯลฯ ตรัสพระธรรมเทศนาว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เข้าไปอาศัยหมู่บ้าน หรือตำบลแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีเข้าไปหาภิกษุนั้น นิมนต์รับอาหารเช้า ภิกษุจำนงอยู่รับนิมนต์ เมื่อล่วงราตรีนั้น เวลาเช้าเธอ ครอบงำแล้ว ถือบาตรและจีวรไปเรือนของคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้น ถึงแล้วนั่ง ณ อาสนะที่เขาจัดไว้ คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดี อังคาสเธอด้วย ขาหนีบ (ของเคี้ยว) โภชนียะ (ของกิน) อันประณีตด้วยมือตน จนอิมหัน্নาพอเพียง เชนึกขมว่า ดีจริง คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีผู้นี้ เลี้ยงเราด้วย ขาหนีบโภชนียะอันประณีต ด้วยมือตน จนอิมหัน্নาพอเพียง นึกหวังต่อไปว่า โอหนอ คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนี้ แม้ต่อไปพึงเลี้ยงเราด้วยขาหนีบโภชนียะอันประณีตอย่างนี้ ด้วยมือตน จนอิมหัน্নาพอเพียงเกิด เธอจิตใจหมกมุ่นพัวพัน ไม่เห็นส่วนที่เป็นโทษ ไม่มีปัญญาสลัดออก นั้นบิณฑบาตนั้น เธอตริกกามวิตก บ้าง ตริกพยาบาทวิตกบ้าง ตริกวิหิงสาวิตกบ้าง ณ อาสนะที่นั่งฉันนั้น ภิกษุทั้งหลาย ทานที่ให้แก่ภิกษุชนิดนี้ เราหากล่าวว่ามีผลมากไม่ เพราะเหตุอะไร เพราะภิกษุเป็นผู้มัวเมาอยู่

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เข้าไปอาศัยหมู่บ้าน หรือตำบลแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีเข้าไปหาภิกษุนั้น นิมนต์รับอาหารเช้า ฯลฯ คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นอังกาสเธอด้วยขาทนียะ โภชนียะอันประณีต ด้วยมือตน จนอ้อมหน้าพอเพียง เธอไม่นึกชมว่า ดีจริง ฯลฯ จนอ้อมหน้าพอเพียง ไม่นึกหวังต่อไปว่า โอหนอ ฯลฯ จนอ้อมหน้า พอเพียงเกิด เธอไม่คิดใจหมกมุ่นพั้วพั้น เห็นส่วนที่เป็นโทษ มีปัญญาสลัดออกได้ ฉันทิณฑบาตนั้น เธอตริกเนกขัมมวิตก (ตริกในทางพรากจากกาม) บ้าง อพยาบาทวิตก (ตริกในทางไม่พยาบาท) บ้าง อวิหิงสาวิตก (ตริกในทางไม่เบียดเบียน) บ้าง ณ อาสนะที่นั่งฉันทิณฑบาตนั้น ภิกษุทั้งหลาย ทานที่ให้แก่ภิกษุ เช่นนี้ เรากล่าวว่ามีผลมาก เพราะเหตุอะไร เพราะภิกษุเป็นผู้ไม่มัวเมาอยู่.

จบกุสินารสูตรที่ ๑

กุสินารวรรคพรรณนาที่ ๓

อรรถกถากุสินารสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกุสินารสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า กุสินารยํ ได้แก่ในพระนครที่มีชื่ออย่างนี้. บทว่า พลีหระ-
ณ วณสญฺเฑ ได้แก่ในไพรสณฑ์ที่มีชื่ออย่างนี้. ได้ยินว่า คนทั้งหลายนำ
พลีกรรมไป เพื่อทำพลีกรรมแก่ภูตที่ไพรสณฑ์นั้น เพราะฉะนั้นไพรสณฑ์นั้น
ชนทั้งหลายจึงเรียกว่า พลีหระ. บทว่า อากงฺขมาโน ได้แก่ปรารธนาอยู่.
บทว่า สหตุตา ได้แก่ ด้วยมือของตน. บทว่า สมฺปวาเรติ ความว่า
ห้ามด้วยวาจาว่า พอแล้ว พอแล้ว และด้วยการไหวมือ.

บทว่า **สาธุ วัต มายั** ความว่า ดีจริงหนอ (คหบดีหรือบุตรแห่งคหบดี) นี้ **เลี้ยงเราให้อิ่มหน้าสำราญ**. บทว่า **ครีโต** ความว่า **ติดใจ** ด้วยความยินดีด้วยอำนาจตัณหา. บทว่า **มุจฺฉิโต** ได้แก่ **สยบแล้ว** ด้วยความสยบด้วยอำนาจแห่งตัณหาตัวเอง. บทว่า **อชฺโณปนฺโน** ความว่า **กลืนลงไปให้เสร็จสิ้น** ด้วยอำนาจแห่งตัณหา. บทว่า **อนิสฺสรณฺปญฺโญ** ความว่า **ภิกษุผู้ละฉันทราคะแล้ว** ฉันทโดยบุคคลนอกจากความติดในรส จึงจะชื่อว่า **ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก** ภิกษุนี้ไม่เป็นเช่นนั้น เธอยังมีฉันทราคะอยู่ ฉันทอาหาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **อนิสฺสรณฺปญฺโญ** (ผู้ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก). **ธรรมฝ่ายขาวบัณฑิตพึงทราบ** โดยผิดจากปริยายดังกล่าวแล้ว. อนึ่ง ในพระสูตรนี้พึงทราบว่า **พระองค์ตรัสเนกขัมม-วิตกเป็นต้น** คละกันไปจะนี้แล.

จบอรรถกถาสีนาสูตรที่ ๑

๒. ภัณฑานสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งความบาดหมาง ๓ อย่าง

[๕๖๔] **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** **ภิกษุในทิสฺสโค** **เกิดแก่งแย่งทะเลาะวิวาทกัน** **ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปาก** **แม้แต่นึกถึงทิสฺสนั้นก็** **ไม่เป็นที่ผาสุกแก่เรา** **ไม่ต้องกล่าวไปถึงการที่ภิกษุเป็นเช่นนั้น** **เราแน่ใจว่า** **เธอเหล่านั้นละทิ้งกรรม ๓ ประการ** **มัวประกอบกรรม ๓ ประการ** **ละทิ้งกรรม ๓ ประการคืออะไร** **คือ** **เนกขัมมวิตก** **อพยบาทวิตก** **อวิหิงสาวิตก** **มัวประกอบกรรม ๓ ประการคืออะไร** **คือ** **กามวิตก** **พยบาทวิตก** **วิหิงสาวิตก** **ภิกษุทั้งหลาย** **ในทิสฺสโค** **ภิกษุเกิดแก่งแย่งทะเลาะวิวาทกัน** **ทิ่มแทงกันและกัน**

ด้วยหอกคือปาก แม้แต่นึกถึงทิศนั้นก็ไม่ใช่ที่ผาสูกแก่เรา ไม่ต้องกล่าวไปถึงในการที่ภิกษุเป็นเช่นนั้น เราแน่ใจว่า เธอเหล่านั้นละทิ้งกรรม ๓ ประการนี้ มัวประกอบกรรม ๓ ประการนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในทิศใด ภิกษุพร้อมเพรียงกัน ขึ้นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน (กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน) เป็นประหนึ่งว่านมประสมกับน้ำ มองดูกันและกันด้วยปิยจักขุ (คือสายตาของคนที่ยรักใคร่กัน) แม้เราไปทางทิศนั้นก็เป็นที่ผาสูกแก่เรา ไม่ต้องกล่าวเพียงนี้ ในการที่ภิกษุเป็นเช่นนั้น เราแน่ใจว่าเธอเหล่านั้นละกรรม ๓ ประการเสียได้ ประกอบกรรม ๓ ประการอยู่มาก ละกรรม ๓ ประการคืออะไร คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ประกอบกรรม ๓ ประการคืออะไร คือ เนกขัมมวิตก อพยาบาทวิตก อวิหิงสาวิตก ภิกษุทั้งหลาย ในทิศใด ภิกษุพร้อมเพรียงกัน ขึ้นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน (กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน) เป็นประหนึ่งว่านมประสมกับน้ำ มองดูกันและกันด้วยปิยจักขุ แม้เราไปทางทิศนั้นก็เป็นที่ผาสูกแก่เรา ไม่ต้องกล่าวเพียงนี้ ในการที่ภิกษุเป็นเช่นนั้น เราแน่ใจว่า เธอเหล่านั้นละกรรม ๓ ประการนี้เสียได้ ประกอบกรรม ๓ ประการนี้อยู่มาก.

จบภณทนต์สูตรที่ ๒

อรรถกถาภณทนต์สูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภณทนต์สูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปชหีสุ** แปลว่า ย่อมละได้. บทว่า **พหุลมกฺสุ** ได้แก่ กระทำบ่อย ๆ. แม้ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสวิตก ๓ แม้เหล่านี้คละกันไป.

จบอรรถกถาภณทนต์สูตรที่ ๒

๓. โคตมสูตร

ว่าด้วยอาการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ๓ อย่าง

[๕๖๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ โคตมกเจดีย์

ใกล้พระนครเวสาลี ฯลฯ ตรัสพระธรรมเทศนาว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย (๑) เราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่งเห็นจริง มิใช่เพื่อความไม่รู้ยิ่งเห็นจริง (๒) เราแสดงธรรมประกอบด้วยเหตุ มิใช่ไร้เหตุ (๓) เราแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ (คือความอัศจรรย์ที่ผู้ปฏิบัติตาม ย่อมได้รับผลสมแก่ความปฏิบัติ) มิใช่ไม่มีปาฏิหาริย์ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่งเห็นจริง มิใช่เพื่อความไม่รู้ยิ่งเห็นจริง แสดงธรรมประกอบด้วยเหตุ มิใช่ไร้เหตุ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ มิใช่ไม่มีปาฏิหาริย์ (เช่นนั้น) โอวาทานุศาสน์ของเรา จึงควรที่บุคคลจะพึงประพฤติกระทำตาม และควรที่ท่านทั้งหลาย จะยินดี จะมีใจเป็นของตน จะโสมนัสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบแล้ว พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนานี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้ายิ่งนัก ก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไวยากรณเทศนานี้อยู่ สหัสสีโลกธาตุ ได้หวั่นไหวแล้ว.

จบโคตมสูตรที่ ๓

อรรถกถาโคตมกเจติยสูตร*

ฟังทราบวินิจฉัยในโคตมกเจติยสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า โคตมกเจติย ได้แก่ในที่อาศัย (เทวสถาน) ของโคตมก-
ยักษ. อธิบายว่า ในปฐมโพธิกาล โดยมาก พระตถาคตเจ้าประทับอยู่ที่
เทวาลัยเท่านั้น เป็นเวลาถึง ๒๐ พรรษาอย่างนี้ คือ บางครั้งที่จำปาเลเจติย
บางครั้งที่สารันทพเจติย บางครั้งที่พหูปัตตเจติย บางครั้งที่สัตตัมพเจติย
แต่ในเวลานี้ พระองค์ทรงอาศัยเมืองเวสาลี ประทับอยู่แล้วในเทวสถานของ
โคตมกยักษ. ด้วยเหตุนี้ พระธรรมสังคากาจารย์จึงกล่าวว่ โคตมก
เจติย ดังนี้.

บทว่า เอตทโวจ นี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสคำนี้
คือพระสูตร มีอาทิว่า อภิญญาหา ดังนี้. ก็แลในการบังเกิดขึ้นแห่ง
เนื้อความ พระสูตรนี้ ฟังทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว. ถ้ามว่า
ในการบังเกิดขึ้นแต่เนื้อความไหน. ตอบว่า ในการบังเกิดขึ้นแห่งเนื้อความ
ในมูลปริยายสูตร.

ได้ทราบว่า พราหมณ์บรรพชิต จำนวนมาก เกิดเมาคามรู้ขึ้น
เพราะอาศัยพระพุทธรูปที่ตนเคยเรียนแล้ว ไม่ยอมไปโรงฟังธรรมด้วยคิดว่า
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อจะตรัส ก็ตรัสคำที่พวกเรารู้แล้วเท่านั้น ไม่ตรัส
คำที่พวกเราไม่รู้ ดังนี้. ภิกษุทั้งหลายกราบทูล (ความนั้น) แก่พระตถาคตเจ้า
แล้ว พระศาสดาตรัสให้เรียกภิกษุเหล่านั้นมา ทรงถือเอามุขปฎิญา (การ
รับปากของภิกษุเหล่านั้น) แล้วทรงแสดงมูลปริยายสูตร ภิกษุเหล่านั้นไม่ได้
เห็นที่มาที่ไป ของพระธรรมเทศนาเลย เมื่อไม่เห็นก็พากันคิดว่า พระสัมมา-

* พระสูตรเป็น โคตมสูตร

สัมพุทธเจ้า คงเข้าพระทัยว่า ธรรมกถาของเราตถาคต ย่อมนำสัตว์ออกไป
จากทุกข์ จึงตรัสพระธรรมเทศนาที่คล่องพระโอษฐ์เท่านั้น. พระศาสดาทรงรู้
ใจของภิกษุเหล่านั้นแล้ว จึงทรงเริ่มพระสูตรนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิญญา** ความว่า รู้ คือแทงตลอด
ได้แก่กระทำให้ประจักษ์ ว่า ธรรมเหล่านี้ คือ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ เหตุ ๕ ผัสสะ ๗ เวทนา ๗ เจตนา ๗
สัญญา ๗ จิต ๗. อนึ่ง อธิบายว่า รู้ คือแทงตลอด ได้แก่กระทำให้แจ้ง
นั่นแหละซึ่งธรรมเหล่านั้น ๆ โดยนัยมีอาทิว่า **สติปัญญา** ๔ เหล่านี้ ดังนี้.
บทว่า **สนิทาน** ความว่า เราตถาคตกล่าวธรรมพร้อมทั้งปัจจัยนั้นแล ไม่ใช่
ไม่มีปัจจัย. บทว่า **สปปาฏิหาริย์** ความว่า เราตถาคตกล่าวธรรมมีปาฏิหาริย์
นั่นแหละ เพราะขจัดข้าศึกได้ ไม่ใช่ไม่มีปาฏิหาริย์. บทว่า **อลญ ปน โว**
ความว่า ก็แล (โอวาทานุสาสนี) ควรแก่เธอทั้งหลาย. บทว่า **ตถุจฺจียา**
มีอรรถาธิบายว่า ควรทีเดียว เพื่อจะทำความยินดีแก่เธอทั้งหลาย ผู้ระลึกถึง
เนื่อง ๆ ซึ่งรัตนะทั้ง ๓ โดยพระคุณว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ตรัสรู้ชอบ
ด้วยพระองค์เอง พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์
เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้ แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็มีนัยนี้แหละ.

บทว่า **อกมปิณฑ** ได้แก่ ได้ห้วนไหแล้วด้วยอาการ ๖ อย่าง
อธิบายว่า ความห้วนไหแห่งปลฐพีเห็นปานนี้ ได้มีแล้วที่โพธิมณฑล ได้ยินว่า
เมื่อพระโพธิสัตว์ เสด็จขึ้นสู่โพธิมณฑล ทางด้านทิศใต้ ด้านทิศใต้เบื้องล่าง
ก็ได้เป็นเหมือนลงไปถึงอเวจิมหานรก ด้านทิศเหนือ ได้เป็นเหมือนจะยกขึ้น
จกวัคคพรหม ด้านทิศตะวันตกเบื้องล่าง ได้เป็นเหมือนลงไปถึงอเวจ
ิมหานรก ด้านทิศตะวันออกก็ได้เป็นเหมือนจะยกขึ้นจกวัคคพรหม ทิศเหนือ
ด้านล่าง ก็ได้เป็นเหมือนลงไปถึงอเวจิมหานรก ด้านทิศใต้ ก็ได้เป็น

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้า ๕๕๒

เหมือนจะยกขึ้นจกวัดคพรหม ทิศตะวันออกเบื้องล่าง ได้เป็นเหมือน
ลงไปถึงเวจิมหานรค ด้านทิศตะวันตก ได้เป็นเหมือนจะยกขึ้นจกวัดคพรหม
แม้โพธิพฤกษ์เบื้องล่าง ก็ได้เป็นเหมือนจมลงไปถึงเวจิมหานรคคราวเดียวกัน
(ด้านบน) ได้เป็นเหมือนพุ่งขึ้นไปจกวัดคพรหมคราวเดียวกัน. แม้ในวันนั้น
มหาปฐพี ในพื้นแห่งจักรวาลได้หวั่นไหวแล้ว ด้วยอาการ ๖ อย่าง ดังพรรณนา
มาจะนี้.

จบอรรถกถาโคตมกเจติยสูตรที่ ๓

๔. ภริณทุสูตร

ว่าด้วยศาสดา ๓ จำพวก

[๕๖๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในประเทศ
โกศล ถึงกรุงกบิลพัสดุ์ เจ้ามหานาม ศากยะ ได้ทรงทราบว่ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์แล้ว เสด็จไปเฝ้า ถวายอภิวาทแล้วประทับ
ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะเจ้ามหานาม ศากยะ
ว่า มหานาม เธอจงไปหาเรือนที่พักในกรุงกบิลพัสดุ์ ที่พอพวกเรา จะพัก
ในวันนี้สักคืนหนึ่ง.

เจ้ามหานาม ศากยะ รับพระดำรัสแล้วเสด็จเข้ากรุงกบิลพัสดุ์เที่ยว
เสาะหาที่ทรง ไม่เห็นเรือนที่พอจะเป็นที่ประทับพักได้สักแห่ง จึงเสด็จกลับไป
กราบทูลว่า ไม่มี พระพุทธเจ้าข้า เรือนในกรุงกบิลพัสดุ์ ที่พอจะเป็นที่
ประทับพัก ในวันนี้ พระพุทธเจ้าข้า ท่านภริณทุกาลามะ เพื่อนประพฤติ
พรหมจรรย์เก่าแก่ของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงประทับ
พักในอาศรมของท่านสักคืนเถิด.

พ. เองไปจัดการปลาด.

เจ้ามหานาม ศากยะ รับพระดำรัสแล้วเสด็จไปอาศรมของภริณทุกาลามะ
จัดการปลาด ตั้งน้ำชำระพระยุคลบาทแล้วไปกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า
ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดการปลาด ตั้งน้ำชำระพระยุคลบาทแล้ว แล้วแต่จะโปรด.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปอาศรมของภริณทุ กาลามะ
ประทับ ณ อาสนะที่จัดไว้ ครั้นประทับนั่งแล้วทรงล้างพระบาท

เจ้ามหานาม ศากยะ ทรงดำริว่า วันนี้ไม่ใช่เวลาอันควรที่จะเฝ้า
สนทนา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเมื่อยล้า พรุ่งนี้จึงค่อยเฝ้าเถิด จึงถวายอภิวัต
ทำประทักษิณเสด็จกลับไป

ล่วงราตรีนั้นแล้ว เจ้ามหานาม ศากยะ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถวายอภิวัตแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะเจ้ามหานาม ศากยะ ว่า มหานาม ศาสดา
๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก ศาสดา ๓ จำพวก เป็นไฉน ศาสดา
กลางพวกบัญญัติกามปริยญา (ความกำหนดรู้เรื่องกามทั้งหลาย) แต่ไม่บัญญัติ
รูปปริยญา (ความกำหนดรู้เรื่องรูปทั้งหลาย) ไม่บัญญัติเวทนาปริยญา
(ความกำหนดรู้เรื่องเวทนาทั้งหลาย) ศาสดาพวกหนึ่งบัญญัติกามปริยญา และ
รูปปริยญา ไม่บัญญัติเวทนาปริยญา ศาสดาพวกหนึ่งบัญญัติทั้งกามปริยญา
ทั้งรูปปริยญาทั้งเวทนาปริยญา นี้แล ศาสดา ๓ จำพวกมีปรากฏอยู่ในโลก
คู่ก่อนมหานาม ความสำเร็จของศาสดา ๓ นี้เป็นอย่างเดียวกัน หรือต่างกัน.
พอสิ้นกระแสพระพุทธดำรัส ภริณทุ กาลามะ บอกเจ้ามหานาม ศากยะ
ว่า ท่านมหานาม ท่านจงกราบทูลว่า เป็นอย่างเดียวกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มหานาม เองตอบว่าต่างกัน.

ภริณทุ กาลามะ และพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่างก็พูดและรับสั่งยืนคำ อยู่อย่างนั้นถึง ๓ ครั้ง ภริณทุ กาลามะ สำนึกขึ้นว่า เราหนอถูกพระ- สมณโคดมรุกรานเอาถึง ๓ ครั้ง ต่อหน้าเจ้ามหานาม ศากยะ ผู้มีเสกข์ ไฉนหนอ เราพึงไปจากกรุงกบิลพัสดุ์เถิด ไม่ช้า ภริณทุ กาลามะ ก็หลีกไป จากกรุงกบิลพัสดุ์ เขาได้หลีกไปเหมือนอย่างนั้นทีเดียว ไม่กลับมาอีก.

จบภริณทุสูตรที่ ๔

อรรถกถาภริณทุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภริณทุสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า เภวลกปป์ ได้แก่ รอบด้านทั้งสิ้น. บทว่า อาหิณฺฑนุโต ได้แก่เสด็จเที่ยวไป. บทว่า น อทฺทสา ความว่า เพราะเหตุใด เจ้ามหานาม ศากยะ จึงไม่ทรงพบ. ได้ยินว่า ภริณทุ กาลามดาบสนี้ ขบฉับบิณฑบาต อันเลิศของเจ้าศากยะทั้งหลาย ท่องเที่ยวไป. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า ในเวลาที่พระองค์เสด็จถึงที่อยู่ของดาบสนั้น พระธรรมเทศนา กัณฑ์หนึ่งจะ เกิดขึ้น จึงได้ทรงอธิฐานไว้ โดยไม่ให้ที่พักแห่งอื่นปรากฏเห็น เพราะฉะนั้น เจ้ามหานามศากยะ จึงไม่เห็น.

บทว่า ปุราณสพฺรหฺมจารี ได้แก่ เคยเป็นผู้ร่วมประพาศิพรหม- จรรย์กันมาก่อน. ได้ยินว่า ภริณทุกาลามดาบสนั้น ได้อยู่ในอาศรมนั้น ในสมัยอาหารดาบสกาลามโคตร. พระธรรมสังคากาจารย์กล่าวหมายถึงดาบส นั้นนั่นเอง. บทว่า สนฺธรี ปญฺญาเปหิ มีอธิบายว่า เธอจงปฐาสนะ ที่จะต้องปฐ. บทว่า สนฺธรี ปญฺญาเปตฺวา ความว่า ปฐสำหรับปฐอน

บนเตียง อันเป็นกัปปิยะ การก้าวล่วง ชื่อว่า ปริญา ในบทว่า กามาน์
ปริยุธฺ ปรุณาเปติ นี้ เพราะฉะนั้น ศาสดาบางพวก จึงบัญญัติการ
ก้าวล่วงกามทั้งหลายว่า เป็นปฐมฉาน. บทว่า น รูปาน์ ปริยุธฺ ความว่า
ไม่บัญญัติธรรมที่เป็นเหตุก้าวล่วงรูปว่า เป็นอรูปาจรสมาบัติ. บทว่า
น เวทนาน์ ปริยุธฺ ความว่า ไม่บัญญัติการก้าวล่วงเวทนาว่า เป็นนิพพาน
คติ คือความสำเร็จ ชื่อว่า นิฏฺฐา. บทว่า อูทาหุ ปุถุ ความว่า หรือ
ต่างกัน.

จบอรรถกถาภริณฺฑุสูตรที่ ๔

๕. หัตถกสูตร

ว่าด้วยหัตถกเทพบุตรไม่อัมมธรรม ๓ อย่าง

[๕๖๗] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ ณ พระเชตวัน
อารามของอนาถบิณฑิกคฤหบดี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นเทพบุตรชื่อ
หัตถกะ เมื่อราตรีล่วง (ปฐมยาม) แล้ว มีผิวพรรณงดงาม (เปล่งรัศมี)
ทำให้สว่างไปทั่วพระเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปถึงที่
ประทับแล้ว หมายใจว่าจักยื่นเฝ้าต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ตัวยอม
จมลงและจมลง ไม่ดำรงอยู่ได้ เปรียบเหมือนเนยใสหรือน้ำมัน ที่คนราดลง
บนทราย ย่อมซึมหายไปภายใต้ไม้ค้ำอยู่ฉับใด หัตถกเทพบุตรหมายใจว่า
จักยื่นเฝ้าต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ตัวยอมจมลงและจมลง ไม่ดำรง
อยู่ได้ฉับนั้น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะหัตถกเทวบุตรว่า หัตถกะ
ท่านจงนิรมิตตัวให้หาย

หัตถกเทวบุตรรับพระพุทธพจน์แล้วนิรมิตตัวให้หาย ถวายอภิวัต
พระผู้มีพระภาคเจ้า ยืนเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามว่า หัตถกะ ธรรมเหล่าใดที่ท่านเคย
ประพฤติก่อนครั้งท่านเป็นมนุษย์ ธรรมเหล่านั้น บัดนี้ท่านยังประพฤติดูหรือ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมเหล่าใด ที่ข้าพระพุทธเจ้าเคยประพฤติก่อน
ครั้งเป็นมนุษย์ ธรรมเหล่านั้น บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้ายังประพฤติดู
และยังประพฤติธรรมที่ไม่เคยประพฤติก่อนครั้งเป็นมนุษย์อีกด้วยเดี๋ยวนี้ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า อาเกียรณอยู่ ด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา
ราชมหาอำมาตย์ เดียรถีย์ สวากเดียรถีย์ ฉันทิ ข้าราชการ ข้าพระพุทธเจ้าก็อาเกียรณ
อยู่ด้วยเทวบุตรทั้งหลาย ฉันทิ เทวบุตรทั้งหลายมาแม่ไกล ๆ ตั้งใจจัก
ฟังธรรมในสำนักหัตถกเทวบุตร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่อ้อม
ยังไม่เบื่อธรรม ๓ อย่าง ก็ทำกาลแล้ว ธรรม ๓ อย่างคืออะไร คือ การเห็น
พระผู้มีพระภาคเจ้า การฟังพระสัทธรรม การอุปฐากพระสงฆ์
ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่อ้อมไม่เบื่อธรรม ๓ อย่างนี้แล ได้ทำกาลแล้ว.

และ ความอ้อมต่อการเห็นพระผู้มี-

พระภาคเจ้า การอุปฐากพระสงฆ์ และ

การฟังพระสัทธรรม จักมี ในกาลไหนๆ

หัตถกอุบาสก ผู้รักษาอธิศีล ยินดีใน

การฟังพระสัทธรรมไม่ทันอ้อมธรรม ๓

ประการ ก็ไปวิหาพรหมโลกแล้ว.

จบหัตถกสูตรที่ ๕

อรรถกถาหัตถกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในหัตถกสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

อภิกุณฑ ศัพท์ ในบทว่า อภิกุณฑาย รตฺติยา นี้ ปรากฏ

ในความว่า ลีนไป ดี รูปงาม และนำอนุโมทนายิ่ง เป็นต้น. ในอรรถ ๔
อย่างนั้น อภิกุณฑ ศัพท์ ปรากฏในความลีนไป เช่นในประโยคทั้งหลาย
มีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีลีนไปแล้ว ปฐมยามผ่านไปแล้ว
ภิกษุสงฆ์นั่งอยู่นานแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรง
แสดงปาฏิโมกข์ แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า. ปรากฏในความว่าดี เช่นใน
ประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ผู้นี้ทั้งงาม ทั้งประณีตกว่าบุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้.

ปรากฏ ในความว่า รูปงาม เช่นในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า

ใครรุ่งโรจน์อยู่ด้วยฤทธิ์ ด้วยยศ มี

ผิวพรรณงามยิ่งนัก ยังทิศทั้งปวงให้สว่าง-

ไสว ไหว้เท่าทั้งสองของเราอยู่ ดังนี้.

ปรากฏ ในความว่า อนุโมทนาอย่างยิ่ง เช่นในประโยคทั้งหลาย
มีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอนุโมทนายิ่งนัก. แต่ในบทว่า
อภิกุณฑาย รตฺติยา นี้ อภิกุณฑ ศัพท์ ปรากฏในความดี. ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวขยายความไว้ว่า บทว่า อภิกุณฑาย รตฺติยา ความว่า
ในราตรีที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ. อภิกุณฑาย ศัพท์ ในบทว่า
อภิกุณฑวณฺณา นี้ ปรากฏในความว่า รูปงาม.

ส่วน วณฺณ ศัพท์ ปรากฏใน ฉวี (ผิวพรรณ) ฤติ (การชมเชย)

กุลวรรค (ชนชั้น) การณะ (เหตุ) สันฐาน (รูปร่าง) ปมาณ (ขนาด)

และในรูปายตนะเป็นต้น. ในบรรดาอรรถ ๖ อย่างนั้น **วณฺณ ศัพท์** ปรากฏ
ในผิว เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า แม่ทรงมีพระฉวี
เพียงดั่งวรรณะแห่งทอง. ปรากฏใน**ความชมเชย** เช่นในประโยคมีอาทิ
อย่างนี้ว่า คู่ก่อนคฤหบดี ก็การสรรเสริญคุณของพระสมณโคดม ท่านได้
ผูกพันไว้ แต่เมื่อไร. ปรากฏใน **กุตวรรค (ชนชั้น)** เช่นในประโยคมี
อาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ วรรณะของข้าพระองค์มี ๔ อย่าง.
ปรากฏใน **การณะ** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า อนึ่ง ด้วยเหตุเพียง
เท่าไรหนอ เขาเรียกว่า **คณฺฐเถโน (ขโมยกลืน)**. ปรากฏใน**สัณฐาน**
เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า เนรมิต สัณฐาน (รูปร่าง) เป็นพญาช้างใหญ่.
ปรากฏใน**ประมาณ** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ประมาณ (ขนาด)
ของบาตรมี ๓ อย่าง. ปรากฏใน **รูปายตนะ** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า
รูป (วรรณะ) คันธะ รสชะ โอาชา. **วณฺณ ศัพท์** นั้น ในที่นี้ ฟังทราบ
ว่าได้แก่ผิว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวขยายความไว้ว่า บทว่า **อภิภูกนฺตวณฺณา**
ความว่า มีผิวพรรณงาม คือมีผิวพรรณน่าปรารถนา มีผิวพรรณน่าพอใจ.

เกวล ศัพท์ ในบทว่า **เกวลกปป์** นี้ มีอรรถมิใช่น้อย เช่น
อนวเสส (ไม่มีส่วนเหลือ) เยภุญฺย (โดยมาก) อพฺยามีสุส (ไม่เจือปนกัน)
นาติเรก (ไม่มาก) ทพฺพหตุถ (มุ่งมั่น) วิลโยคะ (พราจจากัน)
จริงอย่างนั้น **เกวล ศัพท์** นั้น มีเนื้อความไม่มีส่วนเหลือในประโยคมีอาทิ
อย่างนี้ว่า พรหมจรรย์บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง. ความที่เกวลศัพท์ใช้ความ-
หมายว่า **โดยมาก** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ก็ชาวอังคะและมคธ
จำนวนมากจักพากันถือเอาขาทนียและโภชนียาหาร อันพอเพียง เข้าไปเฝ้า.
ความที่ **เกวลศัพท์** มีความหมายว่า **ไม่เจือปน** ดังในประโยคมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ล้วน ๆ ย่อมมี. ความที่ **เกวลศัพท์**

มีความหมายว่าไม่มาก ดังในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุนี้ มีเพียงศรัทธาอย่างเดียว (ไม่มาก). ความที่ เกวลศัพท์ มีความหมายว่า มุ่งมั่น เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สัทธวิหาริก ของท่าน-อนรุทธะ ชื่อว่า พาหิกะ ดังอยู่ในสังฆเภทเห็นแม่นยำ. เกวลศัพท์ มีความว่า พรากจากกันเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ผู้แยกกันอยู่ท่าน เรียกว่า อุตตมบุรุษ. แต่ในที่นี้ ทรงประสงค์เอาความไม่มีส่วนเหลือว่า เป็นความหมายของเกวลศัพท์นั้น

ส่วนกัปศัพท์ มีความหมายมากอย่าง เช่นเป็นต้น ว่าอภิสิทธิ์ทหนะ (การปลงใจเธอ) โวหาร (การเรียกร้อง) กาลบัญญัติ เจทนะ (การตัด) วิกัปปะ (กำหนด) เลศ (ข้ออ้าง) สมันตภาว (ภาวะใกล้เคียง). จริงอย่างนั้น กัปศัพท์นั้น มีความปลงใจเชื่อเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า พระคำรัสนี้ ของพระโคตมผู้เจริญ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นำปลงใจเชื่อ. กัปศัพท์ มีโวหาร (การเรียกร้อง) เป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตอนุญาตให้ฉันผลไม้ ตามสมณโวหาร ๕ อย่าง. กัปศัพท์ มีกาลเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า เราจะอยู่ตลอดกาลเป็นนิรันดร์ โดยอาการใด. กัปศัพท์ มีบัญญัติเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุชื่อว่า กัปปะ ทูลถามว่า...ดังนี้. กัปศัพท์ มีการตัดเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ผู้ประดับแล้ว โคนผมและหนวดแล้ว. กัปศัพท์ มีการกำหนดเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า กำหนด ๒ องคุลี ย่อมควร. กัปศัพท์ มีเลศเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า เลศเพื่อจะนอนมียู่. กัปศัพท์ มีภาวะรอบด้านเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ให้สว่างไสวทั่วทั้งพระเชตะวัน. แต่ในที่นี้ ทรงประสงค์เอาความรอบด้าน

เป็นความหมายของกัปป์ศัพท์นั้น. เพราะฉะนั้น ในบทว่า **เกวลกปป์ เขตวน** นี้ จึงมีความหมายว่า ยังพระเชตวัน ให้สว่างไสวรอบด้าน ไม่มีเหลือ.

บทว่า **โสภาเสตุวา** ได้แก่แผ่รัศมีไป. บทว่า **วาลูกาย** ได้แก่ ทรายละเอียด. บทว่า **น สณฺหาติ** ความว่า ไม่ยืนอยู่. บทว่า **โอพาริก** ความว่า เพราะว่า. ในเวลาที่พระพรหม และเทวายืนอยู่ที่แผ่นดิน ควรจะ เนมิตต์อรรถาพให้หายาบ หรือเนรมิตแผ่นดิน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสอย่างนี้. ด้วยบทว่า **ธมฺมา** นี้ ทรงแสดงถึงพระพุทฺธพจน์ ที่หัตถก- เทพบุตร เคยเรียนมาในกาลก่อน. บทว่า **นปฺปวตฺติโน** **อเหตุ** ความว่า ธรรมทั้งหลายได้เสื่อมไป จากการกล่าวของผู้ที่ลืมนสาชยาย. บทว่า **อปฺปฏิก ภาโณ** ความว่า ไม่วกกลับ คือไม่กระสัน. บทว่า **ทสพลสฺส** ความว่า ต่อการเห็นด้วยจักขุวิญญาน. บทว่า **อุปฺภูจฺานสฺส** ความว่า ต่อการบำรุง ด้วยปัจจัย ๔. บทว่า **อริสฺสํ** ได้แก่ศีล ๑๐ อย่าง. ด้วยว่าศีล ๑๐ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกว่า อริศีล เพราะเทียบกับเบญจศีล. ด้วยบทว่า **อวิหํ คโต** หัตถกเทพบุตร แสดงว่า ข้าพระองค์เกิดแล้ว ในพรหมโลกชั้น อวิหา.

จบอรรถกถาหัตถกสูตรที่ ๕

๖. กฏวีสสูตร

ว่าด้วยพระทำตัวเป็นของเน่า

[๕๖๘] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ อสิปตน-
มฤคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เวลาเช้า ทรง
ครองสบงแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้ากรุงพาราณสี เพื่อบิณฑบาต
ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่งเที่ยวบิณฑบาตอยู่ที่โคโยคมิลักขะ เป็น
ภิกษุไร้ความเข้มแข็งทางสมณะ มีความเข้มแข็งนอกทางสมณะ ลืมสติ ไม่มี
สัมปชัญญะใจไม่มั่น มีจิตกวัดแกว่ง มีอินทรีย์อันเปิด จึงตรัสกะภิกษุนั้นว่า
เน่าะภิกษุ เธออย่าทำตัวให้เป็นของเน่า ตัวที่ถูกทำให้เป็นของเน่าแล้วส่งกลิ่น
เหม็นคาวคุ้ง แมลงวันจักไม่ได้ไม่ตอม นั้นเป็นไปไม่ได้.

ภิกษุนั้นได้รับพระโอวาทแล้ว ก็รู้สึกสลดทันที

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในกรุงพาราณสีแล้ว ภายหลัง
ภัตตาหาร กลับจากบิณฑบาตแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่อเช้านี้ เราครองสบงแล้วถือบาตรจีวร เข้ากรุงพาราณสีเพื่อ
บิณฑบาตเราได้เห็นภิกษุรูปหนึ่งเที่ยวบิณฑบาตอยู่ที่โคโยคมิลักขะ เป็นภิกษุ
ไร้ความเข้มแข็งทางสมณะมีความเข้มแข็งนอกทางสมณะ ลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ
ใจไม่มั่น มีจิตกวัดแกว่ง มีอินทรีย์เปิด เราจึงกล่าวกะภิกษุนั้นว่า เน่าะภิกษุ
เธออย่าทำตัวให้เป็นของเน่า ตัวที่ถูกทำให้เน่าแล้ว ส่งกลิ่นเหม็นคาวคุ้ง
แมลงวัน จักไม่ได้ไม่ตอม นั้นเป็นไปไม่ได้ ภิกษุนั้นได้รับโอวาทแล้ว รู้สึก
สลดทันที.

เมื่อสิ้นกระแสพระพุทธดำรัส ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลถามว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ อะไรเป็นของเน่า อะไรเป็นกลิ่นเหม็นคาว อะไรเป็น
แมลงวัน.

พ. ตรัสตอบว่า อภิชฌาเป็นของเน่า พยาบาทเป็นกลิ่นเหม็นคาว
ความตริกทั้งหลายที่เป็นบาปอกุศลเป็นแมลงวัน เนอะภิกษุ ตัวที่ถูกทำให้เป็น
ของเน่าแล้วส่งกลิ่นเหม็นคาวคู้้ง แมลงวันจักไม่ไต่ไม่ตอม มันขึ้นไปไม่ได้.

นิคมคาถา

แมลงวัน คือความดำริที่เกี่ยวข้องด้วย

ราคะ ย่อมไต่ตอมภิกษุผู้ไม่คุ้มครองตาและ
หู ไม่สำรวมอินทรีย์ ภิกษุผู้ทำตัวเป็นของ
เน่า ส่งกลิ่นเหม็นคาวคู้้ง ย่อมไถลออก
ไปจากพระนิพพาน เป็นผู้มีส่วนรับทุกข์
เท่านั้น คนโง่เขลาไม่ได้ความสงบภายใน
ไปในบ้านหรือในป่าก็ตาม ก็ถูกแมลงวัน
ตอมไป ส่วนคนเหล่าใดถึงพร้อมด้วยศีล
ยินดีในความสงบรำงับด้วยปัญญา คน
เหล่านั้นเป็นคนสงบ อยู่สบาย แมลงวัน
ไม่ไต่ตอม.

จบกฏวิยสูตรที่ ๖

อรรถกถากฎวิยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกฎวิยสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า โคลโยคมิลกฺขสฺมึ ความว่า ในสำนักของคนป่า ที่ปรากฏตัวอยู่ในตลาด ชื่อชายวัว. บทว่า รัตตสฺสทาํ ความว่า ขาดความยินดี เพราะไม่มีความสุขเกิดแต่ฌาน. บทว่า พาทิสฺสทาํ ความว่า มีความยินดีในความสุขภายนอก ด้วยอำนาจแห่งความสุขที่เกิดแต่กามคุณ. บทว่า กฏวิยิ์ ได้แก่ของที่เขาทิ้งแล้ว. บทว่า อามกคนฺธฺ ความว่า มีกลิ่นคาว กล่าวคือ ความโกรธ. บทว่า อวสฺสตุํ ความว่า เปียกชุ่มแล้ว. แมลงวันกล่าวคือ กิเลส ชื่อว่า มกฺขิกา. บทว่า นานุปตฺติสฺสนฺติ ความว่า จักไม่บินตามไป. บทว่า นานฺวาสฺตฺติสฺสนฺติ ความว่า จักไม่ตามไปตอม. บทว่า สํเวคมาปาติ ได้แก่ เป็นพระโสดาบัน.

บทว่า กฏฺวิยิกโต ความว่า ทำให้เป็นของเสีย. บทว่า อารกา โหติ ความว่า มีในที่ไกล. บทว่า วิมาตฺสฺเสว ภาควา ความว่า มีส่วนแห่งทุกข์นั้นเอง. บทว่า จเร แปลว่า ย่อมเที่ยวไป. บทว่า ทุมฺเมโธ ได้แก่ ผู้มีปัญญาทราวม. ในพระสูตรนี้ ตรัสวิภูฏะไว้อย่างเดียวกันเท่านั้น. แต่ในคาถาทั้งหลาย ตรัสไว้ทั้งวิภูฏะและวิวิภูฏะ.

จบอรรถกถากฎวิยสูตรที่ ๖

๗. ปฐมอนรุทธสูตร

ว่าด้วยกรรม ๓ อย่าง ที่พาหญิงไปอบายภูมิ

[๕๖๕] ครั้งนั้น ท่านพระอนรุทธะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ฯลฯ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยจักขุทิพย์อันแจ่มใสเกินจักขุ
 มนุษย์สามัญ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นมาตุคามโดยมาก เพราะกายแตกตายไป
 เข้าถึงอบายทุกติวินิบาตนรก มาตุคามประกอบด้วยกรรมเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า
 เพราะกายแตกตายไป จึงเข้าถึงอบายทุกติวินิบาตนรก.

พ. ตรัสตอบว่า อนรุทธะ มาตุคามประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ
 เพราะกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุกติวินิบาตนรก ด้วยกรรม ๓ ประการ
 คืออะไร คือ มาตุคาม ตอนเช้า มีใจก่กรรมด้วยความตระหนี่ อยู่ครองเรือน
 ตอนกลางวัน มีใจก่กรรมด้วยความริษยา อยู่ครองเรือน ตอนเย็น มีใจก่กรรม
 ด้วยกามราคะ อยู่ครองเรือน อนรุทธะ มาตุคามประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ
 นี้แล เพราะกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุกติวินิบาตนรก.

จบปฐมอนรุทธสูตรที่ ๗

ในพระสูตรที่ ๗ ตรัสว่า ญเญวโรวายาเตยว.

๘. ทูตยอนรุทธสูตร

ว่าด้วยพระอนรุทธะสนทนากับพระสารีบุตร

[๕๗๐] ครั้งนั้น ท่านพระอนรุทธะ เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร ครั้นเข้าไปถึงแล้วก็ชื่นชมกับท่านพระสารีบุตร กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความชื่นบานต่อกันเป็นที่ระลึกลงกันแล้วนั่งลง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง แล้วกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า อาวุโส สารีบุตร ข้าพเจ้า (อยู่) ในที่นี้ตรววจดูสหัสสโลก (๑,๐๐๐ โลก) ได้ ด้วยจักขุทิพย์อันบริสุทธิ์เกินจักขุมนุषย์สามัญ อนึ่ง ความเพียรข้าพเจ้าก็ทำไม่ทอดอย สติก็ตั้งมั่น ไม่พินเพื่อน กายก็รับไม่กระสับกระส่าย จิตก็มั่นคงเป็นหนึ่งแนวแน่ เออก็เหตุไฉน จิตของข้าพเจ้าจึงยังไม่สิ้นอุปาทานหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเล่า.

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส อนรุทธะ ข้อที่ท่านว่า ข้าพเจ้าตรววจดูสหัสสโลกได้ ด้วยจักขุทิพย์อันบริสุทธิ์เกินจักขุมนุषย์สามัญ นี้เป็นเพราะมานะ ข้อที่ว่า อนึ่ง ความเพียรข้าพเจ้าก็ทำไม่ทอดอย สติก็ตั้งมั่นไม่พินเพื่อน กายก็รับไม่กระสับกระส่าย จิตก็มั่นคงเป็นหนึ่งแนวแน่ นี้เป็นเพราะอุทธัจจะ ข้อที่ว่า เออก็เหตุไฉน จิตของข้าพเจ้าจึงยังไม่สิ้นอุปาทานหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเล่า นี้เป็นเพราะกุกุจจะ ทางที่ดีนะ ท่านอนรุทธะจงละกรรม ๓ ประการนี้เสีย อย่าใส่ใจถึงกรรม ๓ ประการนี้ แล้วน้อมจิตไปเพื่ออมตชาติ (ชาติไม่ตาย คือ พระนิพพาน) เกิด.

ภายหลัง ท่านอนรุทธะ ก็ละกรรม ๓ ประการนี้ ไม่ใส่ใจถึงกรรม ๓ ประการนี้ น้อมจิตไปเพื่ออมตชาติ อยู่มาท่านหลีกจากหมู่อยู่คนเดียว ไม่ประมาท ทำความเพียร มีตนอันส่งไปอยู่ ไม่ช้าเลย กุลบุตรทั้งหลายออก

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้า 566

จากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ เพื่อประโยชน์อันใด ท่านก็ทำให้
แจ้งซึ่งประโยชน์อันนั้น ซึ่งเป็นคุณที่สุดแห่งพรหมจรรย์อย่างเยี่ยมยอด ด้วย
ปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนั้น ท่านรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว กิจอื่น (ที่จะต้องทำ) เพื่อ
ความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีก. ท่านพระอนุรุทธะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งใน
พระอรหันต์ทั้งหลายแล้ว.

จบพุทธินุรุทธสูตรที่ ๘

อรรถกถาพุทธินุรุทธสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพุทธินุรุทธสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อิทนุเต มานสุมี ความว่า นี้เป็นมานะอันเจริญแล้วโดย
ส่วน ๕ ของท่าน. บทว่า อิทนุเต อุทฺธจฺจสุมี ความว่า นี้เป็นความฟุ้งซ่าน
ของท่าน คือ ความที่จิตของท่านฟุ้งซ่าน. บทว่า อิทนุเต กุกฺกจฺจสุมี
ความว่า นี้เป็นความรำคาญของท่าน.

จบอรรถกถาพุทธินุรุทธสูตรที่ ๘

๕. ปฏิจันนสูตร

ว่าด้วยสิ่งทีปิดดีเปิดไม่ดี ๓ อย่าง

[๕๗๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย องค์ ๓ อย่างนี้ปกปิดดี เปิดเผย
ไม่ดี ของ ๓ อย่างคืออะไร คือ มาตุคาม ๑ มนต์ของพราหมณ์ ๑ ความ
เห็นผิด ๑ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ของ ๓ อย่างปกปิดดี เปิดเผยไม่ดี

ของ ๓ อย่างนี้เปิดเผยดี ปกปิดไม่ดี ของ ๓ อย่าง คืออะไร
คือ จันทรฆทล (ดวงจันทร์) ๑ สุริยมณฑล (ดวงอาทิตย์) ๑ พระธรรม
วินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ๑ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ของ ๓ อย่างเปิดเผยดี
ปกปิดไม่ดี

จบปฏิจันนสูตรที่ ๕

อรรถกถาปฏิจันนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฏิจันนสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ฆนฺตึ แปลว่า ย่อมนำไป. บทว่า ปฏิจฺจนฺโน ฆนฺตึ
ความว่า ปกปิดแล้วจึงออกไป. ในบทว่า วิญฺญู วิโรจติ พึงทราบข้อที่จะต้อง
เปิดเผย โดย ๕ อย่างคือ เปิดเผยโดยส่วนเดียว ๑ เปิดเผยโดยส่วนสอง ๑
เปิดเผยโดยส่วนตัว ๑ เปิดเผยโดยทั่วไป ๑. ในบรรดาสิ่งที่จะต้องเปิดเผย
๔ อย่างนั้น สิกขาบทที่ไม่ทั่วไป (แก่ภิกษุและภิกษุณี) ชื่อว่าเปิดเผยโดย
ส่วนเดียว. สิกขาบทที่ทั่วไป (แก่อุกโตสงฆ์) ชื่อว่าเปิดเผยโดยสองส่วน.
คุณธรรมตราได้บรรลุแล้ว ชื่อว่าเปิดเผยเฉพาะตน. (ส่วน) พระพุทธพจน์ คือ
พระไตรปิฎก ชื่อว่า สิ่งทีเปิดเผยโดยทั่วไป.

จบอรรถกถาปฏิจันนสูตรที่ ๕

๑๐. เลขสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวก

[๕๗๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้มีปรากฏอยู่ในโลก
บุคคล ๓ คือใคร ก็บุคคลเหมือนรอยขีดในหิน บุคคลเหมือนรอยขีดในดิน
บุคคลเหมือนรอยขีดในน้ำ

บุคคลเหมือนรอยขีดในหินเป็นอย่างไร ? บุคคลบางคนในโลกนี้
โกรธเนื่อง ๆ และความโกรธของเขานั้นติดกรุ่นในใจ ไปนาน ๆ เหมือนรอย
ขีดในหิน ย่อมไม่ลบง่าย ๆ ด้วยลมพัดหรือน้ำเซาะ ย่อมติดอยู่นานฉันใด บุคคล
บางคนในโลกนี้โกรธเนื่อง ๆ และความโกรธของเขานั้นติดกรุ่นอยู่ในใจไป
นาน ๆ ฉะนั้น นี้เรียกว่าบุคคลเหมือนรอยขีดในหิน

บุคคลเหมือนรอยขีดในดินเป็นอย่างไร ? บุคคลบางคนในโลกนี้
โกรธเนื่อง ๆ แต่ความโกรธของเขานั้น ไม่ติดกรุ่นอยู่ในใจนาน เหมือน
รอยขีดในดิน ย่อมลบง่ายด้วยลมพัดหรือน้ำเซาะ หาดิติดอยู่นานไม่ ฉนั้นใด
บุคคลบางคนในโลกนี้โกรธเนื่อง ๆ แต่ความโกรธของเขานั้นไม่ติดกรุ่นอยู่ใน
ใจนานฉนั้นนี้ นี้เรียกว่าบุคคลเหมือนรอยขีดในดิน

บุคคลเหมือนรอยขีดในน้ำเป็นอย่างไร ? บุคคลบางคนในโลกนี้
ดูกว่าแม้ด้วยคำเลว คำหยาบ คำไม่เจริญใจ ก็ยังสมานไว้ได้ ยังประสานไว้ได้
ยังพุดจาติอยู่ได้ เหมือนรอยขีดในน้ำย่อมพลันหาย ไม่ติดอยู่นานเลยฉันใด
บุคคลบางคนในโลกนี้ดูกว่าแม้ด้วยคำเลว คำหยาบ คำไม่เจริญใจ ก็ยังสมาน
ไว้ได้ ยังประสานไว้ได้ ยังพุดจาติอยู่ได้ฉนั้นนี้ นี้เรียกว่าบุคคลเหมือนรอย
ขีดในน้ำ.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้แลมีปรากฏอยู่ในโลก.

จบเลขสูตรที่ ๑๐

จบกุสินารวรรคที่ ๓

อรรถกถาเลขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเลขสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อภิณห** ความว่า เนื่องนิตย คือชั่วนิรันดร. บทว่า **อคาพุเหน** ความว่า ด้วยคำหนัก ๆ คือคำกักขพะ. บทว่า **ผรุเสณ** ความว่า ด้วยคำหยาบคาย อธิบายว่า แม้ถูกต้องว่าอย่างหนัก ๆ อย่างหยาบ ๆ ดังนี้. บทว่า **อมนาเปน** ความว่า ด้วยคำที่ไม่ชื่นใจ คือไม่เจริญใจ. บทว่า **สนุขิติเยว** ความว่า ยังสมานไว้ได้. บทว่า **ตัสนุขิติเยว** ความว่า ยังเป็นเช่นเดิมนั่นเอง. บทว่า **สมโหมตติเยว** ความว่า ถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั่นเอง. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาเลขสูตรที่ ๑๐

จบกุสินารวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กุสินารสูตร ๒. ภัณฑานสูตร ๓. โคตมสูตร ๔. ภริณทุสูตร
๕. หัตถกสูตร ๖. กกุวิยสูตร ๗. ปฐมอนรุทธสูตร ๘. ทุคิยอนรุทธสูตร
๙. ปฏิจันนสูตร ๑๐. เลขสูตร และอรรถกถา.

โยธาชีวิตที่ ๔

๑. โยธสูตร

ว่าด้วยนักรบที่คู่ควรแก่พระราชา

[๕๗๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นักรบประกอบด้วยองค์ ๓ จึงคู่ควรแก่พระราชา เป็นราชเสวก นับว่าเป็นองคาวพยของพระราชาทีเดียว องค์ ๓ คืออะไร คือ ยิงไกล ๑ ยิงเร็ว ๑ ทำลาย (ข้าศึก) หมูใหญ่ได้ ๑ นักรบประกอบด้วยองค์ ๓ นี้แล จึงคู่ควรแก่พระราชา เป็นราชเสวก นับว่าเป็นองคาวพยของพระราชาทีเดียว

ฉันนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ จึงเป็น (อาหุเนยฺโย) ผู้ควรของค่านับ (ปาหุเนยฺโย) ผู้ควรของต้อนรับ (ทกฺขิณฺยฺโย) ผู้ควรของทำบุญ (อณฺชติกรณฺิโย) ผู้ควรทำอัญชติ (อนฺตุตฺรํ ปุณฺณฺกฺเขตฺติํ โลกสฺส) เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ธรรม ๓ คืออะไร คือ ยิงไกล ๑ ยิงเร็ว ๑ ทำลาย (ข้าศึก) หมูใหญ่ได้ ๑

ภิกษุยิงไกลเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เห็นด้วยปัญญา อันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า (จันท์ ๕ คือ) รูป (ร่างกายอันประกอบขึ้นด้วยธาตุ ๔) เวทนา (ความเสวยอารมณ์เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ ไม่สุขบ้าง) สัญญา (ความจำอะไร ๆ ได้) สังขาร (ความคิดอ่านต่าง ๆ ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง กลาง ๆ บ้าง) วิญญูณ (ความรู้สึกลงทางทวาร ๖) ทุกอย่าง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ทั้งภายใน ภายนอก ทั้งหยาบ ละเอียด

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 571

ทั้งเลว ประณีต ทั้งอยู่ไกล อยู่ใกล้ ทั้งหมด (เนตัม มม) นั้นไม่ใช่ของเรา (เนโสหฺมสุมิ) เราไม่ได้เป็นนั้น (น เมโส อุตฺตา) นั้นไม่ใช่อัตตาของเรา
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายเป็นอย่างไร

ภิกษุทั้งหลายเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ตามจริงว่า
นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายเป็น
อย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย (ข้าศึก) หมูใหญ่ได้เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระ-
ธรรมวินัยนี้ทำลายกองอวิชาอันใหญ่ได้ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทำลาย (ข้าศึก)
หมูใหญ่ได้เป็นอย่างไร

ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ นี้แล จึงเป็นผู้ควรของค่านับ ฯลฯ เป็น
นानุญของโลก ไม่มีนानุญอื่นยิ่งกว่า.

จบโยธสูตรที่ ๑

โยธาชีวิตวรรคหน้าที่ ๔

อรรถกถาโยธสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโยธสูตรที่ ๑ แห่งโยธาชีวิตวรรคที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-
ผู้ที่เข้าไปอาศัยการรบเลี้ยงชีพ ชื่อว่า โยธาชีวิตะ. บทว่า ราชารโห
ความว่า คู่ควรแก่พระราชา บทว่า ราชาโกลุโค ความว่า เป็นผู้ที่
พระราชาก็พึงใช้สอย. บทว่า องฺคนฺเตว สงฺขยํ คจฺจติ ความว่า
ย่อมนับว่าเป็นองค์ประกอบ เพราะจำต้องปรารณาโดยแท้ เหมือนมือและเท้า.
บทว่า ทูเร ปาตี โหติ ความว่า ยิ่งลูกศรไปได้ไกลอย่างนี้คือ ในน้ำไกล
ประมาณ ๑ อสุภฺก บนบกไกลประมาณ ๘ อสุภฺก หรือเลยนั้นไป. แท้จริง
ทหารของพระเจ้าทุฏฐคามินีอภัย ยิ่งเกาทัณฑ์ไปได้ไกลประมาณ ๙ อสุภฺก.
ในภพสุดท้าย พระโพธิสัตว์ ทรงยิงไปได้ไกลประมาณ ๑ โยชน์. บทว่า
อภฺยณฺเวธี ได้แก่ยังไม่พลาด อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า สามารถยิงได้เร็ว
ทันสายฟ้าแลบ. บทว่า มหโต กายสฺส ปทาเลตา มีอธิบายว่า สามารถ
ยิงทะลุแผ่นกระดาน ๑๐๐ แผ่น ที่ผูกรวมกันเข้าไว้บ้าง แผ่นหนังกระบือ
๑๐๐ แผ่น ที่ผูกรวมกันไว้บ้าง แผ่นโลหะหนาประมาณเท่าหัวแม่มือบ้าง
กระดานแผ่นเรียบที่ทำด้วยไม้ประคู้ หนา ๔ นิ้วบ้าง. กระดานแผ่นเรียบที่
ทำด้วยไม้มะเดื่อ หนา ๑ คืบบ้าง เกวียนบรรทุกทรายตามยาวบ้าง. บทว่า
ยงฺกิลฺลจฺจิ รูปํ เป็นต้น ได้ให้พิสดารแล้วในคัมภีร์ ชื่อว่า วิสุทฺธิมรรคํนั้นแล.
บทว่า เนตํ มม เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยสามารถแห่งการ
ห้ามคัณหามาณะ และทิวาสี. บทว่า สมฺมุปฺปยุถาย ปสฺสติ ความว่า
พิจารณาเห็นด้วยมรรคปัญญา พร้อมด้วยวิปัสสนา โดยชอบ คือ โดยเหตุ
โดยการณ. บทว่า ปทาเลติ ความว่า ย่อมทำลายด้วยพระอรหัตมรรค.

จบอรรถกถาโยธสูตรที่ ๑

๒. ปริสาสูตร

ว่าด้วยบริษัท ๓ จำพวก

[๕๗๔] ดูก่อนกิกษุทั้งหลาย บริษัท ๓ นี้ บริษัท ๓ คืออะไร คือ (อุกกาจิตวินีตา ปริสา) บริษัทที่รับการฝึกอธิบายให้กระจ่างแจ้ง โดยไม่ได้สอบถาม ๑ (ปฏิปุจฉาวินีตา ปริสา) บริษัทที่รับการฝึกโดย สอบถาม ๑ (ยาวตขุฉาวินีตา ปริสา) บริษัทที่รับการฝึกโดยผู้ฝึกเพียง ๑ นี้แล กิกษุทั้งหลาย บริษัท ๓ จำพวก.

จบปริสาสูตรที่ ๒

อรรถกถาปริสาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปริสาสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อุกกาจิตวินีตา** ได้แก่ บริษัทที่แนะนำโดยไม่ได้สอบถาม คือ บริษัทที่ฝึกได้ยาก. บทว่า **ปฏิปุจฉาวินีตา** ได้แก่บริษัทที่แนะนำโดย สอบถาม คือ บริษัทที่ฝึกได้ง่าย. บทว่า **ยาวตา จ วินีตา** ได้แก่ บริษัทที่แนะนำด้วยข้อแนะนำพอประมาณ อธิบายว่า ได้แก่บริษัทที่ถูก แนะนำ โดยรู้ประมาณ. ก็ความของพระบาลีที่ว่า **ยาวตขุฉา** ก็เท่ากับ ยาว **๐ขุฉาสยา** (แปลว่า เพียงพอแก่อชยาศัย) อธิบายว่า บริษัทที่ได้ รับการฝึกโดยรู้อชยาศัย.

จบอรรถกถาปริสาสูตรที่ ๒

๓. มิตตสูตร

ว่าด้วยองค์ ๓ ของมิตรแท้

[๕๗๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๓ ควรคบ
องค์ ๓ คืออะไร คือ (ทุกุททำ ททาติ) ให้สิ่งที่ให้ยาก ๑ (ทุกุกริ กโรติ)
ทำสิ่งที่ทำยาก (ทุกุขม ขมติ) ทนสิ่งที่ทนยาก ๑ ภิกษุทั้งหลาย มิตร
ประกอบด้วยองค์ ๓ นี้แล ควรคบ.

จบมิตตสูตรที่ ๓

๔. อุปปาทสูตร

ว่าด้วยธรรมนิยาย

[๕๗๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะพระตถาคตทั้งหลาย เกิดขึ้น
หรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ชาติ คือสิ่งที่ทรงตัวเองอยู่ได้อันนั้น (สัมมจิตตา)
ความตั้งอยู่โดยธรรมดาอันนั้น (สัมมนิยามตา) ความแน่นอนโดยธรรมดา
อันนั้น ตถาคตตรัสรู้บรรลุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง
เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้นได้ตรัสรู้แล้ว ได้หยั่งรู้แล้วจึงบอก
แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ว่า สังขารทั้งปวง
ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา.

จบอุปปาทสูตรที่ ๔

อรรถกถาอุปปาตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุปปาตสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ธมฺมฐจิตฺตา** ได้แก่ภาวะที่ทรงตัวอยู่ได้เองตามสภาพ. บทว่า **ธมฺมนิยามตา** ได้แก่ความแน่นอนโดยสภาพ. บทว่า **สพฺเพ สงฺขารา** ได้แก่สังขารอัน เป็นไปในภูมิ ๔. บทว่า **อนิจฺจา** ความว่า ชื่อว่า อนิจฺจา ด้วยอรรถว่า เป็นแล้วกลับไม่เป็น. บทว่า **ทุกฺขา** ความว่า ชื่อว่าทุกฺข์ ด้วยอรรถว่า บีบคั้นเสมอ. บทว่า **อนตฺตา** ความว่า ชื่อว่า **อนตฺตา** เพราะอรรถว่า ไม่เป็นไปตามอำนาจ. ในพระสูตรนี้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสลักษณะทั้ง ๓ อย่างไว้คละกัน ดังพรรณนามาจะนี้.

จบอรรถกถาอุปปาตสูตรที่ ๔

๕. เกสกัมพลสูตร

ว่าด้วยโหมชมบุรุษเป็นไซดักมมนุษย์

[๕๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้าที่ทอด้วยด้ายทุกชนิด ผ้าเกสกัมพล (ทำด้วยผมคน) ปรากฏว่าเร็วกว่าผ้าเหล่านั้นทั้งหมด เพราะผ้าเกสกัมพล ยามอากาศหนาวก็เย็น คราวอากาศร้อนก็ร้อน สีก็ไม่งาม กลิ่นก็ไม่ดี สัมผัส ก็หยาบฉับใด สมณประวาท (วาทะของนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนาที่เป็น ปฏิปักษ์คือขัดแย้งกับพระพุทธศาสนา) เป็นอันมากทุกประเภท มักขลิวาท (วาทะของเจ้าลัทธิชื่อ มักขลิ) ปรากฏว่าเร็วกว่าสมณประวาทเหล่านั้นทั้งหมด

มักขลิโมฆบรูษ (คนเปล่า คนไม่มีแก่นสาร) มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ ว่า (นตฺถิ กมฺม) กรรมไม่มี (นตฺถิ กิริย) กิริยาไม่มี (นตฺถิ วิริย) วิริยะไม่มี.

ภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะเหล่าใดที่มีแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่เหล่านั้นย่อมเป็นกรรมวาตะ (กล่าวว่ กรรมมี) เป็น กิริยวาตะ (กล่าวว่ กิริยามี) และเป็นวิริยวาตะ (กล่าวว่ วิริยะมี) มักขลิ โมฆบรูษ คัดค้านพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นด้วยวาตะว่ กรรมไม่มี กิริยาไม่มี วิริยะไม่มี พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะเหล่าใดที่จักมีในอนาคตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่เหล่านั้น ก็จักเป็นกรรมวาตะกิริยวาตะ และวิริยวาตะ มักขลิ โมฆบรูษ คัดค้านพระผู้มีพระภาคเจ้าแม่เหล่านั้นด้วยวาตะว่ กรรมไม่มี กิริยาไม่มี วิริยะไม่มี ถึงตัวเราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะในกาลบัดนี้ ก็เป็นกรรมวาตะ กิริยวาตะ วิริยวาตะ มักขลิ โมฆบรูษ คัดค้านเราด้วย เหมือนกัน ด้วยวาตะว่ กรรมไม่มี กิริยาไม่มี วิริยะไม่มี.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนชาวประมง ลงไซไว้ที่ปากแม่น้ำ เพื่อ ความไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อฉิบหาย เพื่อวอดวาย แห่งปลาจำนวนมาก ฉนั้นใด มักขลิ โมฆบรูษ ก็เป็นเสมือนไซดักคน เกิดขึ้นในโลก เพื่อความ ไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความเสื่อม เพื่อความพินาศ แห่งคนเป็นอันมาก ฉนั้นนั่น.

จบเทศกัมพลสูตรที่ ๕

อรรถกถาเกสกัมพลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเกสกัมพลสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ตนิตา** ๓ **วตฺถานํ** เป็นนัจฉฐีวิภक्ति ลงในอรรถแห่ง
ปฐมาวิภक्ति. อธิบายว่า ได้แก่ผ้าที่ทอดด้วยเส้นด้าย. ผ้ากัมพลที่ทอดด้วยผมมนุษย์
ชื่อว่า **เกสกัมพล**. แม้บทว่า **ปวาทนํ** นี้ ก็เป็นนัจฉฐีวิภक्ति ลงในอรรถ
แห่งปฐมาวิภक्ति. บทว่า **ปฏิกิฏฺโฐ** ความว่า ลัทธิหลัง เลว. บทว่า
โมฆปุริโส แปลว่า บุรุษเปล่า คือ บุรุษหลงมมกาย. บทว่า **ปฏิปาหติ**
แปลว่า ปฏิเสธ. บทว่า **จิปฺปํ** **อุทฺเทยฺย** ได้แก่ คัดไซ.

จบอรรถกถาเกสกัมพลสูตรที่ ๕

๖. สัมปทาสูตร

ว่าด้วยสัมปทา ๓ อย่าง

[๕๗๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมปทา (สมบัติ) ๓ นี้ สัมปทา ๓
คืออะไร คือสัทธาสัมปทา (สมบัติคือศรัทธา) สีลสัมปทา (สมบัติคือศีล)
ปัญญาสัมปทา (สมบัติคือปัญญา) นี้ สัมปทา ๓.

จบสัมปทาสูตรที่ ๖

๗. วุฑฺฒิสฺสูตร

ว่าด้วยวุฑฺฒิ ๓ อย่าง

[๕๗๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วุฑฺฒิ (ความเจริญ) ๓ นี้ วุฑฺฒิ ๓ คือ

อะไร คือ สัทธาธุติ (ความเจริญแห่งศรัทธา) สीलธุติ (ความเจริญแห่งศีล)
ปัญญาธุติ (ความเจริญแห่งปัญญา) นี้วุทธิ ๓.

จบวุทธิสูตรที่ ๗

๘. ปฐมอัสสสูตร

ว่าด้วยม้ากระจอกและคนกระจอก ๓ จำพวก

[๕๘๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงม้ากระจอก ๓ และคนกระจอก ๓ จำพวก ท่านทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว

ภิกษุทั้งหลายรับสนองพระพุทธดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสขยายความต่อไปว่า ม้ากระจอก ๓ เป็นอย่างไร คือม้ากระจอกกลางตัวเป็นม้าฝีเท้าดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม ลางตัวฝีเท้าดี สีก็งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม ลางตัวฝีเท้าก็ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม นี่ม้ากระจอก ๓

คนกระจอก ๓ เป็นอย่างไร ? คือ คนกระจอกกลางคนมีเชาวน์ดี แต่สีไม่งาม (คือ ไม่องอาจ) ทรวดทรงไม่งาม (คือ ความไม่สูงและใหญ่) ลางคนมีเชาวน์ดี สีก็งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม ลางคนมีเชาวน์ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม

คนกระจอกมีเชาวน์ดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ รู้ตามจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นี้โรชคานินิปฏิบัติ เรากล่าวความรู้ริยสังขนี้ในควมมีเชาวน์ของเธอ แต่ภิกษุนั้นถูกถามปัญหาในอภิธรรมอภิวินัย แล้วจนปัญญา แก้ปัญหาไม่ได้ เรากล่าวการที่ถูกถามปัญหาแล้วจนปัญญาไม่แก้ปัญหานี้ ในควมมีสีไม่งามของเธอ อนึ่ง ภิกษุนั้น ไม่ใคร่ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัย... เรากล่าวควมที่ไม่ใคร่ได้ปัจฉัย ๔ นี้ ในควมมีทรวดทรงไม่งามของเธอ คนกระจอกมีเชาวน์ดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม อย่างนี้แล

คนกระจอกมีเชาว์ดี สี่งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม เป็นอย่างไร ?
ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ ที่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
เรากล่าวความรู้หรือริยสัจนี้ในความเป็นเชาว์ของเธอ อนึ่ง ภิกษุนั้นถูกถาม
ปัญหาในอภิธรรมอภินัยแล้วแก้ปัญหาคำได้ไม่จนปัญญา เรากล่าวความที่ถูก
ถามปัญหาแล้วแก้ปัญหาคำได้ไม่จนปัญญานี้ ในความเป็นสี่งามงามของเธอ แต่ภิกษุ
นั้นไม่มีใครได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจย... เรากล่าวความที่
ไม่มีใครได้ปัจจย ๔ นี้ ในความเป็นทรวดทรงไม่งามของเธอ คนกระจอก
มีเชาว์ดี สี่งาม สี่ทรวดทรงไม่งามอย่างนี้แล

คนกระจอกมีเชาว์ดี สี่งาม ทรวดทรงงาม เป็นอย่างไร ?
ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
เรากล่าวความรู้หรือริยสัจนี้ในความเป็นเชาว์ของเธอ อนึ่ง ภิกษุนั้นถูกถามใน
อภิธรรมอภินัยแล้วแก้ปัญหาคำได้ไม่จนปัญญา เรากล่าวความที่ถูกถามปัญหา
แล้วแก้ปัญหาคำได้ไม่จนปัญญานี้ ในความเป็นสี่งามของเธอ อนึ่ง ภิกษุนั้นได้จิวร
บิณฑบาตเสนาสนะ คิลานปัจจย... (ไม่ขาดแคลน) เรากล่าวความที่ไม่
ขาดแคลนปัจจย ๔ นี้ ในความเป็นทรวดทรงงามของเธอ คนกระจอกมีเชาว์ดี
สี่งาม ทรวดทรงงาม อย่างนี้แล.

นี้ ภิกษุทั้งหลาย คนกระจอก ๓ จำพวก.

จบปฐมอัสสุตฺตที่ ๘

อรรถกถาปฐมอัสสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมอัสสสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อสฺสขลฺโล ได้แก่พันธฺมำ (กระจอก). บทว่า อิทฺมสฺส
ชวสฺมี วทามิ ความว่า เราตถาคตกล่าวว่า นี่เป็นความเร็ว คือ ญาณของ
ภิกษุ นั้น. บทว่า อิทฺมสฺส วณฺณสฺมี วทามิ ความว่า เราตถาคตกล่าวว่า
นี่เป็นสี คือ คุณความดีของภิกษุ นั้น. บทว่า อิทฺมสฺส อาโรหปรินาหฺมสฺมี
ความว่า เราตถาคตกล่าวว่า นี่เป็นความสูง ความสง่างาม ของภิกษุ นั้น
ฉะนี้แล.

จบอรรถกถापฐมอัสสสูตรที่ ๘

๕. ทุติยอัสสสูตร

ว่าด้วยมำดี และบุรุษดี ๓ จำพวก

[๕๘๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมำดี ๓ และคนดี ๓
จำพวก ท่านทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว

ภิกษุทั้งหลายรับสนองพระพุทธดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ขยายความต่อไปว่า มำดี ๓ เป็นอย่างไร ? คือมำดี ลางตัวฝิเท่าดี แต่ฝิ
ไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม ลางตัวฝิเท่าดี สีงาม แต่ทรวดทรงไม่งาม ลางตัว
ฝิเท่าก็ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม นี่มำดี ๓ จำพวก

คนดี ๓ จำพวก เป็นอย่างไร ? คือคนดี ลางคนมีเชาวน์ดี แต่สี
ไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม ลางคนมีเชาวน์ดี สีก็งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม
ลางคนมีเชาวน์ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม

คนดี มีเชาวน์ดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม เป็นอย่างไร ?
ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ เป็นโอปปาติกะ
ปรินิพพานในโลกที่เกิดนั้น เป็นอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เรากล่าว
ความที่เป็นโอปปาติกะ... (คือเป็นพระอนาคามี) นี้ในควมมีเชาวน์ดีของเธอ
แต่ภิกษุนั้นถูกถามปัญหาในอภิธรรมอภิวินัยแล้วจนปัญญาแก้ปัญหาไม่ได้ ฯลฯ
นี้แล ภิกษุทั้งหลาย คนดี ๓ จำพวก.

จบพุทธยัสสสูตรที่ ๕

อรรถกถาพุทธยัสสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพุทธยัสสสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อสฺสทสฺเส ความว่า ในม้าดี (ม้าเทศ) ในจำนวนม้า
ทั้งหลาย. บทว่า ปุริสทสฺเส ความว่า ในบุคคลผู้เช่นกับด้วยม้าดี
ในบุรุษทั้งหลาย อธิบายว่า ได้แก่สุภาพบุรุษ. ในพระสูตรนี้ ตรัสมรรค
ผลไว้ ๓ อย่าง. ในบรรดาบุคคล ๓ ประเภทนั้น บุคคลดีนี้ พึงทราบว่
ถึงพร้อมด้วยเขาวัว คือญาณ ด้วยมรรค ๓.

จบอรรถกถาพุทธยัสสสูตรที่ ๕

๑๐. ตติยอัสดสูตร

ว่าด้วยม้าอาชาไนย และบุรุษอาชาไนย ๓ จำพวก

[๕๘๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงม้าอาชาไนยตัวประเสริฐ ๓ และคนอาชาไนยผู้ประเสริฐ ๓ ท่านทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุทั้งหลาย รับสนองพระพุทธคำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ขยายความต่อไปว่า ม้าอาชาไนยตัวประเสริฐ ๓ เป็นอย่างไร ? คือม้าอาชาไนยตัวประเสริฐสามตัว ฝีเท้าดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม สามตัวฝีเท้าดี สีก็งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม สามตัวฝีเท้าก็ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม นี้ม้าอาชาไนยตัวประเสริฐ ๓ จำพวก

คนอาชาไนยผู้ประเสริฐ ๓ เป็นอย่างไร คือคนอาชาไนยผู้ประเสริฐ สามคนมีเขาวนัต์ดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม สามคนมีเขาวนัต์ดี สีก็งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม สามคนมีเขาวนัต์ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม

คนอาชาไนยผู้ประเสริฐ มีเขาวนัต์ดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม เป็นอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้ เรากล่าวความกระทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติ (คือเป็นพระอรหันต์) นี้ ในความมีเขาวนัต์ของเธอ แต่ภิกษุนั้นถูกถามปัญหาในอภิธรรม อภิวินัยแล้วจนปัญญาแก้ปัญหามิได้ ฯลฯ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย คนอาชาไนยผู้ประเสริฐ ๓ จำพวก.

จบตติยอัสดสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาศตยัสสสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในศตยัสสสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ภทฺธ** ได้แก่ **ม้าอาชาไนย**ตัวเจริญ. **ม้าตัวที่รู้เหตุที่ควร** และ **ไม่ควร** ชื่อว่า **ม้าอาชาไนย** ถึงในบุรุษผู้อาชาไนย ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส อรหัตผลไว้. บรรดาคน ๓ ประเภท นั้น บุรุษอาชาไนยนี้ ฟังทราบว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยเขาวัว คือญาณ เพราะ พระอรหัตมรรค.

จบอรรถกถาศตยัสสสูตรที่ ๑๐

๑๑. ปฐมโมรนิวาปสูตร

ว่าด้วยขันธ ๓

[๕๘๑] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับ ณ **โมรนิวาปสถาน** (ที่เลี้ยงนกยูง) อันเป็นอารามของปริพาชก **ใกล้พระนครราชคฤห์** ฯลฯ **ตรัสพระธรรมเทศนาว่า** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เป็นผู้สำเร็จถึงที่สุด** ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัดเสมอไป เป็นพรหมจารีเต็มที **จบกรณียกิจสิ้น เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย** **ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ** **ศีลขันธเป็นอเสขะ** **สมาธิขันธเป็นอเสขะ** **ปัญญาขันธเป็นอเสขะ** **ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นผู้สำเร็จถึงที่สุด** ฯลฯ **เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย.**

จบปฐมโมรนิวาปสูตรที่ ๑๑

อรรถกถาปฐมโมรนิวาปสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมโมรนิวาปสูตรที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อจฺจนฺตนิฏฺโฐ** ความว่า สำเร็จโดยก้าวล่วงที่สุด (แห่งทุกข์)
อธิบายว่า สำเร็จอรูปธรรม. คำที่เหลือ เช่นเดียวกัน (กับคำที่กล่าวแล้ว)
ทั้งนั้น.

จบอรรถกถापฐมโมรนิวาปสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุตฺติยโมรนิวาปสูตร

ว่าด้วยปาฏิหาริย์ ๓

[๕๘๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
เป็นผู้สำเร็จถึงที่สุด ฯลฯ เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย ธรรม ๓
ประการคืออะไรบ้าง คือ **อิทธิปาฏิหาริย์** **อาเทศนาปาฏิหาริย์** **อนุศาสนี-**
ปาฏิหาริย์ ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นผู้สำเร็จถึงที่สุด ฯลฯ
เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย.

จบทุตฺติยโมรนิวาปสูตรที่ ๑๒

อรรถกถาทุตฺติยโมรนิวาปสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุตฺติยโมรนิวาปสูตรที่ ๑๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อิทธิปาฏิหาริเยน** ได้แก่ ด้วยการแสดงฤทธิ์ เป็นอัศจรรย์.
บทว่า **อาเทศนาปาฏิหาริเยน** ได้แก่ ด้วยการกล่าวชี้ อ่างถึง (ดักใจ)
เป็นอัศจรรย์.

จบอรรถกถาพุทธยโมรนิวาปสูตรที่ ๑๒

๑๓. ตติยโมรนิวาปสูตร

ว่าด้วยผู้ประเสริฐเพราะมีกรรม ๓ อย่าง

[๕๘๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ เป็นผู้สำเร็จถึงที่สุด ฯลฯ เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย กรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาญาณ (ความรู้ชอบ) สัมมาวิมุตติ (ความพ้นชอบ) ภิกษุประกอบด้วยกรรม ๓ ประการนี้แล เป็นผู้สำเร็จถึงที่สุด ฯลฯ เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย

จบตติยโมรนิวาปที่ ๑๓

จบโยธาชีวรคที่ ๔

อรรถกถาตติยโมรนิวาปสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในตติยโมรนิวาปสูตรที่ ๑๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สัมมาทิฏฐิยา ได้แก่ด้วยสัมมาทิฏฐิ ที่เกิดแต่วิปัสสนา เพื่อประโยชน์แก่ผลสมาบัติ. บทว่า สัมมาญาณ ได้แก่ด้วยผลญาณ บทว่า สัมมาวิมุตติยา ได้แก่กรรมคือผลสมาบัติที่เหลือ. ในสูตรแม้ทั้ง ๓ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึง พระจินาสพอย่างเดียว ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาตติยโมรนิวาปสูตรที่ ๑๓

จบโยธาชีวรคกรรมนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. โยชสูตร ๒. ปริสาสูตร ๓. มิตตสูตร ๔. อุปปาทสูตร

๕. เกสกัมพลสูตร ๖. สัมปทาสูตร ๗. วุฑฒิสสูตร ๘. ปฐมอัสสสูตร
๙. ทุติยอัสสสูตร ๑๐. ตติยอัสสสูตร ๑๑. ปฐมโมรนิวาปสูตร ๑๒. ทุติย-
โมรนิวาปสูตร ๑๓. ตติยโมรนิวาปสูตร และอรรคถา.

มงคลวรรคที่ ๕

๑. อกุศลสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตกนรกและขึ้นสวรรค์

[๕๘๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมอุบัติในนรก เหมือนถูกนำตัวไปเก็บไปจะนั้น ธรรม ๓ ประการ คืออะไรบ้าง? คือ กายกรรมเป็นอกุศล วาจกรรมเป็นอกุศล มโนกรรมเป็นอกุศล บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ภิกษุทั้งหลาย ย่อมอุบัติในนรก เหมือนถูกนำไปเก็บไว้จะนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมอุบัติในสวรรค์ เหมือนเขาเชิญตัวไปเก็บไว้จะนั้น ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง? คือ กายกรรมเป็นกุศล วาจกรรมเป็นกุศล มโนกรรมเป็นกุศล บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ อย่างเหล่านี้แล ภิกษุทั้งหลาย ย่อมอุบัติในสวรรค์ เหมือนเขาเชิญตัวไปเก็บไว้จะนั้น.

จบอกุศลสูตรที่ ๑

มงคลวรรคพรรณนาที่ ๕

อรรถกถาอกุศลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอกุศลสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า ยถาคตํ นิกฺขิตฺโต ความว่า ตามที่นำมาเก็บไว้.

จบอรรถกถาอกุศลสูตรที่ ๑

๒. สาวัชชสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตกนรกและขึ้นสวรรค์

[๕๘๗] คู่ก่อนนิกฺขิตฺตํทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ
คือ กายกรรมมีโทษ วจกรรมมีโทษ มโนกรรมมีโทษ ฯลฯ คือ กายกรรม
ไม่มีโทษ วจกรรมไม่มีโทษ มโนกรรมไม่มีโทษ ฯลฯ

จบสาวัชชสูตรที่ ๒

อรรถกถาสาวัชชสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสาวัชชสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า สาวชฺเชน ได้แก่ กรรมที่มีโทษ.

จบอรรถกถาสาวัชชสูตรที่ ๒

๓. วิสมสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตกนรกและขึ้นสวรรค์

[๕๘๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ
ฯลฯ คือกายกรรมผิด วาจกรรมผิด มโนกรรมผิด ฯลฯ คือกายกรรมชอบ
วาจกรรมชอบ มโนกรรมชอบ ฯลฯ

จบวิสมสูตรที่ ๓

อรรถกถาวิสมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวิสมสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า วิสมน ได้แก่ด้วยกรรมที่มีความพลาดพลั้ง. บทว่า สเมน
ได้แก่ ด้วยกรรมที่ปราศจากความพลาดพลั้ง.

จบอรรถกถาวิสมสูตรที่ ๓

๕. อสุจิสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตกนรกและขึ้นสวรรค์

[๕๘๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ
ฯลฯ คือ กายกรรมโสโครก วาจกรรมโสโครก มโนกรรมโสโครก ฯลฯ คือ
กายกรรมสะอาด วาจกรรมสะอาด มโนกรรมสะอาด ฯลฯ

จบอสุจิสูตรที่ ๔

อรรถกถาสุจิตฺต

พึงทราบวินิจฉัยในอสุจิตฺตที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า อสุจินา ได้แก่ ด้วยกรรมที่ไม่สะอาด เช่นกับด้วยคุณ.

บทว่า สุจินา ได้แก่ ด้วยกรรมที่สะอาด.

จบอรรถกถาสุจิตฺตที่ ๔

๕. ปฐมขตสูตร*

ว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลายและไม่ถูกทำลาย

[๕๕๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ เป็นคนพาล เป็นคนโง่เขลา เป็นอสังฆบุรุษครองตน (เป็นเหมือนต้นไม้) ถูกขุด (ราก) เสียแล้ว ตายไปครั้งหนึ่งแล้ว (คือตายจากความดี อยู่แต่ร่างกายอันไร้สาระ) เป็นคนประกอบด้วยโทษ ผู้รู้ดีเตียน และได้สิ่งอันไม่เป็นบุญมากด้วย กรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง ? คือ กายกรรมเป็นอกุศล วาจกรรมเป็นอกุศล มโนกรรมเป็นอกุศล บุคคลประกอบด้วยกรรม ๓ ประการนี้แล เป็นคนพาล ฯลฯ และได้สิ่งที่ไม่เป็นบุญมากด้วย.

บุคคลประกอบด้วยกรรม ๓ ประการเป็นบัณฑิตฉลาด เป็นสังฆบุรุษครองตนอันไม่ถูกขุด ไม่ตายไปครั้งหนึ่ง เป็นผู้ไม่มีโทษ ผู้รู้ไม่เตียน และได้บุญมากด้วย กรรม ๓ ประการ คืออะไรบ้าง ? คือ กายกรรมเป็นกุศล วาจกรรมเป็นกุศล มโนกรรมเป็นกุศล ฯลฯ

จบปฐมขตสูตรที่ ๕

* สูตรที่ ๕ เป็นต้น มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

๖. ทุตติยขตสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลายและไม่ถูกทำลาย

[๕๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
ฯลฯ คือด้วยกายกรรมที่มีโทษ วิจิตรกรรมที่มีโทษ มโนกรรมที่มีโทษ ฯลฯ
คือด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษ วิจิตรกรรมที่ไม่มีโทษ มโนกรรมที่ไม่มีโทษ ฯลฯ
จบทุตติยขตสูตรที่ ๖

๗. ตติยขตสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลายและไม่ถูกทำลาย

[๕๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
ฯลฯ คือด้วยกายกรรมผิด วิจิตรกรรมผิด มโนกรรมผิด ฯลฯ คือด้วยกายกรรมชอบ
วิจิตรกรรมชอบ มโนกรรมชอบ ฯลฯ
จบตติยขตสูตรที่ ๗

๘. จตุตถขตสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลายและไม่ถูกทำลาย

[๕๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ
ฯลฯ คือด้วยกายกรรมโสโครก วิจิตรกรรมโสโครก มโนกรรมโสโครก ฯลฯ
คือด้วยกายกรรมสะอาด วิจิตรกรรมสะอาด มโนกรรมสะอาด ฯลฯ

จบจุดจบตฤตที่ ๘

๕. วันทนาสูตร

ว่าด้วยการไหว้ ๓ อย่าง

[๕๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การไหว้ ๓ นี้ การไหว้ ๓ คืออะไร
คือไหว้ด้วยกาย ๑ ไหว้ด้วยวาจา ๑ ไหว้ด้วยใจ ๑ นี้แลการไหว้ ๓.

จบวันทนาสูตรที่ ๕

๑๐. สุปุพพัณฺหสูตร

ว่าด้วยเวลาที่เป็นฤกษ์ดี

[๕๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดประพาศุจริต ด้วยกาย
ด้วยวาจา ด้วยใจ ในเวลาเช้า เวลาเช้านั้น ก็เป็นเวลาดีของสัตว์เหล่านั้น
สัตว์เหล่าใดประพาศุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ในเวลากลางวัน เวลา
กลางวันนั้น ก็เป็นเวลาดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพาศุจริตด้วยกาย
ด้วยวาจา ด้วยใจ ในเวลาเย็น เวลาเย็นนั้น ก็เป็นเวลาดีของสัตว์เหล่านั้น.

(นิกมคคาถา)

กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม

ความปรารถนาของท่าน เป็นประทัภษิต

เป็นฤกษ์ดี มงคลดี แจ่มดี รุ่งดี

ขณะดี ครุดี และเป็นการบูชาอย่างดีใน

พรหมจารีทั้งหลาย คนทำกรรมอันเป็น

ประทัภมิณแล้ว ย่อมได้ประโยชน์อันเป็น

ประทัภมิณ ท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้มี

ประโยชน์อันได้แล้ว ถึงซึ่งความสุข อก

งามในพระพุทธรศาสนา เป็นผู้หาโรคมิได้

ตำราญกายใจ พร้อมด้วยญาคิทั้งปวง

เทอญ.

จบสุปุพพัณหสูตรที่ ๑๐

จบมกคลวรรคที่ ๕

อรรถกถาสุปุพพัณหสูตร

พิงทรานวินิจฉัยในสุปุพพัณหสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

ในคำเป็นต้นว่า **สุนกขตต** วันที่คนทั้งหลายบำเพ็ญสุจริตรธรรมทั้ง ๓ ให้บริบูรณ์ ชื่อว่าเป็นวันที่ได้การประกอบฤกษ์ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า วันนั้น มีฤกษ์ดีทุกเมื่อ. วันนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า เป็นวันทำมงคลแล้ว เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า วันนั้นมีมงคลดีทุกเมื่อ. แม้วันที่มีความสว่างไสวทั้งวัน จึงชื่อว่า **สุปุปภาตเมว** มีความสว่างไสวเป็นประจำ. แม้การลุกขึ้นจากการนอนของวันนั้น ก็ชื่อว่า **สุหุญจิต** ลุกขึ้นด้วยดี. แม้ขณะของวันนั้น ก็ชื่อว่า **สุกขโณ** ขณะดี. แม้ยามของวันนั้น ก็ชื่อว่า **สมุหุตุโต** ยามดี.

ก็ในบทว่า **สมุหุตโต** นี้ พึงทราบการแบ่งเวลาดังนี้ เวลาประมาณ ๑๐ นิ้ว ชื่อว่า **ขณะ** เวลา ๑๐ นิ้ว โดยขณะนั้น ชื่อว่า **ลยะ**. เวลา ๑๐ ลยะ โดยลยะนั้น ชื่อว่า **ขณลยะ**. เวลา ๑๐ เท่า โดยขณลยะนั้น ชื่อว่า **มุหุตตะ**. เวลา ๑๐ เท่า โดยมุหุตตะนั้น ชื่อว่า **ขณมุหุตตะ**.

บทว่า **สุยัญ्ञิ** **พฺรหฺมจาริสฺส** ความว่า ทานที่เขาให้ในผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐ ในวันที่บำเพ็ญสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์แล้ว ชื่อว่า **สุยัญ्ञิ** (มีการบูชาดีแล้ว). บทว่า **ปทกฺขิณํ** **กายกมฺมํ** ความว่า กายกรรมที่เขาทำแล้วในวันนั้น ชื่อว่าเป็นกายกรรม ประกอบด้วยความเจริญ. แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **ปทกฺขิณานิ** **กตฺวาน** ความว่า ครั้นการทำกายกรรมเป็นต้น ที่ประกอบด้วยความเจริญแล้ว. บทว่า **ลภนฺตุเต** **ปทกฺขิณ** ความว่า จะได้ประโยชน์ที่เป็นประทักษิณ คือประโยชน์ที่ประกอบด้วยความเจริญนั่นเอง. ข้อความที่เหลือในพระสูตรนี้ ง่ายทั้งนั้น ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาสุพรรณหสูตรที่ ๑๐

จบมงคลวรรคธรรมนาที่ ๕

จบตติยปัณณาสกั

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อกุศลสูตร
๒. สāvāชชสูตร
๓. วิสมสูตร
๔. อสุจิสูตร
๕. ปฐมขตสูตร
๖. ทุตติขตสูตร
๗. ตติยขตสูตร
๘. จตุตถขตสูตร
๙. วันทนาสูตร
๑๐. สุพรรณหสูตร และอรรถกถา.

พระสูตรที่ไม่สงเคราะห์เข้าในปณาสก

ว่าด้วยปฏิปทา ๓

[๕๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๓ อย่าง ๓ อย่างเป็นไฉน ?

คือ อากาศปฏิปทา ข้อปฏิบัติอย่างหยาบช้า ๑ นิชฌามปฏิปทา ข้อปฏิบัติอย่างเหย้มเกรียม ๑ มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอย่างกลาง ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อากาศปฏิปทาเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมมีวาทะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า โทษในกามไม่มี เขาข่มถึงความเป็นผู้ตกไปในกาม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อากาศปฏิปทา

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็นิชฌามปฏิปทาเป็นไฉน ? อเจลกบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไร้มารยาท เลียมมือ เขาเชิญให้มารับภิกษาก็ไม่มา เขาเชิญให้หยุดก็ไม่หยุด ไม่รับภิกษาที่เขาแบ่งไว้ก่อน ไม่รับภิกษาที่เขาทำเฉพาะ ไม่รับภิกษาที่เขานิมนต์ ไม่รับภิกษาปากหม้อ ไม่รับภิกษาจากปากกะเช้า ไม่รับภิกษาคร่อมธรณีประตู ไม่รับภิกษาคร่อมท่อนไม้ ไม่รับภิกษาคร่อมเสา ไม่รับภิกษาที่คนสองคนกำลังบริโภคนอยู่ ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับภิกษาของหญิงที่กำลังให้ลูกคนนม ไม่รับภิกษาของหญิงผู้คลอดเกลียนุรุษ ไม่รับภิกษาที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่รับภิกษาในที่ที่ได้รับเลี้ยงดูลูกสุนัข ไม่รับภิกษาในที่มิแมลงวันได้ตอมเป็นกลุ่ม ไม่รับปลา ไม่รับเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มน้ำหมักคอง เขารับภิกษาที่เรื้อนหลังเดียว เขียวยาอัณฑภาพด้วยข้าวคำเดียวบ้าง รับภิกษาที่เรื้อน ๒ หลัง เขียวยาอัณฑภาพด้วยข้าว ๒ คำบ้าง... รับภิกษาที่เรื้อน ๓ หลัง เขียวยาอัณฑภาพด้วยข้าว ๓ คำบ้าง เขียวยาอัณฑภาพด้วยภิกษาในถาดน้อยใบเดียวบ้าง เขียวยาอัณฑภาพด้วยภิกษาในถาดน้อย

๒ ไบบ้าง... เยียวยาอัทธภาพด้วยภิกษาในถาดน้อย ๗ ไบบ้าง กินอาหารที่
เก็บค้างไว้วันเดียวบ้าง ๒ วันบ้าง... ๗ วันบ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยความ
ชวนชวายในการบริโภครัตที่เวียนมาตั้งกึ่งเดือนเช่นนี้ อเจลกนั้น เป็นผู้มี
ฝักคองเป็นภักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นภักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นภักษาบ้าง มี
กากข้าวเป็นภักษาบ้าง มียางเป็นภักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นภักษาบ้าง มีข้าวตัง
เป็นภักษาบ้าง มีกำยานเป็นภักษาบ้าง มีหญ้าเป็นภักษาบ้าง มีโคมัยเป็น
ภักษาบ้าง มีเงาะและผลไม้ในป่าเป็นอาหารบ้าง บริโภคผลไม้หล่น เยียวยา
อัทธภาพ อเจลกนั้นทรงผ้าปานบ้าง ผ้าแถมกันบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง ผ้าบังสุกุล
บ้าง ผ้าเปลือกไม้บ้าง หนังสือนั่งบ้าง หนังสือนั่งทับบ้าง ผ้าคากรองบ้าง
ผ้าเปลือกปอกรองบ้าง ผ้าผลไม้กรองบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยผมนคนบ้าง ผ้า
กำพลทำด้วยขนสัตว์บ้าง ผ้าทำด้วยขนปีกนกเค้าบ้าง เป็นผู้ถอนผมและหนวด
คือ ประกอบความชวนชวายในการถอนผมและหนวดบ้าง เป็นผู้ยี่น คือ
ห้ามอาสนะบ้าง เป็นผู้กระโหย่งคือประกอบความเพียรในการกระโหย่งบ้าง
เป็นผู้นอนบนหนาม คือ ความสำเร็จการนอนบนหนามบ้าง เป็นผู้อาบน้ำ
วันละ ๓ ครั้ง คือประกอบความชวนชวายในการลงน้ำบ้าง เป็นผู้ประกอบ
ความชวนชวาย ในการทำร่างกายให้เดือดร้อนกระสับกระส่ายหลายวิธีดังกล่าว
มา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า นิชฌมาปฏิบัติ

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มีชฌมาปฏิบัติเป็นไฉน ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมป-
ชัญญะมีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา
อยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่
เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า มัชฌมาปฏิบัติ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๓ อย่างนี้แล.

[๕๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไหน ?

คือ อากาพหปฏิบัติปทา ๑ นิชฌามปฏิบัติปทา ๑ มัชฌิมาปฏิบัติปทา ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อากาพหปฏิบัติปทาเป็นไหน ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อากาพหปฏิบัติปทา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็นิชฌามปฏิบัติปทาเป็นไหน ? ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า นิชฌามปฏิบัติปทา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มัชฌิมาปฏิบัติปทาเป็นไหน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ยังฉันทะให้เกิดพยายามปรารภความเพียร ประคองจิตตั้งจิตไว้ เพื่อยังธรรมอันเป็นบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละธรรมอันเป็นบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งมั่น ไม่เสื่อมสูญ เพิ่มพูน ไพบูลย์ เจริญ บริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ... เจริญอุทฺธิบาทอันประกอบด้วย ฉันทสมาธิ และปธานสังขาร เจริญอุทฺธิบาทอันประกอบด้วย จิตสมาธิและปธานสังขาร เจริญอุทฺธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร... เจริญสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์... เจริญสัทธาพละ วิริยพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ... เจริญสติสัมโพชฌงค์ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์... เจริญสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า มัชฌิมาปฏิบัติปทา.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๓ อย่างนี้แล.

ว่าด้วยธรรม ๓ อย่างหลายนัย

[๕๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ต้องตกนรก เหมือนกับถูกนำเอาไปฝังไว้ ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน? คือ ฆ่าสัตว์ด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการฆ่าสัตว์ ๑ พอใจในการฆ่าสัตว์ ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ต้องตกนรก เหมือนกับถูกนำเอาไปฝังไว้

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการขึ้นสวรรค์ เหมือนกับเข็ญเอาไปสถิตไว้ ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน? คือ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ๑ พอใจในการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ๑ ... ลักทรัพย์ด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการลักทรัพย์ ๑ พอใจในการลักทรัพย์ ๑... งดเว้นจากการลักทรัพย์ด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการลักทรัพย์ ๑ พอใจในการงดเว้นจากการลักทรัพย์ ๑... ประพฤติผิดในกามด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการประพฤติผิดในกาม ๑ พอใจในการประพฤติผิดในกาม ๑... งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ๑ พอใจในการงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ๑... พุศฺเท็จด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการพุศฺเท็จ ๑ พอใจในการพุศฺเท็จ ๑ งดเว้นจากการพุศฺเท็จด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการพุศฺเท็จ ๑ พอใจในการงดเว้นจากการพุศฺเท็จ ๑... กล่าวคำส่อเสียดด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในคำส่อเสียด ๑ พอใจในคำส่อเสียด ๑... งดเว้นจากคำส่อเสียดด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากคำส่อเสียด ๑ พอใจในการงดเว้นจากคำส่อเสียด ๑... กล่าวคำหยาบด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในคำหยาบ ๑ พอใจในคำ-

หยาบ ๑ ... งควั้นจากคำหยาบด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงควั้นจาก
คำหยาบ ๑ พอใจในการงควั้นจากคำหยาบ ๑... กล่าวคำเพื่อเจือด้วย
ตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในคำเพื่อเจือ ๑ พอใจในคำเพื่อเจือ ๑... เว้นขาด
จากคำเพื่อเจือด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงควั้นจากคำเพื่อเจือ ๑
พอใจในการงควั้นจากคำเพื่อเจือ ๑... เป็นผู้ละโมบด้วยตนเอง ๑ ชักชวน
ผู้อื่นในความละโมบ ๑ พอใจในความละโมบ ๑... ไม่มากด้วยความละโมบ
ด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในความไม่ละโมบ ๑ พอใจในความไม่ละโมบ ๑...
มีจิตพยายาบทด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในความพยายาบท ๑ พอใจในความ
พยายาบท ๑... มีจิตไม่พยายาบทด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในความไม่
พยายาบท ๑ พอใจในความไม่พยายาบท ๑... มีความเห็นผิดด้วยตนเอง ๑
ชักชวนผู้อื่นในความเห็นผิด ๑ พอใจในความเห็นผิด ๑... คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ต้องได้ขึ้นสวรรค์ เหมือนกับ
เชิญเอาไปดำรงไว้ ธรรม ๓ ประการเป็นไหน? คือ มีความเห็นชอบด้วย
ตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในความเห็นชอบ ๑ พอใจในความเห็นชอบ ๑ คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ต้องได้ขึ้นสวรรค์
เหมือนกับเชิญเอาไปดำรงไว้.

[๕๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพื่อรู้ว่าจะด้วยปัญญาอันยิ่ง จึงควร
เจริญธรรม ๓ ประการ ธรรม ๓ ประการเป็นไหน? คือ สุนฺณุตตสมาธิ ๑
อนิมิตตสมาธิ ๑ อัปปณิหิตสมาธิ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพื่อรู้ว่าจะด้วย
ปัญญาอันยิ่ง จึงควรเจริญธรรม ๓ ประการนี้แล คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพื่อ
กำหนดรู้ว่าจะ ฯลฯ เพื่อความสิ้นไปรอบ เพื่อละ เพื่อความสิ้นไป เพื่อ
ความเสื่อมไป เพื่อความตำรอก เพื่อความดับ เพื่อความสละ เพื่อความ
สละคืนราคะ จึงควรเจริญธรรม ๓ ประการ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพื่อความ

รู้อย่างนี้ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อกำลังใจไปรอบ เพื่อบริการ เพื่อกำลังใจไป เพื่อบริการ
เสื่อมไป เพื่อบริการ เพื่อบริการ เพื่อบริการ เพื่อบริการ
โทยะ โมหะ โภคะ อุปนาคะ มัจจะ ปลาสะ อิศสา มัจฉริยะ มายา
สาถะยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ ทมะ ปมาทะ จึงควรเจริญ
ธรรม ๓ ประการนี้ ฉะนั้นแล.

จบติกนิบาต

อรรถกถาพระสูตรที่ไม่สงเคราะห์เข้าเป็นปณาสก

ในสูตรทั้งหลายต่อไปนี้ไป พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อากาศุหา ปฏิปทา** ได้แก่ปฏิบัติที่ย่อหย่อน คือหละหลวม
ได้แก่ ยึดถือไว้อย่างมั่นคง ด้วยอำนาจโลกะ บทว่า **นิชฌามา** ได้แก่
ปฏิบัติที่ตึงมากไป คือแผดเผาตน ทำตนให้ร้อนรน ด้วยสามารถแห่ง
อรรถกถาตามนุโยค. บทว่า **มชฺฐิมา** ได้แก่ปฏิบัติที่ไม่ย่อหย่อน ไม่ตึง อยู่
ตรงกลาง.

บทว่า **อเจลก** คือไม่มีผ้า ได้แก่เป็นคนเปลือย. บทว่า **มุตตาจโร**
ได้แก่ปล่อยปละละเลย อาจารย์. เขาเป็นผู้เว้นจากอาจารย์ของกุลบุตร ในทาง
โลก ในกิจส่วนตัวทั้งหลายมีการถ้อยจาจาเป็นต้น ยืนถ้อยจาจา ยืนถ้อย
ปัสสาวะ ยืนเคี้ยว ยืนกิน. บทว่า **หตุถาวเลขโน** ความว่า เนื้อก้อนข้าว
ในมือหมดแล้ว (นักบวชเปลือยมีปฏิบัติตึงนั้น) ก็ใช้ลิ้นเลียมือ หรือไม่ก็
ถ้อยจาจาแล้ว เป็นผู้มีความสำคัญในมือนั้นแหละ ว่าเป็นน้ำ เอามือเช็ด
(ทำความสะอาด). นักบวชเปลือย ชื่อว่า **น เอหิกทนต์ิโก** เพราะหมาย-
ความว่า เมื่อประชาชนกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านได้โปรดมาเพื่อรับ

ภิกษาเถิด ดังนี้ ก็ไม่มา. นักบวชเปลือย ชื่อว่า **นติฏฐภทนต์โก** เพราะ
หมายความว่า แม้เมื่อประชาชนกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น นิมนต์หยุดยืนอยู่ก่อน
ท่านผู้เจริญ ก็ไม่ยอมหยุดยืน. เล่ากันว่า นักบวชเปลือยนั้น ไม่ยอมทำทั้ง
การมา และการหยุดยืนทั้งสองนั้น ก็เพราะกลัวว่า จักเป็นการทำตามคำพูด
ของคนนิมนต์นั้น. บทว่า **อภิหฺมฺ** ได้แก่ ภิกษาที่เขาถือมาให้ก่อน (ที่ตน
จะไปถึง). บทว่า **อุทฺทิสฺส กตฺ** ได้แก่ ภิกษาที่เขาบอกว่า คนเหล่านี้
ทำเจาะจง (ถวาย) พวกท่าน. บทว่า นิมนฺตฺนํ ความว่า นักบวชเปลือย
ถูกเขานิมนต์อย่างนี้ว่า ขอนิมนต์เข้าไป (รับภิกษา) ยังตระกูล ถนนหรือ
หมู่บ้าน ชื่อโน้น ก็ไม่ยินดี คือไม่รับแม้ภิกษา. บทว่า **น กุมฺภิมฺข**
ได้แก่ ไม่รับภิกษาที่เขาคดจากหม้อมาให้. บทว่า **กโพนฺ** ในคำว่า **น กุมฺภิมฺข**
ได้แก่ หม้อข้าวหรือกระเช้า. นักบวชเปลือยจะไม่รับภิกษาจากหม้อข้าว หรือ
กระเช้าเมื่อนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไรจึงไม่รับ ตอบว่า เพราะคิดว่า หม้อ
และกระเช้าอาศัยเราจึงได้กระทบกับทัพพี. บทว่า **น เอลกมฺนฺตร** ความว่า
ไม่รับภิกษาที่เขายื่นคร่อมธรณีประคูดวาย. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า
เพราะคิดว่า บุคคลนี้อาศัยเราแล้วจึงได้การยื่นคร่อมธรณีประคูด. แม้ในท่อนไม้
และสากก็มีนัยนี้แล.

บทว่า **ทฺวินฺ** ความว่า เมื่อคนสองคนกำลังบริโภคนกันอยู่ เมื่อ
คนหนึ่งลุกขึ้นให้ก็ไม่รับ. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะคิดว่า
มีอันตรายแต่คำข้าว. ส่วนในบทว่า **น คพฺพนฺ** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัย
ดังต่อไปนี้ สำหรับหญิงมีครรภ์ ทารกที่อยู่ในท้อง จะได้รับการกระทบ-
กระเทือน. สำหรับหญิงที่กำลังให้ลูกดื่มน้ำนม อันตรายเนื่องจากการดื่มน้ำนม
จะมีแก่ทารก. สำหรับหญิง ที่อยู่กับชายอื่น อันตรายแห่งความกำหนัดยินดีจะมี
เพราะเหตุนี้. ดังว่ามานี้ นักบวชเปลือยจึงไม่รับภิกษา (จากหญิงเหล่านี้).
บทว่า **น สกฺกิตฺตฺ** ได้แก่ ในภัตที่เขาระบุนให้ทำ.

เล่ากันว่า ในสมัยข้าวยากหมากแพง สาวกของอเจลก็รวบรวมเอา ข้าวสารเป็นต้น จากที่นั่น ๆ มาหุงเป็นข้าวสวย เพื่อประโยชน์แก่อเจลทั้งหลาย อเจลผู้รังเกียจ ก็ไม่ยอมรับจากภักตรนั้น. บทว่า น ยตุถ สา ความว่า ในที่ใด สุนัขปรากฏตัวด้วยหวังว่า จะได้ก้อนข้าว ในที่นั้น อเจล จะไม่ ยอมรับภิกษาที่ยังไม่ได้ให้แก่สุนัขนั้น แล้วนำมาให้ตน. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะคิดว่า อันตรายแห่งก้อนข้าว (ที่ไม่ได้ก้อนข้าว) จะมีแก่ สุนัขนั้น. บทว่า สณฺทสณฺทจาริณี ได้แก่แมลงวัน บินไปเป็นกลุ่ม ๆ อธิบายว่า ถ้าผู้คนที่เห็นอเจลแล้ว เข้าไปสู่โรงครัวด้วยคิดว่า จักถวาย แก่อเจลนี้ และเมื่อผู้คนเหล่านั้นเข้าไป แมลงวันที่จับอยู่ตามปากกระเช้า เป็นต้น ก็จะบินขึ้นไปเป็นกลุ่ม ๆ อเจลจะไม่รับภิกษาที่นำมาจากที่ที่แมลงวัน บินขึ้นไปนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะคิดว่า อันตรายใน ที่หากินของแมลงวัน เกิดเพราะอาศัยเรา. บทว่า น ฐุโสกํ ได้แก่ น้ำดื่ม ที่ทำด้วยเครื่องปรุง คือข้าวกล้าทุกชนิด. ก็ในที่นี้ การดื่มสุราเท่านั้นมีโทษ. แต่อเจลนี้มีความสำคัญในน้ำดื่มทุกชนิดว่า มีโทษ. อเจลใดรับภิกษาใน เรือนหลังเดียวแล้วกลับ อเจลนั้นชื่อว่า เอกาคาริก อเจลใดเลี้ยงอัทภาพ ด้วยข้าวคำเดียวเท่านั้น อเจลนั้นชื่อว่า เอกาโลปิกะ. แม้ในอเจลประเภท ทวาริกะ เป็นต้น ก็มีนัยนี้แล.

บทว่า เอกิสฺสาปี ทตฺติยา ได้แก่ในถาดใบเดียว ที่ชื่อว่า ทตฺติ ได้แก่ ถาดใบเล็ก ๆ ใบเดียว ที่ผู้คนใส่ภิกษาอันเลิศวางไว้. บทว่า เอกาหิตฺ ได้แก่อาหารที่รับประทานมือหนึ่ง. บทว่า อทุตฺตมาสิกํ ได้แก่อาหารที่จ รับประทานครั้งเดือน. บทว่า ปริยายภตฺตโภชนํ ได้แก่การบริโภคภัต ที่เขาถวาย ตามวาระ คือการบริโภคภัตที่เขานำมาให้ตามวาระของกันอย่างนี้ คือ ตามวาระวันเดียว ตามวาระ ๒ วัน ตามวาระ ๓ วัน ตามวาระครั้งเดือน

บทว่า **สากภุจโ** เป็นต้น มีความหมายดังกล่าวแล้วแล. บทว่า **อุพฺภุจโ** แปลว่า ผู้ยืนอยู่ข้างบน. บทว่า **อุกฺกุกฺกุปฺปธานมฺนุยุตฺโต** ได้แก่ผู้ประกอบความเพียร ในอิริยาบถกระโห่ง แม่เมื่อกิน ก็เดินกระโห่งไป คือกระโดด ๆ ไป. บทว่า **กณฺฐกาปสฺสยโ** ความว่า ตอกหนามเหล็กหรือหนามธรรมดา ไว้ในพื้นที่แล้ว ลาดหนังบนหนามนั้น ทำการเคลื่อนไหวอิริยาบถมีการขึ้น และการจงกรม เป็นต้น. บทว่า **เสยฺย** ได้แก่ แม่เมื่อนอนก็สำเร็จการนอนอย่างเดียวกันนั้น. บทว่า **เสยฺย ตติยมสฺส** ได้แก่ประกอบกรพยายามลงอาบน้ำ มีเวลาเช่นเป็นครั้งที่ ๓ คือวันละ ๓ ครั้ง คือ เช้า กลางวัน เย็น อยู่ ด้วยคิดว่า เราจักลอยบาป.

บทว่า **กายเย กายานุปสฺสึ** เป็นต้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้ว ในอรรถกถาเอกนิบาต ในหนหลัง. บทว่า **อโย วุจฺจติ ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา** ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทานี้ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดโต่ง ๒ อย่าง คือ **กามสุขัลลิกานุโยค** และ **อตฺตกิลมถานุโยค**. อีกอย่างหนึ่ง ปฏิปทาที่พ้นไปจากที่สุดโต่ง คือ **ธตฺตตทิกฺขณฺฐิ** และ **อฺจเจททิกฺขณฺฐิ** พึงทราบว่า เป็นมัชฌิมาปฏิปทา. บทว่า **สมฺนุญฺโ** ได้แก่ มีอชยาศัยเสมอกัน.

บทว่า **ราคสฺส** ได้แก่ราคะเนื่องในเบญจกามคุณ. บทว่า **อภิณฺณาย** แปลว่า เพื่อรู้ยิ่ง. วิปัสสนาแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยสมาธิทั้ง ๓ มีบทว่า **สุญฺญตฺต สฺมาธิ** เป็นต้น. แท้จริงวิปัสสนาได้ชื่อเหล่านี้ก็เพราะไม่มีการยึดถือ ว่าเที่ยง นิमितว่าเที่ยง และความปรารถนาว่าเที่ยง. บทว่า **ปริณฺณาย** แปลว่า เพื่อกำหนดรู้. แม้นในบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้แล.

จบติกนิบาตวรรณา

ในอรรถกถา อังคุตตรนิกาย ชื่อ มโนรทปฺรณฺธิ